

॥ ॐ श्रीपार्श्वः ॥

॥ वंदेऽहम् श्रीजिनेश्वरम् ॥

श्रीमद् आर्यसुधर्मस्वामिविरचितम्

श्रीस्थानाङ्गसूत्रम् ।

मूल अने श्री अभयदेवसूरिविरचित

टीकाना अनुवाद सहित

टीकाकारकृत मंगलाचरण.

श्रीवीरं जिननाथं नत्वा, स्थानाङ्गकतिपयपदानाम् ।

प्रायोऽन्यशास्त्रदृष्टं, करोम्यहं विवरणं किञ्चित् ॥

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧ ॥

સામાન્ય કેવલીઓના સ્વામી શ્રી મહાવીરપ્રભુને નમસ્કાર કરીને સ્થાનાંગ (ઠાળાંગ) સૂત્રના કેટલાક પદોનું, પ્રાયઃ અન્ય શાસ્ત્રોવડે જેમ જોવાણું છે તેમ (અન્ય શાસ્ત્રો જોઈને), હું કંઈક વિવરણ-વિવેચન કરું છું.

શાસ્ત્રપ્રસ્તાવના.

અહિં મહાન્ રાજાની જેમ ઉત્કૃષ્ટ આત્મિક શક્તિવડે દેવાવ્યા છે પરાક્રમવાલા રાગાદિ શત્રુઓ જેણે, આજ્ઞાનું પાલન કરવામાં ચતુર એવા સેંકડો રાજાઓવડે હંમેશાં સેવાયેલ છે ચરણકમલ જેના, સમસ્ત પદાર્થના સમૂહને પ્રત્યક્ષ કરવામાં દક્ષ એવા કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનરૂપ શ્રેષ્ઠ ઉપયોગવડે જાણ્યો છે સર્વ વિષયગ્રામ (સમૂહ)નો સ્વભાવ જેણે, સમસ્ત ત્રણ ભુવનમાં અતિશયવાળું છે સામ્રાજ્ય જેનું, તથા સંપૂર્ણ ન્યાયપ્રવર્તક, ઇશ્વાકુ કુલની વૃદ્ધિ કરનાર, પ્રસિદ્ધ એવા સિદ્ધાર્થ રાજાના પુત્ર, શ્રમણ ભગવાન શ્રીમાન્ મહાવીર-વર્ધ્વમાનસ્વામીના અતિશય ગંભીર અને મહાન્ અર્થ છે જેને વિષે એવા (ત્રિપદીરૂપ) ઉપદેશથી કુશલ બુદ્ધ્યાદિ ગુણના સમૂહરૂપ માણિક્યની રોહણાચલ ભૂમિ સમાન, નિયુક્ત થયેલ મંડારીની માફક શ્રી ગણધરમહારાજાવડે પૂર્વકાલમાં ચાર તીર્થ (સંઘ)માં શ્રેષ્ઠ શ્રી શ્રમણસંઘના અને તેના સંતાનો (શિષ્યો)ના ઉપકારને માટે રચાયેલ તથા અનેક પ્રકારના અર્થરૂપ શ્રેષ્ઠ રત્નો છે જેમાં, વલી દેવતા અધિષ્ઠિત એવા (મહાનિધાન સમાન ઠાળાંગ સૂત્રનો) જ્ઞાન અને ક્રિયામાં બલવાન છતાં ય કોઈ પણ (પૂર્વ) પુરુષવડે કંઈ પણ કારણવશાત્ અપ્રકાશિત (વ્યાખ્યા ન કરાવેલ) અને એ જ કારણથી કેટલાક ભવમીરુના (કદાચ અર્થનો અનર્થ થાય એવા ભયથી) વિચારમાં (વ્યાખ્યા કરવાનું) નહિં આવેલ એવા મોટા સ્વજાનારૂપ આ ઠાળાંગસૂત્રનો (અનુયોગ અમારાવડે કરાય છે) જો કે તેવા પ્રકારના જ્ઞાનાદિ બલ રહિત છતાં પણ કેવલ

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
શાસ્ત્રપ્રસ્તા-
વના.

॥ ૧ ॥

દૃષ્ટતામાં પ્રધાન એવા અને સ્વ-પરના ઉપકારને માટે અર્થની રચનાના અભિલાષવાળા હોવાથી જ નથી વિચારેલ પોતાની યોગ્યતા જેણે તેમજ જુગાર આદિ વ્યસનોમાં જોડાયેલાની જેમ (એવા અમારાવડે) કુશલ એવા પ્રાચીન પુરુષોના પ્રયોગને અનુસરી, તેમ જ કંઈક પોતાની મતિવડે વિચારીને તેમજ તથારૂપ વર્તમાનકાલીન ગીતાર્થ પુરુષો પાસેથી તેના ઉપાયોને સારી રીતે પૂછીને વિકાસની જેવો અનુયોગ પ્રારંભ કરાય છે.

તે અનુયોગની ફલાદિ દ્વારના નિરૂપણ કરવાથી પ્રવૃત્તિ થાય છે. યત ઉક્તમ્—

“ *તસ્સ ફલજોગમંગલ-સમુદાયત્થા તહેવ દારાઈં ।
તબ્મેયનિરુત્તિર્કમ-પયોયણાઈં ચ વચ્ચાઈં ॥ ૧ ॥ ”

૧. ફલ.

અર્થ—શાસ્ત્રના વિષયમાં બુદ્ધિમાન્ મનુષ્યોની પ્રવૃત્તિ માટે ફલ અવશ્ય કહેવું જોઈએ, અન્યથા આ ગ્રંથનું કંઈ પ્રયોજન (ફલ) નથી એવી આશંકા કરનારા શ્રોતાઓ કંટકશાખા(બાવલ)ના મર્દનની જેમ પ્રવૃત્તિ ન કરે. વળી તે ફલ બે પ્રકારનું છે—૧ અનંતર, ૨ પરંપર. તે બેમાં અર્થનું જાણવું તે અનંતર ફલ છે, અને અર્થના જાણવાપૂર્વક અનુષ્ઠાનથી જે મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય તે પરંપર ફલ કહેવાય છે. (૧)

* વિશેષાવશ્યક(માપ્ય)ની ટીકામાં પ્રયોજન દ્વાર જુદું કહ્યું છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૨ ॥

૨. યોગ-સંબંધ.

તથા યોગ એટલે સંબંધ, તે જો ઉપાય ઉપેયરૂપ લહીએ તો અનુયોગ એ ઉપાય અને અર્થાવિંગમાદિ ઉપેય, તો તે સંબંધ પ્રયોજનના કથનથી જ કહેવાયો છે, તેથી 'અવસર લક્ષણ' અનુયોગનો સંબંધ કહેવા યોગ્ય છે અર્થાત્ આ અનુયોગના દાનમાં (દેવામાં) કોણ સંબંધ એટલે અવસર છે? અથવા અનુયોગના દેવામાં કોણ લાયક છે? તેમાં અનુયોગના દાનમાં ભવ્ય, મોક્ષ-માર્ગમાં અભિલાષાવાળો, ગુરુનાં ઉપદેશમાં નિશ્ચલ-સ્થિર અને આઠ વર્ષ જેને દીક્ષા લીધે થયા હોય એવા જે પ્રાણી (સાધુ) હોય તેને જ સૂત્રથી (મૂળપાઠથી) પણ આપવા યોગ્ય છે-એ આ અવસર છે અને યોગ્ય પણ તે જ છે. યત ઉક્તમ્—

તિવરસપરિયાગસ્સ ડ, આયારપકપ્પનામમજ્ઞયણં । ચડવરિસિસ્સ ય સમ્મં, સૂયગડં નામ અંગંતિ ॥ ૧ ॥

દસકપ્પવ્વવહારા, સંવચ્છરપણગદિન્નિવયસ્સેવ । ઠાણં સમવાઓડિ ય, અંગે તે અટ્ટ વાસસ્સ ॥ ૨ ॥

અર્થ—ત્રણ વર્ષના પર્યાયવાલાને તો આચાર પ્રકલ્પ નામનું અધ્યયન અર્થાત્ નિશ્ચિત્સૂત્ર, અને ચાર વર્ષના પર્યાયવાલાને સારી રીતે સૂયગડાંગ નામે સૂત્ર, (૨) પાંચ વર્ષની દીક્ષાવાલાને જ દશાશ્રુતસ્કંધ, બૃહદ્કલ્પ અને વ્યવહારસૂત્ર, તેમજ આઠ વર્ષની દીક્ષાવાલાને ઠાણાંગ તથા સમવાયાંગ સૂત્રની વાચના આપવા યોગ્ય છે. (૩) અન્યથા વીજી રીતે આ સૂત્રનો અનુયોગ દેવામાં આજ્ઞાભંગ આદિ દોષ થવા પામે છે.

૧. અર્થનો બોધ.

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
યોગદ્વાર.

૩. મંગલ.

તથા આ અનુયોગ (સૂત્ર) શ્રેયભૂત હોવાથી વિઘ્ન થવાનો સંભવ છે તે વિઘ્નવડે હળાયેલ છે શક્તિ જેઓની એવા શિષ્યો, એમાં પ્રવૃત્તિ ન કરી શકે તે હેતુથી વિઘ્નની શાંતિ માટે મંગલ કરવું ઉચિત છે. ઉક્તં ચ—

बहुविग्धाइं सेयाइं, तेण कयमंगलोवयारेहिं । घेत्तव्वो सो सुमहा—निहिव्व जह वा महाविज्जा ॥ ૪ ॥

શુભ કાર્યો ઘણા વિઘ્નોવાળા હોય છે, તે કારણથી મંગલોપચાર કરીને તે ઉત્તમ રત્ન—નિધાન અથવા મહાવિદ્યાની પેઠે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે (૪)

વઢી મંગલ ક્રમશઃ શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં, મધ્યમાં અને અંતમાં શાસ્ત્રાર્થની વિઘ્નરહિત સમાપ્તિ માટે, તેની જ સ્થિરતા માટે અને તેની જ અવિચ્છિન્ન પરંપરા માટે (આદિ, મધ્ય અને અંત્ય મંગલ) કરવું જોઈએ । તદુક્તં—

આદિમંગલ—

તં મંગલમાર્ઘે, મજ્ઞે પજ્જંતે, ય સત્થસ્સ । પઢમં સત્થત્થા—વિઘ્નપારગમણાય નિહિટ્ઠં ॥ ૫ ॥

તસ્સેવ ય થિજ્જત્થં, મજ્ઞિમયં અંતિમંપિ તસ્સેવ । અવ્વોચ્છિત્તિનિમિત્તં, સિસ્સપાસિસ્સાઙ્ગંસસ્સ ॥ ૬ ॥

આ વંને ગાથાઓનો ભાવાર્થ ઉપર કહેલ છે. તેમાં આદિ મંગલ—‘સુયં મે આડસં ! તેણં ભગવયા’ ઇત્યાદિ સૂત્ર છે અથવા આયુષ્મતા ભગવતા (આયુષ્માન્ ભગવાનવડે) આ શબ્દ, ભગવાનનું બહુમાન ગર્ભમાં હોવાથી મંગલરૂપ છે. અર્થાત્ નંદી અને

શ્રીસ્થા-
નાઙ્ગસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩ ॥

મગવત્ત્વહુમાનને વિષે મંગલપણું છે. મંગ્યતે એટલે જેનાવડે વાંછિત પ્રાપ્ત કરાય તે. અહિં મંગલ શબ્દના અર્થનો ઘટમાન હોવાથી આદિ મંગલ જાણવું.

મધ્યમંગલ—

પાંચમા અધ્યયનનું પહેલું સૂત્ર—‘ પંચ મહાવ્વણ ’ ઇત્યાદિ—ક્ષાયિકાદિ ભાવપણાને લઈને મહાવ્રતોનું મંગલપણું હોવાથી, ક્ષાયિકાદિ ભાવ મંગલરૂપ છે. યદુક્ત—‘ નોઆગમઓ ભાવો સુવિસુદ્ધો સ્વાહ્યાહઓ ’—નોઆગમથી ક્ષાયિકાદિ સુવિ-
શુદ્ધ ભાવ મંગલરૂપ છે, અથવા છઠ્ઠા અધ્યયનનું આદિ સૂત્ર ‘ છહિં ઠાણેહિં સંપન્ને અણગારે અરહર્હ ગણં ધરિત્તિણ ’
ઇત્યાદિ વચનથી અણગારનો પંચપરમેષ્ઠિમાં સમાવેશ કરવાવડે મંગલપણું હોવાથી અથવા સૂત્રમાં કહેલ ગણધરસ્થાનોને ક્ષાયોપશમિકાદિ ભાવ વિશિષ્ટપણા મંગલરૂપ હોવાથી આ મધ્ય મંગલ જાણવું.

અંત્યમંગલ—

છેલ્લું મંગલ તો દશમા અધ્યયનનું અંત્ય સૂત્ર—‘ દસગુણલુક્ષ્વા પોગ્ગલા અણંતા પણ્ણત્તે. ’ અહિં અનંત શબ્દ, ‘ વૃદ્ધિ ’ શબ્દની જેમ મંગલરૂપ હોવાથી અંત્ય મંગલ જાણવું. અથવા સર્વ શાસ્ત્ર જ નિર્જ્જરાના કારણભૂત હોવાથી તપની જેમ મંગલરૂપ છે. મંગલરૂપ શાસ્ત્રનું પણ જે મંગલનું કથન કરેલ છે તે શિષ્યોની વૃદ્ધિમાં મંગલત્વનું ગ્રહણ કરવા માટે. મંગલપણે ગ્રહણ કરેલું શાસ્ત્ર મંગલ હોય—જેમ સાધુ (સાધુ મંગલરૂપ છે તથાપિ મંગલની વૃદ્ધિએ ગ્રહણ કરવાથી મંગલરૂપ થાય છે), અહિં એટલું કથન વસ છે. જેમ શાસ્ત્રોનું મંગલાદિ નિરૂપણ કરેલ છે તેમ તેના અનુયોગનું પણ જાણવું, કારણ શાસ્ત્રનું અને અનુયોગનું કથંચિત્ અભેદપણું હોય છે.

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
મંગલદ્વાર-
વર્ણન.

॥ ૩ ॥

૪. સમુદાયાર્થ.

ફલ (પ્રયોજન), યોગ અને મંગલ એ ત્રણ દ્વારોનું કથન કરવા પછી હવે સમુદાયાર્થનો વિચાર કરાય છે. ત્યાં સ્થાનાંગ એ શાસ્ત્રનું નામ છે. યથાર્થાદિ ભેદથી નામ ત્રણ પ્રકારના છે. તે આ પ્રમાણે—૧ યથાર્થ, ૨ અયથાર્થ, ૩ અર્થશૂન્ય. તેમાં યથાર્થ નામ તે પ્રદીપ, ઘટ વિગેરે, અયયાર્થ નામ તે પલાશ (ટાંચ) વગેરે અને અર્થશૂન્ય તે વ્યુત્પત્તિ અર્થ રહિત ડિત્થાદિ. તે ત્રણમાં જ સમુદાયાર્થની પરિસમાપ્તિ હોવાથી શાસ્ત્ર નામ યથાર્થ છે. જે કારણથી એમ જ છે તે જ કારણથી તેનું નિરૂપણ કરાય છે. ‘ સ્થાન ’ અને ‘ અંગ ’ એ બે પદ નિશ્લેષ કરવા યોગ્ય છે. તેમાં સ્થાન શબ્દ નામ, સ્થાપનાદિ ભેદથી પંદર પ્રકારનું કહ્યું છે.

નામંઠર્વેણાદવિષ્ણુ-સ્વેત્તઽધ્યાં ઉઢ્ઠ ઉવરંતી વર્સહી ।

સંજમપગ્ગહજોહે,^{૧૧} અચલગણણસંધર્ણાભાવે^{૧૨} ॥ ૭ ॥

૧. તેમાં સ્થાન એવું જે નામ તે નામસ્થાન, જે સચેતન અથવા અચેતન વસ્તુનું સ્થાન એવું નામ કરાય છે, તે વસ્તુનામવડે સ્થાન ઇટલે નામસ્થાન કહેવાય છે. ૨. તેમજ સ્થાપાય છે તે સ્થાપના ઈશ્વાદિ, તે સ્થાનના આશયવડે જે સ્થપાયેલ તે સ્થાન કહેવાય છે. તેથી સ્થાપના એજ સ્થાન તે સ્થાપના સ્થાન. ૩. દ્રવ્ય-સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર ભેદરૂપ છે. તે ગુણપર્યાયનો

૧. ચંદનક (એક શંખની જાત) વગેરે જે સ્થાપનાચાર્ય તરીકે સ્થપાય છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪ ॥

આશ્રયં હોવાથી સ્થાન તે દ્રવ્ય સ્થાન. તે કારણથી કર્મધારય છે. ૪. ક્ષેત્ર-આકાશ, દ્રવ્યોનો આશ્રય હોવાથી ક્ષેત્ર એવું જે સ્થાન તે ક્ષેત્રસ્થાન. ૫. અધ્ધા-કાલ તે જ સ્થાન, તે બે પ્રકારનો છે. ૧ ભવસ્થિતિ તે ભાવકાલ અને ૨ કાર્યસ્થિતિ તે કાર્યકાલ, સ્થિતિ એ જ સ્થાન. ૬. ઊર્ધ્વપણા જે પુરુષનું સ્થાન તે ઊર્ધ્વસ્થાન-કાર્યોત્સર્ગ. અહિં સ્થાન શબ્દ ક્રિયાવચન છે એવી રીતે ઊર્ધ્વ શબ્દના ઉપલક્ષણથી બેસવું, સૂવું વગેરે પણ સ્થાન જાણવું. ૭. ઉપરતિ-વિરતિ, વિવિધ ગુણોનો આશ્રય હોવાથી વિરતિ જ સ્થાન છે અથવા અહિં સ્થાન શબ્દ વિશેષાર્થમાં છે. તેથી વિરતિનો જે વિશેષ તે વિરતિસ્થાન તે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિરૂપ છે તેમ. ૮. વસતિ-સ્થાન કહેવાય છે. જેમાં સ્થિર થવાય છે તે સ્થાન. ૯. સંયમનું સ્થાન તે સંયમસ્થાન. અહિં સ્થાન શબ્દભેદ અર્થવાલો છે. સંયમ-શુદ્ધિની વૃદ્ધિ અને હાનિથી થયેલ વિશેષભેદરૂપ (અસંખ્યાત) સંયમ સ્થાન. ૧૦. પ્રગહ-આદેયવચન હોવાથી જેનું વચન માન્ય થાય તે નાયક. તે બે પ્રકારના છે-૧ લૌકિક અને ૨ લોકોત્તર. તેમાં લૌકિક રાજા, યુવરાજ, મહત્તર (શ્રેષ્ઠ પુરુષ), પ્રધાન અને કુમારરૂપ છે અને લોકોત્તર આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવર્તક, સ્થવિર અને ગણાવચ્છેદકરૂપ છે. તેનું જે સ્થાન તે પ્રગ-હસ્થાન. ૧૧. યોધાઓનું સ્થાન-૧ આલીઢ, ૨ પ્રત્યાલીઢ, ૩ વૈશાલ, ૪ મંડલ અને ૫ સમપાદરૂપ શરીરનું વિશેષ ન્યાસરૂપ યોધ-સ્થાન. ૧૨. અચલત્વ લક્ષણવાલો જે ધર્મ તે સાદિ સપર્યવસિત (અંત સહિત) इत्यादि ચતુર્ભંગરૂપ છે, તેનું જે સ્થાન તે અચલતા

૧. ભવસ્થિતિ તે મનુષ્યાદિ ભવના આયુષ્યનો સ્થિતિ સુધો રહેવું તે.

૨. મનુષ્યાદિના શરીરમાંથી મરીને પુનઃ તે જ કાર્યમાં ઉત્પન્ન થવું તે કાર્યસ્થિતિ. જેમ મનુષ્યનો કાર્યસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટી ત્રણ પલ્લોપમ ને ક્રોડપૂર્વ પૃથક્ત્વ હોય છે.

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
સ્થાનોનું
સ્વરૂપ.

સ્થાન. ૧૩. ગણના—એક બેથી લઈને શીર્ષપ્રહેલિકા પર્યંત જે ગણિત તે ગણના સ્થાન. ૧૪. સંધાન—દ્રવ્યથી કટકા કરાયેલ કાંચઠી વગેરેનું જે જોડાણ તે છિન્નદ્રવ્યસંધાન અને રુની પુંગીથી ઉત્પદ્યમાન તંતુ (તાંતણા) આદિનું જોડાણ તે અચ્છિન્નદ્રવ્યસંધાન. ભાવથી તો ૧. પ્રશસ્તચ્છિન્નભાવસંધાન—તે અપ્રશસ્તભાવમાં જઈને ફરીથી પ્રશસ્તભાવનું જે જોડાણ (પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિની જેમ) તે અને ૨. અપ્રશસ્તચ્છિન્નભાવસંધાન—તે ઔદયિક ભાવથી ચડીને ઔપશમિકાદિ ભાવમાં આવીને પુનઃ ઔદયિક ભાવમાં જવું તે. હવે ૩. અચ્છિન્નપ્રશસ્તભાવસંધાન તે પ્રશસ્ત ભાવમાં ક્ષપકાદિની માફક (ભરત મહારાજાની જેમ) આગઠ (ઉપર) ચડતા જવું. ૪. અચ્છિન્નઅપ્રશસ્તભાવસંધાન—અપ્રશસ્તભાવમાં નીચે છેક ઉત્તરતાં જવું તે. ઉપશમશ્રેણીથી પડતાં મિથ્યાત્વ પર્યંત જનારા વિગેરે તે (ઉપરોક્ત) પ્રશસ્તાદિ ભાવનું જે સંધાન તે જ સ્થાન, વસ્તુનું એકત્રિતપણે જે અવસ્થાન તે સંધાન સ્થાન. ૧૫. ભાવસ્થાન—ઔદયિકાદિ ભાવોનું સ્થાન એટલે અવસ્થિતિ રહેવું તે ભાવસ્થાન. એવી રીતે અહિં સ્થાન શબ્દ અનેકાર્થ છે. પ્રસ્તુત વિષયમાં વસતિસ્થાન અને ગણનાસ્થાનવડે અધિકાર છે તે બતાવવામાં આવશે. (૭) હવે અંગ શબ્દનો નિષ્કેપ કહેવાય છે. તત્ર ગાથા—

નામંગં ઠવણંગં, દ્વવંગં ચેવ હોઝ ભાવંગં । એસો ચલુ અંગસ્સા, નિક્સેવો ચઠવ્વિહો હોઝ ॥ ૮ ॥

તેમાં નામ અને સ્થાપના પ્રસિદ્ધ છે, મધ ઔષધાદિ દ્રવ્યનું અંગ કારણ અથવા અવયવ તે દ્રવ્યાંગ, ક્ષયોપશમાદિ ભાવનું

૧. પ્રશસ્તચ્છિન્નભાવસંધાનાદિ ચાર ભેદનું વર્ણન ટીકામાં સંક્ષિપ્ત હોવાથી આચારાંગની ટીકાથી સ્પષ્ટોક્ત કરેલ છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫ ॥

જે અંગ તે ભાવાંગ. અહિં ભાવાંગવડે અધિકાર છે તે પળ આગઠ દેઝાડવામાં આવશે. (૮)

સ્થાનાંગ શબ્દનો સમુદાયાર્થ.

જેવી રીતે સ્થાનાંગ સૂત્રમાં વિષયનું કથન કરાયેલું છે તેવી રીતે એકત્વ આદિ વડે વિશેષણવાલા આત્માદિ પદાર્થો જેમાં રહે છે, બેસે છે અને નિવાસ કરે છે તે સ્થાન અથવા સ્થાન શબ્દવડે અહિં એક આદિ સંખ્યાભેદ કહેલ છે. તે કારણથી આત્માદિ પદાર્થોને પ્રાપ્ત થયેલ એકથી દશ પર્યંત સ્થાનોનું કહેનાર હોવાથી સ્થાન. જેમ આચારનો કહેનાર હોવાથી આચાર સૂત્ર કહેવાય છે તેમ સ્થાન જાણવું. તે સ્થાન ક્ષાયોપશમિક ભાવરૂપ સિદ્ધાંત-પુરુષના અંગ(અવયવ)ની જેમ જે અંગ તે સ્થાનાંગ (ઠાળાંગ) એ સમુદાયાર્થ જાણવો.

૫. દ્વારો.

તેમાં દશ અધ્યયનો છે. દશ અધ્યયનોમાં પહેલું અધ્યયન તે સંખ્યામાં એક હોવાથી અને એક સંખ્યાયુક્ત આત્માદિ પદાર્થનો પ્રતિપાદક હોવાથી એક સ્થાન છે. મહાન્ નગરની જેમ તેના ચાર અનુયોગ દ્વારો હોય છે તે આ પ્રમાણે-૧ ઉપક્રમ, ૨ નિષ્કેપ, ૩ અનુગમ, ૪ નય. તેમાં અનુયોજન તે અનુયોગ અર્થાત્ સૂત્રનો અર્થ સાથે સંવંધ કરવો તે, અથવા અનુરૂપ યોગ્ય અથવા અનુકૂલ જે વ્યાપાર એટલે સૂત્રના અર્થ કથનરૂપ તે અનુયોગ. (જેમ ઘટ શબ્દવડે ઘડો અર્થ કહેવાય છે) આહ ચ—
અણુજોજળમણુજોગો, સુયસ્સ નિયણ જમભિધેયેણ । વાવારો વા જોગો, જો અણુરૂવો ઽણુકૂલો વા ॥૧॥

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
દ્વારવર્ણન.

॥ ૫ ॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થ ઉપર કહેલ છે. અથવા અર્થની અપેક્ષા (અનંત અર્થ હોવાથી) સૂત્ર લઘુ (થોડું છે) માટે અણુ કહેવાય છે અને તીર્થકરોક્ત ત્રિપદીરૂપ અર્થ સાંભળીને પછી ગણધરો સૂત્ર રચે છે તેથી અણુ (એટલે પાછલ છે) એ વંને વિશેષજ્ઞો યોગ શબ્દને આપેલ છે. અણુ શબ્દના વાચ્ય જે સૂત્ર તેનો વિષય સાથે સંબંધ તે અણુયોગ અથવા અણુયોગ કહેવાય છે. આહ ચ-
અહવા જમત્થઓ, થોવપચ્છભાવેહિ સુયમણું તસ્સ । અભિધેયે વાવારો, જોગો તેણં વ સંવંધો ॥૧૦॥

આ (ભાષ્યની) ગાથાનો ભાવાર્થ ઉપર કહેલ છે તેના દરવાજાઓની જેમ દ્વારો-જ્યાંથી જઈ-આવી શકાય તે-એક સ્થાનક અધ્યયનરૂપ નગરના અર્થ જાણવાના ઉપાયરૂપ ઉપક્રમાદિ ચાર દ્વારો જાણવા. દરવાજા વગરનું નગર તે અનગર જ હોય છે. જો એક દરવાજો હોય તો દુઃખે પ્રવેશ કરી શકાય અને કાર્યની હાનિ માટે તે થવા પામે છે, પરંતુ ચાર દરવાજા હોય તો ગમે તે દરવાજો અનુકૂળ થાય અને કાર્યની સિદ્ધિ માટે થવા પામે છે. એવી રીતે એક સ્થાનક અધ્યયનરૂપ નગર પણ અર્થાધિગમના ઉપાયરૂપ દ્વારોવડે રહિત હોય તો અર્થનું જાણવું અશક્ય થાય છે.

૬. તદ્ભેદદ્વાર.

એક દ્વારવાલું શાસ્ત્ર પણ દુઃખે જાણી શકાય છે અને વિશેષ ભેદ સહિત ચાર દ્વારવાલું હોય તો અર્થ સુખે જાણી શકાય છે.

૭. નિરુક્તિદ્વાર.

આ કારણથી દ્વારનો ઉપન્યાસ ફલવાલો છે. તે ઉપક્રમાદિ દ્વારોના ક્રમશઃ બે, ત્રણ, બે અને બે ભેદ થાય છે. ‘નિરુ-

॥ ६ ॥

આ (ભાષ્ય) ગાથાનો ભાવાર્થ ઉપર કહેલ છે. એ પ્રમાણે તે ફલાદિક દ્વારો કહેવાયા, હવે અનુયોગદ્વારના ભેદ કથનપૂર્વક એ જ અધ્યયન વિચારાય છે. ત્યાં ઉપક્રમ બે પ્રકારનો છે : ૧ લૌકિક અને ૨ શાસ્ત્રીય. ત્યાં ૧ નામ, ૨ સ્થાપના, ૩ દ્રવ્ય, ૪ ક્ષેત્ર, ૫ કાલ અને ૬ ભાવ ભેદથી લૌકિક છ પ્રકારનો છે. તેમાં નામ અને સ્થાપના સુગમ છે. દ્રવ્યોપક્રમ બે પ્રકારનો છે : ૧ પરિકર્મ ને ૨ વિનાશઉપક્રમ. સચેતન, અચેતન અને મિશ્ર અથવા દ્વિપદ, ચતુષ્પદ અને અપદ(વૃક્ષાદિ)રૂપ જે દ્રવ્યનું ગુણાંતર ગુણવિશેષનું ઉત્પાદન તે પરિકર્મ, અને દ્રવ્યનો નાશ તે વિનાશ [જેમ ઘૃત, રસાયણ વગેરેના પ્રયોગથી મનુષ્ય બલવાન થવા પામે છે તે પરિકર્મ અને તલવાર વગેરેથી નાશ કરાય છે તે વિનાશ]. એમ જ ક્ષેત્ર-શાલિક્ષેત્રાદિનો હલ વગેરે ઘેડવાથી પરિકર્મ અને હાથી વગેરે બાંધવાથી નાશ પામે છે તે વિનાશ, અજ્ઞાત સ્વરૂપ કાલને નાડિકાદિ શંકુની છાયા અથવા ઘટિકા વગેરેથી જાણવું તે પરિકર્મ અને [નક્ષત્રાદિની ગતિવડે કાલ જે અનિષ્ટ ફલદાયક થાય છે તે કાલ વિનાશ એટલે વિપર્યાસ], ન જણાયેલ ગુરુ પ્રમુખના ચિત્તને ઇંગિતઆકારાદિવડે જાણવું તે ભાવ પરિકર્મ(ઉપક્રમ). શાસ્ત્ર સંબંધી ઉપક્રમો ૬ પ્રકારના છે, તે આ પ્રમાણે-૧ આનુપૂર્વી, ૨ નામ, ૩ પ્રમાણ, ૪ વક્તવ્યતા, ૫ અર્થાધિકાર અને ૬ સમવતાર.

૧. આનુપૂર્વી.

બીજે સ્થળે આનુપૂર્વી દશ પ્રકારે કહેલ છે, તેમાં ઉત્કીર્તન અને ગણનાઅનુપૂર્વીમાં આ અધ્યયનનો સમવતાર થાય છે.

૧. મહાભાષ્યની ટીકામાં દશ પ્રકારનો કહેલ છે તે આ પ્રમાણે-૧ નામ, ૨ સ્થાપના, ૩ દ્રવ્ય, ૪ ક્ષેત્ર, ૫ કાલ, ૬ ગણના, ૭ ઉત્કીર્તન, ૮ સંસ્થાન, ૯ સામાચારી અને ૧૦ ભાવાનુપૂર્વી ।

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૭ ॥

ઉત્કર્ત્તિન તે એક સ્થાન અધ્યયન, દ્વિસ્થાન અધ્યયન અને ત્રિસ્થાન અધ્યયન ઇત્યાદિ ગણન, તે કેવલ સંખ્યા એક, બે, ત્રણ ઇત્યાદિ તે ગણના અનુપૂર્વી ત્રણ પ્રકારની છે—૧ પૂર્વાનુપૂર્વી, ૨ પશ્ચાનુપૂર્વી, ૩ અનાનુપૂર્વી. પૂર્વાનુપૂર્વીવડે વિદ્યમાન પ્રથમ અધ્યયન કહેવાય છે, પશ્ચાનુપૂર્વીવડે દશમું અધ્યયન અને અનાનુપૂર્વીવડે આનિયત છે.

૨. નામકથન.

તેમજ નામ દશ પ્રકારે છે. એક નામ, દ્વિ નામ ઇત્યાદિ દશ નામ પર્યંત. તેમાં છ નામમાં આ અધ્યયનનો અવતાર થાય છે. તેમાં પળ ક્ષાયોપશમિક-ભાવમાં સમગ્રશ્રુત ક્ષાયોપશમિક ભાવરૂપ હોવાથી કહ્યું છે કે—

છવિહનામે ભાવે, સ્વઓવસમિષ્ણુ સુયં સમોયરતિ । જં સુયણાણાવરણ—સ્વઓવસમજં તયં સઠ્ઠં ॥૧૨॥

[અનુયોગ દ્વાર સૂત્રમાં] છ પ્રકારના નામોમાં ઔદયિકાદિક છ ભાવો કહેલા છે. તેમાંનાં ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં સર્વ શ્રતનો સમવતાર થાય છે. કારણ ? શ્રુતજ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી સર્વ શ્રુત ઉત્પન્ન થાય છે.

૩. પ્રમાણકથન.

તથા દ્રવ્યાદિ ભેદથી પ્રમાણ ચાર પ્રકારે છે, તેમાં આ અધ્યયન, ક્ષાયોપશમિક ભાવરૂપ હોવાથી, ભાવ પ્રમાણમાં અવતરે છે. યત આહ—

દઘ્વાદિ ચઠ્ઠમેયં, પમીયતે જેણ તં પમાણંતિ । ઇણમજ્ઞયણં ભાવોત્તિ, ભાવમાણે સમોયરતિ ॥ ૧૩ ॥

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
ઉપક્રમ-
વર્ણન.

॥ ૭ ॥

જેનાવડે જે વસ્તુ જણાય તે પ્રમાણ. તે પ્રમાણ દ્રવ્યાદિ ચાર પ્રકારે છે. આ અધ્યયન ભાવરૂપ હોવાથી ભાવ પ્રમાણમાં સમવતરે છે. ભાવ પ્રમાણ ગુણ, નય અને સંખ્યાના ભેદથી ત્રણ પ્રકારનું છે. તેમાં આ અધ્યયનનો ગુણપ્રમાણ અને સંખ્યાપ્રમાણમાં જ સમવતાર થાય છે; વર્તમાનમાં તો નયપ્રમાણમાં અવતાર કરાતો નથી. યદાહ—

મૂઢનઙ્યં સુયં, કાલિયં તુ ન નયા સમોયરંતિ ઇહં । અપુહુત્તે સમોયારો, નાત્થિ પુહુત્તે સમોયારો ॥૧૪॥

મૂઢ છે નૈગમાદિ સાત નયો જેમાં એવા કાલિકશ્રુતમાં નયો સમવતાર પામતા નથી. જ્યાં સુધી ચારે અનુયોગો એકી-ભાવ-ભેલા હતા ત્યાં સુધી નયોનો સમવતાર થતો હતો, પણ જ્યારથી પૃથક્ભાવ થયો—અનુયોગો જુદા જુદા થયા ત્યારથી અનુયોગમાં નયોનો સમવતાર થતો નથી. ગુણપ્રમાણ બે પ્રકારે છે : ૧ જીવગુણપ્રમાણ અને ૨ અજીવગુણપ્રમાણ. તેમાં આ અધ્યયનનો જીવનો ઉપયોગરૂપ હોવાથી જીવગુણપ્રમાણમાં અવતાર થાય છે. તેમાં પણ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના ભેદથી ત્રણ પ્રમાણ છે તે આનો જ્ઞાન પ્રમાણમાં અવતાર થાય છે. જ્ઞાનપ્રમાણમાં પણ પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન અને આગમપ્રમાણરૂપ જ્ઞાન પ્રમાણ છે. તે પ્રસ્તુત અધ્યયન આપ્તપુરુષના ઉપદેશરૂપ હોવાથી તેનો આગમ પ્રમાણમાં અવતાર થાય છે. આગમપ્રમાણમાં પણ લૌકિક

૧. આર્ય વૈર(વજ્રસ્વામિ) પર્યંત કાલિકશ્રુતનો અનુયોગ જુદો ન હતો ત્યારે નયોનો સમવતાર થતો હતો, ત્યારબાદ આર્યરક્ષિત-સૂરિવડે કાલિકશ્રુત અને દૃષ્ટિવાદમાં અનુયોગ જુદા થયા. પહેલાં એક અનુયોગમાં ચારે અનુયોગની વ્યાખ્યા થતી હતી, પછી ઉપયોગથી ભાવીભાવને જાણી આર્યરક્ષિતસૂરિજીએ અનુયોગ જુદા જુદા કર્યા. એનું વિશેષ વર્ણન આવશ્યક ટીકાદિથી જાણવું.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૮ ॥

અને લોકોત્તરરૂપ બે ભેદમાં પરમ ગુરુએ રચિત હોવાથી સૂત્ર, અર્થ અને ઉભયાત્મક ત્રણ પ્રકારરૂપ લોકોત્તર આગમમાં આનો સમવતાર થાય છે. તથા ચાહ—

જીવાણ્ણત્તણઓ, જીવગુણે બોહભાવઓ ણાણે । લોગુત્તરસુત્તત્થો—ભયાગમે તસ્સ ભાવાઓ ॥ ૧૫ ॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થ ઉપર કહેલ છે. લોકોત્તર આગમ પળ આત્માગમ, અનંતરાગમ અને પરંપરાગમના ભેદથી ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં અર્થથી તીર્થકરો, ગણધરો અને તેના શિષ્યોની અપેક્ષાએ અને સૂત્રથી ગણધરો, તેના શિષ્યો અને શિષ્યોના શિષ્યોની અપેક્ષા કરીને ક્રમશઃ આત્માગમ, અનંતરાગમ અને પરંપરાગમને વિષે આ અધ્યયનનો અવતાર થાય છે. સંખ્યાપ્રમાણ અન્યત્ર (અનુયોગ દ્વારમાં) વિસ્તૃત કહેલ* છે તેમાં આ અધ્યયનનો પરિમાણ (સાતમી) સંખ્યામાં અવતાર થાય છે. તેમાં પળ કાલિક-શ્રુત અને દષ્ટિવાદશ્રુત પરિમાણરૂપ બે પ્રકારમાં એ કાલિકશ્રુત હોવાથી કાલિકશ્રુત પરિમાણ સંખ્યામાં અને તેમાં પળ શબ્દની અપેક્ષાએ સંખ્યાત અક્ષર, પદાદિ સ્વરૂપવડે સંખ્યાતપરિમાણમાં અવતરે છે તથા પર્યાયની અપેક્ષાએ આગમ અનંતાગમ પર્યાયરૂપ હોવાથી અનંતપરિમાણાત્મક સંખ્યામાં અવતરે છે. તેમજ કહ્યું છે કે—‘અણંતા ગમ્મા અણંતા પજ્જવા’ इत्यादि.

૪. વક્તવ્યતા.

વક્તવ્યતા ૧ સ્વસમય, ૨ પરસમય અને ૩ સ્વપરસમયના ભેદથી ત્રણ પ્રકારની છે. તેમાં આ અધ્યયન સ્વસમય વક્તવ્ય-

* ૧. નામ, ૨ સ્થાપના, ૩ દ્રવ્ય, ૪ ક્ષેત્ર, ૫ કાલ, ૬ ઉપમા, ૭ પરિમાણ અને ૮ ભાવ એ આઠ પ્રકારે સંખ્યાપ્રમાણ કહેલ છે.

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
ઉપક્રમ-
વર્ણન.

॥ ૮ ॥

તામાં જ આવતે છે. કારણ ? સર્વ અધ્યયનો સ્વસમયરૂપ હોવાથી. માણ્યકારે કહ્યું છે કે—

પરસમઓ ઉભયં વા, સમ્મદ્દિટ્ઠિસ્સ સમઓ જેણં । તા સઠ્ઠજ્ઞયણાઈં, સસમયવત્તઠ્ઠનિયયાઈં ॥૧૬॥

પરસમય અને ઉભય(સ્વયં)સમય, તે સમ્યગ્દષ્ટિને સ્વસમય જ છે, કારણ કે તે સમ્યગ્દષ્ટિ તેનો યથાર્થ વિષય-વિભાગ કરે છે. જો કે કેટલાક અધ્યયનોમાં પરસમય અને ઉભયસમયની વક્તવ્યતા સંભળાય છે, તો પણ સમ્યગ્દષ્ટિ પ્રહણ કરેલ હોવાથી સર્વ અધ્યયનો સ્વસમય વક્તવ્યતામાં નિયત છે. તથા અર્થાધિકાર વક્તવ્યતા વિશેષ જ છે, તે એકત્વ વિશિષ્ટ આત્માદિ પદાર્થના કથન લક્ષણરૂપ છે. પ્રત્યેક દ્વારમાં અંગીકૃત અધ્યયન સમવતાર લક્ષણરૂપ છે તે લાઘવ માટે અનુપૂર્વી અદિ દ્વારોમાં વર્ણન કરેલ હોવાથી પુનઃ અહિં કહેતા નથી. વઝી પણ કહ્યું છે કે—

અહુણા ય સમોયારો, જેણ સમોયારિયં પઢ્ઢારં । ઇગટ્ઠાણમણુગઓ, સો લાઘવઓ ણ પુણ વચ્છો ॥૧૭॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થ ઉપરોક્ત છે. ૧ ઓઘનિષ્પન્ન, ૨ નામનિષ્પન્ન, ૩ સૂત્રાલાપકનિષ્પન્ન ભેદથી ત્રણ પ્રકારે નિક્ષેપ કરાય છે. કહ્યું છે કે—

ભણ્ણઙ્ઘેપ્પઙ્ઘ ય સુહં, નિક્કલ્લેવપયાણુસારઓ સત્થં । ઓહો નામં સુત્તં, નિલ્લેત્તઠ્ઠં તઓઽવસ્સં ॥૧૮॥

નિક્ષેપ પદના અનુસારથી અધ્યયન વા ઉદ્દેશક સુલ્લપૂર્વક ભણાય છે અને પ્રહણ કરાય છે, તે કારણથી ૧ ઓઘ, ૨ નામ અને ૩ સૂત્રાલાપકનિષ્પન્ન આ ત્રણે અવશ્ય નિક્ષેપ કરવા યોગ્ય છે. તેમાં ઓઘનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે—

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસ્ત્ર
સાનુવાદ
॥ ૯ ॥

૧. ઓઘ.

ઓહો જં સામન્નં, સુયાભિહાણં ચઠ્ઠિહં તં ચ । અજ્ઞયણં અજ્ઞીણં, આઓ જ્ઞવણા ય પત્તેયં ॥૧૧॥
નામાઈ ચઠ્ઠમેયં, વન્નેઝણં સુઆણુસારેણં । ઇગટ્ઠાણં જોજ્ઞં, ચઠ્ઠસુંપિ કમેણ ભાવેસું ॥૨૦॥ (યુગ્મં)

શ્રુતનું જે સામાન્ય નામ તેને ઓઘ કહેવાય છે. તે ચાર પ્રકારે છે—૧ અધ્યયન, ૨ અક્ષીણ, ૩ આય અને ૪ ક્ષપણા. તે પ્રત્યેક અધ્યયનાદિનું શ્રુતાનુસારે નામાદિક ચાર પ્રકારે વર્ણન કરીને ક્રમશઃ તેઓના ભાવ નિષ્કેપામાં એક સ્થાનની યોજના કરવી. ત્યાં અધ્યાત્મ મન તે શુભ મનને વિષે ગમન થવું અર્થાત્ જેથી આત્માનું ગમન થાય છે અને જેથી અધ્યાત્મ શબ્દવાચ્ય જે શુભ મન તેનું આત્માને વિષે લઈ આવવું થાય છે અથવા બોધ, સંયમ અને મોક્ષ એ ત્રણની જેથી અધિક પ્રાપ્તિ થાય છે તે અધ્યયન જાણવું. પ્રાકૃત* શૈલીવડે અજ્ઞયણ કહેવાય છે. માપ્યકારે આ સંબંધમાં કહ્યું છે કે—

જેણ સુહૃપ્પજ્ઞયણં, અજ્ઞપ્પાણયણમહિયમયણં વા । બોહસ્સ સંજમસ્સ વ, મોઘ્સવસ્સ વ તો તમજ્ઞયણં ॥૨૧॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થ ઉપર કહેલ છે. મળાય, વિશેષપણે સ્મરણ કરાય અને જણાય તે અધ્યયન છે તથા નિરંતર આપવા છતાં પણ જે ક્ષીણ ન થાય (અથવા અવ્યુચ્છિત્તિનયથી આ લોકની માફક કદી પણ ક્ષીણ ન થાય) તે અક્ષીણ, જ્ઞાનાદિકના લાભનો હેતુ હોવાથી આય, પાપકર્મોના નાશનો હેતુ હોવાથી ક્ષપણા કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—

* મૂલ અજ્ઞપ્પાણયણં શબ્દ છે પરંતુ પ્રાકૃત શૈલીથી પ્પા અને ણકારનો લોપ થવાથી અજ્ઞયણ થાય છે.

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
ઉપક્રમ-
વર્ણન.

॥ ૯ ॥

અજ્ઞીણં દિજ્જંતં, અવ્વોચ્છિત્તિનયતો અલોગોવ્વ । આઓ નાનાઈણં, જ્ઞવણા પાવાણ સ્વવણંતિ (કમ્માણં)

માવાર્થ ઉપર મુજબ છે. નામ નિષ્પન્ન નિષ્કેપામાં તો આ અધ્યયનનું એક સ્થાનક એવું નામ છે તે માટે એક શબ્દ અને સ્થાન શબ્દનો નિષ્કેપ કહેવા યોગ્ય છે. તેમાં એક શબ્દ નામાદિ સાત પ્રકારનો છે. તદુક્ત—

૨. નામ.

નામં ઠેવણા દૈવિણ, માઉયર્પેય સંગહેક્કંણ ચેવ । પર્જ્જવ ભાવે ય તહા, સત્તેતે એક્કગા હોંતિ ॥ ૨૩ ॥

તેમાં ૧ જેનું 'એક' એવું નામ હોય તે નામ એક, ૨ પુસ્તકાદિને વિષે સ્થાપન કરેલ એકેક અંક તે સ્થાપના એક, ૩ દ્રવ્ય એક તે +સચિત, અચિત્ત અને મિશ્ર ભેદરૂપ ત્રણ પ્રકારે છે. ૪ માતૃકાપદ એક તો ૧ ઉપ્પન્નેઈ વા ૨ વિગમેઈ વા ૫ ધુવેઈ વા—એ માતાની માફક સકલ શાસ્ત્રના મૂલભૂત હોવાથી અવસ્થિત ત્રિપદમાંથી કોઈ પણ એક વિવક્ષિત પદ, અથવા અકારાદિ અક્ષરાત્મક માતૃકામાંથી કોઈ પણ અકારાદિ એક અક્ષર તે માતૃકાપદ એક, ૫ સંગ્રહ એક એટલે એક શબ્દના ઉચ્ચારવડે પણ ઘણા અર્થનો સંગ્રહ કરાય છે. જેમ જાતિના પ્રાધાન્યવડે વ્રીહિ અર્થાત્ વ્રીહિ શબ્દથી અનેક જાતના ચોખાનો સંગ્રહ થાય છે તે સંગ્રહ એક, ૬ પર્યાય એક—ઘટ દ્રવ્યના શિવિકાદિ એક પર્યાયરૂપ, ૭ ભાવ એક—ઔદયિકાદિ છ ભાવમાંથી કોઈ પણ એક ભાવરૂપ. અહિં ભાવ એકવડે અધિકાર છે જેથી ગણના લક્ષણ વિશિષ્ટ સ્થાન વિષય આ એક છે. વલી ગણના તે સંખ્યા, સંખ્યા

+ સચિત દ્રવ્ય તે પુરુષ, અચિત્ત દ્રવ્ય તે રૂપીઓ અને મિશ્ર દ્રવ્ય તે આમૂષણયુક્ત પુરુષ इत्यादि.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૦ ॥

તે ગુણ અને ગુણ તે ભાવ, સ્થાન શબ્દનો નિષ્કેપ તો પ્રથમ જ કહેલ છે તેમાં ગણના સ્થાનવડે અહિં અધિકાર છે; તેથી એક લક્ષણ જે સ્થાન સંખ્યાભેદરૂપ એક સ્થાન, અને એક સ્થાન વિશિષ્ટ જીવાદિ અર્થના પ્રતિપાદનમાં સમર્થરૂપ અધ્યયન પળ એક સ્થાન છે. ઓઘનિષ્પન્ન અને નામનિષ્પન્ન એ બંને નિષ્કેપ કહેવાયા.

૩. સૂત્રાલાપક.

હવે સૂત્રાલાપક નિષ્કેપ કહેવાનો સમય આવેલ છે તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે-શ્રુતં મે આયુષ્મન્ ! ઇત્યાદિ સૂત્રપદોનો નિષ્કેપ, નામાદિનું સ્થાપન તે કહેવાનો સમય પ્રાપ્ત છે પણ તે કહેતા નથી. કારણ ? સૂત્ર છતે તેનો સંભવ છે. સૂત્ર તો સૂત્રાનુગમમાં છે અને તે અનુગમનો જ ભેદ છે, માટે પહેલાં અનુગમ જ વર્ણવાય છે. અનુગમ બે પ્રકારનો છે : ૧ નિર્યુક્તિઅનુગમ અને ૨ સૂત્રાનુગમ. તેમાં નિર્યુક્તિ અનુગમ ૧ નિષ્કેપનિર્યુક્તિ, ૨ ઉપોદ્ઘાતનિર્યુક્તિ અને ૩ સૂત્રસ્પર્શિકનિર્યુક્તિના ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો છે. તેમાં પણ નિષ્કેપનિર્યુક્તિ અનુગમ સ્થાન, અંગ, અધ્યયનાદિ એક શબ્દના નિષ્કેપના પ્રતિપાદનથી નિર્યુક્તિઅનુગમનું પણ પ્રતિપાદન થયું જ છે. ઉપોદ્ઘાતનિર્યુક્તિ અનુગમ તો-‘*ઉદ્દેસે નિદ્દેસે ચ નિર્ગમે’ ઇત્યાદિ (મહાભાષ્યની) બે

* ઉદ્દેસે નિદ્દેસે ચ, નિર્ગમે સ્વેતકાલપુરિસે ચ । કારણપચ્ચ લક્ષણ નમ્, સમોચારણાણમ્ ॥ ૯૭૩ ॥ કિ કહિવિહં કસ્સ, કહિ કેસુ કહં કે ચ્ચિરં હવ્વ કાલં । કહ સંતરમવિરહિયં, ભવાગરિસક્કોસણનિરુત્તિ ॥ ૯૭૪ ॥ (વિશેષાવશ્યકભાષ્ય) શબ્દાર્થ-૧ ઉદ્દેશ, ૨ નિર્દેશ, ૩ નિર્ગમ, ૪ ક્ષેત્ર, ૫ કાલ, ૬ પુરુષ, ૭ કારણ, ૮ પ્રત્યય, ૯ લક્ષણ, ૧૦ નય, ૧૧ સમવતાર, ૧૨ અનુમત,

૧. સ્થાના-
ધ્યયને
ઉપક્રમ-
વર્ણન.

॥ ૧૦ ॥

ગાથાથી જાણવો. સૂત્રસ્પર્શિકનિર્યુક્તિ અનુગમ તો ' વ્યાખ્યા ' ના લક્ષણરૂપ સંહિતાદિ છ પ્રકારમાં ૧ પદાર્થ, ૨ પદવિગ્રહ, ૩ ચાલના અને ૪ પ્રત્યવસ્થાન લક્ષણરૂપ જે વ્યાખ્યાનના ચાર ભેદસ્વરૂપ તે સૂત્રાનુગમને વિષે સંહિતા અને પદ લક્ષણ વિશિષ્ટ વ્યાખ્યાનના બે ભેદ છે તે હોય છે. આ કારણથી સૂત્રાનુગમ કહેવાય છે. તેમાં અલ્પગ્રંથ (થોડા શબ્દવાળું) મહાન અર્થાદિ વિશિષ્ટ સૂત્રના લક્ષણ સહિત અને સ્વલિતાદિ દોષ રહિત સૂત્ર ઉચ્ચાર કરવા યોગ્ય છે. તે આ પ્રમાણે—

મૂ૦—સુયં મે આડસં ! તેણં ભગવતા એકમવ્વાયં (સૂ૦ ૧)

મૂલાર્થ:—શ્રી સુધર્માસ્વામી જંબૂસ્વામી પ્રત્યે કહે છે—હે આયુષ્મન્ શિષ્ય ! તે મહાવીર ભગવાને આ પ્રમાણે (આગળ કહે-વાશે તેમ) જે કહેલું તે મેં સાંભળેલું છે (તે જ હું કહું છું).

ટીકાર્થ:—આ સૂત્રની વ્યાખ્યા સંહિતાદિક્રમવડે હું કહું છું. તે વિષે ભાષ્યકાર કહે છે—

સુત્તં ૧ પયં ૨ પયત્થો ૩, સંભવતો ૪ વિગ્ગહો વિચારો ય ૫। દૂસિયસિદ્ધી ૬ નયમય-વિસેસઓ નેયમણુસુત્તં

૧ અસ્વલિતાદિ ગુણ સહિત સૂત્ર કહેવું, ૨ પછી પદચ્છેદ કરવો, ૩ પદનો અર્થ કહેવો, ૪ જો સમાસનો સંભવ હોય તો

૧૩ શું, ૧૪ કેટલા પ્રકારે, ૧૫ કોનું, ૧૬ ક્યાં, ૧૭ કોનામાં, ૧૮ કેવો રીતે, ૧૯ કેટલો હોય, ૨૦ કેટલું અંતર, ૨૧ અંતર રહિત, ૨૨ ભવ, ૨૩ આકર્ષ, ૨૪ સ્પર્શના, ૨૫ નિરુક્તિદ્વાર ૫ પચોશ દ્વારોવડે જાણવા યોગ્ય છે.

૧. સૂત્રના આઠ ગુણો અને ત્રીશ દોષના અભાવનું સ્વરૂપ મહાભાષ્યની ટીકાથી જાણો લેવું.

અધિકાર છે. તથા 'આડસં'તિ-આયુષ્ય એટલે જીવિત નામાદિ ભેદથી દશ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે-

નામં ૧ ઠવણા ૨ દવિણ ૩, ઓહે ૪ ભવ ૫ તદ્ભવે ય ૬ ભોગે ય ૭ ।

સંજમ ૮ જસ ૯ કિત્તી ૧૦, જીવિયં ચ તં ભણ્ણતી દસહા ॥ ૨૬ ॥

તેમાં નામ ૧ અને સ્થાપના ૨ સુગમ છે. 'દવિણ'ત્તિ-સચેતનાદિ ભેદવાલું દ્રવ્ય જ જીવનનો હેતુ હોવાથી જે જીવિત છે તે દ્રવ્યજીવિત ૨, નારકાદિ પર્યાય વિશેષ રહિત આયુષ્ય દ્રવ્ય માત્ર (આયુઃકલિક) જે સામાન્ય જીવિત તે ઓઘજીવિત ૪, નારકાદિ ભવ વિશિષ્ટ જીવિત તે ભવજીવિત; જેમકે નારકનું જીવન વગેરે ૫, સમાન જાતીયપણે પૂર્વભવનું જીવન તે *તદ્ભવ-જીવિત; જેમ કે મનુષ્ય મૃત્યુ પામીને ફરીને મનુષ્યપણે ઉત્પન્ન થાય તે ૬, ભોગજીવિત ચક્રવર્તિ વગેરેને હોય ૭, સંયમજીવિત સાધુઓને હોય ૮, યશજીવિત ૯ અને કીર્તિજીવિત ૧૦ જેમ મહાવીર પ્રભુને હતું તેમ. અહીં જીવિત× એટલે આયુષ્ય જ છે, તથા અહિં સંયમઆયુષ્ય, યશઆયુષ્ય અને કીર્તિઆયુષ્યવડે અધિકાર છે. એવી રીતે શેષ પદોના જેમ સંભવ થાય તેમ નિક્ષેપ કહેવા યોગ્ય છે. આ રીતે સૂત્રાલાપક નિક્ષેપ કહેવાયો. પુનઃ પદાર્થ (પદનો અર્થ)નું વર્ણન આ પ્રકારે-અહિં પાંચમા ગણધરદેવ શ્રી સુધર્માસ્વામી જંબૂ નામના પોતાના શિષ્ય પ્રત્યે ચોક્કસ પ્રતિપાદન કરે છે કે-મેં સાંભળેલું છે 'આડસં'તિ. સંયમની

* દેવ, નારક અને યુગલિકને તદ્ભવજીવિત હોતું નથી, કારણ તે દેવાદિ ફરીને તેની તે જ યોનિમાં ઉપજતા નથી.

× વાક્ય, નિક્ષેપના અવસરમાં ભાષાના નિક્ષેપની માફક અહિં આયુષ્યના પ્રતાવમાં જીવિતનો નિક્ષેપ કરેલ છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૨ ॥

પ્રધાનતાવડે પ્રશસ્ત અથવા ઘણું આયુષ્ય છે વિદ્યમાન જેને તે આયુષ્મન્ તેના સંવોધનમાં હે આયુષ્મન્ શિષ્ય ! 'તેણં'તિ-
જે નજીક, આંતરાવાહ્યું, સૂક્ષ્મ, વાદર, વાહ્ય અને અભ્યંતર સકલ પદાર્થોને વિષે અવાધિત વોલવાપણું હોવાથી યથાર્થ વક્તાપણે
જગતમાં પ્રહ્યાત, અથવા પૂર્વભવમાં મેઠ્ઠવેલ છે તીર્થકરનામકર્માદિ લક્ષણરૂપ પરમ પુણ્યનો સમૂહ જેણે, વિનાશ થઈ છે અનાદિ
કાલની લાગેલી મિથ્યાદર્શનાદિ વાસના જેની, છોડેલ છે મહાન્ રાજ્યવૈભવ જેણે, દેવાદિના ઉપસર્ગ સમૂહના સંસર્ગવડે અવિચલિત
છે શુભ ધ્યાનમાર્ગે જેનો, સૂર્યની માફક ઘનઘાતી કર્મરૂપ નિવિડ વાદઝાના સમૂહને તોડવાવડે પ્રકાશ પામેલ છે નિર્મલ કેવલજ્ઞાન-
રૂપ ભાનુમંડલ જેમનું, ઈંદ્રોરૂપ ભ્રમરોના સમૂહે સેવ્યા છે ચરણકમલ જેના, મધ્યમા નામે નગરીમાં પ્રથમ થયેલ છે પ્રવચન
જેનું એવા શ્રી મહાવીર પ્રભુ, 'ભગવતા' અષ્ટ મહાપ્રાતિહાર્ય[અશોકવૃક્ષાદિ]રૂપ સમસ્ત ઐશ્વર્યાદિ સહિત તે ભગવાને,
'એવામિ'તિ આ આગલ કહેવાશે એવા એકત્વાદિ પ્રકારવડે 'આખ્યાતમિ'તિ આ એટલે જીવ, અજીવનાં લક્ષણની અસંકીર્ણતા-
[એક બીજામાં મઠી ન જાય તે] રૂપ મર્યાદાવડે, અથવા સમસ્ત પદાર્થના વિસ્તારથી વ્યાપક લક્ષણરૂપ અભિવિધિવડે
'ખ્યાતં'-આત્માદિ વસ્તુનો સમૂહ કહેલ છે. અહિં 'શ્રુતમિ'તિ-આ નિર્ણયને કહેનાર શબ્દવડે પોતે ચોક્કસ કરેલું હોય તે જ
બીજાને કહેવા યોગ્ય છે એમ કહ્યું; અન્યથા કહેવામાં ઝલટો દોષનો સંભવ છે. કહ્યું પણ છે કે-

કિં એત્તો પાવયરં ?, સમ્મં અણહિગયધમ્મસન્ભાવો । અન્નં કુદેસણાણ, કટ્ટયરાગંમિ પાડેહ ॥૨૭॥

નથી જાણેલ સિદ્ધાંતનો સદ્ભાવ જેણે એવો તે ઉન્માર્ગની દેશનાવડે બીજાને મહાકષ્ટકારી અપરાધમાં પાડે છે (અને

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
૧ સૂત્રમ્.

॥ ૧૨ ॥

પોતે તો પડેલો જ છે), આથી ઉત્કૃષ્ટ બીજું કયું પાપ છે ? અર્થાત્ કોઈ નથી. (૨૭).

‘મયે’તિ આ શબ્દવડે ઉપક્રમદ્વારવડે કહેવાયેલ જે ભાવપ્રમાણદ્વારગત આત્મા, અનંતર અને પરંપર ભેદથી ભિન્ન આગમને વિષે આ કહેવાતો ગ્રંથ, અર્થથી અનંતરાગમ અને સૂત્રથી તો આત્માગમ છે. ‘આયુષ્મન્નિ’તિ આ શબ્દવડે તો શિષ્યના ચિત્તને આહ્વાદ કરનાર કોમલ વચનવડે આચાર્યે ઉપદેશ કરવો જોઈએ તેમ જણાવેલ છે. ઉક્તં ચ—

ધમ્મમહાઈ અહિં—સુંદરેહિં કારણગુણોવળીઈહિં । પલ્હાયંતો ય મળં, સીસં ચોણ્હ આયરિઓ ॥૨૮॥

ધર્મમય વચનેથી અતિ સુંદર ભાષાવડે, કારણ એટલે પોતાને મળવાનું પ્રયોજન અને ગુણ-શીઘ્રનાર ને જ્ઞાનપાત્રતા વિગેરે બતાવવાવડે શિષ્યના ચિત્તને આનંદ કરાવતા આચાર્ય શિષ્યને પ્રેરણા કરે છે. (૨૮).

પ્રાણીઓને આયુષ્ય અતિશય વહાલું હોવાથી આયુષ્મન્ શબ્દ અત્યંત હર્ષજનક છે. કહ્યું પણ છે કે—‘સઙ્ગે પાળા પિયા-
ડયા અપ્પિયવહા સુહાસાયા દુક્ખપડિકૂલા સઙ્ગે જીવિડકામા સઙ્ગેસિં જીવિયં પિયં’—સર્વ પ્રાણીઓને આયુષ્ય પ્રિય હોય છે અને વધ અપ્રિય છે, સુખ અનુકૂલ અને દુઃખ પ્રતિકૂલ હોય છે, વધા જીવવાની ઇચ્છાવાળા હોય છે અને સર્વને જીવિત પ્રિય હોય છે. તથા મનુષ્યો, જીવન માટે પુત્ર, સ્ત્રી અને ધનસંપત્તિને તૃણ (ઘાસ) તુલ્ય પણ નથી માનતા, કારણ કે તેઓને આયુષ્ય અતિ વહાલું હોય છે. અથવા આયુષ્મન્—આ શબ્દવડે ગ્રહણ, ધરણાદિ ગુણવાળા શિષ્યને શાસ્ત્રનો અર્થ દેવા યોગ્ય છે એ અર્થ જણાવવા માટે, સર્વ ગુણોના આધારભૂત, સમસ્ત ગુણના ઉપલક્ષણરૂપ લાંબા

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૩ ॥

આયુષ્યરૂપ ગુણવડે ગુરુદ્વારા શિષ્યને આમંત્રણ કરાયું છે. કહ્યું પણ છે કે—

વુદ્ધેઽવિ દોળમેહે, ન કણ્ઠભૂમાડું લોટ્ટણ ઉદયં । ગ્રહણધરણાસમત્થે, ઇય દેયમછિત્તિકારિમ્મિ ॥૨૯॥

દ્રોણ નામનો મેઘ વર્ષે છતે પણ કાઢી ભૂમિમાંથી પાણી બહાર જતું નથી અર્થાત્ અંતરમાં સમાઈ જાય છે. એવી રીતે જેને જ્ઞાન આપવાથી નાશ ન થાય એવા ગ્રહણ અને ધારણ કરવામાં સમર્થ શિષ્યને વિષે ગુરુએ જ્ઞાન આપવું જોઈએ. (૨૯). પૂર્વોક્ત ગુણથી વિપરીત શિષ્યને જ્ઞાન આપવામાં ગુરુને દોષ છે. આહ ચ—

આયરિણ સુત્તમ્મિ ય, પરિવાઓ સુત્તઅત્થપલિમંથો । અન્નેસિંપિ ય હાણી, પુટ્ટાવિ ન દુદ્ધદા વંજ્ઞા ॥૩૦॥

અયોગ્ય શિષ્યને જ્ઞાન આપવાથી આચાર્ય અને શ્રુતનો અવર્ણવાદ થાય છે તેમજ સૂત્ર અને અર્થનો વિનાશ થાય છે. વીજા શિષ્યોને પણ જ્ઞાનનો લાભ મળતો નથી. વિશેષ કાલ મહેનત કરવાથી શિષ્ય શા માટે કંઈ પણ ન ગ્રહણ કરે ? એમ કોઈ શંકા કરે તો તેને આ દૃષ્ટાંત કહેવું કે—જેમ ગાયના પગ બાંધીને તેના સ્તનોનું સારી રીતે મર્દન કરીએ તો પણ અને પુષ્ટ હોવા છતાં પણ વાંજળી ગાય હોય તે દૂધ ન જ આપે. (૩૦). ‘તેન’નિ આ શબ્દવડે તો આત્મત્વાદિ ગુણોથી જાહેરપણે નામ ધરાવનારવડે (કહેલું) તેથી આ અધ્યયનમાં પ્રમાણપણું બતાવેલ છે. વક્તાના ગુણોની અપેક્ષાએ વચનનું પ્રામાણ્ય હોય છે. ‘ભગવને’નિ આ શબ્દથી પ્રસ્તુત અધ્યયન સ્વીકારવા યોગ્ય જણાવેલ છે. અતિશયવાન (પ્રભુ) અવશ્ય સ્વીકારવા યોગ્ય છે, તેનું વચન પણ ઉપાદેય છે. અથવા ‘તેણં’નિ આ શબ્દથી

૧. કૃષ્ણા ભૂમિયેત્ર અસૌ કૃષ્ણભૂમઃ, તસ્માત્ ।

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
૧ સૂત્રમ્.

॥ ૧૩ ॥

ઉપોદ્ઘાતનિર્યુક્તિમાં અંતર્ગત ત્રીજું નિર્ગમદ્વાર વતાવ્યું છે. (દ્રવ્યથી) મિથ્યાત્વરૂપ અંધકાર આદિ દોષોથી નિર્ગત (નીકળેલો) જે પુરુષ, તેથી નીકળેલું આ અધ્યયન, ક્ષેત્રથી અપાપા (મધ્યમ) નગરીમાં, કાલથી વૈશાખ શુક્લ ઇગ્યારસની પ્રથમ પોરસીને વિષે અને ભાવથી ક્ષાયિકભાવમાં વર્તમાન હોવાથી—આ પ્રમાણે આનો ગુરુપર્વક્રમ(ગુરુપરંપરા)રૂપ સંબંધ દેખાડેલો છે. વલી તથાવિધ ભગવાને જે કહેલું છે તે સપ્રયોજન જ છે. એવી રીતે સામાન્યથી આ અધ્યયનની સપ્રયોજનતા દર્શાવી. પરમ ऐश्वर्य-વાન જિનેશ્વરો પુરુષાર્થને વિનઉપયોગી કહેતા નથી, કારણ કે તેમ કહેવાથી ભગવાનપણાની હાનિ થાય. આ જ કારણથી આનો ઉપાય—ઉપેય(કારણકાર્ય)ભાવરૂપ સંબંધ પણ દેખાડેલ છે. ભગવાને જે કહેલું તે આ સૂત્રરૂપે ગુંથાયેલું એ ઉપાય અને પુરુષાર્થ એ ઉપેય જાણવો. આ કારણથી જ શ્રોતાઓ શ્રવણમાં પ્રવર્તેલ છે. કહેલું છે કે—સાંભલનાર, સિદ્ધ છે સંબંધ જેનાં એવા નિર્ણીત અર્થ-વાલા શબ્દને સાંભળવા માટે પ્રવર્તે છે. તે કારણથી શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં પ્રયોજન સહિત સંબંધ કહેવો જોડે. ‘ એવમિ’તિ આ શબ્દથી ભગવાનના વચનથી આત્મ (અમારું) વચન જુદું નથી, આ કારણથી જ સ્વવચનનું પ્રમાણપણું વતાવેલું છે. સર્વજ્ઞ-વચનના અનુવાદરૂપ માત્ર અમારું વચન છે, અથવા એવમિતિ—વિષયપણાએ કરી એકત્વાદિ પ્રકાર કહેલ છે. અવિષયપણાની શંકા-વડે કાગડાના દાંતની પરીક્ષામાં જેમ કોઈ પ્રવૃત્ત થતો નથી તેમ શ્રોતાઓની અપ્રવૃત્તિ ન થાય, એ હેતુથી ‘આખ્યાતમિ’તિ—આ શબ્દથી કહેલું વચન અપૌરુષેય વચનનો અસંભવ હોવાથી અપૌરુષેય વચનરૂપ નથી. કહ્યું છે કે—

૧. વૈશાખ શુક્લ દશમીના દિવસે મહાવીર પ્રભુને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું અને વૈશાખ સુદ ૧૧ ના તોર્થસ્થાપના કરી તેથી અગી-યારસ જણાવી છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૪ ॥

વેયવયણં ન માણં, અપોરુસેયંતિ નિમ્મિયં (તમ્મયં) જેણ । ઇદમચ્ચંતવિરુદ્ધં, વયણં ચ અપોરુસેયં ચ ॥૩૧॥
જં વુચ્છઈત્તિ વયણં, પુરિસાભાવે ઉ નેયમેવંતિ । તા તસ્સેવાભાવો, નિયમેણ અપોરુસેયન્તે ॥૩૨॥ (યુગ્મમ્)

જે હેતુથી અપૌરુષેય વેદ વચન નિર્માણ કરાયેલ છે તેથી પ્રમાણભૂત નથી, કારણ કે વચન અને અપૌરુષેય આ બંને પરસ્પર અત્યંત વિરુદ્ધ છે. જે બોલાય છે તે વચન, પુરુષના અભાવમાં તો વચન જ ક્યાંથી હોય ? તે કારણથી અપૌરુષેયત્વમાં ચોક્કસ વચનનો જ અભાવ છે (૩૧-૩૨). અથવા આ (વક્ષ્યમાણ) ભગવાને કહેલું છે, પણ ખીંત વગેરેથી નીકળેલું નથી. કોઈક આ પ્રમાણે સ્વીકારે છે-ધ્યાનમાં પ્રાપ્ત થયેલ અને તે પ્રમુદ્ધ સ્થિત થયે છે તે ચિંતામાં રહેલી માફક યથાકામ (ઈચ્છિત જેમ થાય તેમ) ખીંત વગેરેથી પણ દેશનાઓ નીકળે છે (૧). આ વર્ણનનો અસ્વીકાર કરવા માટે કહે છે કે-ખીંત વગેરેથી નીકળેલ દેશનાઓ તો આપ્તપુરુષવડે ઉપદેશાયેલી નહિં થાય, તે દેશનાઓમાં વિશ્વાસ પણ નહિ થાય. કારણ કે આ દેશનાઓ કોણે કહેલી છે તેવી શંકા પણ પ્રગટશે. (૨)

વધા પદના સમુદાયવડે પોતાની ઉદ્વૃતાઈનો ત્યાગ કરવાથી ગુરુના ગુણોની પ્રભાવનામાં તત્પર એવા પુરુષોએ શિષ્યો માટે દેશના કરવી એમ કહ્યું. એવી રીતે દેશના આપવાથી શિષ્યો ગુરુઓને વિશે ભક્તિપરાયણ થાય, ભક્તિપરાયણતાવડે વિદ્યાદિની પણ સફળતા થાય. ચતુર્થ—

૧. તાલ્વાદિ સ્થાનજન્ય વચન છે અને અપૌરુષેયમાં તાલ્વાદિ સ્થાનનો અભાવ હોવાથી વચનનો ઉચ્ચાર જ થઈ શકે નહિં.

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
૧ સૂત્રમ્.

॥ ૧૪ ॥

ભત્તીએ જિણવરાણં, ચિજંતી પુઠ્ઠસંચિયા કમ્મા । આયરિયનમોક્કારેણ, વિજ્ઞા મંતા ય સિજ્ઞંતિ ॥૩૩॥

જિનેશ્વરોની ભક્તિ કરવાથી પૂર્વસંચિત કર્મો ક્ષય પામે છે. આચાર્યને નમસ્કાર કરવાથી વિદ્યા અને મંત્રો સિદ્ધ થાય છે. (૩૩). અહિં નમસ્કાર એ ભક્તિ જ છે અથવા ‘આઉસંતેણં’તિ એ શબ્દ ભગવાનનું વિશેષણ છે. આયુષ્માન્ ચિરંજીવી ભગવાન-વડે એ પ્રમાણે તેનો અર્થ છે. આ વિશેષણથી ભગવાનનું बहुमान મંગલરૂપ હોવાથી ભગવાનનું बहुमानગર્ભિત મંગલ કહેલું છે. અથવા ‘આયુષ્મત્તે’તિ વીજા માટે (પરોષકાર માટે) દેશનાદિ પ્રવૃત્તિ વગેરેથી, પ્રશસ્ત આયુષ્યને ધારણ કરનારા મોક્ષપ્રાપ્તિ કરીને પણ તીર્થનો તિરસ્કારાદિ જોડેને, અભિમાનાદિ ભાવથી ફરીને આ લોકમાં આવનારની જેમ અપ્રશસ્ત આયુષ્યને ધારણ કરતા નથી. ઇતરધર્મી કેટલાએકવડે આમ કહેવાય છે કે ધર્મતીર્થના કરનારા જ્ઞાનીઓ, પરમપદ (મોક્ષ) પામીને, તીર્થના તિરસ્કારથી ફરીને પણ સંસારમાં આવે છે. જેમકે-

[યદા યદા હિ ધર્મસ્ય, ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત ! । અભ્યુત્થાનમધર્મસ્ય, તદાઽઽત્માનં સૃજામ્યહમ્ ॥ ૧ ॥]

એવી રીતે જ રાગદ્રેષનો સમૂલ નાશ ન થવાથી તેનું વચન અપ્રમાણિક છે. રાગાદિનો સમૂલ નાશ થયે છતે કયા કારણથી ફરી આ લોકમાં આગમનનો સંભવ થાય ? અથવા આયુષ્મતા પ્રાણને ધારણ કરનારા, પરંતુ સદા સંશુદ્ધ સિદ્ધરૂપે નહિ તેને અકરણ(અશરીર)પણાથી બોલવાનો અસંભવ છે. અથવા ‘આવસંતેણં’તિ એ મયા શબ્દનું વિશેષણ છે તેથી આહિ તિ-ગુરુએ

૧. પ્રથમ ‘આઉસં ! તેણં’ એ બે પદોના ભિન્ન ભિન્ન અર્થ કહેલ છે. અહિ આઉસંતેણં એક શબ્દરૂપ કહેલ છે ને તે ભગવાનનું વિશેષણ છે. ૨ મોક્ષમાં જઈને ફરી સંસારમાં અવતાર ધારણ કરવો એ અપ્રશસ્ત છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૫ ॥

દેખાડેલી મર્યાદાવડે વસવું, મર્યાદાવડે વસવાથી—એ શબ્દવડે પરમાર્થથી ગુરુની આજ્ઞામાં રહેવારૂપ ગુરુકુલવાસનું વિધાન અર્થથી કહ્યું છે. ગુરુકુલવાસ જ્ઞાનાદિના હેતુભૂત છે. ઉક્તં ચ—

પાણસ્સ હોઝ ભાગી, થિરયરઓ દંસણે ચરિત્તે ય । ધન્ના આવકહાણ, ગુરુકુલવાસં ન મુંચંતિ ॥૩૪॥
ગીયાવાસો રતી ધમ્મે, અણાયયણવજ્જણં । નિગ્ગહો ય કસાયાણં, એયં ધીરાણ સાસણં ॥૩૫॥ (યુગ્મં)

ગુરુકુલવાસમાં રહેતો થકો (સાધુ) શ્રુતજ્ઞાનાદિનું ભાજન થાય, સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્રમાં અતિશય સ્થિર થાય માટે જેઓ ગુરુકુલવાસને યાવત્ જીવનપર્યંત છોડતા નથી તેઓને ધન્ય છે ને તેઓ ધર્મ—ધનને મેલવનારા છે. (૩૪.) ગીતાર્થ બહુશ્રુત પાસે વસવું, સાધુધર્મમાં પ્રીતિ, અનાયતનો—સાધુઓને અયોગ્ય સ્થાનોનું વર્જવું, કષાયોનો નિગ્રહ—ઉદયમાં આવેલને નિષ્ફળ કરવો. આ શિષ્યોને (ગુરુકુલવાસીઓને) શિખામણ છે. અથવા ‘આમુંસંતેણં’ તિ, આમૃશતા—ભગવાનના ચરણકમલને ભક્તિપૂર્વક હસ્તયુગલાદિવડે સ્પર્શ કરતાં, આમૃશતા શબ્દવડે આ પ્રમાણે કહે છે. સર્વ શાસ્ત્રને જાણનાર શિષ્યે પણ ગુરુની પગચંપી વગેરે વિનયકાર્ય ન છોડવું જોઈએ. ઉક્તં ચ—

જહાઽઽહિઅગ્ની જલણં ણમંસે, ણાણાહુતીમંતપયાભિસિત્તં ।

એવાયરીયં ઉવચિટ્ઠેજ્ઞા, અણંતણાણોવગઓઽવિ સંતો ॥ ૩૬ ॥

૧. આવસંતેણં અને આમુંસંતેણં એ બંને પાઠાંતર છે.

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
ગુરુકુલ-
વાસઃ
૧ સૂત્રમ્.

॥ ૧૫ ॥

જેમ આહિતાગ્નિ (બ્રાહ્મણ) અનેક પ્રકારની આહુતિ (ઘૃતાદિનો પ્રક્ષેપ) અને અગ્નયે સ્વાહા ઈત્યાદિ મંત્રપદો-
વડે અભિષેક કરાયેલ અગ્નિને નમન કરે છે તેમ અનંતજ્ઞાનનો પ્રાપ્ત થયો થકો શિષ્ય પણ આચાર્યને વિનયવડે સેવે. અથવા
' આડસંતેણં' નિ-આજુષમાણેન-શ્રવણવિધિની મર્યાદાવડે ગુરુઓની આસેવનાથી. એ શબ્દવડે પણ એમ સૂચન કર્યું છે
કે શાસ્ત્રોક્ત વિધિવડે યોગ્ય સ્થાને રહેલ શિષ્યે ગુરુ પાસેથી સાંભળવું જોઈએ, જેમ તેમ નહિં સાંભળવું. કહ્યું છે કે—

નિદ્ધાવિગહાપરિવજિર્ણિં ગુત્તેર્હિં પંજલિડહેર્હિં । ભક્તિવહુમાણપુઞ્વં, ઉવડત્તેર્હિં સુણેયઞ્વં ॥૩૭॥

નિદ્ધા અને વિકથાને છોડીને, ત્રણ યોગને કાઢીમાં રાખીને, અંજલી જોડીને, ભક્તિ અને વહુમાનપૂર્વક, જેમ થાય તેમ એક-
ચિત્તે ઉપયોગપૂર્વક સાંભળવું જોઈએ. (૩૭.) એવી રીતે પદનો અર્થ કહેવાયો. પદવિગ્રહ એટલે સમાસ સહિત પદ, તે આશ્વાત
આદિ પદોમાં દર્શાવેલ છે. હવે ચાલના (તર્ક) અને પ્રત્યવસ્થાન (સમાધાન) તે બંને શબ્દથી અને અર્થથી કહે છે. તેમાં
શબ્દથી નનુ (શંકા) મે આ શબ્દનો મમ અને મહ્યં—છટ્ટી અને ચોથી વિભક્તિનો એકવચનાંત છે, અસ્મદ્ શબ્દને મે આદેશથી
મે-મહ્યં વ્યાખ્યાન કરવા યોગ્ય છે. અહિં ગ્રંથકાર સમાધાન કરે છે કે 'મે' તૃતીયાના એકવચનાંત વિભક્તિનો પ્રતિરૂપક આ
અવ્યય, અસ્મદ્ શબ્દના અર્થમાં છે માટે દોષ નથી. અર્થથી તો ચાલના (શંકા) વસ્તુ નિત્ય છે કે અનિત્ય છે ? નિત્ય હોય
તો અપ્રચ્યુત (નાશ રહિત) ઉત્પન્ન ન થયેલ, કેવલ સ્થિરરૂપ નિત્યનો લક્ષણ હોવાથી જે ભગવાનની સમીપમાં સાંભળવાપણાનો
સ્વભાવ (હતો) તે જ સ્વભાવ શિષ્યને ઉપદેશપણામાં કેમ સંભવે ? વઢી આનો (શ્રોતાનો) પહેલા સ્વભાવના ત્યાગમાં અથવા

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૬ ॥

પૂર્વ સ્વભાવના નહિ ત્યાગવામાં શિષ્યને ઉપદેશકત્વ હોય ? જો ત્યાગવામાં કહેશો તો 'હંત' इति સ્વેદ વસ્તુનું નિત્યપણું નાશ થયું, વસ્તુ, વસ્તુના સ્વભાવથી ભિન્ન નથી. કારણ કે સ્વભાવનો ક્ષય થયે છે તે વસ્તુનો ક્ષય થાય છે. એ હેતુથી અપરિત્યાગ પક્ષ જો તમે કહેશો તો તે પણ નહિ ઘટે, કારણ કે યુગપત્ (એક જ સમયે) વિરુદ્ધ બે સ્વભાવનો અસંભવ હોય છે. જો એ નિત્યપક્ષ સ્વીકારશો તો તે પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે સર્વથા નાશ પામતે છે શ્રોતાનો શ્રવણકાલમાં જ વિનાશ હોવાથી અને કથનના સમયમાં વીજાની જ ઉત્પત્તિ હોવાથી કહેવાનો પ્રસંગ નહિ આવે. યજ્ઞદત્તે સાંભળેલ દેવદત્તના ન કહેવાની જેમ. અહિં નયના મતવડે સમાધાન કરે છે. એ હેતુથી નયદ્વારનું અવતરણ કરે છે—નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસૂત્ર, શબ્દ, સમાભિરૂઢ અને એવંભૂત એ સાત નયો છે. તેમાં પહેલા ત્રણ નયો, દ્રવ્ય એ જ અર્થ છે એમ કહેવાવડે દ્રવ્યાર્થિક નયમાં અવતરે છે. વીજા ચાર નયો, પર્યાય એ જ અર્થ છે એમ કહેવાવડે પર્યાયાર્થિક નયમાં અવતરે છે. તે જ ઉભય મતનો આશ્રય કીધે છે તે દ્રવ્યાર્થ-પણાએ વસ્તુ નિત્ય અને પર્યાયાર્થપણે તો વસ્તુ અનિત્ય છે; માટે (સ્યાદ્વાદપક્ષે) નિત્ય—અનિત્ય વસ્તુ છે. આ હેતુથી ગોઠે અને ઘૂંટની માફક પ્રત્યેક પક્ષમાં કહેલ દોષનો અભાવ છે. એવી જ રીતે સર્વ વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ થાય છે. કહેલું છે કે—
સઘ્વં ચિય પડસમયં, ઉપ્પજ્ઞહ નાસએય નિચ્ચંચ। એવં ચેવ ય સુહદુક્ખ—બંધમોક્ષવાદિસઘ્ભાવો॥૩૮॥

૧. કારણ ? સાંભળનાર યજ્ઞદત્તનો વિનાશ હોવાથી તે કહી શકે નહિ, દેવદત્ત વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ સાંભળવાના અવસરે નહિ હોવાથી ન સાંભળેલું કેમ કહી શકે ?

૨. ગુહો હિ કપહેતુસ્સ્યાત્, નાગરં પિત્તકારણમ્ । ઉભયોર્ન હિ દોષસ્યા—તદ્દ્વયમૌષધં ભવેત્ ॥ ૧ ॥

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
૧ સૂત્રમ્.

॥ ૧૬ ॥

સર્વ વસ્તુ પ્રતિસમયે ઉત્પન્ન થાય છે, નાશ પામે છે અને નિત્ય છે. આ વસ્તુ (નિત્યાનિત્ય) પ્રકારે વસ્તુને સ્વીકારવાથી સુખ, દુઃખ, બંધ અને મોક્ષાદિનો સદ્ભાવ ઘટી શકે છે. સૂત્રસ્પર્શિકાનિર્ણયક્રિયા અનુગમ કહ્યો તેવી રીતે સ્વીકારેલ સૂત્રનો આશ્રય કરીને સૂત્રાનુગમ, સૂત્રાલાપકનિષ્કેષ, સૂત્રસ્પર્શિકાનિર્ણયક્રિયા, અનુગમ અને નવો દર્શાવેલા છે. ક્રમપૂર્વક ભાષ્યકારનું વચન આરાધ્યું છે—સ્વીકારેલ છે તે ભાષ્યનું વચન આ પ્રમાણે:—

સુત્તં સુત્તાણુગમો, સુત્તાલાવગકઓ ય નિક્ષેવો।સુત્તપ્પાસિયનિજ્જુત્તિ, નયા ય સમ્મગં તુ વચ્ચંતિ ॥૩૯॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થ ઉપર કહેલ છે. એ દ્વારોનો વિષય ભાષ્યકારે કહેલ છે.

હોઈ કયત્થો વોત્તું, સપયચ્છેયં સુઅં સુયાણુગમો । સુત્તાલાવગનાસો, નામાઈન્નાસવિનિયોગં ॥ ૪૦ ॥

સુત્તપ્પાસિયનિજ્જુત્તિ—નિઓગો સેસઓ પયત્થાઈ । પાયં સો ચ્ચિય નેગમ—નયાઈમયગોયરો, હોઈ ॥૪૧(યુ૦)

અસ્વલિતાદિ ગુણયુક્ત સૂત્ર અને તેનો પદચ્છેદ કહીને સૂત્રાનુગમ કૃતાર્થ (સફલ) થાય છે, નામાદિ નિષ્કેષનો સંબંધ માત્ર કહીને સૂત્રાલાપક નિષ્કેષ સફલ થાય છે અને શેષ પદાર્થ, પદવિગ્રહ, ચાલના અને પ્રત્યયવસ્થાનરૂપ વ્યાખ્યા સૂત્રસ્પર્શિકાનિર્ણયક્રિયામાં ઉપયોગી થાય છે. તે પદાર્થાદિ પ્રાયઃ નૈગમાદિ નયના અભિપ્રાયથી જણાય છે. પદાર્થાદિ કહે છે તે જ નૈગમાદિ નયોની પ્રવૃત્તિ છે. (૪૦-૪૧)

એવી રીતે દરેક સૂત્રમાં પોતાની મેળે અનુસરણ કરવું. એમ તો કોઈ સ્થાને કંઈક સંક્ષેપ અર્થને કહેશું. હમણા જે ભગવાને

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૭ ॥

કહ્યું તે કહેવાય છે. તેમાં સર્વ પદાર્થોને જાણવા માટે સમ્યક્ મિથ્યાજ્ઞાન, શ્રદ્ધા અને ક્રિયાદ્વારા ઉપયોગ જોડવાથી આત્માનું સર્વ પદાર્થમાં પ્રધાનપણું છે. આ હેતુથી સૂત્રકાર પ્રથમ આત્માનો વિચાર કહે છે.

એગે આયા । સૂ૦ ૨

મૂલાર્થ:—આત્મા એક છે (સૂ૦ ૨)

ટીકાર્થ:—કોઈક અપેક્ષા (સંગ્રહ નયની અપેક્ષા) આત્મા એક છે, બે ત્રણ આદિરૂપ આત્મા નથી. તત્ત્વં અતત્ત્વં સતતતમવગચ્છતિ—અહિં ‘ અત ’ ધાતુ સાતત્ય ગમનના અર્થમાં છે એ વચનથી ‘ અત ’ ધાતુ ગતિના અર્થવાળો છે અને ગત્યર્થ ધાતુઓ જ્ઞાનના અર્થવાળા હોય છે; તેથી કરીને “ અનવરતં જાનાતિ ” જે નિરંતર જાણે છે તે આત્મા (જીવ). અહિં આત્મા શબ્દ નિપાતથી સિદ્ધ થયેલ છે, કેમ કે આત્માનું લક્ષણ ઉપયોગ છે તેથી અર્થાત્ સિદ્ધ સંસારી એ બે અવસ્થામાં પણ ઉપયોગભાવવડે નિરંતર જાણવાપણું છે તેથી. તથા નિરંતર ઘોઘનો અભાવ માનીએ તો અજીવપણાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય અને અજીવપણું થવાથી તેમાં ફરીથી જીવત્વનો અભાવ છે અને ફરીથી જીવત્વભાવ સ્વીકારવામાં આકા-શાદિને પણ જીવપણાનો પ્રસંગ આવશે, અને એમ માનવાથી જીવનું અનાદિપણું સ્વીકારવાનો અભાવ ઉદ્ભવશે (અર્થાત્ જીવનું અનાદિપણું નહિ ઘટે) અથવા જે નિરંતર પોતાના જ્ઞાનાદિ પર્યાયોને પ્રાપ્ત કરે છે તે આત્મા. શંકા—એમ

૧. આત્માના વિચારમાં ટીકાકાર પ્રથમ વ્યુત્પત્ત્યર્થ દર્શાવે છે.

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
એકાનેકા-
ત્માસિદ્ધિઃ
૨ સૂત્રમ્.

॥ ૧૭ ॥

માનવાથી આકાશાદિને પણ આત્મ શબ્દના વ્યવહારનો પ્રસંગ આવશે, કારણ કે આકાશ વિગેરે પણ પોતાના પર્યાયોમાં સતત ગમન કરે છે. જો એમ નહિ માનીએ તો આકાશાદિમાં પણ અપરિણામત્વવડે અવસ્તુપણાનો પ્રસંગ આવશે. ઉત્તર-નૈવમ્-એમ નથી; કેમ કે 'અતતિ સતતં ગચ્છતિ' ઇત્યાદિ વ્યુત્પત્તિમાત્રનું નિમિત્તપણું છે અને ઉપયોગ જ પ્રવૃત્તિમાં નિમિત્ત છે તેથી જીવ જ આત્મા છે પણ આકાશાદિ આત્મા નથી. અથવા સંસારીની અપેક્ષાએ ભિન્ન ભિન્ન ગતિઓમાં નિરંતર જવાથી અને મુક્ત(સિદ્ધ)ની અપેક્ષાએ ભૂતકાલમાં જે આત્મા હતો તે જ વર્તમાનમાં હોવાથી આત્મા છે. તેનું એકપણું કથંચિત્ જ છે તે વતાવે છે:-દ્રવ્યાર્થપણે એકપણું છે કારણ કે આત્માનું એક દ્રવ્યપણું છે અને પ્રદેશાર્થપણે તો આત્માનું અસંખ્ય પ્રદેશપણું હોવાથી અનેકપણું છે. તેમાં દ્રવ્યરૂપ અર્થનો જે ભાવ તે દ્રવ્યાર્થતા, પ્રદેશગુણ અને પર્યાયની આધારતા અર્થાત્ જે અવયવી તે દ્રવ્યપણું છે. પ્રકૃષ્ટ-જેના બે વિભાગ કેવલીના જ્ઞાનથી પણ ન થાય તે પ્રદેશ અર્થાત્ નિરવયવ અંશરૂપ અર્થનો જે ભાવ તે પ્રદેશાર્થતા, ગુણ અને પર્યાયની આધારતારૂપ અવયવ લક્ષણ વિશિષ્ટ અર્થપણું જાણવું. શંકા-અવયવી દ્રવ્ય જ નથી. ગધેડાના શીંગડાની માફક દ્રવ્યનો અસંભવ હોવાથી વક્ષ્યમાણ (કહેવાતા) બે વિકલ્પવડે અવયવી દ્રવ્ય નથી. કહે છે કે-અવયવી દ્રવ્ય અવયવોથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન છે ? અભિન્ન પક્ષ તમે સ્વીકારી શકશો નહિ; કારણ અભેદ હોતે અવયવી દ્રવ્યની જેમ અવયવોનું પણ એકપણું થાય અથવા અવયવની જેમ અવયવી દ્રવ્યનું પણ અનેકપણું થાય. અન્યથા ભિન્ન પક્ષ જ સિદ્ધ થાય છે, કેમ કે વિરુદ્ધ ધર્મનું જે આભાસન તે ભેદનું કારણ છે. જો ભિન્ન પક્ષ સ્વીકારશો તો અવયવી દ્રવ્ય અવયવોથી ભિન્ન છે તો તે સર્વ અવયવોમાં સર્વથા

૧. આકાશાદિ પોતાના પર્યાયોમાં ગમન કરે છે, પરંતુ તેમાં ઉપયોગની પ્રવૃત્તિ નથી. ૨. ગુણપર્યાયનો જે સમુદાય તે દ્રવ્ય.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૮ ॥

સમસ્તપણે જણાય છે ? કે દેશથી ભિન્ન જણાય છે ? જો સર્વાત્મપણે કહેશે તો અવયવની સંખ્યા પ્રમાણે અવયવી દ્રવ્યની સંખ્યા થાય ત્યારે અવયવી દ્રવ્યનું એકપણું કેમ ઘટે ? અને દેશથી ભિન્ન કહેશે તો જે દેશો(વિભાગો)વડે અવયવોમાં અવયવી દ્રવ્ય વર્તે છે તે દેશોમાં પણ તે કેવી રીતે પ્રવર્તે છે ? દેશથી કે સર્વથી ? જો સર્વથી કહેશે તો પૂર્વોક્ત દોષ આવે છે. જો દેશથી કહેશે તો તે દેશોમાં પણ કેમ થાય ? દેશથી તેના દેશોમાં તેના દેશોમાં, એમ વિકલ્પો કરવાથી અનવસ્થા દોષ થાય છે. **સમાધાન**—બે વિકલ્પવડે અવયવી દ્રવ્યનું જે અઘટમાન કહ્યું તે તમારું કથન અયુક્ત છે. અમે એકાંતથી ભેદ અથવા અભેદનો સ્વીકાર જ કરતા નથી. અવયવો જ તથાવિધ એકપરિણામપણે (એક પિંડરૂપે રહેવાથી) અવયવી દ્રવ્યપણે વ્યવહાર કરાય છે અને તે (અવયવો) જ તથાવિધ ભિન્ન ભિન્ન પરિણામોની અપેક્ષાએ અવયવો કહેવાય છે. અવયવી દ્રવ્યનો અભાવ સ્વીકાર કર્યે છતે આ ઘડાના અવયવો છે અને આ વસ્ત્રના અવયવો છે એમ જે ભિન્નતા અનુભવાય છે તે થઈ શકશે નહિ. તેમજ અમુક સમયે અમુક જ કાર્ય કરવાની ઇચ્છાવાળાઓને ચોક્કસ કરેલ વસ્તુનું ગ્રહણ નહિ થાય; અને કોઈ પણ જાતના કાર્યનો નિયમ જ નહિ રહે. સન્નિવેશ(વસ્તુવિષયના સંકેત)થી ઘટાદિના અવયવોની પ્રતિનિયતતા—પ્રત્યેકમાં નિયમ-પણું થશે એમ જો કહો તો તે સત્ય છે, કારણ કે તે જ સન્નિવેશ વિશેષ અવયવી દ્રવ્ય છે. વલી વિરુદ્ધ ધર્મનો અધ્યાસ એ જ ભેદનું કારણ છે, એમ જે કહેલું તે પણ વરોવર નથી; કેમ કે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનને પરમાર્થ[પ્રત્યક્ષ]ની અપેક્ષાએ ભ્રાંતપણું છે અને સંવ્યવહાર[પ્રત્યક્ષ]ની અપેક્ષાએ અભ્રાંતપણું છે. ભ્રાંતત્વ અને અભ્રાંતત્વનો અમારાવડે સ્વીકાર કરાણો હોવાથી જો તમે કહેશો

૧. અહિ કથંચિત્ અભેદ પક્ષ કહ્યો. ૨ અહિ કથંચિત્ ભેદ વહ્યો.

૧. સ્થાના-
ધ્યયને
એકાનેકા-
ત્માસિદ્ધિઃ
૨ સૂત્રમ્.

॥ ૧૮ ॥

ભ્રાંત અને અભ્રાંત કેમ ઘટે ? એમ પળ તમે કહેવા માટે શક્તિમાન હો તો અમે આ પ્રમાણે કહીએ છીએ કે—અવયવની જેમ અથવા નીલવર્ણની માફક અવ્યભિચારીપણે તેમજ પ્રતિભાસમાન હોવાથી અવયવી દ્રવ્ય વિદ્યમાન છે. આ હેતુ અસિદ્ધ નથી, કારણ કે જેમ છે તેમ પ્રતિભાસનો અનુભવ થાય છે. તેમજ ઉક્ત હેતુ અનૈકાન્તિક અને વિરુદ્ધ પણ નથી, કારણ કે સર્વ વસ્તુની વ્યવસ્થા પ્રતિભાસને આધીન છે, અગર જો એમ નહિ માનો તો કોઈ પણ વસ્તુ સિદ્ધ નહિ થાય. પૂર્વપક્ષી કહે છે કે—કેવલ અવયવી દ્રવ્ય હો, પણ આત્મા આત્માનો પ્રત્યક્ષાદિ[પ્રમાણો]વડે સાક્ષાત્કાર ન હોવાથી વિદ્યમાન નથી. તે આ પ્રમાણે—આત્મા અતીન્દ્રિય હોવાથી પ્રત્યક્ષવડે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી, અનુમાનગ્રાહ્ય પણ નથી. લિંગ (હેતુ) અને લિંગી (પક્ષ) એ બન્નેનો સાક્ષાત્ સંબંધ દેખવાવડે અનુમાન પ્રમાણની પ્રવૃત્તિ થાય છે. આત્મા આગમપ્રમાણવડે પણ જણાતો નથી, કારણ કે આગમોનો પરસ્પર વિસંવાદ [મતભેદ] છે. સમાધાન—આ અસાક્ષાત્કારતા શું ? તે એક પુરુષને આશ્રિત છે અથવા બધા પુરુષોને આશ્રિત છે ? જો એક પુરુષને આશ્રિત કહેશે તો તેથી વસ્તુ રહેતે છતે એક પુરુષાશ્રિત અનુપલબ્ધપણાનો સંભવ હોવાથી આત્માનો અભાવ સિદ્ધ થતો નથી. કોઈ એક પુરુષવિશેષનું ઘટાદિ વસ્તુનો ગ્રાહક જે પ્રમાણ પ્રવર્તતું નથી, ઇટલું જ કહેવાથી સર્વત્ર અને સર્વકાલમાં ઘટાદિ અર્થ ગ્રાહક પ્રમાણનો અભાવ છે એમ નિર્ણય કરવા માટે તમે શક્તિમાન નથી. પ્રમાણની નિવૃત્તિમાં પ્રમાણનું પ્રમેય કાર્યપણું હોવાથી પ્રમેય નિવર્તન થતું નથી. કાર્ય(ઘટાદિ)ના અભાવમાં કારણ(દંડાદિ)નો અભાવ દેખાતો નથી માટે અનુપલંભ હેતુ અનૈકાન્તિક દોષવાળો છે અને બધા પુરુષોને આશ્રિત અનુપલંભ પક્ષ અસિદ્ધ છે, માટે આ અનુપલંભ હેતુ

૧ પ્રશ્નમાં હેતુના અભાવ તે અસિદ્ધ. ૨ ઉપલબ્ધિ.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૯ ॥

અસિદ્ધ છે. તથા અસર્વજ્ઞ હેતુથી વધા મનુષ્યો સર્વદા અને સર્વ સ્થલે આત્માને જોતા નથી એમ કહેવાને તમે સમર્થ નથી. વઠી કંઈ વિશેષ કહે છે—ઘડાની માફક પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોવડે સાક્ષાત્કાર હોવાથી આત્મા છે. આ હેતુ અસિદ્ધ નથી જેથી અમારા જેવા વગેરેને પણ પ્રત્યક્ષથી આત્મા જણાય છે. આત્મા જ્ઞાનથી ભિન્ન નથી, કારણ કે જ્ઞાન આત્માનો ધર્મ છે જ્ઞાન સ્વસંવેદનરૂપ છે અને પ્રથમ નીલનું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયેલું હતું. ઇત્યાદિની જે સ્મૃતિ થવા પામે છે તે જ્ઞાનનું સ્વસંવેદનપણું છે. સ્વસંવેદન જ્ઞાન ન થયે છતે સ્મૃતિ થતી નથી. (જો સ્મૃતિ થતી હોય તો) પ્રમાતા(જાણનાર)ના બીજા જ્ઞાનની (નહિં અનુભવેલ જ્ઞાનની) સ્મૃતિ થવાનો પ્રસંગ આવશે. તે માટે આત્માથી અવ્યતિરિક્ત (અભેદ) જ્ઞાનરૂપ ગુણનું પ્રત્યક્ષપણું છતે ગુણી જે આત્મા તે પ્રત્યક્ષ જ છે. અહિં દૃષ્ટાંત કહે છે—ઘટના રૂપ ગુણનો પ્રત્યક્ષ થયે છતે ગુણી જે ઘટ તે પ્રત્યક્ષ થાય છે. કહ્યું છે કે—

ગુણપચ્ચક્ષ્વત્તણઓ, ગુણી વિ જીવો ઘડોવ્વ પચ્ચક્ષ્વો ।

ઘડઓવ્વ ઘિપ્પઙ્ગ ગુણી, ગુણમિત્તગ્ગહણઓ જમ્હા ॥ ૪૨ ॥

અણ્ણોઽણ્ણો વ ગુણી હોજ્જ ગુણેહિં ?, જઙ્ગ ણામ સોઽણ્ણો ।

ણાણગુણમિત્તગ્ગહણે, ઘિપ્પઙ્ગ જીવો ગુણી સક્કવં ॥ ૪૩ ॥

૧ પોતાનો અનુભવ.

૧. સ્થાના-
ધ્યયને
આત્મ-
સિદ્ધિઃ
૨ સૂત્રમ્.

॥ ૧૯ ॥

અહ અન્નો તો એવં, ગુણિણો ન ઘડાદયો વિ પચ્ચક્ષ્વા ।

ગુણમિત્તમ્મહણાઓ, જીવમ્મિ કુતો વિઆરોડયં ? ॥ ૪૪ ॥

ગુણ-સ્મૃત્યાદિ-ના પ્રત્યક્ષપણાથી ઘડાની માફક ગુણી જીવનો પ્રત્યક્ષ થાય છે. પૂર્વપક્ષગુણના પ્રત્યક્ષપણાથી ગુણીનો પ્રત્યક્ષ થાય છે એ હેતુ અનૈકાન્તિક છે, કેમકે આકાશનો ગુણ જે શબ્દ તે પ્રત્યક્ષ છે પરંતુ ગુણી આકાશનો પ્રત્યક્ષ થતો નથી. ઉત્તરપક્ષ-રૂપાદિની માફક શબ્દ ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય હોવાથી આકાશનો ગુણ નથી પરંતુ પુદ્ગલનો ગુણ છે, માટે તેમ કહેલ કે હેતુ અનૈકાન્તિક છે તેમ નથી. ગુણોનું પ્રત્યક્ષપણું હોતે ગુણીનું પ્રત્યક્ષપણું કેમ થાય ? એમ જો કહેતા હો તો અમો પૂછીએ છીએ કે-ગુણોથી ગુણીને ભિન્ન માનો છે કે અભિન્ન ? જો અભિન્ન હોય તો જ્ઞાનાદિ ગુણને ગ્રહણ કરવા માત્રથી ગુણી (આત્મા) સાક્ષાત્ ગ્રહણ થાય જ. જો ગુણોથી ગુણી ભિન્ન છે તો ઘટ આદિ ગુણી તેના રૂપાદિ ગુણોનું પ્રત્યક્ષ થવાથી જે ગ્રહણ થાય છે તે પણ ન થવું જોઈએ. જો આ પ્રમાણે છે તો કેવલ જીવના અભાવના જ વિચાર શાથી થાય છે ? (૪૨-૪૩-૪૪.)

જેઓ સર્વ પદાર્થસમૂહના સ્વરૂપના આર્થિક(પ્રકાશ)માં સમર્થ જ્ઞાનીઓ છે તેઓને તો સર્વાત્મભાવે (સર્વથા જ) પ્રત્યક્ષ થાય છે. તેમજ અનુમાન પ્રમાણવડે આત્મા જણાય છે તે આ પ્રમાણે-આ શરીર વિદ્યમાન કર્તાવડે ભોગ્યંપણું હોવાથી ભાત, વસ્ત્ર વગેરેની જેમ કરાવેલું છે. આકાશનું ફૂલ વિપૈક્ષ દૃષ્ટાંત છે. તે વિદ્યમાન કર્તા જીવ છે. શંકા-ઓદનના કર્તાની માફક

૧. આત્મા ભોક્તા અને શરીર ભોગ્ય છે. ૨. એ સપક્ષ દૃષ્ટાંત છે. ૩. આદાન અને આદેયપણું અર્થાત્ ગ્રાહક-ગ્રાહ્ય નહિ હોવાથી.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૨૦ ॥

આત્મા મૂર્ત સિદ્ધ થાય છે, માટે 'ભોગ્યત્વ' હેતુ, સાધ્યજે અમૂર્ત આત્મા તે ભોગ્યત્વથી વિરુદ્ધ હોવાથી સાધ્યવિરુદ્ધ છે. સમા-
ધાન-૯ તમારું કથન યોગ્ય નથી. સંસારી જીવને મૂર્તપણે પણ સ્વીકારેલ હોવાથી ભોગ્યત્વ હેતુ સાધ્યવિરુદ્ધ નથી. ભાષ્ય-
કાર કહે છે કે:—

જો કત્તાદિ સ જીવો, સજ્જવિરુદ્ધ(દ્વો)ત્તિ તે મર્દ હુજ્જા । મુત્તાઇપસંગાઓ, તે નો સંસારિણો દોસો ॥૪૫॥

આ ગાથાનો ભાવર્થ ઉપર કહેલ છે. લિંગ અને લિંગી(હેતુ ને પક્ષ)ના સાક્ષાત્ સંબંધના દેખવાવડે અનુમાનની પ્રવૃત્તિ થાય છે, ૯ તમારું કહેવું અયોગ્ય છે; કારણ કે ૯ હેતુ અનૈકાન્તિક દોષવાળો છે. લિંગી સાથે વ્યાપ્તિવાળો જે લિંગ તેના ઉપલં-
ભના અભાવવડે અનુમાનની જ એકાંતથી અપ્રવૃત્તિ છે. હાસ્ય, રુદન વગેરે લિંગ (હેતુ) વિશેષ જે, ગ્રહાશય લિંગી(પિશાચાદિ)ના વ્યાપ્તિ જ્ઞાન વિના પણ પિશાચાદિનું અનુમાન કરાવે છે. જો તમે એમ કહેશો કે દેહ ૯ જ પિશાચ છે, પરંતુ તેમ નથી કારણ કે વ્યાપ્તિ જ્ઞાનના નિયામકથી જ્યાં જ્યાં દેહ છે ત્યાં ત્યાં પિશાચનું દર્શન થવું જોઈએ પણ ત્રીજાના દેહમાં પિશાચ દેખાતો નથી. વલી ભાષ્યકાર કહે છે કે:—

સોડળેગંતો જમ્હા, લિંગેહિ સમં અદિટ્ટપુવ્વોવિ । ગહલિંગદરિસણાતો, ગહોડળુમેયો સરીરંમિ ॥૪૬॥

લિંગો(હાસ્યાદિ ચિહ્નો)વડે પૂર્વે નહિ જોયેલ જે પિશાચ તેના હાસ્યાદિ ચિહ્નોવડે આ શરીરમાં પિશાચ છે એમ અનુ-

૧. આત્મા આઠ કર્મ અને શરીર સહિત હોવાથી કંઈચિત્—સાપેક્ષતા ૯ મૂર્તે પણ છે.

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
આત્મ-
સિદ્ધિઃ
૨ સૂત્રમ્.

॥ ૨૦ ॥

માન કરવા યોગ્ય છે, માટે તમારો હેતુ અનૈકાન્તિક છે. આત્મા આગમપ્રમાણવડે જણાય છે.

‘એમે આયા’ એ જ વચનથી અન્ય આગમોવડે આત્માના ત્રિસંવાદની સંભાવના કરવા યોગ્ય નથી, કારણ કે આ આગમને સુનિશ્ચિત આપ્તપુરુષે કહેલ છે. અહિં ઘણું કહેવાનું છે તે સ્થાનાંતરથી જાણવું. આત્માનો અભાવ છતે જાતિસ્મરણાદિ અને મૃત્યુ પામેલ પિતા, દાદા વગેરેથી કરાયેલ અનુગ્રહ અને ઉપવાત (લાભ-હાનિ) પ્રાપ્ત નહિ થાય. આત્માનું સપ્રદેશપણું તો અવશ્ય સ્વીકારવા યોગ્ય છે. અવયવના અભાવમાં તો હસ્તાદિ અવયવોના એકત્વ(એકપણા)નો પ્રસંગ આવશે અને દરેક અવયવ પ્રતિ સ્પર્શાદિની અનુપલબ્ધિનો પ્રસંગ આવશે. ગ્રીવાદિ દરેક અવયવમાં જણાતું રૂપ ગુણવિશિષ્ટ ઘડાની જેમ ચૈતન્ય- (ઉપયોગ) લક્ષણરૂપ આત્માના ગુણનો સાક્ષાત્કાર થવાથી પ્રદેશ સહિત આત્મા દરેક અવયવમાં છે. ઉક્તરીત્યા દ્રવ્યાર્થપણાએ એક આત્મા છે એ સ્થાપન કર્યું. અથવા એક આત્મા કથંચિત્-સાપેક્ષતાએ દરેક ક્ષણમાં સંભવિત ભિન્ન ભિન્ન કાલવડે કરાયેલ કુમારપણું, તરુણપણું, નરપણું અને નારકપણું વગેરે પર્યાયોથી ઉત્પત્તિ અને વિનાશનો યોગ છતે પણ દ્રવ્યાર્થપણાએ આત્માનું એકપણું છે. જો કે કાલકૃત પર્યાયોવડે વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પામે છે તો પણ સ્વપર્યાય અને પરપર્યાયરૂપ અનંત-ધર્માત્મક વસ્તુ હોવાથી વસ્તુનો સર્વથા નાશ યોગ્ય નથી. કહ્યું છે કે:—

‘ન હિ સર્વહા વિનાસો, અદ્ધાપજ્જાયમિત્તનાસંમિ । સપરપજ્જાયાણંત-ધમ્મુણો વત્થુણો જુત્તો ॥ ૪૭ ॥

૧. સ્વપર્યાય સ્વદ્રવ્યાદિ તે આત્મમાં અસ્તિ સ્વભાવથી છે અને પરપર્યાય પરદ્રવ્યાદિ તે આત્મમાં નાસ્તિ સ્વભાવથી છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૨૧ ॥

આ ગાથાનો અર્થ કહેલ છે. ‘ પ્રતિક્ષણં ક્ષયિણો ભાવા ’ इति—આ વચનથી તમારા પ્રતિપાદ્ય વિષયનું જે ક્ષણભંગુર-રૂપ વિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે ક્ષણિક વિજ્ઞાન વાક્યાર્થ ગ્રહણ પરિણામથી અસંખ્યાત સમયોવડે જ થાય છે. દરેક સમયમાં બોલનારનો નાશ થયે છતે ક્ષણિક વિજ્ઞાન જ તમે કહી શકો તેમ નથી. જે કારણથી પદ સંબંધી એક એક અક્ષર પળ અસંખ્યાત સમયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સંખ્યાત અક્ષરવાલું પદ છે, સંખ્યાત પદવાલું વાક્ય છે; માટે તેના અર્થના ગ્રહણ પરિણામથી સમયમાં જ નાશ પામેલ વક્તાનો સર્વ ક્ષણભંગુર વિજ્ઞાનવાદ અયોગ્ય છે. કહ્યું છે કે:—

કહ વા સઠ્ઠં રાણિયં વિન્નાયં?, જઈ મઈ સુયાઓત્તિ । તદસંઘસમયસુત્તથ—ગહણપરિણામઓ જુત્તં ॥ ૪૮ ॥
નઠ પઢસમયવિનાસે, જેણેકેક્રમ્મરંપિ ય પયસ્સ । સંઘાઈયસમઙ્ગયં, સંઘેજ્ઞાઈં પયં તાઈં ॥ ૪૯ ॥
સંઘેજ્ઞપયં વક્કં, તદ્થગહણપરિણામઓ હોજ્ઞા । સઠ્ઠરાણભંગનાણં, તદ્જુત્તં સમયનટ્ટસ્સ ॥ ૫૦ ॥

આ ત્રણ ગાથાનો ભાવાર્થ ઉપર કહેલ છે. સર્વથા નાશ સ્વીકારે છતે તૃપ્તિ, શ્રમ, ગ્લાનિ, સાધર્મ્ય, વિપક્ષ, પ્રત્યયાદિ, તથા અધ્યયન, ધ્યાન અને ભાવના એ સર્વે નહિ ઘટી શકે; કારણ કે પૂર્વ સંસ્કારની અનુવૃત્તિ(પરંપરા)માં તૃપ્તિ વગેરેની યોગ્યતા હોઈ શકે [જેમકે ભોજન કરતી વખતે ભોજન કરનાર ક્ષણિક હોવાથી પ્રત્યેક કવચ લેતાં ભોજન કરનાર ભિન્ન ભિન્ન થશે અને ભોજનક્રિયાને અંતે તે ભોક્તા પળ રહેશે નહિ તો તૃપ્તિ કોને થશે ? એમ શ્રમ વગેરેમાં જાણી લેવું]. ભાષ્યકાર કહે છે કે:—

૧. દરેક ક્ષણમાં મનો નાશવંત છે.

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
આત્મ-
સિદ્ધિ:
૨ સૂત્રમ્.

॥ ૨૧ ॥

તિત્તી સમો કિલામો, સારિક્વવિવક્ષવપચ્ચયાઈણિ । અઙ્ગયણં જ્ઞાણં ભાવણા ય કા સઠ્ઠનાસંમિ ? ॥ ૫૧ ॥

આ ગાથાનો ભાવર્થ ઉપર આવી ગયેલ છે. અહિં ઘણું કહેવાનું છે તે તો સ્થાનાંતરથી જાણવું. તેવી જ રીતે સ્થિતિ (ધ્રુવ), ઉત્પત્તિ અને નાશરૂપ આત્મા, ધ્રુવતા(સત્તા)ની અપેક્ષા નિત્ય છે, અને નિત્યપણું હોવાથી એક છે. ઉત્પત્તિ અને નાશની અપેક્ષા તો આત્મા અનિત્ય છે અને અનિત્યપણું હોવાથી અનેક છે. માણ્યકાર પણ કહે છે કે:—

જમણંતપજ્જયમયં, વત્થું ભવણં ચ ચિત્તપરિણામં । ઠિઙ્ગિભવભઙ્ગરૂવં, ણિચ્છાણિચ્છાઈ તોઽભિમયં ॥ ૫૨ ॥

સુહદુક્ષવંધમોક્ષા, ઉભયનયમયાણુવત્તિણો જુત્તા । ઇગયરપરિચ્છાણ, સઠ્ઠવ્વવહારવુચ્છિત્તિ ॥ ૫૩ ॥ (યુગ્મં)

દરેક વસ્તુ અનંતપર્યાયવાળી છે, અને ત્રિભુવનની પેઠે ઉત્પાદ, સ્થિતિ અને નાશરૂપ નિત્યાનિત્યાદિ અનેક વિચિત્ર પરિણામવાળી માનેલ છે માટે ઉભય નયના મતને અનુસરનારાને જ સુખ-દુઃખ, વંધ-મોક્ષ વગેરે ઘટી શકે છે, પણ બેમાંથી એક નયને છોડી દેવાથી સર્વ વ્યવહારનો વિચ્છેદ થાય છે. (૫૨-૫૩) વળી કથંચિત્ આત્મા એક છે તે કારણથી જૈનોના મતમાં પદાર્થનો સામાન્ય વિશેષ ઉભયરૂપ હોવાથી કોઈપણ પદાર્થ એક અથવા અનેક સર્વથા નથી. જો કહેશે કે વસ્તુ વિશેષરૂપ જ છે, તો વિશેષોથી ભેદ-અભેદસ્વરૂપવડે-વિચારતાં જે સામાન્યનો અસંવંધ છે તે આ પ્રમાણે-

૧. કેમકે પર્યાયનયના મતે સર્વથા નાશ થતો હોવાથી મરેલાનો પેટે સુખદુઃખાદિ ન સંભવે અને દ્રવ્યનયના મતે આકાશાદિની પેટે સર્વ નિત્ય હોવાથી સુખદુઃખાદિ ન ઘટી શકે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૨૨ ॥

સામાન્ય, વિશેષોથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન ? તે સાક્ષાત્ જણાતો ન હોવાથી ભિન્ન નહિ થાય, કેમકે સાક્ષાત્ નહિ દેખાતી વસ્તુનો વિદ્યમાનતા(સત્તા)વડે વ્યવહાર કરવાને શક્ય નથી. જો અવિદ્યમાન વસ્તુનો પણ વ્યવહાર સ્વીકારશો તો ગથેડાના શીંગડાનો પણ પ્રસંગ આવી જાય. અથવા જો અભિન્ન પક્ષ (સામાન્ય વિશેષોથી અભિન્ન) સ્વીકારશો તો તે સામાન્ય માત્ર છે કે વિશેષ માત્ર છે ? જો સામાન્ય માત્ર હોય તો એક(આત્મા)ને વિષે સામાન્ય એક હોય નહિ, કારણ કે સામાન્ય એક થવાથી સંકીર્ણ વ્યવસ્થા થશે. જેમ ઘટમાં ઘટત્વ સામાન્ય છે પણ કંબૂ, ગ્રીવાદિ વિશેષની પ્રતીતિ થશે નહિ. જો વિશેષ માત્ર સ્વીકારશો તો વિશેષો અનેક રૂપ છે તેથી સંકીર્ણ વ્યવસ્થા થવા નહિ પામે. તેમ એક આત્માને વિષે આત્મત્વ સામાન્ય છે અને દુઃખસુખાદિ વિશેષ છે; માટે સામાન્ય સ્વીકાર થવાથી દુઃખસુખાદિની પ્રતીતિ થશે નહિ. અહિં ટીકાકાર કહે છે—અમારાવડે સામાન્ય અને વિશેષનો એકાંતથી ભેદ-અભેદ સ્વીકાર કરાવેલ નથી પરંતુ અસદૃશ રૂપ મુખ્યતાએ અને સદૃશ રૂપ ગૌણતાએ લઈને વિષમતાવડે જણાતા વિશેષો જ, વિશેષ રૂપે કહેવાય છે. તે જ વિશેષો, અતુલ્ય રૂપ ગૌણ કરીને અને તુલ્ય રૂપ મુખ્ય કરીને સમપણે જણાતા સામાન્ય રૂપ કહેવાય છે. કહ્યું છે કે:—

૧. બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિયાદિ જાતિવિશેષમાં મનુષ્યમાં મનુષ્યત્વરૂપ સામાન્યને ગૌણ કરી અને ક્ષત્રિયાદિની અપેક્ષાએ બ્રાહ્મણને મુખ્ય કરીને વિશેષનો વ્યવહાર કરાય છે. ૨ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિયાદિ જાતિવિશેષને ગૌણ કરી અને મનુષ્યત્વરૂપ સામાન્યને મુખ્ય કરી અર્થાત્ સર્વ મનુષ્યો સરખા છે એમ સામાન્ય વ્યવહાર કરાય છે.

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
एकात्मनि
सामान्य-
विशेषवादः

॥ ૨૨ ॥

निर्विशेष^१ गृहीताश्च, भेदाः सामान्यमुच्यते । ततो विशेषात्सामान्य-विशिष्टत्वं न युज्यते ॥ ५४ ॥

वैषम्यसमभावेन, ज्ञायमाना इमे किल । प्रकल्पयन्ति सामान्य-विशेषस्थितिमात्मनि ॥ ५५ ॥

ते ज कारणथी ज सामान्य रूपवडे आत्मा एक छे अने विशेष रूपवडे अनेक छे. व्यतिरेकथी एक आत्माना अभाववडे शेष (अनेक) आत्माओने अनात्मापणानो प्रसंग आववाथी आत्माओनुं तुल्य रूप नथी, एम कहेवुं नहिं; कारण के तुल्य रूप उपयोग छे—‘उपयोगलक्षणो जीव’ इति वचनात् उपयोगरूप एक लक्षणपणुं होवाथी सर्व आत्माओ एक रूपवाळा छे. एवी रीति एक लक्षण होवाथी एक आत्मा छे अथवा जन्म, मरण अने सुखदुःखादिना संवेदनो (भोगववामां) कोइ पण अन्य सहायक नहि होवाथी एक आत्मा छे एम भाववुं. अहिं सर्व सूत्रोनेविषे कथंचित् (कोइक अपेक्षा) नुं स्मरण करवुं. अविरोधवडे कथंचित्वादने सर्व वस्तुनी व्यवस्थानुं निबंधन होवाथी. कहुं छे के—स्याद्वादाय नमस्तस्मै, यं विना सकलाः क्रियाः। लोकद्वितयभाविन्यो, नैव साङ्ख्यमियति ॥१॥ ते स्याद्वादेन नमस्कार थाओ के जे स्याद्वाद विना बने लोकमां थनारी सर्व क्रियाओ योग्य संगतिने पामती नथी. तथा—नयास्तव स्यात्पदसत्त्वलाञ्छिता, रसोपविद्धा इव लोहधातवः । भवन्त्यभिप्रेतफला यतस्ततो, भवन्तमार्याः प्रणता हितैषिणः ॥ २ ॥ रसवडे सिद्ध करेल लोह धातुओनी जेम स्यात्पदरूप सत्त्ववडे लाञ्छित तमारा नयो (नैगमादि) छे, जेथी इच्छित फलने आपनरा थाय छे, तेथी

१ आ वे श्रोकोनो भावार्थ उपरोक्त छे.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૨૩ ॥

તેમને હિતેચ્છુ આર્યપુરુષો નમસ્કાર કરે છે. (સૂ. ૨)

આત્માનું એકપણું ઉપર કહેલ રીતિથી સ્વીકાર કર્યા છતાં પણ કેટલાએક(દર્શનકારો)વડે આત્માનું નિષ્ક્રિયપણું સ્વી-
કાર કરાયેલું છે. આ કારણથી તેનું નિરાકરણ (સંકલન) કરવા માટે આત્માનું ક્રિયાવાનપણું કહેવાની ઇચ્છાવાળા સૂત્રકાર
ક્રિયાના કારણભૂત દંડનું સ્વરૂપ પ્રથમ કહે છે:—

એગેદંડે । સૂ૦ ૩, એગા કિરિયા । સૂ૦ ૪, એગે લોણ । સૂ૦ ૫, એગે અલોણ । સૂ૦ ૬

મૂલાર્થ:—દંડ એક છે. ક્રિયા એક છે. લોક એક છે. અલોક એક છે.

ટીકાર્થ:—‘એગે દંડે’—વિશેષ વિવક્ષા ન કરવાથી એક, દંડ્યને—જ્ઞાનાદિરૂપ ઐશ્વર્યના હરણ કરવાથી આત્મા જેનાવડે સાર
રહિત કરાય છે તે દંડ, તે દ્રવ્યથી અને ભાવથી બે પ્રકારે છે. દ્રવ્યથી લાકડી, ભાવથી સ્વરાવ રીતે પ્રવર્તાવેલ મન વિગેરે. (સૂ૦૩)
તે દંડવડે આત્મા ક્રિયા કરે છે એટલે ક્રિયાને કહેવામાં આવે છે. ‘એગા કિરિયા’ વિશેષ વિવક્ષા ન કરવાવડે કરણ માત્રની
વિવક્ષા હોવાથી એક છે. કરવું તે ક્રિયા. કાયિકા વગેરે તેનાં પ્રકારો છે અથવા ‘એગે દંડે એગા કિરિયા’ ત્તિ—આ વચ્ચે સૂત્ર-
વડે અક્રિયાપણાના નિષેધવડે આત્માનું સક્રિયપણું કહેલ છે. જે કારણથી દંડ અને ક્રિયા શબ્દવડે તેર ક્રિયાનાં સ્થાનો પ્રતિ-
પાદન કરેલ છે તેમાં ૧ અર્થદંડ, ૨ અનર્થદંડ, ૩ હિંસાદંડ, ૪ અકસ્માત્દંડ અને ૫ દૃષ્ટિવિપર્યાસદંડ—એ પાંચ પ્રકારે
દંડ, તે પરના પ્રાણહરણસ્વરૂપ દંડ શબ્દથી ગ્રહણ કરેલ છે. વધનું સમાનપણું હોવાથી દંડનું એકપણું જાણવું. ક્રિયા શબ્દવડે

૧. સ્થાના-
ધ્યયને
દણ્ડક્રિયા-
લોકા-
લોકા: ।
૩-૪-૫-૬
સૂત્રાણિ.

॥ ૨૩ ॥

તો ૧ મૃષાપ્રત્યયા, ૨ અદત્તાદાનપ્રત્યયા, ૩ આધ્યાત્મિકી, ૪ માનપ્રત્યયા, ૫ મિત્રદ્વેષપ્રત્યયા, ૬ માયાપ્રત્યયા, ૭ લોભપ્રત્યયા, ૮ ઈર્ષ્યાપથિકી—આ પ્રમાણે આઠ પ્રકારે ક્રિયા કહેલ છે. તેનું એકપણું તો કરણ માત્રના સમાનપણાથી જાણવું. દંડ અને ક્રિયાનું વિશેષ સ્વરૂપ તેના વિવરણ પ્રસંગે જ કહેશું. આત્માને અક્રિયવાનપણું માનનારનું ધંડન આ પ્રમાણે છે:—જેઓએ નિશ્ચય આત્માનું અક્રિયવાનપણું સ્વીકારેલ છે તેમ તેઓએ ભોક્તૃપણું સ્વીકારેલ છે. ભોક્તૃપણું સ્વીકારવાથી ભોગક્રિયાની ઉત્પત્તિનું સામર્થ્ય છતે ભોક્તાપણું ઉત્પન્ન થાય છે. તે જ ક્રિયાપણું છે. હવે વાદી કહે છે કે:—પ્રકૃતિ કરે છે અને પુરુષ (આત્મા) ભોગવે છે. પ્રતિબિંબ ન્યાયવડે આ પ્રમાણે કહેવું અયુક્ત છે, કારણ કે કથંચિત્ સક્રિયપણા વિના પ્રકૃતિનો સંબંધ છતે પણ પ્રતિબિંબભાવની ઉત્પત્તિ નહીં થાય; કેમકે રૂપાંતરનું પરિણમનરૂપ પ્રતિબિંબ છે. વળી જો કહેશે કે પ્રકૃતિના વિહારરૂપ બુદ્ધિથી જ સુખાદિ અર્થનું પ્રતિબિંબ પડે છે, પરંતુ આત્માથી પ્રતિબિંબ પડતું નથી. ત્યારે આત્માનું તે સ્થિતિમાં રહેવાપણું હોવાથી ભોક્તૃત્વ ઘટી શકશે નહિ. અહિં ઘણું કહેવાનું છે તે તો સ્થાનાંતરથી જાણવું. (સૂ. ૪) ઉક્ત સ્વરૂપ વિશિષ્ટ આત્માના આધારનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કરવા માટે કહે છે:—‘એગે લોએ’ અસંખ્યાત પ્રદેશવડે અને અધો, તિર્યગ્ આદિ દિશાના ભેદવડે વિવક્ષા ન કરવાથી એક લોક છે. લોક્યતે—કેવળજ્ઞાનવડે જે જોવાય છે તે લોક. તે ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યોનો આધારભૂત આકાશવિશેષ છે. આ સંબંધમાં વહુ છે—જે ક્ષેત્રમાં ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યોની પ્રવૃત્તિ થાય છે તે ક્ષેત્ર તે દ્રવ્યો સહિત લોક કહેવાય છે અને તેથી વિપરીત (એકલા આકાશની પ્રવૃત્તિ હોય) તે અલોક. ” અથવા લોક, નામાદિ ભેદથી આઠ પ્રકારે છે. કહું છે કે:—

श्रीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ २४ ॥

नामं ठवणादविण, खित्ते काले भवे य भावे य । पज्जवलोणं य तहा, अट्ठविहो लोयनिक्खेवो ॥५६॥

१ नाम अने २ स्थापना सुगम छे. ३ द्रव्यलोक-जीव-अजीवद्रव्यरूप, ४ क्षेत्रलोक-अनंतदेशात्मक आकाशमात्र, ५ काललोक-समय, आवलिकादि, ६ भवलोक-नारक वगेरे, पोतपोताना भवमां वर्तता, जेमके मनुष्यलोक, देवलोक, ७ भावलोक-औदयिकादि छ भावो. ८ पर्यायलोक-द्रव्योना पर्यायमात्ररूप. ए आठ प्रकारना लोकनुं केवलज्ञानवडे जोवापणुं सामान्य होवाथी एकपणुं कहुं छे. (सू०५) लोकनी व्यवस्था, तेनो प्रतिपक्षभूत अलोक छते थाय छे माटे हवे अलोक कहे छे-‘एगे अलोण’ अनंतप्रदेशात्मकपणुं छते पण तेनी विवक्षा न करवावडे एक अलोक छे. लोक शब्दना निषेधथी अलोक छे पण न जोवापणाए नहि; कारण के केवलज्ञानरूप प्रकाशवडे अलोकनुं पण जोवापणुं छे. शंका-लोकना एक देश(विभाग)ना प्रत्यक्षपणाथी अने तेना देशांतरने पण बाधक प्रमाणनो अभाव होवाथी अमे लोकनी संभावना करीए छीए, परंतु जे आ अलोकनुं देशथी पण अप्रत्यक्षपणुं होवाथी आ अलोक छे एवो निश्चय करवा माटे केम शक्तिमान थशो ? जे कारणथी तमे एकत्रपणाए प्ररूपो छो ? समाधान-अनुमानथी ए प्रमाणे कहीए छीए. ते आ प्रमाणे-लोक, व्युत्पत्तिवाळा शुद्ध पदनुं कथन (नाम) होवाथी विद्यमान विपक्षवाळो छे. अहिं जे वस्तु व्युत्पत्तिवाळा शुद्ध शब्दवडे कहेवाय छे, तेनो विक्षेप होय छे एम जाणवा योग्य छे. जेम घटनो [विपक्ष] अघट छे तेम व्युत्पत्ति विशिष्ट शुद्ध पदवाच्य लोक छे ते कारणथी विपक्ष सहित छे. जे लोकनो विपक्ष ते

१. अहिं प्रसह्य प्रतिषेधथी ‘नञ्’ समास करवो, परंतु पयुदासथी नहि. न लोक; अलोक: ।

१ स्थाना-
ध्ययने
दण्डक्रिया-
लोका-
लोकाः ।
३-४-५-६
सूत्राणि.

॥ २४ ॥

અલોક, તે કારણથી અલોક છે. વઢી શંકા-ન લોક: અલોક:-એમ કહેવાથી ઘટ, પટ વગેરેમાં જ કોઈ પણ એક વસ્તુ (અલોક) થશે. અહિં બીજી વસ્તુની કલ્પનાવડે શું ? (અર્થાત્ અલોકની જુદી કલ્પના શામાટે કરવી ?). સમાધાન-એમ કહેવું નહિં. જે હેતુથી નિષેધના સદ્ભાવથી નિષેધ-નિષેધ કરવા યોગ્યના અનુરૂપવડે-સમાનપણે નિષેધ હોવું જોઈએ. નિષેધ્ય લોક છે, તે આકાશવિશેષ જીવાદિ દ્રવ્યનું પાત્ર છે, આથી ચોક્કસ અલોક પણ આકાશવિશેષરૂપ હોવું જોઈએ. જેમ અહિં ' અપણ્ડિત ' એમ કહે છે તે વિશિષ્ટ જ્ઞાન રહિત ચેતન જ જણાય છે પરંતુ અચેતન ઘટાદિ નહિં, તેની માફક અલોક પણ લોક સમાન હોવું જોઈએ. કહ્યું છે કે:-

લોગસ્સઽત્થિ વિવક્ખો, સુદ્ધત્તણઓ ઘડસ્સ અઘડોવ્વ ।

[પ્રેરક:] સ ઘડાદી ચેવ મતી [ગુરુ:], ન નિસેહાઓ તદણુરૂવો ॥ ૫૭ ॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થ ઉપર કહેલ છે. (સૂ. ૬)

લોકઅલોકના વિભાગનો કરનાર ધર્માસ્તિકાય હોવાથી તેનું સ્વરૂપ કહે છે-

એગે ધમ્મે । સૂ. ૭, એગે અધમ્મે । સૂ. ૮, એગે બંધે । સૂ. ૯, એગે મોક્ખે ।

સૂ. ૧૦, એગે પુણ્ણે । સૂ. ૧૧, એગે પાવે । સૂ. ૧૨, એગે આસવે । સૂ. ૧૩, એગે સંવરે । સૂ. ૧૪, એગા વેયણા । સૂ. ૧૫, એગા નિજ્જરા । સૂ. ૧૬

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૨૫ ॥

મૂલાર્થ:-એક ધર્માસ્તિકાય છે. એક અધર્માસ્તિકાય છે. એક બંધ છે. એક મોક્ષ છે. એક પુણ્ય છે. એક પાપ છે. એક આશ્રવ છે. એક સંવર છે. એક વેદના છે. એક નિર્જરા છે.

ટીકાર્થ:-પ્રદેશાર્થપણે અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક હોવા છતાં પણ દ્રવ્યાર્થપણે તેનો એકત્વ હોવાથી ધર્માસ્તિકાય એક છે. ગમન-પરિણામને પામેલા જીવ અને પુદ્ગલોનું સ્વાભાવિક ક્રિયાવત્પણું છતે ગતિસ્વભાવને ધારણ કરવાથી (સહાયક થવાથી) ધર્મ અને અસ્તિ-પ્રદેશો તેઓના સમૂહાત્મકપણાથી કાય તે અસ્તિકાય અર્થાત્ ધર્માસ્તિકાય. હવે તેના વિપક્ષરૂપ અધર્મનું સ્વરૂપ કહે છે-“ એમે અધર્મમે ” દ્રવ્યથી જ એક છે. ધર્મ નહિં તે અધર્મ અર્થાત્ અધર્માસ્તિકાય. ધર્માસ્તિકાય, જીવ અને પુદ્ગલોને ગમનમાં સહાય કરનાર છે. આ (અધર્માસ્તિકાય), તેના(ધર્માસ્તિકાય)થી વિપરીત હોવાથી સ્થિર થવામાં મદદ કરનાર છે. શંકા-ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયનું અસ્તિત્વ(હોવાપણું) કેમ જાણી શકાય? સમાધાન-અમે પ્રમાણથી કહીએ છીએ. તે આ પ્રમાણે-અહિં ગતિ અને સ્થિતિ, સર્વ લોકોને પ્રસિદ્ધ કાર્ય છે. પરિણામી(કર્તા)ના અપેક્ષા કારણને આધીન આત્મલાભ-રૂપ કાર્ય વર્તે છે. ઘટાદિ કાર્યોમાં તે પ્રમાણે દેખાય છે. વઠી માટીનો પિંડ છતે પણ દિશા, દેશ, કાઠ, આકાશ અને પ્રકાશાદિ અપેક્ષા કારણ સિવાય ઘટ થતો નથી. જો થાય તો માટીના પિંડ માત્રથી જ કાર્ય થાય, પરંતુ તેમ થતું નથી. જીવ અને પુદ્ગલમાં પરિણામ કારણપણું રહેતે છતે અપેક્ષા કારણ વિના ગતિ અને સ્થિતિ વન્ને ય થવાને યોગ્ય નથી અને ગતિ તેમજ સ્થિતિપણું તો દેખાય છે. આ કારણથી તે વન્નેની સત્તા જણાય છે. જે અપેક્ષા કારણ છે તે ધર્મ અને અધર્મ છે. આ તાત્પર્ય છે. ગતિપરિણામને પામેલા જીવ ને પુદ્ગલોને જે ગતિમાં સહાયક તે ધર્માસ્તિકાય. માછલાઓને જેમ જલ ગતિમાં સહાયક છે

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
ધર્માસ્તિકા-
યાદ્યા નિર્જ-
રાન્તા:
૭-૧૬
સૂત્રાણિ.

॥ ૨૫ ॥

તેમ. તથા સ્થિતિપરિણામને પામેલા(જીવ, પુદ્ગલો)ને માછલા વગેરેને પૃથિવીની જેમ સ્થિતિમાં સહાયક થાય તે અધર્માસ્તિકાય. અથવા વિવક્ષાવડે જલ. અહિં આ અનુમાન છે:—ગતિ ને સ્થિતિ, કાર્ય હોવાથી ઘટની માફક અપેક્ષા કારણવાળી છે. ત્રણ લોકમાં જે ઘોલાણ અથવા અભાવ એ વિપક્ષ દૃષ્ટાંત છે. વઠી કંઠક વિશેષ અલોકનો સ્વીકાર કર્યે છતે લોકના પરિમાણને કરનારા ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયવડે બન્નેનો સ્વીકાર અવશ્ય થવો જોઈએ. જો સ્વીકાર નહિં કરવામાં આવે તો આકાશનું સમતોલપણું છતે લોક અથવા અલોક એવો ભેદ નહિં રહે. તેમજ કેવલ આકાશ છતે ગતિવાળા જીવો અને પુદ્ગલોને પ્રતિઘાત(અટકાવ)નો અભાવ હોવાથી કોઈ ચોક્કસ સ્થાન નહિં રહે; કારણ કે સંબંધના અભાવથી સુખ, દુઃખ અને બંધ વગેરેનો સંબંધવહાર નહિં થાય. કહ્યું છે કે:—

તમ્હા ધમ્માધમ્મા, લોગપરિચ્છેયકારિણો જુત્તા । ઇહરાઽઽગાસે તુલ્લે, લોગોઽલોગોત્તિ કો મેઓ ? ॥૫૮॥
લોગવિભાગાભાવે, પડિઘાતાભાવઓઽણવત્થાઓ । સંવવહારાભાવો, સંબંધાભાવઓ હોજ્જા ॥૫૯॥

આ બન્ને ગાથાનો ભાવાર્થ કહેવાયેલ છે. (સૂ. ૭—૮) ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયવડે ઉપકાર કરાવેલ જે લોકવર્તી સંસારી જીવ, દંડ સહિત અને સક્રિય છે તે કર્મવડે બંધાય છે; માટે હવે બંધનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે:—‘એ બંધે’ બંધાવું તે બંધ. કષાય સહિત હોવાથી જીવ, જે કર્મને યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે તે બંધ એવો તાત્પર્ય છે. તે બંધ પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, પ્રદેશ

૧. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી ગતિ, સ્થિતિ સિદ્ધ કરોને હવે અનુમાન પ્રમાણથી સિદ્ધ કરે છે. ૨. દંડાદિ સહિતનો અપેક્ષા.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૨૬ ॥

અને અનુભાવના ભેદથી ચાર પ્રકારે છે તો પણ બંધનું સમાનપણું હોવાથી એક બંધ છે. અથવા મુક્ત થયેલને ફરી બંધનો અભાવ હોવાથી એક બંધ છે. વળી દ્રવ્યથી બંધ વેડી વગેરે, ભાવથી કર્મવડે બંધ, તે દ્રવ્ય અને ભાવ બંધમાં બંધનનું સમાનપણું હોવાથી એક બંધ છે. શંકા—જો તમને જીવ-કર્મનો સંયોગ તે બંધ ઇચ્છિત છે તો તે આદિમાન્ કે આદિરહિત છે ? એમ બે વિકલ્પ થાય છે. તેમાં જો આદિમાન્ પક્ષ સ્વીકારશો તો શું પહેલો આત્મા અને પછી કર્મ ? અથવા પહેલાં કર્મ અને પછી આત્મા ? અથવા કર્મ અને આત્મા બન્ને સાથે ઉત્પન્ન થાય છે ? આ ત્રણ વિકલ્પ થાય છે. તેમાં ગધેડાના શીંગડાની માફક હેતુનો અભાવ હોવાથી આત્માની ઉત્પત્તિ પ્રથમ સંભવતી નથી, કારણ સિવાય ઉત્પન્ન થયેલ(વસ્તુ)નો અકારણથી જ નાશ થાય. વળી વાદી કહે છે—અનાદિ જ આત્મા છે તો પણ કારણનો અભાવ હોવાથી આકાશની માફક આત્માનો કર્મ સાથે યોગ ઘટમાન નહિ થાય. જો કારણ સિવાય પણ કર્મ સાથે યોગ થાય તો મુક્ત જીવને પણ કર્મનો યોગ થવો જોઈએ. જો આ આત્મા નિત્ય મુક્ત જ છે તો મોક્ષની જિજ્ઞાસાવડે શું ? અર્થાત્ મોક્ષની જિજ્ઞાસા જ ન હોય અને બંધનો અભાવ છતાં મુક્તના કથનનો આકાશની માફક અભાવ જ થાય અર્થાત્ ‘આ મુક્ત છે’ એમ કહી શંકાશે નહિ.

પ્રથમ કર્મ અને પછી આત્મા. આ ત્રીજો વિકલ્પ પણ વરોવર નથી; કારણ કે કર્તાનો અભાવ હોવાથી આત્માથી પૂર્વ કર્મની ઉત્પત્તિ ન થાય. ન કરાયેલ કાર્યને કર્મ કહેવું તે પણ ઇષ્ટ નથી. કારણ વિના ઉત્પત્તિનો અકારણથી જ નાશ થાય છે. કર્મ અને જીવનું સાથે ઉત્પન્ન થવું એ ત્રીજો પક્ષ પણ યોગ્ય નથી. કારણના અભાવથી સમકાલે બન્નેની ઉત્પત્તિ છતાં જમણા—ડાબા ગાયના

૧. સંસારીનીવોનો અપેક્ષા. ૨. આ ત્રણ વિકલ્પ આદિમાન્ પક્ષમાં જ કરેલ છે. ૩. અહિં પ્રથમ વિકલ્પ કહ્યો.

૧. સ્થાના-
ધ્યયને
બંધસ્વરૂપમ્
૨. સૂત્રમ્

॥ ૨૬ ॥

શીંગડાની જેમ, ' આ કર્તા, આ કર્મ ' આવા પ્રકારનો યોગ્ય વ્યવહાર નહિ થાય. વલી જીવ અને કર્મનો યોગ આદિ રહિત છે; એ વીજા (અનાદિ) પક્ષનો સ્વીકાર કરવાથી આત્મા અને કર્મનો વિયોગ નહિ થાય. કારણ ? અનાદિપણું હોવાથી જ આત્મા અને આકાશના સંયોગની માફક. અહિં સમાધાન કરે છે—આદિમાન્ સંયોગ પક્ષના દોષો, અમારાવડે આદિમાન્ પક્ષ ન સ્વીકારવાથી જ નિષેધ કરાયેલ છે; અને અનાદિ જીવ—કર્મના યોગને વિષે અનાદિપણું હોવાથી જીવ—કર્મનો વિયોગ નહિ થાય એમ તમે કહેલું તે અયુક્ત છે; કેમકે સંયોગનું અનાદિપણું છતે પણ સુવર્ણ અને પથ્થર(માટી)ની જેમ વિયોગની ઉપલબ્ધિ થાય છે—જણાય છે. ભાષ્યકાર કહે છે:—

જહ વેહ કંચણોવલસંજોગોઽનાઇસંતંદગઓઽવિ । વોચ્છિજ્જઇ સોવાયં, તહ જોગો જીવકમ્માણં ॥ ૬૦ ॥

જેમ કાંચન અને ઉપલનો અનાદિકાલનો ચાલ્યો આવેલ સંયોગ પણ, ઉપાસ(અગ્નિતાપાદિ)થી નાશ પામે છે તેમ જીવ અને કર્મનો સંયોગ (તપ સંયમાદિથી) નાશ પામે છે. (૬૦) તેમ વીજ અને અંકુરની પરંપરાની જેમ અનાદિ સંતાનનો નાશ દેખાય છે. ભાષ્યકાર કહે છે કે:—

અન્નતરમણિવ્વત્તિયકજ્જં વીયંકુરાણ જં વિહયં । તત્થ હઓ સંતાણો, કુવ્વકુડિયંડાઇયાણં ચ ॥ ૬૧ ॥

જેમ વીજ અને અંકુરમાંથી કોઈ પણ એક વસ્તુ, કાર્યને ઉત્પન્ન કર્યા સિવાય નાશ પામે તો તેમાં (વીજ—અંકુરમાં) સંતાનનો નાશ થાય છે. તેમજ કુકડી ને ઇંડું, અને પુત્ર ને પિતા વગેરેમાં પણ સમજવું. (૬૧) (સૂ. ૯)

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસ્ત્ર
સાનુવાદ
॥ ૨૭ ॥

અનાદિ બંધનો સદ્ભાવ છતે પળ કોઈક ભવ્યાત્માનો મોક્ષ થાય છે, માટે હવે મોક્ષનું સ્વરૂપ કહે છે:—‘ એમો મોક્ષે ’ મૂકાવવું—કર્મપાશથી છૂટવું તે આત્માનો મોક્ષ. વાચકવર્ય ઉમાસ્વાતિ કહે છે કે—“ કૃત્સ્નકર્મક્ષયાન્મોક્ષઃ । ” સર્વ કર્મનો ક્ષય થવાથી મોક્ષ થાય છે. તે મોક્ષ એક છે. જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મની અપેક્ષાએ આઠ પ્રકારે છે તો પણ મૂકાવવાના સમાનપણાથી, અથવા મુક્ત(આત્મા)નો ફરી મોક્ષનો અભાવ હોવાથી, અથવા ઇષ્ટપ્રાગ્ભારા નામે પૃથ્વીરૂપ ક્ષેત્રલક્ષણ તે દ્રવ્યાર્થપણાએ એક છે. અથવા દ્રવ્યથી મોક્ષ—બેઢી વગેરેથી છૂટવું, ભાવથી મોક્ષ—કર્મથી છૂટવું તે બન્નેમાં છૂટવાનું સમાનપણું હોવાથી મોક્ષ એક છે. શંકા—જીવ અને કર્મનો સંયોગ અંતરહિત છે, કારણ કે જીવ ને આકાશના સંયોગની જેમ અનાદિ છે તો કર્મના વિયોગરૂપ મોક્ષ હોવાથી જીવને મોક્ષ કેમ સંભવે ? સમાધાન—અનાદિત્વ હેતુ અનૈકાન્તિક છે. ધાતુ (સુવર્ણ સિવાય) અને કાંચનનો સંયોગ અનાદિ છે, તે પણ ક્રિયા(તાપાદિ)વિશેષથી અંત સહિત દેખાય છે અર્થાત્ તેનો વિયોગ થાય છે. એ પ્રમાણે આ જીવ અને કર્મનો સંયોગ પણ (અનાદિ છતાં) સમ્યક્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રવડે અંત સહિત થશે. જીવ અને કર્મનો વિયોગ તે મોક્ષ કહેવાય છે. શંકા—નારક વગેરે પર્યાયસ્વરૂપ સંસાર છે, બીજો સંસાર નથી, તે નારકાદિ પર્યાયોથી જુદો કોઈ જીવ જ નથી, નારકાદિ પર્યાયો જ જીવ છે; કારણ કે તેનો એક જ અર્થ હોવાથી સંસારનો અભાવ છતે નારકાદિ પર્યાયસ્વરૂપની જેમ જીવનો અભાવ જ છે. અર્થાત્ નારકાદિ પર્યાયસ્વરૂપ સંસારનો અભાવ છતે જીવનો અભાવ છે માટે મોક્ષ અસત્ પદાર્થ છે. ભાષ્યકાર કહે છે:—
જં નારગાદિભાવો, સંસારો નારગાઙ્ગિભિન્નો ય । કો જીવો તં મન્નાસિ?, તન્નાસે જીવનાસોત્તિ ॥ ૬૨’ ॥

૧. આ ગાથા ભાષ્યમાં ૧૨૭૮ મી છે, પ્રભાસ ગણધરને ઉદ્દેશીને કહેવાયેલ છે.

૧. સ્થાના-
ધ્યયને
મોક્ષસ્વ-
રૂપમ્
૧૦ સૂત્રમ્.

॥ ૨૭ ॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થ કહેવાઈ ગયો છે. અહિં સમાધાન-નારકાદિ પર્યાયસ્વરૂપ સંસારનો અભાવ છતે અર્થાન્તર ન હોવાથી નારકાદિ પર્યાયસ્વરૂપની જેમ સર્વથા જીવનો અભાવ જ છે તેમ જ કહેવું તે અયુક્ત છે, કારણ અનર્થાન્તર હેતુ, અનૈકાન્તિક છે. કારણ ? સુવર્ણ અને મુદ્રિકાનું અનર્થાન્તરપણું સિદ્ધ છે પણ મુદ્રિકા(વીંટી)ના આકારનો નાશ થયે છતે સોનાનો નાશ થતો નથી, તેની માફક નારકાદિ પર્યાય માત્રનો નાશ થયે છતે સર્વથા જીવનો નાશ થશે નહિ. ભાષ્યકાર કહે છે કે:-

ન હિ નારગાદિપજ્ઞાયમેત્તનાસંમિ સઽહાં નાસો । જીવદ્વઽસ્સ મઓ, મુદ્દાનાસેઽઽ હેમસ્સ ॥૬૩॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થ કહેલ છે. વઢી પણ ભાષ્યકાર કહે છે કે-

કમ્મકઓ સંસારો, તન્નાસે તસ્સ જુજ્જણ નાસો । જીવત્તમકમ્મકયં, તન્નાસે તસ્સ કો નાસો ? ॥ ૬૪॥

સંસાર કર્મકૃત છે તેથી કર્મનો નાશ થયે સંસારનો નાશ ઘટે છે, પણ જીવપણું કર્મકૃત નથી એટલે કર્મનો નાશ થયે છતે જીવનો નાશ કેવી રીતે થાય ? અર્થાત્ ન જ થાય. (સૂ. ૧૦) મોક્ષ, પુણ્યપાપનો ક્ષય થવાથી થાય છે માટે પુણ્ય-પાપનું સ્વરૂપ કહેવા યોગ્ય છે. તેમાં પણ મોક્ષ અને પુણ્યના શુભ સ્વરૂપનું સાધર્મ્ય હોવાથી પ્રથમ પુણ્યનું સ્વરૂપ કહે છે-‘એગે પુણ્ણે’ ‘પુણ્ણ’ ધાતુ શુભ અર્થમાં છે. પુણ્ણ-શુભ કરે છે અથવા ‘પુનાતિ’ આત્માને પવિત્ર કરે છે, માટે પુણ્ય શુભ કર્મ છે. સાતાવેદનીય વગેરે તેનાં વૈતાલીશ પ્રકારો છે. યથોક્તમ્—

સાયં ઉચ્ચાગોયં, નરતિરિદેવાઽ નામ ણ્યાઽ । મણુયદુગં દેવદુગં, પંચેદિયજાતિ તણુપણગં ॥ ૬૫ ॥

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૨૮ ॥

અંગોવંગતિયંપિય, સંઘયણં વજ્જરિસહનારાયં । પઢમંચિય સંઠાણં, વન્નાઇચઊક્ક સુપસત્થં ॥ ૬૬ ॥
અગુરુલહુ પરાધાયં, ઉસ્સાસં આયવં ચ ડજ્જોયં । સુપસત્થા વિહયગઈ, તસાઇદસગં ચ ણિમ્માણં ॥ ૬૭ ॥

“તિથ્યરેણં સહિયા, બાયાલા પુણ્ણપગઈઓ”ત્તિ. ૧ સાતાવેદનીય, ૨ ઉચ્ચ ગોત્ર, ૩ મનુષ્યાયુ, ૪ તિર્યંચાયુ, ૫ દેવાયુ, ૬-૭ મનુષ્યદ્વિક (મનુષ્યગતિ ને મનુષ્યાનુપૂર્વી), ૮-૯ દેવદ્વિક (દેવગતિ ને દેવાનુપૂર્વી), ૧૦ પંચેન્દ્રિય જાતિ, ૧૧-૧૫ ઔદારિકાદિ પાંચ શરીર, ૧૬ ઔદારિકના અંગોપાંગ, ૧૭ વૈક્રિય અંગોપાંગ, ૧૮ આહારક અંગોપાંગ, ૧૯ વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ, ૨૦ સમચરસ સંસ્થાન, ૨૧-૨૪ શુભ વર્ણાદિ ચાર, ૨૫ અગુરુલહુ, ૨૬ પરાધાત, ૨૭ ઉચ્છ્વાસ, ૨૮ આતેપ, ૨૯ ઉદ્યોત, ૩૦ શુભ વિહાયો (શુભ ચાલવાની) ગતિ, ૩૧-૪૦ ત્રસાદિદશક, ૪૧ નિર્માણ, અને ૪૨ તીર્થંકરનામકર્મ. આ પ્રમાણે વેંતાલીશ પ્રકારે છતાં પણ અથવા પુણ્યાનુબંધી અને પાપાનુબંધી ભેદથી બે પ્રકારે છતાં

૧. પ્રથમની પાંચ પ્રકૃતિ છોડીને શેષ પ્રકૃતિઓ નામકર્મની છે. ૨. શુક્લ, પીત અને રક્ત વર્ણ, સુરભિ ગંધ, મધુર, આમ્લ (સાટો) અને કષાય રસ, મૃદુ, લઘુ, સ્નિગ્ધ અને ઉષ્ણ સ્પર્શ-૬ ઇચ્છાર શુભ પ્રકૃતિઓ છે. ૩. પરાધાતનામકર્મનો જેને ઉદય હોય તેને અન્ય બલવાન છતાં પણ જીતવું મુશ્કેલ થાય. ૪. આતપનામકર્મનો ઉદય, (સૂર્યના વિમાનનાં જ) પૃથ્વીકાયિક જીવોને હોય. ૫. નિર્માણનામ કર્મના ઉદયથી શરીરના અંગોપાંગની રચના, સુતારની માફક નિયમિત રીતે થાય છે.

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
પુણ્યસત્તા
૧૧ સૂત્રમ્.

॥ ૨૮ ॥

પણ, અથવા દરેક જીવો વિચિત્ર (ભિન્નભિન્ન) હોવાથી અનંત ભેદ છતાં પણ પુણ્યનું સમાનપણું હોવાથી એક પુણ્ય છે. શંકા-સસલાના શીંગડાની માફક પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણનો વિષય ન હોવાથી કર્મ જ વિદ્યમાન નથી, જો કર્મ જ નથી તો પુણ્યકર્મની સત્તા ક્યાંથી હોય ? સમાધાન-આ કહેવું અસત્ય છે; કારણ કે કર્મ અનુમાનથી સિદ્ધ છે. તે આ પ્રમાણે-કર્મ સુખ-દુઃખના અનુભવનો હેતુ છે. કાર્ય હોવાથી જેમ બીજા અંકુરનો હેતુ છે તેમ અહિં જાણવું. જે અનુભવનો હેતુ છે તે કર્મ. તે કારણથી કર્મ છે. કદાચ આવી તમારી મતિ (શંકા) થાય કે-સુખ-દુઃખના અનુભવ તો ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ વિષયની પ્રાપ્તિમય દૃષ્ટિ જ (દેખાતો) હેતુ થશે, પણ અહિં અદૃષ્ટ કર્મની કલ્પના શા માટે કરવી ? કારણ કે પ્રત્યક્ષ દેખાતા નિમિત્તને છોડીને અન્ય નિમિત્તનું અન્વેષણ કરવું તે યોગ્ય નથી. સમાધાન-એ તમારું કથન યુક્તિવાલું નથી, કારણ કે હેતુ વ્યભિચારી છે. અહિં ઇષ્ટ શબ્દાદિ વિષયસુખના સાધન સહિત બે મનુષ્યોને સાધનના ફલમાં તફાવત જોવાય છે અર્થાત્ એકને દુઃખનો અનુભવ થાય છે અને બીજાને સુખનો અનુભવ થાય છે. તેમજ અનિષ્ટ સાધનસંપન્ન બંને મનુષ્યોને ફલમાં ભેદ જોવાય છે, એકને સુખનો અનુભવ થાય છે અને બીજાને દુઃખનો અનુભવ થાય છે. આ વિશેષ (ભેદ) હેતુ વિના સંભવી શકશે નહિં. સુખ દુઃખના અનુભવના હેતુરૂપ જે દૃષ્ટ હેતુ તે સાધનોનો વિપર્યાય હોવાથી યોગ્ય નથી. અવિશિષ્ટથી સુખ-દુઃખનો અનુભવ, કાર્યપણું હોવાથી ઘડાની માફક વિશિષ્ટ હેતુવાળો છે. સમાન સાધનસંપન્ન બંને વ્યક્તિમાં જે તેના ફલવિશેષમાં હેતુ તે કર્મ, તે કારણથી કર્મ છે. માણ્યકાર કહે છે કે-

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૨૯ ॥

જો તુલ્હસાહનાણં, ફલે વિસેસો ન સો વિણા હેઠં ।
કજ્જત્તણઓ ગોર્યમ !, ઘડો વ્વ હેઠુ ય સે કમ્મં ॥ ૬૮ ॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થ કહેવાયો છે. કર્મની સિદ્ધિ માટે બીજું અનુમાનપ્રમાણ કહે છે—ઇન્દ્રિયાદિ વિશિષ્ટ હોવાથી આ બાલશરીર અન્ય દેહપૂર્વક છે. આ અનુમાનમાં જે શરીર ઇન્દ્રિયાદિવાલું છે તે શરીર અન્ય શરીરપૂર્વક જોવાય છે. જેમ યુવાન શરીર બાલદેહપૂર્વક છે તેમ ઇન્દ્રિયાદિવાલું આ બાલશરીર છે, તે કારણથી અન્ય શરીરપૂર્વક છે, અને જે અન્ય શરીરપૂર્વક આ બાલશરીર છે તે કર્મ. તે કારણથી કર્મ છે. માખ્યકાર કહે છે કે—

બાલસરીરં દેહંતરપુવ્વં ઇન્દિયાઇમત્તાઓ । જહ બાલદેહપુવ્વો, જુવદેહો પુવ્વમિહ કમ્મં ॥ ૬૯ ॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થ કહેવાયેલ છે. શંકા—કર્મનો સદ્ભાવ છતે પણ એક પાપ જ પદાર્થ વિદ્યમાન છે, પરંતુ પુણ્ય પદાર્થ નથી. જે પુણ્યનું ફલ સુખ કહેવાય છે તે તરતમયોગથી અલ્પ પાપનું જ ફલ છે, જે કારણથી પાપનો પરમ ઉત્કર્ષ (વૃદ્ધિ) છતે અધમમાં અધમ ફલ થાય છે. તરતમયોગવડે અપકર્ષ(ઓછાશ)ના ભેદરૂપ પાપની માત્રાની વિશેષ વૃદ્ધિ અને હાનિથી યાવત્ છેલ્લો અપકર્ષ, તેમાં જે કાંઈપણ પાપની માત્રા રહે છે તેમાં જ અત્યંત શુભફલપણું છે, પાપના ઘટવાથી અને તે પાપનો જ

૧. આ ગાથા, માખ્યમાં ૧૬૧૩ મી છે, તે અગ્નિભૂતિને ઉદ્દેશોને કહેલ છે. ૨. આદિ શબ્દથી સુખિત્વ, દુઃખિત્વ અને પ્રાણા-પાતાદિ હેતુઓ જાણવા. ૩. અહિ અન્ય શરીર તે કાર્મણ શરીર જાણવું અને તે જ કર્મ છે.

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
પુણ્યસત્તા
૧૧ સૂત્રમ્

॥ ૨૯ ॥

સર્વથા ક્ષય થવાથી મોક્ષ થાય છે. ઉદાહરણ—અત્યંત અપથ્ય આહારના સેવનથી રોગ થાય છે અને તે જ અપથ્ય આહારનો થોડો થોડો ઘટાડો કરવાથી છેવટ અલ્પ અપથ્ય આહારપણું આરોગ્યને કરનારું છે અને સર્વથા આહારના ત્યાગથી પ્રાણનો નાશ થાય છે. માણ્યકાર કહે છે કે:—

પાવુકરિસેઽધમયા, તરતમજોગાઽવકરિસઓ સુમયા । તસ્સેવ સ્વખ મોક્ષો, અપત્થમત્તોવમાણાઓ ॥૭૦॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થ કહવાયેલ છે. અહિં સમાધાન—અત્યંત અલ્પ પાપ હોવાથી સુખનો પ્રકર્ષ એમ તમે જે કહ્યું તે અયુક્ત છે, કારણ કે આ સુખના પ્રકર્ષનો અનુભવ તે સ્વાનુકૂલ કર્મના પ્રકર્ષનો અનુભવ હોવાથી દુઃખના પ્રકર્ષના અનુભવની માફક ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ દુઃખના પ્રકર્ષનો અનુભવ પોતાના અનુરૂપ પાપકર્મના પ્રકર્ષથી ઉત્પન્ન થયેલ છે એમ તમારાવડે સ્વીકાર કરાયેલ છે, તેમ આ સુખના પ્રકર્ષનો અનુભવ પણ પ્રકર્ષ અનુભૂતિ હોવાથી પોતાને અનુરૂપ પુણ્યકર્મના પ્રકર્ષથી ઉત્પન્ન થશે. એવી રીતે પ્રમાણનું ફલ છે. (સૂ.૦૧૧) પુણ્યનો પ્રતિપક્ષભૂત પાપ છે માટે હવે તેનું સ્વરૂપ કહે છે:—‘એગે પાવે’ પાશયતિ—આત્માને બાંધે છે, વિકલતા કરે છે, આત્માને પાડે છે, આત્માના આનંદરસને શોષે છે અને ક્ષીણ કરે છે તે પાપ છે. તે જ્ઞાનાવરણાદિ બ્યાસી ભેદરૂપ છે. તે કહે છે:—

નાણંતરાયદસગં, દંસણ ણવ મોહણીયછવ્વીસં । અસ્સાયં નિરયાઠ, નીયાગોણ અહયાલા ॥૭૧॥
નિરયદુગં તિરિયદુગં, જાઙ્ગલકં ચ પંચ સંઘયણા । સંઠાણાવિય પંચ ડ, વન્નાઙ્ગલકમપસથં ॥૭૨॥

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૦ ॥

उवघाय कुविहयगई, थावरदसगेण होंति चोत्तीसं । सव्वाओ मिलिआओ, वासीती पावपगईओ ॥७३॥

૧-૫ પાંચ જ્ઞાનાવરણીય, ૫-૧૦ પાંચ અંતરાય, ૧૧-૧૯ નવ દર્શનાવરણીય, ૨૦-૪૫ છવીસ મોહનીય, ૪૬ અસાતાવેદનીય, ૪૭ નરકાયુ, ૪૮ નીચગોત્ર, હવે ૪૯ થી ૮૨ સુધીની નામકર્મની ચોત્રીસ પ્રકૃતિઓ કહે છે. ૪૯-૫૦ નરકગતિ અને નરકાનુપૂર્વી, ૫૧-૫૨ તિર્યચગતિ અને તિર્યચાનુપૂર્વી, ૫૩-૫૬ એકંદ્રિયાદિ ચાર જાતિ, ૫૭-૬૧ પહેલા સિવાયના પાંચ સંઘયણ, ૬૨-૬૬ પહેલા સિવાયના પાંચ સંઠાણ, ૬૭-૭૦ અશુભવર્ણાદિ ચાર, ૭૧ ઉપઘાત, ૭૨ અશુભવિહાયોગતિ, ૭૩-૮૨ સ્થાવરદશક-એ સર્વ મઠીને બ્યાસી પાપપ્રકૃતિઓ છે. (૭૧-૭૩) તે પાપ બ્યાસી ભેદ છે તો પળ પુણ્યાનુબંધી અને પાપાનુબંધી ભેદથી બે પ્રકારનું પળ છે, અથવા અનંત જીવોને આશ્રિત હોવાથી અનંત પ્રકારનું પળ છે, તથાપિ અશુભનું સમાનપણું હોવાથી પાપ એક છે. શંકા-કર્મ છતે પળ એક પુણ્ય જ છે, તેનો પ્રતિપક્ષભૂત પાપકર્મ નથી. શુભ અને અશુભ ફલોની સિદ્ધિ પુણ્યથી જ થાય છે. તે આ પ્રમાણે:-પરમ ઉત્કૃષ્ટ જે આ શુભ ફલ, તે

૧. આ ૪૯ પ્રકૃતિ ઘાતિપ્રકૃતિઓ છે. ૨. સમકિતમોહનોય અને મિશ્રમોહનીય બે પ્રકૃતિ 'બંધ'માં નથી માટે ૨૬ કહેલ છે. અનાદિ મિથ્યાત્વીને ઉદયમાં પળ તે બે નથી. સમકિત પામ્યા બાદ મિથ્યાત્વમોહનીય જ ત્રણ ભાગે વહેંચાય છે અર્થાત્ ત્રણ પુંજ કરાય છે. ૩. નીલ ને વૃષ્ણવર્ણ, દુર્ગમિ ગંધ, તિક્ત, કટુરસ, ગુરુ, કર્કશ, શીત અને રુક્ષ એ ચાર સ્પર્શ એ નવ ભેદ અશુભ છે. ૪ પોતાના અંગો-પાંગથી દુઃસ્વી થવું તે. જેમ પ્રતિજીભ (કાકડો), રસોઢી વગેરેથી.

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
પાપસત્તા
૧૨ સૂત્રમ્

॥ ૩૦ ॥

પુણ્યના ઉત્કર્ષનું કાર્ય છે. પુનઃ પુણ્યના ઉત્કર્ષથી જે અલ્પ, અલ્પતર અને અલ્પતમ ફલ, તે તરતમયોગવડે અપકર્ષના ભેદવિશિષ્ટ પુણ્યનું જ ફલ છે. તરતમયોગવડે અપકર્ષના ભેદની છેવટ પરમ પ્રકર્ષની હાનિ પર્યંત, તથા પરમપ્રકર્ષવડે હીન પુણ્યનું ઓછામાં ઓછું શુભ ફલ-કંડક જે શુભ માત્રા તે જ અત્યંત દુઃખ. આ તાત્પર્ય છે. તે જ ઓછામાં ઓછું પુણ્યવિશિષ્ટ દુઃખ પ્રકર્ષનો સર્વથા નાશ થયે છે તે પુણ્યાત્મક વંધના અભાવથી મોક્ષ છે. જેમ અત્યંત પથ્ય આહારના સેવનથી પુરુષને પરમ આરોગ્યનું સુખ થાય છે તે જ પુરુષને કંડક કંડક પથ્ય આહારના ત્યાગથી અને અપથ્ય આહારની વૃદ્ધિથી આરોગ્ય સુખની હાનિ થાય છે તેમજ સર્વથા આહારના ત્યાગથી પ્રાણનો નાશ થાય છે. અહિં પથ્ય આહાર ઉપમા છે અને પુણ્ય ઉપમેય છે, અર્થાત્ પુણ્ય પથ્ય આહાર સમાન છે. અહિં સમાધાન કરે છે-જે આ દુઃખપ્રકર્ષની અનુભૂતિ તે સુખના પ્રકર્ષની અનુભૂતિ (અનુભવ) ની માફક પ્રકર્ષનું અનુભવપણું હોવાથી સ્વયોગ્ય કર્મના પ્રકર્ષથી ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ સૌખ્ય પ્રકર્ષની અનુભૂતિ, સ્વઅનુરૂપ પુણ્યકર્મના પ્રકર્ષથી ઉત્પન્ન થાય છે એમ તમારાવડે સ્વીકારાયેલ છે, તેમ આ પણ દુઃખના પ્રકર્ષની અનુભૂતિની (પ્રકર્ષની અનુભૂતિ હોવાથી) સ્વયોગ્ય પાપકર્મના પ્રકર્ષથી ઉત્પત્તિ થશે. એ પ્રમાણનું ફલ છે. વક્રી ભાષ્યકાર કહે છે કે:—

કમ્મપ્પગારિસજણિયં, તદ્વસ્સં પગરિસાણુભૂઠો । સોમ્મલ્લપ્પગારિસમ્ભૂઠો, જહ પુણ્ણપ્પગારિસપ્પભવા ॥૭૪॥

આ ગાથાનો ભાવર્થ કહેવાયેલ છે. (૧૨)

૧. આગાથામાં તદ્ શબ્દથી ' દુઃખ ' લેવું.

શ્રીમ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
તાનુવાદ
॥ ૩૧ ॥

હવે હમણા જ કહેલ પુણ્ય અને પાપકર્મના બંધના કારણનું નિરૂપણ કરવા માટે કહે છે—‘ એગે આસવે ’ આશ્રયતિ—
જેનાવડે આત્માને વિષે કર્મો પ્રવેશ કરે છે તે આશ્રવ, કર્મબંધનો હેતુ છે એમ સમજવું. તે આશ્રવ ઇન્દ્રિય, કષાય, અવ્રત, ક્રિયા
અને યોગરૂપ છે. ક્રમથી તે પાંચ, ચાર, પાંચ, પચ્ચીશ અને ત્રણ મેદવાળો છે. કહ્યું છે:—

इंदिय ५ कसाय ४ अव्वय ५ किरिया २५ पणचउरपंचपणुवीसा ।

जोगा ३ तिन्नेव भवे, आसवभेया उ बायाला ॥ ७५ ॥

આ ગાથાનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. આશ્રવ બેતાલીશ પ્રકારે છે અથવા દ્રવ્ય ને ભાવના મેદથી બે પ્રકારે છે. તેમાં જલમાં રહેલ
નાવ વગેરેમાં તથાવિધ પરિણામવડે છિદ્રોદ્વારા જે જલનો પ્રવેશ તે દ્રવ્યાશ્રવ, અને જે જીવરૂપ નાવમાં ઇન્દ્રિય વગેરે છિદ્રથી
કર્મરૂપ જલનો સંચય તે ભાવાશ્રવ જાણવો; પરન્તુ આશ્રવનું સમાનપણું હોવાથી એક જ છે. (સૂ૦ ૧૩) હવે આશ્રવના પ્રતિ-
પક્ષરૂપ સંવરનું સ્વરૂપ કહે છે—‘ એગે સંવેરે ’ સંવ્રિયતે—જે પરિણામવડે કર્મના કારણભૂત પ્રાણાતિપાત વગેરે અટકાવાય
તે સંવર—આશ્રવનો નિરોધ એ તાત્પર્ય છે. તે સંવર સમિતિ, ગુપ્તિ, યતિધર્મ, ભાવના, પરીષહજય અને ચારિત્રરૂપ છે. તે ક્રમશઃ
પાંચ, ત્રણ, દશ, બાર, બાવીશ અને પાંચ મેદવાળો છે. તે વધા મેલવવાથી સત્તાવન મેદ થાય છે. કહ્યું છે કે—

समिई ५ गुत्ती ३ धम्मो १०, अणुपेह १२ परीसहा २२ चरित्तं च । सत्तावन्नं भेया, पणातिगभेयाइं संवरणे ॥ ७६

આ ગાથાનો અર્થ કહેવાયેલ છે. અથવા આ સંવર દ્રવ્ય અને ભાવમેદથી બે પ્રકારે છે. તેમાં જલમાં રહેલ વહાણ વગેરેના

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
આશ્રવ-
સંવર-
સ્વરૂપમ્

॥ ૩૧ ॥

છિદ્રોમાં હમેશાં જે જલ પ્રવેશ કરે છે તેને તથાપ્રકારના દ્રવ્યવડે બંધ કરવું તે દ્રવ્યસંવર છે, તથા જીવરૂપ જહાજમાં ઇન્દ્રિયાદિ છિદ્રોદ્વારા કર્મરૂપ જલ ડાઘલ થાય છે તેનો સમિતિ વગેરેથી નિરોધ કરવો તે ભાવસંવર છે. તે સંવર બે પ્રકારનો છે, તો પણ સંવરનું સમાનપણું હોવાથી એક સંવર છે. (સૂ. ૧૪) કેવલ સંવર છતે અયોગિ ગુણસ્થાનની અવસ્થામાં કર્મોનું વેદન જ થાય છે પરંતુ કર્મનો બંધ થતો નથી, માટે હવે વેદનાનું સ્વરૂપ કહે છે—‘ એગા વેયણા ’ વેદન—વેદના. કર્મના સ્વાભાવિક ઉદયવડે અથવા ઉદીરણા કરવાવડે ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશ પામેલ કર્મનો અનુભવ કરવો—ભોગવટો કરવો. તે વેદના જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મની અપેક્ષાએ આઠ પ્રકારે પણ છે તેમજ વિપાકોદય અને પ્રદેશોદયની અપેક્ષાએ બે પ્રકારે પણ છે. શિરઃ-લુંચન (લોચ) વગેરે આમ્યુપગમિકી—સ્વયં સ્વીકારેલી અને ઔપક્રમિકી રોગાદિથી થયેલી એમ બે પ્રકારની પણ વેદના છે; તથાપિ વેદનાનું સમાનપણું હોવાથી એક જ વેદના છે. (સૂ. ૧૫) ભોગવાયેલ રસવિશિષ્ટ કર્મ તે આત્મપ્રદેશોથી સ્વરી જાય છે, નાશ પામે છે એ હેતુથી વેદના પછી કર્મના સ્વરૂપ નિર્જરાનું નિરૂપણ કરતાં કહે છે—‘ એગા નિર્જરા ’ નિર્જરણ—નિર્જરા-વિશેષ નાશ પામવું, સર્વથા સડી (સ્વરી) જવું તે નિર્જરા આઠ પ્રકારના કર્મની અપેક્ષાએ આઠ પ્રકારે પણ છે, ચાર પ્રકારના તપવડે ઉત્પન્ન થવાથી ચાર પ્રકારની પણ નિર્જરા છે. વગર ઇચ્છાએ ક્ષુધા, તૃષ્ણા, શીત, આતપ, દંશ (ડાંસ), મશક (મચ્છર), ૧. અબાધા કાલ પૂર્ણ થયે કર્મનો ઉદય છે તે સ્વાભાવિક ઉદય. ૨. જીવના વીર્યબઢ્ઢથી કર્મને ઉદયાવલિમાં સેંચી લાવવું તે ઉદીરણા. ૩. કોઈપણ પ્રકૃતિ, પોતાનો અનુભવ સ્વતંત્રપણે આપે તે વિપાકોદય. ૪. એક પ્રકૃતિ વીજી પ્રકૃતિમાં મલીને જે ફલ, પ્રદેશો-થી ભોગવાય તે પ્રદેશોદય.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૨ ॥

મેલનું સહન કરવું અને બ્રહ્મચર્યનું પાલન વગેરે અનેકવિધ કારણવડે ઉત્પન્ન થવાથી નિર્જરા અનેક પ્રકારે પણ છે. અથવા દ્રવ્યથી વસ્ત્રાદિનું નાશ થવું અને ભાવથી કર્મોનું સ્થાવર, એમ બે પ્રકારે પણ છે. તથાપિ નિર્જરાનું સમાનપણું હોવાથી એક જ નિર્જરા છે. શંકા-નિર્જરા અને મોક્ષમાં શો ભેદ છે? સમાધાન-દેશથી કર્મનો ક્ષય તે નિર્જરા અને સર્વથા કર્મનો ક્ષય તે મોક્ષ. (સૂ. ૧૬) અહિં જીવ વિશિષ્ટ નિર્જરાનું પાત્ર પ્રત્યેક શરીરની સ્થિતિમાં જ થાય છે. સાધારણ શરીરની અવસ્થામાં વિશેષ નિર્જરા થતી નથી, અતઃ પ્રત્યેક શરીરમાં રહેલ જીવનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કરવા માટે કહે છે 'એગે જીવે' इत्यादि અથવા સામાન્ય-થી પ્રસ્તુત શાસ્ત્રવડે વર્ણવાયેલ જીવાદિ નવ પદાર્થો કહ્યા. હવે વિશેષરૂપે જીવપદાર્થનું સ્વરૂપ કહે છે:-

એગે જીવે પાઙ્કિણ્ણં સરીરણ્ણં । સૂ. ૧૭, એગા જીવાણં અપરિઆહત્તા વિગુઁવ્વણા । સૂ. ૧૮, એગે મણે । સૂ. ૧૯, એગા વર્ઙ્ગ । સૂ. ૨૦, એગે કાયવાયામે । સૂ. ૨૧, એગા ઉપ્પા । સૂ. ૨૨, એગા વિયતી । સૂ. ૨૩, એગા વિયચ્છા । સૂ. ૨૪, એગા ગતી । સૂ. ૨૫, એગા આગતી । સૂ. ૨૬, એગે ચયણે । સૂ. ૨૭, એગે ઉવવાણ । સૂ. ૨૮, એગા તક્કા । સૂ. ૨૯, એગા સન્ના । સૂ. ૩૦, એગા મન્ના । સૂ. ૩૧, એગા વિન્નૂ । સૂ. ૩૨, એગા વેયણા । સૂ. ૩૩, એગા છેયણા । સૂ. ૩૪, એગા ભેયણા । સૂ. ૩૫, એગે મરણે અંતિમસારીરિયાણં । સૂ. ૩૬, એગે સંસુધ્ધે અહાભૂણ પત્તે । સૂ. ૩૭, એગદુક્ખે જીવાણં એગભૂણ । સૂ. ૩૮, એગા અહમ્મપડિમા

૧. સ્થાના-
ધ્યયને
જીવપદાર્થ-
વિશેષા:

॥ ૩૨ ॥

જં સે આયા પરિકિલેસતિ । સૂ૦ ૩૯, એગા ધમ્મપડિમા જં સે આયા પજ્જવહજાણે । સૂ૦ ૪૦, એગે મણે દેવાસુરમણુયાણં તંસિ તંસિ સમયંસિ । સૂ૦ ૪૧, એગે [❀એગા વર્હિ દેવા૦ એગે કાયવાયામે દેવા૦] ઉટ્ટાણકમ્મવલવીરિયપુરિસિકારપરક્રમે દેવાસુરમણુયાણં તંસિ ૨ સમયંસિ । સૂ૦ ૪૨, એગે નાણે એગે દંસણે એગે ચરિત્તે । સૂ૦ ૪૩

મૂલાર્થ:-પ્રત્યેક પ્રત્યેક શરીરમાં રહેલો જીવ એક છે. બહારના પુદ્ગલો લીધા વિના જીવોને વિકુર્વણા એક છે. મનો-યોગ એક છે. વચનયોગ એક છે. શરીરના વ્યાપારરૂપ કાયયોગ એક છે. ઉત્પાદ-ઉત્પત્તિ એક છે. વિગતિ-વિનાશ એક છે. વિગતાર્ચી-મરેલા જીવનું શરીર એક છે. ગતિ એક છે. આગતિ એક છે. ચ્યવન-વૈમાનિક અને ડ્યોતિષ્કોનું મરણ એક છે. ઉપપાત-દેવ અને નારકોનો જન્મ એક છે. તર્ક એક છે. સંજ્ઞા એક છે. મતિ એક છે. વિજ્ઞતા-વિદ્વત્તા એક છે. પીડા એક છે. છેદન એક છે. મેદન એક છે. ચરમશરીરી જીવોનું મરણ એક છે. નિર્મલ ચારિત્રવાન યથાભૂત અને પાત્રની માફક પાત્ર (સ્નાતક) એક છે. એકાવતારી જીવોને એક ભવગ્રહણ્યી થનારું એકભૂત (સમાન) દુઃખ એક છે. અધર્મ પ્રતિજ્ઞા એક છે,

* કાટસ્થા કૌંસમાં લખેલ પાઠ બાબૂવાઝો પ્રતિમાં છે અને આગમોદય સમિતિવાઝો પ્રતિમાં નથી તથાપિ ટીકાકાર વ્યાખ્યા કરતાં કહે છે કે 'એગે મણે' ઇત્યાદિ સૂત્રત્રય ' આ ઉપરથી એમ સમનાય છે કે સૂત્ર ત્રણે જાઈ. પટ્ટણ માટે અમોએ વચનયોગ અને કાયવ્યાપારના બન્ને સૂત્ર લખેલ છે. ત્યાં દેવા૦ પાઠથી મનોયોગના પાઠમાળ સંપૂર્ણ વાંચવું.

શ્રીસ્થા-
નાસ્ત્ર-
વાદ
॥ ૩૩ ॥

કારણ કે તે પ્રતિજ્ઞાથી આત્મા કલેશ પામે છે. ધર્મપ્રતિજ્ઞા એક છે, કારણ કે તે પ્રતિજ્ઞાથી આત્મા પર્યવજાત-જ્ઞાનાદિ પર્યવવાલો થાય છે. દેવ, અસુર અને મનુષ્યોને તે તે સમયમાં મનઃ એક છે. [દેવાદિને તે સમયમાં વચન એક છે, દેવાદિને તે તે સમયમાં કાયવ્યાપાર એક છે.] 'ઉત્થાન, કર્મ, બલ, વીર્ય, પુરુષકાર અને પરાક્રમ દેવ, અસુર અને મનુષ્યોને તે તે સમયમાં એક છે. જ્ઞાન એક, દર્શન એક અને ચારિત્ર એક છે.

ટીકાર્થ:- 'એગે જીવે' એક:-કેવલ જીવ્યો, જીવે છે અને જીવશે તે જીવ-પ્રાણ ધારણ સ્વભાવવાલો તે આત્મા. એક જીવ પ્રત્યે પ્રત્યેકશરીરનામકર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલું જે શરીર તે પ્રત્યેક દીર્ઘ વગેરે પ્રાકૃત શૈલીથી પ્રત્યેકક. તે પ્રત્યેકવડે 'શીર્યત્ત્વે' શરીર-જીરણ થાય છે તે શરીર-દેહ, તે જ અનુકંપિત વગેરે સ્વભાવ સહિત શરીરક. તેનાવડે જણાતો-પ્રત્યેક શરીરને આશ્રિત જીવ એક છે. અથવા બે 'જીવકાર' વાક્યાલંકારના અર્થવાળા છે, તેથી પ્રત્યેકક શરીરમાં જીવ એક વર્તે છે-રહે છે એવો વાક્યાર્થ થાય. અહિં 'પઢિક્કવણં'ત્તિ એવો પાઠ ક્યાંક દેખાય છે. આનો અર્થ ન સમજાયાથી તે પાઠની વ્યાખ્યા કરી નથી. અહિં વાચનાઓનું ચોક્કસપણું ન હોવાથી બધી વાચનાઓની વ્યાખ્યા કરવાને અશક્ય હોવાથી અમે કોઈક જ વાચનાનું વ્યાખ્યાન કરશું. બંધ, મોક્ષ વગેરે આત્માના ધર્મો હમણાં જ પૂર્વે કહેલા છે. તે અધિકારથી જ આથી આગળ આત્માના ધર્મોને એગા જીવાણં (સૂ. ૧૮) इत्यादि સૂત્રવડે એગે ચરિત્તે (સૂ. ૪૩) આ અંત્ય સૂત્રવડે કહે છે:- 'એગા જીવાણં' -આ સુગમ છે. 'અપરિયાહિત્તિ' જીવોને વિકુર્વણા એક છે. તે વિકુર્વણા વૈક્રિય સમુદ્ધાતવડે ક્યાંયથી પળ બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા વિના ભવધારણીય વૈક્રિય શરીરની રચનાલક્ષણવાળી સ્વ સ્વ ઉત્પત્તિસ્થાનમાં જીવોવડે જે

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
એકયોગતા

॥ ૩૩ ॥

વિકુર્વણા કરાય છે તે દરેકને ભવધારણીય વિકુર્વણા એક હોવાથી એક જ છે. અથવા સર્વ વૈક્રિય શરીરની અપેક્ષાએ ભવધારણીય(વિકુર્વણા)નું કથંચિત્ એક લક્ષણ હોવાથી પણ એક છે. વળી જે વિકુર્વણા, બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવાપૂર્વક કરાય છે તે ઉત્તરવૈક્રિયની રચનાસ્વરૂપ છે. તે ઉત્તર વિકુર્વણા વિચિત્ર અભિપ્રાયવાળી હોવાથી વૈક્રિયલબ્ધિવાળાને તથા પ્રકારની શક્તિ હોવાથી એક જીવને અનેક પણ વિકુર્વણા થાય છે તેનો અહિં નિષેધ કરેલ છે. શંકા-બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યે છુટે જ ઉત્તરવૈક્રિય થાય છે તે શાથી નિશ્ચય કરાય છે ? જેને લઈને આ સૂત્રમાં ‘અપરિયાદિત્તા’ આ શબ્દવડે ઉત્તરવૈક્રિય વિકુર્વણા છોડી દેવા(નિષેધ કરવા)માં આવે છે. જો એમ કહેતા હો તો ભગવતી સૂત્રના વચનથી ઉત્તર આપીએ છીએ તે આ પ્રમાણે:-“દેવે ણં ભંતે ! મહિદ્ધિએ જાવ મહાણુભાગે બાહિરે પોગ્ગલે અપરિયાદિત્તા પમ્મં એગવન્નં એગરૂવં વિઉન્નિવત્તે ? ગોયમા ! નો ઇણદ્દે સમદ્દે, દેવે ણં ભંતે ! બાહિરે પોગ્ગલે પરિયારત્તા પમ્મં ?, દત્તા પમ્મં”તિ । હે મહંત-પૂજ્ય ! મહદ્વિક્રિય યાવત્ મહાનુભાગ દેવ, બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ ન કરીને એક વર્ણવાળા એક રૂપની વિકુર્વણા કરવા માટે સમર્થ છે ? હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી. હે ભગવન્ ! દેવ બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને વિકુર્વણા માટે સમર્થ છે ? હા, સમર્થ છે. અહિં ચોક્કસ ઉત્તરવૈક્રિય બહારના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરવાથી થાય છે એ વિવક્ષિત છે. (સૂ. ૧૮) ‘એગે મણે’તિ’ મનન મન:-મનન કરવું તે મન. ઔદારિકાદિ શરીરની પ્રવૃત્તિવડે ગ્રહણ કરેલ મનોદ્રવ્યના સમુદાયના સહાયથી જીવનો જે વ્યાપાર તે મનોયોગ. અથવા ‘મન્યતે અનનેતિ મન:’ જેનાવડે મનન કરાય છે તે મન, મનોદ્રવ્ય માત્ર જ છે. તે મન,

૧. ભાવરૂપ વ્યુત્પત્ત્યર્થને લઈને ભાવમનનું કથન કહેલ છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૪ ॥

સત્ય અને અસત્ય વગેરે ભેદથી અનેક પળ છે અથવા સંજ્ઞિર્જીવોનું અસંખ્યાતપણું હોવાથી અસંખ્યાત ભેદ પળ છે, તથાપિ મનન લક્ષણપણે સર્વ મનોનું એકત્વ હોવાથી મન એક છે. (સૂ૦ ૧૯) 'એગાવહ'ત્તિ વચનં વાક્-વોલવું તે વચન. ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારક શરીરના વ્યાપારવહે ગ્રહણ કરાયેલ ભાષાદ્રવ્યના સમૂહની સહાયતાથી જીવનો વ્યાપાર તે વચનયોગ, એ ભાવ છે. ભાષા, સત્ય અને અસત્ય આદિ ભેદથી અનેક છે, પળ સર્વ ભાષાનું વચન સામાન્યમાં અંતર્ગત હોવાથી વચન એક જ છે. (સૂ૦ ૨૦) 'એગે કાયવાયામે'ત્તિ ચીયત્તિ કાય:-જેનાવહે એકટું કરાય છે તે કાય-શરીર, તેનો જે વ્યાપાર તે કાયવ્યાયામ. તે ઔદારિકાદિ શરીરવહે જોડાયેલ આત્માના વીર્યની પરિણતિવિશેષ છે. તે વહી ઔદારિકાદિ ભેદવહે સાત પ્રકારે પળ છે. જીવોના અનંતપણાથી અનંત ભેદ છે તો પળ કાયવ્યાયામના સમાનપણાથી એક જ છે. જે એક જીવને એક સમયમાં મન વગેરેનું એકપણું છે તે આગલના સૂત્રમાં જ એગે મળે દેવાસુરે इत्यादि સૂત્રથી વિશેષ રૂપે કહેવાશે. અહિં સામાન્યના આશ્રયથી જ એકપણાનું કથન કર્યું છે (સૂ૦ ૨૧) 'ઉપ્પ'ત્તિ-પ્રાકૃતશૈલીથી ઉત્પાદ. તે એક સમયમાં એક પર્યાયની અપેક્ષા એક છે. તેનાં (પર્યાયનાં) એક સમયમાં બે વગેરે ઉત્પાદ થતા નથી. અથવા ઉત્પાદ વિશેષવાળા પર્યાયની અપેક્ષા સિવાય પદાર્થ (દ્રવ્યાર્થ)-પણા એક ઉત્પાદ છે. (સૂ૦ ૨૨) 'વિચ્છ'ત્તિ-વિગતિ-નાશ. તે પળ ઉત્પાદની માફક એક છે. વિકૃતિ, વિકાર, વિગતિ इत्यादि ઉચિત બીજા વ્યાખ્યાનો જોડવા, અમો એ તો ઉત્પાદસૂત્રના અનુસરણથી વ્યાખ્યાન કર્યું છે. (સૂ૦ ૨૩) 'વિચ્છ'ત્તિ-વિગતિનો અર્થ આગલ કહેલ હોવાથી આ સૂત્રમાં વિગત શબ્દનો અર્થ નાશ પામેલ જીવનો-મરેલનો એ અર્થ છે. તેની અર્ચા-શરીર તે વિગતાર્ચા, અર્થાત્ મૃતકનું શરીર એક છે. પ્રાકૃત શૈલીથી વિગતાર્ચા અથવા 'વિચ્છા' એવું રૂપ છે. વિવર્ચા-વિશિષ્ટ ઉત્પત્તિની રીતિ અથવા વિશિષ્ટ શોભા,

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
એકયોગતા

॥ ૩૪ ॥

તે સામાન્યથી એક છે. (સૂ૦૨૪) 'જઈ' ત્તિ-મરણ પછી મનુષ્યત્વાદિમાંથી નારકત્વાદિને વિષે જીવનું જવું તે ગતિ. તે એક જીવને એક વચન એક જ હોય છે. ઋજુગતિ કે વક્રગતિ એક હોય, અથવા નરકગતિ વગેરેમાંથી એક ગતિ હોય, અથવા પુદ્ગલની (ગતિ) એક છે, અથવા સ્થિતિના માત્ર વૈલક્ષણ્યપણાથી ઇટલે ગમનસ્વરૂપવડે સર્વ જીવ અને પુદ્ગલોની ગતિ એક છે. (સૂ૦૨૫) 'આગઈ' ત્તિ આગમનમાગતિ:-આવું તે આગતિ. નરકત્વાદિમાંથી પાછું આવું, તેનું એકપણું ગતિની માફક જાણવું. (સૂ૦૨૬) 'ચયઈ' ત્તિ ચ્યવન-ચ્યવન-વૈમાનિક અને જ્યોતિષ્કોનું મરણ, તે એક જીવની અપેક્ષાએ એક છે. નાના જીવોની અપેક્ષાએ પૂર્વની માફક જાણવું. (સૂ૦૨૭) 'ઉવવાઈ' ત્તિ ઉપપતનસુપપાત:-ઉત્પન્ન થવું તે ઉપપાત, તે દેવ અને નારકોનું જન્મ, તે ચ્યવનની માફક એક છે (સૂ૦૨૮) 'તઠ્ઠઈ' ત્તિ તઠ્ઠણં તઠ્ઠ:-વિમર્શ (વિશેષવિચાર), અવાય (નિશ્ચય)થી પહેલાં અને ઇહા(વિચારણા)થી પછી. પ્રાયઃ માથું યંજવાળવું (ચેષ્ટાવિશેષ) વગેરે પુરુષના ધર્મો અહિં ઘટમાન થાય છે, એવી રીતે સંપ્રત્યયરૂપ-જ્ઞાન થવું. અહિં એકપણું પૂર્વની માફક છે. (સૂ૦૨૯) 'સજ્ઞઈ' ત્તિ સંજ્ઞાનં-સંજ્ઞા. સંજ્ઞા અર્થાત્ વ્યંજનાવગ્રહના ઉત્તર-કાલમાં થનાર મતિવિશેષ છે. અથવા આહાર, ભય इत्यादि ઉપાધિવાળી ચેતના તે સંજ્ઞા, અથવા નામ તે સંજ્ઞા. (સૂ૦૩૦)

૧. બાબૂવાળી પ્રતિમા “ચૈકતયૈકસ્વરૂપા” પાઠ છે જ્યારે આગમોદય સમિતિવાળી પ્રતિમા “વૈકરૂપા” એવો પાઠ ટીકામાં છે.
૨. ‘અયં સ્થાણુર્વા પુરુષો વા’ આ ટુંટો છે કે પુરુષ છે? આ ઇહા કહેવાય છે, ત્યારવાદ હસ્તાદિના ચલનથી આ સ્થાણુ નથી એ વિમર્શ.
- ૩ સંજ્ઞા, મતિજ્ઞાનનો પર્યાયવાચક છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસ્થ
સાનુવાદ
॥ ૩૫ ॥

‘મન્ન’ત્તિ પ્રાકૃતશૈલીથી મનનં મતિઃ—મનન કરવું તે મતિ—કંઈક અર્થનું જ્ઞાન થયે છે તે પળ સૂક્ષ્મ ધર્મ(વસ્તુસ્વભાવ)ની આલોચનારૂપ બુદ્ધિ છે. કેટલાએક મતિનો અર્થ આલોચન કહે છે. અથવા માનનાર, માનવા યોગ્ય—સ્વીકાર આ અર્થ જાણવો. બન્ને સૂત્રમાં પળ સામાન્યથી એકપણું છે. (સૂ૦૩૧) ‘એગા વિન્નૂ’ત્તિ—વિદ્વાન્ અથવા વિજ્ઞ—વિશેષ જાણનાર. સમાન બોધપણું હોવાથી એક છે. ‘ઉત્પાદ’ શબ્દની ઉપા શબ્દની માફક ‘વિન્નૂ’ શબ્દ પ્રાકૃતપણાથી સ્ત્રીલિંગે છે. અથવા ભાવ પ્રત્યયનો લોપ થવાથી વિદ્વત્તા—વિજ્ઞતા એક છે. (સૂ૦૩૨) ‘વેયણ’ ત્તિ પહેલા વેદના, સામાન્ય કર્મના અનુભવસ્વરૂપ કહેલી છે. અહિં તો પીડા સ્વરૂપ જ જાણવી. તે સામાન્યથી એક જ છે. (સૂ૦૩૩) આ પીડાના જ કારણ વિશેષના નિરૂપણ માટે કહે છે—‘છેયણે’ ત્તિ છેદન—શરીરનું અથવા બીજાનું (કાષ્ઠાદિનું) સ્વદ્ગ, કુહાડા વગેરેથી છેદન કરવું (સૂ૦૩૪) ‘ખેયણે’ ત્તિ ખેદન—ખાલા, વરછી વગેરેથી ખેદન કરવું (ખોંકવું) અથવા છેદવું તે કર્મનો સ્થિતિઘાત અને ખેદન તો કર્મના રસનો ઘાત કરે તે. એકપણું તો વિશેષ સ્વરૂપની વિવશા ન કરવાથી છે. (સૂ૦૩૫) વેદનાથી મરણ થાય છે આ કારણથી તે મરણ વિશેષ કહે છે—‘એમે મરણ’ ઇત્યાદિ મૃતિઃ મરણ, અન્તે ભવમન્તિમમ્—છેલ્લું એવું શરીર તે અંતિમ શરીર, તેમાં થનારી—છેલ્લા શરીરમાં થનારી (વેદના). અહિં ઉત્તરપદમાં વૃદ્ધિ થયેલ છે. અથવા છેલ્લું શરીર છે જેઓને તે અંતિમશારીરિકા અહિં દીર્ઘપણું પ્રાકૃત શૈલીથી થયેલ છે. અંતિમ શરીરમાં થનારી વેદનાવાઠા અથવા છેલ્લા શરીરવાઠા ૧ ‘અંતિમશારીરિકી’ એ શબ્દમાં શારીરિકી ઉત્તરપદ છે તેમાં ‘શ’નો ‘શા’ વૃદ્ધિ થયેલ છે. ૨ અંતિમશારીરિકા અહિં ‘ક’નો ‘કા’ પ્રાકૃત શૈલીથી દીર્ઘ થયેલ છે.

૧. સ્થાના-
ધ્યયને
એકયોગતા

॥ ૩૫ ॥

જીવોને એક મરણ છે, કારણ કે સિદ્ધપણામાં પુનર્મરણનો અભાવ છે (સૂ.૩૬) ચરમશરીરવાળા જીવ સ્નાતક (નિર્ગ્રંથ) થઈને મરણ કરે છે, અતઃ સ્નાતકનું સ્વરૂપ કહે છે:—‘એમે સંશુદ્ધે’ ઇત્યાદિ એક સંશુદ્ધ-કષાય રહિત હોવાથી નિર્મલ ચારિત્રવાળો. યથાભૂત-તાત્ત્વિક (કેવલી), પાત્રની જેમ અતિશયવાળા જ્ઞાનાદિ ગુણરત્નોનું પાત્ર, અથવા જ્ઞાનાદિ ઉત્કૃષ્ટ ગુણને પ્રાપ્ત થયેલ તે એક છે. (સૂ.૩૭) ‘એમે દુઃખે’—છેલ્લા ભવગ્રહણમાં થનારું એક દુઃખ છે જેને તે એક દુઃખ છે. ‘એમહવસ્વે’ત્તિ એ પાઠાંતરમાં તો એક પ્રકારે જ આશ્વ્યા-સંશુદ્ધ વગેરે કથન છે જેને પરંતુ અસંશુદ્ધ અને સંશુદ્ધાસંશુદ્ધ ઇત્યાદિ નથી અસંશુદ્ધાદિના નિમિત્તરૂપ કષાયાદિનો અભાવ હોવાથી તે (સંશુદ્ધ) એક પ્રકારે નામવાળો થાય છે. અથવા એક પ્રકારે છે જીવ જેને તે એકઘાક્ષ, પ્રાણીઓને એકભૂત-આત્મા સમાન જાણે છે, કારણ કે કેવલ-હિતવૃત્તિપણું છે. ઘણા જીવો છતાં પણ તેઓનું સમસ્વભાવત્વ હોવાથી જીવનું એકપણું છે. અથવા ‘એમે સંશુદ્ધ અહાભૂએ પત્તે’ આ સૂત્રમાં આવેલ પત્તે શબ્દ, બીજા સૂત્ર સાથે સંબંધ ધરાવે છે, માટે પૂર્વે કહેલ અર્થવાળા સંશુદ્ધ શબ્દથી પત્તે શબ્દ અન્ય અર્થના સ્વરૂપને કહેનાર છે, તેમાં પ્રાકૃતપણાથી પત્તે શબ્દનો અર્થ પ્રત્યેક છે. જીવોને પોતાના કરેલ કર્મના ભોક્તાપણાથી દરેકને દુઃખ એક છે. તે દુઃખ કેવું છે ? તે કહે છે—પ્રાણીઓમાં એકભૂત-અનન્યપણે (અભેદપણે) રહેલું છે, પરંતુ સાંહ્યોની માફક બાહ્ય નથી અર્થાત્ પ્રતિબિંબસ્વરૂપ નથી. (સૂ.૩૮) વલી અધર્મના અભિ-નિવેશ(કદાગ્રહ)થી દુઃખ થાય છે. આ હેતુથી અધર્મનું સ્વરૂપ કહે છે:—‘એમા અહમ્મે’ ઇત્યાદિ, દુર્ગતિમાં પડતા જીવોને ધારણ કરે છે અથવા જીવોને સુગતિમાં સ્થાપે છે તેથી ધર્મ, કહ્યું છે કે—“દુર્ગતિમાં જનારા જંતુઓને જેથી ધારણ

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૬ ॥

કરાય છે અને શુભ સ્થાનમાં એ જીવોને સ્થિર કરે છે તેથી ધર્મ કહેવાય છે. ” તે ધર્મ, શ્રુત અને ચાસ્ત્રિસ્વરૂપ છે. તેનાં પ્રતિપક્ષ તે અધર્મ છે. અધર્મ વિષયપ્રતિજ્ઞા, અથવા અધર્મમાં મુખ્ય જે શરીર તે અધર્મપ્રતિજ્ઞા, તે એક છે, કારણ કે વધી પ્રતિજ્ઞા અત્યંત દુઃખના કારણવડે એકરૂપ છે. આ કારણથી જ કહે છે:-જં સે હત્યાદિ જે કારણથી તે પ્રતિજ્ઞાનો સ્વામી જીવ, અથવા અધર્મ પ્રતિજ્ઞાવાળો આત્મા રાગાદિવડે બાધા પામે છે, મંકેશ પામે છે. અથવા ‘ જં સિ ’ નિ આ પાઠાંતર છે, તેથી પ્રાકૃતવડે લિંગ(જાતિ)ના વિષયાસથી જે અધર્મ પ્રતિજ્ઞા છોડે આત્મા ક્લેશ પામે છે તે એક જ છે. (સૂ૦૩૯) એનાથી વિપરીત કહે છે:-‘ એમે ધમ્મે ’ હત્યાદિ પૂર્વેવત્ એટલે ધર્મ શબ્દનો વ્યુત્પત્ત્યર્થ વગેરે જે કહેલ છે તેની માફક જાણવું. નવરં-વિશેષ કહે છે-પર્યવો-જ્ઞાનાદિ વિશેષો ઉત્પન્ન થયેલ છે જેને તે પર્યવજાત થાય છે-વિશુદ્ધ થાય છે. આહિતાગ્નિ આદિ ગણથી ‘ જાત ’ શબ્દને ઉત્તરપદપણું છે. અથવા પર્યવોને અથવા પર્યવોને વિષે જે પ્રાપ્ત થયેલ છે તે પર્યવયાત, અગર તો વિશિષ્ટ રક્ષા વા વિશિષ્ટ જ્ઞાન, તેને અથવા તેમાં પ્રાપ્ત થયેલ. (સૂ૦૪૦) ધર્મ અને અધર્મપ્રતિજ્ઞા ત્રણ યોગથી થાય છે તે કારણથી યોગનું સ્વરૂપ કહે છે:-‘ એમે મળે ’ હત્યાદિ ત્રણ સૂત્ર. તેમાં મન ઇતિ મનોયોગ-જે જે સમયમાં વિચારાય છે તે તે સમયમાં કાલ-વિશેષ મનયોગ એક જ છે. વીક્ષાના નિર્દેશવડે કોઈ પણ સમયમાં બે વિગેરે સંખ્યા તેની સંભવતી નથી. આ હેતુથી કહે છે-જીવોનું એક ઉપયોગપણું હોવાથી મનનું એકપણું છે. શંકા-(એક સમયમાં) એકજ ઉપયોગવાળો જીવ નહિ થાય ? કારણ ? એક સમયે તથાવિધ જુદા જુદા વિષયના ઉપયોગવાળા બે પુરુષની માફક શીત અને ઉષ્ણ સ્પર્શ વિષયનો અનુભવ બન્ને

૧. નિઠા સૂત્રથી ‘ જાતપર્યવ ’ પ્રયોગ યોગ્ય છે, પણ તેનો બાધ કરીને આહિતાગ્નિ આદિ ગણથી ‘ પર્યવજાત ’ થયેલ છે.

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
એકયોગતા

॥ ૩૬ ॥

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૭ ॥

બે વગેરે મનોયોગોનો અસંભવ છે. હવે મનોયોગના સ્વામી કહે છે:—‘ દેવાસુરમણ્યાણં ’ ત્તિ તેમાં કાંતિવાળા ક્રીડા કરનારા તે દેવો—વૈમાનિક અને જ્યોતિષ્કો, સુર નહિ તે અસુરો—ભવનપતિ અને વ્યંતરો, મનુષી ઉત્પન્ન થયેલ મનુજો—મનુષ્યો. તે દેવ, અસુર અને મનુષ્યોને મન એક સમયમાં એક છે; તથા વચનયોગ પણ દેવાદિકોને એક સમયમાં એક જ છે. તથાવિધ મનોયોગપૂર્વક તથાવિધ વચનયોગ હોવાથી અથવા સત્યાદિ ચાર વચનયોગમાં કોઈ પણ એક વચનયોગ એક સમયે હોવાથી એક છે. તે સંબંધમાં સૂત્રકાર સ્વયં આગળ કહેશે “છર્હિં ઠાળેર્હિં નત્થિ યાવત્ દો ભાસાઓ ભાસિત્તે” તથા કાયવ્યાયામ—કાયયોગ દેવાદિને એક સમયે એક જ છે. સાત કાયયોગમાં કોઈ પણ એક કાયયોગ એક સમયે હોય છે. શંકા—જ્યારે આહારક (શરીર)નો પ્રયોગ કરે છે ત્યારે ઔદારિક શરીર ત્યાં જ રહેલું હોય છે એમ સંભળાતું હોવાથી એક સમયે બન્ને કાયયોગ કેમ હોય ? સમાધાન—વિદ્યમાન છતાં ઔદારિક શરીરનો વ્યાપાર ન હોવાથી તેમજ આહારક શરીરનો જ ત્યાં વ્યાપાર હોવાથી તેમ થઈ શકે છે. ઔદારિક શરીર પણ ત્યારે—આહારક પ્રયોગસમયે વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ) કરે તો કેવલિસમુદ્ઘાતમાં સાતમા, છઠ્ઠા અને બીજા એ ત્રણ સમયમાં ઔદારિક મિશ્રયોગની માફક મિશ્રયોગપણું થશે. તેમજ આહારકપ્રયોગકાલમાં જો ઔદારિકનો

૧. ટીકાકારે આપેલ છઠ્ઠા ઠાળાનો પાઠ તે અહિં સંક્ષેપથી લખેલ છે. એ પાઠનો પ્રસ્તુત વિષયમાં એટલો જ ઉપયોગ છે કે એક સમયમાં બે ભાષા બોલવાની જીવોની શક્તિ નથી.

૨. આ ત્રણ સમયમાં કાર્મણ શરીર સાથે ઔદારિકનો મિશ્ર થાય છે.

૧. સ્થાના-
ધ્યયને
એકયોગતા
૪૧ સૂત્રમ્

॥ ૩૭ ॥

વ્યાપાર માનશો તો આહારક શરીરનો પ્રયોગ કરનાર નહિ મળે. વઢી એમ માનવાથી સાત પ્રકારે કાયયોગનું પ્રતિપાદન નિર્-
ર્થક થાય, આ કારણથી કાયવ્યાપાર એક જ છે. એવી રીતે કરેલ વૈક્રિય શરીરવાળા ચક્રવર્ચ્યાદિને પણ વૈક્રિયની પ્રવૃત્તિ
સમયે પ્રવૃત્તિ રહિત ઔદારિક શરીર હોય છે. જો વ્યાપારવાળું ઔદારિક શરીર હોય તો વન્ને શરીરનું વ્યાપારવચ્ચ છતે કેવલિ-
સમુદ્ધાતની માફક મિશ્રયોગપણું થવાથી અસ્ખંડિત જ રહેશે. વઢી કાયયોગને પણ ઔદારિકપણાએ અને વૈક્રિયપણાએ ક્રમવડે
વ્યાપાર કરતે છતે શીઘ્ર પ્રવૃત્તિપણાએ મનોયોગની માફક વન્નેની એકી સાથે શ્રાંતિ થાય તો શો દોષ ? એવી રીતે કાયયોગનું
એકપણું છતે, ઔદારિકકાયયોગવડે ગ્રહણ કરેલ મનોદ્રવ્ય અને વાગ્દ્રવ્યની સહાયતાવડે થયેલ જીવિના વ્યાપારરૂપપણાથી,
મનોયોગ અને વચનયોગનો એક કાયયોગપૂર્વકપણાવડે પણ પૂર્વે કહેલું એકત્વ જાણવું. અથવા એને (વચનને) આજ્ઞાગ્રાહ્ય
હોવાથી અહિં આ વચન જ પ્રમાણ છે. યત:-

આણાગેજ્ઞો અત્થો, આણાએ ચેવ સો કહેયવ્વો । દિટ્ઠંતા દિટ્ઠંતિઅ, કહણવિહિવિરાહણા ઈયરા ॥૭૯॥

૧. આહારક શરીર બનાવવા વચ્ચે ઔદારિક સાથે મિશ્ર હોય છે પરંતુ પ્રશ્ન આદિ કાલમાં કેવલ આહારક શરીરનો વ્યાપાર હોય
છે તે વચ્ચે કેવલ આહારક યોગ હોય છે. ૨. આ ૦ સ ૦ વાઢી પ્રતિમાં આણાગેજ્ઞો ૦ એ ગાથાના ચોથા ચરણમાં ઇહ પાઠ છે પરંતુ
ઈયરા પાઠ, બાબુવાઢી પ્રતિમાં તથા અંતર ટોકાવાલી હસ્તલિખિત પ્રતિમાં પણ ઇયરા પાઠ છે. ઇહ પાઠથી હંદોભંગ અને ‘ ઇતરથા ’
એવો અર્થ થશે નહિ માટે ઇયરા પાઠ શુદ્ધ જણાય છે. કદાચ મુદ્રણદોષ થવા સંભવ છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૮ ॥

આજ્ઞાવડે જે અર્થ ગ્રાહ્ય છે તે આજ્ઞાથી જ કહેવા યોગ્ય છે. કહેવાના વિધિમાં દૃષ્ટાંતથી દાર્ષ્ટાંતિક અર્થ કરવો. એથી ઊલટી રીતે કથન કરે તો આજ્ઞાની વિરાધના થાય. શંકા—એકત્વરૂપ સામાન્યના આશ્રયવડે જ સૂત્ર, ગમક—બોધક થશે, તો પછી આ વિશેષ વ્યાખ્યાવડે શું ? સમાધાન—એમ નહિ, કારણ ? સામાન્યરૂપ એકત્વને પૂર્વ સૂત્રોવડે કહેવાયેલ હોવાથી પ્રસ્તુત સૂત્રમાં પુનરુક્તિદોષના પ્રસંગથી સૂત્રમાં દેવાદિ શબ્દ તેમજ સમય શબ્દને ગ્રહણ કરેલ છે તે નિર્રથક થશે. (માટે વિશેષ વ્યાખ્યા કરવી યોગ્ય છે). આ સૂત્રમાં દેવ, અસુર અને મનુષ્યનું ગ્રહણ કરેલ છે તે વિશિષ્ટ વૈક્રિયલબ્ધિસંપન્નપણાથી દેવાદિકને અનેક શરીરની રચના હોતે છતે એક સમયમાં મનોયોગાદિનું શરીરની માફક અનેકપણું થશે, આ માન્યતાનું ઘંડન કરવા માટે છે; પરંતુ તિર્યંચ અને નારકોનો નિષેધ કરવા માટે નથી. શંકા—તિર્યંચ અને નારકો પણ વૈક્રિયલબ્ધિવાળા છે, તેઓને પણ વિકુર્વણામાં શરીરના અનેકપણાથી મન વગેરેની અનેકપણાની માન્યતા સંભવે છે, માટે તિર્યંચ અને નારકનું ગ્રહણ કરવું પણ યોગ્ય છે—ન્યાય્ય છે. સમાધાન—તમારું કથન યોગ્ય છે, પરંતુ દેવાદિકનું જે ગ્રહણ કરેલ છે તે અતિ વિશિષ્ટ લબ્ધિ(શક્તિ)વાળા હોવાથી શરીરોની અત્યંત અનેકતા છે. આ કારણથી તેઓનું ગ્રહણ કરેલ છે. વળી પ્રધાન(મુખ્ય)નો સ્વીકાર કરવાથી ઇતર—સામાન્યનું ગ્રહણ સ્વતઃ થાય છે, એ ન્યાયથી દોષ નથી. નારકાદિકોથી દેવાદિકોનું પ્રધાનપણું પ્રસિદ્ધ જ છે. આ મન વગેરેનો ક્રમ, યથાયોગ પ્રધાનપણાથી કરેલ છે. પ્રધાનપણું તે બહુ, અલ્પ અને અલ્પતર કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ લાભવડે

૧. ધના કર્મોના ક્ષયોપશમથી મનોયોગનો, તેથી અલ્પકર્મના ક્ષયોપશમથી વચનયોગનો અને તેથી અલ્પતર (અતિ ઓછો) કર્મના ક્ષયોપશમથી કાયયોગની પ્રાપ્તિ થાય છે.

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
એકયોગતા
૪૧ સૂત્રમ્

॥ ૩૮ ॥

કરેલું-થયેલું છે. (સૂ. ૪૧) હવે કાયવ્યાયામના જ ભેદોની એકતા કહે છે-‘એગે ઉઢાણે’ ઇત્યાદિ ઉત્થાન-ચેષ્ટા-વિશેષ, કર્મ-ફરવું વગેરે ક્રિયા, વલ-શરીરનું સામર્થ્ય, વીર્ય-જીવથી ઉત્પન્ન થયેલ શક્તિ, પુરુષકાર-અહંકાર વિશેષ, પરાક્રમ-અભિમાનમાં જ કરાયેલ કાર્ય. આ સૂત્રમાં દ્વંદ્વ સમાસ હોવાથી પ્રથમા વિભક્તિનું એકવચન છે. આ ઉત્થાન વગેરે વીર્યાતરાયકર્મના [ક્ષય] ક્ષયોપશમથી થયેલ જીવના પરિણામ વિશેષો છે. એ ઉત્થાનાદિ શબ્દોમાં પ્રત્યેકને ‘એક’ શબ્દ જોડવો. વીર્યાતરાયકર્મના [ક્ષય] ક્ષયોપશમના વિચિત્રપણાથી ઉત્થાનાદિમાં પ્રત્યેકના જઘન્યાદિ ભેદોવડે અનેકપણું હોતે છતે પણ એક સમયે એક જીવને ઉત્થાનાદિ વિશેષ જઘન્યાદિ એક છે, કારણ કે વીર્યાતરાયકર્મના [ક્ષય] ક્ષયોપશમની માત્રાનું એકપણું છે. કારણ? કાર્યની માત્રા, કારણની માત્રાને આધીન હોય છે. સૂત્રનો આ ભાવાર્થ છે, વિશેષ પૂર્વવત્. (સૂ. ૪૨) પરાક્રમ વગેરેથી જ્ઞાનાદિ-રૂપ મોક્ષમાર્ગ પ્રાપ્ત કરાય છે જેથી કહે છે કે:—

અભ્યુઢાણે વિણયે, પરક્રમે સાહુસેવણાં ય । સમ્મદંસણલંભો, વિરયાવિરિદ્ધિ વિરિદ્ધિ ॥૮૦॥

અભ્યુત્થાન-ગુરુ વગેરેના આગમનથી ઝુભા થવામાં, વિનયમાં અને સાધુ-સેવામાં પરાક્રમ કર્યે છતે, સમ્યગ્દર્શનનો લાભ થાય છે. વઢી દેશવિરતિ તથા સર્વવિરતિનો લાભ થાય છે. આ કારણથી જ્ઞાનાદિનું નિરૂપણ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે- ‘એગે નાણે’ ઇત્યાદિ, અથવા પૂર્વે કહેલી ધર્મપ્રતિમા તે જ્ઞાનાદિસ્વરૂપ છે. આ હેતુથી જ્ઞાનાદિનું નિરૂપણ કરે છે—

૧. આગમોદય સમિતિવાલી પ્રતિમાં ક્ષય શબ્દ કાટખૂણા કૌંસમાં છે અને વાવૂવાઢીમાં સઢંગ પાઠરૂપે છે.

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૯ ॥

જ્ઞાયન્તે-જેનાવડે, જેનાથી અને જેમાં અર્થો જણાય છે, નિર્ણય થાય છે તે જ્ઞાન. જ્ઞાન-દર્શનનો ક્ષય અથવા ક્ષયોપશમ અથવા જે જાણવું તે જ્ઞાન, જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણના ક્ષયાદિથી પ્રગટ થયેલ આત્માનો પર્યાય વિશેષ, સામાન્ય વિશેષાત્મક વસ્તુમાં વિશેષાંશ ગ્રહણ કરવામાં ચતુર અને સામાન્ય અંશનો ગ્રાહક, પાંચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન અને ચાર દર્શનરૂપ તે અનેક છે તો પણ બોધના સમાનપણાથી અથવા ઉપયોગની અપેક્ષાએ એક છે. તે આ પ્રમાણે-લબ્ધિથી ઘણા બોધવિશેષોનો એક સમયે સંભવ છતે પણ ઉપયોગથી એક જ સંભવે છે, કારણ કે જીવોનું ઉપયોગપણું એક છે. શંકા-દર્શનનું જ્ઞાનમાં કથનપણું અયુક્ત છે, કારણ કે (બન્નેનો) વિષયભેદ છે. કહ્યું છે કે-“જં સામન્નગ્ગહણં, દંસણમેયં વિસેસિયં નાણં ” તિ,-જે સામાન્ય સ્વરૂપનું ગ્રહણ તે દર્શન, અને તેના વિશેષ સ્વરૂપનું ગ્રહણ તે જ્ઞાન છે. સમાધાન-સામાન્ય ગ્રાહક હોવાથી રૂઢા અને અવગ્રહરૂપ જ દર્શન છે. અને વિશેષ ગ્રાહકપણાથી અપાય તથા ધારણારૂપ જ્ઞાન છે. અથવા આગમમાં દર્શન અને જ્ઞાન બન્ને પણ જ્ઞાનના સ્વીકારવડે ગ્રહણ કરેલ છે. ‘આભિનિબોહિયનાણે, અદ્ધાવીસં હવંતિ પયડીઉ’ વચનથી આભિનિબોધિક (મતિ)જ્ઞાનમાં અઠાવીસ પ્રકૃતિઓ (મતિજ્ઞાનના ભેદો) હોય છે, માટે સામાન્યથી દર્શન પણ જ્ઞાનરૂપ કહેવામાં વિરોધ નથી. શંકા-આ પછીના સૂત્રમાં દર્શન જુદું જ કહેલું છે, તો અહીં જ્ઞાન શબ્દવડે દર્શન પણ કેમ કથન કર્યું ? સમાધાન-તે ઉત્તરસૂત્રમાં દર્શન-શ્રદ્ધાના અર્થમાં વિવક્ષિત છે. જ્ઞાનાદિ ત્રણને સમ્યક્ શબ્દવડે યુક્ત કયેં છતે, મોક્ષમાર્ગ પણ વિવક્ષિત હોવાથી શ્રદ્ધાનરૂપ પર્યાયવડે જ દર્શનની સાથે આ ત્રણ (જ્ઞાનાદિ) મોક્ષના માર્ગભૂત છે. ‘એગે દંસણે’ ત્તિ દૃશ્યન્તે-જેનાવડે, જેનાથી અથવા જેનામાં પદાર્થો શ્રદ્ધારૂપ થાય છે. દર્શન દર્શનમોહનીય કર્મનો ક્ષય, ક્ષયોપશમ અથવા

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
જ્ઞાનાદિ-
નિરૂપણા
૪૩ સૂત્રમ્

॥ ૩૯ ॥

(ઉપશમ)રૂપ દર્શન છે. અથવા દૃષ્ટિ દર્શન તે દર્શનમોહનીય કર્મના ક્ષયાદિવડે પ્રગટ થયેલ તત્ત્વના શ્રદ્ધાનરૂપ આત્માનો પરિણામ છે. તે ઉપાધિ ભેદથી અનેક પ્રકારે છે તો પણ શ્રદ્ધાનના સમાનપણાથી એક છે. અથવા એક જીવને એક સમયે એકનો જ ભાવ હોય છે. શંકા-અવબોધનું સમાનપણું હોવાથી જ્ઞાન અને સમ્યક્ત્વમાં શું વિશેષ છે? સમાધાન-સમ્યક્ત્વ તે રુચિ અને રુચિનું કારણ તો જ્ઞાન છે. [અર્થાત્ કારણકાર્યકૃત ભેદ છે.] કહેલું છે કે:-

નાણમવાયધિર્઒, દંસણમિટ્ઠં જહોગ્ગહેહાઓ । તહ તત્તરુઈ સમ્મં, રોઢ્ઢજ્ઞજ્ઞ જેણ તં નાણં ॥ ૮૧ ॥

જેમ અવાય અને ધારણરૂપ જ્ઞાન, અવગ્રહ અને ઇહારૂપ દર્શન ઇચ્છિત છે, તેમ તત્ત્વરૂચિરૂપ સમ્યક્ત્વ છે, અને જેનાવડે રુચિ થાય છે તે જ્ઞાન કહેવાય છે (૮૦) ‘ચરિત્તે’ ત્તિ ચર્યતે-મોક્ષાભિલાષી જીવોવડે વિધિપૂર્વક સેવાય છે તે ચારિત્ર અથવા ચર્યતે-જેનાવડે નિવૃત્તિ(મોક્ષ)માં જવાય છે, અથવા કર્મોના સંચયને શૂન્ય (સ્વાલી) કરવું. આ નિરુક્ત ન્યાયથી, ચારિત્રમોહનીય કર્મના ક્ષયાદિથી પ્રગટ થયેલ આત્માનો વિરતિરૂપ પરિણામ તે ચારિત્ર. તે આગલ કહેવામાં આવનારા સામાયિકાદિ ચારિત્રના ભેદોનું વિરતિરૂપ સામાન્યમાં અંતર્ભાવ થવાથી અથવા એક જીવને એક સમયે એક ચારિત્રનો જ સદ્ભાવ હોવાથી ચારિત્ર એક છે. આ જ્ઞાનાદિનો આ પ્રમાણે ક્રમ છે, કારણ કે કહ્યું છે કે-જે જાણેલું નથી તે શ્રદ્ધાનરૂપ થતું નથી, જે શ્રદ્ધાનરૂપ થયું નથી તેનું સમ્યગ્ચરણ કરાતું નથી. (સૂ.૪૩) જ્ઞાન વગેરે ઉત્પત્તિ, નાશ અને સ્થિતિવાળાં છે અને સ્થિતિ,

૧. જ્ઞાન કારણ છે અને દર્શન (સમક્ષિત) કાર્ય છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૦ ॥

સમયાદિરૂપ છે. આ કારણથી સમયનું નિરૂપણ કરે છે:—

એગે સમયે । સૂ૦ ૪૪, એગ પએસે એગે પરમાણૂ । સૂ૦ ૪૫,
એગા સિદ્ધી, એગે સિદ્ધે, એગે પરિનિવ્વાણે, એગે પરિનિવ્વુણે । સૂ૦ ૪૬

મૂલાર્થ:—સમય એક છે. પ્રદેશ એક છે. પરમાણુ એક છે. સિદ્ધશિલા એક છે. સિદ્ધ એક છે. સકલ કર્મના નાશથી સ્વસ્થરૂપ-પરિનિર્વાણ એક છે, સર્વથા શારીરિક અને માનસિક દુઃખ રહિત પરિનિવૃત્ત એક છે.

ટીકાર્થ:—‘એગે સમયે’ સમય-પરમ નિકૃષ્ટ કાલ-અત્યંત સૂક્ષ્મ-જેના બે વિભાગ ન થાય તે, મેંકડો કમલપત્રના ભેદનના દૃષ્ટાંતથી અથવા જીરણ વસ્ત્રની સાડીના ફાડવાના દૃષ્ટાંતથી આગમમાં પ્રસિદ્ધ હોવાથી જાણવું. તે વર્તમાનસ્વરૂપ સમય ભૂત-કાલનો નાશ અને ભવિષ્યકાલની ઉત્પત્તિનો અભાવ હોવાથી એક જ છે. અથવા સ્વરૂપવડે અંશ રહિત હોવાથી સમય એક છે. (સૂ૦ ૪૪) અંશ રહિત વસ્તુના અધિકારથી જ આ વસ્ત્ર સૂત્ર કહે છે:—‘ એગે પએસે એગે પરમાણૂ ’ પ્રકૃષ્ટ-અંશ રહિત, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને જીવોના પ્રદેશ-અવયવરૂપ પ્રદેશ એક છે; કારણ કે સ્વરૂપથી વીજા વ્રીજા પ્રદેશ વગેરેમાં પ્રદેશના કથન-વડે પ્રદેશપણાના અભાવનો પ્રસંગ થશે. ‘પરમાણુ’ત્તિ પરમ-અત્યંત, અણુ-સૂક્ષ્મ તે પરમાણુ, દ્રવ્યણુકાદિ સ્કંધોના કારણભૂત છે. કહેલું છે કે—“ હેહ્લામાં હેલ્લું કારણ સૂક્ષ્મ અને નિત્ય પરમાણુ હોય છે. એક વર્ણ, એક રસ, એક ગંધ અને (અવિરોધી) બે સ્પર્શવાળો છે તેમજ કાર્યથી જણાય છે તે પરમાણુ ” તે સ્વરૂપથી એક જ છે એમ જો ન માનીએ તો આ પરમાણુ એવું

૧. સ્થાના-
ધ્યયને
સિદ્ધિર્લો-
કાગ્રમિતિ-
સાધનં
૪૪-૪૬
સૂત્રાણિ

॥ ૪૦ ॥

નામ જ નહિ હોય. અથવા સમય, પ્રદેશ અને પરમાણુ અનંત છતાં પણ તુલ્યરૂપની અપેક્ષાએ તેઓનું એકપણું છે. (સૂ.૪૫) જેમ તથાવિધ એકત્વ પરિણામવિશેષથી પરમાણુનું એકપણું થાય છે, તેમ તે કારણથી જ અનંત પરમાણુમય સ્કંધનું એકપણું થાય એમ દેખાડતા થકા સર્વ વાદર સ્કંધમાં શ્રેષ્ઠરૂપ ઇષ્ટપ્રાગભાર નામવિશિષ્ટ પૃથિવીસ્કંધની પ્રરૂપણા કરે છે:- ‘એગા સિદ્ધી’ સિધ્યન્તિ-જેને વિષે (જીવો) કૃતાર્થ થાય છે તે સિદ્ધિ. જો કે તે લોકના અગ્રભાગે છે, તેથી કહેલું છે કે-“ઈહં બુંદિં ચઈત્તાણં, તત્થ ગંતૂણ સિજ્ઞહ ” ત્તિ અહિં-મૃત્યુલોકમાં શરીરને છોડીને લોકના અંતમાં જઈને સિદ્ધ થાય છે, તો પણ લોકાંતના સમીપપણાથી ઇષ્ટપ્રાગભારા પૃથ્વી પણ ‘ સિદ્ધિ ’ નામવડે કથન કરાય છે. કહેલું છે:- ‘ વારસહિં જોયણેહિં, સિદ્ધી સઘ્વટ્ઠસિદ્ધાઉ ’ ત્તિ. સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનથકી વાર યોજન ઉપર સિદ્ધિ છે. જો લોકાગ્ર માત્ર જ સિદ્ધિ હોય તો તેના પછી જે કહેલું છે:- ‘ નિમ્મલદગરયવણા, તુસારગોક્સીરહારસરિવન્ને ’ સ્વચ્છ પાણીના રજ (કણિયા) જેવા વર્ણવાળી, હિમ, ગાયનું દૂધ અને મોતીના હાર તેના જેવી થોળી ઇત્યાદિ સિદ્ધિના સ્વરૂપનું વર્ણન કેમ વટે ? કારણ કે લોકાગ્ર તો અમૂર્ત છે. આ કારણથી અહિં ઇષ્ટપ્રાગભારાને સિદ્ધિ કહેલી છે. દ્રવ્યાર્થપણે પીસ્તાલીશ લાખ યોજનપ્રમાણ સ્કંધનું એક પરિણામપણું હોવાથી તે એક છે. પર્યાયાર્થપણે તો અનંત સિદ્ધિ છે. અથવા કૃતકૃત્યત્વ-કૃતાર્થપણું અને લોકાગ્ર ક્ષેત્રરૂપ, અથવા અણિમા, મહિમા વગેરે સિદ્ધિ છે. સામાન્યથી સિદ્ધિનું એકપણું છે. સિદ્ધિનું વર્ણન કર્યા વાદ સિદ્ધિનું વર્ણન કરે છે- ‘ એગે સિદ્ધે ’ સિધ્યન્તિ સ્મ-કૃતાર્થ થયા, સેધન્તિ સ્મ વા અથવા ફરી ન આવવાવડે જે લોકાગ્રને પ્રાપ્ત થયા તે સિદ્ધ. સિતં વા-અથવા વંધાયેલ કર્મ, ધ્માતં બઢેલ છે જેના તે નિરુક્તથી (સંડ વ્યુત્પત્તિથી) સિધ્ધ-કર્મના પ્રપંચથી મૂકાયેલ ઇટલે તે દ્રવ્યાર્થપણાએ

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૧ ॥

એક છે અને પર્યાયાર્થપણાથી તો અનંત પર્યાય છે. અથવા સિધ્ધોનું અનંતપણું છે તે પળ સિધ્ધોનું સમાનપણું હોવાથી એકપણું છે. અથવા ૧ કર્મ, ૨ શિલ્પ, ૩ વિદ્યા, ૪ મંત્ર, ૫ યોગ, ૬ આગમ, ૭ અર્થ, ૮ યાત્રા, ૯ બુધ્ધિ, ૧૦ તપ અને ૧૧ કર્મક્ષય, આ મેદવડે સિદ્ધોનું અનેકપણું છે તે પળ સિદ્ધોનું, સિદ્ધ શબ્દના ઉચ્ચારપણાનું સામ્ય હોવાથી એકપણું છે. કર્મક્ષય સિદ્ધનો પરિનિર્વાણરૂપ સ્વભાવ હોય છે તેથી હવે તે કહે છે. ‘એગે પરિનિર્વાણે’ પરિ—સર્વથા, નિર્વાણ, સકલ કર્મકૃત વિકાર રહિત થવાથી સ્વસ્થ થવું તે પરિનિર્વાણ, તે એક છે. તેનો એક વસ્તુ સંભવ છે તે ફરીને (પરિનિર્વાણનો) અભાવ હોવાથી પરિનિર્વાણરૂપ ધર્મના યોગથી તે જ કર્મક્ષયસિદ્ધિ, પરિનિર્વૃત્ત કહેવાય છે. તથા તે દેખાડવા માટે કહે છે—‘એગે પરિનિર્વુણ’ પરિનિર્વૃત્ત:— સર્વ પ્રકારે શારીરિક, માનસિક અસ્વાસ્થ્ય(દુઃખ)થી રહિત એ તાત્પર્ય છે. તેનું એકપણું સિદ્ધની માફક આવવું. (સૂ. ૪૬) અહિં સુધીના સૂત્રોવડે પ્રાય જીવના ધર્મો એકપણાએ નિરૂપણ કરાયા. હવે જીવને સહાયક હોવાથી પુદ્ગલો અને તેના લક્ષણરૂપ અજીવના ધર્મો ‘એગે સદ્દે’ એ આદિ સૂત્રથી યાવત્ ‘એગે લુક્કવે’ એ છેલ્લા સૂત્ર પર્યંત ગ્રંથવડે એકપણાએ જ દેખાડાય છે. કેટલાએક પુદ્ગલાદિની તો સત્તા અનુમાનથી જણાય છે, અને ઘટાદિ કાર્યનો સાક્ષાત્કાર થવાથી કેટલાએક(પુદ્ગલો)ની સત્તા વ્યવહારિક(ઇન્દ્રિયસંયોગ)રૂપ પ્રત્યક્ષથી જણાય છે; માટે કહે છે કે:—

એગે સદ્દે, એગે રૂવે, એગે ગંધે, એગે રસે, એગે ફાસે, એગે સુબ્ધિસદ્દે, એગે દુબ્ધિસદ્દે, એગે સુરૂવે, એગે ડુરૂવે, એગે દીહે, એગે હસે, એગે વૈદે, એગે તસે, એગે ચંડરસે, એગે પિહુલે,

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
અજીવધર્મા:
૪૭ સૂત્રમ્

॥ ૪૧ ॥

એગે પરિમંડલે, એગે કિર્ણે, એગે ણીલે^૧, એગે લોહિર્ણે, એગે હંલિહે, એગે સુંકિછે, એગે સુઘ્મિર્ણે, એગે દુઘ્મિર્ણે, એગે તિત્તે, એગે કેંડુએ, એગે કેંસાએ, એગે અંબિલે, એગે મેંહુરે, એગે કેંઘ્વડે જાવ લુંઘ્વે । સૂ૦ ૪૭

મૂલાર્થ:—શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, શુભ શબ્દ, અશુભ શબ્દ, સારું રૂપ, ખરાંબ રૂપ, દીર્ઘ સંસ્થાન, લઘુ સંસ્થાન, વૃત્ત (વાટલો) સં૦, ત્રિકોણ સં૦, ચતુરસ્ર (ચોરસ) સં૦, વિસ્તીર્ણ સં૦, વલય સં૦, કૃષ્ણવર્ણ, નીલવર્ણ, રક્તવર્ણ, પીતલવર્ણ, શ્વેતવર્ણ, સુગંધ, દુર્ગંધ, તીવ્રો રસ, કડવો રસ, કષાય (તુરો) રસ, ઘાટો રસ, મધુર રસ, કર્કશ યાવંત લુંઘો એ શબ્દાદિ દરેક એકેક છે.

ટીકાર્થ:—આ સૂત્રોમાં શબ્દાદિ સૂત્રો સુગમ છે, પરંતુ શબ્દાયતે—જેનાવડે જે કહેવાય છે તે શબ્દ—અવાજ, એ શ્રોત્રેન્દ્રિયનો વિષય છે. રૂપાયતે—જે જોવાય છે તે રૂપ—આકાર ચક્ષુરેન્દ્રિયનો વિષય છે. ઘ્રાયતે—જે સુંઘાય છે તે—ગંધ, ઘ્રાણ(નાક)નો વિષય છે. રસાયતે—જે આસ્વાદન કરાય છે તે રસ, રસના રેન્દ્રિયનો વિષય છે. સ્પર્શાયતે—જે સ્પર્શાય છે—છવાય છે તે સ્પર્શ, સ્પર્શન રેન્દ્રિયનો વિષય છે. શબ્દાદિનું એકપણું સામાન્યથી છે અથવા સજાતીય અને વિજાતીયના ભેદની અપેક્ષા સિવાય એકપણું ભાવવું. શબ્દના બે ભેદ કહે છે—‘સુઘ્મિર્ણ’ત્તિ—શુભ શબ્દો મનને ગમતા, ‘દુઘ્મિર્ણ’ત્તિ—મનને જે ન ગમે તે અશુભ શબ્દ, એવી રીતે વીજા પણ શબ્દો આ બે ભેદમાં અંતર્ભૂત થાય છે એમ જાણવું. એવી રીતે રૂપના વ્યાખ્યાનમાં પણ સુરૂપ વગેરે શ્વેતરૂપ પર્યંત જે ચૌદ ભેદ છે તે એકેક છે. તેમાં મનને ગમતું રૂપ તે સુરૂપ છે અને તેથી વિપરીત તે કુરૂપ છે. દીર્ઘ—અતિ

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાચુવાદ
॥ ૪૨ ॥

લાંબું, દ્વિસ્વ-તેનાથી નાનું, વૃત્તાદિક પાંચ સ્કંધના સંસ્થાન(આકાર)ના ભેદ છે. તેમાં વૃત્ત સંસ્થાન મોટક જેવું છે, તે પ્રતર અને ઘન ભેદથી બે પ્રકારે છે. વઢી તે પ્રત્યેક (પ્રતર-ઘન)સમ-વિષમ પ્રદેશના અવગાઢરૂપ ભેદથી ચાર પ્રકારે છે. વીજા સંસ્થાનો પણ એવી રીતે જાણવા. 'તંસે'ત્તિ ત્રણ છે કોટિ (હાંસ) જેમાં તે ત્ર્યંસ (ત્રિકોણ) છે. ચાર છે હાંસો જેને તે ચતુરસ-ચોસૂળો છે. તથા 'પિટ્ઠલ'ત્તિ પૃથુલ-વિસ્તીર્ણ. વઢી વીજે સ્થલે પૃથુલને ઠેકાણે 'આયત' કહેવાય છે તે આયતસંસ્થાન, અહિં દીર્ઘ, દ્વિસ્વ અને પૃથુલ શબ્દવડે વિભાગ કરીને કહેલું છે, કારણ કે દીર્ઘ વગેરે આયત ધર્મત્વવિશિષ્ટ છે. તે આયત, પ્રતર-ઘન-શ્રેણિ ભેદથી ત્રણ પ્રકારે છે. વઢી તે પ્રત્યેક, સમ-વિષમ પ્રદેશરૂપથી છ પ્રકારના છે. જે આયતના બે ભેદ દીર્ઘ અને દ્વિસ્વ તેનું કથન શરૂઆતમાં કહેલ છે તે વૃત્ત વગેરે સંસ્થાનોમાં આયતની પ્રાયઃ વૃત્તિ દેખાડવા માટે કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે:-દીર્ઘાયત ઘણો લાંબો સ્તંભ (થાંભલો) ગોઠ ત્રિકોણ અને ચતુષ્કોણ છે ઇત્યાદિ ભાવવું. અથવા સૂત્રની ગતિ વિચિત્ર હોવાથી આવી રીતે ઉપન્યાસ કરેલ છે. 'પરિમંડલે'ત્તિ પરિમંડલ સંસ્થાન વલય(ચૂડી) આકારે, તે પ્રતર-ઘનભેદથી બે પ્રકારે છે. રૂપનો ભેદ તે વર્ણ, તે કૃષ્ણ વગેરે પાંચ પ્રકારે સ્પષ્ટ છે; પરંતુ હારિદ્ર-પીઠો, કર્પીશ-ધૂસર વગેરે વર્ણના સંસર્ગ(એક વીજાના સંબંધ)થી થાય છે, માટે તેઓનો ઉપન્યાસ કરેલ નથી. ગંધ સુગંધ અને દુર્ગંધ એમ બે પ્રકારે છે. જે સન્મુખ કરે તે સુગંધ અને જે વિમુખ કરે તે દુર્ગંધ. સાધારણ પરિણામ અસ્પષ્ટ હોવાથી દુર્ગંધ-દુઃખે ગ્રહણ કરી શકાય તેવા સંસર્ગવડે થવાથી કહેલ નથી. રસ પાંચ પ્રકારે છે. તેમાં શ્લેષ્મ-કફનો નાશ કરનાર તે તીક્ષ્ણરસ, વૈશ્ય-શરદીને જે દૂર કરનાર તે કટુકરસ, અન્નની રુચિને જે બંધ કરનાર તે કષાયરસ, સાંભળવાથી મોઢાને જે પીગઝાવનાર તે સ્વાદો રસ, આનંદ અને પુષ્ટિને જે કરનાર તે મધુરરસ. સંસર્ગથી ઉત્પન્ન થનાર લવણ રસ

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
અજીવધર્માઃ
૪૭ સૂત્રમ્

॥ ૪૨ ॥

તે કહેલ નથી. સ્પર્શ આઠ પ્રકારે છે. તેમાં કર્કશ-કઠળ (ન વળી શકે તેવો) યાવત્ શબ્દથી મૃદુ વગેરે વીજા છ સ્પર્શ જાણવા. સુખપૂર્વક-સહેલાઈથી વળે તે મૃદુ, નીચે ગમન કરવામાં જે હેતુ તે ગુરુ, પ્રાયઃ તીચ્છો અને ઊંચે ગમન કરવામાં જે હેતુ તે લઘુ, ઠંડીથી કરાયેલ સ્તંભન સ્વભાવવાળો તે શીત, કોમલ પાકને કરનાર તે ઉષ્ણ, સંયોગ છતે સંયોગવાળી વસ્તુઓના બંધનો હેતુ-પિંડરૂપ કરનાર તે સ્નિગ્ધ, વંધ(પિંડ)ને નહિં કરનાર રુક્ષ. આ દરેક એકેક છે. (સૂ. ૪૭) પુદ્ગલના ધર્મોનું એકપણું કહ્યું. હવે પુદ્ગલોથી જોડાયેલ જીવોના અપ્રશસ્ત ધર્મો-અઠાર પાપસ્થાન સંજ્ઞાવાળાનું ' એગે પાળાઈવાએ ' આદિ સૂત્રના આરંભથી ' દંસણસહ્લે ' સૂત્રવડે એકપણું કહે છે:-

એગે પાળાઈવાએ જાવ એગે પરિગ્રહે । એગે કોહે જાવ લોહે । એગે પેજે એગે દોસે જાવ એગે પરપરિવાએ । એગા અરર્દરર્દ । એગે માયામોસે । એગે મિચ્છાદંસણસહ્લે । સૂ. ૪૮, એગે પાળા-ઈવાયવેરમણે જાવ પરિ. ૦ વેરમણે । એગે કોહવિવેગે જાવ મિચ્છાદંસણસહ્લવિવેગે । સૂ. ૪૯.

મૂલાર્થ:-પ્રાણાતિપાત એક છે યાવત્ પરિગ્રહ એક છે, ક્રોધ એક છે યાવત્ લોભ એક છે, રાગ એક છે, દ્વેષ એક છે યાવત્ પરપરિવાદ એક છે, અરતિરતિ એક છે, માયામૃષા એક છે, મિથ્યાદર્શનશલ્ય એક છે. (સૂ. ૪૮) પ્રાણાતિપાતની વિરતિ યાવત્ પરિગ્રહની વિરતિ, ક્રોધનો ત્યાગ યાવત્ મિથ્યાદર્શનશલ્યનો ત્યાગ. (સૂ. ૪૯)

ટીકાર્થ:-તત્ર તેમાં-પાપસ્થાનમાં પ્રાણા:-ઉચ્છ્વાસ વગેરે, તેઓનું અતિપાતન-પ્રાણવાળા સાથે વિયોગ કરવો તે પ્રાણા-

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૩ ॥

તિપાત હિંસા. કહ્યું છે કે—“ પાંચ ઇન્દ્રિય, ત્રણ બલ, ઉચ્છ્વાસ—નિચ્છ્વાસ અને આયુષ્ય—આ દશ પ્રાણો ભગવંતોએ કહેલા છે. તે પ્રાણોનો વિયોગ કરવો તે હિંસા છે. ” તે પ્રાણાતિપાત દ્રવ્ય અને ભાવભેદથી બે પ્રકારે છે. અથવા વિનાશ (જીવ રહિત કરવું તે), પરિતાપ (દુઃખ) અને સંકેશ (સ્વેદ)ના ભેદથી ત્રણ પ્રકારે છે. કહ્યું છે કે:—

તપ્પજ્ઞાયવિનાસો, દુઃખસ્વપ્પાઓ ય સંકિલેસો ય । એસ વહો જિણભણિઓ, વજ્જેયઠ્ઠો પયત્તેણં ॥૮૨॥

જીવના પર્યાય (તિર્યંચાદિ)નો વિનાશ, દુઃખ ઉત્પન્ન કરવું અને સ્વેદ ઉપજાવવો—આ ત્રણ પ્રકારનો વધ જિનેશ્વરોએ કહેલ છે તે પ્રયત્નવડે ત્યાગવા યોગ્ય છે. (૮૨) અથવા મન, વચન અને કાયાવડે કરવું, કરાવવું અને અનુમોદનના ભેદથી નવ પ્રકારે છે. વળી તે ક્રોધાદિ ભેદથી છત્રીસ પ્રકારે પણ છે. (૧). તથા જૂઠું બોલવું તે મૃષાવાદ, તે દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદથી બે પ્રકારે છે, અથવા તે અભૂતોદ્ભાવન વગેરે ભેદવડે ચાર પ્રકારે પણ છે. તે આ પ્રમાણે—‘આત્મા સર્વગત—વ્યાપક છે’ એમ જે કહેવું તે અભૂતોદ્ભાવન, ‘આત્મા નથી’ એમ જે કહેવું તે ભૂતનિહ્વ, ‘ગૌ—બઢદ છતાં પણ આ ઘોડો છે’ એમ કહેવું તે વસ્ત્વંતર-ન્યાસ, ‘ તું કોઢિયો છો ’ એમ જે કહેવું તે નિંદા (વચન). (૨). અદત્ત—સ્વામી (માલીક), જીવ, તીર્થંકર અને ગુરુવડે આજ્ઞા ન અપાયેલ સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર ભેદવાળી વસ્તુનું આદાન—ગ્રહણ કરવું તે અદત્તાદાન—ચોરપણું. તે વિવિધ ઉપાધિના વશથી અનેક પ્રકારે છે. (૩). તથા મિથુનસ્ય—સ્ત્રી અને પુરુષરૂપ જોડલાનું કાર્ય તે મૈથુન—અબ્રહ્મચર્ય. તે મન, વચન અને કાયા સંબંધી કરવું, કરાવવું અને અનુમોદવારૂપ નવ ભેદોથી ઔદારિક અને વૈક્રિય શરીરના વિષયોવડે અઢાર પ્રકારે

૧. સ્થાના-
ધ્યયને
પાપસ્થા-
નાનિ
તાઢિરતિશ્ચ
૪૮—૪૯
સૂત્રે

॥ ૪૩ ॥

થાય છે. અથવા વિવિધ ઉપાધિથી ઘણા પ્રકારે છે. (૪). તથા પરિગ્રહ્યતે—જે સ્વીકાર કરાય છે તે પરિગ્રહ. તે બાહ્ય અને અભ્યંતર ભેદથી બે પ્રકારે છે. તેમાં બાહ્ય—ધર્મના સાધનો સિવાય ધન—ધાન્ય વગેરે અનેક પ્રકારે છે અને આભ્યંતર તો મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને પ્રમાદ વગેરે અનેક પ્રકારે છે. અથવા પરિગ્રહ્ય—સર્વતઃ ગ્રહણ કરવું તે પરિગ્રહ—મૂર્છા. (૫). તથા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ, તે કષાયમોહનીય કર્મરૂપ પુદ્ગલના ઉદયવડે પ્રાપ્ત થયેલ જીવના પરિણામો. વઠ્ઠી એ કષાયો અનંતાનુબંધી વગેરે ભેદથી અથવા અસંખ્યાત અધ્યવસાયસ્થાનોના ભેદથી અનેક પ્રકારે છે. (૬—૯). તથા ‘પેજ્જે’ત્તિ—પ્રિયનો જે ભાવ અથવા કાર્ય તે પ્રેમ, અપ્રગટ માયા અને લોભલક્ષણ ભેદસ્વભાવરૂપ તે રાગ માત્ર છે. (૧૦). તથા ‘દોસે’ત્તિ—દ્વેષભાવ તે દ્વેષ અથવા દૂષણ તે દોષ, તે અપ્રગટ ક્રોધ અને માનલક્ષણ ભેદસ્વભાવરૂપ તે અપ્રીતિ માત્ર છે. (૧૧). ‘જાવ’ત્તિ ‘કલહે અવ્ભવ્વખાણે પેસુણ્ણે’ તેમાં કલહ—કઙ્ગીઓ (૧૨), અભ્યાસ્યાન—પ્રગટ સ્વોદ્ધ આલ આપવું (૧૩), પૈશુન્ય—ગુપ્ત રીતે છતાં—અછતા દોષનું પ્રગટ કરવું તે ચુગલ(ચાડી)કર્મ (૧૪), વીજાઓનો જે અપવાદ કરવો (સ્વરાબ બોલવું) તે પરપરિવાદ (૧૫), અરતિમોહનીય કર્મના ઉદયથી થયેલ ચિત્તના વિકાર—ઉદ્વેગરૂપ તે અરતિ, તથા—વિધ આનંદરૂપ તે રતિ. અરતિરતિ તે એક જ વિવક્ષિત છે, જેથી કોઈક વિષયમાં રતિ તેને જ વિષયાંતરની અપેક્ષાએ અરતિ કહે છે. એવી રીતે અરતિને જ રતિ કહેવાય છે. અરતિરતિને વિષે એકપણું ઔપચારિક છે. (૧૬) તથા ‘માયામોસે’ત્તિ માયા—નિકૃતિ (કપટ), મૃષા—જૂઠું બોલવું, અથવા માયા સહિત અસત્ય બોલવું તે માયામૃષા, ૧. રતિમોહનીયકર્મના ઉદયથી રતિ થાય છે માટે અરતિ અને રતિનો વસ્તુતઃ ભેદ છે.

श्रीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ४४ ॥

प्राकृतपणुं होवार्थी मायामोष कहेवाय छे. एमां घे दोषनो योग छे. वळी आ मानमृषादि, संयोगदोषना उपलक्षणरूप छे. कोइक एम कहे छे के वेपांतर. भिन्न भिन्न रूप करवावडे लोकेने ठगवुं ते मायामृषा. प्रेम वगेरे विषयना भेदवडे अथवा अध्य-
वसायस्थानोना भेदथी पण अनेक प्रकारे छे. (१७). मिथ्यादर्शन-विपरीत दृष्टि, ते ज तोमर वगेरेना शल्यनी जेम दुःखनो हेतु होवार्थी
शल्य ते मिथ्यादर्शनशल्य. मिथ्यादर्शन १. अभिग्रहिक, २. अनभिग्रहिक, ३. अभिनिवेशिक, ४. अनाभोगिक अने ५. सांशयिक
भेदथी पांच प्रकारे छे. अथवा उपाधिना भेदथी अधिकतर भेद पण छे. (१८). आ प्राणातिपातादि अठार पापस्थानोनुं उक्त क्रमवडे
अनेकपणुं छते पण वध वगेरेना साम्यथी एकपणुं जाणवुं. (सू० ४८) अठार पापस्थानको कख्यां. हवे 'एगे पाणाइवाय-
घेरमणे' इत्यादि अठार सूत्रोवडे तेना विपक्षोना एकपणाने कहे छे. आ सूत्रो सुगम छे. विरमण ते विरति, तथा विवेक
ते त्याग (सू० ४९). हमणा पुद्गल सहित जीवद्रव्यना धर्मोना एकपणुं जे कह्युं ते कालना स्थितिरूपपणाए, कारण के काल
तेनो धर्म छे. कालना विशेषणोने 'एगा ओसप्पिणी' आदि सूत्रथी आरंभीने 'सुसमसुसमा' छेछा सूत्रवडे कालनुं
स्वरूप कहे छे:-

एगा ओसप्पिणी, एगा सुसमसुसमा जाव एगा दुसमदुसमा । एगा
उस्सप्पिणी एगा दुस्समदुस्समा जाव एगा सुसमसुसमा । सू० ५०

१. मानमृषा, क्रोधमृषा वगेरे उपलक्षणथो मायामृषामां अंतर्भूत छे. २. मंथ-दंडाकार.

१ स्थान:-
ध्ययने अव-
सर्पिणाद्याः
काल-
स्वरूपम्
५० सूत्रम्

॥ ४४ ॥

મૂલાર્થ:—એક અવસર્પિણી, એક સુસમસુસમા યાવત્ એક દુસમદુસમા છે. એક ઉત્સર્પિણી, એક દુસમદુસમા યાવત્ સુસમસુસમા એક છે.

ટીકાર્થ:—કાલ એ કેમ જણાય છે? એમ જો કહેશો તો કહીએ છીએ કે વકુલ, ચંપક અને અશોકાદિ વૃક્ષોમાં પુષ્પોના પ્રદાન-આવવાના નિયમવડે દેખાવાથી. તેનો નિયામક કારણ કાલ છે. તેમાં ‘ઓત્સર્પિણી’તિ ઘટતા આરાવડે જે ઘટે છે, અથવા આયુષ્ય અને શરીરાદિ ભાવોને ઘટાડે-ટૂંકા કરે છે તે અવસર્પિણી, દશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણરૂપ કાલવિશેષ છે. સારામાં સારું અત્યંત સુખરૂપ તે સુષમસુષમા નામે અવસર્પિણીનો જ પહેલો આરો, અવસર્પિણીના હાનિના સ્વરૂપવડે એકત્વ હોવાથી એકપણું છે, એમ સર્વત્ર જાણવું. યાવત્ શબ્દ મર્યાદા દેખાડવા માટે છે, તેથી સુષમસુષમા ઇત્યાદિ સૂત્રો સ્થાનાંતરમાં પ્રસિદ્ધ જે છે ત્યાંસુધી કહેવું. યાવત્ ‘દુસમદુસમે’ તિ આ પદ પર્યંત પાઠનો સંગ્રહ કરવો. અર્હિ આ અંતિદેશ, સૂત્રના લાઘવ- (સંક્ષેપ) માટે છે. એવી રીતે સર્વ સ્થલે ‘યાવત્’ શબ્દની વ્યાખ્યા કરવા યોગ્ય છે. અતિદેશવડે પ્રાપ્ત થયેલા અને ‘એક’ શબ્દ-વડે સમીપમાં આવેલા પદો આ છે—‘એગા સુસમા, એગા સુસમદુસમા, એગા દુસમસુસમા, એગા દુસમે’તિ આ આરા-ઓનું સ્વરૂપ શબ્દના અનુસારથી જાણવું. પ્રથમના ત્રણ આરાનું ક્રમશઃ ચાર, ત્રણ અને બે કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ જાણવું. ચોથા આરાનું બેતાલીશ હજાર વર્ષ ન્યૂન એક કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે. છેલ્લા બે આરામાં પ્રત્યેકનું એકવીશ હજાર વર્ષ પ્રમાણ છે. બહી આરાની અપેક્ષાએ જે વૃદ્ધિ પામે છે તે, અથવા આયુષ્ય વગેરે ભાવોની જે વૃદ્ધિ કરાવે છે તે ઉત્સ-

૧. સાક્ષાત્ પાઠ ન હોય છતાં કહેવા યોગ્ય પાઠ લાવવો તે અતિદેશ.

શ્રીસ્થા-
નાસ્ત્ર-
સાનુવાદ
॥ ૪૫ ॥

ર્પિણી. તે કાલમાનથી અવસર્પિણી પ્રમાણે છે. અત્યંત દુઃસ્વરૂપ તે દુસમદુસમા નામે પહેલો આરો. ‘યાવત્’ શબ્દથી ‘એગા દુસમા, એગા દુસમસુસમા, એગા સુસમદુસમા, એગા સુસમે’તિ આ પાઠ જાણવો. આ છ આરાનું કાલમાન પૂર્વે જણાવેલ છે તે પ્રમાણે છે પરંતુ ઝૂંલટી રીતે જાણવું. (સૂ. ૫૦) જીવ, પુદ્ગલ અને કાલ લક્ષણરૂપ દ્રવ્યની વિવિધ ધર્મવિશેષોની એકપણાની પ્રરૂપણા કરી. હવે સંસારી મુક્ત જીવ અને પુદ્ગલદ્રવ્ય વિશેષોના તથા નારક અને પરમાણુ આદિના સમુદાયલક્ષણરૂપ ધર્મની ‘એગા નેરઙ્ગયાણં વગ્ગણા’ આ પ્રથમ સૂત્રથી આરંભીને ‘એગા અજહન્નુક્કસગુણલુક્કવાણં પોગ્ગલાણં વગ્ગ-
ને’ ત્તિ આ છેલ્લા સૂત્ર પર્યંત વર્ગણાને કહે છે:—

એગા નેરઙ્ગયાણં વગ્ગણા, એગા અસુરકુમારાણં વગ્ગણા, ચડવીસદંડઓ જાવ વેમાણિયાણં વગ્ગણા. એગા ભવસિદ્ધિયાણં વગ્ગણા, એગા અભવસિદ્ધિયાણં વગ્ગણા, એગા ભવસિદ્ધિ[યોણં] નેરઙ્ગયાણં વગ્ગણા, એગા અભવસિદ્ધિયાણં નેરઙ્ગયાણં વગ્ગણા, એવં જાવ એગા ભવસિદ્ધિયાણં વેમાણિયાણં વગ્ગણા, એગા અભવસિદ્ધિયાણં વેમાણિયાણં વગ્ગણા. એગા સમ્માહિદ્ધિયાણં વગ્ગણા, એગા મિચ્છહિદ્ધિયાણં વગ્ગણા, એગા સમ્મામિચ્છહિદ્ધિયાણં વગ્ગણા. એગા સમ્માહિદ્ધિયાણં નેરઙ્ગયાણં વગ્ગણા, એગા મિચ્છ-

૧. ઉત્સર્પિણીના પ્રથમ આરાનો કાલ એકવીશ હજાર વર્ષનો અને છેલ્લા આરાનો ચાર કોડાકોડી સાગરોપમનો છે. ૨. બાબૂવાઝી પ્રતિમાં સિદ્ધિયાણં પાઠ છે અને આ. ૦ સા. ૦ વાઝી પ્રતિમાં ભવસિદ્ધિ. ૦ પાઠ છે.

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
વર્ગણાસ્વ-
રૂપમ્
૫૧ સૂત્રમ્

॥ ૪૫ ॥

द्विट्टियाणं नेरइयाणं वग्गणा, एगा सम्ममिच्छद्विट्टियाणं नेरइयाणं वग्गणा, एवं जाव थणिय-
 कुमाराणं वग्गणा । एगा मिच्छाद्विट्टियाणं पुढविकाइयाणं वग्गणा, एवं जाव वणस्सइकाइयाणं ।
 एगा सम्मद्विट्टियाणं वेइंदियाणं वग्गणा, एगा मिच्छद्विट्टियाणं वेइंदियाणं वग्गणा, एवं तेइंदियाणंपि
 चउरिंदियाणवि । सेसा जहा नेरइया जाव एगा सम्ममिच्छद्विट्टियाणं वेमाणियाणं वग्गणा ॥ एगा
 कण्हपक्खियाणं वग्गणा, एगा सुक्कपक्खियाणं वग्गणा, एगा कण्हपक्खियाणं नेरइयाणं वग्गणा,
 एगा सुक्कपक्खियाणं नेरइयाणं वग्गणा, एवं चउवीसदंडओ भाणियव्वो । एगा कण्हलेसाणं वग्गणा,
 एगा नीललेसाणं वग्गणा, एवं जाव सुक्कलेसाणं वग्गणा, एगा कण्हलेसाणं नेरइयाणं वग्गणा
 जाव काउलेसाणं नेरइयाणं वग्गणा । एवं जस्स जइ लेसाओ, भवणवइवाणमंतरपुढविआउवणस्सइ-
 काइयाणं च चत्तारि लेसाओ तेउवाउवेइंदियतिइंदिअचउरिंदियाणं तिन्नि लेसाओ, पंचिंदियतिरिक्ख-
 जोणियाणं मणुस्साणं छल्लेसाओ, जोइसियाणं एगा तेउलेसा, वेमाणियाणं तिन्नि उवरिमलेसाओ ।
 एगा कण्हलेसाणं भवसिद्धियाणं वग्गणा, एगा [कण्हलेसाणं अभवसिद्धियाणं वग्गणा,] एवं छसुवि

१. आ पाठ आगमोदय समितिवाळी प्रतिमां रही गयेल छे.

श्रीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ४६ ॥

लेसासु दो दो पयाणि भाणियव्वाणि । एगा कणहलेसाणं भवसिद्धियाणं नेरइयाणं वग्गणा एगा
कणहलेसाणं अभवसिद्धियाणं नेरइयाणं वग्गणा, एवं जस्स जत्तिलेसाओ तस्स तति भाणियव्वाओ
जाव वेमाणियाणं । एगा कणहलेसाणं सम्महिट्ठियाणं वग्गणा, एगा कणहलेसाणं मिच्छहिट्ठियाणं
वग्गणा, एगा कणहलेसाणं सम्मामिच्छहिट्ठियाणं वग्गणा, एवं छसुवि लेसासु जाव वेमाणियाणं
जेसिं जदि दिट्ठीओ । एगा कणहलेसाणं कण्हपक्खियाणं वग्गणा, एगा कणहलेसाणं सुक्कपक्खियाणं
वग्गणा, जाव वेमाणियाणं जस्स जत्तिलेसाओ एए अट्ठ चउवीसदंडया ॥ एगा तित्थसिद्धाणं
वग्गणा, एवं जाव एगाएकसिद्धाणं वग्गणा एगा अणिकसिद्धाणं वग्गणा एगा पढमसमयसिद्धाणं
वग्गणा एवं जाव अणंतसमयसिद्धाणं वग्गणा ॥ एगा परमाणुपोग्गलाणं वग्गणा एवं जाव एगा
अणंतपएसियाणं खंधाणं वग्गणा । एगा एगपए सोगाहाणं पोग्गलाणं वग्गणा जाव एगा असंखेज्जप-
एसोगाहाणं पोग्गलाणं वग्गणा । एगा एगसमयठितियाणं पोग्गलाणं वग्गणा जाव असंखेज्जसमय-
ठितियाणं पोग्गलाणं वग्गणा । एगा एगगुणकालाणं पोग्गलाणं वग्गणा, जाव एगा असंखेज्ज०,

१. स्थाना-
ध्ययने
वर्गणास्व-
रूपम्
५१ सूत्रम्

॥ ४६ ॥

एगा अणंतगुणकालगाणं पोग्गलाणं वग्गणा । एवं वण्णा गंधा रसा फासा भाणियव्वा जाव एगा
 अणंतगुणलुक्खाणं पोग्गलाणं वग्गणा । एगा जहन्नपएसियाणं खंधाणं वग्गणा एगा उक्कस्सपएसि-
 याणं खंधाणं वग्गणा एगा अजहन्नुक्कस्सपएसियाणं खंधाणं वग्गणा एवं जहन्नोगाहयाणं उक्कोसो-
 गाहणगाणं अजहन्नुक्कोसोगाहणगाणं जहन्नठितियाणं उक्कस्सठितियाणं अजहन्नुक्कोसठितियाणं
 जहन्नगुणकालगाणां उक्कस्सगुणकालगाणं अजहन्नुक्कस्सगुणकालगाणं, एवं वण्णगंधरसफासाणं
 वग्गणा भाणियव्वा जाव एगा अजहन्नुक्कस्सगुणलुक्खाणं पोग्गलाणं वग्गणा । सू० ५१

मूलार्थः—नैरयिकोनी वर्गणा एक छे, असुरकुमारोनी वर्गणा एक छे, एवी रीते चोवीश दंडक पर्यंत यावत् वैमानिक
 देवोनी वर्गणा एक छे. भव्यसिद्धिकोनी वर्गणा एक छे, अभव्यसिद्धिकोनी वर्गणा एक छे, भव्यसिद्धिक नैरयिकोनी वर्गणा
 एक छे, अभव्यसिद्धिक नैरयिकोनी वर्गणा एक छे. एवी रीते यावत् भव्यसिद्धिक वैमानिकोनी वर्गणा एक छे अने अभव्य-
 सिद्धिक वैमानिकोनी वर्गणा एक छे. सम्यग्दृष्टि जीवोनी वर्गणा एक छे, मिथ्यादृष्टि जीवोनी वर्गणा एक छे, मिश्रदृष्टि
 जीवोनी वर्गणा एक छे, सम्यग्दृष्टि नैरयिकोनी वर्गणा एक छे, मिथ्यादृष्टि नैरयिकोनी वर्गणा एक छे, मिश्रदृष्टि नैरयिकोनी
 वर्गणा एक छे, एवी रीते यावत् स्तनितकुमारोने एक वर्गणा कहेवी. मिथ्यादृष्टि पृथ्वीकायिकोनी वर्गणा एक छे, एवी रीते

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસ્ત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૭ ॥

યાવત્ વનસ્પતિકાયિકોની વર્ગણા એક છે, સમ્યગ્દષ્ટિ બેઈંદ્રિયોની વર્ગણા એક છે, મિથ્યાદષ્ટિ બેઈંદ્રિયોની વર્ગણા એક છે, એવી રીતે તેઈંદ્રિય ચૌરિંદ્રિયોને પણ એક વર્ગણા જાણવી. શેષ (પંચેંદ્રિયના) પાંચ દંડકો નારકોની માફક જાણવા. યાવત્ મિશ્રદષ્ટિ વૈમાનિકોની એક વર્ગણા છે. કૃષ્ણપાક્ષિક જીવોની વર્ગણા એક છે, શુક્લપાક્ષિક જીવોની વર્ગણા એક છે, કૃષ્ણપાક્ષિક નૈરયિકોની વર્ગણા એક છે, શુક્લપાક્ષિક નૈરયિકોની વર્ગણા એક છે, એવી રીતે ચોવીશ દંડકો કહેવા. કૃષ્ણ-લેશ્યાની વર્ગણા એક છે, નીલલેશ્યાની વર્ગણા એક છે, એમ યાવત્ શુક્લલેશ્યાની વર્ગણા એક છે, કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નૈરયિકોની વર્ગણા એક છે, યાવત્ કાપોતલેશ્યાવાળા નૈરયિકોની વર્ગણા એક છે. એવી રીતે જેને જેટલી લેશ્યાઓ છે તે કહે છે:- ભવનપતિ, વાણવ્યંતર, પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક અને વનસ્પતિકાયિકોને પહેલી ચાર લેશ્યા છે. તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, બેઈંદ્રિય, તેઈંદ્રિય, ચતુરિંદ્રિયોને પહેલી ત્રણ લેશ્યા છે, પંચેંદ્રિય તિર્યચયોનિકો અને મનુષ્યોને છ લેશ્યા છે, જ્યોતિષ્કોને એક તેજોલેશ્યા છે, વૈમાનિકોને ઉપરની ત્રણ લેશ્યા છે. કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ભવ્યસિદ્ધિકોની વર્ગણા એક છે, કૃષ્ણલેશ્યાવાળા અભવ્ય-સિદ્ધિકોની વર્ગણા એક છે, એવી રીતે છ લેશ્યાને વિષે પણ બે બે પદો કહેવા, કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ભવ્યસિદ્ધિક નૈરયિકોની વર્ગણા એક છે, કૃષ્ણલેશ્યાવાળા અભવ્યસિદ્ધિક નૈરયિકોની વર્ગણા એક છે, એવી રીતે (જે દંડકમાં) જેને જેટલી લેશ્યાઓ હોય તેને તેટલી લેશ્યાઓ કહેવી. કૃષ્ણલેશ્યાવાળા સમ્યગ્દષ્ટિકોની વર્ગણા એક છે, કૃષ્ણલેશ્યાવાળા મિથ્યાદષ્ટિકોની વર્ગણા એક છે, કૃષ્ણલેશ્યાવાળા મિશ્રદષ્ટિકોની વર્ગણા એક છે, એવી રીતે છ લેશ્યાઓને વિષે યાવત્ વૈમાનિક દંડક સુધી જોઓને જેટલી દષ્ટિઓ હોય તેટલી વર્ગણા કહેવી. કૃષ્ણલેશ્યાવાળા કૃષ્ણપાક્ષિકોની વર્ગણા એક છે, કૃષ્ણલેશ્યાવાળા શુક્લપાક્ષિકોની

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
વર્ગણાસ્વ-
રૂપમ્
૫૧ સૂત્રમ્

॥ ૪૭ ॥

વર્ગણા એક છે, એમ યાવત્ વૈમાનિકોના દંડક સુધી જેને જેટલી લેણ્યાઓ છે તેટલી પક્ષવિશિષ્ટ એકેકી વર્ગણા કહેવી. એ આઠ બોલ ઓઘ વગેરે ચોઘીશે દંડકવડે જાણવા. તીર્થસિદ્ધોની વર્ગણા એક છે, એવી રીતે યાવત્ એક સિદ્ધોની વર્ગણા એક છે, અનેક સિદ્ધોની વર્ગણા એક છે, પ્રથમ સમય સિદ્ધોની વર્ગણા એક છે, એમ યાવત્ અનંત સમય સિદ્ધોની વર્ગણા એક છે. પરમાણુ પુદ્ગલોની વર્ગણા એક છે એમ યાવત્ અનંતપ્રદેશિક સ્કંધોની વર્ગણા એક છે, એક પ્રદેશાવગાઠ (એક પ્રદેશને અવગાહીને રહેલ) પુદ્ગલોની વર્ગણા એક છે, એમ યાવત્ અસંખ્યાત પ્રદેશોને અવગાહી રહેલ પુદ્ગલોની વર્ગણા એક છે. એક સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલોની વર્ગણા એક છે, યાવત્ અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલોની વર્ગણા એક છે, એકગુણ કાળા વર્ણવાળા પુદ્ગલોની વર્ગણા એક છે, યાવત્ અસંખ્યાતગુણ કાળા વર્ણવાળા પુદ્ગલોની વર્ગણા એક છે, અનંત-ગુણ કાળા વર્ણવાળા પુદ્ગલોની વર્ગણા એક છે. એવી રીતે વર્ણો, ગંધો, રસો અને સ્પર્શોની વર્ગણા કહેવી, તે યાવત્ અનંત-ગુણ રુક્ષ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોની વર્ગણા એક છે. જઘન્ય પ્રદેશિક સ્કંધોની વર્ગણા એક છે, ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશિક સ્કંધોની વર્ગણા એક છે, અજઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ (મધ્યમ) પ્રદેશિક સ્કંધોની વર્ગણા એક છે, એમ જઘન્ય અવગાહનાવાળા સ્કંધોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાળા સ્કંધોની અને મધ્યમ અવગાહનાવાળા સ્કંધોની વર્ગણા એકેક છે. જઘન્ય સ્થિતિવાળા, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા અને મધ્યમ સ્થિતિવાળા સ્કંધોની વર્ગણા એક છે, જઘન્ય ગુણ કાળા વર્ણવાળા, ઉત્કૃષ્ટગુણ કાળા વર્ણવાળા અને મધ્યમ-ગુણ કાળા વર્ણવાળા સ્કંધોની વર્ગણા એક છે, એવી રીતે યાવત્ વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શોની વર્ગણા એકેક કહેવી, યાવત્ મધ્યમગુણ લૂણા સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોની વર્ગણા એક છે. (સૂ. ૫૧)

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૮ ॥

ટીકાર્થ:-પ્રસ્તુત વિષયમાં ' નેરઙ્ગ્યાણં 'તિ-અવિદ્યમાનમય-નીકલી ગયું છે. ઇચ્છિત ફલરૂપ કર્મ જેનાથી તે નિરયો (નરકાવાસો), તેમાં ઉત્પન્ન થયેલા નૈરયિકો-ક્લેશવિશિષ્ટ જીવો. તે જીવો ભૂમિ, પાથડા, નરકાવાસ, સ્થિતિ અને ભવ્યત્વાદિ ભેદથી અનેક પ્રકારે છે. તે બધાઓની વર્ગણા-વર્ગ-સમુદાયરૂપ છે. સર્વત્ર નારકત્વાદિ પર્યાયોવડે સમાનપણું હોવાથી વર્ગણાનું એકપણું છે. તથા અસુરા:-અસુરો તે નવીન યૌવનપણાણે કુમારોની માફક કુમારો હોવાથી અસુરકુમારો, તેઓની વર્ગણા એક છે. 'ચત્વીસદંડક'તિ-ચોવીસ પદવડે બંધાયેલ જે દંડક એટલે વાક્યની રીતિ તે ચોવીસ દંડક. તે અહિં કહેવા યોગ્ય છે. તે આ—

નેરઙ્ગ્યા ૧ અસુરાદી ૧૦, પુઢવાઈ ૫ બેઈંદ્રિયાદયો ચેવ ૪ ।

નર ૧ વંતર ૧ જોતિસિય ૧, વેમાણી ૧ દંડકો એવં ॥ ૮૩ ॥

સાત નૈરયિકોનો ૧ દંડક, અસુરાદિના ૧૦ દંડક, પૃથ્વી આદિના ૫ દંડક, બેઈંદ્રિયાદિ તિર્યંચના ૪ દંડક, મનુષ્યનો ૧ દંડક, વ્યંતરનો ૧ દંડક, જ્યોતિષ્કનો ૧ દંડક અને વૈમાનિકનો ૧ દંડક. આ પ્રમાણે ચોવીસ દંડક કહેલા છે. ભવનપતિઓ દશ પ્રકારે છે:—

અસુરા નાગ સુવણ ા, વિજ્ઞૂ અગ્ની ય દીવ ઉદહી ય । દિસિ પવણથણિયનામા, દસહા એ ભવણવાસિ ॥૮૪

આ ગાથાનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. આ ગાથાના ક્રમવડે આ સૂત્રો કહેવા. ' એગા વેમાણિયાણં વર્ગણા 'તિ યાવત્ ચોવીસમા વૈમાનિક દંડક પર્યંતની વર્ગણા એક છે. આ સામાન્ય(ઓઘ) દંડક છે. શંકા-નારકોની સત્તા (અસ્તિત્વ)

૧ સ્થાન-
ધ્યયને
નારકદેવ-
સિદ્ધિ:

॥ ૪૮ ॥

જ દુઃસાધ્ય છે તો તેના ધર્મરૂપ વર્ગણાનું એકપણું વા અનેકપણું દૂર રહો (અર્થાત્ તે ક્યાંથી હોય ?) કારણ કે-નારકો નથી, તો પછી આકાશના ફૂલની માફક નારકોના સાધક પ્રમાણનો અભાવ છે. સમાધાન-‘ પ્રમાણનો અભાવ ’ જે તમે કહેલ તે હેતુ અસિદ્ધ છે, કારણ કે તેઓના સાધક અનુમાન પ્રમાણનો સદ્ભાવ છે. તે આ પ્રમાણે:-અત્યંત પાપકર્મનું ફલ વિદ્યમાન ભોગવનાર વિશિષ્ટ છે. કર્મનું ફલ હોવાથી પુન્ય કર્મના ફલની જેમ. તિર્યંચ અને મનુષ્યો જ ઉત્કૃષ્ટ પાપફલના ભોગવનારા નથી, કારણ કે ઔદારિક શરીરવાળાવડે ઉત્કૃષ્ટ પાપફલનું ભોગવવું વિશિષ્ટ દેવના જન્મના કારણભૂત પ્રકૃષ્ટ પુન્યના ફલની જેમ અશક્ય છે. કહ્યું છે કે:-

પાવફલસ્સ પગિટ્થસ્સ, ભોઙ્ગણો કમ્મઓઽવસેસવ્વ । સંતિ ધુવં તેઽભિમયા, નેરઙ્ગયા અહ મઙ્ગ હોજ્જા ॥૮૫॥

અચ્ચત્થદુક્ખિયા જે, તિરિયનરા નારગત્તિ તેઽભિમયા ।

તં ન જઓ સુરસોઁક્ખ-પ્પગારિસસારિસં ન તં દુક્ખં ॥ ૮૬ ॥ યુગ્મમ્

જેમ અવશેષ-જઘન્ય મધ્યમ પાપના ફલને ભોગવનારા તિર્યંચ અને મનુષ્યો છે તે પ્રત્યક્ષ જોવાય છે તેમ ઉત્કૃષ્ટ પાપના ફલને ભોગવનારા કોઈક ચોક્કસ છે; માટે તેવા પાપનું ફલ ભોગવનારા જે કોઈ છે તે નારકો છે, એમ સ્વીકારવું જોઈએ. અહિં કદાચ તમે એમ કહેશો કે (શંકા)-અત્યંત દુઃખી જે તિર્યંચ અને મનુષ્યો છે. તે જ ઉત્કૃષ્ટ પાપના ફલને ભોગવનારા હોવાથી તેઓને જ નારકો કહેવા જોઈએ. અદૃષ્ટની કલ્પના કરવાથી શો ફાયદો? સમાધાન-આ તમારી માન્યતા અયોગ્ય છે, કારણ કે

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૯ ॥

જે એવા ઉત્કૃષ્ટ પાપના ફલને ભોગવનારા હોય તે સર્વથા પ્રકારે દુઃખી જ હોવા જોઈએ. જેવું દુઃખ નરકભૂમિમાં પ્રાસિદ્ધ છે તેવું દુઃખ તિર્યંચ અને મનુષ્યોને હોતું નથી. દેવના ઉત્કૃષ્ટ સુખની માફક તિર્યંચ અને મનુષ્યોને જેમ ઉત્કૃષ્ટ સુખ નથી તેમ દુઃખ પણ ઉત્કૃષ્ટ નથી. (૮૫-૮૬) શંકા-દેવોનું પણ વિવાદાસ્પદ હોવાથી, અર્થાત્ દેવો છે કે નહિં એ સંદેહ હોવાથી 'વિશિષ્ટ દેવજન્મના કારણભૂત પ્રકૃષ્ટ પુન્ય ફલવત્' એમ સિદ્ધાન્તીએ આપેલું જે દૃષ્ટાંત તે અસિદ્ધ છે. સમાધાન-અર્થસાહિત 'દેવ' પદ શુદ્ધ પદ હોવાથી ઘટ નામની જેમ વ્યુત્પત્તિવાળું છે. તે કારણથી દેવો છે એમ પ્રતીતિ કરવી જોઈએ. વળી પૂર્વપક્ષી શંકા કરે છે કે-દિવ્ય ગુણસંપન્ન ગણધરાદિ અને ક્ષાદ્વિસંપન્ન ચક્રવર્ત્યાદિ મનુષ્યવદે વ્યુત્પત્ત્યર્થવાળું દેવપદ સાર્થક થશે, પણ તમને જે દેવનો અર્થ વિવાક્ષિત છે તે દેવપદની સિદ્ધિ નહિં થાય. સમાધાન-જો કે કોઈક મનુષ્ય વિશેષમાં આ દેવપણું કહેવાય છે તે પણ ઔપચારિક છે અને સત્ય અર્થની સિદ્ધિ છોટે ઉપચાર થાય છે. જેમ સ્વાભાવિક સિંહનો સદ્ભાવ (અસ્તિત્વ) છોટે 'માણવક'-ને વિષે સિંહનો ઉપચાર કરાય છે તેમ અહિં જાણવું. માણ્યકાર કહે છે:—

દેવત્તિસત્થયમિદં, સુદ્ધત્તણઓ ઘડાભિહાણં વ । અહ વ મતી મણુઓ ચ્ચિય, દેવો ગુણરિદ્ધિસંપન્નો । ૮૭।
તં ન જઓ તચ્ચત્થે, સિદ્ધે ઉવયારઓ મયા સિદ્ધી । તચ્ચત્થસીહ સિદ્ધે, માણવ સીહોવયારોવ્વા । ૮૮। યુગ્મમ્
આ બે ગાથાનો ભાવાર્થ ઉપર આવી ગયેલ છે. વળી—

૧. સમાસ અને તદ્વિતરહિત જે પદ તે શુદ્ધ પદ, કેવલ ક્રિયાપદથી બનેલું હોય તે.

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
નારક-
દેવસિદ્ધિઃ
૫૧ સૂત્રમ્

॥ ૪૯ ॥

देवेषु न संदेहो, जुत्तो जं जोइसा सपच्चक्खं । दीसंति तक्क्याविय, उवघायाणुग्गहा जगओ ॥ ८९ ॥
 आलयमेत्तं च मई, पुरं च तव्वासिणो तहवि सिद्धा । जे ते देवत्ति मया, न य निलया निच्चपडिसुण्णा ॥ ९० ॥
 को जाणइ व किमेयं-ति होज्ज णिस्संसयं विमाणाइ । रयणमयनभोगमणा-दिह जह विज्जाहरादीणं ॥ ९१ ॥

(त्रिभिर्विशेषकं)

देवोंने विषे संदेह करवो योग्य नथी कारण के चंद्रादि ज्योतिष्को प्रत्यक्ष (नजरे) जोवाय छे अर्थात् सर्वने ते प्रत्यक्ष छे. वळी जगतने उपघात (धनादिनो नाश) अने अनुग्रह (वैभवादिनुं आपवुं) तेनाथी करायेल छे. (माटे देवो छे). (८९) शंका-जे चंद्रादि देवो तमे कहो छो ते तो आलय मात्र-विमानो छे पण देवो नथी, माटे ज्योतिष्क देवो प्रत्यक्ष छे एम केम कहेवाय ? जेम शून्यनगरना घरो केवल स्थान मात्र छे, पण तेमां लोको नथी होता, तेम चंद्रादि विमानो पण स्थान मात्र छे पण तेमां वसनारा देवो नथी. समाधान-जेम नगरमां वसनारा देवदत्तादि प्रत्यक्ष जणाय छे तेम ते विमानमां रहेनारा देवो पण होवा जोइए, केमके जे निवासस्थान होय ते नित्यशून्य होतुं नथी. (९०) कोण जाणे के आ चंद्र सूर्यादि शुं हशे ? एवी शंका थती होय तो तेनो पण आ उत्तर छे के ते चोक्खस विमानो छे. जेम विद्याधर वगेरेना विमानो रत्नमय होवा साथे आकाशगामी छे तेम अहिं पण जाणवुं. (९१) ते देवोना असुरादि भेद आप्तपुरुषना वचनथी जाणवा. शंका-पृथिवी, अप्, तेजस् (अग्नि), वायु अने वनस्पतिकायिक जे प्राणी छे ते जीवपणाए अहिं केम मानी शकाय ? कारण के

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૦ ॥

પૃથ્વીકાયિક વગેરેમાં ઉચ્છ્વાસાદિ ધર્મોની પ્રતીતિ થતી નથી. સમાધાન-આપ્તવચનથી અને અનુમાનપ્રમાણથી પ્રતીતિ થાય છે. તેમાં આ પ્રસ્તુતસૂત્ર આપ્તવચન છે. અનુમાન તો આ પ્રમાણે-વનસ્પતિઓ, પરવાલા, લવણ અને પથ્થર વગેરે પોતપોતાના (ઉત્પત્તિ)સ્થાનમાં વર્તતા સમાનજાતીયરૂપ અંકુરોનો સદ્ભાવ હોવાથી અંશના વિકારરૂપ અંકુરની માફક જીવ સહિત છે. ભાષ્યકાર કહે છે—

મંસંકુરોઽવ સામા-ળજાઙ્ઞરૂવંકુરોવલંભાઓ । તરુગણવિદુમલવળો-પલાદયો સાસયાવત્થા ॥ ૧૨ ॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થ ઉપર આવેલ છે. આ પ્રસ્તુત પ્રસંગમાં 'સમાનજાતીય' શબ્દનું ગ્રહણ કરેલ છે તે ગાય વગેરેના શીંગડાના અંકુરનો નિષેધ કરવા માટે, કારણ કે તે સમાનજાતીય થતો નથી. તથા ભૂમિ સંબંધી જલ, પૃથ્વીને ખોદતે છતે સ્વાભાવિક જલનો સંભવ હોવાથી દેડકાની માફક જીવ સહિત છે. અથવા આકાશ સંબંધી પાણી, સ્વભાવથી આકાશમાં થયેલ(પાણી)ના પડવાથી મત્સ્યની માફક જીવ સહિત છે. વળી ભાષ્યકાર કહે છે:—

૧. જેમ હરસ અથવા મસાના માંસ અંકુરને કાપવાથી પળ ફરીને વૃદ્ધિ પામે છે તેમ પરવાલા વગેરેને છેદવાથી ફરી ઉત્પન્ન થાય છે જેથી તે જીવ સહિત છે. ૨. આ ગાથાના ભાવાર્થથી પૃથ્વીકાયિક જીવોની સિદ્ધિ કરો છે. ૩. ભૂમિમાંથી નીકળેલ દેડકો જેમ સજીવ છે તેમ પાણી પળ જીવ સહિત છે. આ પૃથ્વી સંબંધી પાણીમાં જીવની સિદ્ધિ કરવા માટે દૃષ્ટાંત આપેલ છે. ૪. માછલાનું દૃષ્ટાંત અંતરિક્ષનું પાણી જીવ સહિત છે તેનો સિદ્ધિ માટે છે. હસ્તા અને ચિત્રા નક્ષત્રમાં ઘણે સ્થળે માછલા પડે છે તે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે.

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
સ્થાવરાણાં
જીવત્વં
૫૧ સૂત્રમ્

॥ ૫૦ ॥

ભૂમિક્ષયસામાવિય—સંભવઓ દહુરોવ્વ જલમુત્તં । અહવા મચ્છોવ સહા-વવોમસંભૂયપાયાઓ ॥૧૩॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થ ઉપર આવેલ છે. તથા વાયુ, બીજાની પ્રેરણા સિવાય તિર્યક્ (આજુબાજુ) અનિયમિત દિશામાં ગાયની માફક ગતિ કરવાથી જીવ સહિત છે. હેતુવાક્યમાં 'અપરપ્રેરિત' શબ્દના ગ્રહણ કરવાથી માટીના ઢેફા વગેરેની સાથે વ્યભિ-ચારરૂપ હેત્વાભાસદોષનો પરિહાર કરેલ છે. એવી જ રીતે 'તિર્યક્' શબ્દના ગ્રહણથી ઊંચે ગતિ કરવાવાળા ધૂમાડા સાથે અને 'અનિયમિત' શબ્દના ગ્રહણથી નિયમિત ગતિવાળા પરમાણુની સાથે દોષનો પરિહાર કરેલ છે. તથા તેજઃ (અગ્નિ) આહાર (લાકડા વગેરે)ને ગ્રહણ કરવાથી અગ્નિની વૃદ્ધિનો વિશેષ સાક્ષાત્કાર થવાથી અને તેના વિકારનું પુરુષની માફક પ્રત્યક્ષ થવાથી જીવ સહિત છે. ભાષ્યકાર કહે છે—

અપરપ્પેરિયતિરિયા—ઽનિયમિયદિગ્ગમણઓઽનિલો ગોવ્વ। અનલો આહારાઓ, વિદ્ધિવિગારોવલંભાઓ ॥૧૪

આ ગાથાનો ભાવાર્થ ઉપર કહેલ છે. અથવા પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ અને વાયુ વાદળા વગેરેના વિકાર રહિત મૂર્તજાતિવાળા હોવાથી ગાય વગેરેના શરીરની જેમ જીવના શરીરો છે. વાદળા વગેરેના વિકારો મૂર્તજાતિવાળા હોવા છતાં પણ તે જીવના શરીરો નથી તે માટે દોષના પરિહાર માટે હેતુમાં (અબ્રાદિવિકારવર્જિત) વિશેષણ આપેલ છે. (૧૪) ફરી ભાષ્યકાર કહે છે:—

તણઓઽણબ્ભાઙ્ગિવિગા—રમુત્તજાઙ્ગત્તઓઽનિલંતાઙ્ગ । સત્થાસત્થહયાઓ, નિજીવસજીવરૂવાઓ ॥ ૧૫ ॥

પૃથ્વી આદિ ચાર, સ્વ-પરશસ્ત્રથી હણાયા હોય તો જીવ રહિત છે અને શસ્ત્રથી ન હણાયેલ હોય તો સજીવ છે. આ

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૧ ॥

ગાથાના પૂર્વાર્દ્ધનો ભાવર્થ ઉપર કહેલ છે. (૯૫) હવે વનસ્પતિઓનું વિશેષતાણ સચેતનપણું ભાષ્યની ગાથાઓવડે કહે છે—
જમ્મજરાજીવણમરણ-રોહણાહારદોહલામયઓ । રોગતિગિચ્છાઈહિય, ણારિવ્વ સચેયણા તરવો ॥ ૯૬ ॥
છિક્કપ્પરોહઆ છિક્કમિત્ત-સંકોયઓ કુલિંગિવ્વ । આસયસંચારાઓ, વિયંત્ત ! વહ્લી વિયાણાહિ ॥ ૯૭ ॥
સમ્માદયો વ સાવપ્પ-બોહસંકોયણાદિઓઽભિમયા । વડલાદયો ય સદ્દા-ઇવિસયકાલોવલંભાઓ ॥ ૯૮ ॥

જન્મ, જરા, જીવન, મરણ, ક્ષતસંરોહણ (ઘાનું રુઝાવું), આહાર, દોહદ-દોહલો, રોગ અને ચિકિત્સાવડે સ્ત્રીની માફક વૃક્ષો ચેતન સહિત છે. (૯૬) સ્પૃષ્ટપ્રરોદિકા-રીસામણી વિગેરે વનસ્પતિઓ ક્રીડા વગેરે જંતુઓની જેમ સ્પર્શ માત્રથી સંકોચને પામે છે. હે વ્યક્ત ! તું જાણ કે વેલડી વગેરે સ્વરક્ષણ માટે વાડ, વૃક્ષ અને કોટડી વગેરે ઉપર આશ્રય લેવાના હેતુથી ચડે છે. (૯૭) શમી (સીજડા) વગેરે વૃક્ષો, મનુષ્યની માફક નિદ્રા, જાગવું અને સંકોચ વગેરેને પામે છે એમ સ્વીકારેલ છે. વકુલ, ચંપક વગેરે વૃક્ષો વિપયોના-સંગીત, મદિરાનો ગંડૂપ (કોગલો), સુંદર સ્ત્રીના ચરણવડે તાડનાદિનો, વસંતાદિ ઋતુમાં ઉપભોગનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે, માટે વનસ્પતિ સચેતન છે. (૯૮) ‘એગા ભવસિદ્ધિયે’ત્યાદિ ભવિષ્યતીતિ ભવાઃ-ભવિષ્યકાલમાં થનારી સિદ્ધિ-નિર્વૃત્તિ છે જેઓને તે ભવસિદ્ધિકો-ભવ્યો, તેનાથી વિપરીત તે અભવસિદ્ધિકો-અભવ્યો જાણવા.

૧. વિયત્ત ! આ શબ્દ વ્યક્ત નામના ગણધરને આમંત્રણાર્થે પ્રમુદ્ધ કહેલ છે. ૨ કુખ્માંડી-કોઠું અને વિનોરું વગેરે ફઠવાળી વનસ્પતિને દોહદ થાય છે.

૧. સ્થાના-
ધ્યયને
સ્થાવરાણાં
જીવત્વમ્
૫૧ સૂત્રમ્

॥ ૫૧ ॥

શંકા-જીવપણું સમાન છતે ભવ્ય અને અભવ્યમાં વિશેષ ભેદ શો છે ? સમાધાન-સ્વભાવથી ભેદ કરાયેલ છે. દ્રવ્યત્વની અપેક્ષા જીવ અને આકાશની સમાનતા છે તો પણ સ્વભાવથી ભેદ છે.

દઢ્ઠાઈત્તે તુલ્લે, જીવનભાણં સભાવઓ ભેદો । જીવાડજીવાઈગઓ, જહ તહ ભવ્વેયરવિસેસો ॥૧૧॥

જીવ અને આકાશનું દ્રવ્યત્વ, સત્ત્વ, પ્રમેયત્વાદિપણાં તુલ્ય રૂપ હોવા છતાં પણ સ્વભાવથી ભેદ છે, એટલે જેમ આકાશ અજીવ છે અને ચેતન સજીવ છે તેમ ભવ્ય અને અભવ્યનો પણ ભેદ સ્વભાવથી જાણવો. ભવ્ય અને અભવ્યવડે વિશેષિત-ભિન્ન અન્ય દંડક કહ્યો. ‘ એગા સમદિદિયાણ ’ મિત્યાદિ સમ્યગ્-યથાર્થ દૃષ્ટિ (દર્શન), તત્ત્વો પ્રત્યે રુચિ છે જેઓને તે સમ્યગ્-દૃષ્ટિ જીવો, મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મના ક્ષય, ક્ષયોપશમ અને ઉપશમથી થાય છે. તથા મિથ્યા-વિપર્યાસવાળી, તીર્થંકરોવડે કહેવાયેલ પદાર્થસમૂહની શ્રદ્ધા રહિત દૃષ્ટિ-દર્શન (શ્રદ્ધાન) છે જેઓને તે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો, મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મના ઉદયથી જિનવચનની અરુચિવાળા હોય છે. કહ્યું છે કે:-“ સૂત્રોક્ત એક અક્ષરને પણ ન રુચવાથી મનુષ્ય મિથ્યાદૃષ્ટિ થાય છે. તીર્થંકરોએ કહેલું સૂત્ર તેઓને તો ચોક્કસ અપ્રમાણ છે. ” તથા કંઈક યથાર્થ અને કંઈક મિથ્યા છે દૃષ્ટિ જેઓની તે સમ્યગ્મિથ્યા-દૃષ્ટિ (મિશ્રદૃષ્ટિ) જીવો, જિનોક્ત ભાવો પ્રત્યે ઉદાસીન હોય છે. આ ગંભીર સંસારરૂપ સમુદ્રના મધ્યમાં વર્તતો જીવ, અનાભોગ (સ્વભાવતઃ) થયેલ પર્વત સંવંધીના પથ્થર ઘોલન સમાન યથાપ્રવૃત્તિકરણવડે પ્રાપ્ત થયેલા અંતઃ કોડાકોડી સાગ-

૧. નદીના પાણીમાં પથ્થર આડોઅવળો મટકાવાથી ઘસાય છે તે નદીઘોલન ન્યાય કહેવાય છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૨ ॥

રોપમસ્થિતિવિશિષ્ટ વેદવા યોગ્ય મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મની સ્થિતિમાંથી, ઉદયકાલના ક્ષણથી આરંભીને અંતર્મુહૂર્ત સુધી (ભોગવવા યોગ્ય સ્થિતિને) ઓલંઘીને અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિકરણની સંજ્ઞાવાળા વિશુદ્ધ વિશેષોવડે અંતર્મુહૂર્ત કાલપ્રમાણ ' અંતરકરણ ' કરે છે, ને તે અંતરકરણ કર્યે છતે મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મની વે સ્થિતિ થાય છે. અંતરકરણની નીચેની અંતર્મુહૂર્ત-માત્ર સ્થિતિ તે પ્રથમ સ્થિતિ અને તે અંતરકરણથી જ ઉપરલી વાંકીની જે સ્થિતિ તે વીજી સ્થિતિ. ત્યાં પ્રથમ સ્થિતિમાં મિથ્યાત્વના દલિકોના વેદન-ભોગવવાથી આ જીવ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે. તે જીવ અંતર્મુહૂર્તવડે તો તે પ્રથમ સ્થિતિનો નાશ થયે છતે મિથ્યાત્વ દલિકોના વેદનનો અભાવ હોવાથી અંતરકરણના પ્રથમ સમયમાં જ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને પામે છે. જેમ દાવાનઠ, પૂર્વે વાઠેલ લાકડાવાળા સ્થળને અથવા સ્વારી જમીનને પ્રાપ્ત થઈને ઠરી જાય છે-નષ્ટ થાય છે તેમ મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મના વેદનરૂપ અગ્નિ, અંતરકરણને પ્રાપ્ત થઈને ઠરી જાય છે. ઔપધ વિશેષ સમાન તે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરીને મદન-કોદ્રવ સમાન દર્શનમોહનીયરૂપ અશુદ્ધ કર્મ ત્રણ પ્રકારે થાય છે-૧ અશુદ્ધ, ૨ અર્ધવિશુદ્ધ અને ૩ વિશુદ્ધ. તે ત્રણ પુંજો- (ઢગલા)ના મધ્યે જ્યારે અર્ધવિશુદ્ધ પુંજ ઉદય થાય છે ત્યારે તેના ઉદયવશથી જીવને અર્ધવિશુદ્ધરૂપ અરિહંતોષ કહેલું-જો-

૧. અંતર્મુહૂર્ત ન્યૂન અંતઃ કોડાકોડી સાગરોપમ કાલ પ્રમાણવાળો. ૨. પ્રથમ સ્થિતિ પૂર્ણ થયા પછી જીવ અંતરકરણમાં પ્રવેશ કરે છે. ૩. અંતરકરણનો કાલ પૂર્ણ થયે છતે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વનો કાલ પણ પૂર્ણ થાય છે. પછી અવશ્ય તે જીવ ત્રણ પુંજમાંથી કોઈપણ એક પુંજમાં જાય છે, જેથી જે પુંજનો ઉદય થાય તેવી દૃષ્ટિવાળો થાય છે.

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
દૃષ્ટિસ્વરૂપમ્
૫૧ સૂત્રમ્

॥ ૫૨ ॥

વાયેલ તત્ત્વોનું શ્રદ્ધાન થાય છે ત્યારે મિશ્રશ્રદ્ધાનવડે આ જીવ સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ થાય છે. તે જીવ અંતર્મુદૂર્ત પર્યંત મિશ્રદષ્ટિપણે રહે છે. ત્યારબાદ અવશ્ય સમ્યક્ત્વપુંજને અથવા મિથ્યાત્વપુંજને પામે છે. સમ્યગ્દષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ અને મિશ્રદષ્ટિવડે વિશેષિત અન્ય દંડક કહ્યો. દંડકમાં નારક અને દશ અસુરાદિ એ ઇગ્યારને પદોને વિષે ત્રણ દષ્ટિ છે, આથી કહ્યું છે કે—‘ એવં જાવ થણિયે ’ ત્યાદિ. પૃથ્વી આદિ પાંચ દંડકમાં એક મિથ્યાત્વદષ્ટિ જ છે. તે કારણથી પૃથ્વી આદિને મિથ્યાત્વવડે જ કથન કરાયેલ છે. કહ્યું છે કે—‘ ચોદસતસસેસયામિચ્છ ’ત્તિ ચૌદે ગુણસ્થાનકવાળા ત્રસ જીવો છે, સ્થાવરો તો મિથ્યાદષ્ટિવાળા જ છે. ચેદંદ્રિય આદિ ત્રણ દંડકનાં જીવોને મિશ્રદષ્ટિ નથી, કારણ કે સંજ્ઞિ જીવોને જ મિશ્રદષ્ટિનો સદ્ભાવ છે; તેથી તેઓને વિષે સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિપણાજ વ્યવસ્થા કરેલ છે. એવી રીતે ‘ તેદંદિયાણંપિ ચઝરિંદિયાણં-પિ’ત્તિ દ્વીન્દ્રિયની માફક બે દષ્ટિના કથનવડે વર્ગણાનું એકપણું કહેવું. પંચેન્દ્રિય તિર્થંચ આદિ પાંચ દંડકોમાં દર્શન (દષ્ટિ) ત્રણ પણ છે, તેથી ત્રણ પ્રકારે પણ તેનું કથન છે. આ કારણથી જ કહ્યું છે—‘સેસા જહા નેરહય’ત્તિ અર્થાત્ જેવી રીતે નારકના દંડકમાં વર્ગણા કહેલી છે તેમ કહેવી. વળી દંડક પર્યંત આ સૂત્ર—‘એગા સમ્મદિદ્ધિયાણં વેમાણિયાણં વગ્ગણા, એવં મિચ્છ-દિદ્ધિયાણં, એવં સમ્મામિચ્છદિદ્ધિયાણં’ અહિં સુધી કહે છે.—‘ જાવ એગા સમ્મામિચ્છે ’ ત્યાદિ ૩ । ‘એગા કણ્હ-પક્કિયણં ’ ઇત્યાદિ કૃષ્ણપાક્ષિક અને શુક્લપાક્ષિકનાં લક્ષણ કહે છે:—

૧. સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય જીવને ત્રણ દષ્ટિ હોય છે અને અસંજ્ઞિને મિશ્રદષ્ટિ ન હોવાથી ટીકામાં ‘ અપિ ’ શબ્દ ગ્રહણ કરેલ છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૩ ॥

જેસિમવઢો પોગલ-પરિયટો સેસઓ ડ સંસારો । તે સુક્કપખિવયા ખલુ, અહિં પુણ કિણ્હપક્ષવીઆ ॥૧૦૦

જે જીવોનો અપાર્દ-કિંચિત્ ન્યૂન પુદ્ગલપરાવર્ત સંસાર બાકી રહ્યો હોય તે નિશ્ચયથી શુક્લપાશ્વિકો કહેવાય છે અને જેઓનો અર્દ્રપુદ્ગલપરાવર્તથી અધિક સંસાર હોય તે કૃષ્ણપાશ્વિકો કહેવાય છે. આ બે પક્ષોવડે વિશેષિત આ ચોથો દંડક છે. ૪. 'એગા કણ્હેલેસાણ' મિત્યાદિ, જેનાથી જીવ કર્મની સાથે ચોંટે છે તે લેશ્યા. યદાહ-શ્લેષ ઇવ વર્ણબંધસ્ય કર્મ્મબંધસ્થિતિવિધાત્ર્યઃ" વર્ણબંધ-ચિત્રકાર્યમાં શ્લેષ(સેસ)ની જેમ કર્મબંધની સ્થિતિને કરનારી આ લેશ્યાઓ છે. તથા- "કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યની સહાયતાથી સ્ફટિકની જેમ આત્માનો જે પરિણામ, તે પરિણામમાં આ 'લેશ્યા' શબ્દ જોડાય છે." આ લેશ્યા, યોગની પરિણતિરૂપ હોવાથી અને યોગ શરીરનામકર્મની પરિણતિવિશેષ છે તેથી શરીરનામકર્મની પરિણતિરૂપ છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની ટીકાના કરનારા શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિયે યોગનો પરિણામ તે લેશ્યા છે, એમ કહ્યું છે. શંકા-યોગનો પરિણામ લેશ્યા કેમ કહેવાય ? સમાધાન-જે હેતુથી સયોગી કેવલી, શુક્લેશ્યાના પરિણામવડે વિચરીને આયુષ્યનું શેષ અંતર્મુહૂર્ત રહેતે છતે યોગનું રુંધન કરે છે, તેથી અયોગીપણું અને અલેશ્યપણું પ્રાપ્ત કરે છે-આ કારણથી જણાય છે કે યોગનો પરિણામ તે લેશ્યા. વઢી તે યોગ શરીરનામકર્મની પરિણતિવિશેષ છે, તેથી કહેલું છે કે-કર્મ જ કાર્મણ શરીરનું અને અન્ય ઔદારિકાદિ શરીરોનું કારણ છે, તેથી ઔદારિક શરીર યુક્ત આત્માનો જે વીર્યપરિણતિવિશેષ તે (૧) કાયયોગ છે તથા ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારક શરીરના

૧. આ શ્લોક પ્રશમરતિ ગ્રંથના ૩૮ માં શ્લોકનો ઉત્તરાર્દ છે.

૧. સ્થાના-
ધ્યયને
લેશ્યા-
વર્ણનમ્
૫૧ સૂત્રમ્

॥ ૫૩ ॥

વ્યાપારવડે ગ્રહણ કરેલ ભાષાવર્ગણાના દ્રવ્યના સમૂહની સહાયતાથી જે જીવનો વ્યાપાર તે (૨) વચનયોગ તથા ઔદારિકાદિ શરીરના વ્યાપારવડે ગ્રહણ કરેલ મનોવર્ગણાના દ્રવ્યના સમૂહની સહાયતાથી જે જીવનો વ્યાપાર તે (૩) મનોયોગ. તેથી જેવી રીતે કાયાદિકરણયુક્ત આત્માની જે વીર્યપરિણતિ તે યોગ કહેવાય છે તેવી રીતે જ લેશ્યા પળ આત્માની વીર્યપરિણતિરૂપ છે. અન્ય આચાર્યો તો સ્પષ્ટ કહે છે:-કર્મનો જે નિસ્પંદ (રસ અથવા શરણું) તે લેશ્યા. લેશ્યા દ્રવ્ય અને ભાવભેદથી બે પ્રકારે છે. તેમાં કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યો જ દ્રવ્ય લેશ્યા છે, ભાવલેશ્યા તો કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યોથી ઉત્પન્ન થયેલ જીવનો જે પરિણામ તે ભાવલેશ્યા છે. આ લેશ્યા છ પ્રકારે છે. તેનું સ્વરૂપ આગમપ્રસિદ્ધ જાંબૂના ફળને ધાનના છ પુરુષના દૃષ્ટાંતથી અથવા ગામના ઘાતક-મારનાર છ પુરુષના દૃષ્ટાંતથી સમજવું. લેશ્યાના સૂત્રો સુગમ છે. વિશેષ કહે છે:-કૃષ્ણ-કાઠા વર્ણવાળા દ્રવ્યની સહાયતાથી ઉત્પન્ન થયેલા અશુભ પરિણામરૂપ લેશ્યા છે જેઓને તે કૃષ્ણલેશ્યાવાળા છે. એવી જ રીતે શેષ પદો પળ જાણવા. હવે વિશેષ કહે છે:-નીલ લેશ્યા કંઢક સુંદર રૂપવાળી છે, એવી રીતે આ જ ક્રમવડે યાવત્ શબ્દથી જ 'એગા કાવોયલેસ્સાણ'મિત્યાદિ ત્રણ સૂત્ર જાણવા, તેમાં પશ્ચિ વિશેષ કપોત(પારેવા) ના વર્ણવડે સમાન જે ધૂસરવર્ણ દ્રવ્યો, તેની સહાયતાથી ઉત્પન્ન થયેલી તે કાપોતલેશ્યા, કંઢક વિશેષ શુભ ફળ લેશ્યા છે જેઓને તે કપોતલેશ્યાવાળા જાણવા. તેજ:-અગ્નિની જ્વાળાના વર્ણ જેવા જે રક્ત દ્રવ્યો, તેની સહાયતાથી જે ઉત્પન્ન થયેલી તે તેજોલેશ્યા શુભ સ્વભાવવાળી છે. પદ્મકમલના ગર્ભ(અંદરનો ભાગ)ના જેવા વર્ણવાળા પીઠા દ્રવ્યો, તેની સહાયતાથી જે ઉત્પન્ન થયેલી તે પદ્મલેશ્યા શુભતર છે-વિશેષ સારી છે. શુક્લ વર્ણવાળા દ્રવ્યોથી જે ઉત્પન્ન થયેલી તે શુક્લલેશ્યા અતિશય શુભ છે. આ લેશ્યાઓનું વિશેષતઃ સ્વરૂપ ઉત્તરાધ્યયનના ચોત્રીશમા લેશ્યા અધ્યયનથી

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૪ ॥

જાણવું. ' એવં જસ્સ જતિ ' તિ નારકોની માફક જ જે અસુરાદિકની જે જેટલી લેશ્યાઓ છે, તેના કથનવડે તેની વર્ગણાનું
એકપણું કહેવું. ' ભવળે 'ત્યાદિના સૂત્રવડે તેઓની લેશ્યાઓનો પરિણામ કહેતા અહિં સંગ્રહણીની ગાથા જણાવે છે.

કાઝ નીલા કિણહા, લેસાઓ તિન્નિ હોંતિ નરણસું । તડ્યાણ કાઝનીલા, નીલા કિણહા ય રિટ્ટાણ ॥૧૦૧॥

નરકોને વિષે કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત એ ત્રણ લેશ્યા [સામાન્યતઃ] છે. ત્રીજી નરકમાં કાપોત અને નીલલેશ્યા છે અને
પાંચમી રિટ્ટા નરકમાં નીલ અને કૃષ્ણલેશ્યા છે. (૧૦૧)

કિણહા નીલા કાઝ, તેઝલેસા ય ભવળવંતરિયા । જોડસસોહંમીસાણ, તેઝલેસા મુળેયઠ્ઠા ॥ ૧૦૨ ॥

કપ્પે સળંકુમારે, માહિંદે ચેવ બંમલોણ ય । ણણસુ પમ્હલેસા, તેળ પરં સુક્કલેસા ઝ ॥ ૧૦૩ ॥

ભવનપતિ અને વ્યંતરને કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તેજોલેશ્યા હોય છે, જ્યોતિષ્ક, સૌધર્મ અને ઈશાન દેવલોકમાં એક
તેજોલેશ્યા જાણવી, સનત્કુમાર, માહિંદ્ર અને બ્રહ્મલોક કલ્પમાં પદ્મલેશ્યા છે, તેનાથી ઉપર એક શુક્લલેશ્યા છે. (૧૦૨-૧૦૩)

પુઢવી આઝ વળસસડ, વાયર પત્તેય લેસ ચત્તારિ । ગબ્મયતિરિયનરેસું, છલ્લેસા તિન્નિ સેસાણં ॥૧૦૪॥

વાદર પૃથ્વી, પાળી અને પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં કૃષ્ણાદિ ચાર લેશ્યા છે, ગર્ભજ તિર્યંચ અને મનુષ્યમાં છ લેશ્યા છે. શેષ—

૧ પહેલી—ત્રીજી નરકમાં કાપોતલેશ્યા, ચોથી નરકમાં નીલલેશ્યા અને છઠ્ઠી તથા સાતમીમાં કૃષ્ણલેશ્યા છે. ૨ છઠ્ઠા દેવલોકથી
યાવત્ સર્વાર્થસિદ્ધિ વૈમાન પર્યંત.

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
લેશ્યા-
વર્ણનમ્
૫૧ સૂત્રમ્

॥ ૫૪ ॥

તેજો, વાયુ અને ત્રણ વિકલેન્દ્રિયમાં ત્રણ લેશ્યા છે. (૧૦૪) આ સામાન્ય લેશ્યાદંડક કહ્યો ૫. એ જ લેશ્યાદંડક, ભવ્ય અને અભવ્યના વિશેષણથી અન્ય દંડક છે. ' એગા કળ્હલેસાણં ભવસિદ્ધિયાણં વર્ગગણે ' ત્યાદિ-એવી રીતે જેમ કૃષ્ણ-લેશ્યામાં તેમ ' છસુવિ 'ત્તિ કૃષ્ણલેશ્યા સહિત છ લેશ્યાઓમાં જો કૃષ્ણલેશ્યાનું ગ્રહણ નહિં કરીએ તો પાંચ જ અતિદેશ્ય-કથન કરવા યોગ્ય થશે. ભવ્ય અને અભવ્ય લક્ષણવાળા વચ્ચે પદ દરેક લેશ્યા પ્રત્યે કહેવા. જેમ કે 'એગા નીલલેસાણં ભવસિદ્ધિયાણં વર્ગગણે' ત્યાદિ ૬. લેશ્યાદંડકમાં જ ત્રણ દર્શન(દષ્ટિ)વડે વિશેષ અન્યદંડક છે. ' એગા કળ્હલેસાણં સમ્મહિદ્ધિયાણમિ ' ત્યાદિ. 'જેસિં જહ્ દિટ્ઠીઓ'ત્તિ-જે નારકી વગેરેને સમ્યક્ત્વાદિ જેટલી દષ્ટિઓ હોય તેઓને તેટલી દષ્ટિઓ કહેવી. તેમાં એકેન્દ્રિયોને મિથ્યાત્વ જ છે, ત્રણ વિકલેન્દ્રિયોને સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વ છે અને શેષ સોઠ દંડકમાં ત્રણે દષ્ટિઓ હોય છે ૭. લેશ્યાદંડક જ કૃષ્ણ અને શુક્લપક્ષવિશિષ્ટ અન્ય દંડક છે. ' એગા કળ્હલેસાણં કળ્હપક્ષિયાણમિ ' ત્યાદિ ૮. આ આઠ પદવડે ચોવીશ દંડકમાં અકેક વર્ગના કહેવી. તે આઠ પદ આ પ્રમાણે:—

ઓહો ૧ ભવ્વાઈહિં, વિસેસિઓ ૨ દંસણેહિં ૩ પક્ષવેહિં ૪ ।

લેસાહિં ૫ ભવ્વ ૬ દંસણ ૭ પક્ષવેહિં ૮ વિસિટ્ઠ લેસાહિં ॥ ૧૦૫ ॥

૧. ઓઘ-સામાન્ય દંડક વર્ગના, ૨. ભવ્યાદિથી વિશિષ્ટ પદવાળી વર્ગના, ૩. દર્શન-દષ્ટિ સમ્યક્ત્વાદિ વિશિષ્ટ પદવાળી, ૪. કૃષ્ણાદિ પક્ષવિશિષ્ટ પદવાળી, ૫. કૃષ્ણાદિ લેશ્યાવિશિષ્ટ પદવાળી, ૬. ભવ્યવિશિષ્ટ લેશ્યાપદવાળી, ૭. દર્શનવિશિષ્ટ

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૫ ॥

લેશ્યાવાલી અને ૮. પક્ષવિશિષ્ટ લેશ્યાવાલી વર્ગના જાણવી. આની પછી હવે સિદ્ધની વર્ગના કહેવાય છે. તેમાં સિદ્ધ બે પ્રકારના છે : ૧ અનંતરસિદ્ધ અને ૨ પરંપરસિદ્ધ. તેમાં અનંતરસિદ્ધો પંદર પ્રકારે છે. હવે તેઓની વર્ગણાનું એકપણું કહે છે:—‘एगा तित्थे’ इत्यादिना—તેમાં જેનાવડે તરાય છે તે તીર્થ, દ્રવ્યથી નદી વગેરેના સમ અને નિર્દોષ ભૂમિભાગ હોય તે, અથવા બૌદ્ધાદિનું પ્રવચન—શાસન તે દ્રવ્યતીર્થ. દ્રવ્યતીર્થપણું, નદી વગેરેનું અપ્રધાનપણું હોવાથી છે અને ભાવથી તરવા યોગ્ય સંસારસાગરને દ્રવ્યતીર્થવડે તરવા માટે અશક્ય હોવાથી તેમજ આ તર્થનું સાવધપણું હોવાથી અપ્રધાનપણું છે. ભાવતીર્થ તો સંઘ છે, જે કારણથી જ્ઞાનાદિ ભાવવડે તેના (જ્ઞાનાદિના) પ્રતિપક્ષરૂપ અજ્ઞાનાદિથી અને ભાવભૂત સંસારથકી તારે છે. માણ્યકાર કહે છે કે—

जं णाणदंसणचरित्तभावओ तव्विवक्खभावाओ । भवभावओ य तारेइ, तेण तं भावओ तित्थं ॥૧૦૬॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થ ઉપર કહેવાયેલ છે. અથવા ત્રિષુ—ક્રોધરૂપ અગ્નિદાહનો ઉપશમ, લોભરૂપ તૃષ્ણાનો નિરાસ અને કર્મમલને દૂર કરવારૂપ આ ત્રણ લક્ષણમાં અથવા જ્ઞાનાદિલક્ષણરૂપ ત્રણ અર્થમાં જે રહે છે તે ‘ त्रिस्थ ’ પ્રાકૃતશૈલીથી ‘ तित्थ ’ કહેવાય છે. માણ્યકાર કહે છે:—

दाहोवसमादिसु वा, जं तिसु थियमहव दंसणाईसुं । तो तित्थं सङ्घो च्चिय, उभयं च विसेसणविसेसं ॥૧૦૭॥

તીર્થ તે સંઘ અથવા સંઘ તે તીર્થ. અહિં સંઘ વિશેષ્ય અને તીર્થ વિશેષણ અથવા તીર્થ વિશેષ્ય અને સંઘ વિશેષણ છે, અર્થાત્ બન્ને વિશેષણ અને વિશેષ્યભાવવાળા છે. પૂર્વાર્ધ ભાગ ઉક્તાર્થ છે. ક્રોધરૂપ અગ્નિદાહનો ઉપશમ આદિ ત્રણ અર્થો—

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
સિદ્ધભેદાઃ
૧૫
૫૧ સૂત્રમ્

॥ ૫૫ ॥

ફઝો છે જેને તે ' વ્યર્થ ' છે. પ્રાકૃત ભાષાથી 'તિત્થ' શબ્દ છે. ભાષ્યકાર કહે છે—

કોહગિદાહસમણા-દઓ વ તે ચેવ તિન્નિ જસ્સડ્ઠથા । હોઈ તિયત્થં તિત્થં,તમત્થસહો ફલત્થોડ્ઠયં ॥૧૦૮॥

ગાથાનો ભાવાર્થ ઉપર્યુક્ત છે. અહિં અર્થ શબ્દ ફલવાચક છે, અથવા જ્ઞાનાદિ ત્રણ અર્થો-વસ્તુઓ છે જેને તે વ્યર્થ. વઝી ભાષ્યકાર કહે છે:—

અહવા સમ્મહંસણ-નાણચરિત્તાઈં તિન્નિ જસ્સડ્ઠથા । તં તિત્થં પુવ્વોદિય-મિહમત્થો વત્થુપજ્ઞાઓ ॥૧૦૯॥

અહિં અર્થ શબ્દ વસ્તુનો પર્યાયવાચક છે. શેષપદો ઉક્ત ભાવાર્થ છે. તેમાં તીર્થ છતે જે સિદ્ધો-નિર્વૃત્ત થયા તે ઋષભસેન ગણધર વગેરેની જેમ તીર્થસિદ્ધો છે. તેઓની વર્ગણા એક છે (૧). અતીર્થ-તીર્થાંતરમાં સાધુઓના અભાવકાલમાં જાતિસ્મરણાદિ-વડે પ્રાપ્ત કરેલ છે મોક્ષ જેઓએ તે મરુદેવીની માફક અતીર્થસિદ્ધો છે. તેઓની વર્ગણા એક છે (૨). ' એવં ' શબ્દથી ' એગા તિત્થગરસિદ્ધાણં વગ્ગણે 'ત્યાદિ જાણવું. ઉક્ત લક્ષણવાઝા તીર્થને અનુકૂલપણાએ, હેતુપણાએ અથવા તેના સ્વભાવપણાએ જે કરે છે તે તીર્થકર કહેવાય છે. ભાષ્યકાર કહે છે—

અણુલોમહેઉતસ્સી-લયાય જે ભાવતિત્થમેયં તુ । કુવ્વંતિ પગાસંતિઉ, તે તિત્થગરા હિયત્થકરા ॥૧૧૦॥

૧. અહિં સંઘ, વસ્તુ અને જ્ઞાનાદિ, સંઘના પર્યાયો છે, તે વસ્તુથી અભિન્ન છે. ૨. પ્રવાહની અપેક્ષાએ તીર્થ અનાદિ છે, તો પણ પ્રત્યેક તીર્થકરોની અપેક્ષાએ તીર્થ ઉત્પન્ન થાય છે તે કારણથી તીર્થાંતર કહેવાય છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સામુવાદ
॥ ૫૬ ॥

આનુલોમ્ય, 'હેતુ' અને તત્સ્વભાવપણા જે આ ભાવતીર્થને કરે છે અને પ્રકાશે છે તે હિત કરનારા તીર્થકરો છે. તીર્થ-કરો થયા થકા જે સિદ્ધો થાય છે તે ઋપભાદિની માફક તીર્થકરસિદ્ધો કહેવાય છે. તેઓની વર્ગણા એક છે (૩). અતીર્થકર-સિદ્ધો-સામાન્ય કેવલીઓ થયા થકા જે સિદ્ધો થાય છે તે ગૌતમાદિની જેમ અતીર્થકરસિદ્ધ છે. તેઓની વર્ગણા એક છે (૪). સ્વયં-આત્મવડે (પોતાની મેલે) બુદ્ધો-તત્ત્વના જાણનારા જે સ્વયંબુદ્ધો થયા થકા સિદ્ધ થાય તે સ્વયંબુદ્ધો. તેઓની વર્ગણા એક છે (૫). અનિત્યતાદિ ભાવનાઓનો નિમિત્તભૂત કોઈ પણ એક પદાર્થને આશ્રયીને-જોઈને પરમાર્થ જાણનારા તે પ્રત્યેકબુદ્ધો થયા થકા સિદ્ધો થાય છે તે પ્રત્યેકબુદ્ધ છે. તેઓની વર્ગણા એક છે (૬). સ્વયંબુદ્ધ અને પ્રત્યેકબુદ્ધોનો ભેદ બોધિ, ઉપધિ, શ્રુત અને લિંગવડે કરાયેલ છે. તે આ પ્રમાણે:-સ્વયંબુદ્ધોને બાહ્ય નિમિત્ત વિના જ બોધિ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રત્યેકબુદ્ધોને બાહ્ય નિમિત્તની અપેક્ષા કરકંડુ વિગેરેની જેમ બોધિ પ્રાપ્ત થાય છે. સ્વયંબુદ્ધોને પાત્રાદિ બાર પ્રકાર ઉપધિ હોય છે. તે આ પ્રમાણે—

પત્તં ૧ પત્તાબંધો ૨, પાયઠવળં ૩ ચ પાયકેસરિયા ૪ ।

પડલાઈ ૫ રયત્તાળં ૬ ચ, ગોચ્છઓ ૭ પાયનિજ્જોગો ॥ ૧૧૧ ॥

તિન્નેવ ય પચ્છાગા ૧૦, રયહરણં ૧૧ ચેવ હોઈ મુહપોત્તિ ૧૨ ।

૧. બાલ વગેરે અને સ્થવિરાદિને અનુરૂપ જે દેશના તે આનુલોમ્ય, તીર્થની સ્થાપનામાં સ્વયં હેતુભૂત છે તેથી હેતુ અને તીર્થકરનામ-કર્મના ઉદયથી ભાવઅનુકંપા તે તત્સ્વભાવ.

૧. સ્થાના-
ધ્યયને
સિદ્ધભેદઃ
૧૫
૫૧ સૂત્રમ્

॥ ૫૬ ॥

૧ પાત્ર, ૨ પાત્રબંધ (જોલી), ૩ પાત્રસ્થાપન-જેમાં પાત્ર સ્થાપન કરવામાં આવે છે તે કંબલનો ઝંડ, ૪ પાત્રકેસારિકા-કોમલ વસ્ત્રનો ઝંડ, ૫ પડલા-ભિક્ષાઈ જતાં પાત્રના ઉપર જે ઢાંકવામાં આવે છે તે, ૬ રજસ્રાણ-પાત્રની વચ્ચે જે વસ્ત્ર મૂકવામાં આવે છે તે, ૭ ગોચ્છક-કંબલનો ટુકડો જે પાત્રના ઉપર બાંધવામાં છે તે (એ સાત પ્રકારનો પાત્ર સંબંધી ઉપધિ છે), ૮-૧૦ ત્રણ પ્રચ્છાદકો (વસ્ત્રો)-વે સૂતરનો અને એક ઝૂનનો, ૧૧ રજોહરણ અને ૧૨ મુહપત્તિ-આ બાર ઉપધિ હોય છે. પ્રત્યેક-બુદ્ધોને ત્રણ વસ્ત્ર સિવાય નવ ઉપધિ હોય છે. સ્વયંબુદ્ધોનો પૂર્વ(ભવ)માં મળેલા શ્રુત વિષે નિયમ નથી, અર્થાત્ પૂર્વભવનું અધ્યયન કરેલું શ્રુત હોય અથવા ન પળ હોય. પ્રત્યેકબુદ્ધોને તો પૂર્વ જન્મનું અધ્યયન કહેલું શ્રુત ચોક્કસ હોય છે. સ્વયંબુદ્ધોને લિંગ- (મુનિવેષ)નો સ્વીકાર આચાર્યોની સમીપમાં પળ હોય છે જ્યારે પ્રત્યેકબુદ્ધોને તો દેવ આપે છે. બુદ્ધબોધિતો-આચાર્યાદિવડે પ્રતિ-બોધ પામેલા છતાં જે સિદ્ધો થાય તે બુદ્ધબોધિતસિદ્ધો. તેઓની વર્ગણા એક છે (૭). ઉપરના તેમજ સ્ત્રીલિંગસિદ્ધો (૮), પુરુષલિંગ-સિદ્ધો (૯), નપુંસકલિંગસિદ્ધો (૧૦), રજોહરણાદિની અપેક્ષાએ સ્વલિંગસિદ્ધો (૧૧), પરિત્રાજકાદિ લિંગમાં સિદ્ધ થયેલા તે અન્યલિંગસિદ્ધો (૧૨), મરુદેવી વગેરે ગૃહિલિંગસિદ્ધો (૧૩), એક સમયમાં અકેક સિદ્ધ થયેલા તે એકસિદ્ધો (૧૪) અને એક સમયમાં બેથી એક સો આઠ સુધી જે સિદ્ધ થયેલા તે અનેકસિદ્ધો (૧૫). આ સ્ત્રીલિંગસિદ્ધો વગેરેની એકેક વર્ગણા છે. અનેક સમય સિદ્ધોની નિરૂપણ કરનારી ગાથા નીચે પ્રમાણે છે—

૧. વર્તમાન ભવમાં નવીન અધ્યયન કરેલું શ્રુત હોય ન છે. ૨. યજ્ઞન્યથી અગ્યાર અંગ અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક ન્યૂન દશ પૂર્વ જેટલું શ્રુત હોય છે.

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૬૭ ॥

વત્તીસા અડયાલા, સટ્ટી બાવત્તરી ય બોદ્ધવ્વા । ચુલસીઈ છન્નઉઈ, દુરાહિય અટ્ટોત્તર સયં ચક્કી ॥૧૧૨॥

ઉપરની ગાથાનું વિવરણ કરતાં જણાવે છે કે—જ્યારે એક સમયે એકથી માંડી ઉત્કૃષ્ટ વત્રીસ સુધી સિદ્ધ થાય ત્યારે બીજે સમયે પણ વત્રીસ, એવી રીતે સતત આઠ સમય સુધી વત્રીસ સિદ્ધ થાય છે. તે પછી અવશ્ય અંતર પડે છે. વળી જ્યારે એક સમયમાં તેત્રીશથી આરંભીને અડતાલીશ પર્યંત સિદ્ધ થાય છે ત્યારે નિરંતર સાત સમય સુધી સિદ્ધ થાય છે. ત્યારવાદ ચોક્કસ અંતર પડે છે. એવી રીતે જ્યારે ઓગણપચાસથી માંડીને યાવત્ સાઠ સુધી એક સમય સિદ્ધ થાય છે ત્યારે અંતર રહિત છ સમય પર્યંત સિદ્ધ થાય છે. તે પછી સમયાદિ અંતર થાય છે. એવી રીતે અન્ય સમયોમાં પણ યોજના કરવી. યાવત્ એક સો ને આઠ એક સમયે જ્યારે સિદ્ધ થાય ત્યારે અવશ્ય સમયાદિ અંતર થાય છે. બીજા આચાર્યો તો આ પ્રમાણે વ્યાખ્યા કરે છે—જ્યારે આઠ સમય સુધી નિરંતર સિદ્ધ થાય છે ત્યારે પ્રથમ સમયમાં જઘન્યથી એક અને ઉત્કૃષ્ટથી વત્રીશ સિદ્ધ થાય છે. બીજા સમયમાં જઘન્યથી એક અને ઉત્કૃષ્ટથી અડતાલીશ સિદ્ધ થાય છે. તેવી રીતે સર્વત્ર એક સમયમાં જઘન્યથી એક અને ઉત્કૃષ્ટથી “વત્તીસે” ત્યાદિ ગાથાના ભાવાર્થ પ્રમાણે જાણવું એટલે કે—એક સમયમાં ઉત્કૃષ્ટથી વત્રીશ, બીજામાં અડતાલીશ, ત્રીજા સમયમાં સાઠ, ચોથામાં બૉતેર, પાંચમામાં ચોર્યાસી, છઠ્ઠામાં છન્નુ, સાતમામાં એક સો બે અને આઠમા સમયમાં એકસો ને આઠ

* એક સમયમાં ઉત્કૃષ્ટથી વત્રીશ, બીજામાં અડતાલીશ, ત્રીજામાં સાઠ, ચોથામાં બૉતેર, પાંચમામાં ચોર્યાસી, છઠ્ઠામાં છન્નુ, સાતમા સમયમાં એક સો ને બે અને આઠમામાં એક સો આઠ.

૧. સ્થાના-
ધ્યયને
સિદ્ધભેદાઃ
૧૫
૫૧ સૂત્રમ્

॥ ૬૭ ॥

સિદ્ધ થાય છે. એમ ભૂતભાવરૂપ સમીપ સંબંધવડે તીર્થાદિ ભેદથી પંદર પ્રકારના અનંતરસિદ્ધોની વર્ગણાનું એકપણું કહ્યું. હવે પરંપરસિદ્ધોની વર્ગણા કહે છે:—ત્યાં “અપદમસમયસિદ્ધાણમ્” ઇત્યાદિ ૧૩ સૂત્રો જાણવા. જે પ્રથમ સમયમાં નહિ સિદ્ધ થયેલા તે અપ્રથમસમયસિદ્ધો—સિદ્ધપણાના વીજા સમયમાં વર્તનારા તેઓની વર્ગણા એક છે. એવી રીતે યાવત્ શબ્દથી “દુસમયસિદ્ધાણં તિચઉપંચછસત્તટ્ટનવદસંસંઘેજ્ઞાસંઘેજ્ઞસમયસિદ્ધાણ” મિતિ એમ જાણવું. તેમાં સિદ્ધપણાના ત્રણ સમયાદિને વિષે દ્વિસમયસિદ્ધાદિ કહેવાય છે, અથવા સામાન્યથી અપ્રથમસમયસિદ્ધ નામવિશેષથી દ્વિસમયસિદ્ધ નામ કહેવાય છે. આ કારણથી તેઓની વર્ગણા એક છે. કોઈ સ્થળે ‘પદમસમયસિદ્ધાણં’તિ એવો પાઠ છે. ત્યાં અનંતરસમયસિદ્ધ અને પરંપરસમયસિદ્ધરૂપ ભેદ નહિ કરીને પ્રથમસમયસિદ્ધો જ અનંતરસમયસિદ્ધો છે એવી વ્યાખ્યાદિ કરવી. દ્વિસમયાદિસિદ્ધો તો જેમ શ્રુતમાં છે તેમ જ કહેવા.

અહિંથી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવનો આશ્રય કરીને પુદ્ગલની વર્ગણાના એકપણાનો વિચાર કરાય છે—‘એગા પરમે’-ત્યાદિ જે પૂરણ, ગલન સ્વભાવવાળા છે તે પુદ્ગલો, તે સ્કંધો પણ હોય માટે કંડક વિશેષ કહે છે—પરમાણુઓ—પ્રદેશ રહિત એવા જે પુદ્ગલો છે તેઓની વર્ગણા એક છે. એવં શબ્દથી ‘દુપણસિયાણં સંધાણં, તિચઉપંચછસત્તટ્ટનવદસંસંઘેજ્ઞપ-ણસિયાણં અસંઘેજ્ઞપણસિયાણમિ’તિ—એમ જાણવું. દ્રવ્યથી પુદ્ગલની વિચારણા કરી. હવે દ્રવ્ય પછી ક્ષેત્રથી વિચારાય છે—‘એગા એગપણેસે’ત્યાદિ—એક પ્રદેશમાં ક્ષેત્રને અવગાહીને રહેલા પુદ્ગલો તે એકપ્રદેશાવગાહ કહેવાય છે. તેઓની વર્ગણા એક છે અને તે પરમાણુ વગેરે અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધો પર્યંત હોય છે. દ્રવ્યના પરિણામનું અર્ચિત્યપણું હોવાથી જેમ

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાબુવાદ
॥ ૫૮ ॥

પાદ(પારા)ના એક કર્ષવડે ચારિતા—સ્વવાયેલા (મિશ્રણ થયેલા) સુવર્ણના સાત કર્ષો તે એક કર્ષીભૂત થાય છે અને ફરી પ્રયોગ-
વડે અલગ કરવાથી સાત જ કર્ષ સુવર્ણ થાય છે. ‘ જાવ એગા અસંખેજ્જપણસોગાઢાણમિ’તિ પુદ્ગલોનું અનંત પ્રદેશ-
વગાહીપણું જ નથી, કારણ કે લોકપ્રમાણરૂપ અવગાહ ક્ષેત્રનું પણ અસંખ્યેય પ્રદેશપણું છે. હવે કાલથી કહે છે—
‘એગા એગસમણ’ત્યાદિ—પરમાણુત્વાદિવડે એકપ્રદેશાવગાઢાદિત્વવડે અને એકગુણ કાલાદિત્વવડે એક સમય સુધી જ
રહેવાનું છે જેઓને તે એકસમયસ્થિતિવાળા કહેવાય છે. તેઓની વર્ગણા એક છે. પ્રસ્તુત પ્રસંગમાં પુદ્ગલોનો અનંત સમયની સ્થિતિનો
અભાવ હોવાથી અસંખેજ્જસમયદ્વિતીયાણમિત્યુક્તં અર્થાત્ અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિ કહી છે. હવે ભાવથી વર્ણવે
છે—‘ એગા એગગુણે’ત્યાદિ—એકથી ગણવું (તાડન કરવું) છે જેઓને તે એકગુણ. એકગુણ કાલા વર્ણ છે જેઓને તે એક-
ગુણ કાલા. જેઓથી એકગુણ આરંભીને તરતમતાથી કૃષ્ણતર, કૃષ્ણતમ વગેરે ભાવોની પહેલાં ઉત્કર્ષની (દ્વિગુણકાલક વગેરેની)
પ્રવૃત્તિ થાય છે. તેઓની વર્ગણા એક છે. એવી રીતે સર્વે ભાવસૂત્રો બસો સાઠ પ્રમાણવાળા કહેવા. કૃષ્ણવર્ણાદિ વીશ ભાવોને તેર-
વડે ગુણવાથી તે થાય છે. હવે પ્રકારાંતરવડે જઘન્યાદિ ભેદથી ભિન્ન દ્રવ્યાદિ વિશિષ્ટ સ્કંધોની વર્ગણાનું એકપણું કહે છે:—
‘ એગા જહ્નપણસિયાણમિ ’ત્યાદિ—સર્વથી થોડા પ્રદેશો—પરમાણુઓ છે જેઓને તે જઘન્ય પ્રદેશિકો, દ્વિપ્રદેશ વગેરે

૧. એક કર્ષ વજન ન હોવા છતાં પણ એક કર્ષ થાય છે. કર્ષ તે હાલમાં એક રૂપિયાભાર—તોલો કહેવાય છે. ૨. એકથી માંડી દશ
સંખ્યા પર્યંત દશ અને સંખ્યાત, અસંખ્યાત તથા અનંત એમ ૧૩ સૂત્ર જાણવા. ૩. પોતપોતાની વર્ગણામાં જઘન્ય વર્ગણાઓનું અનેકપણું
હોવાથી દ્વિઅણુકાદિકો કહેલ છે, પરંતુ ત્રિપ્રદેશિક મધ્યમ કહેવાય છે.

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
સિદ્ધભેદાઃ
૧૫
૫૧ સૂત્ર

॥ ૫૮ ॥

અણુઓના સમુદાયો તે સ્કંધો, તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાવાળા અનંત અણુઓ છે જેઓને તે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશિકો, તેઓની વર્ગણા એક છે. જે જઘન્ય નહિ અને ઉત્કૃષ્ટ પણ નહિ તે અજઘન્યઉત્કૃષ્ટ (મધ્યમ) પ્રદેશો છે જેઓને તે અજઘન્યઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશિકો, તેઓની વર્ગણા એક છે. મધ્યમપ્રદેશિક સ્કંધોની અનંત વર્ગણા છતે પણ અજઘન્યઉત્કૃષ્ટ શબ્દના કથનથી વર્ગણાનું એકપણું છે. (૧) ' જહ્નુઓગાહનગાણ 'મિત્યાદિ અવગાહંતે-જેમાં જે રહે છે તે અવગાહના. તે ક્ષેત્ર(આકાશ)પ્રદેશરૂપ આ જઘન્ય અવગાહના છે જેઓને તે, અહિં સ્વાર્થમાં ' ક ' પ્રત્યય થવાથી જઘન્યઅવગાહનકા-જઘન્ય અવગાહનાવાળા, તેઓની (એકપ્રદેશાવગાહોની) વર્ગણા એક છે, ઉત્કૃષ્ટઅવગાહનકોની-અસંખ્યાતપ્રદેશાવગાહોની વર્ગણા એક છે. અજઘન્યઉત્કૃષ્ટ-અવગાહનકોની-સંખ્યાત-અસંખ્યાતપ્રદેશાવગાહોની વર્ગણા એક છે. (૨) સમયની અપેક્ષાએ જઘન્ય સંખ્યાવાળી સ્થિતિ છે જેઓને તે જઘન્યસ્થિતિકો-એક સમયની સ્થિતિવાળા સ્કંધો, તેઓની વર્ગણા એક છે. સમયની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાવાળી સ્થિતિ છે જેઓને તેઓની-અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળાઓની વર્ગણા એક છે. મધ્યમસ્થિતિકોનું સૂત્ર સુગમ છે (૩). જઘન્ય સંખ્યા વિશેષરૂપ એકવડે ગણવું છે જેને તે એકગુણ કાલો, તે એકગુણ કાલો વર્ણ છે જેઓને તે જઘન્યગુણ કાલો વર્ણવાળા સ્કંધોની વર્ગણા એક છે. એવી રીતે ઉત્કૃષ્ટગુણ કાલો વર્ણવાળા-અનંતગુણ કાલો સ્કંધોની વર્ગણા એક છે. ત્રીજું સૂત્ર સુગમ છે. (૩). એવી રીતે સાઠ ભાવસૂત્રો વિચારવા (૪)^૧. (સૂ. ૫૧) સામાન્યથી સ્કંધોની વર્ગણાના એકપણાના અધિકારથી જ મધ્યમપ્રદેશ-

૧. ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધથી માંડી યાવત્ એકપ્રદેશન્યૂન ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશિક સ્કંધો મધ્યમ જાણવા. ૨ વર્ણો ૨૦ ને જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને મધ્યમ પદવડે ગણવાથી ૬૦ ભાવસૂત્ર થાય છે. ૩ ચારના અંક સુધી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી વર્ગણાનું સ્વરૂપ કહેલું છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૯ ॥

વિશિષ્ટ મધ્યમપ્રદેશાવગાઢવાળા સ્કંધવિશેષનું એકપણું કહે છે.—

એગે જંબૂદ્વીવે ૨ સવ્વદીવસમુદ્દાણં જાવ અદ્ધંગુલગં ચ કિંચિવિસેસાહિયે પરિવેચેવેણં । સૂ૦ ૫૨, એગે સમણે ભગવં મહાવીરે ઇમીસે ઓસપ્પિણીયે ચઉવ્વીસાણે તિત્થગરાણં ચરમતિત્થયરે સિદ્ધે બુદ્ધે મુત્તે જાવ સવ્વદુક્ખવપ્પહીણે । સૂ૦ ૫૩, અણુત્તરોવવાહ્યાણં દેવાણં એગા રયણી ઉદ્ધંઉચ્ચત્તેણં પન્નત્તા । સૂ૦ ૫૪, અદ્ધાણવ્વત્તે એગતારે પન્નત્તે ચિત્તાણવ્વત્તે એગતારે પં૦ સાતીણવ્વત્તે એગતારે પં૦ । સૂ૦ ૫૫, એગપેસોગાઢા પોગ્ગલા અણંતા પન્નત્તા, એવમેગસમયઠિતિયા એગગુણકાલગા પોગ્ગલા અણંતા પન્નત્તા, જાવ એગગુણલુલ્લેખા પોગ્ગલા અણંતા પન્નત્તા । સૂ૦ ૫૬ ॥ એગટ્ટાણં સમત્તં ॥

મૂલાર્થ:—સર્વ દ્વીપ અને સમુદ્રોના મધ્યમાં જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ એક છે યાવત્ ત્રણ લાખ, સોલ હજાર, બસો ને સત્યાવીશ યોજન, ત્રણ ગાઉ, બસો અઠાવીશ ધનુષ્ય અને સાડાતેર અંગુલ કંઠક અધિક પરિધિવાળો છે. (સૂ૦ ૫૨) શ્રમણભગવાન્ શ્રી મહાવીરસ્વામી આ અવસર્પિણી કાલમાં, ચોવીશ તીર્થંકરમાં છેલ્લા તીર્થંકર એકલા, સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત યાવત્ સર્વ દુઃખથી રહિત થયા (સૂ૦ ૫૩). અનુત્તર વિમાનના દેવોની કાયા એક હાથની ઊર્ધ્વપણે ઊંચી કહેલી છે (સૂ૦ ૫૪). આદ્રા નક્ષત્રનો તારો એક કહેલ છે, ચિત્રા નક્ષત્રનો તારો એક કહેલ છે, સ્વાતિનક્ષત્રનો તારો એક છે. (સૂ૦ ૫૫) એક પ્રદેશને અવગાહી રહેલા પુદ્ગલો અનંત

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
સ્કંધવિશેષ-
સ્ય એકત્વમ્
૫૨-૫૬
સૂત્રાણિ

॥ ૫૯ ॥

કહ્યા છે, એવી રીતે એક સમયની સ્થિતિવાળા અને એકગુણ કાઠા વર્ણવાળા પુદ્ગલો અનંત કહેલ છે, યાવત્ એકગુણ રુક્ષ-સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો અનંત કહેલ છે. (સૂ. ૫૬)

ટીકાર્થ:-જંબૂદ્વીપ વિશેષવડે ઓઠાલાતો જે દ્વીપ તે જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ એ સામાન્ય નામ છે. યાવત્ શબ્દના ગ્રહણથી આ પ્રમાણે સૂત્ર જોવું-જાણવું. સર્વાભ્યંતર, સર્વ દ્વીપાદિથી લઘુ, વૃત્ત (ગોઠ) તેલના પૂડલાના આકારવાળો, એક લાખ યોજન લાંબો-પહોળો, ત્રિગુણ જ્ઞાણેરી પરિધિવાળો, ઉક્ત વિશેષણવાળો જંબૂદ્વીપ એક જ છે. પૂર્વોક્ત વિશેષણ રહિત બીજા અનેક જંબૂદ્વીપો પણ છે (સૂ. ૫૨). હમણાં જે જંબૂદ્વીપ કહ્યો તેના પ્રરૂપક ભગવાન મહાવીરનું એકપણું કહે છે:- ‘એગે સમગે’ इत्यादि-એક-અસહાય, આનો સંબંધ સિદ્ધ વગેરે શબ્દ સાથે છે. શ્રામ્યતિ-જે તપશ્ચર્યા કરે છે તે શ્રમણ, ભજ્યતિ इति ભગ:-સમગ્ર એશ્વર્યાદિ સ્વરૂપ. કહ્યું છે-સમગ્ર એશ્વર્ય, રૂપ, યશ, લક્ષ્મી, ધર્મ અને પ્રયત્ન-આ છ અર્થમાં ‘ભગ’ શબ્દ વપરાય છે. આ છ અર્થ છે વિદ્યમાન જેને તે ભગવાન. વળી ઈરયતિ-વિશેષવડે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે અને પ્રાણીને પ્રાપ્ત કરાવે છે, અથવા પ્રાણી-ઓને પ્રેરણા કરે છે અથવા કર્મોને દૂર કરે છે અથવા વીરયતિ-રાગાદિ શત્રુઓને જીતે અને બીજાઓને જીતાવે છે, અથવા નિરુક્તિથી વીર શબ્દ છે. કહ્યું છે કે-“ જે કર્મને વિદારે છે-નાશ કરે છે અને તપવડે શોભે છે, તપ અને વીર્યવડે યુક્ત છે તે કારણથી વીર કહેવાય છે. ” અન્ય વીરની અપેક્ષાએ મહાન એવો જે વીર તે મહાવીર. માધ્યમાં કહેલું છે કે—

તિહુયણવિક્ષાયજસો, મહાજસો નામઓ મહાવીરો । વિકંતો ય કસાયા-इसत्तुसेन्नप्पराजयओ ॥૧૧૩॥

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૬૦ ॥

ईरेइ विसेसेण व, खिवइ कम्माई गमयइ सिवं वा । गच्छइ अ तेण वीरो, स महं वीरो महावीरो। ॥११४

ત્રણ ભુવનમાં યશ પ્રસિદ્ધ હોવાથી મહાયશવાળા અથવા કષાયાદિ વૈરીના સૈન્યના પરાજયથી વિક્રાંત-પરાક્રમવાળા તે વીર (૧૧૩) ૧૧૪ મી ગાથાનો ભાવાર્થ કહેવાયેલ છે. આ અવસર્પિણીમાં ચોવીશ તીર્થકરોને વિષે છેલ્લા તીર્થકર, સિદ્ધ-કૃતાર્થ થયા, બુદ્ધ-કેવલજ્ઞાનવડે જાણવા યોગ્ય(પદાર્થ)ને જાણનાર, મુક્ત-કર્મથી મુકાયેલા, ' યાવત્ ' શબ્દથી ' અંતકહે ' જેને ભવનો અંત કર્યો છે તે અંતકૃત, ' પરિનિવ્વુહે ' પરિનિવૃત-કર્મકૃત વિકારના વિરહથી શાંત થયેલા, શું કહેલું (પ્રાપ્ત) થાય છે ? ' સન્વદુઃખસ્વપ્પહીણે ' -શરીરાદિના સર્વે દુઃખો જેના નાશ થયા છે તે સર્વદુઃખપ્રક્ષીણ અથવા પ્રહીણ. સર્વ ઠેકાણે બહુવ્રીહી સમાસમાં ક્ષાંતનો જે પરનિપાત છે તે અહિતાગ્ન્યાદિ ગણથી થાય છે. અહિં તીર્થકરોને વિષે મહાવીરનું જ મોક્ષગમનમાં એકપણું છે પણ ઋષભાદિ જિનોનું એકપણું નથી, કારણ કે દશ હજાર વગેરે મુનિઓના પરિવારવડે તેઓનું સિદ્ધપણું થયેલું છે. કહ્યું છે કે-
एगो भगवं वीरो, तेत्तीसाएँ सह निव्वुओ पासो । छत्तीसएहिं पंचहिं, सएहिं नेमी उ सिद्धि गओ ॥११५

एकाकी भगवान् महावीर. तेत्तीस मुनिओनी साथे पार्श्वनाथ सिद्ध थया अने पांचसो छत्तीस मुनिओनी साथे नेमीश्वर भगवान् मोक्ष गया (११५) इत्यादि ॥ (सू० ५३) वीर एकाकी मोक्ष पाय्या ए कहुं. सिद्धिक्षेत्रनी नजीकमां अनुत्तर

૧. ટીકામાં ' ત્તિ ' શબ્દ લેવાથી અહિં માપ્યમાં આ પ્રમાણે સંબંધ છે. ૨. બાકીના તીર્થકરોનું વૃત્તાંત આવશ્યકનિર્ણયિત વગેરે શાસ્ત્રથી જાણી લેવું.

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
સ્કંધવિશેષ-
સ્ય એકત્વમ્
૫૨-૫૬
સૂત્રાણિ

॥ ૬૦ ॥

વિમાનો છે માટે તેમાં વસનારા દેવોનું માન કહે છે:—‘ અનુત્તરે ’ ત્યાદિ, જેથી અન્ય વિમાનો પ્રધાન ન હોવાથી અનુત્તર વિજયાદિ વિમાનો, તેઓને વિષે જે ઉપપાત-જન્મ, તે છે વિદ્યમાન જેઓને તે અનુત્તરોપપાતિક દેવો. બે ‘ ણંકાર ’ વાક્યા-લંકારમાં છે. દેવો એક રત્નિ-હાથ પર્યતની અવગાહનાવાળા છે. ક્રોશં કૌટિલ્યેન નદીવત્. અહિં દ્વિતીયા વિભક્તિ લેવી. ‘ ઉઢું ઉચ્ચત્તેણં ’તિ વસ્તુનું અનેક પ્રકારે ઉચ્ચપણું છે. એક ઊમા રહેલનું ઊંચપણું, બીજું તિર્યક્સ્થિત(સૂતેલ વગેરે)નું અને ત્રીજું ગુણોવડે ઉચ્ચપણું છે. ત્રણમાં બીજા અને ત્રીજાને છોડીને ઊર્ધ્વસ્થિત(ઊમા રહેલા)નું જે ઊંચપણું તે ઊર્ધ્વ ઉચ્ચત્વ આગમમાં રૂઢ થયેલ છે. તે ઊર્ધ્વ ઉચ્ચત્વવડે સર્વજ્ઞોએ પ્રરૂપણા કરેલ છે. અહીં મૂલમાં અનુસ્વાર છે તે પ્રાકૃત શૈલીથી જાણવું. અનુત્તરોપપાતિક દેવોનું ઊર્ધ્વ ઊચ્ચપણાએ એક હાથનું પ્રમાણ જાણવું. (સૂ. ૫૪) દેવના અધિકારથી નક્ષત્ર દેવોનું—‘ અદ્વાનકચ્ચત્તે ’ ઇત્યાદિ ત્રણ સુગમ સૂત્રવડે તારાનું એકપણું કહ્યું. તારા જ્યોતિષ્કોના વિમાનરૂપ છે. કૃતિકાદિ નક્ષત્રોમાં તારાનું પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે છે—

છં ૬ પ્ષંચ ૫ તિન્નિ ૩ ઈંગ ૧ ચંડ ૪ તિર્ગ ૩ રસં ૬ વેર્ય ૪ જુર્યલ ૨ જુર્યલં ૨ ચ ।

ઈંદિર્ય ૫ ઈંગ ૧ ઈંગ ૧, વિસંય ૫ ગિં ૩ સમુંદ ૪ ચૌરંસગં ૧૨ ॥ ૧૧૬ ॥

૧. દેવ-દેહમાનં પ્રત્યંતરમાં છે.

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૬૧ ॥

ચર્ચે ૪ તિથિં ૩ તિથિં ૩ તિથિં ૩ પંચે ૫ સંત ૭ વે^{૨૫}૨ વે^{૨૫}૨ ભવે તિયા તિન્નિ^{૨૬ ૨૭ ૨૮} ૩-૩-૩।
રિક્ષે તારપમાણં, જઈ તિહિતુલ્લં હયં કજ્જં ॥ ૧૧૭ ॥

ઉપરના અંક પ્રમાણે કૃત્તિકાથી આરંભીને ભરણી સુધી નક્ષત્રો ગણવા અને કૃત્તિકાના ૬, રોહિણીના ૫, મૃગશરના ૩ યાવત્ ભરણી સુધીના નક્ષત્રોના તારા શ્લોકમાં જણાવેલાં બાજુના અંક પ્રમાણે જાણવા. બીજી ગાથાનાં ઉત્તરાર્દમાં તારાનું ફલ કહે છે. જ્યારે જે નક્ષત્રમાં તારાની સંખ્યાનું જે પ્રમાણ છે તે પ્રમાણે જ તિથિ હોય ત્યારે કાર્યની સિદ્ધિ ન થાય; નુકશાની થાય (૧૧૬-૧૧૭). પ્રસ્તુત સૂત્રમાં એક સ્થાનકના અનુરોધથી ત્રણ નક્ષત્રના તારાનું પ્રમાણ કહ્યું. બાકીના નક્ષત્રોનું તો જે તારાનું પ્રમાણ છે તે પ્રાયઃ આગળના અધ્યયનોમાં સૂત્રકાર સ્વયં કહેશે. તારાના પ્રમાણનો જે કોઈ સ્થળે વિસંવાદ-મતભેદ છે તે તથાપ્રકારના પ્રયોજનોમાં અમુક નક્ષત્ર સહિત તિથિવિશેષનું અશુભપણાનું સૂચન કરવા મતાંતરભૂત હોવાથી ઉક્ત વે ગાથાને બાધક નથી (સૂ. ૫૫). તારા પુદ્ગલરૂપ છે માટે પુદ્ગલનું સ્વરૂપ કહે છે:—‘એગપ્પએસોગાદે’ ઇત્યાદિ સુગમ છે. વિશેષ હવે કહે છે—એકત્ર પ્રદેશ ક્ષેત્રના અંશવિશેષમાં જે આશ્રિત થયેલા તે એકપ્રદેશાવગાદો છે, તે પરમાણુરૂપે અને સ્કંધરૂપે છે. એવી રીતે ૫ વર્ણ, ૨ ગંધ, ૫ રસ અને ૮ સ્પર્શના ભેદવિશિષ્ટ પુદ્ગલો કહેવા. આથી જ કહ્યું છે:—‘જાવ એગુણલુક્કલે’ ઇત્યાદિ. (સૂ. ૫૬) આવી રીતે અનુગમ

૧. દા. ત. કૃત્તિકા નક્ષત્રના છ તારા છે, માટે છઠ્ઠ તિથિમાં કૃત્તિકા આવે તો કાર્યસિદ્ધિ ન થાય. રોહિણીમાં પાંચ તારા છે માટે પંચમી તિથિમાં રોહિણી આવે તો કાર્યસિદ્ધિ ન થાય એમ ૨૮ નક્ષત્રોનું ફલ જાણવું.

૧ સ્થાના-
ધ્યયને
સ્કંધવિશેષ-
સ્ય એકત્વમ્
૫૨-૫૬
સૂત્રાણિ

॥ ૬૧ ॥

કહેવાયો. હવે કઈંક પ્રત્યવસ્થાન(સમાધાન)ના પ્રસ્તાવમાં નયદ્વાર કહેલું છે તો પળ અનુયોગદ્વારના ક્રમવડે આવેલું નયદ્વાર ફરીથી વિશેષ સ્વરૂપે કહેવાય છે. તેમાં નૈગમ વગેરે સાત નયો છે અને તે જ્ઞાનનય અને ક્રિયાનયમાં અંતર્ભાવ થાય છે. તે જ્ઞાન અને ક્રિયાનયથી આ અધ્યયનનો વિચાર કરાય છે. તેમાં જ્ઞાનક્રિયાત્મક આ અધ્યયનમાં, જ્ઞાનનય જ્ઞાનને જ મુખ્ય (શ્રેષ્ઠ) ઇચ્છે છે, કારણ કે સમસ્ત પુરુષાર્થની સિદ્ધિ જ્ઞાનના આધીનપણાથી થાય છે. કહ્યું છે કે— વિજ્ઞાપિ—વિશેષ જ્ઞાન પુરુષોને ફલ દેનાર છે, પળ ક્રિયા ફલની દેનારી ઇષ્ટ નથી, કારણ કે મિથ્યાજ્ઞાનથી પ્રવૃત્ત થયેલ પુરુષને ફલની પ્રાપ્તિનો અસંભવ છે. આ કારણથી આ લોક અને પરલોકના ફલને ઇચ્છનારે જ્ઞાનમાં જ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ક્રિયાનય તો ક્રિયાને જ ઇચ્છે છે; કારણ કે પુરુષાર્થની સિદ્ધિમાં ક્રિયાનું જ પ્રયોજનપણું છે. વળી કહ્યું છે કે—“ ક્રિયા જ પુરુષોને ફલ દેનારી છે, પળ જ્ઞાન ફલને દેનારું ઇષ્ટ નથી, તેથી સ્ત્રી અને ભક્ષ્યના ભોગને જાણનાર જ્ઞાનમાત્રથી સુખી થતો નથી. ” આ કારણથી ઐહિક અને પારલૌકિક ફલના ઇચ્છકોએ ક્રિયા જ કરવા યોગ્ય છે. જૈનદર્શનમાં તો જ્ઞાન અને ક્રિયા બંને પૈકી કોઈ એકને પુરુષાર્થનું સાધનપણું કહ્યું નથી. જેથી કહ્યું છે કે:—

હયં નાણં કિયાહીણં, હયા અન્નાણઓ કિયા । પાસંતો પંગુલો દ્વહો, ધાવમાણો ય અંધઓ ॥૧૧૮॥

ક્રિયા વગરનું જ્ઞાન હણાયેલું (ફલ રહિત) છે અને અજ્ઞાનથી કરાયેલી ક્રિયા નિષ્ફલ છે. દેખતાં થકો પાંગલો માણસ અને દોડતો થકો આંધલો માણસ બન્ને વળી જાય છે, અર્થાત્ જ્ઞાન પાંગલું છે અને ક્રિયા આંધલી છે. જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સંયોગ જ ફલનો સાધક છે. કહ્યું છે કે—

ધોસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૬૨ ॥

સંજોગસિદ્ધીઈ ફલં વયંતિ, નદુ એગચક્રેણ રહો પયાઈ ।

અંધો ય પંગૂ ય વળે સમિચ્છા, તે સંપડતા નગરં પવિટ્ટા ॥ ૧૧૯ ॥

તીર્થકરો જ્ઞાન-ક્રિયાના સંયોગની સિદ્ધિથી ફલ-મોક્ષને કહે છે. જેમ રથ એક પૈડાવડે ચાલતો નથી તેમ માત્ર જ્ઞાન કે ક્રિયાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થતું નથી. આંધલો અને પાંગલો વચ્ચે વનમાં આવીને સાથે જોડાયા ત્યારપછી જ નગરમાં પ્રવેશ્યા. (૧૧૯) વળી ભાષ્યકારે કહેલું છે કે-

નાણાહીણં સઙ્ગં, નાણણઓ ભણતિ કિં ચ કિરિયાણ ? ।

કિરિયાણ કરણનઓ, તદુભયગાહો ય સમ્મત્તં ॥ ૧૨૦ ॥

જ્ઞાનનય, સર્વ સુખ જ્ઞાનને જ આર્ધીન કહે છે, પરંતુ ક્રિયાવડે શું ? અર્થાત્ ક્રિયાથી શું થવાનું છે ? ક્રિયાનય, ક્રિયાથી જ સુખ કહે છે. જ્ઞાન અને ક્રિયા એ વચ્ચે નય ગ્રહણ કરનારને સમ્યક્ત્વ છે-યથાર્થપણું છે. અથવા નૈગમાદિ સાત નયો પણ સામાન્યનયમાં અને વિશેષનયમાં અંતર્ભૂત થાય છે. તેમાં સામાન્યનય, પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં કહેલા આત્માદિ પદાર્થોનું એક-પણું જ માને છે, કારણ કે સામાન્યનયનું સામાન્યવાદીપણું છે. સામાન્યવાદી કહે છે-સામાન્ય જ એક, નિત્ય, અવ-યવ રહિત, નિષ્ક્રિય અને વ્યાપક-સર્વગત છે. સામાન્ય રહિત હોવાથી વિશેષ નથી. અહિં જે સામાન્ય રહિત છે તે વસ્તુ જ નથી,

૧ સ્થાન-
ધ્યયને
સ્કંધવિશેષ-
સ્ય એકભ્રુ
૫૨-૫૬
સૂત્રાણિ

॥ ૬૨ ॥

દા. ત. ગધેડાનું શીંગડું. જે વસ્તુ છે તે સામાન્ય રહિત નથી; જેમકે ઘડો. વઠ્ઠી સામાન્યવાદી વિશેષવાદીને કહે છે કે તમે વિશેષો, સામાન્યથી અન્ય-ભિન્ન સ્વીકારો છો અથવા અનન્ય-અભિન્ન ? જો સામાન્યથી વિશેષો જુદા કહેશો તો તે અસત્-અછતા છે, કારણ કે સામાન્ય રહિત હોવાથી તે આકાશના ફૂલની જેમ અસત્ છે. જો વિશેષો સામાન્યથી જુદા નથી તો સામાન્ય માત્ર જ છે. અથવા સામાન્યમાં વિશેષનો ઉપચાર જો હોય તો ઉપચારવડે વસ્તુના તત્ત્વનું ચિંતન નહિ થાય. ભાષ્યકાર કહે છે:-

एकं निच्चं निरवय-वमक्रियं सव्वगं च सामन्नं । निस्सामन्नत्ताओ, नत्थि विसेसो खपुप्फं व ॥ १२१ ॥

તથા-સામન્નાઓ વિસેસો, અન્નોઽનન્નો વ હોજ ? જડ અન્નો ।

સો નત્થિ ખપુપ્ફં, પિવઽણન્નો સામન્નમેવ તયં ॥ ૧૨૨ ॥ (યુગ્મમ્)

આ બન્ને ગાથાનો ભાવાર્થ ઉપર કહેવાયેલ છે. આત્માદિ પદાર્થોનું એકપણું સામાન્યનયથી કહેલું છે. વિશેષનયના મતથી તો આત્માદિનું અનેકપણું જ છે. વિશેષવાદી કહે છે-સામાન્ય, વિશેષોથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન ? ભિન્ન નથી, કારણ કે આકાશના ફૂલની જેમ તદ્દન પ્રત્યક્ષ નથી. વઠ્ઠી વિશેષોથી સામાન્ય ભિન્ન નથી, કારણ કે દાહ, પાક, સ્નાન, પાન, અવગાહ, વાહ અને દાહ આદિ સામાન્ય શબ્દવડે સર્વ સંવ્યવહારનો ગધેડાના શીંગડાની જેમ અભાવ છે, તેથી કંઈ પણ વ્યય-હાર થઈ શકશે નહિ. જો સામાન્ય અભિન્ન છે તો વિશેષ માત્ર જ વસ્તુ છે, સામાન્ય નામ જ નથી. અથવા વિશેષોમાં સામાન્ય માત્રનો ઉપચાર કરેલ છે, એમ જો કહેશો તો ઉપચારવડે વસ્તુતત્ત્વ નહિ વિચારી શકાય. ભાષ્યકાર કહે છે-

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞાત્ર
સાનુવાદ
॥ ૬૩ ॥

ન વિસેસત્થંતરભૂય-મત્થિ સામન્નમાહ વવહારો। ઉવલંભવ્વહારા-ભાવાઓ સ્વરવિસાણં વ ॥૧૨૩॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થ ઉપરોક્ત છે. આવી રીતે આત્માદિ પદાર્થોનું અનેકપણું જ છે. શંકા-વન્ને પક્ષમાં પણ યુક્તિઓનો સંભવ હોવાથી કયું તત્ત્વ સ્વીકારવું જોઈએ ? સમાધાન-કથંચિત્ એકપણું અને કથંચિત્ અનેકપણું છે. તે આ પ્રમાણે-વસ્તુનું સમવિષમપણું હોવાથી સમરૂપની અપેક્ષાએ એકપણું છે, અને વિષમરૂપની અપેક્ષાએ તો અનેકપણું છે. કહ્યું છે કે-“વસ્તુનો જ જે સમાન પરિણામ છે તે જ સામાન્ય છે અને વસ્તુના જે વિષમ પરિણામ છે તે જ વિશેષો છે; તેથી વસ્તુ એકરૂપ અને અનેકરૂપ છે.”

इति श्रीमद्अभयदेवसूरिविरचित ठाणांग सूत्रना पहेला
एक स्थानक अध्ययननो मूल तथा टीकानो अनुवाद समाप्त.

૧. સ્થાના-
ધ્યયને
સ્કન્ધ-
વિશેષસ્ય
એકત્વમ્
૫૨-૫૬
સૂત્રાણિ

॥ ૬૩ ॥

अथ द्वितीयं द्विस्थानकारणमध्ययनम् ।

एक स्थानक नामवाचं प्रथम अध्ययनं व्याख्यानं कर्तुं, हवे संख्याक्रमना संबंधवडे प्राप्त थयेल वे स्थानक नामवाचं बीजं अध्ययन वर्णवामां आवे छे. आ बीजा अध्ययनो विशेष संबंध कहे छे:-अहिं जैनोने जैनदर्शननी सामान्य-विशेषात्मक वस्तु सम्मत छे. तेमां सामान्यने आश्रय करीने प्रथम अध्ययनमां आत्मादि पदार्थोनुं एकपणाए निरूपण कर्तुं, हवे प्रस्तुत अध्ययनमां तो विशेषनो आश्रय करवाथी आत्मादि वस्तु द्विविधपणाए कहेवाय छे. आ संबंधवडे प्राप्त थयेल आ बीजा अध्यायना अनुयोगना उपक्रमादि चार द्वारो होय छे. ते चार द्वारो प्रथम अध्ययननी जेम जाणवा. जे कंडक विशेष होय ते स्वबुद्धिवडे जाणवा योग्य छे. केवल आ चार उद्देशकात्मक आ अध्ययनना सूत्रानुगममां प्रथम उद्देशकनुं आ प्रथम सूत्र उच्चारवुं.

जदत्थि णं लोगे तं सव्वं दुपओआरं, तंजहा-जीवच्चेव अजीवच्चेव । तसे चेव थावरे चेव १,
सजोणियच्चेव अजोणियच्चेव २, साउयच्चेव अणाउयच्चेव ३, सइंदियच्चेव अणिंदिए चेव ४, सवेयगा
चेव अवेयगा चेव ५, सरूवि चेव अरूवि चेव ६, सपोग्गला चेव अपोग्गला चेव ७,
संसारसमावन्नगा चेव असंसारसमावन्नगा चेव ८, सासया चेव असासया चेव ९ । सू० ५७

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૬૪ ॥

મૂલાર્થ:-જે આ લોકને વિષે જીવાદિ વસ્તુ છે તે સર્વ બે પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે-જીવ અને અજીવ. જીવના બે પ્રકાર છે-૧ ત્રસ અને થાવર, ૨ સયોનિક-સંસારી અને અયોનિક-સિદ્ધ, ૩ આયુષ્ય સહિત અને આયુષ્ય રહિત, ૪ ઇન્દ્રિય સહિત અને અનિન્દ્રિય (ઇન્દ્રિય રહિત), ૫ વેદસ-વેદ સહિત અને વેદ રહિત, ૬ રૂપી-મૂર્ત (આકાર સહિત) અને અરૂપી-અમૂર્ત (આકાર રહિત), ૭ પુદ્ગલ સહિત અને પુદ્ગલ રહિત, ૮ સંસારમાં રહેલા અને સંસારમાં નહિં રહેલ, ૯ શાશ્વત અને અશાશ્વત એમ બન્ને પ્રકારે જીવો છે. (સૂ. ૫૭)

ટીકાર્થ:-આ સૂત્રનો પૂર્વ સૂત્રની સાથે આ પ્રમાણે સંબંધ છે-પૂર્વે કહેલું છે કે-એકગુણ લૂઘા પુદ્ગલો અનંત છે, તે પુદ્ગલોમાં અનેકગુણ લૂઘા પુદ્ગલો પળ હોય છે, જેને લઈને તે પુદ્ગલો એકગુણ રુક્ષપણાએ વિશેષ કરાય છે? હા, હોય છે. જે માટે ‘જદત્થી’ ત્યાદિ. હવે પરંપરસૂત્રનો સંબંધ તો-‘શ્રુતં મયાઽસ્યુષ્મતા ભગવતૈવમાખ્યાતમેક આત્મે’ત્યાદિ-તેમ આ બીજું અધ્યયન પળ કહ્યું છે. ‘જદત્થી’ ત્યાદિ સંહિતાદિની ચર્ચા પૂર્વની જેમ જાણવી. જે જીવાદિ વસ્તુ વિદ્યમાન છે. ‘ળ’ કાર વાક્યના અલંકારમાં છે. ‘જદત્થિ ચળ’ તિ આવો પાઠ પળ ક્યાંક છે. તે સૂત્રમાં અનુસ્વાર આગમથી થયેલ છે અને ચકાર પુનઃ અર્થમાં છે. આ જીવાદિ વસ્તુનો આ પ્રમાણે પ્રયોગ છે-આત્માદિ વસ્તુ છે, પ્રથમના અધ્યયનવડે કહેવાયેલ હોવાથી પંચાસ્તિકાયાત્મક લોકમાં, અથવા લોક્યતે-[કેવલજ્ઞાનવડે] જે પ્રમાણ કરાય-જણાય તે લોક, આ વ્યુત્પત્તિવડે લોક અને અલોકરૂપમાં જે વસ્તુ છે તે સર્વ વસ્તુ બે પદ-સ્થાનમાં તથા વિવક્ષિત વસ્તુ અને તેથી વિપરીત લક્ષણરૂપ બે પક્ષમાં અવતાર (સમાવેશ) થાય છે જેનો તે દ્વિપદાવતાર છે. ‘દુપડોયાર’ તિ આ પાઠ ક્યાંક બોલાય છે ત્યાં બે પક્ષમાં પ્રત્યવતાર છે જેનો તે

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
જીવાનાં
દ્વૈવિધ્યં
૫૭ સૂત્રમ્

॥ ૬૪ ॥

દ્વિપ્રત્યવતાર છે, સ્વરૂપવાન્ અને પ્રતિપક્ષવાન્ इत्यर्थे 'तद्यथे' ति-दृष्टान्तना स्थापनमां 'तद्यथा' शब्द છે. 'जीवंचेव अजीवंचेव' ति- 'जीवाश्चैवाजीवाश्चैव,' प्राकृतशैलीथी संयुक्त परत्ववडे ह्रस्व थाय. वे चकार समुच्चय अर्थवाळा છે અને 'एव' कार चोक्कस अर्थमां છે. 'एव' नो चोक्कस अर्थ करवावडे राश्यंतर(त्रीजी राशि)नो निषेध कहेल છે. नोजीव नामनी राशि जुदी राशि છે, एम जो कहेशो तो तेम नथी, कारण के 'नो' शब्दनो सर्व निषेधकपणामां स्वीकार करवाथी 'नोजीव' शब्दवडे अजीव ज चोक्कस थाय છે અને नो शब्दने देश निषेधक अर्थमां लेवाथी तो जीवनो देश ज चोक्कस थाय છે. देश (अवयव) અને देशी(अवयवी)नो अत्यंत भेद नथी, माटे आ देश ते जीव ज છે. अथवा 'चेय'ति चय शब्द एवकारना अर्थवाळो છે. 'चिय चेय एवार्थ' इति वचनात्. तथा जीवो ज विवक्षित वस्तु છે અને अजीवो ज प्रतिपक्ष वस्तु છે. एवी रीते सर्वत्र जाणवुं. अथवा 'यदस्ति' सत् रूप जे वस्तु, जीव અને अजीवना भेदथी वे प्रकारे होय છે. शेष तेमज जाणवुं. हवे त्रस इत्यादि नव सूत्रना समूहवडे जीवतत्त्वना ज प्रतिपक्ष सहित भेदोने बतावे છે:-तसे चेवेत्यादि, तेमां त्रसनामकर्मना उदयथी त्राम-उद्वेग पामे છે ते द्वीन्द्रिय वगेरे त्रसजीवो, અને स्थावरनामकर्मना उदयथी गति रहित-स्थिर स्वभाववाळा पृथिवीकायिक વગેરે સ્થાવર જીવો છે. (૧). ઉત્પત્તિસ્થાન સહિત તે સયોનિકો-સંસારી જીવો અને તેનાથી વિપરીત અયોનિકો-સિદ્ધો છે. (૨). જે આયુષ્ય સહિત વર્તે છે તે સાયુષ્ક-આયુષ્યવાळा સંસારી જીવો અને તેનાથી અન્ય-આયુષ્ય

૧. वे चकारना संयोगથી प्राकृतनियम प्रमाणे वकार ह्रस्व થયેલ છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસ્રવ
સાનુવાદ
॥ ૬૫ ॥

રહિત તે સિદ્ધો છે. (૩). એવી રીતે જે ઇન્દ્રિય સહિત તે સંસારી જીવો અને અનિન્દ્રિયો-સિદ્ધ વગેરે જીવો છે. (૪). સવેદકો-સ્ત્રીવેદ વગેરેના ઉદયવાળા જીવો અને વેદના ઉદય રહિત સિદ્ધ વગેરે જીવો છે (૫). મૂર્ત સહિત વર્તે છે તે સરૂપિણ:-આ શબ્દ સમાસાંત ઇન્ પ્રત્યય કીધે છતે સિદ્ધ થાય છે. સંસ્થાન (આકાર) અને વર્ણાદિવાળા શરીર સહિત જીવો અને જે રૂપવાળા નથી તે અરૂપી-મુક્ત જીવો છે. (૬). સપુદ્ગલા-કર્મ વગેરે પુદ્ગલવાળા જીવો અને અપુદ્ગલા-સિદ્ધો છે. (૭). સંસારમાં રહેલા સંસારી જીવો અને તેથી જુદા તે સિદ્ધના જીવો (૮). જન્મ અને મરણ વિગેરેથી રહિત હોવાથી શાશ્વતા-સિદ્ધના જીવો અને જન્મમરણાદિ યુક્ત હોવાથી અશાશ્વતા-સંસારી જીવો છે. (૯). (સૂ૦ ૫૭) એમ જીવતત્ત્વના દ્વિપદાવતારનું નિરૂપણ કરીને અજીવતત્ત્વના દ્વિપદાવતારનું નિરૂપણ કરે છે:-

આગાસે ચેવ નોઆગાસે ચેવ । ધમ્મે ચેવ અધમ્મે ચેવ । સૂ૦ ૫૮, બંધે ચેવ મોક્ષે ચેવ ૧, પુન્ને ચેવ પાવે ચેવ ૨, આસવે ચેવ સંવરે ચેવ ૩, વેયણા ચેવ નિજ્જરા ચેવ ૪ । સૂ૦ ૫૯, દો કિરિયાઓ પન્નત્તાઓ, તંજહા-જીવકિરિયા ચેવ અજીવકિરિયા ચેવ ૧, જીવકિરિયા દુવિહા પન્નત્તા, તંજહા-

૧. ' વગેરે ' શબ્દથી ભવસ્થ કેવાલિઓ જાણવા, કારણ કે તેઓને ક્ષાયોપશમિકભાવનો અભાવ છે અને ભાવ ઇન્દ્રિયો ક્ષયોપશમ-ભાવે છે. ૨. નવમા ગુણઠાણાનો અમુક ભાગ, સંખ્યાતો ગયા પછી ભાવવેદના ઉદયના અભાવથી અવેદી હોય છે. ૩. 'આગાસા ચેવ' આવો પાઠ આગમોદય સમિતિવાળી પ્રતિમાં છે.

૨. સ્થાના-
ધ્યયને
અજીવ-
બન્ધાદિ-
ક્રિયાણાં
દ્વૈવિધ્યં
૫૮-૫૯
૬૦ સ્ત્રાણિ

॥ ૬૫ ॥

सम्मत्तकिरिया चेव, मिच्छत्तकिरिया चेव २, अजीवकिरिया दुविहा पन्नत्ता, तं०-इरियावहिया चेव
 संपराइगा चेव ३, दो किरियाओ पं० तं०-काइया चेव अहिगरणिया चेव ४, काइया किरिया दुविहा
 पन्नत्ता तं०-अणुवरयकायकिरिया चेव, दुप्पउत्तकायकिरिया चेव ५, अहिकरणिया किरिया दुविहा
 पं० तं०-संजोयणाधिकरणिया चेव णिन्वत्तणाधिकरणिया चेव ६, दो किरियाओ पं० तं०-पाउसिया
 चेव पारियावणिया चेव ७, पाउसिया किरिया दुविहा पं० तं०-जीवपाउसिया चेव अजीवपाउसिया
 चेव ८, पारियावणिया किरिया दुविहा पं० तं०-सहत्थपारियावणिया चेव परहत्थपारियावणिया
 चेव ९, दो किरियाओ पं० तं०-पाणाइवायकिरिया चेव अपच्चक्खाणकिरिया चेव १०, पा-
 णाइवायकिरिया दुविहा पं० तं० सहत्थपाणाइवायकिरिया चेव परहत्थपाणाइवायकिरिया चेव
 ११, अपच्चक्खाणकिरिया दुविहा पं० तं०-जीवअपच्चक्खाणकिरिया चेव अजीवअपच्चक्खाण-
 किरिया चेव १२, दो किरियाओ पं० तं०-आरंभिया चेव परिग्गहिया चेव १३, आरंभिया किरिया
 दुविहा पं० तं०-जीवआरंभिया चेव अजीवआरंभिया चेव १४, एवं परिग्गहियावि १५, दो किरि-

श्रीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ६६ ॥

याओ पं० तं०—मायावत्तिया चेव मिच्छादंसणवत्तिया चेव १६, मायावत्तिया किरिया दुविहा पं० तं०—
आयभाववंकणता चेव परभाववंकणता चेव १७, मिच्छादंसणवत्तिया किरिया दुविहा पं० तं०—ऊ-
णाइरित्तमिच्छादंसणवत्तिया चेव तच्चइरित्तमिच्छादंसणवत्तिया चेव १८, दो किरियाओ पं० तं०—
दिट्ठिया चेव पुट्ठिया चेव १९, दिट्ठिया किरिया दुविहा पं० तं०—जीवदिट्ठिया चेव अजीवदिट्ठिया
चेव २०, एवं पुट्ठियावि २१, दो किरियाओ पं० तं०—पाडुच्चिया चेव सामंतोवणिवाइया चेव २२,
पाडुच्चिया किरिया दुविहा पं०—तं० जीवपाडुच्चिया चेव अजीवपाडुच्चिया चेव २३, एवं सामंतोवणि-
वाइयावि २४, दो किरियाओ पं० तं०—साहत्थिया चेव णेसत्थिया चेव २५, साहत्थियाकिरिया
दुविहा पं० तं०—जीवसाहत्थिया चेव अजीवसाहत्थिया चेव २६, एवं णेसत्थियावि २७, दो किरियाओ
पं० तं०—आणवणिया चेव वेयारणिया चेव २८, जहेव णेसत्थियाओ २९—३०, दो किरियाओ पं०
तं०—अणाभोगवत्तिया चेव अणवकंखवत्तिया चेव ३१, अणाभोगवत्तिया किरिया दुविहा पं० तं०—
अणाउत्तआइयणता चेव अणाउत्तपमज्जणता चेव ३२, अणवकंखवत्तिया किरिया दुविहा पं० तं०—

२ स्थाना-
ध्ययने
अजीव-
बन्धावि-
क्रियाणां
द्वैविध्यम्
५८-५९
६० सूत्राणि

॥ ६६ ॥

આયસરીરઅણવકંઘવત્તિયા ચેવ પરસરીરઅણવકંઘવત્તિયા ચેવ ૩૩, દો કિરિયાઓ પં૦ તં૦—
પિજ્જવત્તિયા ચેવ દોસવત્તિયા ચેવ ૩૪, પેજ્જવત્તિયા કિરિયા દુવિહા પં૦ તં૦—માયાવત્તિયા ચેવ
લોભવત્તિયા ચેવ ૩૫, દોસવત્તિયા કિરિયા દુવિહા પં૦ તં૦—કોહે ચેવ માણે ચેવ ૩૬। સૂ૦ ૬૦

મૂલાર્થ:—આકાશ અને નોઆકાશ ઇટલે ધર્માસ્તિકાયાદિ પાંચ બે વસ્તુ છે, ધર્માસ્તિકાયા અને અધર્માસ્તિકાયા બે વસ્તુ છે. (સૂ૦ ૫૮). બંધ અને મોક્ષ બે છે ૧, પુન્ય અને પાપ બે છે ૨, આશ્રવ અને સંવર બે છે ૩, વેદના (પીડા) અને નિર્જરા બે છે ૪. (સૂ૦ ૫૯). બે ક્રિયા કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—જીવ ક્રિયા અને અજીવ ક્રિયા ૧, જીવ ક્રિયા બે પ્રકારે—કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—સમ્યક્ત્વક્રિયા અને મિથ્યાત્વક્રિયા ૨, અજીવક્રિયા બે પ્રકારે કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—ઈર્યાપથિકી અને સાંપરાયિકી ૩, બે ક્રિયા કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—કાયિકી અને અધિકરણકી ૪, કાયિકી ક્રિયા બે પ્રકારે કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—અનુપરત (વિરામ નહિ પામેલ) કાયિકાયા અને દુષ્પ્રયુક્ત(દુષ્ટ રીતે પ્રવર્તવિલ) કાય—ક્રિયા ૫, અધિકરણકી ક્રિયા બે પ્રકારે કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—સંયોજનાધિકરણકી (શસ્ત્રાદિની યોજના—તૈયારી કરવારૂપ) અને નિર્વર્તનાધિકરણકી (તૈયાર કરી રાખેલ) ૬, બે ક્રિયા કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—પ્રાદેષિકી (વિશેષ દેવરૂપ) ક્રિયા અને પારિતાપનિકી (સંતાપ કરવારૂપ) ક્રિયા ૭, પ્રાદેષિકી ક્રિયા બે પ્રકારે કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—જીવપ્રાદેષિકી અને અજીવપ્રાદેષિકી ૮, પારિતાપનિકી ક્રિયા બે પ્રકારે કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—સ્વહસ્તપારિતાપનિકી ક્રિયા અને પરહસ્તપારિતાપનિકી ક્રિયા ૯,

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસ્રવ
સાનુવાદ
॥ ૬૭ ॥

બે ક્રિયા કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—પ્રાણાતિપાત ક્રિયા અને અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા ૧૦, પ્રાણાતિપાત ક્રિયા બે પ્રકારે કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—સ્વહસ્તપાણાતિપાત ક્રિયા અને પરહસ્તપ્રાણાતિપાત ક્રિયા ૧૧, અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા બે પ્રકારે કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—જીવ-અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા અને અજીવપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા ૧૨, બે ક્રિયા કહેલી છે—આરંભિકી અને પારિગ્રહિકી ૧૩, આરંભિકી ક્રિયા બે પ્રકારે કહેલી છે, તે આ—જીવઆરંભિકી અને અજીવઆરંભિકી ૧૪, એવી રીતે પારિગ્રહિકી ક્રિયા પણ બે પ્રકારે છે, તે આ—જીવ-પારિગ્રહિકી અને અજીવપારિગ્રહિકી ૧૫, બે ક્રિયા કહેલી છે, તે આ—માયાપ્રત્યયિકી અને મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયિકી ૧૬, માયા-પ્રત્યયિકી બે પ્રકારે છે, તે આ—આત્મભાવવંકનતા (ઠગવારૂપ) અને પરભાવવંકનતા ૧૭, મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયિકી બે પ્રકારે છે, તે આ—ઊનાતિરિક્ત (ઓછું અને અધિક કહેવારૂપ) મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયિકી અને તદ્વ્યતિરિક્ત (વિપરીત—આત્મા-દિ નથી એમ કહેવારૂપ) મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયિકી ૧૮, બે ક્રિયા કહેલી છે, તે આ—દૃષ્ટિકી અને પૃષ્ટિકી ૧૯, દૃષ્ટિકી બે પ્રકારે કહેલી છે, તે આ—જીવદૃષ્ટિકી અને અજીવદૃષ્ટિકી ૨૦, એવી રીતે પૃષ્ટિકી બે પ્રકારે છે, તે આ—જીવપૃષ્ટિકી (સ્પર્શ કરવારૂપ) અને અજીવપૃષ્ટિકી ૨૧, બે ક્રિયા કહેલી છે, તે આ—પ્રાતીત્યિકી (બાહ્ય વસ્તુને આશ્રયીને થયેલી) અને સામંતોપનિપાતિકી (ઘણા મનુષ્યોની પ્રશંસા વગેરેથી થયેલી) ૨૨, પ્રાતીત્યિકી ક્રિયા બે પ્રકારે છે, તે આ—જીવપ્રાતીત્યિકી અને અજીવપ્રાતીત્યિકી ૨૩, એવી રીતે સામંતોપનિપાતિકી ક્રિયા બે પ્રકારે છે, તે આ—જીવસામંતોપનિપાતિકી અને અજીવસામંતોપનિપાતિકી ૨૪, બે ક્રિયા કહેલી છે, તે આ—સ્વહસ્તિકી અને નૈસૃષ્ટિકી (ફેંકવાથી થયેલી) ૨૫, સ્વહસ્તિકી ક્રિયા બે પ્રકારે છે, તે આ—જીવસ્વહસ્તિકી અને અજીવસ્વહસ્તિકી ૨૬, એવી રીતે નૈસૃષ્ટિકી પણ બે પ્રકારે છે ૨૭, બે ક્રિયા કહેલી છે, તે આ—આજ્ઞાપનિકી (હુકમ કરવાથી

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ક્રિયાણાં
દ્વૈવિધ્યમ્
૫૮-૬૦
સૂત્રાણિ

॥ ૬૭ ॥

થયેલી) અને વૈદારિણી(ચીરવાથી થયેલી) ક્રિયા ૨૮, આ વચ્ચે ક્રિયાના વચ્ચે ભેદ નૈસૃષ્ટિકી ક્રિયાની માફક જાણવા ૨૯-૩૦, બે ક્રિયા કહેલી છે, તે આ-અનાભોગ પ્રત્યયિકી (અનુપયોગથી થયેલી) અને અનવકાંક્ષાપ્રત્યયિકી (વેદરકારીથી થયેલી) ૩૧, અનાભોગપ્રત્યયિકી ક્રિયા બે પ્રકારે છે, તે આ-અનુપયુક્ત(થી) આદાનતા (ગ્રહણ કરવાપણું) અને અનુપયુક્ત(થી) પ્રમાર્જનતા ૩૨, અનવકાંક્ષાપ્રત્યયિકી ક્રિયા બે પ્રકારે છે, તે આ-આત્મ(સ્વ)શરીરઅનવકાંક્ષાપ્રત્યયિકી અને પરશરીરઅનવકાંક્ષા-પ્રત્યયિકી ૩૩, બે ક્રિયા કહેલી છે, તે આ-પ્રેમપ્રત્યયિકી અને દ્વેષપ્રત્યયિકી ૩૪, પ્રેમપ્રત્યયિકી ક્રિયા બે પ્રકારે કહેલી છે, તે આ-માયાપ્રત્યયિકી અને લોભપ્રત્યયિકી ૩૫, દ્વેષપ્રત્યયિકી ક્રિયા બે પ્રકારે છે, તે આ-ક્રોધપ્રત્યયિકી અને માનપ્રત્ય-યિકી ૩૬. (સૂ૦ ૬૦).

ટીકાર્થ:—‘આગાસે’ત્યાદિ-આકાશ-વ્યોમ અને નોઆકાશ તે આકાશથી અન્ય ધર્માસ્તિકાયાદિ પાંચ દ્રવ્યો. ધર્મા-સ્તિકાય તે ગતિમાં મદદ કરવાના ગુણવાળો અને તેથી જુદો અધર્માસ્તિકાય તે સ્થિતિમાં મદદ કરવાના ગુણવાળો જાણવો. (સૂ૦ ૫૮). વિપક્ષ સહિત બંધાદિ તત્ત્વના ચાર સૂત્રો પૂર્વની માફક જાણી લેવા (સૂ૦ ૫૯). ક્રિયા થયે છતે બંધાદિ આત્માને હોય છે, માટે હવે ક્રિયાનું નિરૂપણ કરે છે-‘દો કિરિયે’ત્યાદિ ૩૬ સૂત્રો. કરવું તે ક્રિયા અથવા કરાય છે તે ક્રિયા. તે ક્રિયા બે પ્રકારે જિનેશ્વરોએ પ્રરૂપેલી છે. તેમાં જીવનો જે વ્યાપાર તે જીવ ક્રિયા, તથા પુદ્ગલસમુદાયરૂપ જે અજીવ તેનું જે કર્મપણાએ પરિણમન થવું તે અજીવ ક્રિયા છે. (૧). અહિં ‘ચિય’ શબ્દ અને ‘ચેવ’ શબ્દનો પાઠાંતરમાં પ્રાકૃત શૈલીથી દ્વિત્વ થયેલ છે. ‘અપિ ચ’ ઇત્યાદિ શબ્દની માફક ‘ચૈવ’ એ શબ્દ સમુચ્ચય માત્રમાં જ પ્રતીત થાય છે. ‘જીવકિરિયે’ ત્યાદિ-તત્ત્વશ્રદ્ધાનરૂપ જે

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૬૮ ॥

સમ્યક્ત્વ તે જ જીવના વ્યાપારરૂપ હોવાથી જે ક્રિયા તે સમ્યક્ત્વ ક્રિયા, એમ જ મિથ્યાત્વ ક્રિયા પણ જાણવી. વઢી વિશેષ કહે છે:- મિથ્યાત્વ ઇટલે તત્ત્વનું અશ્રદ્ધાન તે પણ જીવનો વ્યાપાર જ છે, અથવા સમ્યગ્દર્શન અને મિથ્યાદર્શન છતે જે બે ક્રિયા થાય છે તે સમ્યક્ત્વ ક્રિયા અને મિથ્યાત્વ ક્રિયા કહેવાય છે. (૨). ‘અજીવકિરિયે’ ત્યાદિ-તેમાં ‘ઈરિયાવહિય’ ત્તિ-ઈરણ-મીર્યા-ગમન કરવું-તે ગમનવિશિષ્ટ માર્ગ તે ઈર્યાપથ, તેમાં થયેલી જે ક્રિયા તે ઈર્યાપથિકી. આ વ્યુત્પત્તિ માત્ર અર્થ છે. પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત તો કેવલ યોગપ્રત્યય છે. તે ઉપશાંતમોહાદિ ત્રણ ગુણઠાણાવાઢાને સાતાવેદનીય કર્મપણા અજીવરૂપ પુદ્ગલરાશિનું જે થવું તે ઈર્યાપથિકી ક્રિયા જાણવી. પ્રસ્તુત વિષયમાં જીવના વ્યાપારમાં પણ અજીવના મુહ્યપણાની વિવક્ષાવડે આ અજીવ ક્રિયા કહેલી છે. અથવા કર્મ વિશેષરૂપ ઈર્યાપથિકી ક્રિયા કહેવાય છે, જેથી કહેલું છે-“ઈરિયાવહિયા કિરિયા દુવિહા-બજ્ઞમાણા વેહજ્ઞમાણા ય, જા[વ] પઢમસમયે વઢ્ઢા વીયસમયે વેહઆ સા વઢ્ઢા પુઢ્ઢા વેહયા ણિજ્ઞિણ્ણા સેયકાલે અકમ્મં વાવિ ભવતી’તિ-ઈર્યાપથિકી ક્રિયા બે પ્રકારે છે. વઢ્યમાન (બંધાતી) અને વેઢ્યમાન (વેદાતી). જે પ્રથમ સમયે વંધાયેલી અને વીજે સમયે વેદાયેલી, વંધાયેલી સ્પૃષ્ઠા (ક્રિયા) ભોગવાયેલી, નિર્જરાયેલી (સ્પર્શાયેલી ઉદયમાં આવેલી) તે ભવિષ્યકાલમાં (ચતુર્થાદિ સમયમાં) અકર્મ પણ થાય છે. તથા સંપરાયા:-કપાયોમાં થયેલી તે સાંપરાયિકી ક્રિયા. તે જ અજીવરૂપ પુદ્ગલરાશિની કર્મપણા પરિણતિરૂપ જીવવ્યાપારની વિવક્ષા ન કરવાથી અજીવક્રિયા છે. તે પહેલા ગુણઠાણાથી યાવત્ સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકવાઢા જીવોને હોય છે. (૩). ‘દો કિરિયે’ ત્યાદિ-વઢી વીજી રીતે બે ક્રિયા છે-‘કાહયા ચેવ’ત્તિ-કાયાવડે થયેલી તે કાયિકી-કાયાનો વ્યાપાર તથા ‘અહિગરણિયા ચેવ’ત્તિ -જેવડે આત્મા નરકાદિને વિષે અધિકારી

૨સ્થાનકા-
ધ્યયને
ક્રિયાણાં
દ્વૈવિધ્યં
૫૮-૬૦
સૂત્રાણિ

॥ ૬૮ ॥

કરાય છે તે અધિકરણ-અનુષ્ઠાન-(કાર્ય) અથવા વાહ્ય વસ્તુ. અહિં વાહ્ય વસ્તુ વિવક્ષિત છે. ચ્વડ્ગાદિમાં થયેલી જે ક્રિયા તે અધિકરણિકી. (૪). કાયિકી ક્રિયા બે પ્રકારે છે-‘અણુવરયકાયકિરિયા ચેવ’ત્તિ-સાવચ્ચ(પાપ)થકી જે વિગમ ન પામે એવા મિથ્યાદષ્ટિ અથવા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવની કાય ક્રિયા, ઉત્કેષણ ઇટલે ઝંચે ફેંકવું વગેરે લક્ષણવાલી કર્મબંધના કાર-ણભૂત-અનુપરતકાયક્રિયા, તથા ‘દુષ્પ્રયુક્તકાયકિરિયા ચેવ’ત્તિ-દુઃપ્રણિહિત-દુષ્ટ પ્રયોગવાળાની દુષ્ટ પ્રવૃત્તિવિશિષ્ટ, ઇન્દ્રિયોને આશ્રયીને ઇષ્ટ અનિષ્ટ વિષયની પ્રાપ્તિમાં કંઠક સંવેગ અને નિર્વેદ(ઉદાસીનતા)માં જવાવડે, તથા અનિન્દ્રિય(મન)ને આશ્રયીને અશુભ મનના સંકલ્પદ્વારા મોક્ષમાર્ગ ગ્રત્યે માઠી રીતે રહેલ એવા પ્રમત્તસંયતની જે કાયક્રિયા તે દુષ્પ્રયુક્તકાય ક્રિયા. (૫). તથા આધિકરણિકી ક્રિયા બે પ્રકારે છે. તેમાં ‘સંજોયણાહિગરણિયા ચેવ’ત્તિ-પૂર્વે બનાવેલા ચ્વડ્ગ અને તેની મૂઠ વગેરે વસ્તુનું જે સંયોજન-જોડાણ કરવું તે સંયોજનાધિકરણિકી ક્રિયા અને ‘ણિચ્વત્તણાહિગરણિયા ચેવ’ત્તિ-જે પહેલાથી જ ચ્વડ્ગ અને તેની મૂઠ વગેરેને તૈયાર કરી રાખવું તે નિર્વર્તનાધિકરણિકી ક્રિયા (૬). વલી બીજી ક્રિયા બે પ્રકારે છે ‘પાડસિયા ચેવ’ત્તિ-મત્સરવડે કરાયેલી તે પ્રાદ્વેષિકી ક્રિયા, તથા ‘પારિયાવણિયા ચેવ’ત્તિ-પરિતાપન(તાડનાદિ દુઃખવિશેષ સ્વરૂપ)વડે જે થયેલી ક્રિયા તે પારિતાપનિકી ક્રિયા. (૭). પ્રાદ્વેષિકી ક્રિયા બે પ્રકારે-‘જીવપાડસિયા ચેવ’ત્તિ-જીવને વિષે પ્રદ્વેષ કરવાથી થયેલી જે ક્રિયા તે જીવપ્રાદ્વેષિકી તથા ‘અજીવપાડસિયા ચેવ’ત્તિ-પાષાણાદિ અજીવમાં સ્થલના પામેલાને દ્વેષ થવાથી જે થયેલી ક્રિયા તે અજીવપ્રાદ્વેષિકી. (૮). બીજી પળ બે પ્રકારે-‘સહત્થપારિયાવણિયા ચેવ’ત્તિ-પોતાના હાથથી પોતાના શરીરને અથવા બીજાના શરીરને દુઃખ (ક્લેશ) કરતાં થકાં જે થયેલી ક્રિયા તે સહસ્તપારિતાપનિકી તથા ‘પરહત્થપારિયાવણિયા

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૬૯ ॥

ચેવ'ત્તિ-બીજાના હાથથી સ્વદેહ અને પરદેહને પરિતાપ કરાવતા થકાં જે થયેલી ક્રિયા તે પરહસ્તપારિતાપનિકી. (૯). વ્હી વે ક્રિયા કહે છે-‘પાણાઈવાયકિરિયા ચેવ'ત્તિ-આનો અર્થ સુગમ છે, તથા ‘અપચ્ચક્ખાણકિરિયા ચેવ'ત્તિ-અપ્રત્યાખ્યાન-અવિરતિના નિમિત્તથી થયેલ જે કર્મબંધ તે અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા, તે અવિરતિઓને હોય છે. (૧૦). પ્રાણાતિપાત ક્રિયા વે પ્રકારે--‘સહત્થપાણાઈવાયકિરિયા ચેવ'ત્તિ-નિર્વેદ (કંટાઝા) વગેરેથી પોતાના પ્રાણોને પોતાના હાથે અથવા ક્રોધાદિવડે પારકાના પ્રાણોને નાશ કરનારની જે ક્રિયા તે સ્વહસ્તપ્રાણાતિપાત ક્રિયા, તથા ‘પરહત્થપાણાઈવાયકિરિયા ચેવ'ત્તિ-બીજાના હાથે પોતાના અથવા પરના પ્રાણોને નાશ કરાવનારની જે ક્રિયા તે પરહસ્તપ્રાણાતિપાત ક્રિયા. (૧૧). બીજી અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા પણ વે પ્રકારે છે-‘જીવઅપચ્ચક્ખાણકિરિયા ચેવ'ત્તિ-જીવના વિષયમાં પ્રત્યાખ્યાનનો અભાવ(ન કરવા)વડે જે બંધ વગેરેની પ્રવૃત્તિ તે જીવઅપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા તથા ‘અજીવઅપચ્ચક્ખાણકિરિયા ચેવ'ત્તિ-અજીવો-મદ્યાદિ વિષે અર્થાત્ તેના પચ્ચક્ખાણ ન કરવાથી જે કર્મનો બંધ તે અજીવઅપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા. (૧૨). વ્હી બીજી રીતે વે ક્રિયા કહેલી છે-‘આરંભિયા ચેવ'ત્તિ-આરંભવું તે આરંભ, તેમાં થયેલી જે ક્રિયા તે આરંભિકી ક્રિયા, તથા ‘પરિગ્ગહિયા ચેવ'ત્તિ-પરિગ્રહને વિષે જે થયેલી ક્રિયા તે પારિગ્રહિકી. (૧૩). આરંભિકી વે પ્રકારે છે-‘જીવઆરંભિયા ચેવ'ત્તિ-જીવોના ઉપમર્દન કરનારને જે કર્મબંધન તે જીવઆરંભિકી ક્રિયા, તથા ‘અજીવારંભિયા ચેવ'ત્તિ-અજીવોને, જીવોના કલેવરોને, પિટ (લોટ) વગેરેથી બનાવેલી જીવતી આકૃતિઓને અથવા વસ્ત્રાદિ પ્રત્યે આરંભ કરનારની જે ક્રિયા તે અજીવઆરંભિકી. (૧૪). ‘પારિગ્ગહિયા ચેવ'ત્તિ-આ પારિગ્રહિકી ક્રિયા આરંભિકી ક્રિયાની જેમ વે પ્રકારે જાણવી, કારણ કે તે ક્રિયા જીવપરિગ્રહ અને અજીવપરિગ્રહથી થાય છે. (૧૫). વ્હી બીજી રીતે વે ક્રિયા ‘માયાવત્તિયા

૨સ્થાનકા-
ધ્યયને
ક્રિયાણાં
દ્વૈવિધ્યમ્
૫૮-૬૦
સૂત્રાણિ

॥ ૬૯ ॥

ચેવ'ત્તિ-શઠપણું છે નિમિત્ત જે કર્મબંધ ક્રિયાનું અથવા જે વ્યાપારનું તે માયાપ્રત્યયા, 'મિચ્છાદંસણવત્તિયા ચેવ'ત્તિ-
 મિથ્યાત્વ છે નિમિત્ત જે (ક્રિયાનું) તે મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા. (૧૬). માયાપ્રત્યયા બે પ્રકારે-‘આય'ભાવવંકળયા ચેવ'ત્તિ-
 અપ્રશસ્ત આત્મભાવનું જે વર્ત્તીકરણ-પ્રશસ્તપણાનું દેખાડવું તે આત્મભાવવંકળતા ક્રિયા, વંકળ(વાંકાઈ)નાં બહુપણાની વિવ-
 ક્ષામાં (તલરૂપ) ભાવ પ્રત્યય વિરુદ્ધ નથી. તે વંકળતા, વ્યાપારરૂપ હોવાથી ક્રિયા છે, તથા ‘પર'ભાવવંકળયા ચેવ'ત્તિ-જૂઠા
 લેખ કરવા વગેરેથી વીજાના અભિપ્રાયને ઠગવા રૂપ ક્રિયા તે પરભાવવંકળતા, કારણ કે વૃદ્ધવ્યાપાર આવી છે-“તં તં ભાવમાયરહ
 જેણ પરો વંચિજ્ઞહ કૂડલેહકરણાઈહિં'ત્તિ (૧૭). વીજી પળ બે પ્રકારે-‘ઝળાઈરિત્તિમિચ્છાદંસણવત્તિયા ચેવ'ત્તિ-
 આત્માદિ વસ્તુના પ્રમાણથી હીન અથવા અધિક કહેવારૂપ જે મિથ્યાદર્શન, તે જ છે નિમિત્ત જે ક્રિયાનું તે ઝળાતિરિત્તિ-
 મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા, તે આ પ્રમાણે-શરીર વ્યાપક આત્મા છે, તો પળ આત્માને કોઈપળ મિથ્યાદૃષ્ટિ, અંગુઠ પર્વ માત્ર
 [યવમાત્ર] અથવા શ્યામાક નામા ચોલામાત્ર એમ હીનપણાએ માને છે. વઠી અન્ય કોઈક પાંચશે ધનુષ્ય પ્રમાણ અથવા
 સર્વવ્યાપક છે એમ અધિકપણાએ સ્વીકારે છે, તથા ‘તત્ત્વઈરિત્તિમિચ્છાદંસણવત્તિયા ચેવ'ત્તિ-ઝળાતિરિત્તિમિથ્યાદર્શનથી
 ભિન્ન જે મિથ્યાદર્શન-આત્મા નથી ઇત્યાદિ મતરૂપ નિમિત્ત છે જે ક્રિયાનું તે તદ્વ્યતિરિત્તિમિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા. (૧૮). વઠી
 વીજી રીતે બે ક્રિયા છે-‘દિટ્ઠિયા ચેવ'ત્તિ-દૃષ્ટિથી થયેલી તે દૃષ્ટિજા અથવા દર્શન (જોવું) અથવા વસ્તુ, નિમિત્તપણે
 છે જે ક્રિયામાં તે દૃષ્ટિકા-જોવા માટે જે ગતિક્રિયા. અથવા જોવાથી જે કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે તે દૃષ્ટિજા અથવા દૃષ્ટિકા ક્રિયા,
 તથા ‘પુટ્ઠિયા ચેવ'ત્તિ-પૃષ્ઠિ-પૂછવાથી થયેલી તે પૃષ્ઠિજા-પ્રશ્નથી ઉત્પન્ન થયેલ વ્યાપાર, અથવા પૃષ્ઠ-પ્રશ્ન અથવા વસ્તુ તે છે

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૭૦ ॥

કારણપણા જે ક્રિયામાં તે પૃષ્ઠિકા, અથવા સ્પૃષ્ટિ-સ્પર્શ કરવાથી જે થયેલી ક્રિયા તે સ્પૃષ્ટિજા તેવી જ રીતે સ્પૃષ્ટિકા પળ જાળવી (૧૯). દૃષ્ટિકા બે પ્રકારે-‘જીવદિદ્રિયા ચેવ’ત્તિ-અથ વગરે જોવા માટે જનારની જે ક્રિયા તે જીવદૃષ્ટિકા, અથવા ‘અજીવદિદ્રિયા ચેવ’ત્તિ-અજીવ ચિત્રકર્મ વગરેને જોવા માટે જનારની જે ક્રિયા તે અજીવદૃષ્ટિકા (૨૦). ‘પુદ્રિયા ચેવ’ત્તિ-એવી રીતે પૃષ્ઠિકા જીવ અને અજીવના ભેદવડે બે પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે-જીવને અથવા અજીવને રાગ-દ્વેષવડે પૂછનારની અથવા સ્પર્શ કરનારની જે ક્રિયા તે જીવપૃષ્ઠિકા અથવા જીવસ્પૃષ્ઠિકા તથા અજીવપૃષ્ઠિકા અથવા અજીવસ્પૃષ્ઠિકા. (૨૧). વઠ્ઠી બીજી રીતે બે ક્રિયા છે-‘પાડુચિયા ચેવ’ત્તિ-વાહ્ય વસ્તુ પ્રત્યે પ્રતીત કરીને આશ્રય કરીને જે થયેલી ક્રિયા તે પ્રાતીત્યિકી, તથા ‘સામંતોવણિવાહ્યા ચેવ’ત્તિ-સમંતાત્ (ચોતરફથી) ઉપનિપાત (મનુષ્યનો સમુદાય) તેમાં થયેલી જે ક્રિયા તે સામંતોપનિપાતિકી. (૨૨). પ્રાતીત્યિકી બે પ્રકારે ‘જીવપાડુચિયા ચેવ’ત્તિ-જીવને આશ્રયીને જે કર્મબંધ તે જીવપાતિત્યિકી, તથા ‘અજીવપાડુચિયા ચેવ’ત્તિ-અજીવને આશ્રયીને રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન થયેલ અને તેનાથી થયેલ જે કર્મબંધ તે અજીવપ્રાતિત્યિકી ક્રિયા. (૨૩). અતિદેશથી બીજી પળ બે પ્રકારે દેખાડતા થકાં કહે છે-‘એવં સામંતોવણિવાહ્યાવિ’ત્તિ-કોઈ પળ મનુષ્યનો બઠ્ઠદ રૂપાઠો છે, તેને મનુષ્ય જેમ જેમ વિશેષ જુવે છે અને પ્રશંસા કરે છે તેમ તેમ તેનો માલીક આનંદ પામે છે, તે(રાગ)થી થયેલી ક્રિયા તે જીવસામંતોપનિપાતિકી, તથા રથ વગરેને ત્રિપે (રથાદિને જોનાર પ્રશંસે તેથી) હર્ષ થવાથી થયેલી જે ક્રિયા તે અજીવસામંતોપનિપાતિકી ક્રિયા. (૨૪). વઠ્ઠી બીજી રીતે બે ક્રિયા કહે છે-‘સાહ-ત્થિયા ચેવ’ત્તિ,-પોતાના હાથવડે થયેલી જે ક્રિયા તે સ્વહસ્તિકી, તથા ‘નેસત્થિયા ચેવ’ત્તિ-ફેંકવું, તેમાં થયેલી જે ક્રિયા તે અથવા ફેંકવું જ તે નૈસૃષ્ટિકી અર્થાત્ ફેંકનારનો જે કર્મબંધ અથવા સ્વભાવ જ ક્રિયા. (૨૫). તેમાં પહેલી બે પ્રકારે-

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ક્રિયાણાં
દ્વૈવિધ્યમ્
૫૮-૬૦
સૂત્રાણિ

‘જીવસાહત્થિયા ચેવ’ત્તિ-પોતાના હાથમાં ગ્રહણ કરેલ જીવવડે જીવને જે મારે છે તે જીવસ્વાહસ્તિકી, તથા ‘અજીવસા-
હત્થિયા ચેવ’ત્તિ-પોતાના હાથમાં ગ્રહણ કરેલ સ્વદ્ગાદિ અજીવવડે જે જીવને મારે છે તે અજીવસ્વાહસ્તિકા ક્રિયા, અથવા પોતાના
હાથવડે જીવને તાડન કરનારની જે ક્રિયા તે જીવસ્વાહસ્તિકી અને પોતાના હાથવડે અજીવને તાડન કરનારની જે ક્રિયા તે
અજીવસ્વાહસ્તિકી ક્રિયા. (૨૬). નૈસૃષ્ટિકી પળ જીવાજીવ ભેદવડે અતિદેશ કરતાં થકા કહે છે-‘ એવં નેસત્થિયા ચેવ’ત્તિ-
તે આ પ્રમાણે-રાજા વગેરેના હુકમથી પાણીનું યંત્રાદિવડે જે કાઢવું તે જીવનૈસૃષ્ટિકી, અને તીર વગેરેનું ધનુષ્યાદિથી જે
છોડવું તે અજીવનૈસૃષ્ટિકી ક્રિયા, અથવા ગુરુઆદિકને જીવ-શિષ્ય અથવા પુત્ર દેનારની જે ક્રિયા તે જીવનૈસૃષ્ટિકી, અને
ઘણીય (શુદ્ધ) ભક્તપાનાદિ અજીવ પદાર્થને દેનારની જે ક્રિયા તે અજીવનૈસૃષ્ટિકી. (૨૭). વઢી વીજી રીતે બે ક્રિયા-
‘ આળવણિયા ચેવ’ત્તિ-આજ્ઞાપન-આદેશ કરનારની જે ક્રિયા તે અથવા આજ્ઞાનું આપવું તે આજ્ઞાપની, તે જ આજ્ઞા-
પનિકા, તેનાથી થયેલ કર્મબંધ અથવા હુકમ અથવા આગમન-મંગાવવું તે આનાયની ક્રિયા તથા ‘ વેચારણિયા ચેવ’ત્તિ-
વિદારવું, વિચારવું અથવા વિતારણ-ઠગવું તે, સ્વાર્થિક (સ્વાર્થવાલા) પ્રત્યયના ગ્રહણથી વૈદારિણી વિગેરે કહેવું. (૨૮).
આ બે પળ બે પ્રકારે-જીવ, અજીવના ભેદથી છે, તે આ પ્રમાણે-જીવને હુકમ કરનારની અથવા વીજા પાસેથી મંગાવનારની
જે ક્રિયા તે જીવઆજ્ઞાપની અથવા જીવઆનાયની, એવી રીતે અજીવ સંબંધી પળ અજીવઆજ્ઞાપની અથવા અજીવઆનાયની
ક્રિયા. (૨૯) તથા ‘ વેચારણિય’ત્તિ-જીવ અથવા અજીવને ફાડે છે, અથવા અસમાન જુદી જુદી અનેક વાતો બોલનારાઓમાં

૧. પ્રત્યક્ષમાં ‘ અસમાનભાગપુયા વિક્રીણાતિ દ્વૈભાષિકો વિ૦’, અથવા ‘ અસમાનભાવેષુ ’ પાઠ છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૭૧ ॥

જીવ કે અજીવ વસ્તુને વહેંચતો છતો દ્વૈભાષિક જે વિચાર કરે છે તે વિચારણી. ‘ પરિચ્છાદેવેત્તિ ભણિતં હોતિ ’ અથવા જીવ(પુરુષ)ને ઠગે છે એમ કહેવું તે જીવવૈતારણી, ગુણ ન હોવા છતાં અસત્ ગુણોવડે તું આના જેવો ગુણવાન છો અથવા તેના જેવો ગુણવાન છો એવી રીતે પુરુષાદિકને ઠગવાની બુદ્ધિવડે અથવા અજીવ વસ્તુ, તે અન્ય વસ્તુ સમાન ન હોવા છતાં તેના જેવી કહે તે અજીવવૈતારણી. આ બધું આતિદેશવડે કહે છે:-‘જહેવ નેસત્થિય’ત્તિ-જેમ નૈસૃષ્ટિકી કહી છે તેમ જાણવી. (૩૦). બીજી રીતે બે કહે છે:-‘ અણાભોગવત્તિયા ચેવ’ત્તિ-અનાભોગ (અજ્ઞાન) છે નિમિત્ત જે ક્રિયાના તે અનાભોગપ્રત્યયા તથા ‘ અણવકાંશવત્તિયા ચેવ’ત્તિ-અનવકાંશ-પોતાના શરીરાદિની અપેક્ષા નહિં કરવાપણું તે છે નિમિત્ત જે ક્રિયાનું તે અનવ-કાંશપ્રત્યયા. (૩૧). પેલી બે પ્રકારે છે-‘ અણાઉત્તાઆદ્યણયા ચેવ’ત્તિ-અનાયુક્ત-ઉપયોગ રહિત જીવનું જે વસ્ત્રાદિ વિષયમાં ગ્રહણપણું તે અનાયુક્તઆદાનતા ’ તથા અણાઉત્તાપમજ્ઞણયા ચેવ’ત્તિ, ઉપયોગ રહિત જીવની જે પાત્રા વગેરે વિષયવાળી પ્રમાર્જનતા તે અનાયુક્તપ્રમાર્જનતા. અહિં આદાન વગેરે શબ્દોમાં ‘તા’ સ્વાર્થિક પ્રત્યય પ્રાકૃતશૈલીથી અથવા ભાવની વિવક્ષાવડે કરેલ છે. (૩૨). બીજી પણ બે પ્રકારે-‘આયસરીરે’ ત્યાદિ-તેમાં પોતાના શરીરને નાશકારક કાર્યોને કરનારની જે આત્મશરીરની અપેક્ષારહિત છે નિમિત્ત જે ક્રિયાનું તે આત્મશરીરાનવકાંશપ્રત્યયા, તેમ બીજાના શરીરને નાશકારક કાર્યોને કરનારની જે ક્રિયા તે પરશરીરાનવકાંશપ્રત્યયા. (૩૩). ‘દો કિરિયે ’ ત્યાદિ-ત્રણ સૂત્રો સુગમ છે. વિશેષ કહે છે-પ્રેમ (રાગ) તે માયા અને લોભસ્વરૂપ અને દ્વેષ જે ક્રોધ અને માનસ્વરૂપ. જે પ્રેમ નિમિત્તવાળી તે પ્રેમપ્રત્યયા અને જે દ્વેષ નિમિત્તવાળી તે દ્વેષપ્રત્યયા ક્રિયા જાણવી. (૩૪ થી ૩૬), અહિં સુગમ હોવાથી કેટલીક વ્યાખ્યા કરવામાં નથી આવી.

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ક્રિયાણાં
દ્વૈવિધ્યમ્
૫૮-૬૦
સૂત્રાણિ

॥ ૭૧ ॥

(સૂ. ૬૦). આ ક્રિયાઓ પ્રાયઃ ગર્હણા કરવા યોગ્ય છે, માટે હવે ગર્હા કહે છે:-

દુવિહા ગરિહા પં૦ તં૦-મણસા વેગે ગરહતિ । વયસા વેગે ગરહતિ । અહવા ગરહા

દુવિહા પં૦ તં૦-દીહં વેગે અદ્ધં ગરહતિ, રહસ્સં વેગે અદ્ધં ગરહતિ । સૂ. ૬૧

મૂલાર્થ:-બે પ્રકારે ગર્હા કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-કેટલાએક મનવડે જ ગર્હા કરે છે અને કેટલાએક વચનવડે ગર્હા કરે છે. અથવા ગર્હા બે પ્રકારે કહેલી છે-કેટલાએક લાંબા કાલ સુધી ગર્હા કરે છે અને કેટલાએક અલ્પ કાલ પર્યંત ગર્હા કરે છે. (સૂ. ૬૧)

ટીકાર્થ:-‘ દુવિહા ગરહે ’ ત્યાદિ, વિધાન કરવું તે વિધા-બે પ્રકાર છે જેનીના તે દ્વિવિધા, ગર્હવું તે ગર્હા-સ્વરાગ આચરણની નિંદા, તે સ્વ-પરના વિષયવડે બે પ્રકારે છે, તે પળ મિથ્યાદષ્ટિ જીવને અને ઉપયોગ રહિત સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને દ્રવ્ય ગર્હા હોય છે. અર્થાત્ તે અપ્રધાનગર્હા છે કારણ કે દ્રવ્ય શબ્દનો અર્થ અપ્રધાન છે. કહ્યું છે-

અપ્પાહન્નેઽવિ ઇહં, કત્થઈ દિટ્ઠો હુ દવ્વસદ્ધોત્તિ । અંગારમહ્ઓ જહ, દવ્વાયરિઓ સયાઽભવ્વો॥૧

અપ્રધાનપણના અર્થમાં પળ દ્રવ્યશબ્દ કોઈક સ્થલે દેખાય છે, કારણ કે દ્રવ્ય શબ્દ અનેક અર્થવાળો છે. જેમ અંગારમર્દક નામના આચાર્ય સદા અભવ્ય છે તો પળ અપ્રધાનપણથી દ્રવ્યાચાર્ય કહેવાય છે. ઉપયોગયુક્ત સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને ભાવગર્હા છે. ચાર પ્રકારની ગર્હા છે, અથવા ગર્હણીય ભેદથી અનેક પ્રકારે છે. તે ગર્હા અર્હિ કરણની અપેક્ષા બે પ્રકારે કહેલી છે, તે કહે

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૭૨ ॥

છે--‘મળસા વેગે ગરહૈ’ ત્તિ-ચિત્તવડે, અહિં ‘વા’ શબ્દ વિકલ્પાર્થ અથવા અવધારણાર્થ(નિશ્ચયાર્થ)માં છે તેથી મનવડે જ ગર્હા કરે છે પણ વાણીવડે નહિ. કાયોત્સર્ગમાં રહેલ, દુર્મુખ અને સુમુખ નામવાળાં બે બે માણસવડે નિંદાયેલ અને સ્તુતિ કરાયેલ, તેઓના વચનોથી જણાયેલ છે સામંતોવડે પરાભવ પામેલ પોતાના પુત્ર અને રાજ્યની હક્કીકત જેણે તે, મનવડે આરંભેલ છે પુત્રના પરાભવને કરનારા સામંતો સાથે સંગ્રામ જેણે તે, મનથી કલ્પેલ શસ્ત્રોનો ક્ષય થયે છે તે પોતાના માથાનો ટોપ લેવા માટે ડુંચે કરાયેલ હાથથી સ્પર્શેલ છે લોચ કરાયેલ મસ્તક જેણે તે, મસ્તકનો સ્પર્શ કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલ પશ્ચાત્તાપરૂપ અગ્નિની જ્વાળાના સમૂહવડે અત્યંત બાલેલ છે સર્વ કર્મરૂપ ઇંધન જેણે એવા રાજર્ષિ પ્રસન્નચંદ્રની જેમ કોઈ પણ એક સાધુ નિંદિત કાર્યની નિંદા કરે છે તેમ વચનથી પણ અથવા વાણીવડે જ, પરંતુ મનથી નહિ. મનુષ્યોનું મનરંજન કરવા માટે દુષ્ટ આચરણ વગેરેના કહેવાથી ગર્હામાં પ્રવર્તેલ અંગારમર્દક વગેરે સાધુની જેમ પ્રાયઃ કોઈ અન્ય ગર્હા કરે છે, પણ ભાવથી મનવડે ગર્હા ન કરે. અથવા ‘મળસા વેગે’ત્તિ-અહિં ‘અપિ’ શબ્દ તે સંભાવનાના અર્થમાં છે, તે(અપિ શબ્દ) વડે નીચે પ્રમાણે અર્થ સંભવે છે. એક વ્યક્તિ મનવડે પણ ગર્હા કરે છે અને બીજો વાણીથી ગર્હા કરે છે, અથવા એક માત્ર વાણીવડે નહિ પરંતુ મનવડે પણ ગર્હા કરે છે, તેમ કેવલ મનવડે નહિ, વચનવડે પણ ગર્હા કરે છે, તે જ વ્યક્તિ ગર્હા કરે છે અર્થાત્ વન્ને પ્રકારે પણ એક જ વ્યક્તિ ગર્હા કરે છે, એ તાત્પર્ય છે. બીજી રીતે ગર્હાનું દ્વિપણું કહે છે:—‘ અહવે’ત્યાદિ-પૂર્વોક્ત બે પ્રકારની અપેક્ષાવડે પૂર્વની માફક બીજી બે પ્રકારે ગર્હા કહેલી છે. અપિ શબ્દ સંભાવના અર્થમાં છે તેથી લાંબા કાલ સુધી પણ કોઈ વ્યક્તિ યાવત્ જીવપર્યંત ગર્હા કરવા યોગ્ય(પાપ)ની ગર્હા (નિંદા) કરે છે. અથવા દીર્ઘ અને દ્રુસ્વનું આપેક્ષિકપણું હોવાથી બીજી રીતે

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
ગર્હા-
દ્વૈવિધ્યમ્
૬૧ સૂત્રમ્

॥ ૭૨ ॥

વિવક્ષાવડે દીર્ઘપણું ભાવવા યોગ્ય છે. એવી રીતે અલ્પ કાલ પર્યંત પળ કોઈએક વ્યક્તિ ગર્હા કરે છે, અથવા યાવત્ દીર્ઘ કાલ સુધી જ, તથા દૂસ્વ (અલ્પ) કાલ પર્યંત જ યાવત્ (એક વ્યક્તિ ગર્હા કરે છે) કારણ કે અપિ શબ્દ નિશ્ચય અર્થમાં છે. અથવા એક જ વ્યક્તિ બે પ્રકારે કાલભેદવડે ભાવભેદથી ગર્હા કરે છે અથવા ઘણા કે થોડા કાલ પર્યંત જ ગર્હા કરે છે. (સૂ. ૬૧). નિંદા કરવા યોગ્ય ભૂતકાલ સંબંધી કર્મોને વિષે ગર્હા થાય છે અને ભવિષ્યકાલમાં તો પ્રત્યાખ્યાન થાય છે. કહ્યું છે કે—‘અર્હયં નિંદામિ પટુપ્પન્નં સંવેરેમિ અણાગયં પચ્ચક્ખામી’તિ—અતીતકાલ સંબંધી પાપને હું નિંદું છું, વર્તમાનકાલીન પાપને સંવરું છું (અટકાવું છું) અને અનાગતકાલીન પાપના પચ્ચક્ખાણ કરું છું. આ કારણથી હવે પ્રત્યાખ્યાન કહે છે—

દુવિહે પચ્ચક્ખાણે પં. તં. —મણસા વેગે પચ્ચક્ખાતિ વયસા વેગે પચ્ચક્ખાતિ, અહવા

પચ્ચક્ખાણે દુવિહે પં. તં. —દીહં વેગે અદ્ધં પચ્ચક્ખાતિ રહસ્સં વેગે અદ્ધં પચ્ચક્ખાતિ ।

સૂ. ૬૨, દોહિં ઠાણેહિં અણગારે સંપન્ને અણાદીયં અણવયગ્ગં દીહમદ્ધં

ચાઉરંતસંસારકંતારં વીતિવતેજ્જા, તંજહા—વિજ્ઞાણે ચેવ ચરણેણ ચેવ । સૂ. ૬૩

મૂલાર્થ:—બે પ્રકારે પચ્ચક્ખાણ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે—એક મનવડે પળ પચ્ચક્ખાણ કરે છે, એક વચનવડે પળ પચ્ચક્ખાણ કરે છે. અથવા પચ્ચક્ખાણ બે પ્રકારે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે—એક દીર્ઘ (લાંબા) કાલ પર્યંત પળ પચ્ચક્ખાણ કરે છે, એક અલ્પ

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૭૩ ॥

કાલ પર્યંત પળ પચ્ચક્ષણ કરે છે (સૂ. ૬૨). બે સ્થાનક(ગુણ)વડે યુક્ત અનગાર અનાદિકાલવિશેષ્ટ, અંત રહિત દીર્ઘકાલ નરકાદિ ચાર ગતિરૂપ સંસાર અરણ્ય(જંગલ)ને ઉછંઘન કરે તે આ પ્રમાણે-વિદ્યા(જ્ઞાન)વડે અને ચારિત્રવડે જ. (સૂ. ૬૩).
ટીકાર્થ:-‘ દુવિદ્યે પચ્ચક્ષણે ’ ત્યાદિ, પ્રમાદના પ્રતિકૂલપણા (પ્રમાદ છોડીને) મર્યાદાવડે સ્થ્યાન-કથન કરવું તે પ્રત્યાસ્થ્યાન, વિધિ અને નિષેધસ્વરૂપ પ્રતિજ્ઞા इत्यर्थ. દ્રવ્યથી પ્રત્યાસ્થ્યાન મિથ્યાદૃષ્ટિને અને કરેલ છે ચાતુર્માસમાં માંસનું પચ્ચક્ષણ જેણીએ તેવી અને પારણાને દિવસે માંસના દાનમાં પ્રવર્તેલી રાજપુત્રીની જેમ ઉપયોગ રહિત સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને હોય છે, ભાવપ્રત્યાસ્થ્યાન ઉપયોગ સહિત સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને હોય છે. તે પ્રત્યાસ્થ્યાન દેશથી અને સર્વથી તથા મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણના ભેદથી અનેક પ્રકારે છે, તો પળ કરણભેદથી બે પ્રકારે કહે છે-મનવડે પળ એક (વ્યક્તિ) પ્રત્યાસ્થ્યાન કરે છે અર્થાત્ વધ વગેરેનો નિવૃત્તિવિષય (ત્યાગ) કરે છે. શેષ-વાકી પૂર્વની જેમ જાણવું. પ્રકારાંતરવડે પળ પ્રત્યાસ્થ્યાન કહે છે-‘અહંબે’ ત્યાદિ સુગમ છે. (સૂ. ૬૨) જ્ઞાનપૂર્વક પ્રત્યાસ્થ્યાન વગેરે મોક્ષનું ફલ (આપનાર) છે આ કારણથી કહે છે:-‘દોહિં ઠાણેહિં’ इत्यादि-બે સ્થાન(ગુણ)-યુક્ત અનગાર-(જેને ઘર નથી તે) સાધુ, જેની આદિ નથી તે અનાદિ, અનવદગ્ર-સામાન્ય જીવની અપેક્ષાએ જેનો અંત નથી તે, લાંબો છે કાલ જેનો તે દીર્ઘાદ્ર, દીર્ઘ શબ્દમાં મકાર આગમિક છે, અથવા દીર્ઘ છે માર્ગ જેને વિષે તે દીર્ઘાધ્વ, ચતુરંત-નરકાદિ ગતિના વિભાગવડે ચાર ભાગરૂપ (અહિં ચાતુરંત શબ્દમાં દર્ધિપણું પ્રકટાદિગણના નિયમથી છે) એવા ભવારણ્યને ઉછંઘે. તે આ પ્રમાણે છે-વિદ્યા(જ્ઞાન)વડે જ અને ચારિત્રવડે જ અહિં સંસારરૂપ કાંતારનો પાર પામવામાં જ્ઞાન અને ચારિત્રનું

૧. દીર્ઘકાલ અને અલ્પકાલના પચ્ચક્ષણનું સ્વરૂપ ગર્હાનો જેમ જાણવું. ૨. પ્રકટાદિભ્યઃ દીર્ઘત્વમિતિ પાણિનિ: ।

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
પ્રત્યાસ્થ્યાન-
સ્ય મોક્ષ-
હેતોશ્ચ
દ્વૈવિધ્યમ્
૬૨-૬૩
સૂત્રે

॥ ૭૩ ॥

એકી સાથે જ-યુગપત્વડે કારણપણું જાણનું; કારણ કે જ્ઞાન અને ચારિત્રમાં એકેકથી (માત્ર જ્ઞાન કે માત્ર ક્રિયાથી) આ લોક સંબંધી કાર્યોમાં પણ અકારણપણું છે. શંકા-જ્ઞાન અને ચરણમાં કારણપણાં સામાન્ય કથન કીધે છતાં પણ જ્ઞાન જ પ્રધાન છે, ક્રિયા નહિ; અથવા જ્ઞાન જ એક કારણ છે, ક્રિયા કારણ નથી. જે કારણથી જ્ઞાનનું ફલ જ ક્રિયા છે. વઢી વાદી ફરી કહે છે-જેમ જ્ઞાનનું ફલ ક્રિયા તેમ બીજું પણ ક્રિયા પછી પ્રાપ્ત થાય છે. બોધ કાલમાં પણ જે જ્ઞેયનું નિર્ણયાત્મક અને રાગાદિનાં વિજયરૂપ આ સર્વનું સામાન્યપણે જ્ઞાન કારણ છે. જેમ માટી ઘડાનું કારણ થતી છતી ઘટ કાર્યના વચ્ચમાં થનારા પિંડ-શિવક-સ્થાસ-કોશ અને કુશૂલ વગેરે પર્યાયોના પણ કારણપણાને પામે છે, તેમ અહિં જ્ઞાન, સંસારના અભાવ(મોક્ષ)નું અને મોક્ષ થવા પહેલાં તત્ત્વનું જ્ઞાન અને યોગ, સમાધિ વિગેરેનું પણ કારણ થાય છે. વઢી સ્મરણ માત્રથી પવિત્ર થયેલ વિષનું ભક્ષણ, આકાશગમન વગેરે જે અનેકવિધ ફલ સાક્ષાત્ પ્રાપ્ત થાય છે તે પણ ક્રિયાશૂન્ય (રહિત) જ્ઞાનનું ફલ છે. જેમ આ પ્રત્યક્ષ ફલ દેખાય છે તેમ અદૃષ્ટ-પરોક્ષ ફલ પણ અનુમાન કરાય છે. ભાષ્યકારે કહ્યું છે—

આહ પહાણં નાણં, ન ચરિત્તં નાણમેવ વા સુદ્ધં । કારણમિહ ન ઉ કિરિયા, સાઽવિ હુ નાણત્ફલં જમ્હા ॥૨॥
જહ સા નાણસ્સ ફલં, તહ સેસંપિ તહ બોહકાલેવિ । નેયપરિચ્છેયમયં, રાગાદિવિણિગ્ગહો જો ય ॥૩॥
જં ચ મણોચિંતિયમંતપૂયવિસમ્ભવ્વખણાદિ બહુભેયં । ફલમિહ તં પચ્ચક્કવં, કિરિયારહિયસ્સ નાણસ્સ ॥૪॥

આ ત્રણ ગાથાનો ભાવાર્થ ઉપર આવી ગયેલ છે. સમાધાન-જે પહેલાં તમે કહ્યું કે “જ્ઞાન જ પ્રધાન કારણ છે, અથવા

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૭૪ ॥

જ્ઞાન જ એક કારણ છે; ક્રિયા કારણ નથી, જેથી જ્ઞાનનું ફલ જ ક્રિયા છે” તેમ કહેવું અયુક્ત છે; કારણ કે જે જ્ઞાનથી જ ક્રિયા થાય છે તે ક્રિયાથી જ ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે, આ કારણથી જ વન્ને (જ્ઞાન-ક્રિયા) પળ અમે ઇચ્છીએ છીએ, જો એમ નહિ માનો તો જ્ઞાનનું ફલ ક્રિયા (જે તમે કહેલ) છે તે ક્રિયાની કલ્પના નિષ્ફળ થશે. અને ક્રિયા રહિત જ્ઞાન જ કાર્યને સિદ્ધ કરે, પરંતુ ફક્ત જ્ઞાન કાર્યનું સાધક થતું નથી, કારણ કે તમોએ ક્રિયાનો સ્વીકાર કરેલ છે. જ્ઞાન અને ક્રિયાના સ્વીકારમાં જ્ઞાન પરંપરાએ ઉપકાર કરે છે અને ક્રિયા અનંતર ઉપકાર કરે છે. ક્રિયા અનંતર ઉપકાર કરે છે તેથી ક્રિયા પ્રધાનતર કારણ યોગ્ય છે, પણ અપ્રધાન અને અકારણ નથી, અને વન્ને એકી સાથે ઉપકાર કરે છે તેથી વન્ને પ્રધાન કારણ કહેવા યોગ્ય છે. તથા ક્રિયાનું અપ્રધાનપણું અને અકારણપણું કહેવું યોગ્ય નથી. વઠી જે વાદી ક્રિયાનું અકારણપણું સ્વીકારે છે તે વાદી પ્રત્યે આ વિશેષણે કહેવાય છે—ક્રિયા જ સાક્ષાત્ કાર્યની કરનારી હોવાથી અંત્ય કારણ છે, જ્ઞાન તો પરંપરાએ ઉપકારી હોવાથી અનંત્ય કારણ છે. આથી અહિં કયો હેતુ છે જે અંત્ય કારણ છોડીને તમે અનંત્ય કારણને ઇચ્છો છો ? વઠી જો જ્ઞાન-ક્રિયાનું સહ-ચારીપણું અંગીકાર કરો છો તો આ કારણથી પણ જ્ઞાન જ કારણ છે, ક્રિયા નથી આ(કથન)માં હેતુ નથી. વઠી જે તમે કહ્યું કે—બોધકાલેડપીત્યાદિ—તેમાં જ્ઞેયનું જાણવું તે જ્ઞાન જ, અને જે રાગાદિનો ઉપશમ તે સંયમ ક્રિયા જ છે, અને તે જ્ઞાનરૂપ કારણથી થાય એમ અમો પણ સ્વીકારીએ છીએ, પરંતુ ભવના વિયોગના કથનરૂપ જ્ઞાન-ક્રિયાના ફલમાં આ નીચેનો વિચાર (વિવાદ) પ્રાપ્ત થાય છે કે ભવવિયોગરૂપ ફલ તે શું જ્ઞાનનું ? ક્રિયાનું ? અથવા વન્નેનું છે ? તેમાં જ્ઞાનનું જ ફલ નથી, કારણ કે જ્ઞાનનું ફલ ક્રિયા છે. વઠી કેવલ ક્રિયાનું પણ ફલ નથી; કારણ કે ગાંડાની ક્રિયા માફક તે ક્રિયા માત્ર છે. આ કારણથી છેવટના

૨સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
જ્ઞાનક્રિયા-
સાધ્યો
મોક્ષઃ
૬૨-૬૩
સૂત્રે

॥ ૭૪ ॥

પરિણામથી (ત્રીજા પક્ષથી) જ્ઞાન સાહિત ક્રિયાનું જ મોક્ષફલ છે એમ કહેવું યોગ્ય છે. જે તમોએ કહેલું કે—મંત્રાદિના સ્મરણા-ત્મક જ્ઞાનમાત્રથી સાક્ષાત્ ફલ મળે છે તે વિષયમાં અમે કહીએ છીએ—મંત્રોને વિષે પણ વિશેષ જાણ વગેરે ક્રિયાનો સાધન-ભાવ છે અર્થાત્ મંત્રની સાધના કરવી તે ક્રિયા જ છે, પણ મંત્રના જ્ઞાનનો સાધનભાવ નથી. અહિં કોઈ એમ કહે કે—આ કથન પ્રત્યક્ષ વિરુદ્ધ છે કારણ કે કોઈક સ્થળે મંત્રના ચિંતનમાત્રના જ્ઞાનથી ઇષ્ટ ફલ જોવાય છે એમ જો તમે કહો, તો અહિં અમે કહીએ છીએ તે ઇષ્ટફલ મંત્રના જ્ઞાનમાત્રથી થયેલું નથી, કારણ કે તે ચિંતનમાત્ર જ્ઞાનને ક્રિયા રહિતપણું છે. અહિં જે (વસ્તુ) ક્રિયા રહિત હોય તે આકાશપુષ્પની જેમ કાર્યને ઉત્પન્ન કરનાર જોવાતી નથી. જે કાર્યને ઉત્પન્ન કરનાર છે તે કુંભારની જેમ અક્રિય હોય નહિ (ક્રિયા સાહિત હોય છે), આ કથન પ્રત્યક્ષ વિરુદ્ધ નથી, કેમકે જ્ઞાન સાક્ષાત્ફલને નજીક લાવનારું દેખાતું નથી. ફરી વાદી શંકા કરે છે કે—જો મંત્રના જ્ઞાનવડે થયેલ ઇષ્ટફલ નથી તો કોનાથી મંત્રનું ફલ થાય છે? આ સંબંધમાં અમે કહીએ છીએ—મંત્રજાપના સમયમાં મંત્રના સંકેત પ્રમાણે મંત્રાધીન દેવોથી ઇષ્ટ ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે. દેવોમાં સક્રિયપણું હોવાથી ક્રિયાવડે થયેલું ઇષ્ટફલ છે, પરંતુ કેવલ મંત્રના જ્ઞાનવડે તે સાધ્ય નથી. (માણ્યકાર) કહે છે કે—

તો તં કત્તો ? [આચાર્યઃ] ભણ્ણતિ, તસ્સમયનિવદ્ધદેવઓવહિયં ।

કિરિયાફલં ચિય જઓ, ન મંત્તનાણોવઓગસ્સ ॥ ૫ ॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થ ઉપર કહેલ છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૭૫ ॥

શંકા—સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર એ રત્નત્રય મોક્ષનો માર્ગ છે, એમ (શાસ્ત્રમાં) સંભળાય છે. અહિં તો જ્ઞાન ને ક્રિયાવડે મોક્ષમાર્ગ કહ્યો છે તો વિરોધ કેમ ન થાય ? બે સ્થાનકના અનુરોધથી આવી રીતે કથન કર્યે છતે પણ વિરોધ નથી એમ કહેવું પણ યોગ્ય નથી; કારણ કે ‘ વિજ્ઞાએ ચેવ ચરણેણ ચેવ ’ આ નિર્દેશ(કથન) નિશ્ચયગર્ભિત છે. સમાધાન—વિદ્યા—જ્ઞાનના ગ્રહણવડે દર્શન—સમ્યક્ત્વ પણ અવિરુદ્ધ જાણવું, કારણ કે જ્ઞાનનો ભેદ હોવાથી સમ્યગ્-દર્શનનું પણ ગ્રહણ સમજવું. જેવી રીતે અવબોધાત્મક જ્ઞાન છતે મતિને આકારરહિતપણું હોવાથી અવગ્રહ અને ઇહા એ બન્ને દર્શન છે, તથા મતિને સાકારપણું હોવાથી અપાય અને ધારણા એ બન્નેને જ્ઞાન કહેલ છે. એવી રીતે વ્યાપારવાહું જ્ઞાન છતે જે અપાયનો સ્વરૂપ અંશ સમ્યગ્દર્શન છે તે અવગમ—જ્ઞાનનો બોધરૂપ અંશ તે અવાય જ છે માટે વિરોધ નથી. સૂત્રમાં અવધારણાત્મક (એવ શબ્દ) તો જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર સિવાય ભવના વ્યવચ્છેદ(નાશ)નો અન્ય કોઈ ઉપાય નથી એમ બતાવવા માટે છે. (સૂ. ૬૩) જ્ઞાન અને ચારિત્રને આત્મા કેમ પ્રાપ્ત નથી કરતો, આ હેતુથી ‘ દો ઠાણાઈ ’ મિત્યાદિ અગિયાર સૂત્રો કહે છે:—

દો ઠાણાઈં અપરિયાણિત્તા આયા ણો કેવલિપન્નત્તં ધમ્મં લભેજ્જ સવણયાણ, તં-આરંભે ચેવ પરિગ્ગહે ચેવ ૧, દો ઠાણાઈં અપરિયાદિત્તા આયા ણો કેવલં બોધિં બુદ્ધેજ્જા તં-આરંભે ચેવ પરિગ્ગહે ચેવ ૨, દો ઠાણાઈં અપરિયાઈત્તા આયા નો કેવલં મુંડે ભવિત્તા આગારાઓ અણગારિયં પઠ્ઠઈજ્જા તં-આરંભે ચેવ પરિગ્ગહે ચેવ ૩, એવં ણો કેવલં બંભચેરવાસમાવસેજ્જા ૪, ણો

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
આરંભપરિ-
ગ્રહાત્યાગે
ન ધર્મશ્રવ-
ણાદિ-
જ્ઞાનાન્તં
૬૪ સૂત્રમ્

॥ ૭૫ ॥

કેવલેણં સંજમેણં સંજમેજ્ઞા ૫, નો કેવલેણં સંવરેણં સંવરેજ્ઞા ૬, નો કેવલમાભિણિબોહિયણાણં
ઉપ્પાડેજ્ઞા ૭, એવં સુયનાણં ૮, ઓહિનાણં ૯, મણપજ્જવનાણં ૧૦, કેવલનાણં ૧૧ । સૂ૦ ૬૪

મૂલાર્થ:-બે સ્થાનને જ્ઞપરિજ્ઞાણે જાણ્યા સિવાય અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાણે છોડ્યા સિવાય આત્મા, કેવલીએ પ્રરૂપેલ ધર્મને શ્રવણપણાણે (સાંભલવાવડે) પામે નહિં તે આ પ્રમાણે-આરંભ અને પરિગ્રહ છોડ્યા સિવાય ૧, બે સ્થાનને જાણ્યા સિવાય અને છોડ્યા સિવાય આત્મા, શુદ્ધ બોધિ(સમ્યક્ત્વ)ને અનુભવે નહિં (પામે નહિ), તે આ-આરંભ ને અને પરિગ્રહને છોડ્યા સિવાય ૨, બે સ્થાનને જાણ્યા સિવાય અને છોડ્યા સિવાય આત્મા, દ્રવ્યભાવથી મુંડ થઇને ગૃહથી નીકળીને વિશુદ્ધ પ્રવ્રજ્યા[દીક્ષા]ને પામે નહિં તે આ-આરંભને અને પરિગ્રહને ૩, એવી રીતે આરંભ અને પરિગ્રહને જાણ્યા સિવાય અને છોડ્યા સિવાય શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવાસમાં વસે નહિં ૪, તે શુદ્ધ સંયમવડે આત્માનો સંયમ કરે નહિં (આત્માને કાબૂમાં રાખે નહિં) ૫, શુદ્ધ સંવરવડે આશ્રવ દ્વારોને સંવરે નહિં ૬, પરિપૂર્ણ આભિનિબોધિક (મતિ)જ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે નહિ ૭, એમ શ્રુતજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે નહિં ૮, એમ અવિધિજ્ઞાનને ૯, એમ મનઃપર્યવજ્ઞાનને ૧૦ અને કેવલજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે નહિં ૧૧ (સૂ૦ ૬૪)

ટીકાર્થ:-બે સ્થાન-બે વસ્તુને જ્ઞપરિજ્ઞાવડે જાણ્યા સિવાય-જો આ બે આરંભ અને પરિગ્રહ અનર્થને માટે છે તો મને આ આરંભ અને પરિગ્રહવડે સર્યું, એવી રીતે ત્યાગવાના સન્મુખ દ્વારે કરી પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞાવડે પચ્ચક્ષણ ન કરીને બ્રહ્મદત્ત ચક્રીની જેમ, આરંભ અને પરિગ્રહથી વિરક્ત ન થયો. ‘ અપરિયાદ્ધત્તિ ’ એવો પાઠ ક્યાંક છે ત્યાં સ્વરૂપથી તે બેને ગ્રહણ ન

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૭૬ ॥

કરીને [અર્થાત્ તેનું સ્વરૂપ ન સમજીને] આત્મા, જિનેશ્વરકથિત ધર્મને સાંભળવાની ઇચ્છાવડે સાંભળવાનો લાભ પ્રાપ્ત કરે નહિ. તે આ પ્રમાણે-આરંભાઃ-હેતી વગેરેદ્વારા પૃથ્વી વગેરેના જીવોના ઉપમર્દનરૂપ આરંભોને અને ' પરિગ્રહાઃ '-ધર્મના સાધન સિવાય ધન, ધાન્ય વગેરે પરિગ્રહોને, અહિં એકવચન પ્રક્રમ (નિયમ) છતે પણ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ બહુવચન કરેલ છે. સૂત્રમાં ' ચેવ ' શબ્દ નિશ્ચયાત્મક અને સમુચ્ચયાર્થમાં પોતાની બુદ્ધિવડે જાણવા (૧), કેવલાં-શુદ્ધ સમ્યક્ત્વને અનુભવે, અથવા વિભક્તિના પરિણામથી શુદ્ધ બોધિવડે બોધ્ય-જાણવા યોગ્ય જીવાદિ વસ્તુ પ્રત્યે શ્રદ્ધા કરે (૨), દ્રવ્યથી મસ્તકના લોચવડે અને ભાવથી કષાયાદિને દૂર કરવાવડે મુંડ થઈને ગૃહથી નીકળીને ' કેવલાં ' એ શબ્દનો અહિં સંબંધ હોવાથી કેવલ પરિપૂર્ણ અથવા નિર્મલ પ્રવ્રજ્યાને પામે (૩), એવી રીતે પૂર્વે જેમ જોડેલ છે તેમ પછીના વાક્યમાં ' દો ઠાણાઈ ' ઇત્યાદિ વાક્ય કહેવું. બ્રહ્મચર્યેણ-અબ્રહ્મના વિરામવડે વાસ-રાત્રિમાં સૂવું, અથવા બ્રહ્મચર્યમાં વાસ-વસવું તે બ્રહ્મચર્યવાસ, તેને કરે-સેવે (૪), સંયમેન-પૃથિવીકાયિક વગેરેની રક્ષારૂપ લક્ષણવડે આત્મા પ્રત્યે સંયમ કરે (૫), સંવરેણ-આશ્રવના નિરોધરૂપ લક્ષણવડે આશ્રવના દ્વારોને બંધ કરે (૬), કેવલં-પરિપૂર્ણ-પોતાના સર્વ વિષયોને ગ્રહણ કરનાર-'આભિંણિબોહિ-નાણં ' ત્તિ અર્થને સન્મુખ, અવિપર્યય હોવાથી નિયત, અસંસય હોવાથી બોધ-સ્વભાવરૂપ જાણવું તે અભિનિબોધ, તે જ આભિ-

૧. અભિ=અર્થને સન્મુખ, નિ=નિયત અને બોધ=સંશય રહિત, એને સ્વાર્થમાં ફક્ત પ્રત્યય લાગવાથી આભિનિબોધિક શબ્દ થાય છે. અહિં પ્રત્યેક શબ્દનો અર્થ કરવાથી વિપર્યય, અનવ્યવસાય (અનિશ્ચિત અને સંશય) દોષનું નિવારણ કરેલ છે.

૨ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
આરંભપરિ-
ગ્રહાત્યામે
ન ધર્મશ્રવ-
ણાદિ-
જ્ઞાનાન્તં
૬૪ સૂત્રમ્

॥ ૭૬ ॥

નિવોધિક. જે આભિનિવોધિકમય જ્ઞાન, તે ઇન્દ્રિય અને અનિન્દ્રિય (મન) નિમિત્તવાલું છે, અને ઓઘ-સામાન્યથી વધા દ્રવ્ય અને અસર્વપર્યાય (પર્યાયોના અનંતમા ભાગના) વિષયવાલું મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે, તથા ' એવં ' ઇત્યાદિ શબ્દવડે ઉત્તર પદોમાં ' નો કેવલં ઉપાડેજ્ઞ ' ત્તિ જાણવું (૭), ' સૂચનાણં ' ત્તિ જે સંભળાય છે તે શ્રુત-શબ્દ જ છે, તે ભાવશ્રુતનું કારણ હોવાથી જ્ઞાન તે શ્રુતજ્ઞાન, તે શ્રુત ગ્રંથને અનુસરનારું છે. ઓઘ-સામાન્યથી સર્વ દ્રવ્ય અને અસર્વપર્યાયને વિષય કરનારું અક્ષર-શ્રુત વગેરે ચૌદ ભેદવાલું શ્રુતજ્ઞાન છે (૮), તથા ' ઓહિનાણં ' ત્તિ જેનાવડે, જેથી અને જેને વિષે મર્યાદા કરાય છે તે અવધિ અથવા અવધીયને-નીચે નીચે વિસ્તારતું અને મર્યાદાવડે જે જણાય છે તે અવધિ, તે અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયો-પશમરૂપ જ છે; કારણ કે અવધિજ્ઞાનના ઉપયોગનો હેતુ છે. અથવા અવધાન-વિષયનું જાણવું તે અવધિ, અવધિ એવું જ્ઞાન તે અવધિજ્ઞાન, તે ઇન્દ્રિય અને મનની અપેક્ષા રહિત આત્માથી રૂપી દ્રવ્યનું સાક્ષાત્ કરવું (૯), તથા ' મણપજ્જવનાણં ' ત્તિ મનમાં અથવા મનનું પર્યવ-પરિચ્છેદ તે જ જ્ઞાન જાણવું અથવા મનના પર્યવો-પર્યાયો-અથવા પર્યાયો-અવસ્થાવિશેષો, તે મન:પર્યવ વગેરે, તેઓનું અથવા તેઓને વિષે જે જ્ઞાન તે મન:પર્યવજ્ઞાન. એવી રીતે વીજા વિષયમાં પણ જાણવું. અઠીદ્વીપરૂપ સમયક્ષેત્રમાં રહેલ સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયોવડે ચિંતન કરાતા મનોદ્રવ્યને પ્રત્યક્ષ કરનારું છે (૧૦), ' કેવલનાણં ' ત્તિ કેવલ-અસહાય, મતિ વગેરે જ્ઞાનની અપેક્ષા રહિત હોવાથી એકલું, અથવા આવરણરૂપ મલના અભાવથી કલંક રહિત, અથવા સમગ્ર જ્ઞાનાવરણા-દિના અભાવથી પ્રથમપણાએ સંપૂર્ણ ઉત્પત્તિ હોવાથી સકલ-સંપૂર્ણ છે, અથવા તેના જેવું વીજું કોઈ ન હોવાથી અસાધારણ છે

૧. મનોવર્ગણને સર્વથા પ્રકારે જાણે અને મનમાં જે ચિંતન કરે તેને જાણે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૭૭ ॥

અથવા જ્ઞેયનું અનંતપણું હોવાથી અનંત છે એવું જે જ્ઞાન તે કેવલજ્ઞાન છે. (બોધિસૂત્રથી કેવલજ્ઞાનના સૂત્ર પર્યંત દશ સૂત્રમાં આરંભ અને પરિગ્રહને જાણ્યા સિવાય અને છોડ્યા સિવાય બોધિ વગેરે પામે નહિ) (૧૧). (સૂ૦ ૬૪) જીવ, જ્ઞાનક્રિયારૂપ ધર્મ વગેરેને કેમ પ્રાપ્ત કરે તે કહે છે:—

દો ઠાણાઈં પરિયાદિત્તા આયા કેવલિપન્નત્તં ધમ્મં લભેજ્જ સવળયાણ તં—આરંભે ચેવ પરિગ્ગહે ચેવ, એવં જાવ કેવલનાણમુપ્પાડેજ્જા । સૂ૦ ૬૫, દોહિં ઠાણેહિં આયા કેવલિપન્નતં ધમ્મં લભેજ્જ સવળયાણ તં—સોચ્ચ ચેવ અભિસમેચ્ચ ચેવ જાવ કેવલનાણં ઉપ્પાડેજ્જા । સૂ૦ ૬૬

મૂલાર્થ:—બે સ્થાનના સ્વરૂપને સારી રીતે સમજીને (ઉપલક્ષણથી છોડીને) આત્મા કેવલીભાષિત ધર્મને શ્રવણપણાવડે પ્રાપ્ત કરે, તે આ પ્રમાણે—આરંભને અને પરિગ્રહને. એવી રીતે યાવત્ કેવલજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે. (સૂ૦ ૬૫) બે સ્થાને આત્મા, કેવલીપ્રજ્ઞા ધર્મને શ્રવણભાવવડે પામે તે આ પ્રમાણે:—સાંભળીને અને જાણીને. એવી રીતે યાવત્ કેવલજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે (સૂ૦ ૬૬)

ટીકાર્થ:—દો ઠાણાઈં' ઇત્યાદિ અગ્યાર સૂત્રો સુગમ છે (સૂ૦ ૬૫). વઠ્ઠી ધર્માદિના લાભમાં વીજા બે કારણોને કહે છે—દોહિમિત્યાદિ—સુગમ છે. ફક્ત શ્રવણભાવવડે—‘સોચ્ચ ચેવ’ત્તિ—પ્રાકૃતપણાથી જ હ્રસ્વત્વાદિ થયેલ છે, સાંભળીને ધર્માદિનું જ સ્વીકારવું થાય છે. ‘અભિસમેચ્ચ’ ત્તિ સારી રીતે જાણીને ધર્મના ઉપાદેયપણાને જાણે. કહ્યું છે કે—“મનુષ્ય સદ્ધર્મના શ્રવણથી જ પાપ રહિત, તત્ત્વજ્ઞ, મહાસત્ત્વ અને ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્યને પ્રાપ્ત થાય છે (૧) તે મનુષ્ય ધર્મની ઉપાદેયતાને જાણીને એમાં

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
જ્ઞાનક્રિયા-
રૂપધર્મ-
પ્રાપ્તૌ
૬૫-૬૬
સૂત્રે

॥ ૭૭ ॥

ભાવથી ઇચ્છાવાલો થયો થકો પોતાની શક્તિને વિચારીને ગ્રહણ કરવામાં દૃઢતાથી પ્રવર્તે છે” (૨) ‘એવં બોદિં બુજ્ઞેજ્ઞેત્યાદિ, યાવત્ કેવલનાણં ઉપ્પાડેજ્ઞ’ ત્તિ-એવી રીતે બોધિને પામે ઇત્યાદિ સૂત્રથી યાવત્ કેવલજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે ત્યાં સુધી જાણી લેવું. (સૂ.૬૬) કેવલજ્ઞાન કાલવિશેષમાં થાય છે માટે હવે કાલવિશેષને કહે છે.—

દો સમાઓ પન્નત્તાઓ, તં-ઓસપ્પિણી સમા ચેવ ઉસપ્પિણી સમા ચેવ । સૂ.૬૭, દુવિહે ઉમ્માણ પં- તં-જવ્ખાવેસે ચેવ મોહણિજ્ઞસ્સ ચેવ કમ્મસ્સ ઉદણં, તત્થ ણં જે સે જવ્ખાવેસે સે ણં સુહવેયતરાણ ચેવ સુહવિમોયતરાણ ચેવ, તત્થ ણં જે સે મોહણિજ્ઞસ્સ કમ્મસ્સ ઉદણં સે ણં દુહવેયતરાણ ચેવ દુહવિમોયયરાણ ચેવ । સૂ. ૬૮, દો દંડા પં- તં-અટ્ટાદંડે ચેવ અણટ્ટાદંડે ચેવ, નેરહયાણં દો દંડા પં- તં-અટ્ટાદંડે ય અણટ્ટાદંડે ય, એવં ચઉવીસા દંડઓ જાવ વેમાણિયાણં । સૂ. ૬૯.

મૂલાર્થ:-બે સમા-કાલવિશેષ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-અવસર્પિણી-ઉત્તરતો કાલ અને ઉત્સર્પિણી-ચઢતો કાલ (સૂ.૬૭). બે પ્રકારે ઉન્માદ (ઘેલછા) કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-યક્ષાવેશ (દેવના આવેશરૂપ) અને મોહનીય કર્મના ઉદયવડે થયેલ ઉન્માદ. તેમાં જે યક્ષાવેશ છે તે સુખવડે ભોગવી શકાય અને સુખવડે તજી શકાય, અને જે ઉન્માદ મોહનીય કર્મના ઉદયવડે છે તે દુઃખે ભોગવી શકાય અને દુઃખે દૂર કરી શકાય. (સૂ.૬૮) બે દંડ-પ્રાણાતિપાતાદિ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-અર્થ-

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસ્ત્ર
સાનુવાદ
॥ ૭૮ ॥

દંડ અને અનર્થદંડ. નૈરયિકોને બે દંડ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે—અર્થદંડ અને અનર્થદંડ. એવી રીતે ચોવીશ દંડકમાં યાવત્ વૈમાનિકોને બે દંડ કહેલ છે. (સૂ૦ ૬૯)

ટીકાર્થ:—સમા—કાલવિશેષ. બાકીનું સુગમ છે (સૂ૦ ૬૭). કેવલજ્ઞાન, મોહનીયકર્મથી ઉત્પન્ન થયેલ ઉન્માદના ક્ષયથી થાય છે. આ કારણથી સામાન્યપણે ઉન્માદનું સ્વરૂપ કહે છે—‘ દુર્વિદ્ધે ઉન્માણે ’ इत्यादि, ઉન્માદ—ગ્રહ (ગ્રહાયેલ) અર્થાત્ બુદ્ધિનું વિપરીતપણું. યક્ષાવેશ:—શરીરમાં દેવનું પ્રવેશપણું, તેથી થયેલ ઉન્માદ તે યક્ષાવેશ એક છે અને દર્શનમોહનીય વગેરે કર્મના ઉદયથી જે થયેલ તે બીજો ઉન્માદ. તે બેમાં જે યક્ષાવેશવડે થાય છે તે બહુ સુખપૂર્વક વેદી શકાય છે, અર્થાત્ મોહવડે ઉત્પન્ન થયેલ ઉન્માદની અપેક્ષાએ ઘણો જ ઓછો અનુભવી શકાય છે, કારણ કે યક્ષાવેશને અનૈકાંતિક અને અનાત્યંતિક ભ્રમપણું હોય છે. વળી જે બહુ સુખે દૂર કરી શકાય છે તે જ સુખવિમોચ્યતરક છે, કારણ કે યક્ષાવેશ મંત્ર। ઔષધિ અને યંત્રાદિવડે સાધ્ય છે. અથવા અત્યંત સુખવડે દૂર કરવા યોગ્ય, તથા જે યક્ષાવેશ પ્રાણીને અત્યંત સુખવડે જ છોડે છે તે સુખવિમોચતરક. બીજો મોહથી થયેલ ઉન્માદ તો યક્ષાવેશથી વિપરીત છે, કારણ કે એકાંતિક અને આત્યંતિક ભ્રમ સ્વભાવપણાએ અત્યંત અયોગ્ય પ્રવૃત્તિના હેતુપણાએ અનંતભવનું કારણ છે. વળી બીજા અંતર—પેટા કારણના ઉત્પન્ન થવાને લીધે મંત્રાદિવડે અસાધ્ય છે, પણ કર્મના ક્ષયોપશમાદિવડે જ સાધ્યપણું છે. આ કારણથી જ કહેલું છે:—‘ દુર્હવેય-

૧. યક્ષાવેશ થયેલ વ્યક્તિ કોઈ વસ્તુને શુદ્ધિમાં પણ હોય છે તેથી ડાહ્યા માણસ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે.

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
સમાડ-
ન્માદદણ્ડા:
૬૭-૬૯
સૂત્રાણિ

॥ ૭૮ ॥

તરાણ ચેવ દુહવિમોચતરાણ ચેવ 'ત્તિ-આ મોહાવેશ અતિશય દુઃખપૂર્વક વેદવા યોગ્ય અને દુઃખપૂર્વક મૂકવા યોગ્ય છે. (સૂ. ૬૮) ઉન્માદથી પ્રાણી પ્રાણાતિપાતાદિરૂપ દંડમાં પ્રવર્તે છે અથવા દંડનું પાત્ર બને છે. આ કારણથી દંડનું નિરૂપણ કરે છે:- 'દો દંડે ' ઇત્યાદિ, દંડ:-પ્રાણાતિપાત વગેરે, તે અર્થ માટે-ઇન્દ્રિયાદિના પ્રયોજન માટે જે કરાય છે તે અર્થદંડ, પ્રયોજન વિના જે હિંસાદિ કરાય તે અનર્થદંડ. ઉપરોક્ત દંડ સર્વ જીવોને વિષે ચોવીશ દંડકવડે નિરૂપણ કરે છે:- 'પેરયાણમિ ' ત્યાદિ, ' એવમિ 'તિ-નારકની માફક અર્થદંડ અને અનર્થદંડના કથનવડે ચોવીશ દંડક જાણી લેવા. વિશેષ કહે છે-નારકને પોતાના શરીરની રક્ષા માટે બીજાને મારવારૂપ અર્થદંડ અને વિશેષ દ્વેષ માત્રથી હણવારૂપ અનર્થદંડ હોય, પૃથિવીકાયિક વગેરેને તો અનાભોગ-ભાન વગર પણ આહારના ગ્રહણ કરવામાં જીવવધના સદ્ભાવથી અર્થદંડ અને બીજી રીતે (આહાર ગ્રહણ સિવાય) અનર્થદંડ હોય અથવા બંને દંડ પણ ભવાંતરમાં અર્થદંડાદિની પરિણતિ(પરિણામ)થી હોય છે; (સૂ. ૬૯) પણ સમ્યગ્દર્શનાદિ રત્નત્રયીથી વિશિષ્ટ જીવોને જ દંડ નથી. આ કારણથી રત્નત્રયને નિરૂપણ કરવા ઇચ્છતા સૂત્રકાર સામાન્યપણે પ્રથમ દર્શનનું નિરૂપણ કરે છે—

દુવિહે દંસણે પત્રત્તે તં-સમ્મદંસણે ચેવ મિચ્છાદંસણે ચેવ ૧, સમ્મદંસણે દુવિહે
પં-તં-ણિસગ્ગસમ્મદંસણે ચેવ અભિગમસમ્મદંસણે ચેવ ૨, ણિસગ્ગસમ્મદંસણે દુવિહે
પં-તં-પહિવાઈ ચેવ અપહિવાઈ ચેવ ૩, અભિગમસમ્મદંસણે દુવિહે પં-તં-પહિવાઈ

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૭૯ ॥

ચેવ અપડિવાઈ ચેવ ૪, મિચ્છાદંસણે દુવિહે પં૦ તં૦-અભિગ્ગહિયામિચ્છાદંસણે ચેવ
અણભિગ્ગહિયામિચ્છાદંસણે ચેવ ૫, અભિગ્ગહિયામિચ્છાદંસણે દુવિહે પં૦ તં૦-
સપજ્જવસિતે ચેવ અપજ્જવસિતે ચેવ ૬, એવમણભિગ્ગહિયામિચ્છાદંસણેઽવિ ૭ । સૂ૦ ૭૦

મૂલાર્થઃ—બે પ્રકારનું દર્શન કહેલું છે, તે આ પ્રમાણે—સમ્યગ્દર્શન અને મિથ્યાદર્શન (૧), સમ્યગ્દર્શન બે પ્રકારનું
કહેલું છે, તે આ પ્રમાણે—નિર્સર્ગ (સહજ) સમ્યગ્દર્શન અને અભિગમ (ઉપદેશથી થયેલ) સમ્યગ્દર્શન (૨), નિર્સર્ગ
સમ્યગ્દર્શન બે પ્રકારનું છે, તે આ પ્રમાણે—પ્રતિપાતિ અને અપ્રતિપાતિ (૩), અભિગમ સમ્યગ્દર્શન બે પ્રકારનું છે, તે આ
પ્રમાણે—પ્રતિપાતિ અને અપ્રતિપાતિ (૪), મિથ્યાદર્શન બે પ્રકારનું છે, તે આ પ્રમાણે—અભિગ્રહિક (સોટા મતના આગ્રહરૂપ)
મિથ્યાદર્શન અને અનભિગ્રહિક (કોઈ પણ મતના આગ્રહ રહિત અર્થાત્ સર્વને સરસ્વા ગણવારૂપ) મિથ્યાદર્શન (૫), અભિ-
ગ્રહિક મિથ્યાદર્શન બે પ્રકારનું છે, તે આ પ્રમાણે—સપર્યવસિત (અંત સહિત) અને અપર્યવસિત (અંત રહિત) (૬),
એવી રીતે અનભિગ્રહિક મિથ્યાદર્શન પણ બે પ્રકારનું જાણવું (૭). (સૂ૦ ૭૦)

ટીકાર્થઃ—‘દુવિહે દંસણે’ઈત્યાદિ સાત સૂત્રો સુગમ છે. વિશેષ એ કે—દર્શન એટલે તત્ત્વોને વિષે રુચિ. સમ્યગ્—અવિપરીત
(જિનદર્શનને અનુસરનારું) તે સમ્યગ્દર્શન તથા મિથ્યા—વિપરીત દર્શન તે મિથ્યાદર્શન (૧). ‘સમ્મદંસણે’ઈત્યાદિ—
નિર્સર્ગ—સ્વભાવ અને અનુપદેશ એ શબ્દો એક અર્થવાળા છે. (ગુરુના ઉપદેશ સિવાય તે નિર્સર્ગ). અભિગમ—અધિગમ

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
સમ્યગ્મિ-
થ્યાદર્શન
૭૦ સૂત્રમ્

॥ ૭૯ ॥

(ગુરુના ઉપદેશાદિરૂપ). જે નિસર્ગથી થયેલું તે નિસર્ગસમ્યગ્દર્શન અને અધિગમથી થયેલું તે અધિગમસમ્યગ્દર્શન. મરુદેવા માતાને નિસર્ગસમ્યગ્દર્શન અને ભરત મહારાજાને અધિગમસમ્યગ્દર્શન જાણવું (૨). ‘ નિસર્ગને’ત્યાદિ-પડવાના સ્વભાવવાળું તે પ્રતિપાતીસમ્યગ્દર્શન, તે ઔપશમિક અને ક્ષાયોપશમિક તેમજ અપ્રતિપાતિ તે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ જાણવું. તેમાં ઔપશમિકાદિ ત્રણના ક્રમવડે લક્ષણ કહે છે—અહિં ઉપશમશ્રેણિમાં પ્રવેશ કરેલાને અનંતાનુબંધી ચતુષ્કનો અને ત્રણ દર્શનમોહનીયનો ઉપશમ થવાથી ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ હોય છે, અથવા જે અનાદિ મિથ્યાદૃષ્ટિ, નથી કરેલ સમ્યક્ત્વ, મિથ્યાત્વ અને મિશ્રનામવાલા શુદ્ધ, અશુદ્ધ અને અર્ધવિશુદ્ધરૂપ મિથ્યાત્વપુદ્ગલના ત્રણ પુંજ જેણે, વઢી નથી સ્ખપાવેલ મિથ્યાદર્શન જેણે એવો જે જીવ, સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરે છે તેને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ હોય છે. તે કેવી રીતે ? અહિં આ જીવને જે મિથ્યાદર્શન મોહનીય કર્મ ઉદયમાં આવેલું તે અનુભવવડે જ નાશ પામ્યું, અન્ય મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મ મંદ પરિણામપણા ઉદયમાં નહિં આવેલું, આ કારણથી અંતર્મુહૂર્ત કાલમાત્ર ઉપશાંત રહે છે. વિષ્કંભિતોદય (ઉદયનો અટકાવ) તેટલા કાલ સુધી જીવને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વનો લાભ હોય છે. ભાષ્યકારે કહ્યું છે કે—

ઉવસામગસેઢિગયસ્સ, હોઈ ઉવસામિઅં તુ સમ્મતં । જો વા અકયતિપુંજો, અસ્થવિયમિચ્છો લહઈ સમ્મં ॥ ૬ ॥
સ્ત્રીણમ્મિ ઉદિન્નમ્મી, અણુદિજ્જંતે ય સેસમિચ્છત્તે । અંતોસુહુત્તકાલં, ઉવસમસમ્મં લહઈ જીવો ॥ ૭ ॥

આ બે ગાથાનો ભાવાર્થ કહેલ છે. અંતર્મુહૂર્ત માત્ર કાલ હોવાથી જ ઉપશમ સમક્રિતનું પ્રતિપાતીપણું છે. અનંતાનુબંધી

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૮૦ ॥

કપાયનો ઉદય થયે છે તે ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પડતા જીવને જે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે તે ઔપશમિકં જ છે. તે સાસ્વાદન પળ પ્રતિપાતી જ છે, કારણ કે સાસ્વાદનનું જઘન્યથી સમય માત્ર અને ઉત્કૃષ્ટથી તો છ આવલિકા પ્રમાણ છે. તથા અહિં જે મિથ્યાદર્શનના જે દલિક ઉદયમાં આવેલ તે ક્ષય પામેલ અને જે ઉદયમાં ન આવેલ તે ઉપશાંત થયેલ. ઉપશાંત-સ્તંભીભૂત ઉદયવિશિષ્ટ અને મિથ્યા સ્વભાવ દૂર કરેલું હોય તે અહિં અનુભવમાં આવેલ એવા ક્ષયોપશમ સ્વભાવને ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. શંકા-ઉપશમ સમકિતમાં પળ ક્ષય અને ઉપશમ વચ્ચે સ્વભાવ હોય છે તેથી જ રીતે ક્ષાયોપશમિકમાં પળ વચ્ચે છે, તો આ વે સમકિતમાં ભેદ શો ? સમાધાન-આ જ વિશેષ છે. અહિં ક્ષાયોપશમિકમાં જે દલિક (શુદ્ધપુંજરૂપ) વેદાય છે તે દલિક ઔપશમિકમાં વેદાતા નથી. વઠી અહિં ક્ષાયોપશમિકમાં પૂર્વે જે દલિક ઉપશાંત કરેલ છે તે સમય સમય પ્રત્યે ઉદયમાં આવે છે, વેદાય છે અને ક્ષય થાય છે. ઔપશમિકમાં તો ઉદયનો અટકાવ માત્ર છે. માણ્ય-કાર કહે છે:-

મિચ્છતં જમુઙ્ગં, તં સ્વીણં અણુઙ્ગં ચ ઉવસંતં । મીસીભાવપરિણયં, વેઙ્ગજ્જંતં સ્વઓવસમં ॥ ૮ ॥

૧. ઉપશમસમકિતથી પડતા જીવને જે સમ્યક્ત્વનો આસ્વાદ હોય છે તે ઉપશમના જ વમન સદૃશ હોવાથી ઉપશમનો જ ભેદ છે. ૨. મિથ્યાત્વ અને મિશ્રપુંજની અપેક્ષા ઉદયનો અટકાવ. ૩. સમ્યક્ત્વપુંજનો અપેક્ષા મિથ્યાસ્વભાવ દૂર કરાય છે. ૪. ક્ષાયોપશમિકમાં સમ્યક્ત્વપુંજના દલિક, વિપાકોદયથી અને મિથ્યાત્વદલિક પ્રદેશોદયથી વેદાય છે. ઔપશમિકમાં કશું વેદન થતું નથી.

૨ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
સમ્યગ્મિ-
થ્યાદર્શનં
૭૦ સૂત્રસુ

॥ ૮૦ ॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થ કહેલ છે. ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પળ જઘન્યથી અંતર્મુહર્ત્ત સ્થિતિવાલું હોવાથી અને ઉત્કૃષ્ટથી છાશઠ સાગરોપમથી કંઈક અધિક સ્થિતિવાલું હોવાથી પ્રતિપાતી છે. જો કે ક્ષપક(ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વના પ્રારંભક)ને સમ્યગ્દર્શનના દલિક છેલ્લા પુદ્ગલના અનુભવરૂપ (એક સમયની સ્થિતિવાલું) વેદક કહેવાય છે, તે (વેદક) પળ ક્ષાયોપશમિકનો ભેદ હોવાથી પ્રતિપાતી જ છે. તથા મિથ્યાત્વ, સમ્યગ્મિથ્યાત્વ અને સમ્યક્ત્વમોહનીયના ક્ષયથી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. ભાષ્યકાર કહે છે:-

સ્ત્રીણે દંસણમોહે, તિવિહંભિવિ ભવનિયાણભૂયંભિ । નિપ્પચ્ચવાયમઝલં, સમ્મત્તં સ્વાઈયં હોઈ ॥૧॥

અનંતાનુબંધી ચતુષ્કના ક્ષય કર્યા વાદ સંસારના મૂલ કારણભૂત ત્રણ પ્રકારે પળ દર્શનમોહ ક્ષય થયે છતે અત્યંત વિશુદ્ધ, અતુલ્ય, ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ હોય છે. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ક્ષાયિક ભાવરૂપ હોવાથી અપ્રતિપાતી જ છે. આ કારણથી જ સિદ્ધપણામાં પળ સાથે પ્રવર્તે છે. (૩^૧-૪). ‘મિચ્છાદંસણે’ ઇત્યાદિ-અભિગ્રહ કુમતનો સ્વીકાર છે જેમાં તે અભિગ્રહિક મિથ્યાદર્શન જાણવું. (૫). ‘અભિગ્ગહિયે’ ત્યાદિ-અભિગ્રહિક મિથ્યાદર્શન, સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થયે છતે જેનો અંત થાય છે તે સપર્યવસિત, અભવ્યને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ ન હોવાથી અપર્યવસિત-અંતરહિત છે. તે મિથ્યાત્વ માત્ર પળ અતીત-

૧. અનંતાનુબંધો ચતુષ્ક, મિથ્યાત્વ અને મિશ્રમોહનીયનો ક્ષય કરી, છેલ્લે સમ્યક્ત્વમોહનીયને સ્વપાવતા એક સમય સ્થિતિક ચરમ પુદ્ગલના વેદનરૂપ અંશ તે જ વેદકસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. ૨. અધિગમ સમ્યક્ત્વના પળ પ્રતિપાતી આદિ વે ભેદ જાણવા,

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૮૧ ॥

(ભૂત)કાલીન નયની અનુવૃત્તિવડે અભિગ્રહિક એવો વ્યવર્ણ કરાય છે. (૬). અનભિગ્રહિક મિથ્યાદર્શન, ભવ્ય જીવને સપર્યવસિત અને અભવ્યને અપર્યવસિત હોય છે. આ કારણથી જ કહે છે:-‘ એવં અણમી’ત્યાદિ (૭). દર્શનનું સ્વરૂપ કહું, હવે જ્ઞાનનું સ્વરૂપ કહે છે-‘તત્ર દુવિહે નાણે’ એ આદિ સૂત્રથી આરંભીને ‘આવસ્સયવતિરિત્તે દુવિહે’ ઇત્યાદિ છેલ્લા સૂત્ર પર્યંત ૨૩ સૂત્રો કહે છે—

દુવિહે નાણે પં૦ તં૦—પચ્ચક્ખે ચેવ પોચ્ચક્ખે ચેવ (૧), પચ્ચક્ખે નાણે દુવિહે પં૦ તં૦—કેવલ-નાણે ચેવ ણોકેવલનાણે ચેવ (૨), કેવલનાણે દુવિહે પં૦ તં૦—ભવત્થકેવલનાણે ચેવ સિદ્ધકેવલ-નાણે ચેવ (૩), ભવત્થકેવલનાણે દુવિહે પં૦ તં૦—સજોગિભવત્થકેવલનાણે ચેવ, અજોગિભવત્થ-કેવલનાણે ચેવ (૪), સજોગિભવત્થકેવલનાણે દુવિહે પં૦ તં૦—પઢમસમયસજોગિભવત્થકેવલનાણે ચેવ અપઢમસમયસજોગિભવત્થકેવલનાણે ચેવ (૫), અહવા ચરિમસમયસજોગિભવત્થકેવલ-નાણે ચેવ અચરિમસમયસજોગિભવત્થકેવલનાણે ચેવ (૬), એવં અજોગિભવત્થકેવલનાણેઽવિ

૧. અભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ, સંજી જીવોને જ હોય છે, તે કારણથી અભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ અપર્યવસિત—અંતરહિત સંભવી શકે નહિ માટે ભૂતકાલમાં થયેલ અભિગ્રહિક મિથ્યાત્વની પ્રવૃત્તિની અનુવૃત્તિથી અપર્યવસિત કહેલ છે, અર્થાત્ અતીત કાલનો વર્તમાનકાલમાં ઉપવાર કરાયેલ છે.

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
પ્રત્યક્ષ-
પરોક્ષજ્ઞાનમ્
૭૧ સૂત્રમ્

॥ ૮૧ ॥

(७-८), सिद्धकेवलणाणे दुविहे पं० तं०-अणंतरसिद्धकेवलणाणे चेव परंपरसिद्धकेवलणाणे चेव (९), अणंतरसिद्धकेवलणाणे दुविहे पं० तं०-एक्काणंतरसिद्धकेवलणाणे चेव अणेक्काणंतरसिद्धकेवलणाणे चेव (१०), परंपरसिद्धकेवलणाणे दुविहे पं० तं०-एक्कपरंपरसिद्धकेवलणाणे चेव अणेक्कपरंपरसिद्धकेवलणाणे चेव (११), णोकेवलणाणे दुविहे पं० तं०-ओहिणाणे चेव मणपज्जवणाणे चेव (१२), ओहिणाणे दुविहे पं० तं०-भवपच्चइए चेव खओवसमिए चेव (१३), दोण्हं भवपच्चइए पन्नत्ते, तं०-देवाणं चेव नेरइयाणं चेव (१४), दोण्हं खओवसमिए पं० तं०-मणुस्साणं चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं चेव (१५), मणपज्जवणाणे दुविहे पं० तं०-उज्जुमति चेव विउलमति चेव (१६), परोक्खे णाणे दुविहे पन्नत्ते, तं०-आभिणिबोहियणाणे चेव सुयणाणे चेव (१७), आभिणिबोहियणाणे दुविहे पं० तं०-सुयानिस्सिए चेव असुयानिस्सिए चेव (१८), सुयानिस्सिए दुविहे पं० तं०-अत्थोग्गहे चेव वंजणोग्गहे चेव (१९), असुयानिस्सितेऽवि एमेव (२०), सुयणाणे दुविहे पं० तं०-अंगपविट्ठे चेव अंगबाहिरे चेव (२१), अंगबाहिरे दुविहे पं० तं०-आवस्सए चेव आवस्सयवइरित्ते

શ્રોસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુશદ
॥ ૮૨ ॥

ચેવ (૨૨), આવસ્સયવતિરિત્તે દુવિહે પં૦ તં૦-કાલિણ ચેવ ઉક્કાલિણ ચેવ ૨૩ । સૂ૦ ૭૧
મૂલાર્થ:-બે પ્રકારે જ્ઞાન કહ્યું છે, તે આ પ્રમાણે-પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન અને પરોક્ષ જ્ઞાન (૧), પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન બે પ્રકારે કહ્યું છે, તે આ પ્રમાણે-કેવલજ્ઞાન અને નોકેવલજ્ઞાન (૨), કેવલજ્ઞાન બે પ્રકારે કહ્યું છે, તે આ પ્રમાણે ભવસ્થકેવલજ્ઞાન અને સિદ્ધકેવલજ્ઞાન (૩), ભવસ્થકેવલજ્ઞાન બે પ્રકારે કહ્યું છે, તે આ પ્રમાણે-સયોગિભવસ્થકેવલજ્ઞાન અને અયોગિભવસ્થકેવલજ્ઞાન (૪), સયોગિ-ભવસ્થકેવલજ્ઞાન બે પ્રકારે કહ્યું છે, તે આ-પ્રથમસમયસયોગિભવસ્થકેવલજ્ઞાન અને અપ્રથમસમયસયોગિભવસ્થકેવલજ્ઞાન (૫), અથવા ચરમસમયસયોગિભવસ્થકેવલજ્ઞાન અને અચરમસમયસયોગિભવસ્થકેવલજ્ઞાન (૬), એવી રીતે અયોગિભવસ્થકેવલજ્ઞાનના પળ બે ભેદો જાણવા (૭-૮), સિદ્ધકેવલજ્ઞાન બે પ્રકારે કહ્યું છે, તે આ પ્રમાણે-અનંતર (આંતરા રહિત) સિદ્ધકેવલજ્ઞાન અને પરંપરસિદ્ધકેવલજ્ઞાન (૯), અનંતરસિદ્ધકેવલજ્ઞાન બે પ્રકારે કહ્યું છે, તે આ-એકઅનંતરસિદ્ધકેવલજ્ઞાન અને અનેકઅનંતરસિદ્ધકેવલજ્ઞાન (૧૦), પરંપરસિદ્ધકેવલજ્ઞાન બે પ્રકારે છે, તે આ-એકપરંપરસિદ્ધકેવલજ્ઞાન અને અનેકપરંપરસિદ્ધકેવલજ્ઞાન (૧૧), નોકેવલજ્ઞાન બે પ્રકારે કહ્યું છે, તે આ પ્રમાણે-અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યવજ્ઞાન (૧૨), અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારે કહ્યું છે, તે આ-ભવપ્રત્યયિક અને ક્ષાયોપશમિક (૧૩), ભવપ્રત્યયિકઅવધિજ્ઞાન બેને હોય છે, તે આ પ્રમાણે-દેવોને અને નૈરયિકોને (૧૪), ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાન બેને હોય છે, તે આ-મનુષ્યોને અને પંચેન્દ્રિય તિર્યચ યોનિકોને (૧૫), મનઃપર્યવજ્ઞાન બે પ્રકારે કહ્યું છે, તે આ-ઋજુમતિ અને વિપુલમતિ (૧૬), પરોક્ષ જ્ઞાન બે પ્રકારે કહ્યું છે, તે આ પ્રમાણે-આભિનિબોધિક (મતિ)જ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન (૧૭), આભિનિબોધિક જ્ઞાન બે પ્રકારે કહ્યું છે, તે આ-શ્રુતનિશ્રિત અને અશ્રુતનિશ્રિત (૧૮), શ્રુતનિશ્રિતમતિજ્ઞાન બે પ્રકારે

૨ સ્થાન-
કાચ્યથને
ઉદ્દેશઃ ૧
પ્રત્યક્ષ-
પરોક્ષજ્ઞાનમ્
૭૧ સૂત્રમ્

॥ ૮૨ ॥

કહ્યું છે, તે આ-અર્થાવગ્રહ અને વ્યંજનાવગ્રહ (૧૯), અશ્રુતનિશ્ચિતમતિજ્ઞાનના પળ એવી રીતે બે ભેદ જાળવા (૨૦), શ્રુતજ્ઞાન બે પ્રકારે કહ્યું છે, તે આ-અંગપ્રવિષ્ટ અને અંગવાહ્ય (૨૧), અંગવાહ્યશ્રુત બે પ્રકારે કહ્યું છે, તે આ-આવશ્યક અને આવશ્યક-વ્યતિરિક્ત (૨૨), આવશ્યકવ્યતિરિક્ત શ્રુત બે પ્રકારે કહ્યું છે, તે આ-કાલિક અને ઉત્કાલિક શ્રુત છે (૨૩) (સૂ. ૭૧)

ટીકાર્થ:-‘દો નાળે’ ઇત્યાદિ-સૂત્રો સુગમ છે. વિશેષ બોધ તે જ્ઞાન. અશ્નાતિ (ત્રિશુવનની ઋદ્ધિ પ્રત્યે) મોગવે છે અથવા જ્ઞાનવડે પદાર્થો પ્રત્યે વ્યાપ્તિ કરે છે, તે કારણથી અક્ષ-આત્મા, તે પ્રત્યે જે ઇન્દ્રિય અને મનની અપેક્ષા વિના વર્તે છે તે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન અર્થાત્ અંતર (વ્યવધાન) રહિતપણાં પદાર્થને સાક્ષાત્ કરવામાં ચતુર છે. માધ્યકાર કહે છે:-

અમ્લો જીવો અત્ય-ઘ્વાવળભોયળગુણણિઓ જેણ। તં પડ્ વટ્ટડ્ નાળં, જં પચ્ચમ્લં તમિહ તિવિહં ॥૧૦॥

પ્રત્યક્ષજ્ઞાન અવધિ વગેરે ત્રણ પ્રકારે છે, શેષ ઉપરોક્ત છે. પરમ્ભ્ય:-બીજાથી જીવની અપેક્ષાં પુદ્ગલમય હોવાથી દ્રવ્યેન્દ્રિય અને અક્ષસ્ય જીવને જે જ્ઞાન થાય તે દ્વારાં નિરુક્તિવશથી પરોક્ષજ્ઞાન. માધ્યકાર કહે છે:-

અમ્લસ્સ પોગ્ગલકયા, જં દઠ્ઠિવિદિયમણા પરા તેણ। તેહિંતો જં નાળં, પરોમ્લમિહ તમણુમાળં વ ॥૧૧॥

દ્રવ્યેન્દ્રિય અને મન પુદ્ગલમય છે તેથી તે આત્માથી ભિન્ન છે, માટે ઇન્દ્રિયો અને મનથી થતું જે મતિ અને શ્રુત જ્ઞાન તે અહિં અનુમાન પ્રમાણની માફક પરોક્ષ જ્ઞાન કહેલું છે. અથવા પરૈ:-ઇન્દ્રિયો અને મનની સાથે ઉક્ષા-જન્યજનક-ભાવરૂપ છે માટે પરોક્ષ સંબંધ છે. અર્થાત્ જીવને પરોક્ષ જ્ઞાન, ઇન્દ્રિયો અને મનના વ્યવધાન(અંતર)વડે પદાર્થને જણા-

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૮૩ ॥

વનારું છે, પરંતુ સાક્ષાત્કાર કરાવનાર નથી (૧), 'પચ્ચક્ષ્વે' ત્યાદિ, કેવલું-એક જ્ઞાન તે કેવલજ્ઞાન, તેથી જુદું તે નોકેવલજ્ઞાન તે અવધિ, મનઃપર્યયરૂપ (૨), 'કેવલે' ત્યાદિ 'ભવત્યકે૦ ચેવ' નિ સંસારમાં રહેલ કેવલું જે જ્ઞાન તે ભવસ્થકેવલજ્ઞાન. એવી રીતે સિદ્ધનું જે કેવલજ્ઞાન તે સિદ્ધકેવલજ્ઞાન (૩), 'ભવત્યે' ત્યાદિ, જે કાયવ્યાપારાદિ યોગે સહિત છે તે સયોગી. અહિં સમાસાંત પ્રકરણથી ઇન્ પ્રત્યય થયેલ છે. સયોગીરૂપ ભવસ્થનું જે કેવલજ્ઞાન તે સયોગીભવસ્થકેવલજ્ઞાન. નથી યોગો જેને તે અયોગી અથવા ન યોગીતિ અયોગી-યોગવાળો નહિ તે અયોગી. શૈલેશી-કરણમાં રહેલ, બાકી તેવી જ રીતે છે. (૪), 'સયોગી' ત્યાદિ-સયોગીપણામાં પ્રથમ સમય છે જેને તે પ્રથમસમયસયોગી, એવી જ રીતે અપ્રથમ-બીજા વગેરે સમય છે જેને તે અપ્રથમસમયસયોગી, શેષ પૂર્વની માફક જાણવું (૫), 'અહ્વે' ત્યાદિ-સયોગી અવસ્થાનો છેલ્લો સમય છે જેનો તે ચરમસમયસયોગી, શેષ પૂર્વની જેમ જાણવું (૬), 'એવ' મિતિ સયોગી સૂત્રની જેમ પ્રથમ, અપ્રથમ, ચરમ અને અચરમ વિશેષણ સહિત સયોગી સૂત્ર પણ કહેવું (૭-૮), 'સિદ્ધે' ત્યાદિ-વર્તમાન સમયમાં જે અંતર રહિત થયેલ સિદ્ધ, તે એક અથવા અનેક હોય છે તથા પરંપરાસિદ્ધ-વે વગેરે સમયો જે સિદ્ધને થયા છે તે પરંપરાસિદ્ધ, તે એક અથવા અનેક હોય છે. તેઓનું જે કેવલજ્ઞાન, તે તે પ્રમાણે વ્યપદેશ કરાય છે (૯), (૧૦-૧૧-૧૨)* 'ઓહિનાણે' ત્યાદિ 'ભવપચ્ચક્ષ્વે'ત્તિ અવધિજ્ઞાનને ક્ષયોપશમનું નિમિત્તપણું હોતે પણ ભવપ્રત્યયિકના ક્ષયોપશમને પણ ભવપ્રત્યયરૂપના

૧. કેવલજ્ઞાનમાં વાસ્તવિક ભેદ નથી પરંતુ સ્વામાની અપેક્ષા ભેદ છે, જેમ પાણીમાં ભેદ નથી તથાપિ પાત્ર ભેદે પાણીનો ઉપચાર થાય છે.

* અણંતરસિદ્ધકેવલનાણેત્યાદિ ૧૦, ૧૧ અને ૧૨મા સૂત્રનો વ્યાખ્યા કરેલ નથી, પરંતુ મૂલસૂત્રના અનુવાદમાં તેનો અર્થ લખેલ છે.

૨ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
પ્રત્યક્ષપરો-
ક્ષજ્ઞાનમ્
૭૧ સૂત્રમ્

॥ ૮૩ ॥

પ્રધાનપણાને લઈને, ભવ એ જ છે નિમિત્ત જેને તેને ભવપ્રત્યય એવો વ્યપદેશ કરાય છે, એ જ કથનનો માપ્યકારે આક્ષેપ[દોષ]-પૂર્વક પરિહાર (નિરાકરણ) કરેલ છે—

ઓહી સ્વઓવસમિએ, ભાવે મણિતો મવો તહોદડાએ । તો કિહ મવપચ્છડાઓ, વોતું જુત્તોડવહી દોળહં ? ॥૧૨॥

અવધિજ્ઞાન, ક્ષયોપશમભાવમાં કહેલ છે અને મવ, ઉદયિક ભાવમાં કહેલ છે, તો દેવ અને નારક એ બન્નેનું અવધિજ્ઞાન, મવપ્રત્યયિક કહેવું કઈ રીતે યોગ્ય કહેવાય ? આ આક્ષેપ(દોષ)નો અહિં પરિહાર કરે છે—

સોડવિ હુ સ્વઓવસમિઓ, કિન્તુ સ એવ ડ સ્વઓવસમલામો ।

તંમિ સડ હોડવસસં, મણ્ણડ મવપચ્છઓ તો સો ॥ ૧૩ ॥

તે [દેવ-નારકનું] અવધિજ્ઞાન પણ ક્ષયોપશમથી જ થાય છે, પરંતુ તેવા ક્ષયોપશમનો લાભ, તે દેવ-નારકનો મવ હોતે હોતે અવશ્ય જ થાય છે તે કારણથી તે અવધિ મવપ્રત્યયિક કહેવાય છે. યતઃ-કર્મના ક્ષયોપશમ વગેરે શું મવાદિ-નિમિત્તવાળા છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કહે છે—

ઉદયક્ષયસ્વઓવસમો-વસમાવિ અ જં કમ્મુણો મણિયા । દઠ્ઠં સ્વેત્તં કાલં, મવં ચ ભાવં ચ સંપપ્પા ॥૧૪॥

કર્મનો જે ઉદય, ક્ષય, ક્ષયોપશમ અને ઉપશમ કહેલો છે તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, મવ અને ભાવ એ પાંચને પ્રાપ્ત કરીને થાય છે. વઠ્ઠી અવધિજ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ થયે હોતે જે થયેલું તે ક્ષયોપશમિક અવધિજ્ઞાન છે (૧૩-૧૪-૧૫), ‘મણ-

શ્રોસ્થા-
નાજ્ઞાન
સાનુશાદ
॥ ૮૪ ॥

પજ્જવે ' ત્યાદિ-ઋજ્વી-સામાન્યને ગ્રહણ કરનારી મતિ તે ઋજુમતિ-“આ વડે ઘડો ચિંતવાયો” એ અધ્યવસાય (નિશ્ચય)નું નિવંધન-કારણ અર્થાત્ મનોદ્રવ્યનું જ્ઞાન, તથા વિપુલા-વિશેષને ગ્રહણ કરનારી જે મતિ તે વિપુલમતિ-“ આનાવડે જે ઘડો ચિંતવાયો ” તે ઘડો સુવર્ણનો છે, પાટલીપુત્ર દેશનો છે, આજે થયેલ છે અને મોટો છે-એ વગેરે અધ્યવસાયના હેતુ-ભૂત મનોદ્રવ્યના વિશેષ જ્ઞાનરૂપ છે. ભાષ્યકાર કહે છે—

રિજુ સામણ્ણં તસ્મિન્ન-ગાહિણી રિજુમતી મણોનાણં । પાયાં વિસેસવિમુહં, ઘડમેત્તં ચિંતિતં મુણ્ણં ॥૧૫
વિડલં વત્થુવિસેસણ-માણં તગ્ગાહિણી મતી વિડલા । ચિંતિયમણુસરઙ્ગ ઘડં, પસંગઓ પજ્જયસણ્ણિં ॥૧૬

વન્ને ગાથાનો ભાવાર્થ કહેલો છે (૧૬-૧૭), ‘ આભિણિબોહિએ ’ હત્યાદિ શ્રુતને આશ્રિત જે જ્ઞાન તે શ્રુતનિશ્રિત-મતિજ્ઞાન અથવા શ્રુત આશ્રિત કરાયેલું છે જેનાવડે તે શ્રુતનિશ્રિતમતિજ્ઞાન. વ્યવહાર કાલથી પૂર્વે શ્રુતવડે સંસ્કારવાળી મતિવાળાને જે વર્તમાનમાં શ્રુતની અપેક્ષા વિના જ્ઞાન થાય છે તે અવગ્રહાદિસ્વરૂપ શ્રુતનિશ્રિત છે. વળી પૂર્વે શ્રુતવડે અસંસ્કારવાળી મતિવિશિષ્ટ ક્ષયોપશમના અતિશય નિપુણપણથી ઔત્પત્તિકી આદિ બુદ્ધિરૂપ જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે અથવા શ્રોત્રેન્દ્રિય વગેરેથી થયેલું તે અશ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાન છે. (૧૮), ભાષ્યકાર કહે છે—

૧. પ્રાયઃ ઋજુમતિ, વિશેષજ્ઞાનથી વિમુક્ત હોય છે. ૨ પ્રસંગથી સેંકડો પર્યાયોવડે ચિંતવાયલા ઘડાને જાણે છે.

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
પ્રત્યક્ષપરો-
ક્ષજ્ઞાનમ્
૭૧ સ્ત્રવમ્

॥ ૮૪ ॥

પુર્વં સુયપરિક્રમિયમતિસ્સ જં સંપયં સુયાઈયં ।

[તં] સુયનિસ્સિયમિયરં, પુણ અણિસ્સિયં મહચુકકં(તં) ॥ ૧૭ ॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થ કહેલો છે. ‘સુ’ ત્યાદિ, ‘અત્યોગ્ગહે’ ત્તિ-અર્થતે-જે જણાય અથવા અર્થ્યતે-અન્વેષણ કરાય તે અર્થ. તે સામાન્યરૂપ, સર્વ વિશેષોની અપેક્ષા વિના કથન કરવા યોગ્ય રૂપાદિ પદાર્થનું અવગ્રહણ-પ્રથમ જ્ઞાન તે અર્થા-વગ્રહ. જે વિકલ્પ રહિત જ્ઞાન છે તે દર્શન કહેવાય છે. જે એક સમયવાળો અર્થાવગ્રહ છે તે નૈશ્વર્યિક છે અને વ્યવહારી અર્થા-વગ્રહ ‘આ શબ્દ છે’ ઇત્યાદિ કથન કરનાર છે તે અંતર્મુહૂર્ત કાલપ્રમાણવાળો છે. આ અર્થાવગ્રહ, ઇન્દ્રિયો અને મન સંબંધથી છ પ્રકારે છે. દીવાવડે ઘડાની જેમ જેવડે પદાર્થ જણાય છે તે વ્યંજન, ઉપકરણેન્દ્રિય અથવા શબ્દાદિપણા પરિણત ભાષાવર્ગણાદિ દ્રવ્યના સમૂહરૂપ છે તેથી વ્યંજન-ઉપકરણ ઇન્દ્રિયવડે શબ્દાદિપણા પરિણત દ્રવ્યરૂપ જે વ્યંજનોનો અવગ્રહ તે વ્યંજનાવગ્રહ. અથવા વ્યંજન ઇટલે (શ્રોત્રાદિ) ઇન્દ્રિય અને શબ્દાદિ દ્રવ્યનો સંબંધ. માપ્યકાર કહે છે-

વંજિજ્ઞઙ્જેણત્થો, ઘડોઽવ દીવેણ વંજણં તો તં । ઉવગરણિંદિયસદ્ધા-દિપરિણયદ્ધવસંવંધો ॥ ૧૮ ॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થ કહેલો છે. આ વ્યંજનાવગ્રહ, મન અને ચક્ષુર્વર્જિત ઇન્દ્રિયોનો ચાર પ્રકારે થાય છે, કારણ કે મન અને નયનને અપ્રાપ્ત (સંબંધ વિના) અર્થનું જાણવાપણું છે અર્થાત્ મન અને નયન અપ્રાપ્યકારી છે. શ્રોત્ર, ગ્રાણ, રસના અને સ્પર્શ-

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૮૫ ॥

નેંદ્રિયો પ્રાપ્ત થયેલ અર્થને જાણે છે અર્થાત્ શ્રોત્રાદિ એ ચારે ઇંદ્રિયો પ્રાપ્તકારી છે. શંકા—વ્યંજનાવગ્રહ, જ્ઞાન ન કહેવાય; કારણ કે શ્રોત્રાદિ ઇંદ્રિય અને શબ્દાદિ દ્રવ્યનો સંબંધકાલ હોવા છતાં પણ વહેરાની જેમ વ્યંજનાવગ્રહના અનુભવનો અભાવ છે. સમાધાન—તમે કહો છો એમ નથી. વ્યંજનાવગ્રહને અંતે તે વસ્તુના ગ્રહણથી જ (જ્ઞાનાત્મક અર્થાવગ્રહના) સાક્ષાત્કારના સદ્ભાવથી અહિં જે જ્ઞેય વસ્તુના ગ્રહણના અંતમાં, તેથી જ જ્ઞેય વસ્તુના ઉપાદાન—ગ્રહણથી સાક્ષાત્કાર થાય છે તે જ્ઞાન છે. જેમ અર્થાવગ્રહ પછી અર્થાવગ્રહવડે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય (જ્ઞેય) વસ્તુના ગ્રહણથી રૂપ થાય છે તેથી તે અર્થાવગ્રહજ્ઞાન છે. તેથી જ રીતે વ્યંજનાવગ્રહ પછી તદ્જ્ઞેય વસ્તુના ઉપાદાનથી અર્થાવગ્રહ જ્ઞાન થાય છે, માટે વ્યંજનાવગ્રહ જ્ઞાન છે પણ અજ્ઞાન નથી. માપ્યકાર કહે છે—

અન્નાણં સો બહિરાણં વ, તક્કાલમણુવલંભાઓ ।

[આચાર્યઃ] ન તદન્તે તત્તોચ્ચિય, ઉવલંભાઓ તયં નાણં ॥ ૧૯ ॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થ કહેલો છે. વળી વ્યંજનાવગ્રહ કાલમાં પણ જ્ઞાન છે જ, પરંતુ સૂક્ષ્મ હોઈને અવ્યક્ત હોવાથી સૂતેલા માણસના અસ્પષ્ટ જ્ઞાનની માફક સાક્ષાત્ જણાતું નથી. રૂપ વગેરે પણ શ્રુતનિશ્ચિત જ છે છતાં તે કહેલ નથી, કારણ કે દ્વિસ્થાનક—બે સ્થાનકનો અનુરોધ છે. (૧૯), ‘ અસ્મુયનિસ્સિદ્ધિ એમેવ ’ ત્તિ અર્થાવગ્રહ અને વ્યંજનાવગ્રહના ભેદવડે અશ્રુતનિશ્ચિત પણ બે પ્રકારે છે. આ શ્રોત્રેંદ્રિય વગેરેથી થયેલું જાણવું. જે ઔત્પત્તિકી આદિ બુદ્ધિ અશ્રુતનિશ્ચિત છે તેમાં અર્થાવગ્રહ સંભવે છે. માપ્યકાર કહે છે:—

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
પ્રત્યક્ષ-
પરોક્ષજ્ઞાનમ્
૭૧ સૂત્રમ્

॥ ૮૫ ॥

किहं पडिकुक्कुडहीणो, जुज्जे विवेण उग्गहो ईहा। किं सुसिलिट्ठमवाओ, दप्पणसंकंत बिंबंति ॥ २० ॥

कोई राजाए नटपुत्र भरतनी बुद्धिनी परीक्षा करवा माटे कहुं के आ मारा कुकडाने बीजा कुकडा सिवाय तं युद्ध कराव. आ उपरथी नटपुत्रे मनमां विचार्युं के बीजा कुकडा सिवाय एकलो कुकडो केवी रीते युद्ध करशे ? एम विचार करतां मनमां एकदम स्फुरी आव्युं के-पोतानुं प्रतिबिंब आगळ जोवाथी अभिमानवडे आ कुकडो युद्ध करशे. आ प्रमाणे सामान्यथी जाण्युं ते अर्थावग्रह नामनो मतिनो पहेलो भेद थयो. ते पछी एवो विचार करे छे के तलावना पाणीमां पडेलुं प्रतिबिंब युद्ध कराववा माटे ठीक पडशे के दर्पणमां पडेलुं प्रतिबिंब ठीक पडशे ? इत्यादि प्रतिबिंब संबंधी विचारणा ते इहा. एवी इहा थया बाद एवो निश्चय करे छे के पाणी वगेरेमां पडेलुं प्रतिबिंब तो क्षणे क्षणे दूर थाय अने अस्पष्ट होय तेथी युद्ध कराववामां तेवुं प्रतिबिंब ठीक नहिं पडे, पण आरीसामां पडेलुं प्रतिबिंब स्थिर अने स्पष्ट होवाथी चरणाघात करवामां ठीक पडशे माटे ते ज (दर्पण ज) योग्य थशे. ए प्रमाणे बिंबविशेषनो जे निश्चय ते अपाय. आ रीते बुद्धिना बीजा उपायोमां पण अर्थावग्रहादि विचारी लेवा. परंतु व्यंजनाग्रह थतो नथी, कारण के व्यंजनावग्रहने इन्द्रियाश्रितपणुं छे. बुद्धिओ (औत्पत्तिकी वगेरे) ने तो मननो संबंध होवाथी बुद्धिओथी भिन्नमां-श्रोत्रादिथी थयेलमां व्यंजनावग्रह मानवा योग्य छे (२०), ' सुयनाणे ' इत्यादि० प्रवचनरूप पुरुषना

१ आ हकीकत भाष्यनो गाथा ३०० मां कहेली छे. शिष्ये शंका करेल छे के-औत्पत्तिकी वगेरे बुद्धिचतुष्कमां अवग्रहादि केवी रीते संभवे ? ए संबंधमां नटपुत्र भरतनुं दृष्टांत आपवामां आवेलुं छे.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૮૬ ॥

અંગોની જેમ અંગો, તેઓમાં પ્રવિષ્ટ—તેના મધ્યમાં રહેલું તે અંગપ્રવિષ્ટ, અને તે ગણધરમહારાજાવડે કરાયેલું ‘ઉપ્પન્નેઈ વે’ ત્યાદિ ત્રણ માતૃકાપદથી થયેલું, અથવા આચારાદિ ધ્રુવશ્રુત જાણવું. વઢી જે સ્થવિરકૃત અથવા માતૃકાપદ ત્રણથી ભિન્ન વ્યાકરણ- (પ્રશ્ન)થી રચેલ તે અધ્રુવશ્રુત, ઉત્તરાધ્યયન વગેરે અંગબાહ્ય જાણવું. માધ્યકાર કહે છે:—

ગણહર ૧ થેરાઈકતં ૨, આણસા ૧ મુક્કવાગરણઓ વા ૨। ધ્રુવ ૧ ચલવિસેસણાઓ ૨, અંગાણંગેસુ નાણત્તં ॥૨૧॥

શ્રી ગૌતમાદિ ગણધરકૃત દ્વાદશાંગીરૂપ શ્રુત તે અંગપ્રવિષ્ટ કહેવાય છે અને સ્થવિરો વગેરેથી રચાયેલું (મદ્રવાહુસ્વામી વગેરેથી કરાયેલ આવશ્યકનિર્યુક્ત્યાદિ) તે અંગબાહ્ય કહેવાય છે. વઢી ગણધરને તીર્થંકર સંબંધી જે આદેશ—ઉત્તર, ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌઘ્વા-ત્મક પદ ત્રણથી ઉત્પન્ન થયેલું તે અંગપ્રવિષ્ટ અને પ્રશ્નપૂર્વક—વ્યાકરણ—ઉત્તર તે મુક્તવ્યાકરણ, તેથી ઉત્પન્ન થયેલું આવશ્યકાદિ શ્રુત અંગબાહ્ય કહેવાય છે. વઢી સર્વ તીર્થંકરોના તીર્થમાં નિયત—નિશ્ચયભાવિ જે શ્રુત તે અંગપ્રવિષ્ટ કહેવાય છે અને અનિયત—અનિશ્ચયભાવિ તંદુલવૈયાલિક પ્રકીર્ણકાદિ જે શ્રુત તે અંગબાહ્ય કહેવાય છે. (૨૧), ‘અંગવાહી’ ત્યાદિ, અવશ્ય કરવા યોગ્ય તે આવશ્યક, તે આવશ્યક સામાયિકાદિ છ પ્રકારે કહ્યું છે—

સમણેણ સાવણ ય, અવસ્સ કાયવ્વયં હવઈ જમ્હા। અંતો અહો ણિસસ્સ ય, તમ્હા આવસ્સયં નામં ॥૨૨॥

સાધુ અને શ્રાવકવડે દિવસ અને રાત્રિને અંતે જે કારણથી અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે તેથી આવશ્યક કહેવાય છે. આવશ્યકથી જે ભિન્ન તે આવશ્યકવ્યતિરિક્તશ્રુત છે. (૨૨), ‘આવસ્સગવતિરિક્તે’ इत्यादि० અહિં જે દિવસ અને

૨ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
પ્રત્યક્ષપરો-
ક્ષજ્ઞાનમ્
૭૧ સૂત્રમ્

॥ ૮૬ ॥

રાત્રિના પહેલા અને છેલ્લા બે પ્રહરમાં જ મળાય છે તે (પ્રથમ અને છેલ્લી પૌરુષી) કાલવડે થયેલ તે (ઉત્તરાધ્યયનાદિ) કાલિક-શ્રુત છે. વાલી જે કાલવેળા (મધ્યાહ્નચતુષ્ક) વર્જીને મળાય છે તે અને કાલિકશ્રુતથી ઉપરના (બાકીના) જે દશવૈકાલિક વગેરે શ્રુત છે તે ઉત્કાલિકશ્રુત કહેવાય છે. (૨૩) (સૂ. ૭૧) આવી રીતે જ્ઞાન કદ્યા પછી હવે ચારિત્રનું વર્ણન કરે છે:—

દુવિહે ધમ્મે પં. તં. —સુયધમ્મે ચેવ ચરિત્તધમ્મે ચેવ (૧), સુયધમ્મે દુવિહે પં. તં. —સુત્તસુયધમ્મે ચેવ અત્થસુયધમ્મે ચેવ (૨), ચરિત્તધમ્મે દુવિહે પં. તં. —અગારચરિત્તધમ્મે ચેવ અણગારચરિત્તધમ્મે ચેવ (૩), દુવિહે સંજમે પં. તં. —સરાગસંજમે ચેવ વીતરાગસંજમે ચેવ (૪), સરાગસંજમે દુવિહે પં. તં. —સુહુમસંપરાયસરાગસંજમે ચેવ બાદરસંપરાયસરાગસંજમે ચેવ (૫), સુહુમસંપરાયસરાગસંજમે દુવિહે પં. તં. —પઢમસમયસુહુમસંપરાયસરાગસંજમે ચેવ અપઢમસમયસુ. ચેવ, અહવા ચરિમ-સમયસુહુમસં. ચેવ અચારિમસમયસુ. ચેવ, અહવા સુહુમસંપરાયસરાગસંજમે દુવિહે પં. તં. —સંકિલેસમાણે ચેવ વિસુજ્ઞમાણે ચેવ (૬), બાદરસંપરાયસરાગસંજમે દુવિહે પં. તં. —પઢમ-

૧. બાબુવાલી પ્રતમાં અણગારચરિત્તધમ્મે દુવિહે પં. તં. એવો પાઠ છે.

श्रीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ८७ ॥

समयबादरसं० चेव अपढमसमयबादरसं० चेव, अहवा चरिमसमय० चेव अचरिमसमय० चेव (७), अहवा बायरसंपरायसरागसंजमे दुविहे पं० तं-पडिवाति चेव अपडिवाति चेव, वीयरगसंजमे दुविहे पं० तं०-उवसंतकसायवीयरगसंजमे चेव खीणकसायवीयरगसंजमे चेव (८), उवसंतकसायवीयरगसंजमे दुविहे पं० तं०-पढमसमयउवसंतकसायवीयरगसंजमे चेव अपढमसमयउव० चेव, अहवा चरिमसमय० चेव अचरिमसमय० चेव (९), खीणकसायवीयरगसंजमे दुविहे पं० तं०-छउमत्थखीणकसायवीयरगसंजमे चेव केवलखीणकसायवीयरगसंजमे चेव (१०), छउमत्थखीणकसायवीयरगसंजमे दुविहे पं० तं०-सयंबुद्धछउमत्थखीणकसाय० चेव बुद्धबोहियछउमत्थखी० चेव (११), सयंबुद्धछउमत्थ० दुविहे पं० तं०-पढमसमय० चेव अपढमसमय० चेव अहवा चरिमसमय० चेव अचरिमसमय० चेव (१२), बुद्धबोहियछउमत्थखीण० दुविहे पं० तं०-पढमसमय० चेव अपढमसमय० चेव, अहवा चरिमसमय० चेव अचरिमसमय० चेव (१३), केवलखीणकसायवीयरगसंजमे दुविहे पं० तं०-सजोगिकेवलखीणकसाय० चेव अजोगिकेवलखीणकसायवीयरग० चेव

२ स्थानका-
ध्ययने
उद्देशः १
धर्मसंयमौ
७२ सूत्रम्

॥ ८७ ॥

(૧૪), સજોગિકેવલિખીણકસાયસંજમે દુવિહે પં૦ તં૦—પઢમસમય૦ ચેવ અપઢમસમય૦ ચેવ, અહવા ચરિમસમય૦ ચેવ અચરિમસમય૦ ચેવ (૧૫), અજોગિકેવલિખીણકસાયસંજમે દુવિહે પં૦ તં૦—પઢમસમય૦ ચેવ અપઢમસમય૦ ચેવ, અહવા ચરિમસમય૦ ચેવ અચરિમસમય૦ ચેવ (૧૬) । સૂ૦ ૭૨

મૂલાર્થ:—બે પ્રકારે ધર્મ કહ્યો છે, તે આ પ્રમાણે—શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મ (૧), શ્રુતધર્મ બે પ્રકારે કહ્યો છે, તે આ—જેમાં ગણધરે અર્થ ગુંથેલ છે તે સૂત્રશ્રુતધર્મ અને તીર્થકરે જે પ્રરૂપેલ તે અર્થશ્રુતધર્મ (૨), ચારિત્રધર્મ બે પ્રકારે કહ્યો છે, તે આ—ગૃહસ્થનો ચારિત્રધર્મ અને અનગાર(સાધુ)નો ચારિત્રધર્મ (૩), બે પ્રકારે સંયમ કહ્યો છે, તે આ—રાગ સહિત જે સંયમ તે સરાગસંયમ અને રાગ રહિત જે સંયમ તે વીતરાગસંયમ (૪), સરાગસંયમ બે પ્રકારે કહ્યો છે, તે આ—સૂક્ષ્મસંપરાયસરાગસંયમ અને બાદરસંપરાયસરાગસંયમ (૫), સૂક્ષ્મસંપરાયસરાગસંયમ બે પ્રકારે કહ્યો છે, તે આ—પ્રથમસમયસૂક્ષ્મસંપરાયસરાગસંયમ અને અપ્રથમસમયસૂક્ષ્મસંપરાયસરાગસંયમ, અથવા ચરમસમયસૂક્ષ્મસંપરાયસરાગસંયમ અને અચરમસમયસૂક્ષ્મસંપરાયસરાગસંયમ, અથવા સૂક્ષ્મસંપરાયસરાગસંયમ બે પ્રકારે કહ્યો છે, તે આ સંકલેશપરિણામવાળો સૂક્ષ્મસંપરાયસરાગસંયમ અને વિશુદ્ધપરિણામવાળો સૂક્ષ્મસંપરાયસરાગસંયમ (૬), બાદરસંપરાયસરાગસંયમ બે પ્રકારે કહ્યો છે, તે આ—પ્રથમસમયબાદરસંપરાયસરાગસંયમ અને અપ્રથમસમયબાદરસંપરાયસરાગસંયમ, અથવા ચરમસમયબાદરસંપરાયસરાગસંયમ અને અચરમસમયબાદરસંપરાયસરાગસંયમ અથવા બાદરસંપરાયસરાગસંયમ બે પ્રકારે કહ્યો છે, તે આ—પ્રતિપાતિ અને પ્રતિપાતી (૭), વીતરાગસંયમ બે પ્રકારે કહ્યો છે, તે આ—

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞપ્ત્ર
સાનુવાદ
॥ ૮૮ ॥

ઉપશાંતક્રપાયવીતરાગસંયમ અને ક્ષીણક્રપાયવીતરાગસંયમ (૮), ઉપશાંતક્રપાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારે કહ્યો છે, તે આ-
પ્રથમસમયઉપશાંતક્રપાયવીતરાગસંયમ અને અપ્રથમસમયઉપશાંતક્રપાયવીતરાગસંયમ, અથવા ચરમસમયઉપશાંતક્રપાયવીતરાગ-
સંયમ અને અચરમસમયઉપશાંતક્રપાયવીતરાગસંયમ (૯), ક્ષીણક્રપાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારે કહ્યો છે, તે આ-હ્રસ્થક્ષીણ-
ક્રપાયવીતરાગસંયમ અને કેવલીક્ષીણક્રપાયવીતરાગસંયમ (૧૦), હ્રસ્થક્ષીણક્રપાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારે કહ્યો છે, તે આ-
સ્વયંબુદ્ધહ્રસ્થક્ષીણક્રપાયવીતરાગસંયમ અને બુદ્ધવોધિતહ્રસ્થક્ષીણક્રપાયવીતરાગસંયમ (૧૧), સ્વયંબુદ્ધહ્રસ્થક્ષીણક્રપાયવી-
તરાગસંયમ બે પ્રકારે કહ્યો છે, તે આ-પ્રથમસમયસ્વયંબુદ્ધહ્રસ્થક્ષીણક્રપાયવીતરાગસંયમ અને અપ્રથમસમયસ્વયંબુદ્ધહ્રસ્થક્ષી-
ણક્રપાયવીતરાગસંયમ, અથવા ચરમસમયસ્વયંબુદ્ધહ્રસ્થક્ષીણક્રપાયવીતરાગસંયમ અને અચરમસમયસ્વયંબુદ્ધહ્રસ્થક્ષીણક્રપાય-
વીતરાગસંયમ (૧૨), બુદ્ધવોધિતહ્રસ્થક્ષીણક્રપાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારે કહ્યો છે, તે આ-પ્રથમસમયબુદ્ધવોધિતહ્રસ્થક્ષી-
ણક્રપાયવીતરાગસંયમ અને અપ્રથમસમયબુદ્ધવોધિતહ્રસ્થક્ષીણક્રપાયવીતરાગસંયમ અથવા ચરમસમયબુદ્ધવોધિતહ્રસ્થક્ષી-
ણક્રપાયવીતરાગસંયમ અને અચરમસમયબુદ્ધવોધિતહ્રસ્થક્ષીણક્રપાયવીતરાગસંયમ (૧૩), કેવલીક્ષીણક્રપાયવીતરાગસંયમ બે
પ્રકારે કહ્યો છે, તે આ-સયોગીકેવલીક્ષીણક્રપાયવીતરાગસંયમ અને અયોગીકેવલીક્ષીણક્રપાયવીતરાગસંયમ (૧૪), સયોગી-
કેવલીક્ષીણક્રપાયવીતરાગસંયમ, બે પ્રકારે કહ્યો છે, તે આ-પ્રથમસમયસયોગીકેવલીક્ષીણક્રપાયવીતરાગસંયમ અને અપ્રથમસમય-
સયોગીકેવલીક્ષીણક્રપાયવીતરાગસંયમ, અથવા ચરમસમયસયોગીકેવલીક્ષીણક્રપાયવીતરાગસંયમ અને અચરમસમયસયોગી-
કેવલીક્ષીણક્રપાયવીતરાગસંયમ (૧૫), અયોગીકેવલીક્ષીણક્રપાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારે કહ્યો છે, તે આ-પ્રથમસમયઅયોગી-

૨ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
ધર્મસંયમો
૭૨ સૂત્રમ્

॥ ૮૮ ॥

કેવલીક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમ અને અપ્રથમસમયઅયોગીકેવલીક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમ, અથવા ચરમસમયઅયોગીકેવલીક્ષી-
ણકપાયવીતરાગસંયમ અને અચરમસમયઅયોગીકેવલીક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમ (૧૬). (સૂ૦ ૭૨)

ટીકાર્થ:-દુર્ગતિમાં પડતા જીવોને અટકાવે અને સદ્ગતિમાં જીવોને જે ધારણ કરે તે ધર્મ. શ્રુત-દ્વાદશાંગી તે જ ધર્મ, તે શ્રુતધર્મ. ચર્યતે-મર્યાદાપૂર્વક જે સેવાય છે તે ચારિત્ર અથવા જે ચારિત્રવડે મોક્ષ પ્રત્યે જવાય તે ચારિત્ર-મૂલ અને ઉત્તરગુણના સમુદાયરૂપ ધર્મ તે ચારિત્રધર્મ (૧), ' સુયધમ્મે ' इत्यादि० જે વડે અર્થો ગુંથાય છે અથવા સૂચવાય છે તે સૂત્ર, અથવા સમ્યગ્ રીતે સ્થિતપણા અને વ્યાપકપણા સારી રીતે કહેવાપણું હોવાથી સૂક્ત, અથવા વ્યાખ્યાન કરવાવડે સુપ્ત અવસ્થા(અજાગૃતપણું) હોવાથી સૂતેલાની માફક સુપ્ત પળ કહીએ. માખ્યકારનું કથન તો આ પ્રમાણે છે:—

सिञ्चति खरङ्गं जमत्थं, तम्हा सुत्तं निरुत्तविहिणा वा । सूएङ्गं सवति सुव्वङ्गं, सिव्वङ्गं सरए व जेणऽत्थं॥ २३

अविवरियं सुत्तं पि व, सुट्ठियवावित्तओ सुवुत्तं ।

જેમાંથી અર્થ સ્પષ્ટ છે અર્થાત્ અર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે તે સૂત્ર કહેવાય છે. અથવા નિરુક્તવિધિએ જેનાવડે અર્થ સૂચવાય છે, જ્ઞે છે, સંભળાય છે, વિશિષ્ટ ઘટનાને પમાડે છે, સ્મરણ કરાય છે તે સૂત્ર. જેનું વિવરણ નહિ કરાયેલું તે સૂતેલાની માફક સુપ્ત કહેવાય છે અને સારી રીતે સ્થિત (પ્રમાણથી અવાધિત) અને વ્યાપ્ત હોવાથી સૂક્ત કહેવાય છે. અર્ચતે-

૧. આ ૨૪ મી ગાથાનો પૂર્વાર્દ અવિવરિયમિત્યાદિ, ૨૩ મી ગાથા સાથે સંબંધ ધરાવતો હોવાથી સાથે લખેલ છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૮૯ ॥

જિજ્ઞાસુઓવડે જે જણાય છે અથવા યાચના કરાય છે તે અર્થ-વ્યાખ્યાન. વઠી માપ્યકાર કહે છે-
જો સુત્તાભિપ્પાઓ, સો અત્થો અજ્ઞાં ય જમ્હત્તિ ॥ ૨૪ ॥

સૂત્રનો અભિપ્રાય જેનાથી જણાય છે તે અર્થ. 'ચરિત્તે' ત્યાદિ૦ અગાર-ગૃહ, તેના યોગથી અગારો-ગૃહસ્થો, તેઓનો જે સમ્યક્ત્વમૂલ અણુવ્રત વગેરેના પાલનરૂપ ચારિત્રધર્મ તે અગારચારિત્રધર્મ, એવી રીતે વીજો પળ જાણવો. હવે વિશેષ કહે છે-જેઓને ઘર નથી તે અનગારો-સાધુઓ, તેઓનો જે ધર્મ તે અનગારચારિત્રધર્મ (૩), જે ચારિત્રધર્મ તે સંયમ, આ હેતુથી સંયમ કહે છે:-'દુવિહે' ત્યાદિ જે માયાદિરૂપ સ્નેહ સહિત તે સરાગ, રાગ સહિત એવો જે સંયમ અથવા રાગ સહિતનો જે સંયમ તે સરાગસંયમ. વીત-ગયો છે રાગ જેમાંથી તે વીતરાગ, વીતરાગ એવો જે સંયમ અથવા વીતરાગનો જે સંયમ તે વીતરાગ-સંયમ (૪), 'સરાગે' ત્યાદિ સૂક્ષ્મ-લોભના અસંખ્યાત કિટ્ટિકા(સૂક્ષ્મ અણુઓ)ના વેદનથી સંપરૈતિ-સંસરણ (ભ્રમણ) કરે છે, જેનાવડે જીવ સંસારમાં ભ્રમણ કરે તે સંપરાયકષાય, આ વ્યુત્પત્ત્યર્થ છે. માપ્યકાર કહે છે-કોહાઈ સંપરાઓ, તેણ જુઓ સંપરીતિ સંસારં । ક્રોધાદિ તે સંપરાય, તેનાથી યુક્ત જીવ સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે. ઉપશમશ્રેણિવાઠાનો અથવા ક્ષપક-શ્રેણિવાઠાનો લોભકષાયરૂપ સૂક્ષ્મસંપરાય જેને છે એવો સૂક્ષ્મસંપરાયસાધુ, તેનો સરાગસંયમ તે સૂક્ષ્મસંપરાયસરાગસંયમ, અથવા સૂક્ષ્મસંપરાય એવો સાધુ. આ કર્મધારય સમાસ છે. વાદર-સ્થૂલ, સંપરાય-કષાય જે સાધુને છે અથવા જે સંયમને વિષે વાદરસંપરાય છે તે વાદરસંપરાય, તે સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણઠાણાથી પૂર્વના-ઠઠાથી નવમા ગુણઠાણા સુધીમાં હોય છે. વાકીનું

૨ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
ધર્મસંયમો
૭૨ સૂત્રમ્

॥ ૮૯ ॥

પૂર્વની માફક. (૫), 'સુહુમે' ત્યાંદિ-બે સૂત્રમાં પ્રથમ અને અપ્રથમ સમય વગેરેનો વિભાગ કેવલજ્ઞાનની માફક જાણી લેવો. 'અહ્વે' ત્યાંદિ૦ ઉપશમશ્રેણીથી પડનારનો જે સંયમ તે સંકલિચ્યમાન અને ઉપશમશ્રેણી અથવા ક્ષપકશ્રેણી પ્રત્યે ચડનારનો જે સંયમ તે વિશુદ્ધચમાન છે. (૬), 'વાદરે' ત્યાંદિ૦ બે સૂત્ર, વાદરસંપરાયસરાગસંયમનું સંયમના પ્રાપ્તિકાલની અપેક્ષા પ્રથમ-અપ્રથમસમયપણું છે. ચરમ (છેલ્લા) અને અચરમ (છેલ્લા સિવાયના બીજા) સમયપણું તો જે પછી-ઘટલે વાદર-સંપરાયસરાગસંયમ પછી-સૂક્ષ્મસંપરાયસરાગસંયમને પામે અથવા અસંયતપણાને પામે તેની અપેક્ષા કહેવાય છે. 'અહ્વે' ત્યાંદિ૦ ઉપશમશ્રેણીવાળાનું અગર બીજાનું (છટ્ટા વગેરે ગુણઠાણાવાળાનું) પ્રતિપાતી, અને ક્ષપકશ્રેણીવાળાનું અપ્રતિપાતી (સંયમ) હોય છે (૭), સરાગસંયમ કહેવાયો હવે વીતરાગસંયમ કહે છે- 'વીયરાગે' ત્યાંદિ૦ ઉપશાંત-પ્રદેશથી પણ નથી વેદાતા કષાયો જેને અથવા જેને વિષે તે ઉપશાંતકષાયવીતરાગસાધુ અથવા ઉપશાંતકષાયવીતરાગસંયમ, તે અગિયારમા ગુણસ્થાનમાં વર્તનાર હોય છે. સર્વથા નાશ પામેલ છે કષાયો જેના તે ક્ષીણકષાયસાધુ ચારમા ગુણસ્થાનમાં વર્તનાર હોય છે (૮), 'ઉવસંતે' ત્યાંદિ૦ બે સૂત્ર પૂર્વની માફક જાણવા (૯), 'સ્વીણે' ત્યાંદિ, આત્મના સ્વરૂપને જે આચ્છાદન કરે તે છદ્મ-જ્ઞાનાવરણાદિઘાતિકર્મ, તેમાં રહેનાર તે છદ્મસ્થ-કેવલી નહિ, બાકી પૂર્વની માફક જાણવું. પૂર્વોક્ત સ્વરૂપવિશિષ્ટ કેવલજ્ઞાન

૧ જે સમયમાં સંયમની પ્રાપ્તિ થાય તે પ્રથમસમય અને બાકીના દ્વિતીય વિગેરે સમય તે અપ્રથમસમય કહેવાય છે.

૨. કોઈ સાધુ નવમા ગુણઠાણાના છેલ્લા સમય પછી દશમા ગુણઠાણે જાય તે ચરમસમયસૂક્ષ્મસંપરાયની અપેક્ષા કહેવાય છે. અથવા કાલ કરો દેવલોકમાં જાય કે સંયમથી પ્રપ્ત થઈ અસંયત થાય તેની અપેક્ષા ચરમસમયપણું કહેવાય છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૯૦ ॥

અને કેવલદર્શન છે જેને તે કેવલી (૧૦), 'છંદમત્થે'ત્યાદિ સ્વયંબુદ્ધ વગેરેનું સ્વરૂપ પૂર્વની માફક જાણવું (૧૧), 'સયંબુદ્ધે' ત્યાદિ નવ સૂત્રો ગતાર્થ છે એટલે પૂર્વ કહેલા અર્થવાળા છે. (૧૨ થી ૧૬). (સૂ૦ ૭૨) સંયમ કહ્યો, તે જીવ અજીવવિષયવાળો હોવાથી પૃથ્વી વિગેરે જીવોના સ્વરૂપને 'દુવિહા પુઢવિકા'ત્યાદિ અઘ્યાવીશ સૂત્રોવડે કહે છે—

દુવિહા પુઢવિકાઈયા પં૦ તં૦—સુહુમા ચેવ બાયરા ચેવ (૧), એવં જાવ દુવિહા વણસ્સઙ્કા-
ઈયા પં૦ તં૦—સુહુમા ચેવ બાયરા ચેવ (૨-૫), દુવિહા પુઢવિકાઈયા પં૦ તં૦—પજ્જત્તગા ચેવ
અપજ્જત્તગા ચેવ (૬), એવં જાવ વણસ્સઙ્કાઈયા (૭-૧૦), દુવિહા પુઢવિકાઈયા પં૦ તં૦—
પરિણયા ચેવ અપરિણયા ચેવ (૧૧), એવં જાવ વણસ્સઙ્કાઈયા (૧૨-૧૫), દુવિહા દઁવા પં૦
તં૦—પરિણતા ચેવ અપરિણતા ચેવ (૧૬), દુવિહા પુઢવિકાઈયા પં૦ તં૦—ગતિસમાવન્નગા
ચેવ અગઙ્કસમાવન્નગા ચેવ (૧૭), એવં જાવ વણસ્સઙ્કાઈયા (૧૮-૨૧), દુવિહા દઁવા પં૦
તં૦—ગતિસમાવન્નગા ચેવ અગતિસમાવન્નગા ચેવ (૨૨), દુવિહા પુઢવિકાઈયા પં૦ તં૦—
અણંતરોગાઢા ચેવ પરંપરોગાઢા ચેવ (૨૩), જાવ દઁવા૦ (૨૪-૨૮) । સૂ૦ ૭૩

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
પૃથ્વ્યાદિ-
નાં પરિણા-
મેતરૌ
૭૩ સૂત્રમ્

॥ ૯૦ ॥

મૂલાર્થ:—પૃથ્વીકાયિક બે પ્રકારે કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે—સૂક્ષ્મ અને વાદર (૧), એવી રીતે અપ્કાયિકથી યાવત્ વનસ્પતિકાયિકના બંને ભેદ કહ્યા છે, તે આ—સૂક્ષ્મ અને વાદર (૨-૫), બે પ્રકારે પૃથ્વીકાયિક કહ્યા છે, તે આ—પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક (૬), એવી રીતે અપ્કાયિકથી યાવત્ વનસ્પતિકાયિકના બંને ભેદ જાણવા (૭-૧૦), બે પ્રકારે પૃથ્વીકાયિક કહ્યા છે, તે આ—પરિણત (અચિત્ત) અને અપરિણત (સચિત્ત) (૧૧), એવી રીતે અપ્કાયિકથી યાવત્ વનસ્પતિકાયિકના બંને ભેદ જાણવા (૧૨-૧૫), બે પ્રકારે દ્રવ્યો કહ્યા છે, તે આ—પરિણત (અપેક્ષિત અન્ય પરિણામને પામેલા) અને અપરિણત (બીજા પરિણામને નહિ પામેલા) (૧૬), બે પ્રકારે પૃથ્વીકાયિક કહ્યા છે, તે આ—ગતિસમાપન્નક અને અગતિસમાપન્નક (૧૭), એવી રીતે અપ્કાયિકથી યાવત્ વનસ્પતિકાયિકના બંને ભેદ જાણવા (૧૮-૨૧), બે પ્રકારે દ્રવ્યો કહ્યા છે, તે આ—ગતિસમાપન્નક (વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત થયેલા) અને અગતિસમાપન્નક (પોતાના સ્થાનમાં રહેલા) (૨૨), બે પ્રકારે પૃથ્વીકાયિકો કહ્યા છે, તે આ—અનંતરાવગાઢ અને પરંપરાવગાઢ (૨૩), એવી રીતે અપ્કાયિક, તેજોકાં વાયુકાં વનસ્પતિકાં અને દ્રવ્યો બંને પ્રકારે જાણવા. (૨૪-૨૮) (સૂ. ૭૩)

ટીકાર્થ:—પૃથ્વી એ જ કાય છે જેઓને તે પૃથ્વીકાયિકા: અહિં સમાસાંતરિધિમાં સ્વાર્થિક પ્રત્યય હોવાથી પૃથ્વીકાયિક, અથવા પૃથ્વી એ જ શરીર છે જેઓને તે પૃથ્વીકાયિક. (અહિં તદ્વિત ઠક્ પ્રત્યયનો ફક થયેલ છે). જે સૂક્ષ્મનામકર્મના ઉદયથી સૂક્ષ્મ જીવો છે તે સર્વલોકમાં વ્યાપક છે અને વાદરનામકર્મના ઉદયથી વર્તનાર વાદર જીવો, પૃથ્વી અને પર્વત

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૯૧ ॥

વગેરેમાં જ છે. પૃથ્વીકાયિકોનું સૂક્ષ્મ અને વાદરપણું આંખેક્ષિક નથી. (૧), 'એવ' મિતિ૦ એવી રીતે પૃથ્વીકાયિકના સૂત્રની માફક અપ૦ તેજ૦ વાયુ૦ અને વનસ્પતિકાયાદિના સૂત્રો કહેવા. આ કારણથી કહે છે—'જાવે'—ત્યાદિ (૨-૫), 'દુવિદ્ધે' ત્યાદિ૦ પાંચ સૂત્રો—પર્યાપ્તિનામકર્મના ઉદયમાં વર્તનારા જીવો, જે ચાર પર્યાપ્તિને પૂર્ણ કરે છે તે પર્યાપ્તા છે અને અપર્યાપ્તિનામકર્મના ઉદયથી જે પોતાની (ચાર) પર્યાપ્તિઓને પૂર્ણ ન કરે તે અપર્યાપ્તા છે. અહિં પર્યાપ્તિ એટલે શક્તિ-સામર્થ્યવિશેષ જાણવું. તે શક્તિ, પુદ્ગલદ્રવ્યના ઉપચયથી ઉત્પન્ન થાય છે. પર્યાપ્તિ છ પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે—

આહારસરીરિં^૨દિયૈપજ્જત્તી-આણપાળેભાસંમળે । ચત્તારિ પંચ છપ્પિય, એગિંદિયવિગલસન્નીણં ॥ ૨૫ ॥

૧ આહાર, ૨ શરીર, ૩ ઇન્દ્રિય, ૪ શ્વાસોચ્છ્વાસ, ૫ ભાષા અને ૬ મન—એ છ પર્યાપ્તિ છે. તેમાં એકેન્દ્રિયને ચાર, વિકલેન્દ્રિય અને અસંજી પંચેન્દ્રિયને પાંચ અને સંજી પંચેન્દ્રિયને છ પર્યાપ્તિ હોય છે. ૧ આહારપર્યાપ્તિ નામ—ઘ્રલ (નકામો ભાગ) અને રસની પરિણમનશક્તિરૂપ છે, ૨ શરીરપર્યાપ્તિ—સાત ધાતુપણે રસની પરિણમનશક્તિરૂપ છે, ૩ પાંચ ઇન્દ્રિયોને યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને અનાભોગ(ઈચ્છા રહિત)થી થયેલ વીર્યવડે ઇન્દ્રિયને તૈયાર કરવાની શક્તિરૂપ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ, ૪ ઉચ્છ્વાસ અને નિઃશ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને ઉચ્છ્વાસ—નિઃશ્વાસરૂપે પરિણમાવીને આન—પ્રાણપણે નીકળવા(મૂકવા)ની

૧. જેમ નાઠીયેરની અપેક્ષા નારંગી નાની છે, અને નારંગીની અપેક્ષા ચીકુ નાના છે, તેમ પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં નથો પરંતુ સૂક્ષ્મ—વાદરપણું વાસ્તવિક છે. ૨. અહિં લઙ્ઘિઅપર્યાપ્તિની અપેક્ષા આ હકીકત જણાવેલ છે.

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
પૃથ્વ્યાદી-
નાં પરિણા-
મેતરૌ
૭૩ સૂત્રમ્

॥ ૯૧ ॥

શક્તિરૂપ આનપ્રાણપર્યાપ્તિ, ૫ વચનને યોગ્ય ભાષાવર્ગણના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને, ભાષાપણે પરિણમાવીને વચનયોગપણે મૂકવાની શક્તિરૂપ ભાષાપર્યાપ્તિ, ૬ મનને યોગ્ય મનોવર્ગણના પુદ્ગલોને લઈને, મનપણે પરિણમાવીને મનયોગપણે મૂકવાની શક્તિરૂપ મનપર્યાપ્તિ. આ છ પર્યાપ્તિઓ, પર્યાપ્તિનામકર્મના ઉદયવડે પૂર્ણ કરાય છે. જે જીવો તે પૂર્ણ કરે છે તે જીવો પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તનામકર્મના ઉદયવડે જે જીવો તે પૂરી કરતા નથી તે અપર્યાપ્તક કહેવાય છે. આ છ પર્યાપ્તિઓનો એકી સાથે આરંભ કરાય છે અને અંતર્મુહૂર્ત્તવડે પૂર્ણ થાય છે. તેમાં આહારપર્યાપ્તિને પૂર્ણ કરવાનો કાઠ એક સમય જ છે. તે કેવી રીતે થાય ? તે સંબંધમાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર નીચેનો પાઠ જણાવે છે:-‘આહારપજ્જત્તીએ અપજ્જત્તએ ણં ભંતે ! જીવે કિં આહારે અણાહારે ?, ગોયમા ! નો આહારે અણાહારે’ત્તિ ‘હે ભગવન્ ! આહારપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્ત જીવ, શું આહારક છે કે અનાહારક છે ? ઉત્તર-હે ગૌતમ ! આહારક નથી, અનાહારક છે.’ તે આહારપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્ત વિગ્રહગતિમાં મળે છે-હોય છે. જો વહી ઉત્પત્તિના ક્ષેત્રમાં પ્રાપ્ત થયેલ પણ આહારપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તક થાય તો આ પ્રમાણે ઉત્તર હોવો જોઈએ-‘ગોયમા ! સિય આહારે સિય અણાહારે’ત્તિ-ક્યારેક આહાર હોય અને ક્યારેક અનાહારક હોય. જેમ શરીર વગેરે પર્યાપ્તિઓના વિષયમાં કહેલું છે કે-‘સિય આહારે સિય અણાહારે’ત્તિ. (અર્થાત્ આહારપર્યાપ્તિના વિષયમાં ‘સિય’ શબ્દ ન હોવાથી આહારપર્યાપ્તિને પૂર્ણ કરવાની એક સમયની જ સ્થિતિ હોય છે.)

વહી આહારપર્યાપ્તિ સિવાય પાંચ પર્યાપ્તિઓ અસંખ્યાત સમયવાહી છે અને તે પાંચે અંતર્મુહૂર્ત્તમાં પૂર્ણ થાય છે. અપર્યાપ્તક તો ઉચ્છ્વાસપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્ત જ મૃત્યુ પામે છે, પરંતુ શરીર અને ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્ત મરતા નથી. જે કારણથી

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૯૨ ॥

આગામી ભવનું આયુષ્ય બાંધીને મરે છે. શરીર અને ઇન્દ્રિયાદિ પર્યાપ્તિથી પર્યાપ્ત જીવોવડે જ પરમવાયુષ્ય બંધાય છે. એવી રીતે પૂર્વની માફક જાણવું. (૬-૧૦), 'દુર્વિદ્યા પુઢવી'ત્યાદિ૦ છ સૂત્રો, પરિણતાઃ-સ્વકાયશસ્ત્ર (પૃથ્વીથી પૃથ્વી હણાય) અને પરકાયશસ્ત્ર (પાણી વગેરેથી પૃથ્વી વગેરે હણાય) વગેરેથી ભિન્ન પરિણામને પ્રાપ્ત થયેલા અર્થાત્ અચિત્ત થયેલા. પૃથ્વી વગેરેમાં દ્રવ્યથી સ્વાતર વગેરેથી મિશ્રિત દ્રવ્યવડે, કાઠથી પોરસી વગેરે (મિશ્રિત) કાઠવડે, અને ભાવથી વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શો, વીજા પરિણામપણા પરિણત થયેલા તે અચિત્ત થાય છે. ક્ષેત્રથી તો—

જોયણસયં તુ ગંતા, અણહોરેણં તુ મંડસંકંતી । વાયાગણિધૂમેણ ચ, વિદ્વત્થં હોઙ્ગ લોગાઙ્ગ ॥ ૨૬ ॥
હરિયાલ મળોસિલ, પિપ્પલી ચ સ્વજ્જૂર મુદ્ધિયા અમયા । આઙ્ગમણાઙ્ગના, તેઙ્ગિ હુ એમેવ ણાયઢ્વા ॥ ૨૭ ॥
આરુહણે ઓરુહણે, ણિસિયણ ગોણાઙ્ગણં ચ ગાઢ્મહા । મૂમાહારચ્છેદે, ડવક્રમેણેવ પરિણામો ॥ ૨૮ ॥

પોતાના સ્થાનથી લઈ જવાતા લવણાદિ, પ્રતિદિવસ ક્રમેક્રમે આગલ જતાં નાશ પામતાં છતાં છેવટ એકસો યોજનથી ઉપર જતાં સર્વથા અચિત્ત થાય છે. હવે શસ્ત્રપરિણત થયા સિવાય પણ અચિત્ત થવાના કારણો કહે છે—૧ પોતાના ઉત્પત્તિક્ષેત્રનો આહાર ન મળવાથી, ૨ એક ભાજનમાંથી વીજા ભાજનમાં નાશવાથી અથવા એક વચ્ચારમાંથી વીજી વચ્ચારમાં રાશવાથી, ૩ પ્રચંડ વાયુથી, ૪ અગ્નિના તાપથી અને ૫ રસોડાના ધુંવાડા વગેરેથી લવણાદિ અચિત્ત થાય છે. હરતાલ, મળાશિલ, પીપર, સ્વજૂર, દ્રાક્ષ અને હરડે પણ લવણની જેમ અચિત્ત થાય છે, પણ સાધુને આર્ચીર્ણ (લેવા યોગ્ય) અને અનાર્ચીર્ણનો વિધિ જાણવા

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
પૃથ્વ્યાદી-
નાં પરિણા-
મેતરૌ
૭૩ સૂત્ર

॥ ૯૨ ॥

યોગ્ય છે. પીપર અને હરડે આર્ચીર્ણ છે અને સ્વજુર ને દ્રાક્ષ વગેરે અનાર્ચીર્ણ છે. હરતાલ વગેરે સર્વ વસ્તુઓનાં સામાન્યપણે અચિત્ત થવાનાં કારણો કહે છે—ગાડા, પોઠિયા (બઢદ) વગેરે વાહનો ઉપર ચઢાવતાં અને ઉતારતાં, લવણાદિના ઢગલા વગેરે ઉપર બેસવા વગેરેથી, બઢદો વગેરેની પીઠ આદિ શરીરની ગરમીથી, ઉત્પત્તિક્ષેત્રની ભૂમિનો આહાર ન મળવાથી અને શસ્ત્રના ઉપક્રમથી અચિત્ત થાય છે.

પરિણામાંતર પ્રાપ્ત થયે છતે પણ પૃથ્વીકાયિકો જ કહેવાય છે, તે માત્ર અચેતન છે. એમ જો નહિ માનીએ તો આ અચેતન પૃથ્વીકાય પિંડના પ્રયોજન(ઉપયોગિતા)નું કથન કેમ ઘટમાન થાય ? જેમ—“ઘટ્ટગડગલ-ગલેવો એમાઈ પયોયણં બહુહા ।” ઘટ્ટક-પાત્ર વગેરેને ઘસવામાં ડગલક-ઈંટ અને લેપ વગેરે અચિત્ત પૃથ્વીનો સાધુઓને બહુધા ઉપયોગ કરવો પડે છે. (૧૧), ‘એવમિ’ત્યાદિ પાંચ સૂત્રો પૂર્વની માફક કહેવા (૧૨-૧૫), દ્રવન્તિ-વિચિત્ર પર્યાયો પામે તે દ્રવ્યો, જીવ અને પુદ્ગલરૂપ તે દ્રવ્યો. વિવક્ષિત પરિણામના ત્યાગવડે પરિણામાન્તરને પ્રાપ્ત થયેલ તે પરિણત દ્રવ્યો વિવક્ષિતપરિણામવાળા જ છે. જે પરિણામાંતરને નહિ પામેલા તે અપરિણત દ્રવ્યો. આ પ્રમાણે છટુંદ્રવ્ય સૂત્ર જાણવું (૧૬), ‘દુવિદ્દે’ત્યાદિ ૦ છ સૂત્રો, ગમનપણાને પામેલા-ગતિવાળા તે ગતિસમાપન્ના. પૃથ્વીકાયિક વગેરેના આયુષ્યના ઉદયથી જે પૃથ્વીકાયિકાદિ વ્યપદેશવાળા વિગ્રહગતિવડે ઉત્પત્તિક્ષેત્રમાં જાય છે તે ગતિસમાપન્ન કહેવાય છે. અગતિસમાપન્ન-જીવો તો સ્થિતિવાળા (જે ગતિમાં છે તે જ ગતિમાં રહેલા) છે. (૧૭-૨૧), દ્રવ્યસૂત્રમાં ગતિ-ગમનમાત્ર જ જાણવું, બાકીનું પૂર્વવત્ છે. (૨૨), ‘દુવિદ્દા પુદ્ધવી’ત્યાદિ ૦ છ સૂત્રો, અનંતર-વર્તમાન સમયમાં જ કોઈક આકાશદેશમાં રહેલા તે જ અનંતરાવગાઢકો અને

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૩ ॥

આકાશદેશમાં જે રહેલાઓને બે વગેરે સમયો થયેલા છે તે પરંપરાવગાઠકો જાણવા. અથવા વિવક્ષિત ક્ષેત્ર અથવા દ્રવ્યની અપેક્ષા કરીને અંતરહિતપણે રહેલા તે અનંતરાવગાઠ અને બીજા અંતરસહિતપણે રહેલા તે પરંપરાવગાઠ (૨૩-૨૮). (સૂ. ૭૩) હમણા જ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ કહ્યું, હવે દ્રવ્યના અધિકારથી દ્રવ્ય વિશેષ કાઢી અને આકાશદ્રવ્યની પ્રરૂપણા કરે છે.

દુવિહે કાલે પં. તં-ઓસપ્પિણીકાલે ચેવ ઉસ્સપ્પિણીકાલે ચેવ,

દુવિહે આગાસે પં. તં-લોગાગાસે ચેવ અલોગાગાસે ચેવ । સૂ. ૭૪

મૂલાર્થ:-બે પ્રકારે કાલ કહ્યો છે-તે આ પ્રમાણે-અવસાપ્પિણી અને ઉત્સાપ્પિણી કાલ. આકાશ બે પ્રકારે કહ્યું છે, તે આ પ્રમાણે-લોકાકાશ અને અલોકાકાશ.

ટીકાર્થ:-કલ્યતે-આ જણાય છે, અથવા જેનાવડે જણાય છે, અથવા જાણવું, અથવા કલા (ક્ષણ) વગેરેનો સમૂહ તે કાલ, વર્ત્તના એટલે નવા પુરાણાદિરૂપે નિરંતર વર્ત્તવું તે વર્ત્તના. પર-દેવદત્તથી યજ્ઞદત્ત પહેલો જન્મ્યો

૧. કલ્પમત્યાદિ કલસત્ત્વસંસ્થાનયોઃ કલનં કાલ ઇતિ ભાવે પ્રત્યયો ઘઙ્ પરિચ્છેદ इत्यर्थः, કલ્યતે વા પરિચ્છિદ્યતે વા યતોડનેન વસ્તુ, અવતરિ ચ કારકે સંજ્ઞાયાં ઘઙ્, કલ્યંતિ વા પરિચ્છેદયંતિ વા સમયાદિપર્યાયાસ્તામિતિ કાલઃ તસ્મિન્ વા સ્થિતાન્ કલ્યંતિ, સમયાદિકલાનાં વા સમૂહઃ કાલઃ । ૨. કર્મણિ પ્રયોગ છે માટે અહિં કર્તાનો અધ્યાહાર છે. ૩. અહિં કાલ કરુણરૂપ છે માટે કર્તા અને કર્મનો અધ્યાહાર છે. ૪. આ ભાવવાચક છે.

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
કાલાકાશૌ
૭૪ સૂત્રમ્

॥ ૧૩ ॥

હોવાથી પર કહેવાય, અને અપર-યજ્ઞદત્તથી દેવદત્ત પાછલ ઉત્પન્ન થયેલ હોવાથી અપર કહેવાય, એવા લક્ષણવાળો કાલ અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીરૂપે બે પ્રકારનો છે. બે સ્થાનના અનુરોધથી એમ કહ્યું, નહિં તો અવસ્થિત લક્ષણવાળો મહાવિદેહ તથા મોગભૂમિ-યુગલિક ક્ષેત્રમાં સંભવિત ત્રીજો ભેદ પણ છે. 'આગાસે'ત્તિં સર્વ દ્રવ્યોના સ્વભાવોને આકાશચત્તિ-મર્યાદાપૂર્વક પ્રકાશે, દ્રવ્યના સ્વભાવનાં લાભમાં અવસ્થાન(આધાર)ને આપે તે આકાશ. અહિં 'આહ્' શબ્દ મર્યાદા અને અભિવિધિવાચક છે. તેમાં મર્યાદાના અર્થમાં આકાશમાં રહેતા છતાં પણ ભાવો પોતાના સ્વરૂપમાં જ રહે છે, આકાશપણને પામતા નથી, એવી રીતે તે ભાવોને પોતાને આધીન ન કરવાથી આકાશસ્વરૂપ થતા નથી. અભિવિધિના અર્થમાં તો સર્વ ભાવોમાં વ્યાપક હોવાથી આકાશ છે. જે આકાશના દેશમાં ધર્માસ્તિકાય વગેરે દ્રવ્યોની વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ છે તે જ આકાશ લોકાકાશ છે, તેથી વિપરીત (જેમાં ધર્માસ્તિકાય વગેરેની પ્રવૃત્તિ નથી) તે અલોકાકાશ છે. (સૂ. ૭૪) હમણા જ લોક-અલોક ભેદથી આકાશ બે પ્રકારે કહ્યું. વહી લોક, શરીરવાળા જીવો અને શરીરોનો સર્વથા આશ્રય-રૂપ હોવાથી નારક વગેરે શરીરવાળા દંડકવડે શરીરની પ્રરૂપણા કરે છે-

ઘેરહયાણં દો સરીરગા પં. તં-અબ્ધંતરગે ચેવ વાહિરગે ચેવ, અબ્ધંતરણ કમ્મણ વાહિરણ વેઝવિણ, એવં દેવાણં માણિયવ્વં, પુઠ્ઠવિકાહયાણં દો સરીરગા પં. તં-અબ્ધંતરગે ચેવ વાહિરગે ચેવ, અબ્ધંતરગે કમ્મણ વાહિરગે ઓરાલિયગે, જાવ વણસ્સહયાણં (૧), બેહંદિયાણં દો સરીરા

શ્રીસ્થા-

નાક્ષત્ર

સાનુવાદ

॥ ૯૪ ॥

પં૦ તં૦-અબ્ધંતરે ચેવ બાહિરે ચેવ, અબ્ધંતરે કમ્મણ, અટ્ટિમંસસોણિતબદ્ધે બાહિરે ઓરાલિણ, જાવ ચરિંદિયાણં, પંચિંદિયતિરિલ્લજોણિયાણં દો સરીરગા પં૦ તં૦-અબ્ધંતરે ચેવ બાહિરે ચેવ, અબ્ધંતરે કમ્મણ, અટ્ટિમંસસોણિયણહારુછિરાબદ્ધે બાહિરે ઓરાલિણ, મણુસ્સાણવિ એવં-ચેવ (૨), વિગ્ગહગ્ગસમાવન્નગાણં નેરઙ્ગયાણં દો સરીરગા પં૦ તં૦-તેયણ ચેવ કમ્મણ ચેવ, નિરંતરં જાવ વેમાણિયાણં, નેરઙ્ગયાણં દોહિં ઠાણેહિં સરીરુપ્પત્તી સિયા, તં૦-રાગેણ ચેવ દોસેણ ચેવ, જાવ વેમાણિયાણં નેરઙ્ગયાણં દુટ્ઠાણનિલ્લત્તિણ સરીરે પં૦ તં૦-રાગનિલ્લત્તિણ ચેવ, દોસનિલ્લત્તિણ ચેવ, જાવ વેમાણિયાણં, દો કાયા પં૦ તં૦-તસકાણ ચેવ, થાવરકાણ ચેવ, તસકાણ દુવિહે પં૦ તં૦-ભવસિદ્ધિણ ચેવ, અભવાસિદ્ધિણ ચેવ, એવં થાવરકાણવિ (૩) । સૂ૦ ૭૫

મૂલાર્થ:-નૈરયિકોને બે શરીર કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-અભ્યંતર શરીર અને બાહ્ય શરીર. અભ્યંતર તે કાર્મણ અને તૈજસ શરીર અને બાહ્ય તે વૈક્રિય શરીર. એવી રીતે દેવોને પણ બે શરીર જાણવા. પૃથ્વીકાયિકોને બે શરીર કહેલ છે, તે આ-અભ્યંતર અને બાહ્ય. અભ્યંતર તે કાર્મણ શરીર અને બાહ્ય તે ઔદારિક શરીર, યાવત્ વનસ્પતિકાયિકોને બે શરીર જાણવા. (૧), બેંદ્રિયોને

૨ સ્થાનકા-

વ્યયને

ઉદ્દેશ: ૧

શરીરસ્વ-

રૂપમ્

૭૫ સૂત્રમ્

॥ ૯૪ ॥

વે શરીર કહેલ છે, તે આ-અભ્યંતર અને બાહ્ય. અભ્યંતર તે કાર્મણ શરીર, બાહ્ય તે અસ્થિ (હાડકા), માંસ અને સ્થિરવડે જોડાયેલ ઔદારિક શરીર, એવી રીતે યાવત્ ચતુરિંદ્રિયોને વે શરીર જાણવા. પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્યોનિકોને વે શરીર કહ્યા છે, તે આ-અભ્યંતર અને બાહ્ય, અભ્યંતર તે કાર્મણ અને બાહ્ય તે અસ્થિ, માંસ, શોણિત, સ્નાયુ(નાડી), શિરા(નસો)થી જોડાયેલ ઔદારિક શરીર. મનુષ્યોને પણ એવી રીતે વે શરીરો જાણવા (૨), વિગ્રહ(વક્ર)ગતિને પ્રાપ્ત થયેલા નૈરયિકોને વે શરીર કહ્યા છે, તે આ-તૈજસ અને કાર્મણ. એવી રીતે આંતરા રહિત (સર્વ દંડકમાં) યાવત્ વૈમાનિકોને વે શરીર જાણવા. નૈરયિકો વે સ્થાન(કારણ)વડે શરીરની ઉત્પત્તિનો પ્રારંભ કરે છે, તે આ-રાગ અને દ્વેષથી, યાવત્ વૈમાનિકના દંડક પર્યંત એમ જ જાણવું. નૈરયિકોને વે સ્થાનવડે શરીરની નિર્વર્તના-પરિપૂર્ણતા થાય છે, તે આ પ્રમાણે-રાગવડે નિર્વર્તના અને દ્વેષવડે નિર્વર્તના કરાય છે, યાવત્ વૈમાનિક દંડક પર્યંત એમ જ જાણવું. વે કાય (રાશિ) કહેલ છે, તે આ-ત્રસકાય અને સ્થાવરકાય. ત્રસકાય વે પ્રકારે કહેલ છે, તે આ-ભવસિદ્ધિક અને અભવસિદ્ધિક. તેવી જ રીતે સ્થાવરકાયના પણ ભવ્ય અને અભવ્ય વે ભેદ જાણવા (૩) (સૂ. ૭૫)

ટીકાર્થ:-‘ણેરહ્યાણમિ’ત્યાદિ પ્રાયઃ સુગમ છે, વિશેષ કહે છે-શીર્ષ્યતે-પ્રત્યેક ક્ષણે ચય(વૃદ્ધિ) અને અપચય(હાનિ)-વડે નાશ પામે છે તે શરીર, તેમજ સડવા વગેરેના સ્વભાવવડે અનુકંપનપણું હોવાથી શરીર. જિનેશ્વરોએ તે શરીર વે પ્રકારનાં કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-અભ્યંતર તથા બાહ્ય. અભ્યંતર-મધ્યમાં થયેલું તે અભ્યંતર. આ શરીરનું અભ્યંતરપણું જીવના પ્રદેશો સાથે ક્ષીરનીરના ન્યાય-વડે એકીભૂત થવાથી અને ભવાંતરમાં ગયે છતે પણ જીવની સાથે ગતિમાં તેનું મુખ્યપણું હોવાથી તેમજ ઘર વગેરેની અંદરમાં રહેલ

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૯૫ ॥

પુરુષની જેમ અનતિશય-જ્ઞાનવાલાને અપ્રત્યક્ષપણું હોવાથી આમ્યંતરપણું છે. તથા બાહ્યમાં થયેલું તે બાહ્ય. એનું બાહ્યપણું તો જીવના પ્રદેશોવડે કોઈપણ શરીરના કેટલાએક અવયવોને વિષે અવ્યાપ્તપણું હોવાથી અને ભવાંતરમાં સાથે ન જવાથી અતિશયજ્ઞાન વગરના જીવોને પણ પ્રાય પ્રત્યક્ષ હોવાથી તે બાહ્ય શરીર છે. 'કમ્મ' એ 'ત્તિ' અમ્યંતર કાર્મણશરીરનામકર્મના ઉદયથી થવા યોગ્ય સઘળા કર્મોની ઉત્પન્ન થવાની ભૂમિ-આધારરૂપ છે. તથા સંસારી જીવોને બીજી ગતિને વિષે જવામાં અતિશય સહાયક તે શરીર કાર્મણવર્ગણાસ્વરૂપ છે, કર્મ એ જ કર્મક-કાર્મણ છે. કાર્મણ શબ્દનું ગ્રહણ કરવામાં તૈજસશરીર પણ ગ્રહણ કરાયેલ છે એમ સમજી લેવું, કારણ કે કાર્મણ અને તૈજસ એકના વિના વીજું હોતું નથી અર્થાત્ તે બન્ને સદા સાથે રહે છે માટે એકપણાની વિવક્ષા કરી છે. 'એવં દેવાણં ભાણિયદ્વં' ત્તિ જેમ નૈરયિકોને બે શરીર કાર્મણ અને વૈક્રિય કહેલ છે તેમ અસુરકુમાર દેવોથી આરંભીને વૈમાનિક પર્યંત દેવોને બે શરીર હોય છે. કાર્મણ અને વૈક્રિય શરીરનો તેઓને સદ્ભાવ હોય છે. અહીં ચોવીશ દંડકોની વિવક્ષા હોવાથી શેષ દંડકો કહે છે. 'પૃથ્વી' ત્યાદિ પૃથ્વી વગેરે પાંચ દંડકોમાં તો બાહ્યઔદારિકશરીરનામ-કર્મના ઉદયથી ઉદાર પુદ્ગલોવડે થયેલું ઔદારિક શરીર છે. માત્ર એકેન્દ્રિયોનું શરીર હાડકાં વગેરેથી રહિત હોય છે. વાયુકાયિકોનું જે વૈક્રિયશરીર તે માયિક હોવાથી અહિં વૈક્રિયની વિવક્ષા કરી નથી. (૧), 'બેઈંદિયાણ' મિત્યાદિ હાડકા, માંસ અને રુધિરવડે બંધાયેલું જે શરીર તે બાહ્ય શરીર છે. બેઈંદ્રિયોના ઔદારિકપણામાં પણ શરીરના હાડકા વગેરે

૧. એક નારકનો દંડક અને દેવોના ૧૩ દંડકમાં બે શરીર કાર્મણ અને વૈક્રિય હોય છે. શેષ પૃથ્વી વગેરે ૧૦ દંડકમાં કાર્મણ અને ઔદારિક શરીર હોય છે.

૨ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
શરીરસ્વ-
રૂપમ્
૭૫ સૂત્રમ્

॥ ૯૫ ॥

(એકેન્દ્રિયની અપેક્ષા) વિશેષ છે. ' પંચેન્દિય ' ત્યાદિ૦ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ અને મનુષ્યોને વહી હાડકાં, માંસ, રુધિર, સ્નાયુ અને શિરા વિશેષ છે. (૨), બીજી રીતે ચોવીસ દંડકવડે શરીરની પ્રરૂપણા કહે છે:—'વિગ્રહગતિ' ત્યાદિ૦ વિગ્રહગતિ—વક્રગતિ, જ્યારે વિષમશ્રેણીમાં રહેલ ઉત્પત્તિસ્થાન પ્રત્યે જવાનું હોય છે ત્યારે જે વક્રગતિ થાય તેને પ્રાપ્ત થયેલ તે વિગ્રહગતિસમાપન્ન જીવો કહેવાય છે. તેઓને બે શરીર હોય છે. અહીં તૈજસ અને કાર્મણના ભેદવડે વિવક્ષા છે. એવી રીતે ચોવીસ દંડક જાણવા. શરીરના અધિકારથી શરીરની ઉત્પત્તિને દંડકવડે નિરૂપણ કરતા કહે છે:—' નેરઙ્ગયાણ'મિત્યાદિ૦ સ્પષ્ટ છે, પરંતુ રાગ-દ્વેષથી ઉત્પન્ન થયેલ કર્મવડે જે શરીરની ઉત્પત્તિ તેનો રાગદ્વેષવડે જ વ્યવહાર કરાય છે, કારણ કે કાર્યમાં કારણનો ઉપચાર કરાય છે. ' જાવ વેમાણિયાણં ' તિ૦ એમ યાવત્ વૈમાનિકદંડક પર્યંત જાણવું. શરીરના અધિકારથી શરીરનું નિર્વર્તનસૂત્ર પણ એવી રીતે જાણવું. વિશેષ એ છે કે—ઉત્પત્તિ તે શરૂઆત માત્ર અને નિર્વર્તના તે પૂર્ણ કરવું. શરીરના અધિકારથી શરીરવાહાની બે રાશિવડે પ્રરૂપણા કહે છે—' દો કાણ ' ત્યાદિ૦ ત્રસનામકર્મના ઉદયથી ત્રાસ પામે છે તે ત્રસ, તેઓની કાય—રાશિ તે ત્રસકાય અને સ્થાવરનામકર્મના ઉદયથી સ્થિર રહેવાના સ્વભાવવાહા તે સ્થાવરો, તેઓની રાશિ તે સ્થાવરકાય. ત્રસ અને સ્થાવરકાયની દ્વિપણાની પ્રરૂપણા માટે 'તસકાયે' ત્યાદિ૦ બે સૂત્ર સુગમ છે. (૩) (સૂ૦ ૭૫) પૂર્વના સૂત્રમાં શરીરવાહા ભવ્ય જીવો કહ્યા. અહિંથી ભવ્ય વિશેષોને જે જેમ કરવાને યોગ્ય છે તે તેમ બે સ્થાનના સંબંધવડે કહે છે—

દો દિસાઓ અભિગિજ્ઞ કપ્પતિ ણિગ્ગંથાણ વા ણિગ્ગંથીણ વા પઠ્ઠાવિત્તણ—પાઠ્ઠિણં ચેવ ઉદીણં

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસ્ત્ર
સાનુવાદ
॥ ૯૬ ॥

ચેવ, એવં મુંડાવિત્તે ૧, સિખ્વાવિત્તે ૨, ઉવટ્ટાવિત્તે ૩, સંમુંજિત્તે ૪, સંવસિત્તે ૫, સજ્ઞાય-
મુદ્ધિસિત્તે ૬, સજ્ઞાયં સમુદ્ધિસિત્તે ૭, સજ્ઞાયમણુજાણિત્તે ૮, આલોહિત્તે ૯, પડિક્કમિત્તે
૧૦, નિંદિત્તે ૧૧, ગરહિત્તે ૧૨, વિઉટ્ટિત્તે ૧૩, વિસોહિત્તે ૧૪, અકરણયાએ અબ્ભુટ્ટિત્તે ૧૫,
આહારિહં પાયચ્છિત્તં તવોકમ્મં પડિવજ્જિત્તે ૧૬(૧), દો દિસાતો અભિગિજ્ઞ કપ્પતિ ણિગ્ગંથાણ વા
ણિગ્ગંથીણં વા અપચ્છિમમારણંતિયસંલેહણાજૂસણાજૂસિયાણં ભત્તપાણપડિયાહિવિત્તાણં પાઓવ-
ગતાણં કાલં અણવકંઠમાણાણં વિહરિત્તે, તં જહા-પાઈણં ચેવ ઉદીણં ચેવ (૨) । સૂ. ૭૬ ॥ વિટ્ટાણ-
સ્સ પઢમો ઉદ્દેસઓ સમત્તો ॥ ૨-૧ ॥

મૂલાર્થ:-ત્રે દિશાઓની સન્મુખ રહીને, નિર્ગ્રંથો અથવા નિર્ગ્રંથીઓને દીક્ષા દેવા માટે પૂર્વ દિશા અને ઉત્તર દિશા કલ્પે છે.
એવી રીતે ૧ લોચ કરવા માટે, ૨ શિક્ષા આપવા માટે-શીખવવા માટે, ૩ ઉપસ્થાપના (વડીદીક્ષા) માટે, ૪ સાથે ભોજન
કરાવવા માટે, ૫ સંસ્તારક મંડલીમાં બેસાડવા માટે, ૬ સ્વાધ્યાયના ઉદ્દેશને માટે, ૭ સ્વાધ્યાયના સમુદ્દેશ માટે, ૮ સ્વાધ્યાયની
અનુજ્ઞા માટે, ૯ આલોચન કરવા માટે, ૧૦ પ્રતિક્રમણ કરવા માટે, ૧૧ અતિચારની નિંદા કરવા માટે, ૧૨ ગર્હા કરવા માટે,
૧૩ હેદવા માટે, ૧૪ વિશુદ્ધિ કરવા માટે, ૧૫ ફરી ન કરવાપણાએ સન્મુખ જવા માટે, ૧૬ યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત(તપકર્મ)ને

૨ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
પ્રવ્રજ્યા-
દિષુ દિશે
૭૬ સ્ત્રવમ્

॥ ૯૬ ॥

સ્વીકારવા માટેનાં કાર્યો પૂર્વ અને ઉત્તર દિશા સન્મુખ કરવા. (૧), બે દિશાઓની સન્મુખ રહીને અપશ્ચિમમારણાંતિકસંલે-
ખનાની આરાધના કરનારા, ભક્તપાનના પ્રત્યાખ્યાન કરનારા તથા પાદપોષગત-ઝાડની માફક રહેલા તથા મરણની આકાંક્ષા
ન કરનારા સાધુ-સાધ્વીઓને સ્થિર રહેવા માટે પૂર્વ અને ઉત્તર દિશા કલ્પે છે. (૨).

ટીકાર્થ:-‘દો દિસાઓ’ ઇત્યાદિ૦ બે દિશાને અંગીકાર કરીને-સન્મુખ થઈને (ક્રિયા કરવી) કલ્પે છે. ધન વગેરે
ગ્રંથથી નીકળેલા-છૂટેલા તે નિર્ગ્રંથો-સાધુઓને અથવા સાધ્વીઓને રજોહરણ વગેરેના પ્રદાનદ્વારા દીક્ષા આપવા માટે પૂર્વ અને
ઉત્તર દિશા અંગીકાર કરવી કલ્પે છે. કહ્યું છે કે—

પુઠ્ઠામુહો ડ ઉત્તર-મુહો વ દેજ્ઞાઽહવા પડિચ્છેજ્ઞા । જાણ જિણાદઓ વા, હવેજ્ઞ જિણચેઙ્ગ્યાઈ વા ॥૨૯॥

પૂર્વ દિશા સન્મુખ અથવા ઉત્તર દિશા સન્મુખ (ગુરુણ) દેવું અથવા (શિષ્યોણ) ગ્રહણ કરવું અથવા જે દિશામાં
જિન-કેવલજ્ઞાની, મનઃપર્યવજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની, ચૌદપૂર્વી, દશપૂર્વી તથા નવપૂર્વીઓ હોય તે દિશામાં અથવા જે દિશામાં જિનેશ્વરના
ચૈત્યો હોય તે દિશાની સન્મુખ રહીને દીક્ષાપ્રદાનાદિ દેવું અને લેવું. ‘ એવ’ મિતિ૦ જેમ ગ્રંથાજન (દીક્ષા) સૂત્ર બે
દિશાના કથનવડે કહ્યું એવી રીતે મુંડન વગેરે સોઠ સૂત્રો પણ સમજી લેવા. તેમાં ૧ મસ્તકનો લોચ કરવા માટે,
૨ ગ્રહણશિક્ષાની અપેક્ષા સૂત્ર તથા અર્થ ગ્રહણ કરવા માટે અને આસેવનશિક્ષાની અપેક્ષા તો પ્રત્યુપેક્ષણ (પડિલેહણ)
વગેરે શીખવા માટે, ૩ ઉત્થાપના-મહાવ્રતોમાં વ્યવસ્થાપના કરવા માટે, ૪ ભોજનમંડલીમાં બેસાડવા માટે, ૫ સંસ્તારક-
(સંથારો) મંડલીમાં બેસાડવા માટે, ૬ સારી રીતે મર્યાદાવડે જે ભણાય તે સ્વાધ્યાય-અંગ વગેરે સૂત્રો, તે સૂત્રોના ઉદ્દેશ્ય—

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૯૭ ॥

ઉદ્દેશ માટે એટલે કે 'યોગાવિધિના ક્રમવડે સમ્યગ્ યોગથી (તું) આ ભળ' એ પ્રમાણે ઉપદેશ કરવા માટે, ૭ સમુદ્દેષ્ટું—'યોગની સમાચારીવડે જ આ સૂત્ર સ્થિરપણે પરિચિત કર' એમ કહેવા માટે, ૮ અનુજ્ઞાતું—'તે પ્રમાણે તું આ સૂત્રને ધારણ કર અને બીજાઓને તું જણાવ—કહે' એમ કહેવા માટે, ૯ આલોચયિતું—ગુરુની પાસે અપરાધોને કહેવા માટે, ૧૦ પ્રતિક્રમણ કરવા (પાપથી પાછા હઠવા) માટે, ૧૧ નિંદિતું—પોતાની સમક્ષ (સ્વસાક્ષીએ) અતિચારોની નિંદા કરવા માટે, 'સચરિત્તપચ્છયાવો નિંદ'ત્તિ—પોતાના વર્તનનો પશ્ચાત્તાપ કરવો તે નિંદા, ૧૨ ગર્હિતું—ગુરુની સમક્ષ અતિચારોની ગર્હા કરવા માટે, 'ગરહાઽવિ તદ્દા-જાતીયમેવ નવરં પરપ્પયાસણ'ત્તિ—ગર્હા પળ નિંદાનો જ પ્રકાર છે, પરંતુ બીજાની આગળ પ્રકાશિત કરવું તે ગર્હા, ૧૩ 'વિઉદ્દિત્ત'ત્તિ—અલગ કરવા માટે, તોડવા માટે, વિશેષ કૂટવા માટે અર્થાત્ અતિચાર સંબંધી અનુબંધ(પાપ)નું વિચ્છેદન કરવા માટે, ૧૪ વિશોધયિતું—અતિચારરૂપ કાદવની અપેક્ષાએ આત્માને નિર્મલ કરવા માટે, ૧૫ અકરણતયા—'ફરીથી નહિં કરું' એવો સ્વીકાર કરવા માટે, ૧૬ યથાર્હમ્—અતિચાર વગેરેની અપેક્ષાએ યથોચિત પાપનો નાશ કરનાર હોવાથી અથવા પ્રાયઃ ચિત્તનું શુદ્ધ કરનાર હોવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત. કહ્યું છે કે—

પાવં છિંદૈઝ જમ્હા, પાયચ્છિત્તં તુ ભન્ન'ત્તેણ । પાણવાવિચિત્તં, વિસોહ'ત્તેણ પચ્છિત્તં ॥૩૦॥

જેથી પાપ નાશ પામે છે તે કારણથી પાયચ્છિત્ત કહેવાય છે, અથવા પ્રાયઃ અપરાધથી થયેલ મલિન ચિત્ત(જીવ)ને

૧. અહિં ચિત્ત શબ્દવડે ચિત્ત અને ચિત્તવાલાનો અમેદ ઉપચાર હોવાથી જીવ કહેવાય છે. ચૂર્ણિકાર પળ તેમ જ કહે છે—

'ચિત્ત ઇતિ જીવસ્ય વ્યાખ્યા'.

૨ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
પ્રવ્રજ્યા-
દિષુ । દિશે
૭૬ સૂત્રમ્

॥ ૯૭ ॥

શુદ્ધ કરે છે તેથી પ્રાયશ્ચિત્ત. અહિં પ્રાયશ્ચિત્ત શબ્દની સિદ્ધિ 'પૃષ્ઠોદરાદિ'થી સિદ્ધ થાય છે. તપકર્મ-નિર્વિકૃતિક-નીવી વગેરેને સ્વીકારવા માટે સત્તરમું સૂત્ર કહે છે- 'દો દિસે'ત્યાદિ. 'પશ્ચિમ શબ્દ જ અમંગલરૂપ છે, તેથી તેનો પરિહાર કરવા માટે અપશ્ચિમ શબ્દ કહેલ છે. મરણના અંતમાં જે થનારી તે મારણાંતિકી, અપશ્ચિમ-છેછી તે અપશ્ચિમમારણાંતિકી. જેનાથી શરીર અને કષાયાદિ ક્ષીણ કરાય છે તે સંલેખના-તપવિશેષ, તે અપશ્ચિમમારણાંતિકસંલેખનાની 'જૂસણ'ત્તિ-સેવા, સેવારૂપ ધર્મવડે 'જૂસિયાણં'ત્તિ-તેમાં જોડાયેલાને અથવા સંલેખનાવડે ઝોષિતાનાં-ક્ષીણ શરીરવાળાઓને, તથા જેઓ ભક્ત (અન્ન) અને પાણીનું પચ્ચક્ષાણ કરેલ છે તેઓને, વૃક્ષની માફક ચેષ્ટા રહિતપણે સ્થિર થયેલાઓને, અનશન વિશેષ સ્વીકારનારાઓને, મરણકાલને નહિં ઇચ્છનારાઓને, વિહર્તુ-રહેવા માટે બે દિશા (પૂર્વ અને ઉત્તર) સન્મુખ રહેવું કલ્પે. (૨). એકંદર અઢાર દિશાસૂત્રો છે તેમાં જેની વ્યાખ્યા કરી નથી તે સુગમ સમજવા. (સૂ. ૭૬)

॥ વીજા સ્થાનકના પ્રથમ ઉદ્દેશાની ટીકાનો અનુવાદ સમાપ્ત ॥

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૯૮ ॥

અથ દ્વિતીયસ્થાનકાધ્યયને દ્વિતીયઃ ઉદ્દેશઃ

અહિં પ્રથમ ઉદ્દેશકમાં દ્વિત્વવિશિષ્ટ જીવ તથા અજીવના ધર્મો કહ્યા. હવે બીજા ઉદ્દેશકમાં તો દ્વિત્વવિશિષ્ટ જ જીવના ધર્મો કહેવાય છે. આ સંબંધવડે પ્રાપ્ત થયેલ આ ઉદ્દેશકનું પ્રથમ સૂત્ર—

જે દેવા ઉદ્દોર્ધ્વવન્નગા કપ્પોવવન્નગા વિમાણોવવન્નગા ચારોવવન્નગા ચારદ્વિતીયા ગતિરતિયા ગતિસમાવન્નગા, તેસિણં દેવાણં સતા સમિતં જે પાવે કમ્મે કજ્જતિ તત્થગતાવિ એગતિયા વેદણં વેદેંતિ અન્નત્થગતાવિ એગતિયા વેઅણં વેદેંતિ (૧) ણેરહ્યાણં સતા સમિયં જે પાવે કમ્મે કજ્જતિ તત્થગતાવિ એગતિયા વેયણં વેદેંતિ અન્નત્થગતાવિ એગતિઆ વેયણં વેદેંતિ, જાવ પંચેદિય-તિરિવ્વજોણિયાણં મણુસ્સાણં સતા સમિતં જે પાવે કમ્મે કજ્જતિ હહગતાવિ એગતિતા વેયણં વેયંતિ અન્નત્થગતાવિ એગતિયા વેયણં વેયંતિ, મણુસ્સવજ્જા સેસા એક્કગમા (૨) । સૂ. ૭૭

મૂલાર્થઃ—જે દેવોઃ ઊર્ધ્વલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે, તે વે પ્રકારે છે—૧ કલ્પોપન્નક—સૌધર્માદિ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા

૧. વાવૂવાઠી પ્રતમાં તે દુવિહા પં. તં—આવો પાઠ છે, સમિતિનો પ્રતમાં નથી.

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૨
તત્રાન્યત્ર-
કર્મવેદનં
૭૭ સૂત્રમ્

॥ ૯૮ ॥

અને ૨ વિમાનોપપન્નક-ગ્રૈવેયકાદિમાં ઉત્પન્ન થયેલા. વીજા પણ કહે છે-ચારોપપન્નક-જ્યોતિષ્કો, તેના પણ બે ભેદ છે-૧ ચાર-સ્થિતિક-સ્થિર જ્યોતિષ્કો, તે અઢીઢીપની વહાર છે, ૨ ગતિરતિક-ગતિસમાપન્નકો જે અઢીઢીપમાં રહેલા છે. તે દેવોવડે નિરંતર જે પાપકર્મ કરાય છે-બંધાય છે તે પાપના ફલને દેવભવમાં રહ્યા છતાં જ કેટલાએક દેવો ભોગવે છે, અને કેટલાએક પાપના ફલને ભવાંતરમાં વેદે છે. (૧), નૈરયિકોને સદા-નિરંતર જે પાપકર્મ બંધાય છે તે ત્યાં રહ્યા છતાં પણ કેટલાએક નારકો પાપના ફલને વેદે છે, અને કેટલાએક ભવાંતરમાં ગયા છતાં પાપના ફલને વેદે છે. એવી રીતે યાવત્ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચો સુધી જાણવું. મનુષ્યોને સદા-નિરંતર જે પાપકર્મ બંધાય છે તે અહિં જ રહ્યા છતાં કેટલાએક મનુષ્યો પાપના ફલને ભોગવે છે, અને કેટલાએક ભવાંતરમાં પણ પાપકર્મના ફલને ભોગવે છે. મનુષ્યને છોડીને શેષ વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકો છે તે એક અભિલાપવાળા છે-સમાન પાઠવાળા છે (૨).

ટીકાર્થ:-‘ જે દેવે ’ ત્યાદિ૦ આ સૂત્રનો પૂર્વે કહેલ સૂત્ર સાથે સંબંધ છે. પ્રથમ ઉદ્દેશકના છેલ્લા સૂત્રમાં પાદપાપે-ગમન અનશન કહ્યું, તેનાથી કેટલાએક જીવોને દેવપણું પ્રાપ્ત થાતુ છે, તે કારણથી દેવ વિશેષ કહેવાવડે તેના કર્મબંધન અને વેદનનું પ્રતિપાદન કરતા થકા કહે છે:-‘ જે દેવે ’ ત્યાદિ૦ જે સુરો-આગલ કહેવામાં આવશે તે વૈમાનિક દેવો, અનશન વગેરેથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે કેવા છે-‘ઉડ્ડ’ ત્તિ૦ ઊર્ધ્વલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા તે ઊર્ધ્વોપપન્નકો બે પ્રકારે છે-૧ કલ્પો-પપન્નકો-સૌધર્માદિ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા, તથા ૨ વિમાનોપપન્નકો-ગ્રૈવેયક અને અનુત્તર વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થયેલા. વિમાનો-પપન્નકો કલ્પાતીત છે. વીજા બે પ્રકાર પણ કહે છે-‘ચારોવવન્નગ’ ત્તિ૦ ચરંતિ-જ્યોતિષ્કના વિમાનો જ્યાં ભ્રમણ કરે છે તે

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૯૯ ॥

ચાર, તે સમસ્ત જ્યોતિશ્ચક્ર ક્ષેત્ર છે. કારણ ? માત્ર વ્યુત્પત્ત્યર્થની અપેક્ષા કરીને શબ્દની પ્રવૃત્તિના નિમિત્તનો આશ્રય કરવાથી, તેમાં ઉત્પન્ન થયેલા તે ચારોપપન્નકો—જ્યોતિષ્કો છે. પાદપોપગમન વગેરે કરવાથી જ્યોતિષ્કપણું પ્રાપ્ત ન થાય એમ ન કહેવું, કારણ કે પરિણામવિશેષથી તેમ પળ થાય છે. જ્યોતિષ્કો પળ બે પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે—ચાર—જ્યોતિશ્ચક્ર ક્ષેત્રમાં જેઓની સ્થિરતા છે તે ચારસ્થિતિકો, તે સમયક્ષેત્ર(અદીદ્વીપ)થી બહાર રહેનારા ઘંટાની આકૃતિવાળા છે. તથા ગમનમાં જેઓને રતિ છે તે ગતિરતિકો સમયક્ષેત્રમાં વર્તનારા છે. ગતિરતિકો સતત (નિરંતર) ગતિ નહિ કરનારા પળ હોય છે, આ કારણથી ગતિ—ગમનને સમિતિ—નિરંતર આપન્નકાઃ—પ્રાપ્ત થયેલા તે ગતિસમાપન્નકો—વિરામ નહિ પામનારા છે. પૂર્વોક્ત ચાર પ્રકારના દેવોને નિરંતર જે પાપકર્મ—જ્ઞાનાવરણાદિ, જીવોને નિરંતર બંધકપણું હોવાથી શ્રિયતે—બંધાય છે (આ કર્મકર્તૃપ્રયોગ છે), તે દેવો કર્મના અવાધાકાલનું ઉલ્લંઘન થયે છે તે ‘તત્થગયાવિ’ ત્તિં ‘અપિ’ અવ્યય એવકાર (ચોકસ) અર્થમાં છે, તેનો પ્રયોગ આવી રીતે—તત્રૈવ—દેવોના ભવમાં જ, કલ્પાતીત દેવોનો બીજા ક્ષેત્રમાં ગમનનો અસંભવ હોવાથી અહિં તત્ર અને અન્યત્ર શબ્દવડે ભવ જ અર્થ વિવક્ષિત—ઈચ્છિત છે; પરંતુ ક્ષેત્ર, શયન અને આસનાદિ વિવક્ષિત નથી, માટે દેવભવમાં વર્તનારા કેટલાક દેવો, વેદના—ઉદયરૂપ વિપાક(ફળ)ને અનુભવે છે. ‘અન્નત્થગયાવિ’ ત્તિં દેવભવથી બીજા જ ભવાંતરમાં ઉત્પન્ન થયેલાઓ વેદનાને અનુભવે છે. કેટલાક તો આ ભવ અને પરભવમાં પળ વેદનાને અનુભવે છે. બીજા કેટલાક જીવો વિપાકોદયની અપેક્ષા આ ભવમાં અને પરભવમાં પળ વેદનાને અનુભવતા નથી, આ બે વિકલ્પ સૂત્રમાં જણાવેલ નથી, કારણ કે બે સ્થાનકનો અધિકાર ચાલુ છે (૧), સૂત્રમાં કહેલ બે વિકલ્પ, સર્વ જીવોમાં ચોવીશ દંડકવડે પ્રરૂપણા કરતા થકા કહે છે:—

૨ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૨
તત્રાન્યત્ર-
કર્મવેદનં
૭૭ સૂત્રમ્

॥ ૯૯ ॥

‘નેરઙ્યાણ’મિત્યાદિ૦ આ સૂત્ર પ્રાયઃ સુગમ છે. વિશેષ કહે છે:—‘તત્થગયાવિ અન્નત્થગયાવિ’ એવી રીતે અભિલાપવડે દંડક, યાવત્ પંચેંદ્રિયાતિર્યંચ સુધી જાણવો. આ કારણથી કહે છે—‘ જાવે ’ત્યાદિ૦ મનુષ્યોમાં વઢી અભિલાપ વિશેષ જાણવા યોગ્ય છે, જેમ ‘ ઇહગતાવિ એગઙ્યા ’ ઇતિ. સૂત્રકાર—ગણધરમહારાજા પળ મનુષ્ય હતા, આ કારણથી પરોક્ષરૂપ અનાસન્ન- (દૂર)ના કથનભૂત ‘ તત્ત્ર ’ શબ્દને મૂકીને મનુષ્ય—સૂત્રમાં ‘ ઇહ ’ એવા શબ્દનો નિર્દેશ કર્યો છે, કારણ કે મનુષ્યભવના સ્વીકારપણા પ્રત્યક્ષાસન્નવાચક ઇદમ્ શબ્દનો વિષય છે. એટલા જ માટે કહે છે—‘મણુસ્સવજ્જા સેસા એક્કગમ’ ત્તિ૦ શેષ એટલે વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકો સરસા અભિલાપવાળા છે. શંકા—પહેલા સૂત્રમાં જ જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવોનો વિવક્ષિત અર્થ કહેલ હોવાથી અહિં ફરીને જ્યોતિષ્કાદિ દેવોનું કથન કરવાવડે શો હેતુ છે? સમાધાન—પ્રથમ સૂત્રમાં અનુષ્ઠાન(અનશનાદિ ક્રિયા)ના ફલને દેસાડવાના પ્રસંગવડે ભેદ(વિશેષ)થી કહેલ છે. અહીં તો દંડકના ક્રમવડે સામાન્યથી જણાવેલ હોવાથી દોષ નથી. અહિં દેસાય છે તે તે સૂત્રમાં વિશેષનું કથન હોવા છતાં પણ સામાન્યનું કથન છે, સામાન્યના કથનમાં તો વિશેષનું કથન હોય છે (૨). ત્યાં રહ્યા થકા વેદનાને અનુભવે છે એમ કહેલું છે, આ કારણથી નારકાદિની ગતિ અને આગતિનું નિરૂપણ કરતા થકા કહે છે—

નેરતિતા દુગતિયા દુયાગતિયા પં૦ તં૦—નેરઙ્ગ નેરઙ્ગસુ ઉવવજ્જમાણે મણુસ્સેહિંતો વા પંચિં-
દિયતિરિક્કજોણિએહિંતો વા ઉવવજ્જેજ્જા, સે ચેવ ણં સે નેરઙ્ગ ણેરઙ્ગયત્તં વિપ્પજહમાણે મણુસ્સત્તાણ

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૦૦ ॥

વા પંચેન્દ્રિયતિરિક્સ્વજોણિયત્તાણ વા ગચ્છેજ્ઞા, એવં અસુરકુમારાવિ, ણવરં, સે ચેવ ણં સે અસુરકુમારે
અસુરકુમારત્તં વિપ્પજહમાણે મણુસ્સત્તાણ વા તિરિક્સ્વજોણિયત્તાણ વા ગચ્છિજ્ઞા, એવં સઘ્વદેવા (૧),
પુઠ્ઠવિકાઙ્કયા દુગતિયા દુયાગતિયા પં૦ તં-પુઠ્ઠવિકાઙ્કણ પુઠ્ઠવિકાઙ્કણસુ ઉવવજ્જમાણે પુઠ્ઠવિકાઙ્ક-
હિંતો વા ણોપુઠ્ઠવિકાઙ્કણહિંતો વા ઉવવજ્જેજ્ઞા, સે ચેવ ણં સે પુઠ્ઠવિકાઙ્કણ પુઠ્ઠવિકાઙ્કણત્તં વિપ્પજહમાણે
પુઠ્ઠવિકાઙ્કણત્તાણ વા ણોપુઠ્ઠવિકાઙ્કણત્તાણ વા ગચ્છેજ્ઞા, એવં જાવ મણુસ્સા (૨) । સૂ૦ ૭૮

મૂલાર્થ:—નૈરયિકો વે ગતિમાં જનારા અને વે ગતિમાંથી આવનારા કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે—નૈરયિક (નરકાયુના
ઉદયવાલો), નૈરયિકોને વિષે ઉત્પન્ન થયો થકો મનુષ્યોમાંથી અથવા પંચેન્દ્રિયતિર્યચ્યોનિકોમાંથી ઉત્પન્ન થાય તેથી નૈરયિક,
નૈરયિકપણાને છોડતો થકો મનુષ્યપણામાં અથવા પંચેન્દ્રિયતિર્યચ્યોનિકમાં જાય. એવી રીતે અસુરકુમારો પણ જાણવા, વિશેષ કહે
છે—તે જ અસુરકુમાર, અસુરકુમારપણાને છોડતો થકો મનુષ્યપણામાં અથવા તિર્યચ્યોનિકપણામાં જાય. એવી રીતે સર્વ દેવો જાણવા.
(૧), પૃથ્વીકાયિકો વે ગતિમાં જનારા અને વે ગતિમાંથી આવનારા કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે—પૃથ્વીકાયિક, પૃથ્વીકાયિકોને વિષે
ઉત્પન્ન થયો થકો પૃથ્વીકાયિકોમાંથી અથવા નોપૃથ્વીકાયિક(પૃથ્વીકાયિક સિવાયના)માંથી ઉત્પન્ન થાય, તે જ પૃથ્વીકાયિક,
પૃથ્વીકાયિકપણાને છોડતો થકો પૃથ્વીકાયિકપણામાં અથવા નોપૃથ્વીકાયિકપણામાં જાય, એવી રીતે યાવત્ મનુષ્યો જાણવા. (૨).

૧ નરકાયુના ઉદયવાલો તે નૈરયિક કહેવાય. આ પ્રમાણે ઋજુસૂત્રનયના અભિપ્રાયથી દરેક દંડકમાં સમજવું.

૨ સ્થાનકા-
વ્યયને
ઉદ્દેશ: ૨
નારકાણાં
ગત્યાગતી
૭૮ સૂત્રમ્.

॥ ૧૦૦ ॥

ટીકાર્થ:—દંડક (આ સૂત્રપાઠ) સુગમ છે, વિશેષ કહે છે:—નારકો, આધારભૂત મનુષ્ય અને તિર્યંચગતિસ્વરૂપ બે ગતિમાં ગમન છે જેઓનું તે (નારકો) બે ગતિવાળા છે. અવધિ(સીમા)ભૂત મનુષ્ય અને તિર્યંચરૂપ બે ગતિમાંથી આવવું છે જેઓનું તે બે આગતિવાળા છે. ઉદયમાં આવેલ છે નારકનું આયુષ્ય જેને તે નારક કહેવાય છે. આ કારણથી કહે છે કે— ‘ નેરહ્મ ણેરહ્મસુ ’ત્તિ૦ નારકોમાં અહિં ઉદ્દેશક્રમના વિપર્યાયથી પ્રથમ વાક્યવડે આગતિ કહી, ‘ સે ચેવ ણં સે ’ત્તિ૦ જે મનુષ્યપણા વગેરેમાંથી નરકમાં ગયેલો તેજ આ નારક, અન્ય નહિં. આ કથનવડે એકાંત અનિત્યપણાનું ધ્વંસન કર્યું. ‘ વિપ્પ-જહ્મણે ’ત્તિ૦ સર્વથા છોડતો થકો, અહિં ભૂતકાળના ભાવવડે નારકનું કથન છે. આ વાક્યવડે ગતિ કહી. તેજસ્કાયિકો, તિર્યંચ અને મનુષ્યની અપેક્ષા બે આગતિવાળા છે અને તિર્યંચની અપેક્ષા એક ગતિવાળા છે. આ વાક્યનો સ્વીકાર કરીને આ પ્રકારે (ઉત્ક્રમથી) વ્યાખ્યાન કર્યું છે. ‘ એવં અસુરકુમારાવિ ’ત્તિ૦ નારકની માફક વસ્તુવ્યતા કહેવી. ‘ નવરં ’ત્તિ૦ આ વિશેષ છે:—કેવલ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે એમ નહિ, પણ પૃથ્વી, અપ્સ અને વનસ્પતિમાં તેની ઉત્પત્તિ થાય છે. સામાન્યથી કહ્યું છે કે—‘સે ચેવ ણં સે’ ઇત્યાદિ જાવ તિરિક્કજોણિયત્તાણ વા ગચ્છેજ્જ’ ત્તિ૦ ‘એવં સવ્વદેવ’ ત્તિ૦ અસુરકુમારની માફક દેવપદવાળા બારે દંડક કહેવા. તેઓની એકેન્દ્રિય(પૃથ્વી, અપ્સ અને વનસ્પતિ)માં પણ ઉત્પત્તિ થાય છે (૧), ‘ ણોપુઢવિકાહ્મિંતો ’ ત્તિ૦ આ પૃથ્વીકાયિકના નિષેધદ્વારવડે અપ્કાયિક વગેરે સર્વ ગ્રહણ કરેલ છે, કારણ અહીં બે સ્થાન-

૧ આગતિનું પ્રથમ વ્યાખ્યાન અને ગતિનું પછી વ્યાખ્યાન કર્યું છે. ૨ અસુરકુમારથી યાવત્ ઈશાન દેવલોક પર્યંત.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૦૧ ॥

કનું વર્ણન છે. નારક વર્જીને ત્રેવીશ દંડકમાંથી પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ‘ ણોપુઢવવિકાઈયત્તાણ ’ ત્તિ૦ દેવ અને નારકના (૧૪) દંડક છોડીને અપ્કાય વગેરે (૯) દંડકમાં જાય છે. ‘ એવં જાવ મણુસ્સ ’ ત્તિ૦ જેમ પૃથ્વીકાયિકો, ‘ દુગતિયા ’ વિગેરે અભિલાપોવડે કહેલા છે એવી રીતે એ જ અભિલાપોવડે અપ્કાયિક વગેરે મનુષ્ય પર્યંતના દંડકો ‘ પૃથ્વીકાયિક ’ શબ્દના સ્થાનમાં અપ્કાયિક વગેરેનો વ્યપદેશ (કથન) કરનારા આ અભિલાપોવડે કહેવા. વ્યંતર વગેરે પૂર્વે અતિદેશ કરાયેલ-કહેવાઈ ગયેલા છે. (૨). (સૂ૦ ૭૮) જીવના અધિકારથી ભવ્યાદિ વિશેષણવડે સોઠ સૂત્રપાઠથી દંડકની પ્રરૂપણા કહે છે:-

દુવિહા નેરહ્યા પં૦ તં૦-ભવસિદ્ધિયા ચેવ અભવસિદ્ધિયા ચેવ, જાવ વેમાણિયા ૧, દુવિહા નેર-
હ્યા પં૦ તં૦-અણંતરોવવન્નગા ચેવ પરંપરોવવન્નગા ચેવ, જાવ વેમાણિયા ૨, દુવિહા નેરહ્યા પં૦
તં૦-ગતિસમાવન્નગા ચેવ અગતિસમાવન્નગા ચેવ, જાવ વેમાણિયા ૩, દુવિહા નેરહ્યા પં૦ તં૦-
પઢમસમઓવવન્નગા ચેવ અપઢમસમઓવવન્નગા ચેવ, જાવ વેમાણિયા ૪, દુવિહા નેરહ્યા પં૦
તં૦-આહારગા ચેવ અણાહારગા ચેવ, એવં જાવ વેમાણિયા ૫, દુવિહા નેરહ્યા પં૦ તં૦-ઉસ્સાસગા
ચેવ ણોઉસ્સાસગા ચેવ, જાવ વેમાણિયા ૬, દુવિહા નેરહ્યા પં૦ તં૦-સહંદિયા ચેવ અણિંદિયા ચેવ,

૧. પુઢવિ શબ્દથી એક પૃથ્વીનો દંડક અને નોપુઢવો શબ્દથી નવ દંડક કહેલ છે.

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૨
નારકાણાં
ભવ્યત્વાદિ
૭૯ સૂત્રમ્

॥ ૧૦૧ ॥

જાવ વેમાણિયા ૭, દુવિહા નેરહ્યા પં૦ તં૦-પજ્જત્તગા ચેવ અપજ્જત્તગા ચેવ, જાવ વેમાણિયા ૮,
 દુવિહા નેરહ્યા પં૦ તં૦-સન્નિ ચેવ અસન્નિ ચેવ, એવં પંચેંદિયા સઘ્વે વિગલિંદિયવજ્જા, જાવ વાળમંતરા
 (વેમાણિયા) ૯, દુવિહા નેરહ્યા પં૦ તં૦-ભાસગા ચેવ અભાસગા ચેવ, એવમેગિંદિયવજ્જા સઘ્વે ૧૦, દુવિહા
 નેરહ્યા પં૦ તં૦-સમ્મહિટ્ઠિયા ચેવ મિચ્છાહિટ્ઠિયા ચેવ, એગિંદિયવજ્જા સઘ્વે ૧૧, દુવિહા નેરહ્યા પં૦
 તં૦-પરિત્તસંસારિતા ચેવ અણંતસંસારિયા ચેવ, જાવ વેમાણિયા ૧૨, દુવિહા નેરહ્યા પં૦ તં૦-
 સંઘેજ્જકાલસમયટ્ઠિતીયા ચેવ, અસંઘેજ્જકાલસમયટ્ઠિતીયા ચેવ, એવં પંચેંદિયા એગિંદિયવિગલે-
 દિયવજ્જા જાવ વાળમંતરા ૧૩, દુવિહા નેરહ્યા પં૦ તં૦-સુલભવોધિયા ચેવ દુલભવોધિયા ચેવ,
 જાવ વેમાણિયા ૧૪, દુવિહા નેરહ્યા પં૦ તં૦-કળ્હપવિશ્વયા ચેવ સુક્કપવિશ્વયા ચેવ, જાવ વેમાણિયા
 ૧૫, દુવિહા નેરહ્યા પં૦ તં૦-ચરિમા ચેવ અચરિમા ચેવ, જાવ વેમાણિયા ૧૬ । સૂ૦ ૭૯

મૂલાર્થઃ—બે પ્રકારે નૈરયિકો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે—ભવસિદ્ધિકો અને અભવસિદ્ધિકો, યાવત્ વૈમાનિક પર્યંત બંબે
 ભેદ જાણવા. (૧), બે પ્રકારે નૈરયિકો કહેલા છે, તે આ—અનંતરોપપન્નકો અને પરંપરોપપન્નકો, યાવત્ વૈમાનિક પર્યંત પૂર્વવત્.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસ્ત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૦૨ ॥

(૨), બે પ્રકારે નૈરયિકો કહેલા છે, તે આ-ગતિસમાપન્નકો અને અગતિસમાપન્નકો, યાવત્ વૈમાનિક પર્યંત પૂર્વવત્ (૩), બે પ્રકારે નૈરયિકો કહેલા છે, તે આ-પ્રથમસમયોપપન્નકો અને અપ્રથમસમયોપપન્નકો, યાવત્ વૈમાનિક પર્યંત પૂર્વવત્ (૪), (વિગ્રહગતિવાઢા) બે પ્રકારે નૈરયિકો કહ્યા છે, તે આ-આહારકો અને અનાહારકો, એવી રીતે યાવત્ વૈમાનિક પર્યંત પૂર્વવત્ (૫), બે પ્રકારે નૈરયિકો કહ્યા છે, તે આ-ઉચ્છ્વાસકો અને નોઉચ્છ્વાસકો (ઉચ્છ્વાસપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તા), યાવત્ વૈમાનિક પર્યંત પૂર્વવત્ (૬), બે પ્રકારે નૈરયિકો કહ્યા છે, તે આ-સેન્દ્રિયો (ઇન્દ્રિય સહિત) અને અનિન્દ્રિયો (ઇન્દ્રિય રહિત, ઇન્દ્રિય-પર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તક.) યાવત્ વૈમાનિક પર્યંત પૂર્વવત્ (૭), બે પ્રકારે નૈરયિકો કહેલા છે, તે આ-પર્યાપ્તકો અને અપર્યાપ્તકો, યાવત્ વૈમાનિક પર્યંત પૂર્વવત્ (૮), બે પ્રકારે નૈરયિકો કહેલા છે, તે આ-સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી, એવી રીતે (એકેન્દ્રિય અને વિક-લેન્દ્રિય વર્જીને) સર્વ પંચેન્દ્રિય યાવત્ વ્યંતરં સુધી (વૈમાનિક સુધી) દંડકોમાં બબ્બે ભેદ જાણવા. (૯), બે પ્રકારે નૈરયિકો કહેલા છે, તે આ-ભાષકો અને અભાષકો, એવી રીતે એકેન્દ્રિય વર્જીને બધા દંડકોમાં બબ્બે ભેદ જાણવા. (૧૦), બે પ્રકારે નૈરયિકો કહેલા છે, તે આ-સમ્યગ્દષ્ટિકો અને મિથ્યાદષ્ટિકો, એવી રીતે એકેન્દ્રિય વર્જીને સર્વ દંડકોમાં બબ્બે ભેદ જાણવા. (૧૧), બે પ્રકારે નૈરયિકો કહેલા છે, તે આ-પરિત્તસંસારિકો અને અનંતસંસારિકો, યાવત્ વૈમાનિક દંડક પર્યંત બબ્બે ભેદ જાણવા. (૧૨), બે પ્રકારે નૈરયિકો કહેલા છે, તે આ-સંખ્યાત કાલસમયની સ્થિતિવાઢા અને અસંખ્યાત કાલસમયની સ્થિતિવાઢા, એવી રીતે

૧ વ્યંતર પર્યંત દંડકમાં સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી બન્ને જાય છે, તેની અપેક્ષા અસંજ્ઞીપણું હોય છે, પરંતુ જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકમાં અસંજ્ઞીપણું હોતું નથી. (વેમાણિયા) પાઠ જે મૂલમાં લીધેલ છે તે મનપર્યાપ્તિવડે જ્યાં સુધી અપર્યાપ્ત હોય છે ત્યાં સુધી અસંજ્ઞી ગણેલ છે.

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૨
નારકાણાં
મન્યત્વાદિ
૭૯ સૂત્રમ્

एकेंद्रिय अने विकलेंद्रिय वर्जिने पंचेंद्रिय यावत् व्यंतर पर्यंत बब्बे भेद जाणवा. (१३), बे प्रकारे नैरयिको कहेला छे, ते आ-सुलभबोधिको अने दुर्लभबोधिको, यावत् वैमानिक पर्यंत बब्बे भेद जाणवा. (१४), बे प्रकारे नैरयिको कहेला छे, ते आ-कृष्ण-पाक्षिको अने शुक्लपाक्षिको, यावत् वैमानिक पर्यंत बब्बे भेद जाणवा. (१५), बे प्रकारे नैरयिको कहेला छे, ते आ-चरम-छेछा (नरकना भवनी अपेक्षाए) भववाळा अने अचरम-जेओनो छेछो भव नथी ते, यावत् वैमानिक पर्यंत बब्बे भेद जाणवा. (१६).

टीकार्थः—सोळ दंडक(सूत्र)मां भव्यदंडक सुगम छे. (१), अनंतरदंडकमां 'अणंतर' त्ति० एक जीवनी साथे बीजा जीवो अंतर विना (ते ज समयमां) उत्पन्न थयेला ते अनंतरोपपन्नको अने पूर्वोक्तथी विपरीत रीते (एक पछी एक , भिन्न भिन्न समये) उत्पन्न थयेला ते परंपरोपपन्नको. अथवा विवक्षित देश(क्षेत्र)नी अपेक्षाए जे अंतर रहितपणाए उत्पन्न थयेला ते अनंतरोपपन्नको अने विवक्षित देशमां परंपराए उत्पन्न थएला ते परंपरोपपन्नको. (२), गतिदंडकमां गतिसमाप-न्नको—नरकमां जता अने बीजा नरकमां गयेला ते अगतिसमापन्नको, अथवा नारकपणाने प्राप्त थयेला ते गतिसमापन्नको अने जेणे नरकगतितुं आयुष बांध्युं छे ते द्रव्यनारको अगतिसमापन्नको छे. अथवा चलत्व अने स्थिरत्वनी अपेक्षाए क्रमशः गतिसमापन्नको अने अगतिसमापन्नको जाणवा. (३), प्रथमसमयदंडकमां 'पढमे' त्यादि० जेओने उत्पन्न थये प्रथम समय थयेला छे ते प्रथमसमयोपपन्नको अने तेथी जुदा (बे वगेरे समयना उत्पन्न थयेला) ते अप्रथमसमयोपपन्नको. (४), आहार-दंडकमां आहारको हमेशां होय छे, अनाहारको तो विग्रहगतिमां एक समय अथवा बे समय सुधी होय छे. जे त्रसनाडीमां

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૦૩ ॥

મરણ પામીને ત્રસનાડીમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે તેની અપેક્ષા આ હકીકત જાણવી. અન્યથા-બીજી રીતે ત્રણ સમય પર્યંત અનાહારક હોય છે. (૫), ઉચ્છ્વાસદંડકમાં જે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે તે ઉચ્છ્વાસકો, તે ઉચ્છ્વાસપર્યાપ્તિવડે પર્યાપ્તકો અને તેથી ભિન્ન ઉચ્છ્વાસપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તકો તે નોચ્છ્વાસકો (૬), ઇન્દ્રિયદંડકમાં ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિવડે પર્યાપ્તકો તે સેન્દ્રિયો અને ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્ત તે અનિન્દ્રિયો (૭), પર્યાપ્તદંડકમાં પર્યાપ્તનામકર્મના ઉદયથી પર્યાપ્ત છે અને અપર્યાપ્તનામકર્મના ઉદયથી અપર્યાપ્ત છે. (૮), સંજીદંડકમાં મનપર્યાપ્તિવડે પર્યાપ્તકો તે સંજી-સંજાવાઢા અને મનપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તકો તે અસંજી છે. 'એવં પંચિન્દ્રિય' ત્યાદિ૦ એટલે કે જેમ નારકો સંજી અને અસંજીના ભેદવડે કહેલા છે તેમ, 'એવં વિગલોન્દ્રિયવજ્જ' ત્તિ૦ વિકલ-અપરિપૂર્ણ સંખ્યાવિશિષ્ટ ઇન્દ્રિયો છે જેઓને તે વિકલોન્દ્રિયોને (પૃથ્વી વગેરે, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયો) વર્જીને ચોવીશ દંડકમાં જે બીજા પંચેન્દ્રિયો અસુર વિગેરે હોય છે તે સર્વને સંજી અને અસંજીપણા કહેવા, અર્થાત્ છેલ્લું દંડક- 'જાવ વેમાણિય' ત્તિ૦ યાવત્ વૈમાનિક દંડક પર્યંત પળ એવી રીતે જ કહેવા. કોઈ પ્રતમાં 'જાવ વાણવંતરિય' ત્તિ૦

૧. સામાન્ય જીવની અપેક્ષા આ કથન છે. ૨ આ વ્યાખ્યા સામાન્ય પ્રકારે છે, કારણ કે અપર્યાપ્તનામકર્મના ઉદયવાઢા (લઙ્ઘિ-અપર્યાપ્તક) નારક અને દેવમાં સંભવે નહિ અને પ્રસ્તુત સૂત્રમાં 'જાવ વેમાણિયા' કહેલ છે, માટે અહિં એમ જણાય છે કે જે જીવોએ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરેલ નથી એવા કરણઅપર્યાપ્ત જીવોની અપેક્ષા આ નારક અને દેવો અપર્યાપ્ત હોય છે. અથવા કરણઅપર્યાપ્તિકાલમાં પળ અપર્યાપ્તનામકર્મનો ઉદય હોય એમ સંભવે છે.

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૨
નારકાણાં
ભવ્યત્વાદિ
૭૯ સૂત્રમ્

॥ ૧૦૩ ॥

એવો પાઠ છે, ત્યાં આ પ્રમાણે અર્થ સમજવો-જે અસંજીઓમાંથી નારકાદિપણા ઉત્પન્ન થાય છે તે અસંજીઓ જ [અપર્યાપ્ત-
 અવસ્થામાં] કહેવાય છે, અને અસંજીઓ નારકાદિથી આરંભીને યાવત્ વ્યંતર સુધીમાં ઉત્પન્ન થાય છે પરંતુ
 જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકોને વિષે ઉત્પન્ન થતા નથી. તેઓને અસંજીપણાનો અભાવ હોવાથી તેઓનું અહિં ગ્રહણ કરેલ નથી.
 (૯), ભાષાદંડકમાં-ભાષાપર્યાપ્તિના ઉદયમાં ભાષકો છે અને ભાષાપર્યાપ્તિની અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં અભાષકો છે. એકેન્દ્રિયોને
 ભાષાપર્યાપ્તિ નથી તેથી કહે છે-‘ એવમિ ’ત્યાદિ૦ (૧૦), સમ્યગ્દષ્ટિદંડકમાં એકેન્દ્રિયોને સમ્યક્ત્વ નથી, દ્વીન્દ્રિયો વગેરેને
 તો સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ હોય, પરન્તુ એટલા માટે કહ્યું છે કે-‘ એર્ગિન્દિયવજ્ઞા સત્ત્વે ’ત્તિ૦ (૧૧), સંસારદંડકમાં
 સંક્ષિપ્ત-થોડા ભવવાળા તે પરીત્તસંસારિકો અને અનંતભવવાળા તે અનંતસંસારિકો (૧૨), સ્થિતિદંડકમાં કાલ શબ્દનો અર્થ
 કાલો વર્ણ પળ હોય, સમય શબ્દનો અર્થ આચાર પળ થાય, પરન્તુ અહિં કાલરૂપ સમય તે કાલસમય, વર્ષના પ્રમાણથી
 સંખ્યા કરવા યોગ્ય છે. સંખ્યાત કાલસમયરૂપ સ્થિતિ (રહેવું) છે જેઓની તે સંખ્યેયકાલસમયસ્થિતિકો દશ હજાર વર્ષ
 વગેરે સ્થિતિવાળા, બીજા પલ્લોપમના અસંખ્યેયભાગાદિ સ્થિતિવાળા તે અસંખ્યેયકાલસમયસ્થિતિકો જાણવા. ‘સંસ્થિજ્ઞ-
 કાલઠિઙ્ઘ્ય’ત્તિ૦ એવો પાઠ પણ કોઈ પ્રતમાં છે, પણ તે સુગમ છે. ‘એવમિ’ત્તિ૦ આ પ્રમાણે નારકની માફક બે પ્રકારે સ્થિતિ-
 વાળા દંડકો કહ્યા. શું બધા ય દંડકો કહ્યા ? એ પ્રશ્નના જવાબમાં કહે છે કે-એમ નહિ, પણ એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયોને વર્જીને
 અસુર વગેરે પંચેન્દ્રિયો કહ્યા, કારણ કે એકેન્દ્રિયાદિની તો બાવીશ હજાર વર્ષ વગેરે સંખ્યાતકાલની સ્થિતિ છે. પંચેન્દ્રિયો પણ શું
 બધા ય કહ્યા ? આ શંકાનો જવાબ આપે છે કે એમ નહિ, ફક્ત વ્યંતર પર્યંત (નારકથી વ્યંતર સુધીના પંચેન્દ્રિયો), એઓ જ

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૦૪ ॥

ઉભય સ્થિતિવાળા (સંખ્યાત અને અસંખ્યાતકાલની સ્થિતિવાળા) હોય છે. જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકો તો અસંખ્યાતકાલની સ્થિતિવાળા જ હોય છે. (૧૩), બોધિદંડકમાં બોધિ-જૈનધર્મની પ્રાપ્તિ સુલભ છે જેઓને તે સુલભબોધિકો, અને જૈનધર્મની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે જેઓને તે દુર્લભબોધિકો. (૧૪), પાક્ષિકદંડકમાં શુક્લ-વિશુદ્ધપણાથી જે પક્ષ-સ્વીકાર તે શુક્લપક્ષ, તે વડે જે વિચરે છે તે શુક્લપાક્ષિકો. શુક્લપણું તો ક્રિયાવાદીપણા છે. કહ્યું છે કે-કિરિયાવાઈ ભવ્વે ગો અભવ્વે સુક્કપ-ક્ષિવ્વે ગો કિણ્હપક્ષિવ્વે-ક્રિયાવાદી ભવ્ય હોય છે, પણ અભવ્ય હોતા નથી, (તેમ) શુક્લપાક્ષિક હોય છે પણ કૃષ્ણપાક્ષિક હોતો નથી. અથવા શુક્લોનો-આસ્તિકપણા વિશુદ્ધોનો, જે પક્ષ-સમૂહ તે શુક્લપક્ષ, તેમાં થયેલા તે શુક્લપાક્ષિકો, અને તેનાથી વિપરીત પક્ષવાળા તે કૃષ્ણપાક્ષિકો. (૧૫), ચરમદંડકમાં જેઓને તે નારકાદિ છેલ્લો ભવ હોય અર્થાત્ ફરીથી તે નારકાદિમાં ઉત્પન્ન નહિ થાય, કારણ કે મોક્ષે જવાથી તે ચરમ કહેવાય છે અને બીજા ઇટલે જેને ફરીથી નારકાદિમાં ઉપજવું છે તે અચરમ કહેવાય છે. (૧૬). એવી રીતે શરૂઆતથી અઢાર દંડકો કહેવાયા. (સૂ. ૭૯) પૂર્વના સૂત્રમાં વૈમાનિકો ચરમ અને અચરમપણા કહેવાયા, તેઓ અવધિવડે અધોલોક વગેરેને જાણે છે, તેથી તેના જાણવામાં આવતાં જીવના બે પ્રકાર વર્ણવે છે—

દોહિં ઠાણેહિં આયા અધોલોગં જાણઈ પાસઈ તં-સમોહતેણં ચેવ અપ્પાણેણં આયા અહેલોગં જાણઈ પાસઈ અસમોહતેણં ચેવ અપ્પાણેણં આયા અહેલોગં જાણઈ પાસઈ, આધોહિ સમોહતાસમો-

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૨
સમુદ્ધાત-
વૈક્રિયેતર-
તોજ્વધિઃ
દેશસર્વતઃ
શબ્દાઘાઃ
૮૦ સૂત્રમ્

॥ ૧૦૪ ॥

हतेणं चेव अप्पाणेणं आया अहेलोगं जाणइ पासइ १, एवं तिरियलोगं २, उड्डलोगं ३, केवलकप्पं लोणं ४। दोहिं ठाणेहिं आया अधोलोगं जाणइ पासइ तं०-विउव्वितेण चेव अप्पाणेणं आता अधोलोगं जाणइ पासइ अविउव्वितेणं चेव अप्पाणेणं आता अधोलोगं जाणइ पासइ आहोधि विउव्वियाविउव्वितेण चेव अप्पाणेणं आता अधोलोगं जाणइ पासइ १, एवं तिरियलोगं ० ४। दोहिं ठाणेहिं आया सद्दाइं सुणेइ, तं०-देसेणवि आया सद्दाइं सुणेइ सव्वेणवि आया सद्दाइं सुणेइ १, एवं रूवाइं पासइ २, गंधाइं अग्घाति ३, रसाइं आसादेति ४, फासाइं पडिसंवेदेति ५। दोहिं ठाणेहिं आया ओभासइ, तं०-देसेणवि आया ओभासइ सव्वेणवि आया ओभासति १, एवं पभासति २, विकुव्वति ३, परियारेति ४, भासं भासति ५, आहारेति ६, परिणामेति ७, वेदेति ८, निज्जरेति ९। दोहिं ठाणेहिं देवे सद्दाइं सुणेइ, तं०-देसेणवि देवे सद्दाइं सुणेति सव्वेणवि देवे सद्दाइं सुणेइ १, जाव निज्जरेति १४। मरुया देवा दुविहा पं० तं०-एगसरीरे चेव बिसरीरे चेव १, एवं किन्नरा २, किंपुरिसा ३, गंधव्वा ४, णागकुमारा ५, सुवन्नकुमारा ६, अग्गिकुमारा ७, वायुकुमारा ८, देवा दुविहा

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૦૫ ॥

પં૦ તં૦-એગસરીરે ચેવ વિસરીરે ચેવ । સૂ૦ ૮૦ । વિઢાણસ્સ વીઓ ઉદ્દેસઓ સમ્મત્તો ૨-૨ ॥

મૂલાર્થ:—બે સ્થાનવડે આત્મા અધોલોકને જાણે છે—દેસે છે, તે આ પ્રમાણે—સમુદ્ધાત કરવારૂપ સ્વભાવવડે આત્મા અધોલોકને જાણે છે—દેસે છે, સમુદ્ધાત ન કરવારૂપ સ્વભાવવડે આત્મા અધોલોકને જાણે છે—દેસે છે. યથાવધિજ્ઞાની સમુદ્ધાત્ કરવાવડે અને સમુદ્ધાત ન કરવારૂપ સ્વભાવવડે આત્મા અધોલોકને જાણે છે—દેસે છે. (૧), એવી રીતે તિર્યગ્લોકને (૨), ઊર્ધ્વલોકને (૩) અને પરિપૂર્ણ ચૌદ રાજલોકને જાણે—દેસે છે. (૪). બે સ્થાનવડે આત્મા અધોલોકને જાણે છે—દેસે છે, તે આ પ્રમાણે—કરેલ વૈક્રિય શરીરરૂપ સ્વભાવવડે આત્મા અધોલોકને જાણે છે—દેસે છે, ન કરાયેલ વૈક્રિય શરીરરૂપ સ્વભાવવડે આત્મા અધોલોકને જાણે છે—દેસે છે. યથાવધિજ્ઞાની કૃતવૈક્રિય શરીર અને અકૃતવૈક્રિય શરીરરૂપ સ્વભાવવડે આત્મા અધોલોકને જાણે છે—દેસે છે. (૧), એવી રીતે તિર્યગ્લોકને (૨), ઊર્ધ્વલોકને (૩) અને પરિપૂર્ણ ચૌદ રાજલોકને જાણે છે—દેસે છે. (૪). બે સ્થાનવડે આત્મા શબ્દોને સાંભળે છે, તે આ પ્રમાણે—દેશથી આત્મા શબ્દોને સાંભળે છે અને સર્વથી આત્મા શબ્દોને સાંભળે છે. (૧), એવી રીતે દેશથી અને સર્વથી રૂપોને દેસે છે. (૨), ગંધોને સંઘે છે. (૩), રસોને આસ્વાદે છે (૪), અને સ્પર્શોને અનુભવે છે. (૫) બે સ્થાનવડે આત્મા દીપે (પ્રકાશે) છે, તે આ પ્રમાણે—દેશથી આત્મા દીપે છે અને સર્વથી દીપે છે. (૧), એવી રીતે આત્મા દેશથી અને સર્વથી વિશેષ દીપે છે. (૨), વિકુર્વણા કરે છે. (૩), પરિચારણા (મૈથુન) સેવે છે. (૪), ભાષાને બોલે છે. (૫), આહાર કરે છે. (૬), પરિણામને પમાડે છે. (૭), અનુભવે છે. (૮), અને નિર્જરા કરે છે—ત્યાગ કરે છે. (૯). બે સ્થાનવડે દેવ શબ્દોને સાંભળે છે, તે આ પ્રમાણે—

૨ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૨
સમુદ્ધાત-
વૈક્રિયેતર-
તોઽવધિ:
દેશસર્વત:
શબ્દાઘા:
૮૦ સૂત્રમ્

॥ ૧૦૫ ॥

દેશથી દેવ શબ્દોને સાંભળે છે અને સર્વથી દેવ શબ્દોને સાંભળે છે. (૧) યાવત્ નિર્જેર છે. (૧૪), મરુત્ (લોકાંતિક દેવ વિશેષ) દેવો બે પ્રકારે કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે—એક શરીરવાળા (કાર્મણ શરીરવાળા) અને બે શરીરવાળા (કાર્મણ અને વૈક્રિય શરીરવાળા) (૧), એવી રીતે કિન્નરો (૨), કિંપુરુષો (૩), ગંધર્વો (૪), નાગકુમારો (૫), સુપર્ણકુમારો (૬), અગ્નિકુમારો (૭) અને વાયુકુમારો બન્ને પ્રકારે છે. (૮). દેવો બે પ્રકારે કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે—એક શરીરવાળા અને બે શરીરવાળા. (સૂ. ૮૦)

ટીકાર્થ:—‘ દોહી ’ત્યાદિ૦ ચાર સૂત્રની વ્યાખ્યા કરતાં કહે છે કે—આત્મગત બે સ્થાન—પ્રકારવડે જીવ અધો-લોકને અવધિજ્ઞાનવડે જાણે છે અને અવધિદર્શનવડે દેખે છે. ‘ સમવહતેન ’ વૈક્રિયસમુદ્ધાતગત સ્વભાવવડે અથવા અન્ય સમુદ્ધાતગતસ્વભાવવડે, અને બીજી રીતે સમુદ્ધાત ન કરવારૂપ સ્વભાવવડે. એ જ વ્યાખ્યા કરે છે— ‘ આહોહી ’ત્યાદિ૦ જે પ્રકારે અવધિ છે જેને તે યથાવધિ (પ્રાકૃત શૈલીથી આદિમાં દીર્ઘપણું કરેલ છે) અથવા પરમાવધિથી અધોવર્તી (ન્યૂન) અવધિ છે જેને તે અધોઅવધિ આત્મા—નિયત ક્ષેત્ર વિષયવાળો અવધિજ્ઞાની ક્યારેક સમવહત અને ક્યારેક અસમવહત એવી રીતે બે સ્વભાવવડે જાણે—દેખે છે. ‘ એવમિ ’ત્યાદિ૦ ‘ એવમિ ’તિ૦ જેમ અધોલોક સમવહત અને અસમવહત બે પ્રકારવડે અવધિજ્ઞાનના વિષયપણા કહેલ છે. એવી રીતે તિર્યગ્લોક વગેરે પણ જાણવા. તિર્યગ્લોક સૂત્ર, ઊર્ધ્વ-લોક સૂત્ર અને કેવલકલ્પ સૂત્ર સુગમ છે. વિશેષ કહે છે—કેવલ—પરિપૂર્ણરૂપ પોતાના કાર્યના સામર્થ્યથી કલ્પ—કેવલજ્ઞાનની જેમ અથવા પરિપૂર્ણપણા કેવલજ્ઞાન સદૃશ, અથવા કેવલકલ્પ—સિદ્ધાંતશૈલી પરિપૂર્ણ લોક(ચૌદ રાજલોકરૂપ)ને જાણે છે—દેખે છે (૨-૪). વૈક્રિયસમુદ્ધાત પછી વૈક્રિય શરીર હોય છે, આ હેતુથી વૈક્રિયશરીરનો આશ્રય કરીને અધોલોક

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૦૬ ॥

વગેરેના જ્ઞાનને વિષે બે પ્રકાર કહે છે-‘દોહી’ત્યાદિ૦ આ ચાર સૂત્રો સુગમ છે. વિશેષ કહે છે-‘વિઉચ્ચિવિણ’ત્તિ૦ કરેલ વૈક્રિય-શરીરવડે જાણે-દેખે છે. (૧-૪). જ્ઞાનના અધિકારમાં જ આ બીજો પ્રકાર કહે છે ‘દોહી’ત્યાદિ૦ પાંચ સૂત્રો, ‘દેસેણવિ’ત્તિ૦ દેશથી-એક કાનનો ઉપઘાત (વિનાશ) હોતે છતે એક કાનથી સાંભળે છે, અથવા સર્વથી-ન હણાયેલ શ્રોત્રિન્દ્રિયવાળો, અથવા જે સંભિન્નશ્રોત નામની લબ્ધિવાળો (મુનિ) તે બધી ઇન્દ્રિયોવડે સર્વથી સાંભળે છે. આ હેતુથી સર્વથી કથન કરાય છે. (૧), ‘એવમિ’ત્તિ૦ જેમ દેશ અને સર્વથી શબ્દોને કહ્યા તેમ રૂપાદિને પણ જાણી લેવા. વિશેષ એ કે-જીમના દેશનો પ્રસુપ્ત્યાદિ દોષવડે ઉપઘાત (હરકત) થવાથી દેશથી આસ્વાદે (સ્વાય) છે એમ જાણવું. (૨-૫). શબ્દશ્રવણ વગેરે જીવપરિણામો કહ્યા, તેના પ્રસ્તાવથી તેના પરિણામાંતરોને કહે છે-‘દોહી’ત્યાદિ૦ નવ સૂત્રો સુગમ છે. વિશેષ એ કે-અવમાસતે-સ્વઘોત(સ્વજુઆ)ની માફક દેશથી દીપે છે અને દીવાની માફક સર્વથી દીપે છે. અથવા દેશથી ફડ્ડકાવધિજ્ઞાની જાણે છે અને સર્વથી અભ્યંતરાવધિજ્ઞાની જાણે છે. (૧), ‘એવમિ’ત્તિ૦ દેશ અને સર્વથી વિશેષતઃ દીપે છે. (૨), દેશથી હાથ વગેરેનું વૈક્રિય કરવાવડે

૧. જીમ જડ થઈ જવા વગેરેથી જ્ઞાનતંતુ ક્રિયારહિત થાય છે. ૨. ઓરડાના જાળિયાથી અંતરિત રહેલ દીપકનો પ્રમાણ નોકઝાની સમાન ફડ્ડકાવધિજ્ઞાન કહેવાય છે. તે ફડ્ડકો એક જીવને ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાથી સંખ્યાતા અથવા અસંખ્યાતા હોય છે. આ ફડ્ડકો, મનુષ્ય અને તિર્યંચ અવધિજ્ઞાનીને હોય છે. ૩ જીવને સર્વતઃ અંતરરહિત એક સરખું જ્ઞાન હોય તે અભ્યંતરાવધિ જાણવું. વિશેષ જિજ્ઞાસુ દેશ વિશેષાવશ્યકની ટોકા જોવી.

૨ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૨
સમુદ્ઘાત-
વૈક્રિયેતર-
તોઽવધિઃ
દેશસર્વતઃ
શબ્દાઘાઃ
૮૦ સૂત્રમ્

॥ ૧૦૬ ॥

અને સર્વથી-સંપૂર્ણ શરીરનું વૈક્રિય કરવાવડે વિકુર્વણા કરે છે. (૩), 'પરિયારેહ'તિ° દેશથી મનોયોગ વગેરેમાંથી કોઈપણ એક યોગવડે અને સર્વથી ત્રણ યોગવડે મૈથુનને સેવે છે. (૪), દેશથી જીમના સમભાગ વગેરેથી અને સર્વથી સમસ્ત તાલુ વગેરે સ્થાનવડે ભાષાને બોલે છે. (૫), દેશથી માત્ર મુખવડે અને સર્વથી ઓજ આહારની અપેક્ષા (સર્વ આત્મપ્રદેશવડે) આહાર કરે છે. (૬), આહારને જ પરિણમાવે છે. સ્વલ, રસના વિભાગવડે ભક્તાશય(હોજરી)ના ભાગને બરોઝ વગેરેવડે રુંધવાથી દેશથી અને પ્લીહ વગેરેથી રુંધેલ ન હોવાથી સર્વથી. (૭), દેશથી હાથ વગેરે અવયવવડે અનુભવે છે અને સર્વથી અવયવવડે આહાર સંબંધી પરિણામને પ્રાપ્ત થયેલ પુદ્ગલોને ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ પરિણામથી અનુભવે છે. (૮), આહાર કરેલા, પરિણમેલા અને અનુભવેલા આહારના પુદ્ગલોને દેશથી અપાન(ગુદાસ્થાન) વગેરેથી અને સર્વથી સંપૂર્ણ શરીરવડે પ્રસ્વેદ(પરસેવા)ની જેમ નિર્જેરે છે-ત્યાગ કરે છે. (૯). આ ચૌદ સૂત્રો વિવક્ષિત વિષયવસ્તુની અપેક્ષા લેવા. તેમાં દેશ અને સર્વની યોજના આ પ્રમાણે સમજવી. જેમ દેશથી પણ વિવક્ષિત શબ્દોમાંથી કેટલાએક શબ્દોને સાંભળે છે અને સર્વથી સમસ્તપણે વધા શબ્દોને સાંભળે છે (૧), એવી રીતે રૂપ વગેરેને પણ દેશથી અને સર્વથી જાણી લેવું (૫), તથા (શબ્દાદિ) વિવક્ષિત વસ્તુને દેશ અથવા સર્વથી પ્રકાશે છે (૬), વિશેષ પ્રકાશે છે (૭), એવી રીતે વિકુર્વણા સંબંધી વસ્તુને વિકુર્વણા કરે છે (૮), પરિચારણા યોગ્ય સ્ત્રીશરી-રાદિ પ્રત્યે પરિચારણા સેવે છે (૯), કહેવા યોગ્ય શબ્દની અપેક્ષા દેશથી ભાષાને બોલે છે (૧૦), સર્વથી ભોજન યોગ્ય વસ્તુને ખાય છે (૧૧), આહારને પરિણમાવે છે (૧૨), વેદવાયોગ્ય કર્મને અનુભવે છે (૧૩), દેશથી અથવા સર્વથી એવી રીતે નિર્જેરે પણ છે. (૧૪), દેશ અને સર્વવડે સામાન્યથી સાંભળવું વગેરે કહ્યું, વિશેષ વિવક્ષામાં દેવોનું પ્રધાનપણું હોવાથી

શ્રીસ્થા-
નાસ્ત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૦૭ ॥

તેઓને આશ્રયીને તે (શબ્દાદિ) કહે છે:-‘ દોહી ’ ત્યાદિ૦ એ પણ વિવક્ષિત શબ્દાદિ વિષયની અપેક્ષાએ ચૌદ સૂત્ર દેશથી અથવા સર્વથી લેવા. આ હમણા જ કહેલ ભાવો શરીર હોય તો જ સંભવે છે, આ કારણથી દેવોનું પ્રધાનપણું હોવાથી દેવોના જ શરીરનું નિરૂપણ કરવા માટે કહે છે-‘ મરુત્ ’ ત્યાદિ૦ આ આઠ સૂત્ર સુગમ છે. વિશેષ કહે છે-મરુત્દેવો લોકાંતિક દેવ વિશેષ છે. કહ્યું છે કે-સારસ્વતા ૧ દિત્ય ૨ વહન્ય ૩ રુણ ૪ ગર્દતોય ૫ તુષિતા ૬ વ્યાબાધ ૭ મરુતો ૮ ડરિષ્ટા ૯ શ્રોતિ૦ (તત્ત્વા૦ અ૦ ૪, સૂ૦ ૨૬) તે દેવો એક શરીરવાળા હોય છે, કારણ કે વિગ્રહગતિમાં કાર્મણ શરીર છે, ત્યાર-પછી વૈક્રિયભાવથી બે શરીરવાળા હોય છે, બન્ને શરીરનો સમાહાર-એકત્રીભૂત બે શરીર, તે છે જેઓને તે બે શરીરવાળા, અથવા ભવધારણીય (મૂલ) જ શરીર જ્યારે હોય ત્યારે એક શરીર, જ્યારે ઉત્તરવૈક્રિય કરે ત્યારે બે શરીર હોય છે. કિન્નર, કિંપુરુષ અને ગંધર્વ એ ત્રણ વ્યંતરો છે અને નાગકુમારાદિ ચાર ભવનપતિઓ છે. અમુક સંખ્યામાં ભેદનું ગ્રહણ કરેલ છે તે બીજા ભેદોને બંતાંવનાર છે, પરંતુ બીજાનો નિષેધ કરવા માટે નથી. સર્વ જીવોને વિગ્રહગતિમાં એક શરીરપણાની અને વિગ્રહગતિ સિવાયના સમયમાં બે શરીરપણાની પ્રાપ્તિ હોવાથી સામાન્યતઃ કહે છે-‘ દેવા દુવિદ્ધે ’ ત્યાદિ૦ સુગમ છે (સૂ૦ ૮૦)

॥ બીજા સ્થાનના વીજા ઉદ્દેશાની ટીકાનો અનુવાદ સમાપ્ત ॥

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૨
સમુદ્ધાત-
વૈક્રિયેતર-
તોઽવધિઃ
દેશસર્વતઃ
શબ્દાઘાઃ
૮૦ સૂત્રમ્

॥ ૧૦૭ ॥

અથ દ્વિતીયસ્થાનકાધ્યયને તૃતીયઃ ઉદ્દેશઃ

બીજો ઉદ્દેશક કહ્યો, હવે ત્રીજાનો આરંભ કરે છે. ત્રીજા ઉદ્દેશકનો બીજા ઉદ્દેશકની સાથે સંબંધ છે. અનંતર ઉદ્દેશકમાં જીવ-પદાર્થ અનેક પ્રકારે કહ્યો, ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં તો જીવને સહાય્ય કરનાર પુદ્ગલધર્મ, જીવધર્મ, ક્ષેત્ર અને દ્રવ્યરૂપ પદાર્થની પ્રરૂપણા કહેવાય છે. આ સંબંધને દર્શાવતા આ ઉદ્દેશકના પહેલા આઠ સૂત્ર નીચે પ્રમાણે—

દુવિહે સદ્દે પં૦ તં૦—ભાસાસદ્દે ચેવ ણોભાસાસદ્દે ચેવ, ૧ ભાસાસદ્દે દુવિહે પં૦ તં૦—અક્ષરસંબંધે ચેવ ણોઅક્ષરસંબંધે ચેવ ૨, ણોભાસાસદ્દે દુવિહે પં૦ તં૦—આઝસદ્દે ચેવ ણોઆઝસદ્દે ચેવ ૩, આઝસદ્દે દુવિહે પં૦ તં૦—તતે ચેવ વિતતે ચેવ ૪, તતે દુવિહે પં૦ તં૦—ઘણે ચેવ ઝુસિરે ચેવ ૫, એવં વિતતેઽવિ ૬, ણોઆઝસદ્દે દુવિહે પં૦ તં૦—ભૂસણસદ્દે ચેવ નોભૂસણસદ્દે ચેવ ૭, નોભૂસણસદ્દે દુવિહે પં૦ તં૦—તાલસદ્દે ચેવ લત્તિઆ સદ્દે ચેવ ૮, દોહિં ઠાણેહિં સદ્દુપ્પાતે સિયા, તંજહા—સાહજ્ઞંતાણ ચેવ પુગ્ગલાણં સદ્દુપ્પાણ સિયા ભિજ્ઞંતાણ ચેવ પોગ્ગલાણં સદ્દુપ્પાણ સિયા । સૂ૦ ૮૧

મૂલાર્થઃ—ત્રે પ્રકારે શબ્દ કહેલ છે, તે આ—ભાષાશબ્દ—તાલ અને જમિના સંબંધથી બોલાતો અને નોભાષાશબ્દ—ભાષા

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૦૮ ॥

શબ્દના જેવો. (૧), ભાષાશબ્દ બે પ્રકારે કહેલ છે, તે આ-અક્ષરના સંબંધવાળો અને અક્ષરના સંબંધ વગરનો (૨), નોભાષાશબ્દ બે પ્રકારે કહેલ છે, તે આ-આતોઘ-તાડન કરવાથી થયેલ શબ્દ અને નોઆતોઘ-તાડન વગર થયેલ શબ્દ (૩), આતોઘશબ્દ બે પ્રકારે કહેલ છે, તે આ-તત (વીણા) વગેરેનો અને વિતત-ચામડાથી મટેલ અને તંત્રી રહિતનો (૪), તત પળ બે પ્રકારે કહેલ છે, તે આ-ઘન અને સુપિર-પોલું (૫), એમ વિતત પળ બે પ્રકારે છે (૬), નોઆતોઘ શબ્દ બે પ્રકારે છે, તે આ-ભૂષણશબ્દ-ઝાંઝર વગેરે ભૂષણનો શબ્દ અને નોભૂષણશબ્દ-ભૂષણ સિવાયનો (૭), નોભૂષણશબ્દ બે પ્રકારે છે, તે આ-તાલજન્ય શબ્દ-હાથના તાલથી થયેલ તે તાલશબ્દ અને લત્તિ (કાંસીનો) શબ્દ (૮). બે સ્થાન(કારણ) વડે શબ્દોની ઉત્પત્તિ થાય, તે આ-એકવિત થતાં અથવા તાડના કરાતાં પુદ્ગલોથી શબ્દોની ઉત્પત્તિ થાય, અને ભેદ થતાં ઇટલે ચીરાતાં પુદ્ગલોથી શબ્દોની ઉત્પત્તિ થાય. (સૂ. ૮૧)

ટીકાર્થ:-આ સૂત્રનો પૂર્વ સૂત્રની સાથે નીચે પ્રમાણ સંબંધ છે-અહિં બીજા ઉદ્દેશકના અંત્ય સૂત્રમાં દેવોના શરીરનું નિરૂપણ કર્યું પળ તે શરીરવાળા તો શબ્દાદિના ગ્રાહક હોય છે, માટે અહિં પ્રથમ શબ્દનું નિરૂપણ કરાય છે. આ પ્રમાણે સંબંધની વ્યાખ્યા સુગમ છે, વિશેષ એ કે ભાષાશબ્દ-ભાષાપર્યાપ્તિનામકર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલ જીવનો શબ્દ, અને બીજો નોભાષાશબ્દ (૧), અક્ષરસંબંધ-અક્ષરના ઉચ્ચારવાળો અને બીજો નોઅક્ષરસંબંધ-અક્ષરના ઉચ્ચાર વગરનો (૨), આતોઘ-ઢોલ વગેરેનો જે શબ્દ તે આતોઘ શબ્દ અને નોઆતોઘ-વંશ (વાંસડા) વગેરેને ફાડવાથી થયેલ શબ્દ તે નોઆતોઘ શબ્દ (૩), તંત્રી તેમજ ચર્મ વગેરેથી બંધાયેલ જે આતોઘ તે તતશબ્દ (૪) તે કિંચિત્ ઘન (નિવિડ), જેમ પિંજનિક (પીંજળ) વગેરે, અને કાંઠક શુપિર (પોકલ), જેમ વીણા, પટહ વગેરે, તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલ જે શબ્દ તે ઘન અને શુપિર કહેવાય છે. (૫), વિતત-તતથી વિલક્ષણ (ભિન્ન),

૨ સ્થાનકા-
ચ્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
ભાષા-
શબ્દાદિ
૮૧ સૂત્રમ્

॥ ૧૦૮ ॥

તંત્રી વગેરેથી રહિત, તે વિતત પળ માણક (થાઠી) વગેરે વાજિંત્રની જેમ ઘન અને કાઠેલા વગેરે વાજિંત્રની જેમ શુષિર, તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલ વિતતશબ્દ તે ઘન અને શુષિર કહેવાય છે. ચોથા સ્થાનકમાં પળ ફરીને એ જ કહેવામાં આવશે. તત તે વીણાદિ વાજિંત્ર જાણવા અને વિતત તે પટહ (ઢોલ) વગેરે જાણવા. ઘન તે કાંચતાલ વગેરે અને શૂષિર તે વંશ (વાંસઠી) વગેરે કહેલ છે. એ પ્રમાણે વિવક્ષાના પ્રધાનપણથી વિરોધ માનવો નહિ. (૬), ભૂષણ-નુપૂર (જ્ઞાંજ્ઞર) વગેરે અને નોભૂષણ-ઘરેણાથી જુદું. (૭), તાલ-હસ્તતાલ (હાથથી તાલ આપવો તે) અને 'લત્તિય'ત્તિ૦ કંસિકા-કાંસીઓ, તે આતોઘપણાએ અહિં વિવક્ષિત નથી. અથવા 'લત્તિયાસદે'ત્તિ૦ પાટુ પ્રહારથી થયેલ શબ્દ. (૮), શબ્દના ભેદો કહ્યા, હવે અહિંથી શબ્દના કારણનું નિરૂપણ કરવા માટે કહે છે- 'દોહી'ત્યાદિ૦ બે કારણવડે શબ્દની ઉત્પત્તિ થાય છે. સાથે (ભેઠા) થયેલા પુદ્ગલોનો-કાયભૂત શબ્દનો ઉત્પાદ થાય, અથવા સામસામે આઘાત પામવાથી શબ્દની ઉત્પત્તિ થાય છે. (પંચમી વિભક્તિના અર્થમાં છટ્ટી છે.) જેમ ઘંટા અને લાલા(લોલક)ની જેમ બાદર પરિણામને પામેલ પુદ્ગલોના સંઘાતથી શબ્દ ઉત્પન્ન થાય છે, એવી રીતે વાંસના વિભાગની જેમ ભિદ્યમાન-ફાડતા-વિભાગ કરતા શબ્દની ઉત્પત્તિ થાય છે. (સૂ૦ ૮૧). હવે પુદ્ગલના સંઘાત અને ભેદના કારણનું નિરૂપણ કરવા માટે કહે છે-

દોહિં ઠાણેહિં પોગ્ગલા સાહણ્ણાંતિ તં-સઙ્ વા પોગ્ગલા સાહન્નાંતિ પરેણ વા પોગ્ગલા સાહન્નાંતિ

૧. રણશીંગડું, શરણાઈ, મેરી વગેરે.

श्रीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ १०९ ॥

१, दोहिं ठाणेहिं पोग्गला भिज्जंति तं०-सइं वा पोग्गला भिज्जंति परेण वा पोग्गला भिज्जंति २, दोहिं
ठाणेहिं पोग्गला परिसडंति, तं०-सइं वा पोग्गला परिसडंति परेण वा पोग्गला परिसाडंति ३, एवं
परिवडंति ४, विद्धंसंति ५ । दुविहा पोग्गला पं० तं०-भिन्ना चेव अभिन्ना चेव १, दुविहा पोग्गला
पं० तं०-भेउरधम्मा चेव नोभेउरधम्मा चेव २, दुविहा पोग्गला पं० तं०-परमाणुपोग्गला चेव नोपर-
माणुपोग्गला चेव ३, दुविहा पोग्गला पं० तं०-सुहुमा चेव बायरा चेव ४, दुविहा पोग्गला पं० तं०-
बद्धपासपुट्टा चेव नोबद्धपासपुट्टा चेव ५, दुविहा पोग्गला पं० तं०-परियादितच्चेव अपरियादितच्चेव
६, दुविहा पोग्गला पं० तं०-अत्ता चेव अणत्ता चेव ७ दुविहा पोग्गला पं० तं०-इट्टा चेव अणिट्टा चेव
८, एवं कंता ९, पिया १०, मणुन्ना ११, मणामा १२ । सू० ८२, दुविहा सदा पं० तं०-अत्ता चेव
अणत्ता चेव १, एवमिट्टा जाव मणामा २-६, दुविहा रूवा पं० तं०-अत्ता चेव अणत्ता चेव १, जाव
मणामा २-६, एवं गंधा रसा फासा, एवमिक्किक्के छ आलावगा भाणियव्वा १३-३० । सू० ८३

१ आगमोदय समितिनी प्रतमां परिसाडिज्जंति एवो पाठ छे.

२ स्थानका-
ध्ययने
उद्देशः ३
पुद्गल-
भेदादिः
८२-८३
सूत्रे

॥ १०९ ॥

મૂલાર્થ:-બે કારણવડે પુદ્ગલો એકઠા થાય છે-બંધાય છે, તે આ પ્રમાણે-પોતાની મેઠે વિસ્ત્રસાસ્વભાવવડે પુદ્ગલો બંધાય છે અથવા પર-બીજા(પ્રયોગ)વડે પુદ્ગલો બંધાય છે. (૧), બે કારણવડે પુદ્ગલો ભેદાય-જુદા થાય છે, તે આ પ્રમાણે-પોતાની મેઠે અને બીજાવડે પુદ્ગલો જુદા થાય છે. (૨), બે કારણવડે પુદ્ગલો સડે છે, તે આ-પોતાની મેઠે પુદ્ગલો સડે છે અથવા બીજાવડે પુદ્ગલો સડે છે. (૩), એવી રીતે પડે છે. (૪), વિધ્વંસ-વિનાશ પામે છે. (૫). બે પ્રકારે પુદ્ગલો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-જુદા થયેલા અને જુદા ન થયેલા (૧), બે પ્રકારે પુદ્ગલો કહેલા છે, તે આ-પોતાની મેઠે ભેદાય એવા સ્વભાવવાળા અને ન ભેદાય એવા સ્વભાવવાળા (૨), બે પ્રકારે પુદ્ગલો કહેલા છે, તે આ-પરમાણુપુદ્ગલો અને નોપરમાણુ-પુદ્ગલો (સ્કંધો) (૩), બે પ્રકારે પુદ્ગલો કહેલા છે, તે આ-સૂક્ષ્મપુદ્ગલો ચાર સ્પર્શવાળા અને વાદરપુદ્ગલો આઠ સ્પર્શવાળા (૪), બે પ્રકારે પુદ્ગલો કહેલા છે, તે આ-સારી રીતે મજબૂત બંધાયેલા અને માત્ર સ્પર્શ કરાયેલા (૫), બે પ્રકારે પુદ્ગલો કહેલા છે, તે આ પર્યાયાતીત-પૂર્વના પર્યાયને છોડેલા અને અપર્યાયાતીત-પૂર્વના પર્યાયને નહિ છોડેલા (૬), બે પ્રકારે પુદ્ગલો કહેલા છે તે આ-જીવોષ પરિગ્રહણે સ્વીકારેલા તે આત્મા અને જીવોષ પરિગ્રહણે નહિ સ્વીકારેલા તે અનાત્મા (૭), બે પ્રકારે પુદ્ગલો કહેલા છે, તે આ-ઈષ્ટપુદ્ગલો અને અનિષ્ટપુદ્ગલો (૮), એવી રીતે કાન્ત પુદ્ગલો (૯), પ્રિય પુદ્ગલો (૧૦), મનોજ્ઞપુદ્ગલો (૧૧) અને મનને પ્રિય તે મળામા. તેઓથી વિપરીત અકાંત વગેરે જાણવા. (૧૨). (સૂ.૦૮૨). બે પ્રકારે શબ્દો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-જીવે ગ્રહણ કરેલા અને જીવે ગ્રહણ નહિ કરેલા (૧), એમ ઈષ્ટ, કાંત વિગેરે શબ્દો યાવત્ મળામા પર્યંત, પ્રતિપક્ષ અનિષ્ટ વગેરે સહિત જાણવા. (૨-૬). બે પ્રકારે રૂપ કહેલ છે, તે આ-જીવવડે ગ્રહણ કરાયેલ અને જીવવડે

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૧૦ ॥

ગ્રહણ નહિ કરાયેલ (૧), એવી રીતે યાવત્ મળામા સુધી વચ્ચે ભેદ જાણવા. (૨-૬). એવી રીતે ગંધ, રસ અને સ્પર્શના વચ્ચે ભેદ જાણવા. એવી રીતે એકેકમાં છ આલાપકો કહેવા. (૧૩-૩૦) (સૂ. ૮૩).

ટીકાર્થ:-‘દોહી’ત્યાદિ. પાંચ સૂત્રો સુગમ છે. વિશેષ એ છે કે-‘સ્વયં વે’તિ. સ્વભાવથી જેમ વાદળા વગેરેને ત્રિષે પુદ્ગલો સંબંધવાલા થાય છે તેમ, (આ કર્મકતૃપ્રયોગ છે.) ‘પરેણ વા’ તથા પુરુષ આદિવડે પુદ્ગલો સંબંધવાલા કરાય છે. (આ સકર્મકપ્રયોગ છે) (૧), એવી રીતે ભેદાય છે-જુદા પડે છે. (૨), તથા પર્વતના શિખરથી જેમ પડે છે તેમ પુદ્ગલો પડે છે. (૩), કોઠ વગેરેના નિમિત્તથી જેમ આંગઠી વગેરે સડે છે તેમ પુદ્ગલો સડે છે. (૪), વાદળાના સમૂહની જેમ પુદ્ગલો નાશ પામે છે. (૫). હવે ચાર સૂત્રવડે પુદ્ગલોનું જ નિરૂપણ કરતા થકા કહે છે-‘દુવિદ્ધે’ત્યાદિ. જુદા પડેલા અને જુદા ન પડેલા. (૧), જે પોતાની મેઠે ભેદાય છે તે ભિદુર અર્થાત્ ભિદુરત્વ ધર્મ છે જેઓને તે ભિદુરવાલા (આ વાક્યમાં ભાવ પ્રત્યય અંતર્ભૂત છે), ભિદુરત્વ ધર્મથી વિપરીત તે નોભિદુરધર્મવાલા [વજ્ર વગેરે]. (૨), જે અત્યંત સૂક્ષ્મ તે પરમાણુપુદ્ગલો અને સ્કંધો તે નોપરમાણુપુદ્ગલો. (૩), જેઓનો સૂક્ષ્મપરિણામ છે તેમજ શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ લક્ષણવિશિષ્ટ ચાર જ સ્પર્શવાલા તે ભાષા વગેરે ચાર વર્ગણાના પુદ્ગલો સૂક્ષ્મ છે, અને વાદરો તો જેઓનો વાદર પરિણામ છે તેમજ પાંચ વગેરે સ્પર્શવાલા જે છે તે ઔદારિક વગેરે વર્ગણાના પુદ્ગલો છે. (૪), શરીરની ચામડીથી રજની જેમ સ્પર્શાયેલા તે પાર્શ્વસ્પૃષ્ટો, તેઓથી બંધાયેલા-શરીરમાં પાણીની જેમ અતિશય મળેલા, પાર્શ્વસ્પૃષ્ટરૂપ બંધાયેલા તે વદ્ધપાર્શ્વસ્પૃષ્ટપુદ્ગલો. અહિં રાજદંતાદિગણથી ‘વદ્ધ’ શબ્દનો પ્રથમ પ્રયોગ કરેલ છે. કહ્યું છે કે-પુટ્ટં રેણું વ તણુંમિ વદ્ધમપ્પીકયં પપ્પસેહિં ’ તિ. સ્પૃષ્ટ-શરીરમાં રજની જેમ

૨ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
પુદ્ગલ-
ભેદાદિ:
૮૨-૮૩
સૂત્ર

॥ ૧૧૦ ॥

સ્પર્શ કરેલ અને વદ્ધ-પ્રદેશોવડે પોતાના કરેલ અર્થાત્ તેની સાથે મળેલ. આ વદ્ધપાર્શ્વસ્પૃષ્ટ પુદ્ગલો ઘાણેન્દ્રિયાદિને ગ્રહણગોચર છે, તથા નોબધ્યા-બંધાયેલા નહિ પરંતુ પાર્શ્વસ્પૃષ્ટો ઇટલે વદ્ધ પદના નિષેધવાળા પુદ્ગલો શ્રોત્રેન્દ્રિયને ગ્રહણગોચર છે. આવશ્યક સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-

પુટ્ટં સુણેહ સહં, રૂવં પુણ પાસઈ અપુટ્ટં તુ । ગંધં રસં ચ ફાસં ચ, વદ્ધપુટ્ટં વિયાગરે ॥ ૩૧ ॥

સ્પર્શમાત્રવડે જ સંબંધ કરાયેલ શબ્દને શ્રોત્રેન્દ્રિય સાંભળે છે અને સ્પર્શ કરાયેલા રૂપને ચક્ષુઃન્દ્રિય જુએ છે, તથા ગંધ, રસ અને સ્પર્શો વદ્ધસ્પૃષ્ટ કરાયેલા (સારી રીતે મળેલા) હોય તો ઘાણેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય અને સ્પર્શનેન્દ્રિય વિષય કરે છે (ગ્રહણ કરે છે). વદ્ધસ્પૃષ્ટ અને પાર્શ્વસ્પૃષ્ટ બે પદના નિષેધમાં શ્રોત્રાદિન્દ્રિયોનો (ઉક્ત પુદ્ગલો) વિષય ન થાય પરંતુ ચક્ષુઃન્દ્રિયના વિષયો થાય. ઇન્દ્રિયની અપેક્ષા આ વદ્ધપાર્શ્વસ્પૃષ્ટતારૂપ પુદ્ગલોની વ્યાખ્યા કરી, એવી રીતે જીવના પ્રદેશની અપેક્ષા અને અન્યોન્યની અપેક્ષા વ્યાખ્યા કરવા યોગ્ય છે. (૫), 'પરિયાઈય'ત્તિ° વિવક્ષિત પર્યાયને તજેલા તે પર્યાયાતીત અથવા કર્મ પુદ્ગલની જેમ સમસ્તપણે ગ્રહણ કરેલા તે પર્યાયાતીત. પ્રતિપક્ષ ભેદ સુગમ છે અર્થાત્ સમસ્તપણે ગ્રહણ નહિ કરેલા તે અપર્યાયાતીત. (૬),

૧. ગંધાદિ દ્રવ્યો કરતાં ભાષાનાં દ્રવ્યો સૂક્ષ્મ, વિશેષ સંખ્યાવાળા અને વાસિત કરનાર હોય છે. વળી શ્રોત્રેન્દ્રિય વિષયને ગ્રહણ કરવામાં ઘાણાદિ ઇન્દ્રિયો કરતાં વિશેષ પટુ હોવાથી સ્પર્શ માત્ર ગ્રહણ કરે છે. ૨. ગંધાદિ દ્રવ્યો ભાષાદિ દ્રવ્યની અપેક્ષા સ્થૂલ, અલ્પ અને અવાસિત સ્વભાવવાળા છે. વળી વિષયને ગ્રહણ કરવામાં શ્રોત્રેન્દ્રિયનો અપેક્ષા ઘાણાદિન્દ્રિયો અટુ છે માટે વદ્ધસ્પૃષ્ટ થવાથી ગ્રહણ કરે છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૧૧ ॥

જીવે પરિગ્રહ માત્ર પળાઈ અથવા શરીરાદિપણે સ્વીકારેલા તે આત્મા અને પ્રતિપક્ષ નોઆત્મા (૭), અર્થક્રિયાના અભિલાષીઓવડે ઇચ્છાયેલા તે ઇષ્ટ પુદ્ગલો, (૮), સુંદર અને વિશેષ્ટ વર્ણ વગેરેથી યુક્ત તે કાંત પુદ્ગલો (૯), પ્રિય-પ્રીતિકર અને ઇન્દ્રિયોને આહ્લાદ આપનાર પુદ્ગલો (૧૦), સુંદરપણાના પ્રકર્ષથી જે મનવડે 'આ સારા જણાય છે' એવા વિકલ્પને ઉત્પન્ન કરનારા તે મનોજ્ઞ પુદ્ગલો (૧૧), સુંદરપણાના પ્રકર્ષથી વધા ય ઉપભોગ કરનારના મનને સદા ય વલ્લભ પુદ્ગલો તે મળામા. નિરુક્ત વિધિવડે મળાયા (૧૨). બીજું વ્યાખ્યાન આ પ્રમાણે-સામાન્યપણે જીવોને સદા ય વહાલા તે ઇષ્ટ, હમેશાં સુંદર ભાવવડે કાંતિવાળા તે કાન્ત, સર્વને દ્રેષ કરવા યોગ્ય નહિ તે પ્રિય, કથનવડે પળ મનને રમાડનાર તે મનોજ્ઞ, વિચારણાવડે પળ મનને વહાલા તે મળારા. અનિષ્ટાદિ પ્રતિપક્ષ સર્વ સ્થલે સુગમ છે. (સૂ. ૮૨) પુદ્ગલના અધિકારથી જ અનંતર (હમણા જ) કહેલ પ્રતિપક્ષ સહિત આત્માદિ છ વિશેષણવિશેષ્ટ પુદ્ગલના ધર્મરૂપ શબ્દાદિને 'દુવિહા સદે'ત્યાદિ. ત્રીશ સૂત્રવડે કહે છે. 'દુવિહે' ત્યાદિ. ત્રીશ સૂત્રો સુગમ છે. પુદ્ગલધર્મો કહ્યા, હવે ધર્મના અધિકારથી જીવના ધર્મોને કહે છે—

દુવિહે આયારે પં. તં. —નાનાયારે ચેવ નોનાનાયારે ચેવ ૧, નોનાનાયારે દુવિહે પં. તં. —
દંસનાયારે ચેવ નોદંસનાયારે ચેવ ૨, નોદંસનાયારે દુવિહે પં. તં. —ચરિત્તાયારે ચેવ નોચરિત્તાયારે
ચેવ ૩, નોચરિત્તાયારે દુવિહે પં. તં. —તવાયારે ચેવ વીરિયાયારે ચેવ ૪. ૧. દો પડિમાઓ પં. તં. —
સમાહિપડિમા ચેવ ઉવહાણપડિમા ચેવ ૧, દો પડિમાઓ પં. તં. —વિવેગપડિમા ચેવ વિડસગ્ગપડિમા

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
જ્ઞાનાદ્યા-
ચારા:
પ્રતિમા
સામાયિકં
ચ
૮૪ સૂત્રમ્

॥ ૧૧૧ ॥

ચેવ ૨, દો પડિમાઓ પં૦ તં૦-ભદ્રા ચેવ સુભદ્રા ચેવ ૩, દો પડિમાઓ પં૦ તં૦-મહાભદ્રા ચેવ સર્વતો-
 ભદ્રા ચેવ ૪, દો પડિમાઓ પં૦ તં૦-શુદ્ધિયા ચેવ મોયપડિમા મહલ્લિયા ચેવ મોયપડિમા ૫, દો પડિ-
 માઓ પં૦ તં૦-જવમજ્જે ચેવ ચંદપડિમા વહરમજ્જે ચેવ ચંદપડિમા ૬, દુવિહે સામાઈણ પં૦ તં૦-
 અગારસામાઈણ ચેવ અણગારસામાઈણ ચેવ । સૂ૦ ૮૪

મૂલાર્થઃ—બે પ્રકારે આચાર કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાચાર અને નોજ્ઞાનાચાર (૧), નોજ્ઞાનાચાર બે પ્રકારે કહેલ છે, તે આ—દર્શનાચાર અને નોદર્શનાચાર (૨), નોદર્શનાચાર બે પ્રકારે કહેલ છે, તે આ—ચારિત્રાચાર અને નોચારિત્રાચાર (૩), નોચારિત્રાચાર બે પ્રકારે કહેલ છે, તે આ—તપાચાર અને વીર્યાચાર (૪), બે પ્રતિમા (પ્રતિજ્ઞા) કહેલ છે, તે આ—સમાધિપ્રતિમા અને ઉપધાનપ્રતિમા—તપ વિશેષ (૧), બે પ્રતિમા કહેલ છે, તે આ—વિવેક(ત્યાગ)પ્રતિમા અને કાયોત્સર્ગપ્રતિમા (૨), બે પ્રતિમા કહેલ છે, તે આ—ભદ્રાપ્રતિમા અને સુભદ્રાપ્રતિમા (૩), બે પ્રતિમા કહેલ છે, તે આ—મહાભદ્રા અને સર્વતોભદ્રાપ્રતિમા (૪), બે પ્રતિમા કહેલ છે, તે આ—લઘુમોકપ્રતિમા અને વડીમોકપ્રતિમા (૫), બે પ્રતિમા કહેલ છે, તે આ—યવમધ્યચંદ્રપ્રતિમા અને વજ્રમધ્યચંદ્રપ્રતિમા (૬), બે પ્રકારે સામાયિક કહેલ છે, તે આ—ગૃહસ્થનો સામાયિક—દેશવિરતિરૂપ અને અનગારનો સામાયિક—સર્વવિરતિરૂપ. (સૂ૦ ૮૪)

ટીકાર્થઃ—‘દુવિહે આયારે’ ત્યાદિ૦ ચાર સૂત્ર સુગમ છે, વિશેષ કહે છે—આચરણ કરવું તે આચાર—વ્યવહાર, જ્ઞાન—શ્રુત-

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૧૨ ॥

જ્ઞાન, તે સંબંધી કાલ વગેરે આઠ પ્રકારનો આચાર તે જ્ઞાનાચાર. કહ્યું છે—

કાલે વિણ્ણે બહુમાણે, ઉવહાણે ચેવ તહય નિહ્વણે । વંજણમત્થ તદુભણ્ણ, અટ્ટવિહો નાણમાયારો ॥૩૨॥

(૧) શ્રુતના કાલમાં મળવું તે કાલાચાર, (૨) વિનયપૂર્વક મળવું તે વિનયાચાર, (૩) અંતરંગ પ્રીતિપૂર્વક મળવું તે બહુમાના-ચાર, (૪) જે તપવડે સૂત્રાદિક ઉપ-નજીક ધીયતે—કરાય છે તે ઉપધાનાચાર, (૫) તથા અનિહ્વણ એટલે સૂત્રાદિનું અનપલાપ-ઉત્થાપન કરવું નહિ, (૬) શુદ્ધ સૂત્ર પાઠ જેમ હોય તેમ બોલવું તે વ્યંજનાચાર, (૭) સૂત્રનો યથાર્થ અર્થ કરવો તે અર્થા-ચાર અને (૮) સૂત્ર તેમજ અર્થ ઉભયનું યથાર્થ કથન કરવું તે તદુભયાચાર—આ પ્રમાણે જ્ઞાનના આઠ આચાર છે. (૧), નો-જ્ઞાનાચાર—જ્ઞાનથી વિલક્ષણ તે દર્શનાદિ આચાર, દર્શન એટલે સમ્યક્ત્વ, તેના નિઃશંકિતાદિ આઠ પ્રકારના આચાર છે. કહ્યું છે:—
ણિસ્સંકિય નિક્કંચિય, નિવ્વિતિગિચ્છા અમૂઢદિટ્ઠીય । ઉવવૂહ થિરીકરણે, વચ્છલ્લપભાવણે અટ્ટ ॥૩૩॥

(૧) નિર્ગ્રંથ પ્રવચનમાં શંકાનો અભાવ તે નિઃશંકિત, (૨) અન્ય દર્શનને ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાનો અભાવ તે નિષ્કાંક્ષિત, (૩) ધર્મના ફલના સંદેહનો અભાવ તે નિર્વિચિકિત્સા, (૪) તત્ત્વાર્થમાં મૂઢદષ્ટિનો અભાવ તે અમૂઢદષ્ટિ, (૫) ગુણવાનની પ્રશંસાપૂર્વક ગુણની વૃદ્ધિ કરવી તે ઉપવૂહા, (૬) ધર્મથી ચલિત થનારન સ્થિર કરવું તે સ્થિરીકરણ, (૭) સાધર્મિકોની સેવા—ભક્તિ તે વાત્સલ્ય અને (૮) જિનશાસનની પ્રભાવના—ઉદ્યોત કરવો. આ આઠ આચાર દર્શનના છે. (૨), નોદર્શનાચાર તે ચારિત્રાદિ. ચારિત્રાચાર સમિતિ અને ગુપ્તિરૂપ આઠ પ્રકારે છે. કહ્યું છે:—

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
જ્ઞાનાદ્યા-
ચારા:
પ્રતિમા
સામાયિકં
ચ
૮૪ સૂત્રમ્

॥ ૧૧૨ ॥

પણિહાણજોગજુતો, પંચહિં સમિર્દિહિં તીહિં ગુત્તીહિં । એસ ચરિત્તાયારો, અટ્ટવિહો હોઈ નાયવ્વો ॥૩૪॥

પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિવંડે ચિત્તની સ્થિરતામાં યોગના મુખ્ય વ્યાપાર યુક્ત આઠ આચાર ચારિત્રના જાણવા. (૩), નોચારિત્રાચાર તે તપાચાર વગેરે. તેમાં તપાચાર બાર પ્રકારે છે. કહ્યું છે કે—

બારસવિહંમિવિ તવે, સર્વિંભતરવાહિરે કુસલદિટ્ટે । અગિલાઈ અણાજીવી, નાયવ્વો સો તવાયારો ॥૩૪॥

કુશલ પુરુષોણ જોયેલ [કહેલ] અભ્યંતર સહિત બાહ્ય બાર પ્રકારના તપને વિષે પળ ગ્લાનિ રહિતપણા આજીવિકાની ઇચ્છા રહિત—આશંસા વિના જે [તપ કરે છે] તે જ તપાચાર જાણવો. (૪), વીર્યાચાર એટલે જ્ઞાનાદિને વિષે શક્તિનું ગોપન કરવું—શક્તિને છુપાવવી નહિ તેમજ શક્તિનું ઉછંધન પણ કરવું નહિ. કહ્યું છે:—

અણિગૂહિયવલવિરિઓ, પરક્કમઈ જો જહુત્તમાઉતો । જુંજઈ ય જહાથામં, નાયવ્વો વીરિયાયારો ॥૩૫॥

પ્રગટવલ—વીર્યવિશિષ્ટ અને ઉપયોગવાળો—સાવધાન થયો થકો જે યથોક્ત (જ્ઞાનાદિ) પ્રત્યે પરાક્રમ કરે છે અને યથા-શક્તિ જોડાય છે તે વીર્યાચાર જાણવો. (૫). હવે વીર્યાચારનું જ વિશેષ કથન કરવા માટે છ સૂત્રોને કહે છે—‘દો પડિમે’-ત્યાદિ૦ પ્રતિજ્ઞા પર્યંત સ્વીકાર તે પ્રતિમા, પ્રશસ્તભાવરૂપ શાંતિ તે સમાધિ, તેની પ્રતિમા તે સમાધિપ્રતિમા. દશશ્રુતસ્કંધ સૂત્રમાં આ સમાધિપ્રતિમા બે ભેદવાળી કહેલી છે. શ્રુતસમાધિપ્રતિમા અને સામાયિકાદિચારિત્રસમાધિપ્રતિમા. (૧) સમાધિપ્રતિમા, (૨) ઉપધાન—તપ તેની પ્રતિમા તે ઉપધાનપ્રતિજ્ઞા, તે ભિક્ષુની બાર પ્રતિમા અને શ્રાવકની ઇગ્યાર પ્રતિમારૂપ છે. (૧), વિવેચન—વિવેક

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૧૩ ॥

અર્થાત્ ત્યાગ, તે અંતરંગ કષાયાદિનો અને અનુચિત બાહ્ય-ગણ (ગચ્છ), શરીર, માતપાળી વિગેરેનો ત્યાગ, તેની પ્રતિજ્ઞા તે વિવેક-પ્રતિમા, કાયોત્સર્ગનું કરવું તે વ્યુત્સર્ગપ્રતિમા. (૨), પ્રત્યેક પૂર્વાદિ ચાર દિશામાં ક્રમશઃ ચાર પ્રહર કાયોત્સર્ગ કરવારૂપ બે અહોરાત્રના પ્રમાણવાળી જે પ્રતિમા તે મદ્રાપ્રતિમા. સુમદ્રાપ્રતિમા પણ એ જ પ્રકારે સંભવે છે, કારણ કે શાસ્ત્રમાં ન જોયેલ હોવાથી તેનું વર્ણન કર્યું નથી. (૩), મહામદ્રા પણ તેમજ જાણવી. વિશેષ કહે છે-અહોરાત્ર (આઠ પ્રહર) પ્રત્યેક દિશામાં ક્રમશઃ કાયોત્સર્ગરૂપ ચાર અહોરાત્ર પ્રમાણવાળી જે પ્રતિમા તે મહામદ્રા અને સર્વતોમદ્રા તો પ્રત્યેક દશ દિશાઓમાં ક્રમશઃ અહોરાત્ર કાયોત્સર્ગરૂપ દશ અહોરાત્ર પ્રમાણવાળી છે. (૪), મોકપ્રતિમા તે પ્રસવણપ્રતિમા, તે કાઠના ભેદવડે નાની અને મોટી હોય છે. વ્યવહારસૂત્રમાં તે માટે કહ્યું છે—‘ રુદ્ધિયં ણં મોયપડિમં પડિવણ્ણસ્સે ’ ત્યાદિ. આ મોકપડિમા દ્રવ્યથી પ્રસવણ વિષયવાળી, ક્ષેત્રથી ગામ વગેરેથી વહાર, કાલથી શરદ્ અને ગ્રીષ્મ ઋતુમાં સ્વીકારાય છે, જો ભોજન કરીને સ્વીકારાય તો ચતુર્દશ ભક્ત(હ ઉપવાસ)વડે સમાપ્ત કરાય છે, જો ભોજન ન કરીને સ્વીકારાય તો સોઠ ભક્ત(સાત ઉપવાસ)વડે સમાપ્ત કરાય છે, ભાવથી તો દિવ્યાદિ(દેવ મનુષ્ય વગેરે)ના ઉપસર્ગનું સહન કરવું, તે ક્ષુદ્ધક (નાની) પ્રતિમા, એમ જ મોટી પતિમા પણ જાણવી. વિશેષ કહે છે-જો ભોજન કરીને સ્વીકારાય તો સોઠ ભક્તવડે સમાપ્ત કરાય છે અને ભોજન વિના જો સ્વીકારાય તો અઠાર ભક્તવડે સમાપ્ત કરાય છે. (૫), યવની જેમ મધ્ય છે જેણીનો તે યવમધ્યા, ચંદ્રની માફક કઢાની વૃદ્ધિ અને હાનિવડે જે પ્રતિમા તે ચંદ્રપ્રતિમા, તે આ પ્રમાણે-શુક્લપક્ષના પડવાને દિવસે એક કવલ (કોઠિયો) આહાર કરીને, ત્યારપછી દિન દિન પ્રત્યે એકેક કવલની વૃદ્ધિવડે પૂર્ણિમાના દિવસે પંદર કવલ આહાર કરે, અને કૃષ્ણપક્ષના પડવાને દિવસે પંદર કવલનો આહાર કરીને

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૩
જ્ઞાનાદ્યા-
ચારાઃ
પ્રતિમા
સામાયિકં
ચ
૮૫ સૂત્રમ્

॥ ૧૧૩ ॥

પ્રત્યેક દિવસે અકેક કવલની હાનિવડે યાવત્ અમાવાસ્યાના દિવસે એક કવલ આહાર કરે તે યવમધ્યાચંદ્રપ્રતિમા. જે પ્રતિમામાં કૃષ્ણપક્ષના પડવાને દિવસે પંદર કવલ આહાર કરીને અકેક કવલની હાનિવડે અમાવાસ્યાને દિવસે એક કવલ અને શુક્રપક્ષના પડવાને દિવસે એક જ કવલ આહાર કરીને ત્યારપછી પુનઃ અકેક કવલની વૃદ્ધિવડે યાવત્ પૂર્ણિમાને દિવસે પંદર કવલ આહાર કરે, એટલે કે વજ્રની જેમ મધ્યભાગ જેળીમાં જીળો હોય તે વજ્રમધ્યાચંદ્રપ્રતિમા. એવી રીતે ભિક્ષાદિને વિષે પણ જાણવું. (૬). પ્રતિમાઓ સામાયિકવાળાઓને હોય છે, આ કારણથી સામાયિકને કહે છે-‘દુવિહે’ ત્યાદિ. સમ-જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનો, આય-લાભ તે સમાય, તે જ સામાયિક છે. તે સામાયિક અગારવાન્-ગૃહસ્થ અને અનગાર-સાધુરૂપ સ્વામીના ભેદથી દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિરૂપ બે પ્રકારે છે. (સૂ. ૮૪) જીવધર્મના અધિકારમાં જીવના બીજા ધર્મોને ‘ દોણહં ઉવવાણ ’ ઇત્યાદિ ચોવીશ સૂત્રવડે કહે છે—

દોણહં ઉવવાણ પં. તં. —દેવાણ ચેવ નેરઙ્ગયાણ ચેવ ૧, દોણહં ઉવ્વટ્ટણા પં. તં. —ણેરઙ્ગયાણ ચેવ ભવણવાસીણ ચેવ ૨, દોણહં ચયણે પં. તં. —જોઙ્ગસિયાણ ચેવ વેમાણિયાણ ચેવ ૩, દોણહં ગબ્ભવ-ક્રંતી પં. તં. —મણુસ્સાણ ચેવ પંચેંદિયતિરિક્ખજોણિયાણ ચેવ ૪, દોણહં ગબ્ભત્થાણં આહારે પં. તં. —મણુસ્સાણ ચેવ પંચેંદિયતિરિક્ખજોણિયાણ ચેવ ૫, દોણહં ગબ્ભત્થાણં સુહી પં. તં. —મણુસ્સાણ ચેવ

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૧૪ ॥

પંચેંદિયતિરિક્ષ્વજોણિયાણ ચેવ ૬, એવં નિવ્વુઢ્ઠી ૭, વિગુઢ્વણા ૮, ગતિપરિયા ૯, સમુઘાતે ૧૦, કાલસં-
જોગે ૧૧, આયાતી ૧૨, મરણે ૧૩, દોણહં છવિપઢ્વા પં૦ તં૦-મણુસ્સાણ ચેવ પંચિંદિયતિરિક્ષ્વજોણિયાણ
ચેવ ૧૪, દો સુક્કસોણિતસંભવા પં૦ તં૦-મણુસ્સા ચેવ પંચિંદિયતિરિક્ષ્વજોણિયા ચેવ ૧૫, દુવિહા
ઠિતિ પં૦ તં૦-કાયઢ્ઠિતી ચેવ ભવઢ્ઠિતી ચેવ ૧૬, દોણહં કાયઢ્ઠિતી પં૦ તં૦-મણુસ્સાણં ચેવ પંચિં-
દિયતિરિક્ષ્વજોણિયાણ ચેવ ૧૭, દોણહં ભવઢ્ઠિતી પં૦ તં૦-દેવાણ ચેવ નેરઙ્ગયાણ ચેવ ૧૮, દુવિહે
આઝણ પં૦ તં૦-અઢ્ઢાઝણ ચેવ ભવાઝણ ચેવ ૧૯, દોણહં અઢ્ઢાઝણ પં૦ તં૦-મણુસ્સાણ ચેવ પંચેંદિય-
તિરિક્ષ્વજોણિયાણ ચેવ ૨૦, દોણહં ભવાઝણ પં૦ તં૦-દેવાણ ચેવ નેરઙ્ગયાણ ચેવ ૨૧, દુવિહે કમ્મે
પં૦ તં૦-પદેસકમ્મે ચેવ અણુભાવકમ્મે ચેવ ૨૨, દો અહાઝયં પાલેંતિ તં૦- દેવચ્ચેવ નેરઙ્ગયચ્ચેવ ૨૩,
દોણહં આઝયસંવટ્ઠણ પં૦ તં૦-મણુસ્સાણ ચેવ પંચિંદિયતિરિક્ષ્વજોણિયાણ ચેવ ૨૪ । સૂ૦ ૮૫

મૂલાર્થઃ—બે(પ્રકારના) જીવોનો ઉપપાત કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે—દેવોનો અને નારકોનો. (૧), બે પ્રકારના જીવોની
ઉદ્વર્તના (મરણ) કહેલ છે તે આ—નૈરયિકોની અને ભવનવાસીઓની. (૨), બે પ્રકારના જીવોનું ચ્યવન કહેલ છે, તે આ—જ્યો-

૦ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૩
ઉપપાતોદ્-
વર્તનચ્ય
વનાદિ
૮૫ સૂત્રમ્

॥ ૧૧૪ ॥

તિષ્કોનું અને વૈમાનિકોનું. (૩), બે પ્રકારના જીવોની ગર્ભને વિષે વ્યુત્ક્રાંતિ-ઉત્પત્તિ કહેલ છે, તે આ-મનુષ્યોની અને પંચેન્દ્રિય-તિર્યગ્યોનિકોની. (૪), બે પ્રકારના ગર્ભસ્થ જીવોને આહાર કહેલ છે, તે આ-મનુષ્યોને અને પંચેન્દ્રિયતિર્યચ્યોનિકોને. (૫), બે પ્રકારના ગર્ભસ્થ[ગર્ભમાં રહેલાઓના શરીર]ની વૃદ્ધિ કહેલ છે, તે આ-મનુષ્યોની અને પંચેન્દ્રિયતિર્યચ્યોની. (૬), એવી રીતે નિર્વૃદ્ધિ-શરીરની હાનિ. (૭), વિકુર્વણા. (૮), ગતિપર્યાય-ગર્ભમાંથી બહાર જવું. (૯), સમુદ્ઘાત-મારણાંતિકાદિ. (૧૦), કાલવડે કરાયેલી(ગર્ભની) અવસ્થા. (૧૧), ગર્ભથકી નીકળવું-જન્મવું. (૧૨), મરણ. (૧૩), જાણવા. બેને ચામડીવાળા સંધિના બંધનો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-મનુષ્યોને અને પંચેન્દ્રિયતિર્યચ્યોને. (૧૪), બે શુક્ર(વીર્ય) અને શોણિત(રુધિર)વડે ઉત્પત્તિવાળા કહેલ છે, તે આ-મનુષ્યો અને પંચેન્દ્રિયતિર્યચ્યો. (૧૫), બે પ્રકારે[જીવની] સ્થિતિ કહેલી છે, તે આ-કાયસ્થિતિ અને ભવસ્થિતિ. (૧૬), બેની કાયસ્થિતિ કહેલી છે, તે આ-મનુષ્યોની અને પંચેન્દ્રિયતિર્યચ્યોની. (૧૭), બેની ભવસ્થિતિ કહેલી છે, તે આ-દેવોની અને નારકોની. (૧૮), બે પ્રકારે આયુષ્ય કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-કાલપ્રધાન આયુષ્ય અને ભવપ્રધાન આયુષ્ય. (૧૯), બેનો અદ્વાયુ-કાલપ્રધાન આયુષ્ય કહેલ છે, તે આ-મનુષ્યોને અને પંચેન્દ્રિયતિર્યચ્યોને. (૨૦), બેનું ભવપ્રધાન આયુષ્ય કહેલ છે, તે આ-દેવોનું અને નારકોનું. (૨૧), બે પ્રકારે કર્મ કહેલ છે, તે આ-પ્રદેશકર્મ અને અનુભવ કર્મ. (૨૨), બે યથાયુ (જેવી રીતે વાંધ્યું હોય તેવી રીતે આયુષ્ય પાળે છે-ભોગવે છે) કહેલ છે, તે આ-દેવો અને નારકો. (૨૩), બેનું આયુષ્ય સંવર્ત્તક(ઉપક્રમવાળું) કહેલ છે, તે આ-મનુષ્યોનું અને પંચેન્દ્રિયતિર્યચ્યોનું (૨૪).

ટીકાર્થ:-આ સૂત્રો સુગમ છે. વિશેષ રૂપે-‘દોષદં’તિ° બે પ્રકારના જીવ સ્થાનકનું ઉત્પન્ન થવું તે ઉપપાત. ગર્ભ અને સંમૂર્ણન-

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસ્ત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૧૫ ॥

લક્ષણ જન્મના બે પ્રકાર છે તેથી આ વિલક્ષણ (જુદું) જન્મવિશેષ છે. દીવ્યન્તિ ઇતિ દેવાઃ-દીપે છે તે દેવો. ચાર નિકૌંચિના દેવો અને પૂર્વની માફક કહેલ નારકોનો જ ઉપપાત-ઉપજવું થાય છે. (૧), ઉદ્વર્તવું તે ઉદ્વર્તના અર્થાત્ દેવાદિનાં શરીરથી નીકળવું-મરણ જાણવું. તે નૈરયિકો અને ભવનવાસી દેવોને જ એ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરાય છે કારણ કે મનુષ્યાદિને તો મરણ જ કહેવાય છે. નારકોની તથા ભવનોને વિષે-અધોલોકમાં રહેલા દેવોના આવાસ વિશેષોમાં વસવાનો સ્વભાવ છે જેઓનો તે ભવનવાસીઓની ઉદ્વર્તના છે. (૨), જ્યોતિષ્કો અને વૈમાનિકોનું મરણ તે ચ્યવન કહેવાય છે. જ્યોતિષ્ણુ-નક્ષત્રોમાં ઉત્પન્ન થયેલ તે જ્યોતિષ્કો. આ પ્રમાણે શબ્દવ્યુત્પત્તિ છે, પણ પ્રવૃત્તિના નિમિત્તનો આશ્રય કરવાથી તો જ્યોતિષ્કો ચંદ્ર વગેરે છે. ઊર્ધ્વ-લોકમાં વર્તનારા-વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થનારા સૌધર્માદિવાસી દેવો, તે વૈમાનિકો. તે બન્નેનું (મરણ) ચ્યવન કહેવાય છે. (૩), ગર્ભ-ગર્ભાશયમાં જે ઉત્પત્તિ તે ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિ, મનુના અપત્યો-સંતાનો તે મનુષ્યો તેઓની અને જે તિચ્છાં જાય છે તે તિર્યંચો, તેઓના સંબંધવાળી યોનિ-ઉત્પત્તિનું સ્થાન છે જેઓને તે તિર્યંચયોનિકોની ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિ થાય છે. તે તિર્યંચયોનિકો એકેન્દ્રિય વગેરે પણ હોય છે, માટે વિશેષણવિશિષ્ટ કહે છે કે-પંચેન્દ્રિયવિશિષ્ટ તિર્યંચયોનિકોની ગર્ભથી ઉત્પત્તિ હોય છે. (૪), ગર્ભમાં રહેલા બન્ને (મનુષ્ય-તિર્યંચ)ને આહાર હોય છે, બીજા (દેવ-નારક)ને ગર્ભનો જ અભાવ હોય છે. (૫), બુદ્ધિ-શરીરનું વધવું.

૧ ભવનવાસો શબ્દથી વ્યંતરોનું પણ ગ્રહણ થાય છે, કારણ કે તેઓના નગરો પણ અધોલોકમાં છે. અહિં બે સ્થાનકનો અધિકાર હોવાથી વ્યંતરનો અંતર્ભાવ કરેલ છે.

૨ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૩
ઉપપાતોદ્-
વર્તનચ્ય-
વનાદિઃ
૮૫ સૂત્રમ્

॥ ૧૧૫ ॥

(૬), વાત, પિત્ત વિગેરેથી હાનિ થાય છે તે નિવૃદ્ધિ. 'નિવૃદ્ધિ' શબ્દમાં 'નિ' શબ્દનો અર્થ અભાવ છે. 'નિર્વરા કન્યા'—પતિના અભાવવાળી કન્યાની માફક. (૭), વૈક્રિયલબ્ધિવાળા (મનુષ્ય—તિર્યંચો)ને વિકુર્વણા હોય છે. (૮), ગતિપર્યાય—ચાલવું અથવા મરીને ગત્યંતરમાં ગમન કરવારૂપ અથવા વૈક્રિયલબ્ધિવાળો ગર્ભમાંથી નીકળીને પ્રદેશોવડે બહાર સંગ્રામ કરે છે તે ગતિપર્યાય. શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં કહ્યું છે—'જીવે ણં ભંતે ! ગબ્ભગણ સમાણે ણેરહણસુ ઉવવજ્જેજ્ઞા ? ગોયમા ! અત્થેગહણ ઉવવજ્જેજ્ઞા અત્થેગહણ નો ઉવવજ્જેજ્ઞા, સે કેણટ્ટેણં ? , ગોયમા ! સે ણં સન્ની પંચિંદિણ સવ્વાહિં પજ્જત્તીહિં પજ્જત્તણ વીરિયલદ્ધીણ વિઉન્નિવિઅલદ્ધીણ પરાણીયં આગતં સોચ્છા ણિસમ્મ પણસે નિચ્છુબ્ભઈ ૨ વેઉન્નિવિયસમુગ્ધા-ણં સમોહન્રઈ ૨ ચાઉરંગિણિં સેણં વિઉન્નવઈ ૨ ચાઉરંગિણીણ સેણાણ પરાણીણં સદ્ધિં સંગામં સંગામેઈ ' ત્યાદિં [પ્રશ્ન] હે ભદંત ! જીવ ગર્ભમાં રહ્યો થકો નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય ? [ઉત્તર] હે ગૌતમ ! કોઈ એક ઉત્પન્ન થાય અને કોઈ એક ઉત્પન્ન ન થાય. [પ્ર૦] તે શા માટે એમ કહો છો ? [ઉ૦] ગૌતમ ! તે સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિય, સર્વ પર્યાપ્તિવડે પર્યાપ્તિક, પર—અન્યની સેનાને આવેલી સાંભળીને, વિચારીને વીર્યલબ્ધિવડે અને વૈક્રિયલબ્ધિવડે પ્રદેશોને બહાર કાઢે, કાઢીને વૈક્રિય-સમુદ્ઘાતવડે નવાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, ગ્રહણ કરીને ચાર અંગવાળી સેનાની વિકુર્વણા કરે અને વિકુર્વણા કરીને ચાર અંગ-

૧. પ્રત્યંતરમાં 'નિવૃદ્ધિ' શબ્દ છે અને ત્યાં નિરુદરા કન્યાનું દૃષ્ટાંત આપેલ છે. ત્યાં નિર્ શબ્દ અભાવાર્થક છે. અથવા નિર્ધનો રાજા પળ કહેવાય છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૧૬ ॥

વાલી સેનાવડે અન્યની સેના સાથે સંગ્રામ કરે છે. (૯), સમુદ્ધાત-મારણાન્તિક વગેરે. (૧૦), કાલસંયોગ-કાલવડે કરાયેલી અવસ્થા. (૧૧), આયાતિ-ગર્ભથી નીકળવું. (૧૨), મરણ-પ્રાણનો ત્યાગ. (૧૩), 'દોણ્હં છવિપત્ત'ત્તિં બંનેના 'છવિ'ત્તિં મતુપ્ પ્રત્યયના લોપથી ચામડીવાળા 'પત્ત'ત્તિં પર્વો-સંધિનાં બંધનો છે, 'છવિયત્ત'ત્તિં એવો પાઠ છે ત્યાં ચામડીના યોગ(સંબંધ)થી છવિ તે જ છવિક, તે 'અત્ત'ત્તિં આત્મા-શરીર અર્થાત્ છવિકાત્મક શરીર, 'છવિપત્ત'ત્તિં આ પાઠાંતરમાં પ્રાપ્ત થયેલ ચામડી એવો અર્થ છે. ગર્ભસ્થ મનુષ્ય અને તિર્યંચોનો પાંચમા સૂત્રથી ચૌદમા સૂત્ર સુધીનો સંબંધ જોડવો. (૧૪), 'દો સુકે'ત્યાદિં બેની (મનુષ્ય અને પંચેન્દ્રિયતિર્યંચની) વીર્ય અને રુધિરવડે ઉત્પત્તિ થાય છે. (૧૫), 'કાયટ્ટિત્તિ'ત્તિં કાય-નિકાયમાં પૃથ્વી વગેરેની માફક અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી સામાન્યરૂપે રહેવું તે કાયસ્થિતિ, ભવને વિષે સ્થિતિ અથવા ભવરૂપ સ્થિતિ તે ભવસ્થિતિ અર્થાત્ ભવકાલસ્વરૂપ. (૧૬), 'દોણ્હં'ત્તિં બંનેની (મનુષ્ય અને પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોની) સાત અથવા આઠ ભવગ્રહણરૂપ કાયસ્થિતિ હોય. પૃથ્વીકાયિક વગેરેની પણ કાયસ્થિતિ છે. [મૂલ પાઠમાં] પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ શબ્દવડે પૃથ્વી આદિનો નિષેધ જાણવો નહિ, કારણ કે સૂત્રોનું અયોગ્યનું નિષેધ કરવાપણું છે. (૧૭), 'દોણ્હે'ત્યાદિં દેવાદિની ફરીને દેવત્વાદિમાં ઉત્પત્તિ ન હોવાથી દેવ અને નારકોને ભવસ્થિતિ જ હોય છે. (૧૮), 'દુવિહે'ત્યાદિં અદ્વા-કાલ, કાલપ્રધાન આયુષ્ય અર્થાત્ આયુર્કર્મવિશિષ્ટ અદ્વાયુષ્ય. વર્તમાન ભવનો નાશ થયે છોતે કાલાંતરમાં અનુગામી-જેમ મનુષ્યના આયુષ્યની માફક પાછલ જનારં,

૧. પન્નવણા સૂત્રના કાયસ્થિતિપદમાં એકેન્દ્રિયાદિની કાયસ્થિતિ કહેલ છે.

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૩
ઉપપાતોદ્-
વર્તન-
ચ્યવનાદિઃ
૮૫ સૂત્રજ્ઞ

॥ ૧૧૬ ॥

કોઈને પળ ભવનો નાશ થયે છતે પળ દૂર થતું નથી પરંતુ ઉત્કૃષ્ટથી સાત અથવા આઠ ભવ માત્ર કાલ પર્યંત અનુવર્તે છે— સાથ રહે છે, તથા ભવપ્રધાન આયુષ્ય તે ભવાયુષ્ય. તે ભવનો નાશ થયે છતે જ દૂર જાય છે પરંતુ કાલાંતરમાં (બીજા ભવમાં) દેવના આયુષ્યની માફક સાથે જતું નથી. (૧૯), ‘દોળ્હ’ મિત્યાદિ૦ જે સૂત્ર કહેવાઈ ગયેલ અર્થવાળા છે. (૨૦-૨૧), ‘દુવિદ્દે કમ્મે’— ઇત્યાદિ૦ જે કર્મના પુદ્ગલો (દલિકો) જ વેદાય છે, પરંતુ જેવી રીતે બાંધેલ રસ તેવી રીતે નથી વેદાતો ઇટલે કર્મના પ્રદેશ માત્રપણાવડે વેદવા યોગ્ય કર્મ તે પ્રદેશકર્મ, તેમ જ જે કર્મનો જેમ બાંધેલ રસ તેમજ ભોગવાય છે અર્થાત્ કર્મના અનુભવ(રસ)થી વેદવા યોગ્ય જે કર્મ તે અનુભવકર્મ છે. (૨૨), ‘દો’ ઇત્યાદિ૦ જેવી રીતે બાંધેલું આયુષ્ય તે યથાયુષ્ય, તેને તેવી રીતે ભોગવે છે, ઉપક્રમ થતો નથી તે યથાયુષ્ય.

દેવા નેરઙ્ગયાવિ ય, અસંખવાસાઁ યા ય તિરિમણુઆ । ઉત્તમપુરિસા ય તહા, ચરમસરીરા ય નિરુવકમા ॥૩૬

દેવો, નારકો, અસંખ્ય વર્ષવાળા તિર્યંચો, મનુષ્યો, ઉત્તમ (શલાકા) પુરુષો અને ચરમ શરીરવાળા જીવો નિરુપક્રમ આયુષ્યવાળા છે, આ વચન સત્ય હોવા છતાં પણ અહિં જે સ્થાનનું વર્ણન ચાલતું હોવાથી અનુરોધને અંગે દેવ અને નારકનું કથન કરેલ છે. (૨૩), ‘દોળ્હ’ મિત્યાદિ૦ સંવર્ત્તું (ઘટતું) તે સંવર્ત્ત, તે જ સંવર્ત્તક અર્થાત્ ઉપક્રમ, આયુષ્યનો જે સંવર્ત્તક તે આયુષ્ય સંવર્ત્તક છે. (૨૪). પર્યાયના અધિકારથી નિયત ક્ષેત્રના આશ્રિતપણાથી ક્ષેત્રવડે કથન કરવા યોગ્ય પુદ્ગલોને કહેવાને ઇચ્છતા ‘જંબુદ્વીપે’ ઇત્યાદિ સૂત્રવડે ક્ષેત્રના વિષયને કહે છે—

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૧૭ ॥

જંબૂદ્વીવે દીવે મંદરસ્સ પઞ્ચયસ્સ ઉત્તરદાહિણેણં દો વાસા [પં૦ તં૦]—બહુસમતુલ્લા અવિસેસ-
મણાણત્તા અન્નમન્નં ણાતિવટ્ટંતિ આયામવિક્ખવંભસંઠાણપરિણાહેણં તં૦—ભરહે ચેવ ઇરવણ ચેવ, ઇવ-
મેણમહિલાવેણં હિમવણ ચેવ હેરન્નવતે ચેવ, હરિવાસે ચેવ રમ્મયવાસે ચેવ ૧, જંબૂદ્વીવે દીવે
મંદરસ્સ પઞ્ચયસ્સ પુરચ્છિમપચ્છત્થિમેણં દો સિત્તા [પં૦ તં૦]—બહુસમતુલ્લા અવિસેસ જાવ પૂઞ્વ-
વિદેહે ચેવ અવરવિદેહે ચેવ, જંબૂમંદરસ્સ પઞ્ચયસ્સ ઉત્તરદાહિણેણં દો કુરાઓ [પં૦ તં૦]—બહુ-
સમતુલ્લાઓ જાવ દેવકુરા ચેવ ઉત્તરકુરા ચેવ, તત્થ ણં દો મહતિમહાલયા મહાદુમા [પં૦ તં૦]—
બહુસમતુલ્લા અવિસેસમણાણત્તા અન્નમન્નં ણાઙ્ગવટ્ટંતિ આયામવિક્ખવંભુચ્છત્તોઽવેહસંઠાણપરિણા-
હેણં તં૦—કૂડસામલી ચેવ જંબૂ ચેવ સુદંસણા । તત્થ ણં દો દેવા મહિટ્ઠિયા જાવ મહાસોક્ખા પલ્લિ-
ઓવમટ્ઠિતીયા પરિવસંતિ તં૦—ગરુલે ચેવ વેણુદેવે અણાહિતે ચેવ જંબૂદ્વીવાહિવતી ૨ । સૂ૦ ૮૬

મૂલાર્થ:—જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના મધ્યમાં મેરુપર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશાએ બે વર્ષ (ક્ષેત્ર) કહેલ છે, તે આ—અત્યંત
સમતુલ્ય અને અવિશેષ—સમાન, નાના પ્રકારપણાથી રહિત છે તેમ જ એક બીજાને ઉછંગવન કરતા નથી. [તેનાં કારણો કહે છે]—

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
ભરતાદિ-
ક્ષેત્રસ્વરૂપમ્
૮૬ સૂત્રમ્

॥ ૧૧૭ ॥

લંબાઈ, પહોળાઈ, આકાર અને પરિધિવડે સરખા છે. તે કહે છે—ભરત અને ઈરવત, એવી રીતે આ અભિલાપવડે હૈમવત અને હૈરણ્યવત બન્ને સરખા છે, હરિવર્ષ અને રમ્યકૃર્ષ પળ સમાન છે. (૧). જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના મધ્યમાં મેરુપર્વતની પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશાએ બે ક્ષેત્ર [કહેલ છે, તે આ] અત્યંત સમતુલ્ય અને અવિશેષ છે, યાવત્ લંબાઈ વગેરેથી સરખા છે. તે પૂર્વવિદેહ અને પશ્ચિમવિદેહ. જંબૂદ્વીપના મેરુપર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશાએ બે કુરુક્ષેત્ર [કહેલ છે, તે આ] અત્યંત સમતુલ્ય અને વિશેષ રહિત, યાવત્ લંબાઈ વગેરેથી સરખા છે. તે દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ. તે બન્ને ક્ષેત્રોમાં અતિશય મોટા બે વૃક્ષો [કહેલા છે, તે આ] અત્યંત સમતુલ્ય અને વિશેષ રહિત—નાના પ્રકારપણાથી રહિત, પરસ્પર એક બીજાને ઉછંઘન કરતા નથી તેમ જ લંબાઈ, પહોળાઈ, ઊંચાઈ, ઊંડાઈ, સંસ્થાન (આકાર) અને પરિધિવડે સમાન છે, તે આ પ્રમાણે—કૂટશાલ્મલી અને જંબૂ—સુદર્શન. તે વૃક્ષોને વિષે મહાદ્વિક યાવત્ મહાસૌખ્યવાળા અને એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા બે દેવો વસે છે. તે દેવોના નામ આ પ્રમાણે—ગરુડ—સુપર્ણકુમાર જાતિનો વેણુદેવ અને જંબૂદ્વીપનો અધિપતિ અનાદૃત દેવ છે. (૨)

ટીકાર્થ:-આ સૂત્ર સુગમ છે, વિશેષ એ કે—અહિં જંબૂદ્વીપ પ્રકરણ છે. જંબૂદ્વીપ પરિપૂર્ણ ચંદ્રમંડલના આકારવાળો છે, તેની મધ્યમાં [રહેલ] મેરુની ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશાથી અનુક્રમે વર્ષ(ક્ષેત્રો)ને સ્થાપન કરીને, તે આ પ્રમાણે—

ભરહં હૈમવયંતિ ય, હરિવાસંતિ ય મહાવિદેહંતિ । રમ્મય ઇરન્નવયં, ઇરવયં ચેવ વાસાઈ ॥ ૩૭ ॥

૧ ભરત, ૨ હૈમવત, ૩ હરિવર્ષ, ૪ મહાવિદેહ, ૫ રમ્યકૃર્ષ, ૬ હૈરણ્યવત્ અને ૭ ઈરવત—આ સાત વાસક્ષેત્રો છે. પ્રજ્ઞાપકની અપેક્ષાએ આ પ્રત્યક્ષ દેસ્વાતો ભરત ક્ષેત્ર છે તેથી ઉત્તર દિશાએ ક્રમથી ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ વીજા હૈમવતાદિ ક્ષેત્રો વ્યવસ્થિત છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૧૮ ॥

મરતાદિ ક્ષેત્રોના અંતરોમાં વર્ષધર પર્વતોને સ્થાપીને, તે આ પ્રમાણે—

હિમવંત ૧ મહાહિમવંત ૨, પઞ્ચયા નિસદ્ધ ૩ નીલવંતા ય ૪। રૂપી ૫ સિહરી ૬ એએ, વાસહરગિરી મુણેયઘ્વા। ૩૮

૧ લઘુહિમવાન્, ૨ મહાહિમવાન્, ૩ નૈષધ, ૪ નીલવાન્, ૫ રૂક્મી અને ૬ શિશ્વરી—એ છ વર્ષધર પર્વતો પ્રજ્ઞાપકની અપેક્ષાએ ક્રમથી વ્યવસ્થિત જાણવા. એવી રીતે સર્વ જાણવું. મેરુપર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશામાં (અહિં ઉત્તરદક્ષિણયોઃ એ વાક્યમાં ‘એન’ પ્રત્યયના વિધાનથી ઉત્તરદક્ષિણેન આ રૂપ થાય છે.) જિનેશ્વરોએ બે ક્ષેત્ર કહેલ છે. સમતુલ્ય સમાન અર્થવાળો છે, પ્રમાણથી અત્યંત સમતુલ્ય છે. અવિશેષ—પર્વત, નગર અને નદી વગેરેથી કરેલ વિશેષ રહિત, અનાનાત્વ—અવસર્પિણી વગેરેથી કરેલ આયુષ્યાદિ ભાવના ભેદથી વર્જિત. (આ કથનનું તાત્પર્ય શું છે ?) એટલા માટે કહે છે—અન્યોઅન્ય એકબીજાને ઉછંધન કરતા નથી. કેવા કારણોથી ? તે કહે છે—લંબાઈપણે, પહોળાઈપણે, સંસ્થાન—પણછ ચડાવેલ ધનુષ્યના આકારે તેમજ પરિધિવડે. અહિં દ્વંદ્વ સમાસમાં એકવત્ત્ભાવ એટલે એકવચન કરવું, અથવા લંબાઈથી બહુ સમતુલ્ય છે, તે આ પ્રમાણે—મરતક્ષેત્રપર્યંત આ શ્રેણી—

ચોદસ ય સહસ્સાઈં, સયાઈં ચત્તારિ એગસયરાઈં । મરહદ્દુત્તરજીવા, છા ય કલા ઝુણિયા કિંચિ ॥૩૯॥

ચૌદ હજાર, ચાર સો એકોત્તેર યોજન અને ઉપર કિંચિત્ ન્યૂન છ કલા ઉત્તરમરતાર્દ્ધની જીવા છે. કલા એટલે યોજનનો

૧. હરકોઈ ક્ષેત્રની પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીની ઉત્કૃષ્ટ—વધારેમાં વધારે લંબાઈ તે ‘જીવા’ કહેવાય છે.

૨ સ્થાનક-
ધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૩
મરતાદિ-
ક્ષેત્રસ્વરૂપમ્
૮૬ સૂત્રમ્

॥ ૧૧૮ ॥

ઓગણીશમો ભાગ જાણવો. એવી રીતે ઈરવત ક્ષેત્રમાં જાણવું. તથા અવિશેષ-પહોળાઈથી બન્ને આ પ્રમાણે છે-પંચ સપ છઠ્ઠીસે, છઠ્ઠ કલા વિત્થહં 'ભરહવાસં' તિ. પાંચસો છવીસ યોજન અને છ કલા અધિક ભરતક્ષેત્ર પહોળું છે. એ જ પ્રમાણે ઈરવત ક્ષેત્રનું પણ પહોળાઈપણું જાણવું. અજાનાત્વ-બન્ને ક્ષેત્ર સંસ્થાનથી પરસ્પર સરખા છે. પરિધિ ઇટલે જીવા અને ધનુષ્ટનું જે પ્રમાણ તે પરિધિ. તેમાં જીવાનું પ્રમાણ ઉપર કહેલું છે, ધનુષ્ટનું પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે જાણવું.

ચોદ્સ ય સહસ્સાઈ, પંચેવ સયાઈ અટ્ટવીસાઈ । ઇગારસ ય કલાઓ, ધણુપુટું ઉત્તરદ્વસ્સ ॥ ૪૦ ॥

ચૌદ હજાર પાંચસો અઠ્યાવીશ યોજન અને અગ્યાર કલા અધિક ઉત્તર ભરતાર્દનું ધનુષ્ટ છે. જેમ ભરતનું કહ્યું તેમ ઈરવતનું પણ જાણી લેવું. અથવા બહુસમતુલ્ય વગેરે પદો એકાર્થવાળા છે. અતિશયાર્થપણું હોવાથી પુનરુક્તિ દોષ નથી. કહ્યું છે કે-અનુવાદ, આદર, વીપ્સા-બે વાર ઉચ્ચાર, અતિશયાર્થ, વિનિયોગ હેતુ, અસૂયા-ગુણમાં દોષનું આરોપણ, કંડક સંભ્રમ, વિસ્મય, ગણના અને સ્મરણ-આ અર્થોમાં પુનરુક્તિ દોષ નથી. તે બે ક્ષેત્રો, આ પ્રમાણે-‘ ભરહે ચેવ ’ ત્યાદિ. ‘ ઉત્તર-દાહિણેણ ’ આ પાઠને યથાસંખ્ય (ક્રમ) ન્યાયનો આશ્રય ન કરવાથી અને યથાસત્તિ (જેમ રહેલ છે તેમ) ન્યાયનો આશ્રય કરવાથી. જંબૂદ્વીપના દક્ષિણ ભાગમાં ભરત, હેમવાન્ પર્વત પર્યંત છે, અને જંબૂદ્વીપના ઉત્તર ભાગમાં શિખરી પર્વત પર્યંત ઈરવત ક્ષેત્ર છે. ‘ એવ ’ મિતિ. ભરત અને ઈરવતની માફક આ અભિલાપવડે ‘ જંબૂદ્વીવે દીવે મંદરસ્સે ’ ત્યાદિ. શબ્દના ઉચ્ચારવડે

૧ હરકોઈ ક્ષેત્રનો ‘ જીવા ’ના પૂર્વ અને પશ્ચિમના છેડારૂપ સીમાવડે સમુદ્ર સુધી પહોંચતો જે પરિધિ તે ‘ ધનુષ્ટ ’ કહેવાય છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞપ્ત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૧૯ ॥

બીજા બે સૂત્ર કહેવાં. તે બેમાં આ વિશેષ છે કે 'હેમવાળે ચેવે' ત્યાદિ. હેમવંત ક્ષેત્ર (મેરુની) દક્ષિણ દિશાએ હિમવાન્ અને મહા-
હિમવાન્ પર્વતની મધ્યમાં છે, હૈરણ્યવતક્ષેત્ર મેરુની ઉત્તર દિશાએ રુક્મી અને શિશ્વરી પર્વતની મધ્યમાં છે, હરિવર્ષક્ષેત્ર મેરુની
દક્ષિણ દિશાએ મહાહિમવાન્ અને નિષધપર્વતની મધ્યમાં છે, રમ્યકર્ણ મેરુની ઉત્તરદિશાએ નીલવાન્ અને રુક્મીપર્વતના મધ્યમાં
છે. (૧). 'જંબૂદ્વીપે' ત્યાદિ. 'પુરચ્છિમપચ્ચત્થિમેળં' ત્તિ. પુરસ્તાત્ પૂર્વદિશામાં, પશ્ચાત્-પશ્ચિમ દિશામાં યથાક્રમે પૂર્વ
એવો વિદેહ તે પૂર્વવિદેહ, એમ જ અપર (પશ્ચિમ) વિદેહ, આ બન્નેનું લંબાઈ વિગેરેનું વર્ણન અન્ય ગ્રંથોથી જાણવું. 'જંબૂ' -
ઇત્યાદિ. મેરુની દક્ષિણ દિશાએ દેવકુરુ અને ઉત્તર દિશાએ ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્ર છે. તે બન્નેમાં પહેલો દેવકુરુ હાથીના દાંતના આકાર-
વાળા વિદ્યુત્પ્રભ અને સૌમનસ નામના બે વક્ષસ્કાર પર્વતવડે ઘેરાયેલો છે, બીજો ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્ર તો ગંધમાદન અને માલ્યવાન્ પર્વતવડે
ઘેરાયેલ છે. આ દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ અર્ધચંદ્રને આકારે છે અને દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશામાં વિસ્તૃત-વિસ્તારવાળા છે. તેઓનું
પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે છે:—

અટ્ટસયા બાયાલા, એકારસ સહસ[સ્સ ?] દો કલાઓ ય । વિક્ષ્વંભો ય કુરૂણં, તેવન્નસહસ્સ જીવા સિં ॥૪૧

દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ બન્નેની પહોળાઈ ઇગ્યાર હજાર, આઠસો ને બેતાલીશ યોજન અને બે કલા છે અને બન્નેની જીવા
પૂર્વથી પશ્ચિમ પર્યંત ત્રેપન હજાર યોજન છે. 'મહામહાલય' ત્તિ. મોટા 'અતી'તિ. અત્યંત-અત્યંત મોટા, મહસ્-
ઘ્ણા તેજના અથવા મહોત્સવોના આલય-આશ્રયરૂપ તે મહાતિમહાલય અથવા મહાતિમહાલય અર્થાત્ સિદ્ધાંતની ભાષાવડે મહાન

સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
ભરતાદિક્ષે-
ત્રસ્વરૂપમ્
૮૬ સૂત્રમ્

॥ ૧૧૯ ॥

પ્રશસ્તપણાં બે મહાદ્રુમ છે, તેની પહોઠાઈ, ઊંચાઈ, ઊંડાઈ, આકાર અને પરિધિ. તેમાં બે વૃક્ષોનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે—
 રચનમયા પુષ્પફલા, વિક્ષ્વંભો અટ્ટ અટ્ટ ઉચ્ચતં। જોયણમદ્ધુવ્વેહો, ચંધો દો જોયણુવિવિદ્ધો ॥૪૨॥
 દો કોસે વિચ્છિન્નો, વિડિમા છજ્જોયણાણિ જંબૂં। ચાઉદિસિંપિ સાલા, પુવ્વિહ્લે તત્થ સાલાંમિ ॥૪૩॥
 ભવણં કોસપમાણં, સયણિજ્જં તત્થઽણાદિયસુરસ્સ। તિસુ પાસાયા સાલેસુ, તેસુ સીહાસણા રમ્મા ॥૪૪॥

જંબૂવૃક્ષના પુષ્પો અને ફળો રત્નમય છે, વિક્ષ્વંભ આઠ યોજનનો પહોઠો છે, આઠ યોજનનો ઊંચો છે, બે કોશ (ગાઉ) જમીનમાં ઊંડો છે, સ્કંધ (જંબૂવૃક્ષના કંદથી ઉપરનો અને શાખા જ્યાંથી નીકળી ત્યાં સુધીનો ભાગ) તે બે યોજનનો ઊંચો છે અને બે કોશ પહોઠો છે, ચોતરફ વિસ્તરેલી શાખાઓના મધ્યમાં 'વિડિમ' નામની એક શાખા સર્વ શાખાથી ઊંચી છે. તે છ યોજન ઊંચી છે. ચારે દિશામાં ચાર શાખાઓ છે તેમાં પૂર્વ દિશાની શાખાની વચ્ચે અનાદત દેવનું શયન કરવા યોગ્ય ભવન એક કોશનું લાંબું છે, શેષ ત્રણ શાખાઓમાં પ્રાસાદો છે અને તે પ્રાસાદોમાં મનોહર સિંહાસનો છે. શાલ્મલી વૃક્ષમાં પણ એમજ જાણવું. કૂટ-શિખરના આકારવાળો શાલ્મલી વૃક્ષ તે કૂટશાલ્મલી વૃક્ષ, એ સંજ્ઞા છે. સુંદર છે દર્શન જેણીનું તે સુદર્શના, એ પણ સંજ્ઞા

૧ ગાથામાં કહેલ આઠ યોજન જમીનના કંદથી આરંભીને બે યોજનનો સ્કંધ અને છ યોજનની શાખા મળીને આઠ યોજન જંબૂવૃક્ષ ઊંચો જાણવો. અને કંદથી નીચે બે કોશ જમીનનો અંદર છે. ૨ જેની લંબાઈ-પહોઠાઈ વિષમ હોય તે ભવન, અને સમાન લંબાઈ-પહોઠાઈ હોય તે પ્રાસાદ કહેવાય છે. આ સામાન્ય નિયમ છે. અહિં તેમ ન જાણવું.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૨૦ ॥

છે. 'તત્થ'ત્તિં તે બે મહાન્ વૃક્ષોને વિષે 'મહે'ત્યાદિં મોટી ઋદ્ધિ-આવાસ, પરિવાર અને રત્ન વગેરે છે જેઓને તે બે મહર્દિક 'યાવત્' શબ્દના ગ્રહણ કરવાથી 'મહજ્જુહયા મહાણુભાગા મહાય[જ?]'સા મહાબલ 'ત્તિં તેમાં ધૃતિ-શરીર અને આભૂષણની કાંતિવાળા, અનુભાગ-વૈક્રિય કરવા વગેરેની અર્ચિત્ય શક્તિવાળા, યશ-પ્રસિધ્ધિવાળા, બલ-શરીરનું સામર્થ્ય-વાળા અને સૌખ્ય આનંદસ્વરૂપ, ['મહેસક્રવા' એવો ક્વચિત્ પાઠ છે, મહાન્ આલ્યા-પ્રસિદ્ધિ છે જેઓની તે બન્ને મહે-શાખ્ય કહેવાય છે] પલ્યોપમ પર્યંત આયુવાળા ગરુડ-સુપર્ણકુમાર જાતિવાળા વેણુદેવ અને અનાદ્યતદેવ (જંબૂદ્વીપના અધિપતિ) છે [સૂ. ૮૬]

જંબૂમંદરસ્સ પઞ્ચયસ્સ ય ઉત્તરદાહિણેણં દો વાસહરપઞ્ચયા [પં. તં. -] બહુસમતુલ્લા અવિસેસમણાણત્તા અન્નમન્નં ણાતિવટ્ટંતિ આયામવિક્ખંભુચ્ચત્તોવ્વેહસંઠાણપરિણાહેણં, તંજહા-ચુલ્લ-હિમવંતે ચેવ સિહરિચ્ચેવ, એવં મહાહિમવંતે ચેવ રુપ્પિચ્ચેવ, એવં ણિસઢે ચેવ ણીલવંતે ચેવ, જંબૂમંદરસ્સ પઞ્ચયસ્સ ઉત્તરદાહિણેણં હેમવંતેરણવતેસુ વાસેસુ દો વટ્ટવેતટ્ઠપઞ્ચતા [પં. તં. -] બહુસમતુલ્લા અવિસેસમણાણત્તા જાવ સદ્દાવાતી ચેવ વિયઢાવાતી ચેવ, તત્થ ણં દો દેવા મહિઢ્ઢિયા જાવ પલિઓવ-મઢ્ઢિતીયા પરિવસંતિ તં. - સાતી ચેવ પમાસે ચેવ ૧, જંબૂમંદરસ્સ ઉત્તરદાહિણેણં હરિવાસરમ્મતેસુ

૨ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૩
વર્ષધરાદિ-
સ્વરૂપમ્
૮૭ સૂત્રમ્

॥ ૧૨૦ ॥

वासेसु दो वटवेयड्ढपव्वया [पं० तं०-] बहुसम० जाव गंधावाती चेव मालवंतपरियाए चेव, त-
 त्थ णं दो देवा महिड्डिया चेव जाव पलिओवमट्ठितीया परिवसंति, तं०-अरुणे चेव पउमे चेव, जंबूमंद-
 रस्स पव्वयस्स दाहिणेणं देवकुराए पुव्वावरे पासे एत्थ णं आसक्खंधगसरिसा अ[व]द्धचंदसंठाण-
 संठिया, दो वक्खारपव्वया पं० तं०-बहुसमा जाव सोमणसे चेव विज्जुप्पभे चेव, जंबूमंदरस्स उ-
 त्तरेणं उत्तरकुराए पुव्वावरे पासे एत्थ णं आसक्खंधगसरिसा अ[व]द्धचंदसंठाणसंठिया दो वक्खार-
 पव्वया पं० तं०-बहु० जाव गंधमायणे चेव मालवंते चेव २, जंबूमंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं
 दो दीहवेयड्ढपव्वया पं० तं०-बहुसमतुल्ला जाव भारहे चेव दीहवेयड्ढे एरावते चेव दीहवेयड्ढे,
 भारहए णं दीहवेयड्ढे दो गुहाओ पं० तं०-बहुसमतुल्लाओ अविसेसमणाणत्ताओ अन्नमन्नं णातिव-
 ट्ठंति आयामविक्खंभुच्चत्तसंठाणपरिणाहेणं, तं० तिमिसगुहा चेव खंडगप्पवायगुहा चेव, तत्थ णं दो देवा
 महिड्डिया जाव पलिओवमट्ठितीया परिवसंति, तं०-कयमालए चेव नट्टमालए चेव, एरावयए णं दीह-
 वेयड्ढे दो गुहाओ पं० तं०-जाव कयमालए चेव नट्टमालए चेव ३, जंबूमंदरस्स पव्वयस्स दाहि-

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞપ્ત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૨૧ ॥

ળેણં ચુલ્લહિમવંતે વાસહરપવ્વણ દો કૂડા પં૦ તં૦-વહુસમતુલ્લા જાવ વિવઘંભુચ્ચત્તસંઠાણપરિણાહેણં,
તં૦-ચુલ્લહિમવંતકૂડે ચેવ વેસમળકૂડે ચેવ, જંબૂમંદરદાહિણેણં મહાહિમવંતે વાસહરપવ્વણ દો કૂડા
પં૦ તં૦-વહુસમ૦ જાવ મહાહિમવંતકૂડે ચેવ વેરુલિયકૂડે ચેવ, એવં નિસઢે વાસહરપવ્વણ દો કૂડા
પં૦ તં૦-વહુસમા૦ જાવ નિસઢકૂડે ચેવ રુયગપ્પમે ચેવ ૪, જંબૂમંદર૦ ઉત્તરેણં નીલવંતે વાસહર-
પવ્વણ દો કૂડા પં૦ તં૦-વહુસમ૦ જાવ૦ તં૦-નીલવંતકૂડે ચેવ ઉવદંસળકૂડે ચેવ, એવં રુપ્પિમિ
વાસહરપવ્વણ દો કૂડા પં૦ વહુસમ૦ જાવ તં૦-રુપ્પિકૂડે ચેવ મણિકંચળકૂડે ચેવ, એવં સિહરિંમિ
વાસહરપવ્વણ દો કૂડા પં૦ તં૦-વહુસમ૦ જાવ તં૦-સિહરિકૂડે ચેવ તિગિચ્છિકૂડે ચેવ ૫ । સૂ૦ ૮૭

મૂલાર્થઃ—જંબૂદ્વીપના મેરુપર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશાએ બે વર્ષધર પર્વતો (કહેલ છે, તે આ—) વહુસમતુલ્ય,
અવિશેષ, નાનાત્વરહિત, અન્યોઅન્ય ઉલ્લંઘન કરતા નથી તેમજ લંબાઈ, પહોળાઈ, ઊંડાઈ, સંસ્થાન અને પરિધિવડે સમાન છે. તે
આ-ચુલ્લ(લઘુ)હિમવાન અને શિખરી, એવી રીતે મહાહિમવાન અને રુપ્પી (રુક્મી), એમ જ નિષધ અને નીલવાન. જંબૂદ્વીપના
મેરુપર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશાએ હૈમવત અને હૈરણ્યવત ક્ષેત્રમાં બે વૃત્તવેતલ્ય પર્વત કહ્યા છે-વહુસમતુલ્ય, વિશેષરહિત,
નાનાત્વરહિત, પરસ્પર ઉલ્લંઘન કરતા નથી, તે આ પ્રમાણે-શબ્દાપાતી અને વિકટાપાતી. તે બેમાં બે મહાર્દિક દેવો યાવત્ પલ્યો-

૨ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૩
વર્ષધરાદિ-
સ્વરૂપમ્
૮૭ સૂત્રમ્

॥ ૧૨૧ ॥

પમની સ્થિતિવાલા વસે છે, તે આ-સ્વાતિ, અને પ્રભાસ. (૧), જંબૂદ્વીપના મેરુની ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશાએ હરિવર્ષ અને રમ્યકર્ણ ક્ષેત્રમાં બે વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વતો (કહ્યા છે, તે આ-) બહુસમતુલ્ય યાવત્ પૂર્વની માફક જાણવું, તે આ-ગંધાપાતી અને માલ્યવંતપર્યાય નામના પર્વત છે. તે બન્નેમાં બે દેવો મહદ્વિક યાવત્ પલ્યોપમની સ્થિતિવાલા વસે છે, તે આ-અરુણ અને પદ્મ નામના દેવ છે. જંબૂદ્વીપના મેરુપર્વતની દક્ષિણ દિશાએ દેવકુરુ ક્ષેત્રના પૂર્વ અને પશ્ચિમના પડખામાં, અશ્વના સ્કંધ (સ્કંધ) જેવા, કંડક ઓછા અર્ધચંદ્રના આકારવાલા બે વક્ષસ્કાર (વક્ષારા) પર્વત કહેલ છે, તે આ-બહુસમતુલ્ય યાવત્ સૌમનસ અને વિદ્યુત્પ્રભ નામે છે. જંબૂદ્વીપના મેરુની ઉત્તર દિશાએ ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રના પૂર્વ અને પશ્ચિમની બાજુમાં અશ્વના સ્કંધ સરખા, કંડક ઓછા અર્ધચંદ્રના આકારવાલા બે વક્ષસ્કાર પર્વત કહેલ છે, તે આ-બહુસમતુલ્ય યાવત્ પૂર્વની માફક જાણવું. તે બે પર્વતના નામ કહે છે-ગંધમાદન અને માલ્યવંત. (૨), જંબૂદ્વીપના મેરુપર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશાએ બે દીર્ઘ(લાંબા)વૈતાલ્ય પર્વત કહેલ છે, તે આ-બહુસમતુલ્ય યાવત્ પૂર્વની માફક જાણવું. તે આ-ભરતક્ષેત્રમાં દીર્ઘવૈતાલ્ય અને ઐરવતક્ષેત્રમાં દીર્ઘ-વૈતાલ્ય છે. ભરતક્ષેત્રના દીર્ઘવૈતાલ્યમાં બે ગુફાઓ કહેલ છે, તે બહુસમતુલ્ય, વિશેષ રહિત, નાનાપ્રકારપણા વર્જિત, અન્યોન્યને ઉછંઘન કરતી નથી, લંબાઈ, પહોળાઈ, ઊંચાઈ, આકાર અને પરિઘિવડે સમાન છે, તે આ-તમિસ્રાગુફા અને સ્વંડપ્રપાત ગુફા છે, ત્યાં બે દેવો મહદ્વિક યાવત્ પલ્યોપમની સ્થિતિવાલા વસે છે, તે આ-કૃતમાલક અને નૃત્યમાલક નામના છે. ઐરવત ક્ષેત્રના દીર્ઘ-વૈતાલ્યમાં બે ગુફાઓ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-યાવત્ કૃતકમાલક અને નૃત્યમાલક બે દેવ પર્યંત વર્ણન જાણવું. (૩), જંબૂદ્વીપના મેરુપર્વતની દક્ષિણ દિશાએ હુલ્હિમવાન નામે વર્ષધર પર્વતમાં બે કૂટ (શિખર) કહ્યા છે, તે આ-બહુસમતુલ્ય, યાવત્ પહો-

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૨૨ ॥

ઠાઈ, ઊંચાઈ, સંસ્થાન અને પરિધિવડે, તે આ-ચુલ્હિમવાન કૂટ અને વૈશ્રમણ કૂટ. જંબૂદ્વીપના મેરુની દક્ષિણ દિશાએ મહા-હિમવાન નામે વર્ષધર પર્વતમાં બે કૂટ કહેલ છે, તે આ-બહુસમતુલ્ય યાવત્ મહાહિમવાન કૂટ અને વૈદ્ય કૂટ. એવી રીતે નિષધ નામના વર્ષધર પર્વતમાં બે કૂટ કહેલ છે, તે આ-બહુસમતુલ્ય યાવત્ નિષધ કૂટ અને રુચકપ્રભ કૂટ. (૪), જંબૂદ્વીપના મેરુ-પર્વતની ઉત્તર દિશાએ નીલવાન નામે વર્ષધર પર્વતમાં બે કૂટ કહેલ છે, તે આ-બહુસમતુલ્ય, યાવત્ તે આ-નીલવાન કૂટ અને ઉપદર્શન કૂટ. એવી રીતે શિખરી નામે વર્ષધર પર્વતમાં બે કૂટ કહેલ છે, તે આ-બહુસમતુલ્ય યાવત્ તે આ-શિખરી કૂટ અને તિગિચ્છ કૂટ. (૫). (સૂ. ૮૭).

ટીકાર્થ:—‘જંબૂ’ इत्यादि० वर्ष-क्षेत्र विशेषणी व्यवस्था करनारा होवाथी बन्ने वर्षधर છે. ‘ચુલ્હો’ इति० मोटानी अपेक्षाए लघुहिमवान ते चुल्लहिमवान भरतक्षेत्र पछी अंतर रहित (उत्तरमां) છે. વઠી શિખરી પર્વત એરવત ક્ષેત્રની આગળ છે, (અર્થાત્ શિખરીથી ઉત્તરમાં એરવત ક્ષેત્ર છે). અને તે બે પર્વત પૂર્વ અને પશ્ચિમથી લંબાઈવડે લગ્નસમુદ્ર સુધી જોડાયેલા છે. चउवीस सहस्साइं, णव य सए जोयणाण वत्तीसे । चुल्लहिमवंतज्जीवा, आयामेणं कलद्धं च ॥४५॥

ચુલ્હિમવાન પર્વતની જીવા લંબાઈવડે ચોવીશ હજાર, નવશેં વત્રીસ યોજન અને અર્ધકલા હે છે. એવી રીતે શિખરી પર્વ-તની જીવા જાણવી. તથા બન્ને પર્વત ભરતક્ષેત્રથી ઘમણા વિસ્તારવાળા, એક સો યોજન ઊંચા, પચ્ચીશ યોજન જમીનમાં ઊંડા, આયત અને ચતુરસ્ર (લંબચૌરસ) સંસ્થાનવડે રહેલા છે તે બંનેની પરિધિ નીચે પ્રમાણે છે—

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
વર્ષધરાદિ-
સ્વરૂપમ્
૮૭ સૂત્રમ્

॥ ૧૨૨ ॥

પળયાલીસ સહસ્તા, સયમેગં નવ ય વારસ કલાઓ । અદ્વં કલાએ હિમવંત-પરિઓ સિહરિણો એવ ॥૪૬॥

પિસ્તાલીસ હજાર, એક સો, નવ યોજન અને સાડીવાર કલા ચુલ્હિમવાન અને શિખરી પર્વતની પરિધિ છે. જેમ હિમવાન અને શિખરી પર્વત 'જંબૂદીવે' ઇત્યાદિ° અભિલાપવડે કહ્યા એવી રીતે મહાહિમવાન વગેરે પણ કહેવા. તેમાં લઘુની અપે-ક્ષાએ મહાહિમવાન છે. મેરુની દક્ષિણ દિશાએ મહાહિમવાન અને મેરુની ઉત્તર દિશાએ રુક્મી પર્વત છે. એવી રીતે દક્ષિણમાં નિપથ અને ઉત્તરમાં નીલવાન પર્વત છે. વિશેષ એ કે-એઓની લંવાઈ વગેરે વિશેષ વર્ણન 'ક્ષેત્રસમાસ' નામના ગ્રંથથી જાણી લેવું. અહીં તો ક્ષેત્રસમાસની ગાથાઓવડે કંઈક કહેવાય છે:-

પંચસએ છઠ્ઠીસે, છઠ્ઠ કલા વિત્થડં ભરહવાસં । દસસય વાવન્નહિયા, વારસ ય કલાઓ હિમવંતે ॥૪૭॥

પાંચ સો, છઠ્ઠીસ યોજન અને છ કલાનો પહોઠો ભરતક્ષેત્ર છે, અને એક હજાર, વાવન યોજન ને વાર કલાનો પહોઠો ચુલ્હિમવાન પર્વત છે.

હેમવએ પંચહિયા, ઇગવીસસયા ઉ પંચ ય કલાઓ । દસહિયવાયાલસયા, દસ ય કલાઓ મહાહિમવે ॥૪૮॥

હેમવત ક્ષેત્ર વે હજાર, એક સો પાંચ યોજન અને પાંચ કલાનો પહોઠો છે, તથા મહાહિમવાન પર્વત ચાર હજાર, વસો દશ યોજન અને દશ કલાનો પહોઠો છે.

હરિવાસે ઇગવીસા, ચુલસીઝ સયા કલા ય એકા ય । સોલસસહસ્સ અટ્ટસય, વાયાલા દો કલા ણિસદે ॥૪૯॥

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૨૩ ॥

હરિવર્ષ ક્ષેત્ર આઠ હજાર, ચાર સો, એકવર્ણિય યોજન અને એક કલાનો પહોળો છે, તથા નિષધ પર્વત સોઠ હજાર, આઠ સો
બેતાલીશ યોજન અને બે કલાનો પહોળો છે.

તેત્તીસં ચ સહસ્સા, છઞ્ચ સયા જોયણાણ ચુલસીયા । ચતુરો ય કલા સકલા, મહાવિદેહસ્સ વિક્કવંભો ॥૫૦

તેત્રીસ હજાર, છસેં ચોરાસી યોજન અને ચાર કલા મહાવિદેહ ક્ષેત્રનો વિષ્કંભ (પહોળાઈ) છે.

જોયણસયમુવિદ્ધા, કણગમયા સિહરિચુલ્લાહિમવંતા । રુપ્પિમહાહિમવંતા, દુસઉચ્ચા રુપ્પકણગમયા ॥૫૧

શિખરી અને ચુલ્લાહિમવાન એ બે પર્વત સો યોજનના ઝંચા અને સુવર્ણમય છે. તથા રુપ્પિમ અને મહાહિમવાન એ બે પર્વત
બસો યોજનના ઝંચા છે. તેમાં રુપ્પિમ પર્વત શ્વેતસુવર્ણમય અને મહાહિમવાન પીતસુવર્ણમય છે.

ચત્તારિ જોયણસણ, ઉવિદ્ધા ણિસઢણીલવંતા ય । ણિસહો તવણિજ્જમઓ, વેરુલિઓ નીલવંતગિરી ॥ ૫૨

ચાર સો યોજનના ઝંચા નિષધ અને નીલવાન એ બે પર્વત છે, તેમાં નિષધ તપાવેલ સુવર્ણમય અને નીલવાન પર્વત
વૈદૂર્યમણિમય છે.

ઉસ્સેહચઉબ્ભાગો, ઓગાહો પાયસો નગવરાણં । વટ્ટપરિહીઉતિઉણો, કિંચૂણછભાયજુત્તો ય ॥ ૫૩ ॥

પર્વતોનો જમીનમાં અવગાઢ (ડંડાઈ) પ્રાયઃ ઝંચાઈથી ચોથો ભાગ હોય છે, વૃત્ત (ગોઠ) પરિધિ તો પોતપોતાની પહો-
ળાઈથી ત્રિગુણ અને કંઠક ન્યૂન છ ભાગ યુક્ત હોય છે. ચોરસ પરિધિ તો લંબાઈ અને પહોળાઈથી દ્વિગુણ હોય છે. 'જંબૂ'ઈત્યાદિ ૦

૨ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૩
વર્ષધરાદિ-
સ્વરૂપમ્
૮૭ સૂત્રમ્

॥ ૧૨૩ ॥

‘દો વટ્ટવેગઢુપન્વય’ત્તિ૦ પલ્ય(પાલા)નો આકાર હોવાથી બે વૃત્તવૈતાઢય નામથી તે એવા બે પર્વત છે, ને સર્વતઃ એક હજાર યોજનના પરિમાણવાળા અને રૂપામય છે. તેમાં મેરુની દક્ષિણ દિશાએ હૈમવત ક્ષેત્રમાં શબ્દાપાતી અને મેરુની ઉત્તર દિશાએ ઈરણ્યવત ક્ષેત્રમાં વિકટાપાતી પર્વત છે. ‘તત્થ’ત્તિ૦ તે બે વૃત્તવૈતાઢયમાં ક્રમવડે સ્વાતિ અને પ્રભાસ નામે બે દેવ વસે છે, કારણ કે ત્યાં તેના ભવન છે. (૧), એવી રીતે હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં ગંધાપાતી અને રમ્યક્વર્ષમાં માલ્યવંતપર્યાય પર્વત છે. ત્યાં ક્રમવડે બે દેવ (અરુણ અને પદ્મ) વસે છે. ‘જંબૂ’ઇત્યાદિ૦ ‘પૂન્વાવરે પાસે’ત્તિ૦ પાર્શ્વ શબ્દનો પ્રત્યેકમાં (બન્નેમાં) સંબંધ હોવાથી (દેવકુરુના) પૂર્વના પાર્શ્વ(પડઘા)માં અને પશ્ચિમના પડઘામાં બે પર્વત છે. તે કેવા છે?— ‘એત્થ’ત્તિ૦ પ્રજ્ઞાપકે ઉપદેશ કરાતે છતે ક્રમશઃ સૌમનસ અને વિદ્યુત્પ્રભ દેવ કહેલ છે. તે કેવા છે ? તે બે અશ્વના સ્કંધ સમાન શરુઆતમાં નમેલ અને છેડે ઊંચા છે. આ કારણથી નિષધ પર્વતની નજીકમાં ચારસો યોજન ઊંચા અને મેરુની પાસે તો પાંચસો યોજનના ઊંચા છે. કહ્યું છે—

વાસહરગિરિંતેણં, રૂંદા પંચેવ જોયણસયાઈં । ચત્તારિસઉવ્વિદ્ધા, ઓગાઢા જોયણાણ સયં ॥ ૫૪ ॥

પંચસણ ઉવ્વિદ્ધા, ઓગાઢા પંચ ગાઉયસયાઈં । અંગુલઅસંખભાગો, વિચ્છિન્ના મંદરંતેણં ॥ ૫૫ ॥

વક્ષારપઠ્ઠયાણં, આયામો તીસ જોયણસહસ્સા । દોન્નિ ય સયા ણવહિયા, છચ્ચ કલાઓ ચઉણ્હં પિ ॥ ૫૬ ॥

વર્ષધરપર્વતની સમીપે પાંચસો યોજન વિસ્તારવાળા, ચારસો યોજન ઊંચા અને એકસો યોજન જમીનમાં ઊંડા છે.

૧ નિષધપર્વતની સમીપે સૌમનસ અને વિદ્યુત્પ્રભ અને નીલવાન પર્વતની સમીપે ગંધમાદન અને માલ્યવંત—આ રીતે ચાર વક્ષસ્કાર પર્વત છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૨૪ ॥

મેરુની પાસે (ચાર વચ્ચારા પર્વતો) પાંચસો યોજનના ઊંચા, પાંચસો કોશના ઊંડા અને અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ માત્ર પહોળા છે. ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતોની લંબાઈ ત્રીશ હજાર યોજન અને છ કલાની છે. 'અવદ્વચંદ'ત્તિ૦ અપાર્દ્વચંદ્ર-કંડક ન્યૂન ચંદ્રનો આકાર અર્થાત્ હાથીના દાંતની આકૃતિના જેવા સંસ્થાનવડે રહેલા તે અપાર્દ્વચંદ્રસંસ્થાનસંસ્થિત, ક્વચિત્ 'અર્દ્ધચંદ્રસંસ્થાનસંસ્થિતૌ' એવો પાઠ છે ત્યાં અર્દ્ધ શબ્દવડે વિભાગમાત્ર વિવક્ષા કરાય છે, પરંતુ સમ (સરસ્વો) વિભાગ નહિં. અને તે બે પર્વતથી દેવકુરુ અર્દ્ધચંદ્રાકાર કરાયેલ છે, આ કારણથી જ વક્ષારાકાર ક્ષેત્રને કરનારા બે પર્વત વક્ષાર (વચ્ચારા) પર્વત કહેવાય છે. 'જંબૂ' इत्यादि० વર્ણન તેમજ જાણવું. વિશેષ એ કે-ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રમાં પશ્ચિમની પાસે ગંધમાદન અને પૂર્વની પાસે માલ્યવાન વચ્ચારાપર્વત છે. (૨), 'દો દીહવેયટ્ટુ' ત્તિ૦ વૈતાલ્યનો નિષેધ કરવા માટે 'દીર્ઘ' શબ્દનું ગ્રહણ કરેલ છે. વેયટ્ટુ શબ્દનો વૈતાલ્ય અથવા વિજયાટ્ટુ સંસ્કાર થાય છે. તે બે પર્વત ભરત અને ઈરવતના મધ્ય ભાગમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમથી લવણ-સમુદ્રને સ્પર્શ કરીને રહેલ છે. તે બન્ને પચીશ યોજનના ઊંચા છે, પચીશ ગાઉ ઊંડા છે, પચીશ યોજન પહોળા છે, આયત સંઠાળવાળા છે, સર્વ રૂપામય છે અને બન્ને પડસાથી બહાર કાંચનમંડનથી અંકિત છે. કહ્યું છે—

पणुवीसं उविद्धो प-न्नासं जोयणाण विच्छिन्नो । वेयट्ठो रययमओ, भारहखेत्तस्स मज्झंमि ॥૫૭॥

આ ગાથાનો અર્થ ઉપર કહેલ છે. 'ભારહણ' મિત્યાદિ૦ વૈતાલ્ય પર્વતમાં પશ્ચિમ ભાગમાં તમિસ્ત્રા ગુફા પચાસ યોજન લાંબી, ચાર યોજન પહોળી અને આઠ યોજન ઊંચી છે. આયત ચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળી, વિજયદ્વાર પ્રમાણે દ્વારવાળી (આઠ

૨ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૩
વર્ષધરાદિ-
સ્વરૂપમ્
૮૭ સૂત્રમ્

॥ ૧૨૪ ॥

યોજન ડુંચા અને ચાર યોજન પહોળા), વજ્રના કમાડથી ઢાંકેલી, બહુ મધ્યભાગમાં પોતપોતામાં બે યોજનના અંતરવાળી અને ત્રણ યોજનના વિસ્તારવાળી ઉન્મગ્નજલા અને નિમગ્નજલા નામે બે નદીઓવડે યુક્ત છે. તમિસ્રાની માફક પૂર્વભાગમાં ધંડ-પ્રપાતા ગુફા જાળવી. 'તત્થ ણં' તિ. તે બેમાં—તમિસ્રા ગુફામાં કૃતમાલ્યક અને ધંડપ્રપાતા ગુફામાં નૃત્તમાલક નામના બે દેવ વસે છે. 'એરાવણ' ઇત્યાદિ. એરાવત ક્ષેત્રમાં પણ ભરતક્ષેત્રની માફક જાળવું. (૩), 'જંબૂ' ઇત્યાદિ. (ચુલ્લ) હિમવાન વર્ષધર પર્વતમાં અગિયાર કૂટ-શિખરો છે. તેના નામ આ પ્રમાણે છે:—૧ સિદ્ધાયતન, ૨ શુલ્લહિમવત્, ૩ ભરત, ૪ ઇલા, ૫ ગંગા, ૬ શ્રી, ૭ રોહિતાંશા, ૮ સિંધુ, ૯ સુરા, ૧૦ હૈમવત અને ૧૧ વૈશ્રમણ છે. પૂર્વદિશામાં સિદ્ધાયતનકૂટ છે, તે પછી ક્રમશઃ પશ્ચિમથી વીજા કૂટો સર્વ રત્નમય, અને કૂટના નામવાળા દેવતાના સ્થાનો છે. તે પાંચસો યોજન ડુંચા, મૂઠમાં તેટલા જ પહોળા અને ઉપર તેના અર્ધા વિસ્તારવાળા છે. પહેલા કૂટમાં સિદ્ધાયતન છે. તે સિદ્ધાયતન પચાસ યોજનનું લાંબું, પચીસ યોજન પહોળું, અને છત્રીશ યોજન ડુંચું છે. વળી આઠ યોજનના લાંબા અને પ્રવેશમાં ચાર યોજનના પહોળા ત્રણ દ્વારોવડે યુક્ત, તેમ જ એક સો આઠ જિનપ્રતિમા સહિત છે. શેષ દશ કૂટોમાં સાડીબાસઠ યોજનના ડુંચા, સવાણકત્રીશ યોજનના પહોળા તેમજ તેમાં નિવાસ કરનાર દેવતાઓના સિંહાસનવાળા ગ્રાસાદો છે. અહિં પ્રસ્તુત પર્વતના અધિપતિનો નિવાસ હોવાથી અને દેવોના નિવાસભૂત કૂટોમાં પહેલો હોવાથી હિમવત્ કૂટનું ગ્રહણ કર્યું, અને સર્વ કૂટોમાં છેલ્લું હોવાથી વૈશ્રમણ કૂટનું ગ્રહણ કર્યું છે, કારણ કે અત્યારે દ્વિસ્થાનકનો અધિકાર ચાલે છે. વળી કહ્યું છે:—

કત્થઈ દેસગ્ગહણં, કત્થઈ ઘેપ્પંતિ નિરવસેસાઈં । ઉક્કમકમજુત્તાઈં, કારણવસઓ નિઉત્તાઈં ॥ ૫૮ ॥

શ્રીસ્થા-
નાજસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૨૫ ॥

કોઈ સ્થળે (સૂત્રમાં) વસ્તુના એક દેશનું ગ્રહણ અને કોઈ સ્થળે સમસ્ત વસ્તુનું ગ્રહણ કરાય છે, (અને કેટલાએક સૂત્રો)
કારણવશાત્ ઉત્ક્રમ (ક્રમ વગર) અને ક્રમપૂર્વક હોય છે, માટે સૂત્રની વિચિત્ર ગતિ-પદ્ધતિ છે. કૂટના સંગ્રહની ગાથાઓ
નીચે પ્રમાણે છે—

વેયઙ્ઠ ૧ માલવંતે ૧, વિજ્ઞુપ્પહ ૧ નિસહ ૧ ણીલવંતે ય ૧ ।

ળવ ળવ કૂડા ભણિયા, એકારસ સિહરિ ૧૧ હિમવંતે ૧૧ ॥ ૫૧ ॥

રુપ્પિ ૮ મહાહિમવંતે ૮, સોમણસે ૭, ગંધમાયણનગે ય ૭ ।

અટ્ટઽટ્ટ સત્ત સત્ત ય, વક્ષ્વારગિરીસુ ચત્તારિ ॥ ૬૦ ॥

ચોત્રીશ દીર્ઘવૈતાઢ્ય, માલ્ય વાન, વિદ્યુત્પ્રભ, નિષધ અને નીલવાન-આ દરેક પર્વતમાં નવ-નવ કૂટો કહેલા છે. શિશ્વરી
અને લઘુહિમવાન પર્વતમાં ઇગ્યાર-ઇગ્યાર કૂટ છે. રુક્મી અને મહાહિમવાન પર્વતમાં આઠ-આઠ અને સૌમનસ તથા ગંધમાદન
પર્વતમાં સાત-સાત કૂટ છે. સોલ વક્ષસ્કાર પર્વતોમાં ચાર-ચાર કૂટ કહેલ છે.

‘ જંબૂ ’ इत्यादि० મહાહિમવાન પર્વતમાં આઠ કૂટ છે-૧ સિદ્ધકૂટ, ૨ મહાહિમવાન, ૩ હૈમવત, ૪ રોહિતા, ૫ હ્રી, ૬
હરિકાંતા, ૭ હરિ અને ૮ વૈદ્ય. વે કૂટનું ગ્રહણ કરવાનું કારણ કહેવાઈ ગયું છે. ‘ એવ ’ મિત્યાદિ० એવં શબ્દથી ‘ જંબૂ ’
इत्यादि० અભિલાપ જાણવો. નિષધ વર્ષધર પર્વતમાં-૧ સિદ્ધ, ૨ નિષધ, ૩ હરિવર્ષ, ૪ પ્રાગ્વિદેહ, ૫ હરિ, ૬ ધૃતિ, ૭

૨ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદેશઃ ૩
વર્ષધરાદિ-
સ્વરૂપમ્
૮૭ સૂત્રમ્

॥ ૧૨૫ ॥

શીતોદા, ૮ અપરવિદેહ અને ૯ રુચક એવા પોતપોતાના દેવોના નામવાળા નવ કૂટો છે. અહિં પળ વીજા અને છેલ્લા કૂટના ગ્રહણ-પૂર્વક વ્યાખ્યાન કરવું. (૪), ' જંબૂ ' ઇત્યાદિ૦ નીલવાન વર્ષધર પર્વતને વિશે-૧ સિદ્ધ, ૨ નીલ, ૩ પૂર્વવિદેહ, ૪ શીતા, ૫ કીર્તિ, ૬ નારીકાંતા, ૭ અપરવિદેહ, ૮ રમ્યક અને ૯ ઉપદર્શન એ નવ કૂટ છે. અહિં પળ વીજા અને છેલ્લા કૂટનું પૂર્વની માફક ગ્રહણ જાણવું. ' એવ ' મિત્યાદિ૦ રુક્મી વર્ષધર ક્ષેત્રમાં-૧ સિદ્ધ, ૨ રુક્મી, ૩ રમ્યક, ૪ નરકાંતા, ૫ બુદ્ધિ, ૬ રૌપ્યકૂલા, ૭ હૈરણ્યવત્ અને ૮ મણિકાંચન એ આઠ કૂટ છે. વીજા ને છેલ્લા કૂટનું પૂર્વની માફક ગ્રહણ કરવું. ' એવ ' મિત્યાદિ૦ વર્ષધર શિખરી પર્વતમાં-૧ સિદ્ધ, ૨ શિખરી, ૩ હૈરણ્યવત્, ૪ સુરાદેવી, ૫ રક્તા, ૬ લક્ષ્મી, ૭ સુવર્ણકૂલા, ૮ રક્તોદા, ૯ ગંધાપાતી, ૧૦ ઇરાવતી અને ૧૧ તિગિચ્છિ-એ અગિયાર કૂટ છે. અહિં પળ વીજા અને છેલ્લા કૂટનું પૂર્વની જેમ ગ્રહણ કરવું. (૫). (સૂ. ૮૭)

જંબૂમંદર૦ ઉત્તરદાહિણેણં ચુલ્લહિમવંતસિહરીસુ વાસહરપવ્વણસુ દો મહદ્દહા પં. તં-વહુસ-મતુલ્લા અવિસેસમણાણત્તા અણ્ણમણ્ણં ણાતિવટ્ઠંતિ, આયામવિક્કલંભઉવ્વેહસંઠાણપરિણાહેણં, તં-પડમદ્દહે ચેવ પુંડરીયદ્દહે ચેવ, તત્થ ણં દો દેવયાઓ મહદ્દિયાઓ જાવ પલિઓવમટ્ઠિતીયાઓ પરિવ-સંતિ, તં-સિરી ચેવ લચ્છી ચેવ, એવં મહાહિમવંતરુપ્પીસુ વાસહરપવ્વણસુ દો મહદ્દહા પં. તં-

श्रीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ १२६ ॥

बहुसम० जाव तं०—महापउमद्देहे चैव महापोंडरीयद्देहे चैव, देवताओ हिरिच्चेव बुद्धिच्चेव, एवं निसढनीलवंतेसु तिगिंछिद्देहे चैव केसरिद्देहे चैव, देवताओ धिती चैव कित्तिच्चेव १, जंबूमंदर० दाहिणेणं महाहिमवंताओ वासहरपव्वयाओ महापउमद्देहाओ दहाओ दो मण्णईओ पवहंति, तं०—रोहियच्चेव हरिकंतच्चेव, एवं निसढाओ वासहरपव्वताओ तिगिंछिद्देहाओ दो म० तं०—हरिच्चेव सीओअच्चेव, जंबूमंदर० उत्तरेणं नीलवंताओ वासहरपव्वताओ केसरिद्देहाओ दो महानईओ पवहंति तं०—सीता चैव नारिकंता चैव, एवं रुप्पीओ वासहरपव्वताओ महापोंडरीयद्देहाओ दो महानईओ पवहंति, तं०—णरकंता चैव रुप्पकूला चैव २, जंबूमंदरदाहिणेणं भरेहे वासे दो पवायद्देहा पं० तं०—बहुसम० तं०—गंगप्पवातद्देहे चैव सिंधुप्पवायद्देहे चैव । एवं हिमवए वासे दो पवायद्देहा पं० तं०—बहु० तं०—रोहियप्पवातद्देहे चैव रोहियंसपवातद्देहे चैव, जंबूमंदरदाहिणेणं हरिवासे वासे दो पवायद्देहा पं० बहुसम० तं०—हरिपवातद्देहे चैव हरिकंतपवातद्देहे चैव, जंबूमंदरउत्तरदाहिणेणं महाविदेहवासे दो पवायद्देहा पं० बहुसम० जाव सीअप्पवातद्देहे चैव सीतोदप्पवायद्देहे चैव ३,

२ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः ३
द्वाद-
स्वरूपम्
८८ सूत्रम्

॥ १२६ ॥

જંબૂમંદરસ્સ ઉત્તરેણં રમ્મણ વાસે દો પવાયદ્દહા પં૦ તં૦-બહુ૦ જાવ નરકંતપ્પવાયદ્દહે ચેવ
 ણારીકંતપ્પવાયદ્દહે ચેવ, એવં હેરન્નવતે વાસે દો પવાયદ્દહા પં૦ તં૦-બહુ૦ સુવન્નકૂલપ્પવાયદ્દહે
 ચેવ રુપ્પકૂલપ્પવાયદ્દહે ચેવ, જંબૂમંદરઉત્તરેણં ઇરવણ વાસે દો પવાયદ્દહા પં૦ બહુ૦ જાવ રત્ત-
 પ્પવાયદ્દહે ચેવ રત્તાવહ્મપ્પવાયદ્દહે ચેવ, જંબૂમંદરદાહિણેણં ભરહે વાસે દો મહાનઈઓ પં૦ બહુ૦
 જાવ ગંગા ચેવ સિંધૂ ચેવ, એવ જથા પવાતદ્દહા એવં ણઈઓ ભાણિયજ્ઞાઓ, જાવ ઇરવણ
 વાસે દો મહાનઈઓ પં૦-બહુસમતુલ્લાઓ જાવ રત્તા ચેવ રત્તવતી ચેવ ૪ । સૂ૦ ૮૮

મૂલાર્થ:—જંબૂદ્વીપના મેરુપર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશાએ ચુલ્લહિમવાન અને શિખરી વર્ષધર પર્વતને વિષે બે મહાદ્રહ
 કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે—બહુસમતુલ્ય, અવિશેષ, નાનાત્વરહિત અને એક બીજાને ઉલ્લંઘન કરતા નથી તેમજ લંબાઈ, પહોળાઈ,
 ઊંડાઈ, સંઠાણ અને પરિધિવડે સમાન છે. તે દ્રહના નામ—પદ્મદ્રહ અને પુંડરીકદ્રહ. તે બે દ્રહમાં બે દેવીઓ, મહર્દ્ધિક યાવત્
 પલ્લોપમની સ્થિતિ(આયુષ્ય)વાળી વસે છે. તે દેવીઓના નામ—શ્રીદેવી અને લક્ષ્મીદેવી. એવી રીતે મહાહિમવાન અને રુક્મી
 વર્ષધર પર્વતને વિષે બે મોટા દ્રહ કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે—બહુસમતુલ્ય યાવત્ પૂર્વની માફક કહેવું. તે બે દ્રહના નામ—મહા-
 પદ્મદ્રહ અને મહાપુંડરીકદ્રહ, અને ત્યાં તેની હ્રી અને બુદ્ધિ નામની અધિષ્ઠાત્રી દેવીઓ વસે છે. એ જ પ્રમાણે નિષધ અને નીલવંત

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૨૭ ॥

પર્વતને વિષે તિર્ગિંછિ અને કેશરી નામે બે દ્રહ છે અને ધૃતિ અને કીર્તિ નામની તેની અધિષ્ઠાત્રી દેવીઓ છે. (૧), જંબૂદ્વીપના મેરુપર્વતની દક્ષિણ દિશાએ મહાહિમવંત વર્ષધર પર્વતના મહાપદ્મદ્રહથી બે મહાનદી નીકળે છે, તેના નામ-રોહિતા અને હરિકાંતા. એવી રીતે નિષધ વર્ષધર પર્વતના તિર્ગિંછિ દ્રહથી બે મહાનદી નીકળે છે, તેના નામ-હરિત્ અને શીતોદા. જંબૂદ્વીપના મેરુપર્વતની ઉત્તર દિશાએ નીલવાન વર્ષધર પર્વતના કેસરીદ્રહથી બે મહાનદી નીકળે છે, તેના નામ-શીતા અને નારીકાન્તા. એ પ્રમાણે રુક્મી વર્ષધર પર્વતના મહાપુંડરીકદ્રહથી બે મહાનદી નીકળે છે, તેના નામ-નરકાન્તા અને રૂપ્યકૂલા છે. (૨), જંબૂદ્વીપના મેરુપર્વતની દક્ષિણ દિશાએ ભરતક્ષેત્રમાં બે પ્રપાતદ્રહ કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે-બહુસમતુલ્ય, તેના નામ-ગંગાપ્રપાતદ્રહ અને સિંધુપ્રપાતદ્રહ છે. એ પ્રમાણે હિમવત ક્ષેત્રમાં બે પ્રપાતદ્રહ કહ્યા છે, તે બહુસમતુલ્ય છે, તેના નામ રોહિત્રપ્રપાતદ્રહ અને રોહિતાંશાપ્રપાતદ્રહ છે. જંબૂદ્વીપના મેરુપર્વતની દક્ષિણ દિશાએ હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં બે પ્રપાતદ્રહ (કુંડ) કહ્યા છે, તે બહુસમતુલ્ય છે. તેના નામ-હરિત્રપ્રપાતદ્રહ અને હરિકાન્તાપ્રપાતદ્રહ છે. જંબૂદ્વીપના ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશાએ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં બે પ્રપાતદ્રહ કહ્યા છે. બહુસમતુલ્ય યાવત્ શીતાપ્રપાતદ્રહ અને શીતોદાપ્રપાતદ્રહ નામના છે. (૩), જંબૂદ્વીપના મેરુપર્વતની ઉત્તર દિશાએ રમ્યક્વર્ષક્ષેત્રમાં બે પ્રપાતદ્રહ કહેલ છે, તે બહુસમતુલ્ય યાવત્ પૂર્વની માફક કહેવું. તેના નામ-નરકાન્તાપ્રપાતદ્રહ અને નારીકાંતાપ્રપાતદ્રહ છે. એવી રીતે હૈરણ્યવત ક્ષેત્રમાં બે પ્રપાતદ્રહ કહેલ છે, તે બહુસમતુલ્ય, યાવત્ પૂર્વની માફક. તેના નામ-સુવર્ણકૂલાપ્રપાતદ્રહ અને રૂપ્યકૂલાપ્રપાતદ્રહ છે. જંબૂદ્વીપના મેરુપર્વતની ઉત્તર દિશાએ ઐરવત ક્ષેત્રમાં બે પ્રપાતદ્રહ કહેલ છે, બહુસમતુલ્ય યાવત્ પૂર્વની માફક. તેના નામ-રક્તાપ્રપાતદ્રહ અને રવતવતીપ્રપાતદ્રહ છે. જંબૂદ્વીપના મેરુપર્વતની દક્ષિણ દિશાએ

૨ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
હદનઘાદિ-
સ્વરૂપમ્
૮૮ સૂત્રમ્

॥ ૧૨૭ ॥

ભરતક્ષેત્રમાં બે મહાનદી કહેલ છે. તે બહુસમતુલ્ય યાવત્ રક્તા અને રક્તવતી નામની છે. (૪). (સૂ૦ ૮૮)

ટીકાર્થ:—‘જંબૂ’ इत्यादि० अहिं हिमवान आदि छ वर्षधर पर्वतोने विषे छ ज द्रहो छे, ते आ-

પડમે ૧ ય મહાપડમે ૨ તિગિંછી ૩ કેસરી ૪ દહે ચેવ ।

हरए महापुंडरिए ५, पुंडरीए चैव य ६ दहाओ ॥ ६१ ॥

૧ પદ્મ, ૨ મહાપદ્મ, ૩ તિગિંછી, ૪ કેશરી, ૫ મહાપુંડરીક અને ૬ પુંડરીક. આ છ દ્રહો ક્રમશઃ છે. હિમવાન પર્વતની ઉપર બહુમધ્યભાગને વિષે પદ્મ છે જેની અંદર તેવો પદ્મદ્રહ નામનો હૃદ છે. એવી રીતે શિખરી પર્વતની ઉપર બહુમધ્યભાગને વિષે પુંડરીક નામનો દ્રહ છે. તે બન્ને દ્રહ, પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં હજાર યોજન લાંબા અને પાંચસો યોજન પહોળા, ચાર સ્તૂળાને વિષે દશ યોજન ઝુંડા, ચાંદીના કાંઠાવાળા, વજ્રમય પાષાણવાળા, તપનીય(રક્તસુવર્ણ)ના તલીઆવાળા, સુવર્ણ મધ્ય રજતમાણિની વેલ્લુવાળા છે, ચારે દિશાએ મણિના પગથિઆવાળાં, સુખપૂર્વક ઉતરી શકાય એવા, તોરણ, ધ્વજ અને છત્ર વગેરેથી સુશોભિત, નીલોત્પલ અને પુંડરીક કમલ વગેરેથી રચિત વિવિધ પક્ષી અને મત્સ્યો જેમાં ફરી રહેલા છે એવા તેમજ ધ્રમરોના સમૂહવડે ઉપભોગ્ય છે. ‘તત્થ પં’તિ૦ તે બે દ્રહને વિષે બે દેવીઓ વસે છે, પદ્મદ્રહમાં શ્રીદેવી અને પુંડરીકદ્રહમાં લક્ષ્મી-દેવી છે. તે બન્ને દેવીઓ ભુવનપતિનિકાયમાં અંતર્ભૂત છે, કારણ કે તેઓ પલ્લોપમના આયુષ્યવાળી છે. વ્યંતરની દેવીઓનું તો

૧. ટોકામાં ચતુર્દશમણિસોપાનો પાઠ છે, પણ જંબૂદ્વીપપત્તતી વગેરેમાં ચારે દિશાએ પગથિઆનું વર્ણન છે માટે તે પ્રમાણે લખેલ છે.

શ્રોસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૨૮ ॥

ઉત્કૃષ્ટ અર્દ્રપલ્યોપમનું આયુષ્ય હોય છે. ભવનપતિની દેવીઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય સાડાચાર પલ્યોપમ પ્રમાણ હોય છે. કહ્યું છે કે—
અદ્ભુટ્ઠ અદ્ધપંચમ, પલિઓવમ અસુરજુયલદેવીણં । સેસ વળદેવયાણં, દેસૂણં અદ્ધપલિયમુક્કોસં ॥ ૬૨ ॥

દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમારની દેવીઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાડાત્રણ પલ્યોપમની અને ઉત્તર દિશાના અસુરકુમારની દેવીઓની સાડાચાર પલ્યોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય છે. શેષ ઉત્તર દિશાના નાગકુમારાદિ નવ ભવનપતિની દેવીઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દેશે ઝૂળી એક પલ્યોપમની, અને દક્ષિણ દિશાના નવ ભવનપતિની દેવીની તથા વ્યંતરની વન્ને દિશાની દેવીની સ્થિતિ અર્દ્ર-પલ્યોપમની હોય છે. તે બે મોટા દ્રહના મધ્યમાં એકેક યોજનના લાંબા-પહોળા કમઠ છે અને તે અર્દ્ર યોજન જાડા છે, જલમાં દશ યોજન બૂડેલા છે અને અર્દ્ર યોજન ઝંચા છે. વઠી તેમાં વજ્રમય મૂલ, રિષ્ટરત્નમય કંદ, વૈદ્યરત્નમય નાઠ, વૈદ્યરત્નમય બાહ્યપત્રો જાંબૂનદ(સુવર્ણ)મય અંદરના પત્રો, પીઠા સુવર્ણની કર્ણિકા (ડોડો) અને તપાવેલ સુવર્ણની કેશરા તંતુઓ છે. તે બે કમલની બે કર્ણિકા અર્દ્ર યોજનની લાંબી પહોળી અને એક કોશ (બાહ્ય) ઝંચી છે. તેના ઉપર બે દેવીઓના ભવન છે. ‘એવ’મિત્યાદિ૦ મહાહિમવાન પર્વતમાં મહાપદ્મદ્રહ અને રુક્મી પર્વતમાં તો મહાપુંડરીકદ્રહ છે. તે બંને દ્રહ બે હજાર યોજન લાંબા અને એક હજાર યોજન પહોળા છે. બે યોજનના લાંબા-પહોળા કમઠવાળા છે, તે બે કમઠમાં બે દેવીઓ વસે છે. મહાપદ્મમાં હ્રીદેવી અને મહાપુંડરીકમાં બુદ્ધિદેવી છે. ‘એવ’મિત્યાદિ૦ નિષધ પર્વતને ધિપે તિર્ગિછિદ્રહમાં ધૃતિદેવી અને નીલવાન પર્વત પર કેશરીદ્રહમાં કીર્તિદેવી વસે છે. તે બે દ્રહ ચાર હજાર યોજન લાંબા અને બે હજાર યોજન પહોળા છે. આ સંબંધની ગાથા નીચે પ્રમાણે છે—

૨ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૩
હદનઘાદિ-
સ્વરૂપમ્
૮૮ સૂત્રમ્

॥ ૧૨૮ ॥

एएसु सुरवहूओ, वसंति पलिओवमट्टितीयाओ । सिरिहिरि धितिकित्तीओ, बुद्धीलच्छी सनामाओ॥६३॥

आ गाथानो भावार्थ उपर कहेवायेल छे. (१), ' जंबू ' इत्यादि० तेमां रोहित् नदी, महापद्मद्रहथी दक्षिण तरफना तोरणथी नीकळीने एक हजार, छसो पांच योजन कांडक अधिक (पांच कळा) दक्षिण दिशाए पर्वत उपर जइने (वहीने) हारना आकारने धारण करवावाळा, कंडक अधिक बरें योजनप्रमाणवाळा, मगर(मत्स्य)ना मुख जेवा पडनाळरूप प्रपात-प्रवाह-वडे महाहिमवान पर्वतना रोहित् नामना कुंडमां पडे छे. मगरना मुखनी जीभ एक योजन लांबी, साडाबार योजन पडोळी अने एक योजन जाडी छे, अने (रोहित् नदी) रोहित्प्रपातकुंडमांथी दक्षिण दिशाना तोरणद्वारा नीकळीने, हैमवान क्षेत्रना मध्यभागमां रहेल शब्दापाती नामना वृत्तैवाताढ्यपर्वतथी बे कोश दूर रहीने, अठ्यावीश हजार नदीओना परिवार सहित जगती(कोट)ने नीचे भेदीने पूर्व दिशाथी लवणसमुद्रमां जाय छे-भळे छे. प्रवाहमां एटले नीकळती वखते रोहित् नदी साडाबार योजन पडोळी अने एक गाउ ऊंडी छे, त्यापछी क्रमशः वृद्धि पामती मुख(समुद्रप्रवेश)मां एकसो पच्चीश योजन पडोळी, अढी योजन ऊंडी तेमज बन्ने पासे बे वेदिका अने बे वनखंडवडे युक्त छे. एवी रीते सर्व महानदीओ, पर्वतो, कूटो अने वेदिका वगेरेथी युक्त छे. हरिकान्ता नदी तो महापद्मद्रहथी ज उत्तरदिशाना तोरणद्वारा नीकळीने कंडक अधिक सोळसो ने पांच योजन सुधी उत्तर सन्मुख थइ, पर्वत उपरथी जइने कंडक बरें योजनप्रमाणवाळा प्रपात(धोध)वडे हरिकांताकुंडमां तेम ज पडे छे. मगरना मुखनी जीभिका(जीभ)नुं प्रमाण पूर्वे कहेल प्रमाणथी बेवडुं जाणवुं. ते प्रपातकुंडथी उत्तरदिशाना तोरणद्वारा

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૨૯ ॥

નીકલીને હરિવર્ષક્ષેત્રના મધ્ય ભાગમાં રહેનાર ગંધાપાતી નામના વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વતથી એક યોજન દૂર રહીને, પશ્ચિમદિશા સન્મુખ થઈ છપ્પન હજાર નદીઓ સહિત સમુદ્રમાં જાય છે. આ હરિકાંતા નદી રોહિત નદીના પ્રમાણથી બમણા પ્રમાણવાળી છે. 'એવ' મિત્યાદિ૦ એવી રીતે, 'જંબૂદ્વીપે' ત્યાદિ૦ અભિલાપનું સૂચન કરવા માટે કહેલ છે. હરિત્ મહાનદી તિગિંછિદ્રહની દક્ષિણ દિશાના તોરણદ્વારા નીકલીને કંઠક અધિક સાત હજાર, ચારસો, એકવીશ યોજન દક્ષિણ દિશા સન્મુખ થઈ, પર્વત ઉપર જઈને કંઠક અધિક ચારસો યોજનના પ્રમાણવાળા પ્રપાતવડે હરિકુંડમાં પડીને પૂર્વના સમુદ્રમાં પડે છે, શેષ (લંબાઈ વગેરે) હરિકાંતા નદીની માફક જાણવું. શીતોદા મહાનદી તિગિંછિદ્રહની ઉત્તરદિશાના તોરણદ્વારા નીકલીને તેટલા જ (પૂર્વ કહેલ કંઠક અધિક સાત હજાર, ચારસો, એકવીશ યોજન) પર્વત ઉપર ઉત્તર સન્મુખ જઈને કંઠક અધિક ચારસો યોજનપ્રમાણવાળા પ્રપાતવડે શીતોદાકુંડમાં પડે છે. મગરના મુખની જીભિકા ચાર યોજન લાંબી, પચાસ યોજન પહોળી અને એક યોજનની જાડી સમજવી. શીતોદાકુંડથી ઉત્તરદિશાના તોરણદ્વારા નીકલીને દેવકુરુ ક્ષેત્રનો વિભાગ કરતી થકી, ચિત્ર અને વિચિત્ર કૂટવાળા બે પર્વતોને અને નિષધદ્રહાદિ પાંચ દ્રહોનો બે ભાગ કરતી થકી ચોરાશી હજાર નદીઓની સાથે મઠવાપૂર્વક, ભદ્રશાળ વનના મધ્યમાં, મેરુપર્વતથી બે યોજન દૂર રહીને ત્યાંથી પશ્ચિમ સન્મુખ ફરીને, વિદ્યુત્પ્રભ નામના વક્ષસ્કાર પર્વતના નીચેના ભાગને વિદારીને મેરુની પશ્ચિમ દિશાથી અપર (પશ્ચિમ) મહાવિદેહના મધ્ય ભાગદ્વારા એક એક વિજયમાંથી અઠ્યાવીશ-અઠ્યાવીશ હજાર નદીઓ સાથે મળીને, જયંતદ્વારની નીચેથી પશ્ચિમ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે. શીતોદા નદી પ્રવાહમાં તો પચાશ યોજન પહોળી અને એક યોજન ઊંડી છે, ત્યારપછી અનુક્રમે વધતી વધતી મુખમાં (સમુદ્રમાં મળતી વચ્ચે) પાંચસો યોજન પહોળી

૨ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૩
હ્રદનદ્યાદિ-
સ્વરૂપમ્
૮૮ સૂત્રમ્

॥ ૧૨૯ ॥

અને દશ યોજન ઊંડી થાય છે. ‘જંબૂ’ ઇત્યાદિ૦ શીતા મહાનદી કેશરીદ્રહના દક્ષિણ તોરણથી નીકળી, કુંડમાં પડીને, મેરુ-પર્વતના પૂર્વથી પૂર્વવિદેહના મધ્યથી વિજયદ્વારની નીચેથી પૂર્વ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે. બાકીની બધી વક્તવ્યતા શીતોદા સમાન જાળવી. નારીકાંતા નદી તો ઉત્તરદિશાના તોરણથી નીકળીને રમ્યક્ષેત્રનો વિભાગ કરતી છતી હરિત્મહાનદીની વક્તવ્યતા પ્રમાણે રમ્યક્ષ્વર્ણના મધ્ય ભાગથી પશ્ચિમ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે. ‘એવ’ મિત્યાદિ૦ નરકાંતા નદી મહાપુંડરીકદ્રહમાંથી દક્ષિણ દિશાના તોરણદ્વારા નીકળીને રમ્યક્ષ્વર્ણનો વિભાગ કરતી છતી, હરિકાંતાની વક્તવ્યતા પ્રમાણે પૂર્વ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે. રૂપ્યકૂલા નદી તો મહાપુંડરીકદ્રહના ઉત્તરદિશાના તોરણથી નીકળીને ઈરણ્યવાન ક્ષેત્રના બે વિભાગ કરતી છતી રોહિત્ નદીની વક્તવ્યતા પ્રમાણે પશ્ચિમ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે. (૨), ‘જંબૂ’ ઇત્યાદિ૦ ‘પવાયદ્રહ’ ત્તિ૦ પડવું તે પ્રપાત, તે પ્રપાતવડે ઓઝસાતા જે દ્રહ તે બે પ્રપાતદ્રહ. અહિં જ્યાં હિમવાન આદિ પર્વતથી ગંગા વગેરે મહાનદી પ્રણાલ-પડનાઠ(ધોધ)થી નીચે પડે છે તે પ્રપાતદ્રહ ઇટલે પ્રપાત-કુંડ. ‘ગંગાપવાયદ્રહે ચેવ’ત્તિ૦ હિમવાન વર્ષધર પર્વતની ઉપર રહેલ પદ્મદ્રહના પૂર્વ દિશાના તોરણથી નીકળીને, પૂર્વ સન્મુખ પાંચસો યોજન જઈને ગંગાવર્તન કૂટમાં (કૂટની નીચેથી) પાછી વઠતી છતી પાંચ સો ત્રેવીશ યોજન અને સાડીત્રણ કલા સુધી દક્ષિણ દિશા સન્મુખ પર્વત ઉપરથી જઈને ગંગા મહાનદી, લંબાઈવડે અર્ધ યોજનપ્રમાણ, પહોળાઈવડે સવા-છ યોજનવાળી, જાડાઈવડે અર્ધગાઉવાળી જીભિકાથી યુક્ત એવા ફાડેલા મગરના મુખ સમાન ધોધવડે કંઈક અધિક એકસો યોજન પ્રમાણવાળા અને મોતીના હારના જેવા પ્રપાત(ઝંચેથી પડવું, તે)થી જે ગંગાપ્રપાતકુંડમાં પડે છે તે કુંડ, સાઠ યોજન લાંબો અને પહોળો, કંઈક ન્યૂન એકસો નેવું યોજનની પરિધિ(ઘેરાવા)વાળો, દશ યોજન ઊંચો અને વિવિધ મણિ-

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૩૦ ॥

વડે બંધાયેલ છે. તે કુંડની પૂર્વ, પશ્ચિમ અને દક્ષિણ દિશામાં ત્રણ ત્રણ પગથિયા જોવા લાયક છે. તે વિવિધ તોરણો સહિત છે. મધ્ય ભાગમાં ગંગા દેવીનો દ્વીપ છે. તે દ્વીપ આઠ યોજન લાંબો-પહોલો, કંઈક અધિક પચ્ચીસ યોજનનો પરિક્ષેપ-ધેરાવાવાલો છે. પાણીથી ઉપર બે કોશ ઊંચો અને વજ્રમય છે. એક કોશ લંબાઈવાળા, અર્ધ કોશ પહોળાઈવાળા, કંઈક ન્યૂન એક કોશ ઊંચાઈવાળા, અનેક (સેંકડો) સ્તંભ(થાંભલા)વડે જોડાયેલા ગંગાદેવીના ભવનવડે સુશોભિત કરાયેલ છે ઉપરનો ભાગ જેનો એવો તે કુંડ છે. ગંગાપ્રપાત કુંડથી દક્ષિણ દિશાના તોરણથી નીકળીને પ્રવાહમાં (નીકળતી વખતે) સવા છ યોજનની પહોળી, અર્ધ કોશ ઊંડી ગંગા નદી ઉત્તરાર્ધ ભરતના બે ભાગ કરતી છતી સાત હજાર નદીઓ સાથે મળીને સ્વંદ્રપ્રપાતગુફાના પૂર્વ ભાગથી નીચે વૈતાલ્ય પર્વતને વિદારીને-ભેદીને દક્ષિણાર્ધ ભરતના બે વિભાગ કરતી છતી તે વિભાગના મધ્ય ભાગથી જઈને, પૂર્વ સન્મુખ વળીને બધી મળીને ચૌદ હજાર નદીઓ સાથે મુખમાં (પ્રવેશસ્થલમાં) સાડાવાસઠ યોજન પહોળી અને સવા યોજન ઊંડી એવી તે જગતીને ભેદીને પૂર્વના લવણસમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે. તે ગંગાપ્રપાતદ્રહ. ગંગાપ્રપાતદ્રહના પ્રમાણે સિંધુ-પ્રપાતદ્રહ પણ વ્યાખ્યાન કરવા યોગ્ય છે અર્થાત્ તેનું વ્યાખ્યાન કરવું. આ કારણથી જ બે દ્રહ, લાંબા, પહોળા, ઊંડા અને પરિધિ-વડે સમાન વિશેષણવાળા ભાવવા. બધા ય પ્રપાતદ્રહો દશ યોજન ઊંડા કહેવા. અહિં વર્ષધર પર્વતની નદીઓના અધિકારમાં ગંગા, સિંધુ અને રોહિતાંશાનું તથા સુવર્ણકૂલા, રક્તા અને રક્તવતીનું જે કથન નથી કર્યું તેનું કારણ એ છે કે અહીં બે સ્થાનનો જ અધિકાર છે. એક એક પર્વતથી ત્રણ નદીઓના નીકળવાના ત્રણ ત્રણ સ્થાન હોવાથી અર્થાત્ ત્રણ ત્રણ નદીઓ નીકળવાથી અને અહીં બે સ્થાનનો

૧. સાત હજાર નદીઓ ઉત્તરાર્ધ ભરતની અને સાત હજાર દક્ષિણાર્ધ ભરતની મળીને ચૌદ હજાર નદીઓ જાણવી.

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
હ્રદનદ્યાદિ-
સ્વરૂપમ્
૮૮ સૂત્રમ્

॥ ૧૩૦ ॥

અધિકાર હોવાથી તેનું વર્ણન કરેલ નથી. 'એવ' મિત્યાદિ૦ એમ પૂર્વની માફક જાણવું. 'રોહિયપ્પવાયદ્દહે ચેવ' ત્તિ૦ કહેવાયેલ સ્વરૂપવાળી રોહિત્ નદી જ્યાં (જે કુંડમાં) પડે છે, વળી જે કુંડ એક સો વીંશ યોજનનો લાંબો-પહોળો છે, કંડક ન્યૂન ત્રણસો એંસી યોજનના ઘેરાવાવાળો અને જેના મધ્યભાગમાં રોહિત દ્વીપ સોઠ યોજનનો લાંબો-પહોળો, કંડક અધિક પચાશ યોજન ઘેરાવાવાળો, પાણીના ઉપર બે કોશ ઝૂંચો છે, ગંગાદેવીના ભવન સમાન રોહિત્દેવીના ભવનવડે સુશોભિત ઉપરનો ભાગ છે જેનો તે રોહિત્પ્રપાતદ્રહ 'રોહિયંસપ્પવાયદ્દહે ચેવ' ત્તિ૦ હિમવાન વર્ષધર પર્વતની ઉપર રહેલ પદ્મદ્રહના ઉત્તરદિશાના તોરણથી નીકળીને રોહિતાંશા મહાનદી, કંડક અધિક વસો ને છોંતેર યોજન પર્યંત ઉત્તર સન્મુખ થઈ, પર્વત ઉપરથી જઈને લંબાઈથી એક યોજનવાળી, પહોળા-ઈથી સાડાબાર યોજનવાળી, જાડાઈવડે એક ગાઉવાળી, જીભિકાવડે પહોળો કરેલ મગરના મુખની જેમ પ્રણાલવડે અને મો-તીના હારના આકારવાળા કંડક અધિક એકસો યોજનપ્રમાણવાળા પ્રપાતવડે જ્યાં પડે છે અને જે રોહિત્પ્રપાતકુંડ સમાન માનવાળી છે તે કુંડના મધ્યમાં રોહિત્દ્વીપ સમાન પ્રમાણવાળો રોહિતાંશદ્વીપ છે. તે રોહિતાંશભવનવડે પૂર્વે કહેલ પ્રમાણવડે અલંકૃત છે, અને જે કુંડથી રોહિત્ નદી સમાન પ્રમાણવાળી રોહિતાંશા નદી ઉત્તર તોરણદ્વારા નીકળીને, પશ્ચિમ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે તે રોહિતાંશાપ્રપાતદ્રહ છે. 'જંબૂ'ઈત્યાદિ૦ 'હરિપ્પવાયદ્દહે ચેવ'ત્તિ૦ પૂર્વે કહેલ લક્ષણવાળી હરિત્ નદી (કુંડમાં) જ્યાં પડે છે, વળી જે વસો ને ચાલીશ યોજન લંબાઈ અને પહોળાઈથી, અને સાતસો ને ઓગણસાઠ યોજન પરિધિ-વડે છે, અને જેના મધ્યભાગમાં હરિત્ દેવીનો દ્વીપ છે તે દ્વીપ ત્રીશ યોજન લાંબો, પહોળો તેમજ એક સો ને એક યોજનની પરિ-ધિવાળો છે અને જલના ઉપર બે કોશ ઝૂંચો છે, વળી હરિત્દેવીના ભવનવડે સુશોભિત ઉપરનો ભાગ છે જેનો, તે આ હરિપ્ર-

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૩૧ ॥

પાતદ્રહ છે. 'હરિકાંતપ્પવાયદહે ચેવ' ત્તિ. પૂર્વે કહેલ સ્વરૂપવાળી હરિકાંતા મહાનદી જે કુંડમાં પડે છે, વાળી જે કુંડનું પ્રમાણ હરિકુંડ સમાન છે, અને હરિત્ત્રીપ સમાન ભવન સહિત હરિકાંતાદેવીના દ્વીપવડે ભૂષિત મધ્યભાગ છે જેનો તે હરિકાંતાપ્રપાતદ્રહ છે. 'જંબૂ' इत्यादि. 'सीयप्पवायदहे चैव' त्ति. नीलवान पर्वतथी शीतानदी नीकळीने જે કુંડમાં પડે છે, વાળી જે કુંડ લાંબો અને પહોળો ચારસો એંસી યોજન છે અને પંદરસો અઢાર યોજન વિશેષ ન્યૂન પરિધિવાળો છે, તથા જેની મધ્યમાં ચોસઠ યોજન લાંબો અને પહોળો, વસો અને બે યોજનની પરિધિવાળી, જલના ઉપર બે કોશ ઊંચો શીતા દ્વીપ છે, તથા શીતા દેવીના ભવનથી સુશોભિત ઉપરનો ભાગ છે જેનો તે શીતાપ્રપાતદ્રહ છે. 'સીતોદપ્પવાયદહે ચેવ' ત્તિ. નિષધપર્વતથી શીતોદા નદી નીકળીને જ્યાં (કુંડમાં) પડે છે તે શીતોદાપ્રપાતદ્રહ છે. તે શીતાપ્રપાતદ્રહ સમાન છે અને શીતાદેવીના દ્વીપ અને ભવન સમાન શીતોદાદેવીનો દ્વીપ અને ભવન છે. (૩), 'જંબૂ' इत्यादि. नरकांता અને નારીકાંતાપ્રપાતદ્રહ (એ બન્ને) તો હરિકાંતા અને હરિત્ત્રપાતદ્રહ (સમાન છે. અને પોતાના નામ સમાન દ્વીપ અને દેવીઓ છે. 'એવ' मित्यादि. सुवर्णकूला અને રૂપ્યકૂલા પ્રપાતદ્રહ (એ બન્ને) ને રોહિતાંશા અને રોહિતપ્રપાતદ્રહ સરસા જાળવા. વિશેષ સ્વયં સમજવા યોગ્ય છે. 'જંબૂ' इत्यादि. रक्ता અને રક્તાવતીપ્રપાતદ્રહ (એ બન્ને) ને ગંગા અને સિંધુપ્રપાતદ્રહ સમાન કહેવા, પરંતુ રક્તા પૂર્વસમુદ્રમાં મળનારી, અને રક્તવતી પશ્ચિમ સમુદ્રમાં મળનારી છે. 'જંબુ' इत्यादि. 'जंबुद्वीवे २ मंदरस्स दाहिणेणं भरहे वासे दो महानदीओ' इत्यादि. 'एव' मिति. अनंतरक्रमवडे 'जह' त्ति. जेम पूर्वे क्षेत्र क्षेत्रमां बे बे प्रपातद्रह कथा तेवी रीते नदीओ पण कहेवी. ते आ प्रमाणे—
गंगा १ सिंधू २ तह रोहियंस ३, रोहीणदी य ४ हरिकंता ५ ।

૨ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
દ્વદનઘાદિ-
સ્વરૂપમ્
૮૮ સૂત્રમ્

॥ ૧૩૧ ॥

हरिसलिला ६ सीयोया ७, सत्तेया होंति दाहिणओ ॥ ६४ ॥

सीया य १ नारिकांता २, नरकांता चेव ३ रूपकूला ४ य ।

सलिला सुवण्णकूला ५, रत्तवती ६ रत्त ७ उत्तरओ ॥ ६५ ॥

[मेरुनी] दक्षिण दिशामां गंगा, सिंधु, तथा रोहितांशा, रोहित्‍नदी, हरिकांता, हरितसलिला अने शीतोदा-आ सात नदीओ होय छे. शीता, नारीकांता, नरकांता, रूपकूला, सुवर्णकूला, रत्तवती अने रक्ता-आ सात नदीओ मेरुनी उत्तर दिशामां होय छे. जंबूद्वीपना अधिकारथी अने क्षेत्रवडे कथन करवा योग्य पुद्गल धर्मना अधिकारथी जंबूद्वीपना भरतादि संबंधी काल, लक्षण, पर्यायधर्मोने अनेक प्रकारे अठार सूत्रवडे कहे छे—

जंबुद्वीवे २ भरहेरवणसु वासेसु तीताए उस्सप्पिणीए सुसमदूसमाए समाए दो सागरो-वमकोडाकोडीओ काले होत्था १, एवमिमीसे ओसप्पिणीए जाव पन्नत्ते २, एवं आगमिस्साए उस्सप्पिणीए जाव भविस्सति ३, जंबूद्वीवे दीवे भरहेरवणसु वासेसु तीताए उस्सप्पिणीए सुस-माए समाए मणुया दो गाउयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं होत्था ४, दोन्नि य पलिओवमाइं परमाउं पालइत्था ५, एवमिमीसे ओसप्पिणीए जाव पालयित्था ६, एवमागमेस्साते उस्सप्पिणीए जाव पालिस्संति ७,

શ્રાસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુષાદ
॥ ૧૩૨ ॥

જંબુદ્વીપે દીવે ભરહેરવણસુ વાસેસુ એગસમયે એગજુગે દો અરિહંતવંસા ઉપ્પજિંસુ વા ઉપ્પજંતિ વા ઉપ્પજિસંતિ વા ૮, એવં ચક્કવટ્ટિવંસા ૯, દસારવંસા ૧૦, જંબૂભરહેરવણસુ એગસમતે દો અરહંતા ઉપ્પજિંસુ વા ઉપ્પજંતિ વા ઉપ્પજિસ્સંતિ વા ૧૧, એવં ચક્કવટ્ટિણો ૧૨, એવં બલદેવા એવં વાસુદેવા (દસારવંસા) જાવ ઉપ્પજિંસુ વા ઉપ્પજંતિ વા ઉપ્પજિસ્સંતિ વા ૧૩, જંબૂ દોસુકુરાસુ મણુઆ સયા સુસમસુસમમુત્તમિહિં પત્તા પચ્છણુબ્ભવમાણા વિહરંતિ, તં-દેવકુરાણે ચેવ ઉત્તરકુરાણે ચેવ ૧૪, જંબુદ્વીપે દીવે દોસુ વાસેસુ મણુયા સયા સુસમુત્તમં ઇહિં પત્તા પચ્છણુબ્ભવમાણા વિહરંતિ, તં-હરિવાસે ચેવ રમ્મગવાસે ચેવ ૧૫, જંબૂ દોસુ વાસેસુ મણુયા સયા સુસમદુસમુત્તમમિહિં પત્તા પચ્છણુબ્ભવમાણા વિહરંતિ, તં-હેમવણે ચેવ ઇરવત્તવણે ચેવ ૧૬, જંબુદ્વીપે દીવે દોસુ સિત્તેસુ મણુયા સયા દૂસમસુસમમુત્તમમિહિં પત્તા પચ્છણુબ્ભવમાણા વિહરંતિ તં-પૂવ્વવિદેહે ચેવ અવરવિદેહે ચેવ ૧૭, જંબુદ્વીપે દીવે દોસુ વાસેસુ મણુયા છવ્વિહંપિ કાલં પચ્છણુબ્ભવમાણા વિહરંતિ, તં-ભરહે ચેવ ઇરવતે ચેવ ૧૮। સૂ. ૮૯

મૂલાર્થ:—જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ભરત અને ઇરવત ક્ષેત્રને વિષે અતીત ઉત્સર્પિણીમાં સુષમદૂષમ નામના (ચોથા) આરાનો

૨ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદેશ: ૩
સુષમાદૂષ-
માદિ-
સ્વરૂપમ્
૮૯ સૂત્રમ્

॥ ૧૩૨ ॥

કાઠબે કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ હતો. (૧), એવી રીતે આ વર્તમાન અવસર્પિણીમાં સુષમદુષ્પમ નામના (ત્રીજા) આરાનો કાઠબે કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કહેલ છે. (૨), એવી રીતે આગામી ઉત્સર્પિણીમાં સુષમદુષ્પમ નામના (ચોથા) આરાનો કાઠબે પ્રમાણ થશે. (૩), જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રને વિષે અતીત ઉત્સર્પિણીના સુષમ નામા (પાંચમા) આરામાં મનુષ્યો બે ગાઉની ઝંચાઈવાળા તેમજ (૪), બે પલ્યોપમના આયુષ્યને પાઠનારા હતા. (૫), એવી રીતે આ અવસર્પિણીમાં સુષમ નામના (ત્રીજા) આરામાં બે પલ્યોપમના આયુષ્યને ભોગવનારા હતા. (૬), એવી રીતે આગામી ઉત્સર્પિણીમાં સુષમ નામના (પાંચમા) આરામાં બે પલ્યોપમના આયુષ્યને પાઠનારા થશે. (૭), જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રને વિષે એક યુગના એક સમયમાં બે અરિહંતના વંશ ઉત્પન્ન થયા છે, ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્પન્ન થશે. (૮), એવી રીતે બે ચક્રવર્તીના વંશ (૯), બે દશાર-વાસુદેવના વંશ ઉપજ્યા છે, ઉપજે છે અને ઉપજશે. (૧૦), જંબૂદ્વીપના ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રને વિષે બે અરિહંત ઉત્પન્ન થયા છે, ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્પન્ન થશે. (૧૧), એવી રીતે બે ચક્રવર્તી ઉપજ્યા છે, ઉપજે છે અને ઉપજશે. (૧૨), એવી રીતે બે બલદેવ અને બે વાસુદેવ ઉત્પન્ન થયા છે, ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્પન્ન થશે. (૧૩), જંબૂદ્વીપના બે કુરુક્ષેત્રને વિષે મનુષ્યો સદા સુષમસુષમ (પહેલા) આરાની ઉત્તમ ઋદ્ધિને પામીને ભોગવતા થકા વિચરે છે તે ક્ષેત્રો દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ (૧૪), જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે વર્ષને વિષે મનુષ્યો સદા સુષમ નામના (ત્રીજા) આરાની ઉત્તમ ઋદ્ધિને પામીને ભોગવતા થકા વિચરે છે, તે વર્ષક્ષેત્રો હરિર્વર્ષ અને રમ્યકવર્ષ (૧૫), જંબૂદ્વીપના બે ક્ષેત્રોમાં મનુષ્યો સદા સુષમદુષ્પમ નામના (ત્રીજા) આરાની ઉત્તમ ઋદ્ધિને પામીને ભોગવતા થકા વિચરે છે, તે ક્ષેત્રો હૈમવત અને હૈરણ્યવત (૧૬), જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે ક્ષેત્રને વિષે મનુષ્યો સદા દુષ્પમસુષમ

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ

॥ ૧૩૩ ॥

(ચોથા) આરાની ઉત્તમ ઋધિને પામીને મોગવતા થકા વિચરે છે, તે આ-પૂર્વવિદેહ અને અપરવિદેહ (૧૭), જંબૂદ્વીપના બે ક્ષેત્રમાં મનુષ્યો છ પ્રકારના કાલ સંબંધી આયુષ્યાદિ ઋધિને પામીને મોગવતા થકા વિચરે છે, તે આ-ભરત અને ઈરવતક્ષેત્ર (૧૮). સૂ. ૮૯

ટીકાર્થ:-આ સૂત્રો સુગમ છે. વિશેષ એ કે 'તીતા'ત્તિ. ગયેલી ઉત્સર્પિણીનું સ્વરૂપ પૂર્વની માફક જાણવું. તે ઉત્સર્પિણીમાં અથવા ઉત્સર્પિણીના સુષમદુષ્પમા-બહુ સુખવાળા, સમા-ચોથા આરાના લક્ષણરૂપ કાલ વિભાગની સ્થિતિ (અથવા પ્રમાણ) બે કોડાકોડી સાગરોપમ હતી (૧), એવી રીતે જંબૂદ્વીપે ૨ રૂપાદિ. કહેવું, વિશેષ 'ઈમીસે'ત્તિ. આ પ્રત્યક્ષ વર્તમાન પૂર્વોક્ત અર્થવાળી અવસર્પિણીમાં 'જાવ'ત્તિ. દૂષમદૂષમા નામના ત્રીજા આરાને વિષે 'દો સાગરોવમકોડાકોડીઓ કાલે' પન્નત્તે' કહેલ છે. એ જ પૂર્વસૂત્રથી વિશેષ છે. પૂર્વ સૂત્રમાં 'હોત્થ'ત્તિ કહેલ છે (૨), 'એવ'મિત્યાદિ. 'આગમિસ્સા'ત્તિ. આવતી ઉત્સર્પિણીમાં 'ભવિષ્યતિ' થશે. એ જ પૂર્વસૂત્રથી વિશેષ છે (૩), 'જંબૂ'રૂપાદિ. સુષમ નામના પાંચમા આરામાં 'હોત્થ'ત્તિ. હતા (૪), 'પાલયિત્થ'ત્તિ. પાલનારા, પૂર્વ સૂત્રથી શબ્દભેદ વિશેષ છે (૫-૭), 'જંબૂ'રૂપાદિ. 'એગજુગે'ત્તિ. પાંચ વર્ષનો યુગ કાલ વિશેષ કહેવાય છે. યુગના એક વર્ષના એક સમયમાં, 'એગસમ' એગજુગે' આ પ્રમાણે પાઠ હોવા છતાં પણ વ્યાખ્યા ઉક્ત ક્રમવડે જ કરવી. અર્થના સંબંધથી આ પ્રકારે જ કહેલી વ્યાખ્યા છે, અથવા બીજી રીતે ભાવના કરવી. અરિહંતોના બે વંશ-પ્રવાહ છે, એક ભરતક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલ અને બીજો ઈરવત ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલ. 'દસાર'ત્તિ. સિદ્ધાંતની પરિભાષાવડે વાસુદેવો (૮-૧૩),

૧ બીજા સૂત્રથી તેરમા સૂત્ર સુધીનું વર્ણન ટીકાકારે કોઈક શબ્દનો અર્થ સંક્ષેપથી કરેલ છે માટે મૂલસૂત્રના અનુવાદથી જાણી લેવું.

૨ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
સુષમાદુ:ષ-
માદિ-
સ્વરૂપમ્
૮૯ સૂત્રમ્

॥ ૧૩૩ ॥

‘જંબૂ’ઈત્યાદિ૦ સર્વદા ‘સુસમસુસમં’તિ૦ પહેલા આરા જેવો જે વિપાક તે સુષમસુષમા તેના સંબંધવાળી જે ઋદ્ધિ તે સુષમ-સુષમજ, તે ઉત્તમ ઋદ્ધિને-પ્રધાન ઐશ્વર્યને અર્થાત્ ઉચ્ચ આયુષ્ય, કલ્પવૃક્ષે આપેલ ભોગ અને ઉપભોગાદિકને પ્રાપ્ત થયા છતાં, તે ભોગો પ્રત્યે અનુભવ કરતા થકા વિચરે છે, પણ સત્તા માત્રથી નહિં, અર્થાત્ વેદે છે અથવા સુષમસુષમ નામના કાલ વિશેષને પામેલા અને ઉત્તમ ઋદ્ધિને અનુભવતા થકા રહે છે. કહ્યું છે કે—

દોસુવિ કુરાસુ મણુયા, તિપલ્હપરમાઉળો તિકોસુચ્ચા । પિટ્ટિકરંડસયાઈં, દો છપ્પન્નાઈં (તુ) મણુયાણં ॥૬૬॥
સુસમસુસમાણુભાવં, અણુભવમાણાણડવચ્ચગોવળયા । અડાપાપન્નાદિણાઈં, અટ્ટમમહત્તસ્સ આહારો ॥૬૭॥

દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ એ બે ક્ષેત્રને વિષે મનુષ્યો ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્લોપમના આયુષ્યવાળા [જઘન્યથી પલ્લયના અસંખ્ય ભાગ ન્યૂન પણ પલ્લયનું આયુષ્ય હોય છે.], ત્રણ કોશ ડુંચા છે. તે મનુષ્યોને વર્ષે છપ્પન પાંસળી હોય છે. સુષમ-સુષમ-અત્યંત સુખને અનુભવે છે, તથા અપત્ય(સંતાન)ની પ્રતિપાલના ઓગળપચ્ચાશ દિવસ કરે છે. વળી અટ્ટમ મહત્ત આહાર કરે છે. દક્ષિણમાં દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્ર ઉત્તરમાં, તે વન્નેમાં ઉપરોક્ત ‘જંબૂ’ ઇત્યાદિ૦ ‘સુસમં’તિ૦ સુષમા-બીજા આરા જેવું સુખ, શેષ તેમજ જાણવું. કહ્યું છે કે—

હરિવાસરમ્મણસુ, આડપમાણં સરીરઉસ્સેહો । પલિઓવમાણિ દોન્નિ ઉ, દોન્નિ ય કોસા સમા મણિયા ૬૮
છટ્ટસ્સ ય આહારો, ચડસટ્ટિદિણાણુપાલણા તેસિં । પિટ્ટિકરંડાણ સયં, અટ્ટાવીસં મુણેયઠ્ઠં ॥ ૬૯ ॥

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૩૪ ॥

હરિવર્ષ અને રમ્યક્વર્ષ ક્ષેત્રને વિષે બે પલ્યોપમ આયુષ્યનું પ્રમાણ અને શરીરની ડુંચાઈ બે ગાડની છે. તેઓને છદ્ધ મક્તે આહાર અને ચોસઠ દિવસ પર્યંત અપત્યની પાલના હોય છે, તથા તેઓની પાંસઠીઓ એકસો ને અઠચાવીશ જાણવી. ‘જંબૂ’ इत्यादि० ‘सुसमदुस्समं’ ति० सुषमदुष्पम नामना त्रीजा आराना अनुभावनी ऋद्धि ते सुषमदुष्पमऋद्धि, शेष पूर्ववत् जाणवुं. कहुं छे के—

गाडयमुच्चा पलिओ-वमाउणो वज्जरिसहसंघयणा । हेववएरन्नवए, अहमिंदणरा मिहुणवासी ॥७०॥
चउसट्ठी पिट्टिकरं-डयाण मणुयाण तेसिमाहारो । भत्तस्स चउत्थस्स य, उणसीतिदिणा णुपालणया ॥७१॥

હૈમવત અને ઇરણ્યવત ક્ષેત્રને વિષે મનુષ્યો એક ગાડના ડુંચા, એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાઠા, વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ-વાઠા, અહમિંદ્ર (સ્વામી-સેવકભાવ સિવાયના) અને યુગલીઆ હોય છે, તે મનુષ્યોને પાંસઠીઓ ચોસઠ હોય છે, ચોથ મક્તે (એકાંતરે) આહાર હોય છે અને તેઓને ઓગણ્યાસી દિવસ સુધી અપત્યની પાલના હોય છે. ‘જંબૂ’ इत्यादि० ‘दूसमसुसमं’ ति० दुष्पमसुषमा एटले चोथा आरानो भाव, तेना संबंधवाळी जे ऋद्धि ते, दुष्पमसुषमज जाणवी. बाकी पूर्वनी माफक समजवुं. कहुं छे के—

मणुयाण पुव्वकोडी, आउं पंचुस्सिया धणुसयांइ । दूसमसुसमाणुभावं, अणुहोंति णरा निययकालं ७२
पूर्वविदेह तथा अपरविदेहने विषे मनुष्योनुं आयुष्य क्रोडपूर्वनું અને ડુંચાઈ પાંચસો ધનુષ્યની હોય છે. તથા દુષ્પમસુષમા-

૨ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
સુષમાદુષ-
માદિ-
સ્વરૂપમ્
૮૯ સૂત્રમ્

॥ ૧૩૪ ॥

चोथा आरा समान अनुभावेने मनुष्यो हमेशां अनुभवे छे.

‘जंबूदीवे’ इत्यादि० ‘छव्विहंपि’ ति० सुषमसुषमादिक उत्सर्पिणी अवसर्पिणीरूप छ आरानो अनुभव भरत, ऐरवत्तेने विषे मनुष्यो अनुभवे छे. १८. (सू० ८९) अनंतर जंबूदीपने विषे काललक्षण, द्रव्यना पर्याय विशेषो कहा, हवे तो जंबूदीपमांज कालपदार्थने प्रगट करनार ज्योतिष्कोनी बे स्थानकना अनुपातवडे प्ररूपणा करे छे.

जंबूदीवे दीवे दो चंदा पभासिंमु वा पभासंति वा पभासिस्संति वा, दो सूरिआ तविंसु वा तंवति वा तविस्संति वा, दो कत्तिया, दो रोहिणीओ, दो मगासिराओ, दो अद्दाओ, एवं भाणियव्वं, (गाथा)–कत्तिर्यं रोहिणिं मगासिरं, अद्दो य पुणव्वसूँ अ पूसो य । तत्तोऽवि अस्सलेसां, मर्हा य दो फग्गुणीओ य ॥१॥ हत्थो चित्तो साई, विसाहो तहय होति अणुराहो । जेट्ठो मूलो पुव्वो य, आसाढा उत्तरां चेव ॥ २ ॥ अभिईसवणैधणिट्ठो सयभिसय्यो दो य होति भद्दव्यो । रेवति अस्सिणि भरणी नेतव्वा आणुपुव्वीए ॥३॥ एवं गाहाणुसारेणं णेयव्वं जाव दो भरणीओ [१], दो अग्गी, दो पयावती, दो सोमा, दो रुद्धा, दो अदिती, दो बहस्सती, दो सप्पी, दो पीती, दो

श्रीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ १३५ ॥

भगा, दो अज्जमा, दो सविता, दो तट्टा, दो वाऊ, दो इंदग्गी, दो मित्ता, दो इंदा, दो निरती, दो
आऊ, दो विस्सा, दो बम्हा, दो विण्हू, दो वसू, दो वरुणा, दो अया, दो विविच्ची, दो पुस्सा, दो
अस्सा, दो यमा [२], दो इंगालगा १, दो वियालगा २, दो लोहितक्खा ३, दो सणिच्चरा ४, दो
आहुणिया ५, दो पाहुणिया ६, दो कणा ७, दो कणगा ८, दो कणकणगा ९, दो कणगविताणगा
१०, दो कणगसंताणगा ११, दो सोमा १२, दो सहिया १३, दो आसासणा १४, दो कज्जोवगा
१५, दो कब्बडगा १६, दो अयकरगा १७, दो दुंदुभगा १८, दो संखा १९, दो संखवन्ना २०, दो
संखवन्नाभा २१, दो कंसा २२, दो कंसवन्ना २३, दो कंसवन्नाभा २४, दो रुप्पी २५, दो रुपाभासा
२६, दो णीला २७, दो णीलोभासा २८, दो भासा २९, दो भासरासी ३०, दो तिला ३१, दो तिल-
पुप्फवण्णा ३२, दो दगा ३३, दो दगपंचवन्ना ३४, दो काका ३५, दो कक्कंधा ३६, दो इंदग्गी
[वा] ३७, धूमकेऊ ३८, दो हरी ३९, दो पिंगला ४०, [३], दो बुद्धा ४१, दो सुक्का ४२, दो

१. सूर्यप्रज्ञप्ति सूत्रना टीकाकारे आपेल पाठमां ' इंदग्गी ' पाठ छे ते शुद्ध जणाय छे.

२ स्थान-
काध्ययने
उद्देशः ३
चन्द्रादि-
त्यनक्षत्रा-
दिस्वरूपम्
९० सूत्रम्

॥ १३५ ॥

બહસ્સતી ૪૩, દો રાહૂ ૪૪, દો અગત્થી ૪૫, દો માળવગા ૪૬, દો કાસા ૪૭, દો ફાસા ૪૮, દો
 ધુરા ૪૯, દો પમુહા ૫૦, દો વિયડા ૫૧, દો વિસંધી ૫૨, દો નિયલ્લા ૫૩, દો પડછા ૫૪, દો
 જડિયાઇલગા ૫૫, દો અરુણા ૫૬, દો અગ્નિજ્ઞા ૫૭, દો કાલા ૫૮, દો મહાકાલગા ૫૯, દો
 સોત્થિયા ૬૦, દો સોવત્થિયા ૬૧, દો વદ્ધમાળગા ૬૨, દો પૂંસસમાળગા ૬૩, દો અંકુસા ૬૪, દો
 પલંબા ૬૫, દો નિચ્ચાલોગા ૬૬, દો ણિચ્ચુજ્જોતા ૬૭, દો સયંપભા ૬૮, દો ઓભાસા ૬૯, દો સેયં-
 કરા ૭૦, દો ચેમંકરા ૭૧, દો આમંકરા ૭૨, દો પમંકરા ૭૩, દો અપરાજિતા ૭૪, દો અરયા ૭૫,
 દો અસોગા ૭૬, દો વિગતસોગા ૭૭, દો વિમલા ૭૮, દો વિત્તતા ૭૯, દો વિત્તથા ૮૦, દો વિસાલા
 ૮૧, દો સાલા ૮૨, દો સુવ્વતા ૮૩, દો અણિયટ્ટા ૮૪, દો ઇગજડી ૮૫, દો દુજડી ૮૬, દો
 કરકરિગા ૮૭, દો રાયગ્ગલા ૮૮, દો પુપ્ફકેતૂ ૮૯, દો ભાવકેઝ ૯૦, [૪] સૂ. ૯૦

૧. પુષ્પમાળક અને અંકુશ એ બે ગ્રહોના નામ બાંબૂવાળી પ્રતિમાં નથી. આ બે ગ્રહોના નામ ગ્રંથાંતરમાં છે એમ ટિપ્પણમાં લખેલ છે.
 ૬૩-૬૪ અંકવાળા આ બે ગ્રહોનાં નામો ગ્રહણ કરવાથી બે નામ વધે છે, પરંતુ ગ્રહો તો ૮૮ પ્રસિદ્ધ છે.

શ્રસ્થિ-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૩૬ ॥

મૂલાર્થ:—જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે ચંદ્ર પ્રકાશ કરતા હતા, પ્રકાશ કરે છે અને પ્રકાશ કરશે. બે સૂર્ય તપતા હતા, તપે છે અને તપશે. બે કૃત્તિકા, બે રોહિણી, બે મૃગશિર, બે આર્દ્રા એવી રીતે બીજા નક્ષત્રો પણ જાણવા. કૃતિકા ૧, રોહિણી ૨, મૃગશિર ૩, આર્દ્રા ૪, પુનર્વસુ ૫, પુષ્ય ૬, ત્યારપછી અશ્લેષા ૭, મઘા ૮, પૂર્વાફાલ્ગુની ૯, ઉત્તરાફાલ્ગુની ૧૦, હસ્ત ૧૧, ચિત્રા ૧૨, સ્વાતી ૧૩, વિશાખા ૧૪, તેમજ અનુરાધા ૧૫, જ્યેષ્ઠા ૧૬, મૂલ ૧૭, પૂર્વાષાઢા ૧૮, ઉત્તરાષાઢા ૧૯, અભિજિત ૨૦, શ્રવણ ૨૧, ધનિષ્ઠ ૨૨, શતભિષા ૨૩, પૂર્વાભાદ્રપદ ૨૪, ઉત્તરાભાદ્રપદ ૨૫, રેવતી ૨૬, અશ્વિની ૨૭ અને ભરણી ૨૮ અનુક્રમે આ નક્ષત્રો જાણવા. એવી રીતે ગાથાના અનુસારે દરેક નક્ષત્રો બબે જાણવા યાવત્ ભરણી પર્યંત. (૧), [હવે અઠ્યાવીશ નક્ષત્રોના અધિપતિ દેવોનાં નામ કહે છે]—અગ્નિ, પ્રજાપતિ, સોમ, રુદ્ર, અદીતિ, બૃહસ્પતિ, સર્પ, પિતૃ, ભગ, અર્યમા, સવિતા, ત્વષ્ટા, વાયુ, ઇંદ્રાગ્નિ, મિત્ર, ઇંદ્ર, નિર્ઋતી, આપ્, વિશ્વ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, વસુ, વરુણ, અજ, વિશ્વદિ, પુષા, અર્શ્વી અને યમ. આ પ્રત્યેક દેવો બબે જાણવા. (૨), [હવે અઠ્યાસી ગ્રહોનાં નામ કહે છે]—અંગારક(મંગલ) ૧, વ્યાલક ૨, લોહિતાક્ષ ૩, શનૈશ્વર ૪, આહુણિક ૫, ગ્રાહુણિક ૬, કળ ૭, કનક ૮, કળકનક ૯, કનકવિતાનક ૧૦, કનકસંતાનક ૧૧, સોમ ૧૨, સહિત ૧૩, અશ્વાસન ૧૪, કજ્જોવગા ૧૫, કર્બટ ૧૬, અયસ્કર ૧૭, ટુંદુમક ૧૮, શંખ ૧૯, શંખવર્ણ ૨૦, શંખવર્ણામ ૨૧, કંસ ૨૨, કંસવર્ણ ૨૩, કંસવર્ણામ ૨૪, રૂપી ૨૫, રૌપ્યાભાસ ૨૬, નીલ ૨૭, નીલાભાસ ૨૮, ભસ્મ ૨૯, ભસ્મરાશિ ૩૦, તિલ ૩૧, તિલપુષ્પવર્ણ ૩૨, દક ૩૩, દકપંચવર્ણ ૩૪, કાક ૩૫, કાકંધ ૩૬, ઇંદ્રાગ્નિ ૩૭, ધૂમકેતુ ૩૮, હરિ ૩૯, પિંગલ ૪૦, (૩) બુધ ૪૧, શુક્ર ૪૨, બૃહસ્પતિ ૪૩, રાહુ ૪૪, અગસ્તિ ૪૫,

૨ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
ચન્દ્રાદિત્ય-
નક્ષત્રાદિ-
સ્વરૂપમ્
૯૦ સૂત્રમ્

॥ ૧૩૬ ॥

માળવક ૪૬, કાસ ૪૭, સ્પર્શ ૪૮, ધુર ૪૯, પ્રમુખ ૫૦, વિકટ ૫૧, વિસંધિ ૫૨, નિયલ ૫૩, પડલ ૫૪, શ્લિટાલક ૫૫, અરુણ ૫૬, અગિલ ૫૭, કાલ ૫૮, મહાકાલ ૫૯, સ્વસ્તિક ૬૦, સૌવસ્તિક ૬૧, વધ્ધમાન ૬૨, પુષ્પમાનક ૬૩, અંકુશ ૬૪, પ્રલંબ ૬૫, નિત્યાલોક ૬૬, નિત્યોદ્યોત ૬૭, સ્વયંપ્રભ ૬૮, અવભાસ ૬૯, શ્રેયંકર ૭૦, ક્ષેમંકર ૭૧, આમંકર ૭૨, પ્રમંકર ૭૩, અપરાજિત ૭૪, અરજ ૭૫, અશોક ૭૬, વિગતશોક ૭૭, વિમલ ૭૮, વિતત ૭૯, વિવ્રસ્ત ૮૦, વિશાલ ૮૧, સાલ ૮૨, સુવ્રત ૮૩, અનિવૃત્ત ૮૪, એકજટી ૮૫, દ્વિજટિ ૮૬, કરકરિક ૮૭, રાજગલ ૮૮, પુષ્પકેતુ ૮૯ અને ભાવકેતુ ૯૦— આ સર્વ ગ્રહો વચ્ચે જાણવા. (૪) (સૂ. ૧૦)

ટીકાર્થ:—‘જંબુદ્વીપે’ इत्यादि सूत्रद्वयं, ‘पभासिंसु व’त्ति० પ્રકાશ કરતા હતા, પ્રકાશવા યોગ્યને પ્રકાશ કરે છે અને પ્રકાશ કરશે. વન્ને ચંદ્ર સૌમ્ય (શાંત) પ્રકાશવાળા હોવાથી તેઓનું પ્રભાસનપણું કહ્યું અને વન્ને સૂર્યને તીક્ષ્ણ કિરણપણું હોવાથી તપાવતા હતા, એમ જ તપાવે છે અને તપાવશે. આ હેતુથી વસ્તુનું તપવું કહ્યું. આ ત્રણ કાલમાં પ્રકાશના કથનવડે સર્વકાલ પર્યંત ચંદ્રાદિ ભાવોનું અસ્તિપણું કહ્યું, આ કારણથી જ કહેવાય છે—‘ન કદાચિદનીદૃશં જગદિ’તિ० ક્યારે પણ આના જેવું જગત ન હતું એમ નહિ (પણ હમેશાં છે,) અથવા વિદ્યમાન જગતનો કર્તા છે એમ કલ્પના કરવી તે યોગ્ય નથી, કારણ કે તેને માટે પ્રમાણ નથી. શંકા—સન્નિવેશ વિશેષવાળું જે દ્રવ્ય તે કારણપૂર્વક બુદ્ધિમાન પુરુષવડે ઘડાની જેમ જોવાયેલ છે, તે સન્નિવેશ વિશેષવાળા પૃથ્વી, પર્વત વગેરે છે. જે બુદ્ધિમાન છે તે આ ईश्वर જગતનો કર્તા છે. સમાધાન—એમ નથી. સન્નિવેશ—વિશેષવાળો વલ્મીક (રાફડો) છે તે પણ તેમાં બુદ્ધિમાન પુરુષના કારણપણાનું જોવાપણું (અર્થાત્ જગતનો કર્તા ईश्वर

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૩૭ ॥

નથી પણ સ્વાભાવિક છે) નથી. અહિં ઘણું કહેવા યોગ્ય છે તે સ્થાનાંતરથી (ગ્રંથાંતરથી) જાણી લેવું. ચંદ્રની વે સંખ્યા હોવાથી તેના પરિવારનું પણ દ્વિત્વપણું કહે છે. 'દો કત્તિ' આદિ સૂત્રથી 'દો ભાવકેજ' એ છેલ્લા સૂત્ર પર્યંત કહેલ છે. આનો અર્થ સુગમ છે. વિશેષ એ છે કે-બે કૃતિકા છે તે નક્ષત્રની અપેક્ષા જાણવું, પણ તારાની અપેક્ષા નહિં. એવી રીતે સર્વત્ર સમજી લેવું. 'કત્તિ' ત્યાદિ ૦ ત્રણ ગાથાવડે નક્ષત્ર સૂત્રનો સંગ્રહ છે. કૃત્તિકાદિ અઠ્યાવીશ નક્ષત્રના અનુક્રમે અગ્નિ વગેરે અઠ્યાવીશ દેવો હોય છે, તે કહે છે-બે અગ્નિ ૧, એવી રીતે પ્રજાપતિ ૨, સોમ ૩, રુદ્ર ૪, અદિતિ ૫, વૃહસ્પતિ ૬, સર્પ ૭, પિતૃ ૮, ભગ ૯, અર્યમા ૧૦, સવિતા ૧૧, ત્વષ્ટા ૧૨, વાયુ ૧૩, ઇંદ્રાગ્નિ ૧૪, મિત્ર ૧૫, ઇંદ્ર ૧૬, નિર્ઋતિ ૧૭, આપ ૧૮, વિશ્વ ૧૯, બ્રહ્મા ૨૦, વિષ્ણુ ૨૧, વસુ ૨૨, વરુણ ૨૩, અજ ૨૪, વિશ્વદેવ ૨૫, (ગ્રંથાંતરમાં અહિર્બુધ્ન છે.) પૂષા ૨૬, અશ્વી ૨૭, યમ ૨૮. ગ્રંથાંતરમાં વઢી અશ્વિની નક્ષત્રથી આરંભીને રેવતી નક્ષત્ર સુધી દેવતાઓના નામ આ પ્રમાણે છે-૧ અશ્વી, ૨ યમ, ૩ દહન, ૪ કમલજ, ૫ શશી, ૬ શૂલભૃત, ૭ અદીતિ, ૮ જીવ, ૯ ફણી, ૧૦ પિતૃ, ૧૧ યોનિ, ૧૨ અર્યમા, ૧૩ દિનકૃત, ૧૪ ત્વષ્ટ, ૧૫ પવન, ૧૬ શક્રાગ્નિ, ૧૭ મિત્ર, ૧૮ ઈંદ્ર, ૧૯ નિર્ઋતિ, ૨૦ તોય, ૨૧ વિશ્વ, ૨૨ બ્રહ્મા, ૨૩ હરિ, ૨૪ બુધ, ૨૫ વરુણ, ૨૬ અજપાદ, ૨૭ અહિર્બુધ્ન, ૨૮ પુષા એમ જાણવા. અંગારક વગેરે અઠ્યાસી ગ્રહો સૂત્રમાં કહેલા તે કેવળ અમારાવડે જોવાયેલ કેટલાક પુસ્તકોમાં યથોક્ત સંખ્યા મળતી છે. અહિં સૂર્યગ્રહણસૂત્રને અનુસારે આ સંખ્યા

૧. અહિઆ ક્રમમાં ફરક છે પણ નામ એક જ છે. સોમને બદલે શશી છે इत्यादि एकार्थवाचक છે. ફક્ત ૨૭ મો અહિર્બુધ્ન નામનો ફરક છે.

૨ સ્થાનકા
ધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
ચન્દ્રાદિ-
ત્યનક્ષત્રા-
દિસ્વરૂપમ્
૯૦ સૂત્રમ્

॥ ૧૩૭ ॥

મેલવવી જોઈએ. આ પ્રમાણે સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિનું સૂત્ર છે—“તત્થ ચલું ઇમે અટ્ટાસીઈ મહાગહા પન્નત્તા, તંજહા-૧, ઇંગાલણ, ૨, વિયાલણ (યાવત્) ૮૮ ભાવકેઝ.” સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રના આ પાઠની મતલબ સંગ્રહણી નીચેની ગાથાઓમાં કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે—

ઇંગાલણ ૧ વિયાલણ ૨, લોહિયક્કે ૩ સણિચ્છે ૪ ચેવ ।

આહુણિણ ૫ પાહુણિણ ૬, કણગસનામા ૭ પંચેવ ૧૧ ॥ ૭૩ ॥

સોમે ૧ સહિણ ૨ આસા-સણે ય ૩ કજ્જોવણ ય ૪ કલ્લહણ ૫ ।

અયકરણ ૬ ટુંદુહણ ૭, સંઘસનામાઓ તિન્નેવ ૧૦ (૨૧) ॥ ૭૪ ॥

તિન્નેવ કંસનામા ૩, નીલા ૫ રૂપ્પી ય ૭ હોંતિ ચત્તારિ ।

ભાસ ૧ તિલપુપ્ફવન્ને ૧૧ [દગે ય] દગ પળ [પંચ]વળ્ણે ય ૧૩ કાય કાકંધે ॥૧૫ (૩૬) ૭૫

ઇંદાગ્ગિ ૧ ધૂમકેઝ ૨, હરિ ૩ પિંગલણ ૪ બુહે ય ૫ સુકે ય ૬ ।

વહસ્સઈ ૭ રાહુ ૮ અગત્થી ૯, માણવણ ૧૦ કાસ ૧૧ ફાસે ય ૧૨ (૪૮) ॥ ૭૬ ॥

૧. ટોકામાં સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિનો પાઠ આપેલ છે તે સંક્ષિપ્ત કગીને લખેલ છે, કારણ કે એ જ પાઠમાં કહેલ ગ્રહોના નામો સંગ્રહણીની નવ ગાથામાં કહેલ છે.

श्रीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ १३८ ॥

धूरे १ पमुहे २ वियडे ३, विसंधिणियले ४-५ तहा पयल्ले य ६ ।
जडियाइलए ७ अरुणे ८, अगिल ९ काले १० महाकाले ११ (५९) ॥ ७७ ॥
सोत्थिय १ सोवत्थिय[ए] २, वद्धमाणगे ३ तहा पलंवे य ४ ।
निच्चालोए ५ णिच्चुज्जोए ६ सयंपभे ७ चेव ओभासे ८ (६७) ॥ ७८ ॥
सेयंकर १ खेमंकर २, आभंकर ३ पभंकरे य ४ बोद्धव्वे ।
अरए ५ विरए य ६ तहा, असोग ७ तह वीयसोगे य ८ (७५) ॥ ७९ ॥
विमल १ वितत्त २ वितत्थे ३, विसाल ४ तह साल ५ सुव्वए ६ चेव ।
अनियट्ठी ७ एगजडी ८ य होइ बिजडी य ९ बोद्धव्वे (८४) ॥ ८० ॥
करकरए १ रायग्गल २, बोद्धव्वे पुप्फ ३ भावकेऊ य ४ । (८८)
अट्ठासीई गहा खलु, णेयव्वा आणुपुव्वीए ॥ ८१ ॥

आ गाथाओनो अर्थ मूलसूत्रना अनुवाद प्रमाणे जाणी लेवो. हवे जंबूद्वीपना अधिकारथी बीजुं वर्णन करे छे—

२ स्थान-
काध्ययने
उद्देशः ३
जंबूद्वीपस्य
अपरवर्णनम्
९१ सूत्रम्

॥ १३८ ॥

जंबूदीवस्स णं दीवस्स वेइआ दो गाउयाइं उच्चं उच्चत्तेणं पन्नत्ता । लवणे णं समुद्दे दो जोयण-
 सयसहस्साइं चक्रवालविक्रखंभेणं पन्नत्ते । लवणस्स णं समुद्दस्स वेतिया दो गाउयाइं उच्चं उच्च-
 त्तेणं पन्नत्ता । सू० ९१, धायइसंडे दीवे पुरच्छिमद्धेणं मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं दो वासा
 पन्नत्ता बहुसमतुल्ला जाव भरहे चेव एरवए चेव, एवं जहा जंबुद्दीवे तहा एत्थवि भाणियव्वं जाव
 दोसु वासेसु मणुया छव्विहंपि कालं पच्चणुभवमाणा विरहंति तं० भरहे चेव एरवते चेव, णवरं
 कूडसामली चेव धायइरुक्खे चेव, देवा गरुले चेव वेणुदेवे सुदंसणे चेव (१), धाततीसंडदीवपच्च-
 च्छिमद्धे णं मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं दो वासापन्नत्ता बहु० जाव भरहे चेव एरवए चेव
 जाव छव्विहंपि कालं पच्चणुभवमाणा विरहंति भरहे चेव एरवए चेव, णवरं कूडसामली चेव
 महाधायतीरुक्खे चेव, देवा गरुले चेव वेणुदेवे पियदंसणे चेव, धायइसंडे णं दीवे दो भरहाइं
 दो एरवयाइं दो हेमवयाइं दो हेरन्नवयाइं दो हरिवासाइं दो रम्मगवासाइं दो पुव्वविदेहाइं दो
 अवरविदेहाइं दो देवकुराओ दो देवकुरुमहदुमा दो देवकुरुमहदुमवासी देवा दो उत्तरकुराओ दो

श्रीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ १३९ ॥

उत्तरकुरुमहद्दुमा दो उत्तरकुरुमहद्दुमवासी देवा (२), दो चुल्लहिमवंता दो महाहिमवंता दो निसहा
दो नीलवंता दो रूपी दो सिहरी दो सद्दावाती दो सद्दावातवासी साती देवा दो वियडावाती दो
वियडावातिवासी पभासा देवा दो गंधावाती दो गंधावातिवासी अरुणा देवा दो मालवंतपरियागा
दो मालवंतपरियागावासी पउमा देवा दो मालवंता दो चित्तकूडा दो पम्हकूडा दो नल्लिणकूडा
दो एगसेला दो तिकूडा दो वेसमणकूडा दो अंजणा दो मातंजणा दो सोमणसा दो विज्जुप्पभा
दो अंकावती दो पम्हावती दो आसीविसा दो सुहावहा दो चंदपव्वता दो सूरपव्वता दो णाग-
पव्वता दो देवपव्वया दो गंधमायणा दो उसुगारपव्वया (३), दो चुल्लहिमवंतकूडा, दो वेसमणकूडा,
दो महाहिमवंतकूडा, दो वेरुलियकूडा, दो निसहकूडा, दो रुयगकूडा, दो नीलवंतकूडा, दो उव-
दंसणकूडा, दो रूपिकूडा, दो मणिकंचणकूडा, दो सिहरिकूडा, दो तिगिच्छिकूडा, दो पउ-
मद्दहा, दो पउमद्दहवासिणीओ सिरीदेवीओ दो महापउमद्दहा दो महापउमद्दहवासिणीओ हिरी-
[तो] देवीओ, एवं जाव दो पुंडरीयद्दहा, दो पौंडरीयद्दहवासिणीओ लच्छीदेवीओ, दो गंगापवाय-

२ स्थान-
काध्ययने
उद्देशः ३
अपरवर्णनम्
९१-९२-
९३ सूत्राणि

॥ १३९ ॥

दहा, जाव दो रत्तवतिपवातदहा (४), दो रोहियाओ, जाव दो रूपकूलातो दो गाहवतीओ दो दह-
 वतीओ दो पंकवतीओ दो तत्तजलाओ दो मत्तजलाओ दो उम्मत्तजलाओ दो खीरोयाओ दो
 सीहसोताओ दो अंतोवाहिणीओ दो उम्मिमालिणीओ दो फेणमालिणीओ दो गंभीरमालिणीओ
 दो कच्छा दो सुकच्छा दो महाकच्छा दो कच्छगावती दो आवत्ता दो मंगलावत्ता दो पुक्खला
 दो पुक्खलावई दो वच्छा दो सुवच्छा दो महावच्छा दो वच्छगावती दो रम्मा दो रम्मगा दो
 रमणिजा दो मंगलावती दो पम्हा दो सुपम्हा दो महपम्हा दो पम्हागावती दो संखा दो णलिणा
 दो कुमुया दो सलिलावती(णलिणावती) दो वप्पा दो सुवप्पा दो महावप्पा दो वप्पागावती
 दो वग्गू दो सुवग्गू दो गंधिला दो गंधिलावती ३२ (५), दो खेमाओ दो खेमपुरीओ दो रिट्ठाओ
 दो रिट्ठपुरीओ दो खग्गीतो दो मंजुसाओ दो ओसधीओ दो पोंडरिगिणीओ दो सुसीमाओ दो
 कुंडलाओ दो अपराजियाओ दो पभंकराओ दो अंकावईओ दो पम्हावईओ दो सुभाओ दो रयण-
 संचयाओ दो आसपुराओ दो सीहपुराओ दो महापुराओ दो विजयपुराओ दो अपराजिताओ

श्रीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ १४० ॥

दो अवराओ दो असोयाओ दो विगयसोयाओ दो विजयातो दो वेजयंतीओ दो जयंतीओ दो
अपराजियाओ दो चक्रपुराओ दो खगपुराओ दो अवज्झाओ दो अउज्झाओ ३२(६), दो भद्दसा-
लवणा दो णंदणवणा दो सोमणसवणा दो पंडगवणाइं, दो पंडुकंबलसिलाओ दो अतिपंडुकंबल-
सिलाओ दो रत्तकंबलसिलाओ दो अइरत्तकंबलसिलाओ दो मंदरा दो मंदरचूलिताओ, धाय-
तिसंडस्स णं दीवस्स वेदिया दो गाउयाइं उद्धमुच्चत्तेणं पन्नत्ता । सू० ९२, कालोदस्स णं समुदस्स
वेइया दो गाउयाइं उद्धं उच्चत्तेणं पन्नत्ता । पुक्खरवरदीवड्डपुरच्छिमद्धेणं मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदा-
हिणेणं दो वासा पं० बहुसमतुल्ला जाव भरहे चेव एरवए चेव तहेव जाव दो कुराओ पं० देवकुरा
चेव उत्तरकुरा चेव, तत्थ णं दो महतिमहालता महद्दुमा पं० तं०—कूडसामली चेव पउमरुक्खे चेव,
देवा गरुले चेव वेणुदेवे चेव पउमे चेव, जाव छव्विहंपि कालं पच्चणुभवमाणा विहरंति । पुक्खरवरदी-
वड्डपच्चच्छिमद्धे णं मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं दो वासा पं० तं०—तहेव नाणत्तं कूडसामली चेव
महापउमरुक्खे चेव, देवा गरुले चेव वेणुदेवे पुंडरीए चेव, पुक्खरवरदीवड्डे णं दीवे दो भरहाइं दो

२ स्थान-
काध्ययने
उद्देशः ३
अपरवर्णनम्
९१-९२-
९३ सूत्राणि

॥ १४० ॥

एरवयाइं जाव दो मंदरा दो मंदरचूलियाओ, पुक्खरवरस्स णं दीवस्स वेइया दो गाउयाइं उड्डमुच्चत्तेणं
पन्नत्ता, सव्वेसिंपि णं दीवसमुद्धानं वेदियाओ दो गाउयाइं उड्डमुच्चत्तेणं पणत्ताओ (२) सू० ९३

मूलार्थः—जंबूद्वीप नामना द्वीपनी वेदिका बे गाउ ऊंची कहेली छे. लवणसमुद्र, चक्रवालविष्कंभ(गोळनी पहोळाई)-
वडे बे लाख योजननो छे. लवणसमुद्रनी वेदिका बे गाउ ऊंची कहेल छे. (सू० ९१). धातकीखंड नामना द्वीपना पूर्वार्धमां
मेरुपर्वतनी उत्तर अने दक्षिणदिशाए बे क्षेत्र कहा छे. ते बहुसमतुल्य छे यावत् भरत अने ऐरवत क्षेत्र, जेम जंबूद्वीपना भरत तथा
ऐरवतनुं वर्णन कर्यु छे तेम अहिं पण एवी ज रीते जाणवुं, यावत् बन्ने क्षेत्रमां मनुष्यो, छ प्रकारना कालना (छ आराना)
अनुभावने अनुभवता थका विचरे छे. ते आ भरत अने ऐरवत क्षेत्रमां विशेष ए के—कूटशाल्मली अने धातकी वृक्ष छे. बे गरुल
(सुवर्णकुमार जातीय) देव छे ने तेमनां नाम वेणु अने सुदर्शन छे (१). धातकी खंड द्वीपना पश्चिमार्द्धमां मेरुपर्वतनी उत्तर अने
दक्षिण दिशाए बे क्षेत्र कहा छे, ते बहुसमतुल्य छे, यावत् भरत अने ऐरवत क्षेत्र, यावत् छ प्रकारना कालना अनुभावने
अनुभवता थका विचरे छे. ते भरत अने ऐरवत क्षेत्रमां एटलुं विशेष के—कूटशाल्मली अने महाधातकी नामे वृक्ष छे.
सुवर्णकुमारजातीय वेणुदेव अने प्रियदर्शन नामना देवो छे. धातकीखंड नामना द्वीपने विषे भरत, ऐरवत, हैमवत, हैरण्यवत,
हरिवर्ष, रम्यकवर्ष, पूर्वविदेह, अपरविदेह, देवकुरु, उत्तरकुरु, देवकुरुना महावृक्षो, देवकुरुना महावृक्षना वासी देवो,
उत्तरकुरु, उत्तरकुरुना महावृक्षो अने उत्तरकुरुना महावृक्षवासी देवो, ए दरेक बन्ने जाणी लेवा. (२). चुल्लहिमवंत,

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૪૧ ॥

મહાહિમવંત, નિષધ, નીલવાન, રુક્મી, શિખરી, શબ્દાપાતી, શબ્દાપાતી(વૃત્તવૈતાઢ્ય)ના વસનારા સ્વાતીદેવ, વિકટ-
પાતી, વિકટાપાતી(વૃત્તવૈતાઢ્ય)ના વાસી પ્રભાસદેવ, ગંધાપાતી, ગંધાપાતી(વૃત્તવૈતાઢ્ય)ના વાસી અરુણદેવ, માલ-
વંતપર્યાય, માલવંતપર્યાય(વૃત્તવૈતાઢ્ય)ના વાસી પદ્મદેવ, માલવત (ગજદંત પર્વત), ચિત્રકૂટ (વચ્ચારાપર્વત),
પદ્મકૂટ, નલીનકૂટ, એકશૈલ, ત્રિકૂટ, વૈશ્રમણકૂટ, અંજનપર્વત, માતંજન, સૌમનસ (ગજદંત), વિદ્યુત્પ્રભ, અંકાવતી, પદ્માવતી,
આશિઃવિષા, સુખાવહ, ચંદ્રપર્વત, સૂર્યપર્વત, નાગપર્વત, દેવપર્વત, ગંધમાદન અને ઇષુકારપર્વત આ દરેક બબ્બે કહેવા. (૩).
ચુલ્લહિમવંતકૂટ, વૈશ્રમણકૂટ મહાહિમવંતકૂટ, વૈદુર્યકૂટ, નિષધકૂટ, રુચકકૂટ, નીલવંતકૂટ, ઉપદર્શનકૂટ, રુક્મીકૂટ,
મણિકંચનકૂટ, શિખરીકૂટ, તિગિચ્છીકૂટ, પદ્મદ્રહ, પદ્મદ્રહમાં વસનારી શ્રીદેવીઓ, મહાપદ્મદ્રહ, મહાપદ્મદ્રહમાં વસ-
નારી હ્રીદેવીઓ, એવી રીતે યાવત્ પુંડરીકદ્રહ, પૌંડરીકદ્રહમાં વસનારી લક્ષ્મીદેવીઓ, ગંગાપ્રપાતદ્રહ યાવત્ રક્તવતીપ્રપાતદ્રહ.
એ દરેક બબ્બે છે. (૪). બે રોહિતા યાવત્ બે રુપ્યકૂલા છે. ગ્રાહવતી, દ્રહવતી, પંકવતી, તમ્મજલા, મત્તજલા, ઉન્મત્તજલા,
ક્ષીરોદા, સિંહશ્રોતા, અંતર્વાહિની, ઝર્મિમાલિની, ફેનમાલિની, ગંભીરમાલિની એ દરેક બબ્બે નદીઓ છે. કચ્છ ૧, સુકચ્છ ૨,
મહાકચ્છ ૩, કચ્છાવતી ૪, આવર્ત ૫, મંગલાવર્ત ૬, પુષ્કલ ૭, પુષ્કલાવતી ૮, વત્સ ૯, સુવત્સ ૧૦, મહાવત્સ ૧૧, વત્સાવતી ૧૨,
રમ્ય ૧૩, રમ્યક ૧૪, રમણીય ૧૫, મંગલાવતી ૧૬, પક્ષ્મ ૧૭, સૂપક્ષ્મ ૧૮, મહાપક્ષ્મ ૧૯, પક્ષ્માવતી ૨૦, શંખ ૨૧, નલિન ૨૨,
કુમુદ ૨૩, સલિલાવતી [નલિનાવતી] ૨૪, વપ્ર ૨૫, સુવપ્ર ૨૬, મહાવપ્ર ૨૭, વપ્રાવતી ૨૮, વલ્ગુ ૨૯, સુવલ્ગુ ૩૦, ગંધિલ

૧ પદ્મ—‘પદ્મ’ અર્થ બાબૂવાળી પ્રતમાં છે.

૨ સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૩
અપરવર્ણનમ્
૯૧-૯૨-
૯૩ સૂત્રાણિ

॥ ૧૪૧ ॥

૩૧ અને ગંધિલાવતી ૩૨ એ વિજયો દરેક બબ્બે છે. (૫). ક્ષેમા ૧, ક્ષેમપુરી ૨, રિષ્ટ ૩, રિષ્ટપુરી ૪, યદ્ગી ૫, મંજૂષા ૬, ઔષધિ ૭, પુંડરીકિણી ૮, સુસીમા ૯, કુંડલા ૧૦, અપરાજિતા ૧૧, પ્રભંકરા ૧૨, અંકાવતી ૧૩, પદ્મવતી ૧૪, શુભા ૧૫, રત્ન-સંચયા ૧૬, અશ્વપુરી ૧૭, સિંહપુરી ૧૮, મહાપુરી ૧૯, વિજયપુરી ૨૦, અપરાજિતા ૨૧, અપરા ૨૨, અશોકા ૨૩, વિગતશોકા ૨૪, વિજયા ૨૫, વૈજયંતી ૨૬, જયંતી ૨૭, અપરાજિતા ૨૮, ચક્રપુરી ૨૯, યદ્ગપુરી ૩૦, અવંધ્યા ૩૧ અને અયોધ્યા ૩૨-આ વ્રતશિ વિજયોની ક્રમશઃ બબ્બે રાજધાનીઓ છે. (૬). બે મદ્રશાલવન, બે નંદનવન, બે સોમનસવન અને બે પાંડુકવન છે. બે પાંડુકંબલશિલા, બે અતિપાંડુકંબલશિલા, બે રક્તકંબલશિલા અને બે અતિરક્તકંબલશિલા છે, બે મેરુપર્વત છે, મેરુપર્વતની બે ચૂલિકા છે. ધાતકી યંડ નામના દ્વીપની વેદિકા બે ગાડ ઝંચી કહેલી છે. (૭). (સૂ. ૧૨) કાલોદધિ સમુદ્રની વેદિકા બે ગાડની ઝંચી કહેલી છે. પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધના પૂર્વાર્ધને વિષે મેરુપર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશાએ બે ક્ષેત્ર કહેલા છે. તે બહુસમતુલ્ય યાવત્ ભરત અને ઐરવત, તેમજ યાવત્ બે કુરુક્ષેત્ર કહ્યા છે તે દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ નામના છે. તે બે કુરુ-ક્ષેત્રમાં અતિશય શોભાવાલા બે મહાન્ વૃક્ષો કહ્યા છે તેના નામ-કૂટશાલ્મલી અને પદ્મવૃક્ષ. તે વૃક્ષોના અધિષ્ઠાતા બે દેવો સુવર્ણકુમાર જાતીય વેણુદેવ અને પદ્મ નામના છે. યાવત્ ત્યાં સુધી જાણી લેવું કે છ પ્રકારના કાલને ઇટલે છ આરાના અનુ-ભાવને ભોગવતા થકા ત્યાંનાં મનુષ્યો (ભરત તથા ઐરવતમાં) વિચરે છે. (૧). પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધના પશ્ચિમાર્ધને વિષે મેરુપર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશાએ બે ક્ષેત્ર કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે-પૂર્વની માફક જાણી લેવું. વિશેષ એ કહે છે-વૃક્ષો કૂટશાલ્મલી અને મહાપદ્મ નામના છે. દેવો (તેના અધિપતિ) સુવર્ણકુમારજાતીય વેણુદેવ અને પુંડરીક નામના છે. પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધદ્વીપને વિષે બે ભરત, બે

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૪૨ ॥

ऐरवत यावत् बे मेरु अने बे मेरुपर्वतनी चूलिका छे. पुष्करवरद्वीपनी वेदिका बे गाउनी ऊंची कही छे. (एवी रीते) वधा य द्वीप तथा समुद्रोनी पण वेदिकाओ बे गाउनी ऊंची कहेली छे. (२) (सू० ९३)

टीकार्थ:-‘जंबू’ इत्यादि० सूत्र सुगम छे. विशेष कहे छे के-जंबूद्वीपरूप नगरने फरता कोट(गढ)नी जेवी जगती छे, ते वज्र(मणि)मय छे, आठ योजननी ऊंची, उपर चार योजननी पहोळी अने नीचे (मूलमां) चार योजननी पहोळी छे. ते जगती बे गाउ ऊंचा, पांचसो धनुष्य पहोळा अने विविध रत्नमजालं कटकवडे घेरायेली छे. ते जगती उपर जे वेदिका छे तेने पद्मवरवेदिका कहे छे. ते बे गाउनी ऊंची अने पांचसो धनुष्यनी विस्तारवाळी छे. ते गवाक्ष अने सुवर्णनी घुघरी-वाळी घंटा सहित, देवोने बेसवुं, सूवुं, मोहित थवुं वगेरे क्रीडाना स्थानरूप तथा बे पडखे वनखंड(बगीचा)वाळी छे. जंबूद्वीपना वर्णन पछी लवणसमुद्रनी वक्तव्यता कहे छे-‘लवणे ण’ मित्यादि० आ सुगम छे. विशेष ए के-चक्रवाल-गोळनुं पहोळाईपणुं ते चक्रवालविष्कंभ जाणवुं. लवणसमुद्रनी वेदिकानुं सूत्र जंबूद्वीपनी वेदिकाना सूत्रनी जेम कहेवुं. (सू० ९१). क्षेत्रना प्रसंगथी लवणसमुद्रनी वक्तव्यता पछी धातकी खंडनी वक्तव्यता ‘ धायइ संडे दीवे ’ विगेरे सूत्रथी आरंभीने वेदिका सूत्र पर्यंत कहे छे ते सुगम छे. विशेष ए के-धातकी खंडनुं प्रकरण पण, जंबूद्वीप अने लवणसमुद्र छे मध्यमां जेने एवा वलय (चूडी) आकोरे धातकीखंडने आलेखी (चीत्रीने) जंबूद्वीपनी माफक हिमवान आदि वर्षधरपर्वतोने उभयथी-पूर्व तथा पश्चिम विभाग-वडे भरत अने हैमवत वगेरे क्षेत्रोने स्थापीने पूर्व अने पश्चिम दिशामां वलयनी पहोळाईना मध्यमां मेरुपर्वतनी कल्पना

१. जाळीवाळो गोख, २ मेरुपर्वत पूर्व दिशामां अने बाजो पश्चिममां होय छे.

२ स्थान-
काध्ययने
उद्देशः ३
अपरवर्णनम्
९१-९२-
९३ सूत्राणि

॥ १४२ ॥

કરીને જાણવું. એ ક્રમવડે પુષ્કરવરદ્વીપાર્દ્ધ પળ જાણવો. જેમાં ધાતકી વૃક્ષ વિશેષોનો ઝંડ-વનસમૂહ તે ધાતકીઝંડ અને તેથી યુક્ત જે દ્વીપ તે ધાતકીઝંડદ્વીપ કહેવાય છે. જેમ દંડના યોગથી દંડ કહેવાય છે તે કારણથી ધાતકીઝંડ એવો જે દ્વીપ તે ધાતકીઝંડ દ્વીપ છે. તેનો જે પૂર્વ અર્ધવિભાગ તે ધાતકીઝંડદ્વીપપૂર્વાર્દ્ધ છે. પૂર્વ અને અપર-અર્ધતા તો લવણસમુદ્રની વેદિકાથી દક્ષિણ અને ઉત્તરથી યાવત્ ધાતકીઝંડની વેદિકા સુધી ગયેલા (પહોંચેલા) ઇપુકાર પર્વતોવડે ધાતકીઝંડનું વિભક્તપણું (વિભાગપણું) હોવાથી કહ્યું છે કે—

પંચસયજોયણુચ્ચા, સહસ્સમેગં ચ હોંતિ વિચ્છિન્ના । કાલોયયલવણજલે, પુટ્ટા તે દાહિણુત્તરઓ ॥૮૨
દો ઇસુયારનગવરા, ધાયઙ્સંડસ્સ મજ્ઞયારઠિયા । તેહિ દુહા ણિદિસ્સઙ્, પુવ્વચ્છં પચ્છિમચ્છં ચ ॥૮૩

પાંચસો યોજન ઊંચા, એક હજાર યોજન પહોળા, તથા દક્ષિણ અને ઉત્તરથી કાલોદધિ સમુદ્ર અને લવણસમુદ્રને સ્પર્શીને રહેલા, અર્થાત્ કાલોદધિ સમુદ્ર અને લવણસમુદ્ર પર્યંત લાંબા એવા બે શ્રેષ્ઠ ઇપુકાર પર્વતો ધાતકીઝંડના મધ્યમાં રહેલા છે. તે બે ઇપુકાર પર્વતોવડે પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધ એવા બે વિભાગ ધાતકીઝંડના કહેવાયલ છે. ત્યાં 'ણં' શબ્દ વાક્યાલંકાર તરીકે વપરાયેલ છે. મંદરસ્ય-મેરુના, એવી રીતે ધાતકીઝંડના દરેક પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના પ્રકરણમાં ઓગળોતેર સૂત્ર પ્રમાણે જંબૂદ્વીપના પ્રકરણની માફક કહેવું અને વ્યાખ્યાન કરવું. આ જ કારણથી કહે છે 'એવં જહા જંબૂદ્વીવે તેહે' इत्यादि० વિશેષ એ કે-વર્ષધર વગરનું સ્વરૂપ-લંબાઈ વગેરેની સમાનતા આ પ્રમાણે વિચારવી.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસ્રવ
સાનુવાદ
॥ ૧૪૩ ॥

પુઠ્ઠવદ્ધસ્સ ચ મજ્ઞે, મેરુ તસ્સ પુણ દાહિણુત્તરઓ । વાસાઈં તિન્નિ તિન્નિવિ, વિદેહવાસં ચ મજ્ઞંમિ ॥૮૪
અરવિવરસંઠિયાઈં, ચરો લવલાઈં તાઈં લેત્તાઈં (દીર્ઘતયા) । અંતો સંલિત્તાઈં, રંદતરાઈં કમેણ પુણો ॥૮૫

ભરહે મુહલિલ્લંભો, છાલિલ્લિસયાઈં ચોહસહિયાઈં ।

અડણત્તીસં ચ સયં, લારસહિયદુસયભાગાણં ॥ ૮૬ ॥ [૬૬૧૪ ૩૩૩]

અટ્ટારસ ય સહસ્સા, પંચેવ સયા હવંતિ સીયાલા ।

પણપણં અંસસયં, લાહિરઓ ભરહલિલ્લંભો ॥ ૮૭ ॥ [૧૮૫૪૭ ૩૩૩]

ધાતકીલંડના પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના મધ્યભાગે પ્રત્યેકમાં અલેક મેરુ છે, તે અલેક મેરુની દક્ષિણ અને ઉત્તર-
દિશાએ ત્રણ ત્રણ ક્ષેત્રો છે અને મધ્યભાગમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્ર છે. અર-ચક્ર (પૈડા)ના આરા, તેના વિવર(મધ્ય)ના આકારે
ભરતાદિક્ષેત્રો રહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-ચક્રનાભિસ્થાને જંબૂદ્વીપ અને લવણસમુદ્ર છે, આરાને સ્થાને વર્ષધર પર્વતો રહેલ છે
અને આરાના આંતરાને સ્થાને વર્ષધરપર્વતોની વચ્ચમાં આવેલા ક્ષેત્રો છે. તે દરેક ક્ષેત્રો ચાર ચાર લાલ યોજનના લાંબા છે,
અંતમાં (લવણસમુદ્રની દિશામાં) પહોળાઈને લઈને સાંકડા છે તે ફરી ક્રમથી પહોળાઈમાં વૃદ્ધિ પામતા રહેલા છે. ભરત
ક્ષેત્રમાં અંદરની પહોળાઈ છ હજાર, છસો ચૌદ યોજન અને ૨૨૨ લસો ને લારીઆ ઁકસો ઓગણત્રીશ ભાગ અધિક છે. ભરતની
૧. લવણસમુદ્રનો દિશામાં.

૨ સ્થાન-
કાઘ્યંયને
ઉદેશ: ૩
અપરવર્ણનમ્
૯૧-૯૨-
૯૩ સૂત્રાણિ

॥ ૧૪૩ ॥

બાહેરની પહોઠાઈ અઢાર હજાર, પાંચસો મુડતાઠીસ યોજન અને $\frac{3}{4}$ એકસો પંચાવન, વસો ને બારીઆ ભાગ અધિક છે.

ચતુગુણિયભરહવાસો [વ્યાસ इत्यर्थः], हेमवए तं चउग्गुणं तइयं ।

हरिवासं [हरिवर्षमित्यर्थः] चउग्गुणियं, महाविदेहस्स विक्खंभो ॥ ८८ ॥

જહ વિક્ખંભા દાહિણ-દિસાણ તહ ઉત્તરેઽવિ વાસતિણ । જહ પૂઠ્ઠદ્દે સત્ત ઉ, તહ અવરદ્દેઽવિ વાસાઈ ॥ ૮૯ ॥

ભરતક્ષેત્રના અંદરના ભાગમાં અને બાહરના ભાગમાં જે વ્યાસ-પહોઠાઈ છે તેને ચારગુણી કરવાથી હૈમવંત ક્ષેત્રની ક્રમથી અંદર અને બાહરના ભાગની પહોઠાઈ થાય. હૈમવત ક્ષેત્રના વ્યાસને ચતુર્ગુણિત કરવાથી હરિવર્ષક્ષેત્રનો વ્યાસ થાય અને હરિવર્ષક્ષેત્રના વ્યાસને ચતુર્ગુણિત કરવાથી મહાવિદેહ ક્ષેત્રનો વ્યાસ (પહોઠાઈ) થાય. જેમ દક્ષિણ દિશાના ભરતાદિ ત્રણ ક્ષેત્રનો વ્યાસ કહ્યો તેમ જ ઉત્તરદિશાના ઐરવતાદિ ત્રણ ક્ષેત્રનો વ્યાસ ક્રમશઃ જાણવો. જેવી રીતે પૂર્વાર્ધ ધાતકીઁખંડના સાત ક્ષેત્રનો વ્યાસ કહ્યો તેવી રીતે પશ્ચિમાર્ધ ધાતકીઁખંડના સાત ક્ષેત્રોનો વ્યાસ પણ એમ જ જાણવો.

सत्ताणउई सहस्सा, सत्ताणउयाइं अट्ट य सयाइं ।

तिन्नेव य लक्खाइं, कुरूण भागा य बाणउई ॥ ९० ॥ [विष्कम्भ इति] ३९७८९७ । ^{૧૨}_{૩૧૨}

૧. કાલોદધિની દિશાણ. ૨. ભરતની જેમ ઐરવત, હૈમવંતની જેમ હૈરણ્યવત અને હરિવર્ષની જેમ રમ્યકવર્ષનો વ્યાસ જાણવો.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૪૪ ॥

અડવણસયં તેવીસ, સહસ્સા દો ય લક્ષ્મી જીવાઓ । દોણહ ગિરીનાયામો, સંલિત્તો તં ધનૂ કુરૂણં ॥૧૧॥

દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુક્ષેત્રનો વિષ્કંભ (પહોઢાઈ) ત્રણ લાખ, સતાણુ હજાર, આઠસો સતાણુ યોજન અને ઉપર વસો બારીઆ
વાણુ ભાગ છે. બે લાખ, ત્રેવીસ હજાર, એકસો અઠાવન યોજન બન્ને કુરુક્ષેત્રની 'જીવા' છે. તે જીવામાં બે ગજદંત આકૃતિવાઢા
પર્વતોની લંબાઈ એકત્ર કરવાથી જે પરિમાણ થાય તે પરિમાણવાઢું કુરુક્ષેત્રોનું ધનુષ્ઠ જાણવું.

વાસહરગિરી ૧૨ વક્ષા-રપઢવયા ૩૨ પૂઢ્વપચ્છિમદ્વેસુ । જંબૂદીવગદુગુણા, વિત્થરઓ ઉસ્સણ તુલ્હા ॥૧૨॥

ઘાતકી ઁંડના પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના બાર વર્ષધર પર્વતો અને વત્રીશ વક્ષસ્કાર પર્વતો, તે જંબૂદીપના વર્ષધર અને
વઁષારા પર્વતોથી વમણા પહોઢા છે અને ઁંચાઈમાં જંબૂદીપના પર્વતો પ્રમાણે છે.

કંચણગજમગસુરકુરુ-નગા ય વેયઢ્ઢ વટ્ટદીહા ય । વિક્ષ્વંભોઢ્વેહસમુ-સ્સણ જહ જંબૂદીવિચ્છા ॥૧૩॥

દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુના બન્ને પડઁ રહેલ કંચનગિરિ પર્વતો, ઉત્તરકુરુમાં રહેલા યમક નામે બે પર્વત, દેવકુરુમાં રહેલા
ચિત્રવિચિત્ર નામના બે પર્વત, વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વતો અને દીર્ઘવૈતાલ્ય પર્વતો-આ વધા પર્વતોની પહોઢાઈ, ઁંડાઈ અને ઁંચાઈ
જંબૂદીપના પર્વતો પ્રમાણે જાણવી.

લક્ષ્મી ઁં તિન્નિ દીહા, વિજ્જુપ્પભગંધમાદણા દો વિ । હુપ્પન્નં ચ સહસ્સા, દોન્નિ સયા સત્તવીસા ય ॥૧૪॥

૨ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૩
અપરવર્ણનમ્
૧૧-૧૩-
૧૩ સૂત્રાણિ

॥ ૧૪૪ ॥

અડળઢા ઢોનિ સયા, ડળસત્તરિ સહસ્ત પંચલઙ્ગા ય। સોમળસ માલવંતા, ઢીહા રુંઢા ઢસ સયાઈ ॥૧૫॥

ઢેવકુરુઢી પશ્ચિમ ઢિશાઁ વિઢ્યુત્પ્રભ અને ઉત્તરકુરુઢી પશ્ચિમ ઢિશાઁ ગંધમાઢન પર્વત છે. તે બન્નેની લંબાઈ ત્રણ લાખ, છપ્પન હઢાર, બસો સત્યાઢીશ યોઢનની છે. ઢેવકુરુની પૂર્વ ઢિશાઁ સૌમનસ અને ઉત્તરકુરુની પૂર્વ ઢિશાઁ માલ્યઢાન પર્વત છે. તે બન્નેની લંબાઈ પાંચ લાખ, ડગળોતેર હઢાર, બસો ને ડગળસાઢ યોઢનની છે. આ પ્રમાળ પૂર્વ મેરુની સમીપમાં ઢાળવું અને પશ્ચિમ મેરુની સમીપમાં તો વિઢ્યુત્પ્રભ અને ગંધમાઢનની લંબાઈ કહી તે ત્યાં સૌમનસ અને માલ્યવંતની ઢાળઢી; કારળ કે ત્યાં સંકીર્ણ ક્ષેત્રમાં રહેલ છે અને ઢે સૌમનસ અને માલ્યવંતની લંબાઈ કહી તે ત્યાં વિઢ્યુત્પ્રભ અને ગંધમાઢનની ઢાળઢી, કારળ કે ત્યાં લાંબા ક્ષેત્રમાં રહેલ છે. ઢઢી ચારે પર્વતો વર્ષઢર પર્વતની પાસે ઁક હઢાર યોઢન પહોઢા છે.

સઢ્ઢાઓઢિ ણઈઓ, વિક્કલંભોઢ્ઢેહઢુગળમાળાઓ ।

સીયાસીયોયાળં, ઢળાળિ ઢુગળાળિ વિક્કલંભો ॥૧૬॥ [વિસ્તરતો ઢનમુખાનીત્યર્થઃ]

ઢાસહરકુરુસુ ઢહા [વર્ષઢરેષુ કુરુષુ ચ યે હૂઢા ઇત્યર્થઃ], નઢીળ કુંઢાઈં તેસુ ઢે ઢીઢા ।

ડઢ્ઢેહુસસયતુઢ્ઢા, વિક્કલંભાયામઓ ઢુગળા ॥ ૧૭ ॥ [ઢંઢૂઢીપાપેક્ષયેતિ]

ઢાતકીલંઢઢીપમાં ઢઢી નઢીઓ ઢંઢૂઢીપમાં રહેલ નઢીની અપેક્ષાઁ પહોઢાઈ અને ડંઢાઈમાં ઢેઢઢા પ્રમાળઢાઢી છે.

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૪૫ ॥

સીતા અને સીતોદા નદીના બે વનમુખ પહોળાઈમાં ચમળા પ્રમાણવાળા છે. ધાતકીચંડના પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધમાં વર્ષધર હિમવાન આદિ પર્વતોને વિષે અને દેવકુરુ તથા ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રને વિષે જે પદ્ય વગેરે દ્રહો, ગંગા નદી વગેરેના કુંડો અને કુંડોમાં રહેલા જે ગંગાદ્વીપ વગેરે છે તે જંબૂદ્વીપમાં રહેલા દ્રહ વગેરેની ઝંડાઈ અને ઝંચાઈવડે સમાન છે અને લંબાઈ અને પહોળાઈવડે બેવડા પ્રમાણવાળા છે. પૂર્વાર્ધ ધાતકીચંડના અભિલાપવડે જંબૂદ્વીપનું પ્રકરણ (જંબૂદ્વીપમાં કહેલ વિષય) ક્યાં સુધી કહેવું ? તે માટે કહે છે—‘ જાવ દોસુ વાસેસુ મણુ’ ત્યાદિ૦ આ સૂત્રથી આગલ જંબૂદ્વીપના પ્રકરણમાં ચંદ્રાદિ જ્યોતિષ્કોના સૂત્રો કહેલા છે તે સૂત્રો ધાતકીચંડ અને પુષ્કરાર્ધદ્વીપના પૂર્વાર્ધાદિ પ્રકરણોમાં સંભવતા નથી; કારણ કે આ અધ્યયનમાં બે સ્થાનકનો અધિકાર છે જ્યારે ધાતકીચંડ વગેરેમાં તો ચંદ્ર વગેરેનું બહુપણું (ઘણી સંખ્યા) છે. કહ્યું છે કે—

દો ચંદા ઇહ દીવે, ચત્તારિ ય સાયરે લવણતોણ । ધાયઙ્સંડે દીવે, બારસ ચંદા ય સૂરા ય ॥૯૮॥

આ જંબૂદ્વીપમાં બે ચંદ્ર (બે સૂર્ય) છે, લવણસમુદ્રમાં ચાર છે અને ધાતકીચંડમાં બાર બાર ચંદ્ર અને સૂર્ય છે. ચંદોનું બે-પણું ન હોવાથી અર્થાત્ ઘણા હોવાથી નક્ષત્ર વગેરેનું પણ બેપણું ન હોય. તે કારણથી બે સ્થાનમાં તેનો અવતાર (વર્ણન) નથી. જંબૂદ્વીપના પ્રકરણથી ધાતકીચંડનું વિશેષપણું દેખાડતા થકા કહે છે—‘ ણવર ’મિત્યાદિ૦ કેવલ વિશેષ એ કે—કુરુ-ક્ષેત્રના સૂત્ર પછી જંબૂદ્વીપના પ્રકરણમાં ‘કૂડસામલી ચેવ જંબૂ ચેવ સુદંસણે’તિ૦ આ પાઠ કહેલ છે. અહિં તો જંબૂવૃક્ષના સ્થાનમાં ધાતકીવૃક્ષ કહેલ છે. તે બન્ને વૃક્ષનું પ્રમાણ જંબૂદ્વીપના શાલ્મલીવૃક્ષ વગેરેની જેમ જાણવું. તે બે વૃક્ષના દેવસૂત્રને

૨ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
અપરવર્ણનમ્
૯૧-૯૨-
૯૩ સૂત્રાણિ

॥ ૧૪૫ ॥

વિષે જંબૂદ્વીપ પ્રકરણમાં ‘ અણાદિએ ચેવ જંબુદ્વીવાહિવર્દે ’હાતિ૦ આ વક્તવ્યમાં કહેવાના સ્થાનના બદલામાં સુદર્શન-
 દેવનું કથન કરવું. (૧). ‘ધાયઙ્સંડે દીવે’ હત્યાદિ૦ આ પશ્ચિમાર્દ્ર ધાતકીઁવંડનું પ્રકરણ [વિષય] પૂર્વાર્દ્રની માફક જાણી
 લેવું. આ જ કહે છે કે ‘જાવ છત્તિવિહંપિ કાલ’ મિત્યાદિ૦ વિશેષ કહે છે-‘ળવરં કૂડસામલી’ ત્યાદિ૦ ધાતકીઁવંડના
 પૂર્વાર્દ્રમાં ઉત્તરકુરુક્ષેત્રને વિષે ધાતકીવૃક્ષ કહ્યો, અહિં તો મહાધાતકીવૃક્ષ કહેવો. વઠી દેવસૂત્રમાં ત્યાં (પૂર્વાર્દ્રમાં) બીજો દેવ
 સુદર્શન કહેલ છે, અહિં તો [પશ્ચિમાર્દ્રમાં] પ્રિયદર્શન કહેવો. પૂર્વાર્દ્ર અને પશ્ચિમાર્દ્ર મળવાથી સંપૂર્ણ ધાતકીઁવંડ દ્વીપ થાય છે,
 તેનો આશ્રય કરીને બે સ્થાનક-‘ધાયઙ્સંડે ણં’ હત્યાદિવડે કહે છે. બે ભરત, પૂર્વાર્દ્ર અને પશ્ચિમાર્દ્રના જે દક્ષિણ દિશાના
 વિભાગમાં છે તે બે વિભાગના ભાવથી જ બે કહેવાય છે. એવી રીતે સર્વત્ર છે. ભરતક્ષેત્ર વગેરેનું સ્વરૂપ પૂર્વે કહેલું છે. ‘દો
 દેવકુરુમહાદુમે’તિ૦ બે કૂટશાલ્મલી વૃક્ષો છે. તે બે વૃક્ષના વાસી બે વેણુદેવો [સુપર્ણકુમાર જાતિના] છે. ‘દો ઉત્તરકુરુ-
 મહદુમે’તિ૦ ધાતકીવૃક્ષ અને મહાધાતકી વૃક્ષ એ છે. તે વૃક્ષના વાસી સુદર્શન અને પ્રિયદર્શન નામના બે દેવો છે. (૨).
 ચુલ્લહિમવાન વગેરે છ વર્ષધર પર્વતો, તથા શબ્દાપાતી, વિકટાવાતી બે ગંધાપાતી અને માલવત્પર્યાય નામના વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વતો
 અને તેના નિવાસી અનુક્રમે સ્વાતી, પ્રભાસ, અરુણ અને પદ્મનાભ નામના દેવોને બબ્બે સંખ્યાવડે યુક્ત ક્રમથી બબ્બે કહેલ છે.
 ‘દો માલવંત ’ત્તિ૦ ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રથી પૂર્વદિશામાં રહેલ બે માલવંત નામના ગજદંત પર્વતો છે. તે ગજદંત પર્વતોથી ભદ્રશાલ
 વન, તેની વેદિકા અને વિજયથી આગલ, સીતાનદીના ઉત્તર કિનારા પર રહેલ, દક્ષિણ અને ઉત્તરમાં લાંબા, બે ચિત્રકૂટપર્વત

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૪૬ ॥

નામના બે વક્ષસ્કાર પર્વતો છે. તે પછી વિજય આવે છે, તે પછી અંતરનદી છે. તે પછી આવેલ વિજયને છેડે બે પદ્મકૂટ પર્વતો છે. તેવી જ રીતે વિજય અને અંતરનદી પછી આવેલ વિજયના અંતમાં બે નલિનકૂટપર્વત છે, એમ જ અંતરિત વઢી એકશૈલ નામના બે પર્વતો છે. વઢી પૂર્વના વનમુખની વેદિકા અને વિજયથી પહેલાં (પશ્ચિમમાં) સીતા નદીના દક્ષિણ કિનારા પર રહેલ તેમ જ (પૂર્વની માફક) ત્રિકૂટ, વૈશ્રમણ, અંજન અને માતંજન આ ચાર નામના બંબે પર્વતો છે. ત્યારપછી દેવકુરુક્ષેત્રથી પૂર્વ દિશામાં રહેલ સૌમનસ નામના બે ગજદંત પર્વતો છે. ત્યારપછી ગજદંતના જ આકારવાળા દેવકુરુથી પશ્ચિમદિશામાં બે વિદ્યુત્પ્રભ પર્વતો છે. ત્યારપછી ભદ્રશાલ વન, તેની વેદિકા અને વિજયથી આગળ તેવી જ રીતે અંકાપાતી, પદ્માપાતી, આશીવિષ અને સુલાવહ નામના બંબે પર્વતો સીતોદા નદીના દક્ષિણ કિનારાએ રહેલ છે. વઢી બીજા પર્વતો-પશ્ચિમને સામે વનમુખવાળી વેદિકા અને વિજયથી પૂર્વ દિશાએ ક્રમશઃ ચંદ્ર, સૂર, નાગ અને દેવ એ નામવાળા બંબે પર્વતો છે. ત્યારપછી ઉત્તરકુરુક્ષેત્રના પશ્ચિમ ભાગમાં રહેલ ગંધમાદન નામના બે ગજદંત પર્વતો છે. આ પર્વતો ધાતકીચંડદ્વીપના પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધમાં હોય છે માટે બંબે કહ્યા છે. બે ઇષુકાર પર્વતો દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશામાં રહેલ છે. તે ધાતકીચંડના બે વિભાગ કરનારા છે. (૩). 'દો ચુલ્લહિમવંતકૂડા'ઈત્યાદિ૦ હિમવાન વગેરે છ વર્ષધર પર્વતો છે, તેમાં બંબે કૂટો, જંબૂદ્વીપના પ્રકરણમાં જે કહેલ છે તે પર્વતોના બમણાપણાથી એક એક નામવાળા બંબે હોય છે. વર્ષધર પર્વતોના દ્વિગુણપણાથી પદ્માદિ દ્રહો પણ બમણા છે. તે દ્રહમાં વસનારી દેવીઓ પણ બમણી છે. ગંગાદિ ચૌદ મહાનદીઓનું પૂર્વ અને પશ્ચિમાર્ધની અપેક્ષાએ દ્વિગુણપણું હોવાથી તે ગંગાદિ નદીઓના પ્રપાતદ્રહો (કુંડો) પણ બંબે હોય છે. એ હેતુથી કહે

૨સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૩
અપરવર્ણનશ્ચ
૯૧-૯૨-
૯૩ સૂત્રાણિ

॥ ૧૪૬ ॥

છે કે-‘દો ગંગાપવાયદ્દહે’ત્યાદિ૦ (૪). ‘દો રોહિયાઓ ’ ઇત્યાદિ૦ નદીના અધિકારમાં ગંગાદિ નદીઓનું દ્વિપણું હોવા છતાં પણ કહ્યું નથી કારણ કે જંબૂદ્વીપ પ્રકરણમાં કહેલ-‘મહાહિમવંતાઓ વાસહરપન્વયાઓ મહાપડમદ્દહાઓ દો મહાનદીઓ પવહંતી ’ત્યાદિ૦ આ સૂત્રના ક્રમનો આશ્રય છે. ત્યાં (જંબૂદ્વીપ વિષયમાં) રોહિત વગેરે આઠ નદીઓ જ સંભળાય છે. ચિત્રકૂટ અને પદ્મકૂટ એ બે વૃક્ષસ્કાર પર્વતના મધ્યમાં (અંતરમાં) નીલવંત વર્ષધર પર્વતના નિતંબ- (કડના પાછળના ભાગ)પણે વ્યવસ્થિત હોવાથી તથા ગ્રાહવતી કુંડથી દક્ષિણ તોરણવડે નીકળેલી, અઠ્યાવીશ હજાર નદીના પરિવારવાળી, સીતા નદીમાં મળનારી, સુકચ્છ અને મહાકચ્છ એ બે વિજયોના વિભાગ કરનારી એવી ગ્રાહવતી નામની નદી છે. એવી રીતે યથાયોગ્ય બે વૃક્ષસ્કાર પર્વત અને વિજયના આંતરામાં ક્રમથી પ્રદક્ષિણાએ ચાર અંતરનદીઓ પણ જોડવી, તેનું દ્વિત્વપણું (બે પણું) પૂર્વની માફક જાણવું. અહિં પંકવતી નામ છે તેનું ગ્રંથાંતરમાં વેગવતી એવું નામ દેખાય છે. તેમ ક્ષારોદ એવું અહિ નામ છે તેનું ક્ષીરોદ (નદી) એવું નામ બીજે સ્થળે છે. વઠ્ઠી આ સૂત્રમાં સિંહશ્રોતા નામ છે તેનું અન્યત્ર સીત-શ્રોતા એવું નામ કહેલ છે. ફેનમાલિની અને ગંભીરમાલિની આ બન્ને નામોનું અહિં ઝલટી રીતે કથન દેખાય છે. માલ્યવત્ નામના ગજદંત પર્વત અને મદ્રશાલ વનથી આરંભીને કચ્છ વગેરે વત્રીશ વિજય ક્ષેત્રો વચ્ચે પ્રદક્ષિણાથી જાણી લેવા. (૫). તથા કચ્છાદિ વિજયોને વિષે ક્રમથી ક્ષેમાદિ નગરીઓના વત્રીશ યુગલો (બે બે) જાણી લેવા. (૬). મેરુના મદ્રશાલાદિ ચાર વનો છે- ભૂમીએ મદ્રસાલં, મેહલજુયલંમિ દોન્નિ રમ્માઈં । નંદણસોમણસાઈં, પંડગપરિમંડિયં સિહરં ॥ ૧૧ ॥

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૪૭ ॥

મદ્રશાલ વન મેરુપર્વતની તલેટી-ભૂમિમાં છે. નંદન અને સૌમનસ એ બે રમ્યવનો મેરુપર્વતની બે મેઘલાલ ક્રમશઃ છે. પાંડુ-
કવન શિખરથી શોભિત છે અર્થાત્ સર્વથી ઉપર છે. ઉપરોક્ત શાસ્ત્રના વચનથી મેરુપર્વતના વિભાગથી વનોના વિભાગ છે. મેરુપર્વ-
તના પાંડુકવનની મધ્યમાં ચૂલિકા ઉપર ક્રમથી પૂર્વાદિ ચાર દિશાઆને વિષે ચાર શિલાઓ છે. અહિં તે સંબંધી બે ગાથા કહે છે-
પંડગવણંમિ ચરો, સિલાઉ ચરસુવિ દિસાસુ ચૂલાલ । ચરજોયણઉસ્સિયાઓ, સઠવજ્જુણકંચણમયાઓ
પંચસયાયામાઓ, મજ્ઞે દીહત્તણઽધ્ધરુંદાઓ । ચંદધ્ધસંઠિયાઓ, કુમુંઓયરહારગોરાઓ ॥ ૧૦૧ ॥

પાંડુકવનમાં ચારે દિશામાં પણ ચૂલિકા ઉપર ચારે શિલાઓ છે, તે ચાર યોજન ઊંચી, શ્વેત સુવર્ણવાળી, પાંચસો
યોજન લાંબી અને મધ્યમાં દીર્ઘપણા(જાડાઈ)થી અઢીસો યોજન પહોળી, અર્ધચંદ્રના આકારે રહેલી અને કુમુદ-
(શ્વેત કમલ)ના ગર્ભમાં રહેલ મોતીના હાર સમાન ગૌર (સ્વચ્છ) વર્ણવાળી ચારે શિલાઓ છે. મેરુના ઉપર ચૂલિકા એટલે
શિખર વિશેષ. તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે-

મેરુસ્સ ઉવરિ ચૂલા, જિણભવણવિહૂસિયા દુવી(૪૦)સુચ્ચા । બારસ અટ્ટ ય ચરો, મૂલે મજ્ઞુવરિ રુંદા ય ૧૦૨

મેરુપર્વતની ઉપર જિનભવનોથી વિભૂષિત, ચાલીશ યોજન ઊંચી તથા મૂલમાં બાર યોજન પહોળી, મધ્યમાં આઠ
યોજન પહોળી અને ઉપર ચાર યોજન વિસ્તારવાળી ચૂલિકા છે. વેદિકા સૂત્ર જંબૂદ્વીપની માફક સમજવું. ધાતકીચંડ

૧. પ્રત્યંતરમાં કુમ્મો, કુસુમોવં પાઠ છે.

૨ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૩
અપરવર્ણનમ્
૯૧-૯૨-
૯૩ સૂત્રાણિ

॥ ૧૪૭ ॥

પછી કાલોદ સમુદ્ર હોય છે માટે તેની વક્તવ્યતા કહે છે-‘કાલોદે’ ત્યાદિ૦ સુગમ છે. કાલોદ સમુદ્ર પછી અંતર રહિત-
પનાથી પુષ્કરવર દ્વીપના પૂર્વાર્ધ, પશ્ચિમાર્ધ અને તદુભય પ્રકરણોને કહે છે-‘પુષ્કરે’ ત્યાદિ૦ ત્રણ સૂત્રો પણ અતિદેશપ્રધાન-
વાળા છે. અતિદેશથી મળેલો અર્થ સુગમ જ છે. વિશેષ એ કે-પૂર્વાર્ધતા અને અપરાર્ધતા ધાતકી ધ્વજની માફક બે ઇષુકા-
રપર્વતોથી થયેલી જાણી લેવી. ભરતક્ષેત્ર વગેરેની લંબાઈ વગેરેની સમાનતા આ પ્રમાણે વિચારવી-

ઇગુયાલીસ સહસ્ત્રા, પંચેવ સયા હવંતિ ઉણસીયા ।

તેવત્તરમંસસયં, મુહવિક્ષ્વંભો ભરહવાસે ॥ ૧૦૩ ॥ [૪૧૫૭૯ ^{૧૭૩}/_{૨૧૨}]

પન્નટ્ટિ સહસ્ત્રાઈ, ચત્તારિ સયા હવંતિ છાયાલા ।

તેરસ ચેવ ય અંસા, બાહિરો ભરહવિક્ષ્વંભો ॥ ૧૦૪ ॥ [૬૫૪૪૬ ^{૧૩}/_{૨૧૨}]

એકતાલીશ હજાર, પાંચસો ને ઓગણેંશી યોજન અને ઉપર એક સો તોંતેર ભાગ ભરતક્ષેત્રનો મુખ (અભ્યંતર) વિષ્કંભ
છે. તથા પાંસઠ હજાર, ચારસો છંતાલીશ યોજન અને ઉપર તેર ભાગ બસો બારીઆ ભરતક્ષેત્રનો બહારનો વિષ્કંભ છે.

ચઠગુણિય ભરહવાસો [વિસ્તર इत्यर्थः], હેમવણ તં ચઠમ્ગુણં તદ્વયં । [हरिवर्षमित्यर्थः]

હરિવાસં ચઠગુણિયં, મહાવિદેહસ્સ વિક્ષ્વંભો ॥ ૧૦૫ ॥

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૪૮ ॥

ભરતક્ષેત્રના વિષ્કંભ(પહોળાઈ)થી ચારગુણો હૈમવતક્ષેત્રનો વિષ્કંભ હોય છે, હૈમવતક્ષેત્રના વિષ્કંભથી ચારગુણો હરિવર્ષ ક્ષેત્રનો વિષ્કંભ છે અને હરિવર્ષ ક્ષેત્રના વિષ્કંભને ચારગુણો કરવાથી મહાવિદેહ ક્ષેત્રનો વિષ્કંભ થાય છે. એવી રીતે ઐરવતોદિ ક્ષેત્રનું જાણી લેવું.

સત્તત્તરિં સયાઈં, ચોદસ અદિયાઈં સત્તરસ લક્ષ્વા ।

હોઈ કુરુવિક્ષ્વંભો, અદૃ ય ભાગા અપરિસેસા ॥ ૧૦૬ ॥ [૧૭૦૭૭૧૪ ૨૬૨]

સત્તર લાખ, સાત હજાર, સાતસો ને ચૌદ યોજન ઉપર આઠ ભાગ વસો બારીઆ પ્રત્યેક કુરુક્ષેત્રનો વિષ્કંભ છે.

ચત્તારિ લક્ષ્વ છત્તીસ, સહસ્સા નવ સયા ય સોલહિયા । [ણ્ણા કુરુજીવા] [૪૩૬૯૧૬]

દોણહ ગિરીણાયમો, સંખિત્તો તં ધનૂ કુરૂણં ॥ ૧૦૭ ॥

ચાર લાખ, છત્રીસ હજાર, નવસો ને સોલ યોજન પ્રત્યેક કુરુક્ષેત્ર(દેવકુરુ)ની જીવા છે. તે જીવામાં બે ગજદંત આ-કૃતિવાળા પર્વતોની લંબાઈ મેલવવાથી જેટલું પ્રમાણ થાય તેટલું કુરુક્ષેત્રના ધનુષ્ટનું પ્રમાણ જાણવું.

સોમણસમાલવંતા, દીહા વીસં ભવે સયસહસ્સા ।

૧ ભરતના બાહેરના વિષ્કંભથી ચોગુણો હૈમવતનો બહારનો વિષ્કંભ અને અંતરના વિષ્કંભથી ચોગુણો અંતરનો વિષ્કંભ હોય છે.
૨ ભરત જેટલો ઐરવતનો, હૈમવત જેટલો હૈરણ્યવતનો અને હરિવર્ષ જેટલો રમ્યકવર્ષનો વિષ્કંભ જાણી લેવો.

૨ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
અપરવર્ણનમ્
૯૧-૯૨-
૯૩ સૂત્રાણિ

॥ ૧૪૮ ॥

તેયાલીસ સહસ્તા, અડળાવીસા ય દોત્રિ સયા ॥ ૧૦૮ ॥ [૨૦૪૩૨૧૧]

સૌમનસ અને માલ્યવાન એ બે પર્વતની લંબાઈ વીસ લાખ, તૈંતાલીશ હજાર, બસો ને ઓગણીશ યોજન છે.

સોલાહિયં સયમેગં, છઠ્ઠીસસહસ્સ સોલસ ય લખવા ।

વિજ્જુપ્પભો નગો, ગંધમાયળા ચેવ દીહાઓ ॥ ૧૦૯ ॥ [૧૬૨૬૧૧૬]

સોઠ લાખ, છવીશ હજાર, ઇકસો ને સોઠ યોજનના વિદ્યુત્પ્રભ અને ગંધમાદન એ બે પર્વત લાંબા છે. મહાદ્રુમો (મહાવૃક્ષો) જંબૂદ્વીપ સંબંધી મહાદ્રુમની સરખા છે. તથા—

ધાયઙ્ગવરંમિ દીવે, જો વિક્કંભો ડ હોઙ્ગ ડ ણગાણં । સો દુગુણો ણાયઘ્વો, પુક્કવરદ્ધે ણગાણં તુ ॥ ૧૧૦ ॥

ધાતકીચંડ નામના દ્વીપમાં જે હિમવાન વગેરે પર્વતોનો વિક્કંભ છે, તેથી વમગો વિક્કંભ પુષ્કરાધર્ધ દ્વીપના હિમવાન વગેરે પર્વતો હોય છે.

વાસહરા વક્કારા, દહનઙ્ગુંડા વળા ય સીયાઈ । દીવે દીવે દુગુણા, વિત્થરઓ ડસસણ તુલ્લા ॥૧૧૧॥

વર્ષધંર પર્વતો, વક્ષસ્કાર પર્વતો, પદ્મદ્રહ વગેરે દ્રહો, ગંગા વગેરે નદીઓ, ગંગાપ્રપાત વગેરે કુંડો અને સીતાદિ નદીઓના

૧. હિમવાન વગેરે. ૨. ચિત્ર વગેરે.

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૪૯ ॥

વનો, એ દરેક વિસ્તારથી (પહોળાઈથી) પૂર્વના દ્વીપથી પછીના દ્વીપમાં અનુક્રમે વમણા જાળવા અને ઊંચાઈથી સરસા જાળવા. ઉસુયાર જમગકંચણ, ચિત્તવિચિત્તા ય વટ્ટવેયઢા । દીવે દીવે તુલ્લા, દુમેહલા જે ય વેયઢા ॥૧૧૨॥

ઇષુકાર પર્વતો, ઉત્તરકુરુમાં રહેલ યમક પર્વતો, દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુમાં દ્રહની નજીક રહેલા કંચનગિરિ પર્વતો, દેવકુરુમાં રહેલા ચિત્રવિચિત્ર પર્વતો અને વૈતાલ્ય પર્વતો એ સર્વે પર્વતો દરેક દ્વીપમાં તુલ્ય હોય છે અને જે વે મેઘલાવાલા વૈતાલ્ય પર્વતો (દીર્ઘવૈતાલ્યો) છે તે પણ તુલ્ય જાળવા. પુષ્કરવરદ્વીપની વેદિકાની પ્રરૂપણા પછી શેષ દ્વીપ સમુદ્રની વેદિકાની પ્રરૂપણા કહે છે:—‘ સન્વેસિંપિ ણ ’મિત્યાદિ૦ ઇત્યાદિ સુગમ છે. (સૂ૦ ૧૩) આ દ્વીપસમુદ્રો ઇંદ્રોના ઉત્પાતપર્વતના આશ્રય-વાલા છે માટે હવે ઇંદ્રની વક્તવ્યતા કહે છે:—

દો અસુરકુમારિંદા પન્નત્તા તં૦—ચમરે ચેવ બલી ચેવ ૧, દો ણાગકુમારિંદા પં૦ તં૦—ધરણે ચેવ મૂયાણંદે ચેવ ૨, દો સુવન્નકુમારિંદા પં૦ તં૦—વેણુદેવે ચેવ વેણુદાલી ચેવ ૩, દો વિજ્જુકુમારિંદા પં૦ તં૦—હરિચ્ચેવ હરિસ્સહે ચેવ ૪, દો અગ્નિકુમારિંદા પન્નત્તા તં૦—અગ્નિસિહે ચેવ અગ્નિમાણવે ચેવ ૫, દો દીવકુમારિંદા પં૦ તં૦—પુન્ને ચેવ વિસિટ્ટે ચેવ ૬, દો ઉદહિકુમારિંદા પં૦ તં૦—જલકંતે ચેવ જલપ્પમે ચેવ ૭, દો દિસાકુમારિંદા પં૦ તં૦—અમિયગતી ચેવ અમિતવાહણે ચેવ ૮, દો

૨ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
ઇંદ્રસ્ય
વર્ણનમ્
૧૪ સૂત્રમ્

॥ ૧૪૯ ॥

वातकुमारिंदा पं० तं०-वेलंबे चैव पभंजणे चैव ९, दो थणियकुमारिंदा पं० तं०-घोसे चैव
 महाघोसे चैव १०, दो पिसाइंदा पन्नत्ता तं०-काले चैव महाकाले चैव १, दो भूइंदा पं० तं०-
 सुरूवे चैव पडिरूवे चैव २, दो जक्खिंदा पं० तं०-पुन्नभद्दे चैव माणिभद्दे चैव ३, दो रक्खसिंदा
 पं० तं०-भीमे चैव महाभीमे चैव ४, दो किन्नरिंदा पं० तं०-किन्नरे चैव किंपुरिसे चैव ५, दो किंपु-
 रिसिंदा पं० तं०-सप्पुरिसे चैव महापुरिसे चैव ६, दो महोरगिंदा पं० तं०-अतिकाए चैव महाकाए
 चैव ७, दो गंधर्विंदा पं० तं०-गीतरती चैव गीयजसे चैव ८, दो अणपन्निंदा पं० तं०-संनिहिण
 चैव सामण्णे चैव ९, दो पणपन्निंदा पं० तं०-धाए चैव विहाए चैव १०, दो इसिवाइंदा पं० तं०-
 इसिचैव इसिवाले चैव ११, दो भूतवाइंदा पं० तं०-इस्सरे चैव महिस्सरे चैव १२, दो कांदिंदा
 पं० तं०-सुवच्छे चैव विसाले चैव १३, दो महाकांदिंदा पं० तं०-हस्से चैव हस्सरती चैव १४, दो
 कुभंडिंदा पं० तं०-सेए चैव महासेए चैव १५, दो पतइंदा पं० तं०-पतए चैव पतयवई चैव १६,
 जोइसियाणं देवाणं दो इंदा पन्नत्ता तं०-चंदे चैव सूरै चैव ३, सोहम्मीसाणेसु णं कप्पेसु दो

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૫૦ ॥

ઇંદા પં૦ તં૦-સક્રે ચેવ ઈસાણે ચેવ, એવં સણંકુમારમાહિદેંસુ કપ્પેસુ દો ઇંદા પં૦ તં૦-સણંકુમારે
ચેવ માહિંદે ચેવ, બંભલોગલંતણસુ ણં કપ્પેસુ દો ઇંદા પં૦ તં-બંમે ચેવ લંતણ ચેવ, મહાસુક્કસ-
હસ્સારેસુ ણં કપ્પેસુ દો ઇંદા પં૦ તં૦-મહાસુક્રે ચેવ સહસ્સારે ચેવ, આણયપાણતારણચ્ચુતેસુ ણં
કપ્પેસુ દો ઇંદા પં૦ તં૦-પાણતે ચેવ અચ્ચુતે ચેવ, મહાસુક્કસહસ્સારેસુ ણં કપ્પેસુ વિમાણા દુવણ્ણા
પં૦ તં૦-હાલિહા ચેવ સુક્કિલા ચેવ, ગેવિજ્જગાણં દેવા ણં દો રયણીઓ ઉઢ્ઢમુચ્ચત્તેણં પન્નત્તા ।
સૂ૦ ૧૪, દ્વિતીયસ્થાને તૃતીયોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ૨-૩ ।

મૂલાર્થઃ:-બે અસુરકુમાર દેવોના ઇંદ્રો કહેલા છે, તેના નામ-ચમરેંદ્ર અને બલીન્દ્ર (૧), બે નાગકુમાર દેવોના ઇંદ્રો કહેલ
છે, તેના નામ-ધરણેંદ્ર અને ભૂતાનેંદ્ર (૨), બે સુપર્ણકુમાર દેવોના ઇંદ્રો કહેલ છે, તે આ-વેણુદેવેંદ્ર અને વેણુદારીંદ્ર (૩), બે
વિદ્યુત્કુમાર દેવોના ઇંદ્રો કહેલ છે, તે આ-હરીંદ્ર અને હરિસ્સહેંદ્ર (૪), બે અગ્નિકુમાર દેવોના ઇંદ્રો કહેલ છે, તે આ-અગ્નિશિખ
અને અગ્નિમાળવ (૫), બે દ્વીપકુમારદેવોના ઇંદ્રો કહેલ છે, તે આ-પૂર્ણ અને વશિષ્ઠ (૬), બે ઉદધિકુમાર દેવોના ઇંદ્રો કહેલા
છે, તે આ-જલકાન્ત અને જલપ્રભ (૭), બે દિક્કુમાર દેવોના ઇંદ્રો કહેલ છે, તે આ-અમિતગતિ અને અમિતવાહન (૮), બે
વાયુકુમાર દેવોનાં ઇંદ્ર કહેલ છે, તે આ-વેલંબ અને પ્રભંજન (૯), બે સ્તનિત(મેઘ)કુમાર દેવોના ઇંદ્રો કહેલ છે, તે આ-ઘોષ

૨ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૩
ઇંદ્રસ્ય
વર્ણનમ્
૧૪ સૂત્રમ્

॥ ૧૫૦ ॥

અને મહાઘોષ (૧૦). ઉપરોક્ત દશ ધ્રુવનપતિ દેવોના ક્રમશઃ દક્ષિણ અને ઉત્તરદિશાઓના મઠી વીશ ઇંદ્રો છે. બે પિશાચના ઇંદ્રો કહેલા છે, તેના નામ—કાલ અને મહાકાલ (૧), બે ભૂતોના ઇંદ્રો કહેલા છે, તે આ—સુરૂપ અને પ્રતિરૂપ (૨), બે યક્ષોના ઇંદ્રો કહેલા છે, તે આ—પૂર્ણભદ્ર અને માણિભદ્ર (૩), બે રાક્ષસોના ઇંદ્રો કહેલા છે, તે આ—ભીમ અને મહાભીમ (૪), બે કિન્નરોના ઇંદ્રો કહેલ છે, તે આ—કિન્નર અને કિંપુરુષ (૫), બે કિંપુરુષોના ઇંદ્રો કહેલા છે, તેના નામ—સત્પુરુષ અને મહાપુરુષ (૬), બે મહોરગોના ઇંદ્રો કહેલા છે, તેના નામ—અતિકાય અને મહાકાય (૭), બે ગંધર્વોના ઇંદ્રો કહેલ છે, તે આ—ગીતરતિ અને ગીતયશા (૮). (આઠ આઠ વ્યંતરજાતિના ક્રમશઃ દક્ષિણ અને ઉત્તરના ઇંદ્રો છે) [૨] બે અંણપન્ની દેવોના ઇંદ્રો કહેલ છે, તે આ—સન્નિહિત અને સામાનિક (૯), બે પણપન્ની દેવોના ઇંદ્રો કહેલા છે, તે આ—ધાતા અને વિધાતા (૧૦), બે ઋષિવાદી દેવોના ઇંદ્રો કહેલા છે, તે આ—ઋષિ અને ઋષિપાલિત (૧૧), બે ભૂતવાદી દેવોના ઇંદ્રો કહેલા છે, તે આ—ઈશ્વર અને મહેશ્વર (૧૨), બે કંદી દેવોના ઇંદ્રો કહેલા છે, તે આ—સુવત્સ અને વિશાલ (૧૩), બે મહાકંદી દેવોના ઇંદ્રો કહેલા છે, તે આ—હાસ્ય અને હાસ્યરતિ (૧૪), બે કુંભડ (કોહંડ) દેવોના ઇંદ્રો કહેલા છે, તે આ—શ્વેત અને મહાશ્વેત (૧૫), બે પતંગદેવોના ઇંદ્રો કહેલા છે, તે આ—પતંગ અને પતંગપતિ (૧૬), બે જ્યોતિષ્ક દેવોના ઇંદ્રો કહેલા છે, તે આ—ચંદ્ર અને સૂર્ય [૩]. સૌધર્મ અને ઈશાન દેવલોકને વિષે બે ઇંદ્રો

૧. આ આઠ વ્યંતરદેવો રત્નપ્રમાના હજાર યોજનના તલામાં નીચે ઉપર સો—સો યોજન છોડીને શેષ આઠ સો યોજનમાં રહે છે. ૨ અણપન્નો વગેરે આઠ વાણવ્યંતરદેવો રત્નપ્રમા પૃથ્વીના ઉપરના સો યોજનમાં નીચે ઉપર દશ—દશ યોજન છોડીને શેષ એંસી યોજનમાં રહે છે. ૩ જ્યોતિષ્કોના અસંખ્ય ચંદ્ર અને અસંખ્ય સૂર્ય હોવાથી અસંખ્ય ઇન્દ્રો છે, તથાપિ જાતિની અપેક્ષા સામાન્યથી બે ઇન્દ્રો કહેલ છે.

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૫૧ ॥

કહેલા છે, તે આ-શકેન્દ્ર અને ઈશાનેન્દ્ર, એમ જ સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર દેવલોકને વિષે બે ઇંદ્રો કહેલા છે, તે આ-સનત્કુમારેન્દ્ર અને માહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક અને લાંતક દેવલોકને વિષે બે ઇંદ્રો કહેલા છે, તે આ-બ્રહ્મેન્દ્ર અને લાંતકેન્દ્ર, મહાશુક્ર અને સહસ્રાર દેવલોકને વિષે બે ઇંદ્રો કહેલા છે, તે આ-મહાશક્રેન્દ્ર અને સહસ્રારેન્દ્ર, આનત, પ્રાણત, આરણ અને અચ્યુત દેવલોકને વિષે બે ઇંદ્રો કહેલા છે, તે આ-પ્રાણતેન્દ્ર અને અચ્યુતેન્દ્ર. મહાશુક્ર અને સહસ્રાર દેવલોકને વિષે વિમાનો બે વર્ણવાળા કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-પીઠા અને ધોળા (શુક્લ), ગ્રેવેયક [નવ]ના દેવો ઝંચપણે બે હાથની અવગાહનાવાળા કહેલા છે [૪].

ટીકાર્થ:-અસુરકુમાર વગેરે દશ ભવનપતિ નિકાયોના, મેરુપર્વતની અપેક્ષા દક્ષિણ અને ઉત્તર બે દિશાઓના આશ્રિત-પણા બે પ્રકાર હોવાથી વીશ ઇંદ્રો કહેલ છે. તેમાં ચમરેન્દ્ર દક્ષિણદિશાનો અને વર્લીન્દ્ર ઉત્તરદિશાનો અધિપતિ છે, એવી રીતે સર્વત્ર જાણવું. (૧). એમ જ આઠ જાતિના વ્યંતરનિકાયના દ્વિગુણપણાથી સોઠ ઇંદ્રો છે (૨). તથા અણપન્ની વગેરે આઠ વ્યંતર વિશેષ [પેટાભેદ] નિકાયોના ચમણપણાથી સોઠ ઇંદ્રો છે. જ્યોતિષ્કોમાં તો અસંખ્યાત્ ચંદ્ર અને સૂર્ય હોવા છતાં પણ જાતિ માત્રનો આશ્રય કરવાથી ચંદ્ર અને સૂર્ય નામના બે જ ઇંદ્રો કહેલા છે (૩). સૌધર્માદિ દેવલોકના તો દશ ઇંદ્રો છે-એવી રીતે સર્વ મળીને ચોસઠ ઇંદ્રો થાય છે. દેવોના અધિકારથી તેના વસવાના સ્થાનભૂત વિમાનની વક્તવ્યતા કહે છે-‘મહાસુકે’-ત્યાદિ૦ સુગમ છે. વિશેષ એ કે-હારિદ્ર એટલે પીઠા. આ સૌધર્માદિ દેવલોકના વિમાનોના વર્ણોના વિષયનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે-સૌધર્મ અને ઈશાન દેવલોકના વિમાનો પાંચ વર્ણવાળા છે. ત્રીજા અને ચોથા દેવલોકના વિમાનો કૃષ્ણ વર્ણ સિવાય શેષ ચાર વર્ણવાળા છે. પાંચમા અને છઠ્ઠા દેવલોકના વિમાનો કૃષ્ણ અને નીલ વર્ણ સિવાય શેષ ત્રણ વર્ણવાળા છે. સાતમા આઠમા

૨ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
ઇંદ્રસ્ય
વર્ણનમ્
૧૪ સૂત્રમ્

॥ ૧૫૧ ॥

દેવલોકના વિમાનો પીઠા અને ઘોઠા એ બે વર્ણવાઠા છે. તેની ઉપરના વિમાનો એક શ્વેત વર્ણવાઠા છે. કહ્યું છે કે—

સોહમ્મે પંચવન્ના, એક્કગહાણી ડ જા સહસ્સારો । દો દો તુલ્લા કપ્પા, તેણ પરં પુંડરીયાઈ ॥૧૧૩॥

ભાવાર્થ ઉપર મુજબ છે. દેવોના અધિકારથી જ બે સ્થાનકમાં આવેલી અવગાહના કહે છે—‘ગેવેજ્જગાણ’મિત્યાદિ૦ આની પૂર્વની માફક વ્યાખ્યા કરવી.

॥ ઠાણાંગસૂત્રના બીજા સ્થાનકના ત્રીજા ઉદ્દેશાની ટીકાનો અનુવાદ સમાપ્ત ॥

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૫૨ ॥

અથ દ્વિતીયસ્થાનકાધ્યયને ચતુર્થોદ્દેશકઃ

ત્રીજો ઉદ્દેશ કહ્યો, હવે ચોથા ઉદ્દેશનો આરંભ કરે છે. આ જીવાજીવની વક્તવ્યતાના પ્રબંધવાળા ચોથા ઉદ્દેશનો પૂર્વના ઉદ્દેશોની સાથે આ સંબંધ છે. પૂર્વના ઉદ્દેશમાં પુદ્ગલ અને જીવોના ધર્મો કહ્યા, અહિં તો વધુનું જીવ અને અજીવાત્મક-સ્વરૂપ છે એમ કહેવું છે. આ સંબંધવડે આવેલ ઉદ્દેશકને સમયેત્યાદિ પચવીશ સૂત્રોદ્વારા કરે છે.

સમયાતિ વા આવલિયાતિ વા જીવાતિ યા અજીવાતિ યા પવુચ્ચતિ ૧, આણાપાણૂતિ વા થો વેતિ વા જીવાતિ યા અજીવાતિ યા પવુચ્ચતિ ૨, સ્વળાતિ વા લવાતિ વા જીવાતિ યા અજીવાતિ યા પવુચ્ચતિ ૩, એવં મુદ્દુત્તાતિ વા અહોરત્તાતિ વા ૪, પક્ષ્વાતિ વા માસાતિ વા ૫, ઉડૂતિ વા અયળાતિ વા ૬, સંવચ્છરાતિ વા જુગાતિ વા ૭, વાસસયાતિ વા વાસસહસ્સાઈ વા ૮, વાસસતસહસ્સાઈ વા વાસ-કોડીઈ વા ૯, પુઘ્વંગાતિ વા પુઘ્વાતિ વા ૧૦, તુડિયંગાતિ વા તુડિયાતિ વા ૧૧, અડડંગાતિ વા અડડાતિ વા ૧૨, અવવંગાતિ વા અવવાતિ વા ૧૩, હૂહૂઅંગાતિ વા હૂહૂયાતિ વા ૧૪, ઉપ્પલંગાતિ વા ઉપ્પ-લાતિ વા ૧૫, પડમંગાઈ વા પડમાતિ વા ૧૬, ણલિણંગાતિ વા ણલિણાતિ વા ૧૭, અચ્છાણિકુરંગાતિ વા

૨ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૪
જીવાજીવ-
વક્તવ્યતા
૧૫ સૂત્રમ્

॥ ૧૫૨ ॥

अच्छणिउराति वा १८, अउअंगाति वा अउआति वा १९, णउअंगाति वा णउआति वा २०, पउ-
 तंगाति वा पउताति वा २१, चूलितंगाति वा चूलिताति वा २२, सीसपहेलियंगाति वा सीसप-
 हेलियाति वा २३, पलिओवमाति वा सागरोवमाति वा २४, उस्सप्पिणीति वा ओसप्पिणीति वा जीवाति
 या अजीवाति या पवुच्चति २५, (१) । गामाति वा णगराति वा १, निगमाति वा रायहाणीति वा
 २, खेडाति वा कब्बडाति वा ३, मडंवाति वा दोणमुहाति वा ४, पट्टणाति वा आगराति वा ५,
 आसमाति वा संवाहाति वा ६, संनिवेसाइ वा घोसाइ वा ७, आरामाइ वा, उज्जाणाति वा ८, वणा-
 ति वा वणसंडाति वा ९, वावीइ वा पुक्खरणीति वा १०, सराति वा सरपंतीति वा ११, अगडाति
 वा तलागाति वा १२, दहाति वा णदीति वा १३, पुढवीति वा उदहीति वा १४, वातखंधाति वा
 उवासंतराति वा १५, वलताति वा विग्गहाति वा १६, दीवाति वा समुद्दाइ वा १७, वेलाति
 वा वेतिताति वा १८, दाराति वा तोरणाति वा १९, णेरतिताति वा णेरतितावासाति वा जाव
 वेमाणियाइ वा वेमाणियावासाति वा २०-४३, कप्पाति वा कप्पविमाणावासाति वा ४४, वासाति वा

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૫૩ ॥

વાસધરપવ્વતાતિ વા ૪૫, કૂડાતિ વા કૂડગારાતિ વા ૪૬, વિજયાતિ વા રાયહાણીઈ વા ૪૭, જીવાતિ
યા અજીવાતિ યા પવુચ્ચતિ (૨) । છાતાતિ વા આતતાતિ વા ૧, દોસિણાતિ વા અંધગારાતિ વા ૨,
ઓમાણાતિ વા ઉમ્માણાતિ વા ૩, અતિતાણગિહાતિ વા ઉજ્જાણગિહાતિ વા ૪, અવલિંબાતિ વા
સણિપ્પવાતાતિ વા ૫, જીવાતિ યા અજીવાતિ યા પવુચ્ચઈ । દો રાસી પં૦ તં૦-જીવરાસી ચેવ
અજીવરાસી ચેવ ॥ સૂ૦ ૧૫

મૂલાર્થ:—સમય અને આવલિકા (કાલ) એ જે સ્થિતિપણે છે તે જીવ અથવા અજીવપણાએ કહેવાય છે (૧), આનપ્રાણ-
ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસ કાલ અને સ્તોક કાલ જીવ અને અજીવપણે કહેવાય છે (૨), ક્ષણ અને લવ (કાલ) જીવ અને અજીવપણે
કહેવાય છે (૩), એવી રીતે મુહૂર્ત્ત અને અહોરાત્ર (૪), પક્ષ અને માસ (૫), ઋતુ અને અયન (૬), સંવત્સર (વર્ષ) અને યુગ (૭),
સો વર્ષ ને હજાર વર્ષ (૮), લાખ વર્ષ અને ક્રોડ વર્ષ (૯), પૂર્વાંગ અને પૂર્વ (૧૦), ત્રુટિતાંગ અને ત્રુટિત (૧૧), અડડાંગ અને
અડડ (૧૨), અપપાંગ અને અપપાત (૧૩), હૂહૂતાંગ અને હૂહૂત (૧૪), ઉત્પલાંગ અને ઉત્પલ (૧૫) જીવ અને અજીવપણે
કહેવાય છે. પદ્માંગ અને પદ્મ (૧૬), નલિનાંગ અને નલિન (૧૭), અક્ષનિકુરાંગ અને અક્ષનિકુર (૧૮), અયુતાંગ અને અયુત
(૧૯), નિયુતાંગ અને નિયુત (૨૦), પ્રયુતાંગ અને પ્રયુત (૨૧), ચૂલિકાંગ અને ચૂલિકા (૨૨), શીર્ષપ્રહેલિકાંગ અને શીર્ષપ્રહે-

૨ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૪
જીવાજીવ-
વક્તવ્યતા
૧૫ સૂત્રમ્

॥ ૧૫૩ ॥

લિકા (૨૩), પલ્યોપમ અને સાગરોપમ (૨૪), ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી (૨૫) એ દરેક જીવ અને અજીવપણે કહેવાય છે. [૧] ગામ ને નગર (૧), નિગમ ને રાજધાની (૨), સ્લેટ ને કર્બટ (૩), મટ[ટું]વ ને દ્રોણમુખ (૪), પાટણ ને આકર (૫), આશ્રમ ને સંબાહ (૬), સન્નિવેશ ને ઘોષ (૭), આરામ ને ઉદ્યાન (૮), વન ને વનસ્ખંડ (૯), વાપી (વાવ) ને પુષ્કરિણી (૧૦), સરોવર ને સરપંક્તિ (૧૧), કૂપ(કૂઓ) ને તઢાવ (૧૨), દ્રહ ને નદી (૧૩), પૃથ્વી (રત્નપ્રભાદિ) ને ઘનોદધિ (૧૪), વાતસ્કંધ (ઘનવાત વગેરે) ને અવકાશાંતર (૧૫), વલય-પૃથ્વીને વેદન(વીંટવા)રૂપ ઘનોદધિ વગેરે ને વિગ્રહ-લોકનાડીના વક્ર (૧૬), દ્વીપ ને સમુદ્ર (૧૭), એ બધા ય જીવ અને અજીવસ્વરૂપ છે. વેલ-સમુદ્રના જલની વૃદ્ધિ ને વેદિકા-ગઢના કાંગરા (૧૮), દ્વાર-દરવાજા ને તોરણ (૧૯), નૈરયિકો અને નરકાવાસો, એવી રીતે યાવત્ ચોવીશ દંડકમાં વૈમાનિક અને વૈમાનિકના વાસો (વિમાનો) પર્યન્ત જે છે તે સર્વ જીવ અને અજીવ સ્વરૂપ છે (૨૦-૪૩), કલ્પ તે દેવલોક, અને તે દેવલોકના અંશો તે કલ્પવિમાનવાસો (૪૪), વર્ષ (ક્ષેત્રો) અને વર્ષધરપર્વતો (૪૫), કૂટ તે શિખર, અને કૂટાગારો (૪૬), વિજય અને રાજધાનીઓ (૪૭) એ બધા જે છે તે જીવ અને અજીવસ્વરૂપ કહેવાય છે. [૨], વૃક્ષાદિકની છાયા અને સૂર્યનો આતપ (૧), જ્યોત્સ્ના-કાન્તિ અને અંધકાર (૨), અવમાન-ક્ષેત્રાદિનું પ્રમાણ હસ્તાદિ અને ઉન્માન-કર્ષાદિ (તોલો વગેરે) (૩), અતિયાનગૃહ-નગર વગેરેના પ્રવેશમાં જે ઘરો હોય તે અને ઉદ્યાનગૃહ તે બગીચામાં રહેલા ઘરો (૪), અવલિંબ અને સણિપ્રપાત તે રૂઢિથી જાણવા (૫) બે રાશિ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-જીવરાશિ અને અજીવરાશિ. (સૂ. ૯૫)

ટીકાર્થ:-આ સૂત્રોનો અનંતર સૂત્રથી આ સંબંધ છે-પૂર્વના સૂત્રમાં જીવ વિશેષોનું ઉચ્ચત્વ લક્ષણ(ઊંચાઈ)ધર્મ કહ્યો,

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૫૪ ॥

અહિં તો ધર્મના અધિકારથી જ સમયાદિ સ્થિતિ લક્ષણ ધર્મ-જીવ અને અજીવ સંબંધી ધર્મ અને ધર્મીના અભેદ-
પણાથી જીવ અને અજીવપણા જ કહેવાય છે. તેમાં સઘડા ય કાલપ્રમાણોમાં આઘ (પહેલા) પરમ સૂક્ષ્મ, અભેદ, અવયવ
રહિત, ઉત્પલ-કમલના સેંકડો પત્રના ભેદનના ઉદાહરણવડે ઓઝાતો સમય કહેવાય છે. તે સમયનું અતીત વગેરે કાલની
વિવક્ષાવડે બહુપણાથી બહુવચન છે, માટે સૂત્રકાર કહે-‘સમયાઙ્ વા’ ઇત્યાદિ૦ ‘ ઇતિ ’ શબ્દ સમીપ અર્થ બતાવવામાં
અને ‘વા’ શબ્દ વિકલ્પાર્થમાં છે. અસંખ્યાતા સમયના સમુદાયવાળી આવલિકા, ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કાલના બસો ને છપ્પન
ભાગે છે [અર્થાત્ ૨૫૬ આવલિકાનો એક ક્ષુલ્લક ભવ થાય છે]. તે સૂત્રમાં સમયો અથવા આવલિકાઓ છે. જે કાલવસ્તુ
છે તે સામાન્યથી જીવ છે, કારણ કે જીવનો પર્યાય છે. પર્યાય અને પર્યાયવાળાનો કથંચિત્ અભેદ છે તથા અજીવોનો-
પુદ્ગલાદિનો પર્યાય હોવાથી અજીવ કહેવાય છે. મૂલમાં બે ‘ચ’ કાર છે તે સમુચ્ચય અર્થમાં છે અને જે દીર્ઘપણું છે તે
પ્રાકૃત શૈલીને કારણે છે. પ્રોચ્યતે-કહેવાય છે. જીવાદિના વ્યતિરેકથી (સિવાય) સમય વગેરે નથી, તે કહે છે-જીવ અને અજી-
વોની સાદિ અને સપર્યવસાનાદિ (અંત સહિત) વગેરે ભેદવાળી જે સ્થિતિ છે તે સ્થિતિના ભેદો સમય વગેરે છે. તે જીવ
અને અજીવનો ધર્મ છે. ધર્મ અને ધર્મીનો અત્યંત ભેદ નથી, જો અત્યંત ભેદ હોય તો એક અંશમાત્ર ધર્મ [વસ્તુનો] જણાતે છતે
પ્રતિનિયત (ચોક્કસ) ધર્મીના વિષયમાં સંશય જ નહિં થાય, કારણ કે તે ધર્મીના અન્ય ધર્મોથી પણ તેનો ભેદ અવિશેષપણે છે.

૧. કાલ વસ્તુત દ્રવ્ય નથી કારણ કે તે પંચાસ્તિકાયનો પર્યાય છે, વર્તના લક્ષણ પર્યાય સર્વ દ્રવ્યમાં સામાન્ય છે. તેને ઉપચારથી
દ્રવ્ય, વ્યવહારનયવડે કહેલ છે.

૨સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૪
જીવાજીવ-
વક્તવ્યતા
૯૫ સૂત્રમ્

॥ ૧૫૪ ॥

વઠી અનુભવની વસ્તુ છે કે જ્યારે કોઈક પુરુષ લીલા વૃક્ષની તરુણ શાખાના વિસ્તારના વિવર(મધ્ય)ના અંતરથી કંઈક પળ શુદ્ધ વસ્તુને જુવે છે ત્યારે તે એમ વિચારે છે કે શું આ પતાકા છે ? અથવા બલાકા (બગલાની પંક્તિ) છે ? એ પ્રમાણે પ્રતિનિયત ધર્મીના વિષયમાં સંશય થાય છે. જો કેવલ અભેદ હોય તો પળ સર્વથા સંશયની ઉત્પત્તિ જ નહિં થાય, કારણ કે ગુણના ગ્રહણથી તેનું (ગુણીનું) પળ ગ્રહણ થાય છે. આ સૂત્રમાં તો અભેદ નયનો આશ્રય કરવાથી ‘જીવાઈ યા’ ઇત્યાદિ૦ કહેલું છે. અહિં તો સમય અને આવલિકા લક્ષણ બે અર્થને, જીવ અને અજીવરૂપ દ્વચાત્મકપણાએ કહેવાથી બે સ્થાનકમાં અવતાર જાણવો. એવી રીતે આગઠના સૂત્રો પળ ગણી લેવા. એમાં જે વિશેષ છે તે અમે કહીશું. ‘આળાપાળૂ’ ઇત્યાદિ૦ ‘આનપ્રાણા’ વિતિ૦ ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસકાલ છે તે સંખ્યાત આવલિકા પ્રમાણવાઢો છે. કહ્યું છે કે—

હટ્ઠસ્સ અળવગલ્લસ્સ, નિરુવકિટ્ઠસ્સ જંતુળો । એળે ઉત્સાસનીસાસે, એસ પાળુત્તિ વુચ્છઈ ॥૧૧૪॥

હર્ષિત, ગ્લાનિ-રોગ રહિત, નિરુપકૃષ્ટ-ધુધા, તૃષા, શ્રમ વિગેરેથી રહિત પ્રાણીનો જે એક ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસ છે તેને પ્રાણ [આનપ્રાણ] કહેવાય છે. તથા સ્તોક, તે સાત ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસ કાલ પ્રમાણવાઢો છે. સંખ્યાત આનપ્રાણવાઢા ક્ષણો છે. અને સાત સ્તોક પ્રમાણ કાલવાઢો લવ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે જેમ પૂર્વના ત્રણ સૂત્રમાં જીવ અને અજીવ એવી રીતે કહેવાય છે એમ કહ્યું, તેમજ બધા ય આગઠના સૂત્રો જાણવા સતોતેર લવ પ્રમાણવાઢા મુદ્દર્શો હોય છે. કહ્યું છે કે—

સત્ત પાળૂણિ સે થોવે, સત્ત થોવાણિ સે લવે । લવાળં સત્તહત્તરીએ, એસ મુદ્દત્તે વિયાહિએ ॥૧૧૫॥

इच्छियठाणणे गुणं, पणसुन्नं चउरसीतिगुणितं च । काऊणं तइवारे, पुव्वंगाईण मुण संखं ॥११८॥

प्रथम पांच शून्य (मीडां) लखवा, पछी इच्छित स्थान अहिं एक अंक (एकडो) लखवो. तेने एकवडे गुणवाथी ते ज संख्या थाय अर्थात् एक लाख थाय, तेने चोराशीवडे गुणवाथी चोराशी लाख थाय, ए पूर्वागनुं प्रमाण थयुं; ज्यारे पूर्वनुं प्रमाण जाणवाने इच्छीए त्यारे पांच शून्य अने इच्छित बीजो अंक (८४) लखवो अर्थात् चोराशी लाखने चोराशी लाखवडे गुणवा त्यारे पांच शून्यने पांच शून्यवडे गुणवाथी बमणा शून्य (दश) थाय अने चोराशीना अंकने चोराशीना अंकवडे गुणवाथी ७०५६ थाय एटले सर्व मळीने ७०५६०००००००००० संख्या थाय. एवी रीते आगळ पण गुणाकार यावत् शीर्षप्रहेलिका थाय त्यां सुधी करवुं. शीर्षप्रहेलिका पर्यंत सांव्यवहारिक संख्यातकाल छे. तेनावडे प्रथम पृथिवी(रत्नप्रभा)ना नारकोनुं, भवनपति अने व्यंतरोनुं तथा भरत, ऐरवत क्षेत्रने विषे सुषमदुष्पम समय-(त्रीजा आरा)ना पश्चिम-ऊत्तरता भागमां मनुष्य अने तिर्यचोना आयुष्यनुं मान कराय छे. परंतु शीर्षप्रहेलिकानी उपर पण संख्यातो काल छे ते अतिशय ज्ञानी सिवायना मनुष्योने व्यवहारनो विषय थतो नथी, एम जाणीने उपमाने विषे दाखल करेल (बतावेल) छे. ए ज कारणथी शीर्षप्रहेलिकाथी आगळ पल्योपम वगेरे(काळ)नो उपन्यास करेल छे. तेमां पल्यवडे उपमा छे जेओमां ते पल्योपमो असंख्यात कोडाकोडी वर्षप्रमाण आगळ कहेवामां आवशे एवा लक्षणवाळा छे. सागरवडे उपमा छे जेओने विषे ते सागरोपमो-दश कोटाकोटी पल्योपम प्रमाणवाळा छे. दश कोटाकोटी (कोडाकोडी) सागरोपम

શ્રીસ્થા-

નાજ્ઞસૂત્ર

સાનુવાદ

॥ ૧૫૬ ॥

પ્રમાણવાઢી ઉત્સર્પિણી છે, ઇટલા જ પ્રમાણવાઢી અવસર્પિણી છે. (૧) કાલના વિશેષ(ભેદ)ની માફક ગ્રામાદિ વસ્તુના વિશેષો પળ (ક્ષેત્રભેદો) જીવ અને અજીવ જ છે ઇ હેતુથી બે પદદ્વારા સડતાલીશ સૂત્રોવડે કહે છે-‘ગામે’ ત્યાદિ૦ અહિઆં પ્રત્યેકમાં ‘જીવાઈ યા’-ઇત્યાદિ આલાપક કહેવો. ગામાદિનું જીવ અને અજીવપણું તો પ્રતીત જ છે. કર (ટેક્ષ) વગેરેથી ગમ્ય અર્થાત્ જ્યાં કર વગેરે લેવાતો હોય તે ગામ અને જેઓમાં કર ન લેવાતો હોય તેન-કર અર્થાત્ નગર (૧), નિગમ-જ્યાં વેપારીઓનો નિવાસ હોય તે નિગમ અને જેમાં રાજાઓનો અભિષેક થાય છે તે રાજધાની (૨), ધૂઢના ગઢયુક્ત જે સ્થાન હોય તે સ્વેટ અને જે કુનગર હોય તે કર્બટ (૩), જેની ચારે દિશાઇ અર્ધધ્યોજનથી આગઢ ગામો રહેલ હોય તે મંડઢ અને જે સ્થાનમાં જલનો અને સ્થલનો ઇમ બે પ્રકારનો માર્ગ હોય તે દ્રોણમુખ (૪), જે સ્થાનમાં જલમાર્ગ અથવા સ્થલમાર્ગ ઇ બન્નેમાંથી ઇક માર્ગવડે જવું-આવવું થાય તે પત્તન(પાટળ) અને લોહ વગેરેની ઉત્પત્તિવાઢી જમીન તે આકર અર્થાત્ સ્વાળ (૫), જે તીર્થ-સ્થાન હોય તે આશ્રમ અને સમ (સરસી) ભૂમિમાં સ્વેતી કરીને જે દુર્ગભૂમિસ્વરૂપ અર્થાત્ કઠળ ભૂમિમાં સ્વેદીતો ધાન્યોને રક્ષાને માટે રાસે તે સંવાહ (૬), જ્યાં સાર્થ અથવા સેના ઉત્તરે તે સન્નિવેશ અને નદીના કાંઠા પાસે વસવાનું સ્થાન-ગાયોને રહેવાનું સ્થાન તે ઘોષ (૭), વિવિધ વૃક્ષની લતાવડે શોભાયમાન અને કદલી (કેઢા) વગેરેથી ઢાંકેલ ગૃહને વિષે સ્ત્રી સહિત પુરુષોના જે રમવાના સ્થાનભૂત તે આરામ, તથા પત્ર, પુષ્પ, ફલ અને છાયા યુક્ત વૃક્ષોવડે શોભાયમાન, વિવિધ પ્રકારના વેષવાઢા, ઉત્કૃષ્ટ માનવાઢા ઇવા ઘળા જનાને ભોજન કરવાને માટે જે સ્થાનને વિષે જવું થાય તે ઉદ્યાન (ૢ), જ્યાં ઇક જાતના વૃક્ષો હોય તે વન અને અનેક જાતના ઉત્તમ વૃક્ષો હોય તે વનસંઢ (૯), ચોસૂળી તે વાપી (વાવ) અને જે વૃત્ત ઇટલે ગોઢ હોય અથવા જેમાં

૨ સ્થાન-

કાધ્યયને

ઉદેશઃ ૪

જીવાજીવ-

વક્તવ્યતા

૯૫ સૂત્રમ્

॥ ૧૫૬ ॥

ઘણા કમલ હોય તે પુષ્કરિણી (૧૦), સરોવર ઇટલે જલનું સ્થાન અને સરપંક્તિ તે સરોવરની પંક્તિ-એ ચાર શ્રેણી (૧૧), અગડ-કૂપ (કૂઓ), તળાવ, દ્રહ તથા નદી પ્રસિદ્ધ છે (૧૨-૧૩), પૃથ્વી-રત્નપ્રભા વગેરે અને ઉદધિ તે રત્નપ્રભાદિ પૃથ્વીની નીચે રહેલ ઘનોદધિ (૧૪), વાતસ્કંધ-ઘનવાયુ, તનવાયુ અથવા વીજા પળ વાયુ અને અવકાશાંતર-વાતસ્કંધોની નીચે રહેલ આકાશ-એ ઉપરોક્ત વસ્તુઓનું જીવપણું તો સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક વગેરે જીવોવડે વ્યાપ્ત હોવાથી છે. (૧૫), વલય-પૃથ્વીના વેષ્ટન(બંધ)રૂપ ઘનોદધિ, ઘનવાત, તનુવાત લક્ષણ, અને વિગ્રહ-લોકનાડીના વક્ર સ્થાન, એઓનું જીવપણું તો પૂર્વની માફક સમજવું. (૧૬), દ્વીપ અને સમુદ્ર પ્રતીત છે (૧૭), વેલા-સમુદ્રના પાણીની વૃદ્ધિ અને વેદિકા પ્રતીત છે (૧૮), દ્વારો-વિજય વગેરે દરવાજાઓ અને તોરણો-તે દરવાજાઓમાં જે રહેલા હોય તે (૧૯), નૈરયિકો-કિલટ (દુઃખિત) જીવાવિશેષો, તેઓનું અજીવપણું કર્મ પુદ્ગલાદિની અપેક્ષાએ જાણવું અને તે નૈરયિકોની ઉત્પત્તિની ભૂમિઓ તે નરકાવાસો, તેનું જીવપણું પૃથ્વીકાયિકાદિની અપેક્ષાએ જાણવું. એવી રીતે ચોવીશ દંડકો કહેવા (૨૦-૪૩), આ જ કારણથી (સૂત્રકાર) કહે છે-‘યાવ’ દિત્યાદિ૦ કલ્પ, દેવલોક અને તે દેવલોકના અંશ તે કલ્પવિમાનાવાસ (૪૪), વર્ષ-ભરતાદિક્ષેત્ર અને વર્ષધર પર્વત તે હિમવાન વગેરે (૪૫), કૂટ-હિમવતકૂટ વગેરે અને કૂટાગાર-તે કૂટોમાં જ રહેલ દેવના ભવનો (૪૬), વિજય-ચક્રવર્તીને જીતવા યોગ્ય કચ્છાદિ ક્ષેત્રના સ્વંડસ્વરૂપ અને રાજધાની-ક્ષેમાદિ નગરી (જ્યાં રાજા રહે તે) ‘જીવે’ ત્યાદિ૦ અર્હિયા કહેલું સર્વત્ર જોડવું (૪૭), [૨]. જે પુદ્ગલધર્મો છે તે પણ તેમજ છે. એ હેતુથી કહે છે-‘છાયે’ ત્યાદિ૦ આ પાંચ સૂત્રો કહેલ અર્થવાઘા છે, હવે વિશેષ કહે છે-છાયા વૃક્ષાદિની જાણવી, આતપ-સૂર્યનો જાણવો. (૧), ‘દોસિણાતિ વ’ સ્તિ૦ જ્યોત્સ્ના ઇટલે પ્રકાશ અને અંધકાર ઇટલે તમ (૨), અવમાન-ક્ષેત્ર વગેરેનું

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૫૭ ॥

પ્રમાણ તે હસ્ત (હાથ), ગજ વિગેરે, અને ઉન્માન-ત્રાજવાના તોલ, કર્ષ, માસો વગેરે (જોશ) (૩), અતિયાનગૃહ-નગરાદિના પ્રવેશમાં જે ગૃહ હોય તે, અને ઉદ્યાનગૃહ-બગીચામાં ઘર હોય તે (૪), અવલિંબ અને સણિપ્રપાત રૂઢિથી (દેશ વિશેષથી) જાણી લેવા. આ બધા ય શું છે? તે બતાવે છે-જીવા ઇતિ ચ૦ જીવોવડે વ્યાપ્ત હોવાથી અથવા તે જીવોના આશ્રિતપણાથી અને અજીવા ઇતિ ચ પુદ્ગલાદિ અજીવરૂપ હોવાથી અથવા તે(અજીવ)ના આશ્રિતપણાથી, પ્રોચ્યતે-જિનેશ્વરોએ પ્રરૂપેલ છે. અહિંયાં 'જીવાઈ ચેત્યાદિ' સૂત્રપંચકમાં પળ પ્રત્યેકને કહેવું. હવે સમયાદિ વસ્તુ, જીવ અને અજીવરૂપ જ કયા હેતુથી કહેવાય છે? તે પ્રશ્નના જવાબમાં જણાવે છે કે-જીવ અને અજીવથી જુદી રાશિનો અભાવ છે. એ જ કારણથી કહે છે-‘દો રાસી’ ત્યાદિ૦ સુગમ છે. (સૂ૦ ૯૫) જીવરાશિ તો બે ભેદે છે (૧) બદ્ધ-કર્મથી બંધાયેલ અને (૨) મુક્ત-કર્મથી છૂટેલ. તેમાં બંધાઈલ જીવોના બંધના નિરૂપણને માટે કહે છે—

દુવિહે બંધે પન્નત્તે તં૦-પેજ્જબંધે ચેવ દોસબંધે ચેવ, જીવાણં દોહિં ઠાણેહિં પાવં કમ્મં
બંધંતિ, તં૦-રાગેણ ચેવ દોસેણ ચેવ, જીવા ણં દોહિં ઠાણેહિં પાવં કમ્મં ઉદીરેંતિ,
તં૦-અબ્ભોવગમિતાતે ચેવ વેતણાતે ઉવક્કમિતાતે ચેવ વેયણાતે, એવં વેદેંતિ એવં
ણિજ્જરેંતિ-અબ્ભોવગમિતાતે ચેવ વેયણાતે ઉવક્કમિતાતે ચેવ વેયણાતે । સૂ૦ ૯૬

મૂલાર્થ:-બે પ્રકારે બંધ કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે-પ્રેમ(રાગ)બંધ અને દ્વેષબંધ. જીવોને બે સ્થાનકદ્વારા પાપકર્મનો

૨ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૪
જીવસ્ય
વદ્ધમુક્ત-
ભેદૌ
૯૬ સૂત્રમ્

॥ ૧૫૭ ॥

બંધ થાય છે, તે આ-રાગથી અને દ્વેષથી. જીવોને બે સ્થાનકદ્વારા પાપકર્મની ઉદીરણા થાય છે, તે આ-અભ્યુપગમિકી-સ્વયં શિરોલોચનાદિવડે સ્વીકારેલ વેદના, અને ઔપક્રમિકી-તાવ, અતિસારાદિવડે ઉદીરણા થયેલી વેદના. એવી રીતે બે પ્રકારે વેદે અર્થાત્ ઉદયમાં આવેલું કર્મ ભોગવે, બે પ્રકારે નિર્જરે-ક્ષય કરે, તે આ પ્રમાણે-અભ્યુપગમિકી વેદનાવડે નિર્જરે અને ઔપક્રમિકી વેદનાવડે નિર્જરે (સૂ. ૧૬)

ટીકાર્થ:-પ્રેમ-રાગ, માયા અને લોભરૂપ કષાયલક્ષણ, અને દ્વેષ તો ક્રોધ અને માનરૂપ કષાયલક્ષણ છે. જે માટે કહે છે કે-માયા લોભકષાય-શ્ચેત્યેતદ્ રાગસંજ્ઞિતં દ્વન્દ્વમ્ । ક્રોધો માનશ્ચ પુનર્દ્વેષ इति समासनिर्दिष्टः ॥ ૧ ॥ પ્રેમ-પ્રેમલક્ષણ ચિત્તનો વિકાર ઉત્પન્ન કરનાર મોહનીય કર્મના પુદ્ગલની રાશિનું બંધન છે. જીવના પ્રદેશોને વિષે યોગપ્રત્યય(નિમિત્ત)થી પ્રકૃતિરૂપણે અને પ્રદેશરૂપણે સંબંધ થાય છે. તથા કષાયના પ્રત્યયથી સ્થિતિ અને અનુભાગ(રસ)રૂપ વિશેષનું પ્રાપ્ત થવું તે પ્રેમબંધ. એવી રીતે દ્વેષમોહનીય કર્મનો બંધ તે દ્વેષબંધ છે. કહ્યું છે કે- “જોગા પયહિપદેસં, ઠિતિઅણુભાગં કસાયઓ કુણહ ”ત્તિ. પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધ યોગથી અને સ્થિતિબંધ તથા અનુભાગબંધ કષાયથી કરે છે. પ્રેમ અને દ્વેષ લક્ષણરૂપ ઉદયમાં આવેલ કર્મોવડે જીવોને અશુભ કર્મનો બંધ થાય છે,

૧. ઉદયમાં નહિ પ્રાપ્ત થયેલ કર્મને આકર્ષીને ઉદયમાં લાવવા તે ઉદીરણા કહેવાય, તે જીવનાવીર્યવડે થાય છે અને ઉદય સ્વયં અવાધાકાલ પૂર્ણ થયે આવે છે.

શ્રીસ્થા-
નાન્નસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૫૮ ॥

માટે કહે છે-‘જીવાળ’ મિત્યાદિ૦ અથવા પૂર્વ સૂત્રની બીજી રીતે વ્યાખ્યા કરીને આનો સંબંધાંતર કરાય છે. સામાન્યથી બંધ બે પ્રકારે છે, પ્રેમથી અને દ્વેષથી. તે તે બંધ તો અનિવૃત્તિ અને સૂક્ષ્મસંપરાય પર્યંત ગુણઠાણાવાળા જીવેને આશ્રયીને જાણવો. અને જે ઉપશાંતમોહ, ક્ષીણમોહ અને સયોગી ગુણઠાણાવાળાને બંધ છે તે ફક્ત યોગપ્રત્યયવાળો જ છે. તેની બંધપણાવ વિવક્ષા કરી નથી, કેમકે બંધને પણ શેષ કર્મબંધના વિલક્ષણ(જુડી રીતે) પળાથી અબંધ કલ્પ (સમાન) છે. જે કર્મનો (સાતાવેદ-નીયનો) આ બંધ છે તે અલ્પસ્થિતિક વગેરે વિશેષણ યુક્ત છે. કહ્યું છે કે—

અપ્પં બાયર મડયં, બહું ચ રુક્ષં ચ સુક્કિલં ચેવ । મંદં મહાવ્યં તિય, સાયાવહુલં ચ તં કમ્મં ॥૧૧૯॥

તે યોગપ્રત્યયિક કર્મ અલ્પ, બાદર, કોમલ, ઘણું, ઋક્ષ, શુભ્ર, મંદ, મહાવ્યયવાળું અર્થાત્ ઘણી નિર્જર્જરાવાળું અને વહુ સાતાવાળું હોય છે. સ્થિતિવડે અલ્પ (બે સમયની) સ્થિતિવાળું, પરિણામથી બાદર, વિપાકવડે કોમલ, પ્રદેશોવડે ઘણું, વાલુકા-(રેતી)ની માફક લેપથી મંદ, સર્વથા નાશ થવાથી મહાવ્યયવાળું છે. એ જ બતાવતા થકા કહે છે-‘જીવાળ’ મિત્યાદિ૦ જીવો સત્ત્વો (‘ળ’ વાક્યાલંકારમાં છે) બે સ્થાનથી-કારણથી પાપ-અશુભ ભવના નિબંધનપળાથી અશુભ છે, પણ નિરનુબંધ નથી, કારણ કે બે સમયની સ્થિતિવાળું કર્મ અત્યંત શુભ છે, તેનો માત્ર યોગ નિમિત્ત છે, બાંધે છે એટલે રાગ અને દ્વેષરૂપ કષાય-વડે જ સ્પૃષ્ટાદિ (આત્માની સાથે એકપતાદિ) અવસ્થા કરે છે. શંકા-મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, ક્રવાય અને યોગ એ ચાર બંધના

૧. નવમું અનિવૃત્તિ અને દશમું સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણઠાણું છે. તદુપરાંત વીતરાગગુણઠાણું છે.

૨ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
જીવસ્ય
વદ્મુક્ત
ભેદો

૧૬ સૂત્રમ્

॥ ૧૫૮ ॥

હેતુઓ છે તો અહિં ફક્ત કષાયો જ કેમ કર્મવંધનાં કારણ કહ્યા ? સમાધાન—કષાયોનું પાપકર્મના વંધમાં પ્રધાનપણું જણાવવા માટે કહ્યું છે. સ્થિતિ અને અનુભાગના ઉત્કૃષ્ટ કારણવળાથી અથવા અત્યંત અનર્થના કરનાર હોવાથી તેઓનું પ્રધાનપણું—મુખ્યપણું છે. કહ્યું છે કે—

કો દુઃખવં પાવેજ્ઞા, કસ્સ વ સોઽસ્સેહિં વિમ્હઓ હોજ્ઞા ? કો વા ન લહેજ્ઞ મોઽસં ? રાગદ્વોસા જહ્ન ન હોજ્ઞા ૧૨૦

જો રાગદ્વેષ ન હોત તો કોણ દુઃખ પામત ? અથવા કોને સુખમાં વિસ્મય થાત ? અથવા મોક્ષને કોણ પ્રાપ્ત ન કરત ? [અર્થાત્ વધા પ્રાપ્ત કરત, પણ રાગ દ્વેષ જ અટકાવનાર છે] અથવા વંધના હેતુઓનો દેશગ્રાહક આ સૂત્ર છે, કારણ કે દ્વિસ્થાનકનો અનુરોધ હોવાથી દોષ નથી. કહેલ વે સ્થાનવડે બાંધેલ પાપકર્મની જેમ ઉદીરણા, વેદના અને નિર્જરા પ્રાણીઓ કરે છે તેમ ત્રણ સૂત્રવડે કહે છે—‘જીવે’ત્યાદિ૦ વિશેષ એ કે—અવસરને પ્રાપ્ત ન થયા છતાં ઉદયમાં જે લાવે છે તે ઉદીરણા કહેવાય છે. અભ્યુપગમેન—અંગીકાર કરવાવડે થયેલી અથવા અંગીકાર કરવામાં થયેલી તે અભ્યુપગમિકી, તે મસ્તકનો લોચ કરવાવડે અને તપ—આચરણાદિવડે વેદના—પીડા જાણવી અને વીજી ઉપક્રમવડે—કર્મના ઉદીરણ કારણવડે થયેલી અથવા તે કર્મના ઉદીરણમાં થયેલી ઔપક્રમિકી, તે જ્વર અને અતિસારાદિ વ્યાધિ ઉત્પન્ન થવાવડે વેદના જાણવી. એવ’મિતિ૦ કહેલ વે પ્રકારથી જ વેદે છે—ઉદીરિત થયા છતાં તેના વિપાકને ભોગવે છે ‘નિર્જરયન્તિ’ પ્રદેશોથી સ્વપાવે છે. (સૂ૦ ૧૬) કર્મની નિર્જરામાં તો દેશથી અથવા સર્વથી ભવાંતરમાં કે મોક્ષમાં જતાં શરીરથી નીકળવું થાય છે એ હેતુથી સૂત્રપંચકવડે તે વિષય વર્ણવે છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૫૯ ॥

દોહિં ઠાણેહિં આતા સરીરં ફુસિત્તાણં ણિજ્ઞાતિ, તં-દેસેણવિ આતા સરીરં
ફુસિત્તાણં ણિજ્ઞાતિ સઽવેણવિ આયા સરીરગં ફુસિત્તાણં ણિજ્ઞાતિ, એવં
ફુરિત્તાણં એવં ફુહિત્તા એવં સંવટ્ટતિત્તા એવં નિવટ્ટતિત્તા । સૂ. ૧૭

મૂલાર્થ:-વે સ્થાનથી આત્મા શરીરને સ્પર્શીને નીકળે છે, તે આ પ્રમાણે-દેશથી પળ આત્મા શરીરને સ્પર્શીને નીકળે છે
(ઇલિકાગતિવડે ઉત્પત્તિસ્થાને જતાં) અને સર્વથી પળ આત્મા શરીરને સ્પર્શીને નીકળે છે (કંદુકગતિવડે ઉત્પત્તિસ્થાને
જતાં). એવી રીતે દેશથી અથવા સર્વથી શરીરને ફરકાવીને (કંપાવીને) એમ જ દેશથી અથવા સર્વથી શરીરને ફોડીને, એવી
રીતે શરીરને સંકોચીને, એવી રીતે શરીરને જીવપ્રદેશોથી જુદું કરીને નીકળે છે. (સૂ. ૧૭)

ટીકાર્થ:-‘દોહી ’ત્યાદિ. સુગમ છે. વિશેષ-વે પ્રકારથી ‘દેસેણવિ’ત્તિ. દેશથી પળ-કેટલાએક પ્રદેશ લક્ષણવડે-
કેટલાએક પ્રદેશોનો ઇલિકાગતિવડે ઉત્પત્તિસ્થાનમાં જતાં જીવે શરીરથી બહાર કાઢેલા હોવાથી આત્મા-જીવ શરીરને
સ્પર્શીને નીકળે છે-મરણકાલમાં શરીરથી નીકળે છે. ‘સઽવેણવિ’ત્તિ. સઽવેણ-સર્વાત્મવડે અર્થાત્ જીવના સર્વ પ્રદેશોવડે
કન્દુક(દડા) જેવી ગતિવડે ઉત્પત્તિસ્થાને જતાં (જીવ)શરીરથી બહાર પ્રદેશોને નહિં કાઢેલ હોવાથી, અથવા દેશોનાપિ-દેશથી,
અપિ શબ્દવડે સર્વથી પળ, આ અપેક્ષા છે. આત્મા, શરીર પ્રત્યે, આનો શો અર્થ છે ?-શરીરના દેશને-પળ વગેરેને સ્પર્શ કરીને
અવયવનાં અંતરવડે પ્રદેશના સંકોચથી નીકળે છે તે સંસારી જીવો જાણવા. સર્વપણાથી પળ તથા અપિ શબ્દવડે દેશથી પળ, આ

સ્થાનકા-
ધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૪
જીવસ્ય
દેહા-
ન્નિર્ગમનમ્
૧૭ સૂત્રમ્

॥ ૧૫૯ ॥

અપેક્ષા છે. સંપૂર્ણ શરીરને પળ સ્પર્શ કરીને નીકળે છે તે સિદ્ધ જાણવા. આગળ કહેવાશે કે “પાયણિજ્ઞાણા ણિરણ્ણુ ઉવ-
વજ્જંતી”ત્યાદિ૦ યાવત્ “ સંવ્વંગણિજ્ઞાણા સિદ્ધેસુ”ત્તિ (પગમાંથી નીકળનારા જીવો નરકમાં ઉપજે છે) ઇત્યાદિ યાવત્
સર્વાંગમાંથી નીકળનારા જીવો સિદ્ધમાં ઉપજે છે. આત્માવડે શરીરનું સ્પર્શન કરતે છતે સ્ફુરણ (કંપન) થાય છે, આ
કારણથી કહે છે-‘એવ’મિત્યાદિ૦ ‘એવ’મિતિ૦ ‘દોહિં ઠાણેહી’ત્યાદિ૦ કથન સૂચન કરવા માટે છે. તેમાં દેશવડે
પળ કેટલાએક આત્માપ્રદેશવડે ઇલિકા (ઇયલ) માફક ગતિકાલમાં હોય છે. ‘સંવ્વેણાવિ’ત્તિ૦ સર્વ આત્મપ્રદેશોવડે પળ
દડાની જેમ ગતિકાલમાં શરીરને ફરકાવીને [કંપાવીને] નીકળે છે. અથવા દેશતઃ શરીરના દેશથી ફોડીને પળ વગેરેથી
નીકળવાના સમયમાં છે, સર્વતઃ-સંપૂર્ણ શરીરને ફોડીને સર્વાંગથી નીકળવાના સમયમાં હોય છે. સ્ફુરણથી તો સાત્મકત્વ
(આત્મપણું) સ્ફુટ-પ્રકટ થાય છે. આ હેતુથી કહે છે ‘એવ’ મિત્યાદિ૦ ‘એવ’ મિતિ૦ તેમજ દેશેન-આત્માના દેશવડે શરી-
રને ‘ફુહિત્તાણં’ તિ૦ સચેતનપણા સ્ફુરણલિગથી પ્રગટ કરીને ઇલિકાગતિમાં છે. સર્વેણ-સર્વાત્મવડે પ્રગટ કરીને ગેંડુક-
(દડા) ગતિમાં છે. અથવા શરીરના દેશથી આત્મકપણા પ્રગટ કરીને પળ વગેરેથી નીકળવાના સમયમાં છે અને સર્વતઃ-સર્વાંગથી
નીકળવાના પ્રસ્તાવમાં હોય છે. અથવા ફુહિત્તા-ફોડીને અર્થાત્ નાશ કરીને, તેમાં દેશથી-આંશ વગેરેના વિઘાત (નાશ)-
વડે, અને સર્વતઃ સમસ્ત નાશવડે, દેવદીપાદિ જીવની માફક જાણવું. શરીરને સાત્મકપણા સ્ફુટ કરતો થકો કોઈક
(જીવ) તે શરીરનું સંકોચન પળ કરે છે. આ કારણથી કહે છે-‘એવ’ મિત્યાદિ૦ ‘એવ’ મિતિ તેમજ ‘સંવટ્ટહિત્તાણં’-
ત્તિ૦ સંવર્ત્ય-શરીરને સંકોચીને દેશવડે ઇલિકાગતિમાં શરીરમાં રહેલ પ્રદેશોવડે અને સર્વેણ-સર્વાત્મવડે દડાની જેમ ગતિમાં

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૬૦ ॥

સર્વાત્મપ્રદેશોનું શરીરમાં રહેલ હોવાથી નીકળે છે અથવા ઉપચારથી શરીરકં-શરીરી (જીવ) પ્રત્યે દંડના યોગથી દંડ પુરુષની જેમ જાણવું. તેમાં દેશથી સંકોચ, મરનાર સંસારી જીવોને પગ વગેરેથી જીવના પ્રદેશોના સંકોચથી છે અને સર્વથી તો મોક્ષમાં જનારને હોય છે અથવા શરીરને દેશથી સંકોચીને હાથ વગેરેના સંકોચવડે અને સર્વથી સર્વ શરીરના સંકોચનવડે પિપીલિકા (કીડી) વગેરેની જેમ જાણવું. આત્માનું સંવર્તન (સંકોચ) કરતા થકાં તો શરીરને નિવર્તન (જુદું) કરે છે, માટે કહે છે-એવં 'નિવટ્ટયિત્તાણં'તિ૦ તેમજ નિવર્ત્ય-જીવના પ્રદેશોથી શરીરને અલગ કરીને એ અર્થ છે. તેમાં દેશથી ફલિકાગતિમાં અને સર્વથી ગેન્દુકગતિમાં કરે છે અથવા દેશથી શરીરને આત્માથી વૃથા કરીને પગ વગેરેથી નીકળનાર અને સર્વથી સર્વાંગમાંથી નીકળનાર, અથવા પાંચ પ્રકારના શરીરના સમુદાયની અપેક્ષા દેશથી ઔદારિકાદિ શરીરને છોડીને અને તૈજસ કાર્મણ શરીરને તો ગ્રહણ કરીને જ, તથા સર્વથી વધા (પાંચ) શરીરના સમુદાયને છોડીને નીકળે છે અર્થાત્ સિદ્ધ થાય છે. (સૂ૦ ૧૭) અનંતર સૂત્રમાં સર્વથી નીકળવું કહ્યું, તે તો પરંપરાવડે ધર્મશ્રવણના લાભ વગેરેમાં થાય છે. તે જેમ થાય છે તેમ દર્શાવતા થકા કહે છે—

દોહિં ઠાણેહિ આતા કેવલિપન્નત્તં ધમ્મં લભેજ્જા સવણતાતે, તં-સ્વતેણ ચેવ ઉવસમેણ
ચેવ, એવં જાવ મણપજ્જવનાણં ઉપ્પાડેજ્જા તં-સ્વતેણ ચેવ ઉવસમેણ ચેવ । સૂ૦ ૧૮
મૂલાર્થ:-બે સ્થાન(પ્રકાર)વડે આત્મા કેવલીપ્રરૂપિત ધર્મને શ્રવણપણાણે પ્રાપ્ત કરે અર્થાત્ ધર્મ સાંભળવાના લાભને

૨ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૪
જીવસ્ય
ધર્મપ્રાપ્તિ:
૧૮ સૂત્રમ્

॥ ૧૬૦ ॥

પામે, તે આ પ્રમાણે-જ્ઞાનાવરણ ને દર્શનમોહનીય કર્મના ક્ષયથી અને ઉપશમથી (ક્ષયોપશમથી), એવી રીતે યાવત્ મનઃપર્યવજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે. તે આ-ક્ષયથી અને ઉપશમથી (ક્ષયોપશમથી) (સૂ. ૧૮)

ટીકાર્થ:-‘દોહી’ત્યાદિ. સુગમ છે. વિશેષ એ કે ‘સ્વર્ણ ચેવ’ત્તિ. જ્ઞાનાવરણિયા અને દર્શનમોહનીય કર્મના ઉદયમાં પ્રાપ્ત થયેલ (દલિક)ને ક્ષય-નિર્જરા કરવાથી અને ઉદયમાં નહિ પ્રાપ્ત થયેલને ઉપશમ કરવાથી-વિપાકનો અનુભવ ન કરવાથી અર્થાત્ ક્ષયોપશમથી એમ કહેલું થાય છે. યાવત્ શબ્દથી કેવલં બોહિં બુદ્ધેજ્ઞા મુંડે ભવિત્તા અગારાઓ અણગારિયં પઢવેજ્ઞા કેવલં બંભચેરવાસમાવસેજ્ઞા, કેવલેણં સંજમેણં સંજમિજ્ઞા, કેવલેણં સંવરેણં સંવરેજ્ઞા, કેવલં આભિણિબોહિયનાણમુપ્પાઢેજ્ઞા इत्यादि જાણવું. કેવલ બોધિને પ્રાપ્ત કરે, મુંડિત થઈને ગૃહવાસથી અનગારપણાને સ્વીકારે (પ્રવ્રજે), કેવલ બ્રહ્મચર્યવાસમાં વસે, કેવલ સંયમમાં યત્ન કરે, કેવલ સંવરવડે સંવૃત થાય, કેવલ મતિજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે એવી રીતે યાવત્ મનઃપર્યવજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે. કેવલજ્ઞાન તો કર્મના ક્ષયથી જ થાય છે માટે કહ્યું નથી. અહિંઆં જો કે બોધિ વગેરે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્રરૂપ હોવાથી માત્ર ક્ષયથી અને ઉપશમથી (પણ) થાય છે, તો પણ એ (સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર) ક્ષયોપશમથી પણ થાય છે. શ્રવણ અને આભિનિબોધિકાદિ તો ક્ષયોપશમથી જ થાય છે. આ હેતુથી સર્વસાધારણ ક્ષયોપશમ વે (ક્ષાયક અને ઉપશમ) પદવડે કહેલ છે. (સૂ. ૧૮) બોધિ, આભિનિબોધિક (મતિ) શ્રુત અને અવાધિજ્ઞાન તો છાસઠ સાગરોપમ સ્થિતિ સુધી ઉત્કર્ષથી હોય છે. સાગરોપમો તો પલ્યોપમના આશ્રયવાળા હોય છે. આ કારણથી તે બેની પ્રરૂપણા કરે છે-

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૬૧ ॥

દુવિહે અદ્ધોવમિએ પદ્મત્તે તં-પલિઓવમે ચેવ સાગરોવમે ચેવ, સે કિં તં પલિઓવમે ? પલિઓવમે
જં જોયણવિચ્છિન્નં, પલ્લં એગાહિયપ્પરુઢાણં હોજ્જ નિરંતરણિચિતં, ભરિતં વાલગ્ગકોડીણં ॥ ૧ ॥
વાસસએવાસસએ, એકેકે અવહડંમિ જો કાલો । સો કાલો બોદ્ધવ્વો, ઉવમા એગસ્સ પહ્લસ્સ ॥ ૨ ॥
એએસિં પહ્લાણં, કોડાકોડી હવેજ્જ દસગુણિતા । તં સાગરોવમસ્સ ઉ, એગસ્સ ભવે પરીમાણં ॥ ૩ ॥ સૂ. ૧૯૧

મૂલાર્થ:-બે પ્રકારે અદ્ધોપમિક (ઉપમાવાલો કાલ) કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-પલ્યોપમ અને સાગરોપમ. તે પલ્યોપમ શું
છે ? તે કહે છે-પલ્યોપમ-જે યોજન(ચાર ગાઉ)નો લાંબો, પહોળો અને ઝંડો કુઓ-પલ્ય હોય, તેને એક દિવસથી સાત
દિવસના ઝગેલા કોટિ (અસંખ્ય) વાલાગ્રોવડે ઠાંસી ઠાંસીને ભરવો. તે વાલાગ્રમાથી સો સો વર્ષે એક એક વાલાગ્રને કા-
ઢવાથી જેટલે કાળે તે પલ્ય ખાલી થાય તેટલા કાળને એક પલ્યોપમ કાલ જાણવો. એ એક પલ્યોપમને દશ કોડાકોડી-
ગુણા કરવાથી એક સાગરોપમના કાલનું પ્રમાણ થાય છે. (સૂ. ૧૯૧)

ટીકાર્થ:-ઉપમાવડે થયેલું તે ઔપમિક, અદ્ધા-કાલના વિષયની ઉપમાવાલું તે અદ્ધોપમિક. ઉપમાન સિવાય જે કાલના
પ્રમાણને અતિશય જ્ઞાન વગરના જીવોવડે ગ્રહણ ન કરી શકાય તે અદ્ધોપમિક જાણવું. તે બે પ્રકારે છે-પલ્યોપમ અને
સાગરોપમ. પલ્યની ઉપમા જેને વિષે છે તે પલ્યોપમ તથા સાગરની ઉપમા જેને વિષે છે તે સાગરોપમ. સાગરની જેમ મોટા

૨ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૪
અધ્યાસ્વરુ-
પમ્
૧૯ સૂત્રમ્

॥ ૧૬૧ ॥

પરિમાણવાલું એ અર્થ સમજવો. પલ્યોપમ અને સાગરોપમરૂપ ઔપમિક સામાન્યથી (૧) ઉદ્ધાર, (૨) અદ્ધા અને (૩) ક્ષેત્રભેદથી ત્રણ પ્રકારે છે. વઢી એકએકના સંવ્યવહાર અને સૂક્ષ્મ ભેદથી બે પ્રકાર છે. તેમાં સંવ્યવહારપલ્યોપમ—એક યોજનના લંબાઈ, પહોળાઈ અને ઝંચાઈવાળા પલ્યને મુડન પછી એકથી સાત અહોરાત્ર પર્યંતના ઝગેલા વાલાગ્રોથી (ઠાંસી ઠાંસી) ભરીને પ્રતિસમયમાં વાલાગ્રને કાઢતે છતે જેટલા કાઢવડે તે પાલો ખાલી થાય તે કાઢ સંવ્યવહારિકઉદ્ધારપલ્યોપમ કહેવાય છે. તેવા દશ કોડાકોડી વ્યવહારિકપલ્યોપમનું એક વ્યવહારિકઉદ્ધારસાગરોપમ કહેવાય છે. તે વાલાગ્રના જ દૃષ્ટિગોચર અતિ સૂક્ષ્મ દ્રવ્યના અસંખ્યાત ભાગ માત્ર સૂક્ષ્મ પનક(નિગોદિયા જીવ)ની અવગાહનાથી અસંખ્યાત ગુણરૂપ અવગાહનાવાળા ટંડો કરીને ભરેલ પલ્ય (પાલો) સમયે સમયે એક એક વાલાગ્રના અપહાર(કાઢવા)વડે જેટલા કાઢે ખાલી થાય તેટલા કાઢે સૂક્ષ્મઉદ્ધારપલ્યોપમ થાય છે. તેવા દશ કોડાકોડી સૂક્ષ્મઉદ્ધાર પલ્યોપમવડે સૂક્ષ્મઉદ્ધારસાગરોપમ થાય છે. આ સૂક્ષ્મઉદ્ધાર સાગરોપમવડે દ્વીપ અને સમુદ્રોની પરિસંખ્યા—ગણતરી કરાય છે. કહ્યું છે કે—

ઉદ્ધારસાગરાણં, અદ્ધાઙ્ગાણ જત્તિયા સમયા । દુગુણાદુગુણપવિત્થર, દીવોદહિ રજ્જુ એવઙ્ગયા ॥ ૧૨૧

અઢી ઉદ્ધારસાગરોપમના જેટલા સમયો છે તેટલા દ્વીપ અને સમુદ્રો છે. તે અનુક્રમે એક એકથી વમણા વમણા

૧. ઉત્તરકુરુક્ષેત્રના યુગલીઆના વાલાગ્રો લેવા એમ જંબૂદ્વીપપત્રતિમાં કહેલ છે. ગ્રન્થાંતરમાં સામાન્ય વાલાગ્ર શબ્દ છે અને ક્ષેત્ર-સમાસમાં વાલાગ્રના ટંડ કરવા એમ પણ કહેલું છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૧૬૨ ॥

વિસ્તારવાળા છે. વઠી તે સર્વ દ્વીપ તથા સમુદ્રોનું પ્રમાણ મલીને એક રાજ થાય છે. અધ્ધાપલ્યોપમ અને સાગરોપમમાં પળ સૂક્ષ્મ અને બાદર એવા બે ભેદ છે. વિશેષ એ કે-સો સો વર્ષે પૂર્વોક્ત વાલાગ્રને કાઢવાથી બાદરઅધ્ધા અને તે વાલાગ્રના અસંખ્યાત ટુંડને સો સો વર્ષે કાઢવાથી સૂક્ષ્મઅધ્ધાપલ્યોપમ અને સાગરોપમ પૂર્વોક્ત રીતે થાય છે. આ સૂક્ષ્મ અધ્ધાપલ્યોપમ અને સાગરોપમવડે નારકાદિની સ્થિતિ-આયુષ્યનું માન કરાય છે. ક્ષેત્રપલ્યોપમ અને સાગરોપમના પળ એવી રીતે સૂક્ષ્મ અને બાદર બે ભેદ છે. વિશેષ એ કે-પૂર્વોક્ત રીતે વાલાગ્રને ભરીને તેને સ્પર્શીને રહેલા આકાશપ્રદેશોને પ્રતિસમયે અપહાર કરતાં જેટલા કાળે તે પલ્ય ખાલી થાય તેટલા કાળને વ્યવહારિક (બાદર) ક્ષેત્રપલ્યોપમ કહેવાય છે અને તે વાલાગ્રના અસંખ્યાત ટુંડવડે તે પલ્યને ભરીને તેને સ્પર્શીને રહેલા અને અસ્પૃષ્ટ (નહિ ફરસેલા) આકાશપ્રદેશોને પ્રતિ-સમયે અપહાર કરતાં જેટલા કાળે તે પલ્ય ખાલી થાય તેટલા કાળને સૂક્ષ્મક્ષેત્રપલ્યોપમ કહેવાય છે. તેમ સાગરોપમ પળ જાણી લેવું. આ ક્ષેત્રપલ્યોપમાદિની પ્રરૂપણા માત્ર વિષયમાં જ છે. આ ક્ષેત્રપલ્યોપમ અને સાગરોપમનો દૃષ્ટિવાદમાં સ્પૃષ્ટ અને અસ્પૃષ્ટ પ્રદેશના વિભાગવડે દ્રવ્યના માનમાં પ્રયોજન છે એમ સંભળાય છે. ત્રણ પ્રકારનો બાદર ભેદ પ્રરૂપણા માત્ર છે. તે કારણથી આ પ્રકરણમાં ઉધ્ધાર અને ક્ષેત્ર ઔપમિકનું નિરૂપયોગીપણું હોવાથી અને અધ્ધોપમિકનું જ ઉપયોગીપણું હોવાથી અધ્ધા એવું વિશેષણ સૂત્રમાં કહેલું છે. આ હેતુથી જ અધ્ધાપલ્યોપમના સ્વરૂપને કહેવાની ઇચ્છાવડે સૂત્રકાર કહે છે 'સે કિં ત'મિત્યાદિ૦ હવે તે પલ્યોપમ શું છે? જે અધ્ધાની ઉપમાવડે કહેલ છે. આ પ્રશ્નમાં અનુવાદવડે આ ઉત્તર કહે છે 'પલિઓવમે'ત્તિ૦ પલ્યોપમ આવી રીતે થાય છે. આ શેષ વાક્ય છે ' જં જોયળા ' (પેલી ગાથા)

૨ સ્થાનિ-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૪
અધ્ધાસ્વરુ-
પમ્
૧૯ સૂત્રમ્

॥ ૧૬૨ ॥

આચેલ ૧ વકુદેસિય, ૨ સિજાયર ૩ રાયપિંડ ૪ કિઙ્કમ્મે ૫ ।

વય ૬ જેટ્ટ ૭ પઢિક્કમણે ૮, માસં ૯ પજોસવણકપ્પે ૧૦ ॥ ૨૦૩ ॥

૧ આચેલવય, ૨ ઔદેશિક, ૩ શય્યાતરપિંડ, ૪ રાજપિંડ, ૫ કૃતિકર્મ, ૬ મહાવ્રત, ૭ પુરુષજ્યેષ્ઠ, ૮ પ્રતિક્રમણ, ૯ માસ-કલ્પ અને ૧૦ પર્યુષણાકલ્પ—આ દશ કલ્પ છે. નિર્વિશમાનો—જે પરિહારવિશુદ્ધિ તપને આચરે છે તે પરિહારકો એવો અર્થ છે. તેઓના કલ્પમાં સ્થિતિ આ પ્રમાણે હોય છે—ગ્રીષ્મ, શીત અને વર્ષાકાલમાં ક્રમથી જઘન્ય ચોથમક્ત, છટ્ટ, અટ્ટમ, મધ્યમ છટ્ટ વિગેરે અને ઉત્કૃષ્ટ અટ્ટમ વિગેરે તથા પારણે આંબેલ જ હોય છે. તથા સાત પિંડૈષણા પૈકી પહેલી બેનો અભિગ્રહ જ હોય છે અને પાછલી પાંચમાં પણ એકવડે મક્ત અને એકવડે પાળી લેવું એવી રીતે બેનો અભિગ્રહ હોય છે. કહ્યું છે કે—

વારસ ૧ દસ ૨ અટ્ટ ૩ દસ ૧ ટ્ટ ૨, છટ્ટ ૩ અટ્ટેવ ૧ છટ્ટ ૨ ચરોય ૩ ।

ઉક્કોસમજ્ઞિમજહ-ન્નગા ઉ વાસાસિસિરગિમ્હે ॥ ૨૦૪ ॥

પારણગે આયામં પંચસુ ગહો દોસુઽભિગ્ગહો ભિક્ખવે ।

પરિહારવિશુદ્ધિક મુનિ વર્ષાઋતુમાં ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ ઉપવાસ, મધ્યમથી ચાર ઉપવાસ અને જઘન્યથી ત્રણ ઉપવાસ કરે છે, શિશિર—શિયાળામાં ઉત્કૃષ્ટથી ચાર, મધ્યમથી ત્રણ અને જઘન્યથી બે ઉપવાસ, તથા ગ્રીષ્મ—ઉનાળામાં ઉત્કૃષ્ટથી અટ્ટમ,

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૨૦૭ ॥

મધ્યમથી હઠ અને જઘન્યથી એક ઉપવાસ કરે છે. પારણે આંબેલ કરે છે. તથા સાત પિંડૈષણામાં પહેલી બે છોડીને પાંચનું ગ્રહણ હોય છે, તેમાં પણ એક ભક્તમાં અને એક પાળીમાં ગ્રહણ કરવાનો વિવક્ષિતાદિને અભિગ્રહ હોય છે. 'નિર્વિષ્ટા'—સેવેલ વિવક્ષિત ચારિત્રવાળા અર્થાત્ અનુપરિહારકો. તેના કલ્પની સ્થિતિ આ પ્રમાણે જાણવી—દરરોજ આંબિલ માત્ર તપ અને ભિક્ષામાં પહેલી બે પિંડૈષણા છોડીને શેષ પાંચનું ગ્રહણ, તેમાં પણ એક અમુક ભક્તની ને એક પાળીની એમ બે વિવક્ષિત ગ્રહણ કરે; શેષ નહિ. કહ્યું છે કે—

કલ્પટ્ટિયાવિ પદ્ધિણ, કરેંતિ એમેવ ચાયામં ॥ ૨૦૫ ॥

કલ્પમાં રહેલા પણ એવી રીતે જ પ્રતિદિન આંબિલ કરે છે. તેઓનો—પરિહારવિશુદ્ધિકોનો નવ જણાનો ગણ (સમુદાય) હોય છે. તે આ પ્રકારે હોય છે—

સઘ્વે ચરિત્તવંતો ડ, દંસણે પરિનિટ્ટિયા । નવપુઢ્વિયા જહન્નેણં, ડક્રોસા દસપુઢ્વિયા ॥ ૨૦૬ ॥
પંચવિહે વવહારે, કલ્પંમિ ઢુવિહંમિ ય । દસવિહે ય પચ્છિત્તે, સઘ્વે તે પરિનિટ્ટિયા ॥ ૨૦૭ ॥

તે સર્વે નિર્વિશમાનકો અને નિર્વિષ્ટકાયિકો—પરિહારવિશુદ્ધિકો સમ્યક્ત્વમાં પરિનિષ્ઠિત અર્થાત્ નિશ્ચલ સમાકિતવાળા હોય છે, જઘન્યથી નવ પૂર્વવાળા ઇટલે નવમા પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુના અધ્યયનવાળા અને ઉત્કૃષ્ટથી દશ પૂર્વી હોય છે તથા પાંચ પ્રકારના વ્યવહારમાં, અવસ્થિત અને અનવસ્થિત એ બે પ્રકારના કલ્પમાં તેમજ દશ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તમાં પરિનિષ્ઠિત—

૨ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૪
કલ્પસ્થિ-
તિઃ ૨૦૬
સૂત્રમ્

॥ ૨૦૭ ॥

દર્શ હોય છે. જિન ઇટલે ગચ્છથી નીકઢેલ સાધુવિશેષો, તેઓના કલ્પની સ્થિતિ તે જિનકલ્પસ્થિતિ, તે આવી રીતે-જઘન્યથી પળ નવમા પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુનો અભ્યાસ હોતે, ઉત્કૃષ્ટથી તો દશ પૂર્વ કંઈક ન્યૂન હોતે હોતે, પ્રથમ સંહનન હોતે, તથા દિવ્યાદિ ઉપસર્ગ અને રોગની વેદનાને જે સહી શકે છે તે જિનકલ્પ સ્વીકારે છે. તે ઇકાકી જ હોય છે. દશ ગુણયુક્ત સ્થંડિલમાં જ ઉચ્ચારાદિ અને જીર્ણ વસ્ત્રાદિને ત્યજે છે, ઇને વસતિ સર્વ ઉપાધિ રહિત વિશુદ્ધ હોય છે, ભિક્ષાચર્યા ત્રીજી પોરસીમાં હોય છે, પાછલી પાંચ પિંડૈષણામાં ઇક જ (અભિગ્રહ કરેલી) કલ્પે છે, વિહાર માસકલ્પવડે, તે જ વીથીમાં (શેરીમાં) હોડે દિને ભિક્ષાટન હોય છે-આ પ્રમાણે આ મર્યાદા 'સુયસંઘયણે' ત્યાદિકાદ્ ગાથાના સમૂહથી કલ્પ(ભાગ્ય)માં કહેલ છે ત્યાંથી જાણવી. કહું છે કે-

ગચ્છમ્મિ ય નિમ્માયા,ધીરા જાહે ય ગહિયપરમત્થા । અગ્ગહિ જોગ અભિગ્ગહિ,ઉવેતિ જિણકપ્પિયચરિત્તં ॥

ગચ્છમાં નિર્માતા-ક્રિયાશિક્ષાદિકમાં નિપુણ, બુદ્ધિમાન્ અથવા પરિષદાદિકમાં નિશ્ચલ તથા ગ્રહણ કરેલ પરમાર્થવાલા અને અગ્રાહ્યા ઇટલે વે પિંડૈષણા નહિ ગ્રહણ કરવા લાયક અને શેષ પાંચ પિંડૈષણા સંબંધી વેના યોગમાં વેની મધ્યે ઇકનો જ યોગ

૧. પરિહારવિશુદ્ધિકોનો નવ વ્યક્તિનો ગણ હોય છે. તેમાં ચાર તપ કરનારા, ચાર વૈયાવૃત્ય કરનારા અને ઇક વાચનાચાર્ય હોય છે. તેવી રીતે છ માસ પર્યન્ત તપ કર્યા બાદ જે ચાર જણા વૈયાવૃત્ય કરનારા હોય છે તે તપ કરે અને તપ કરનારા વૈયાવચ્ચ કરે ઇમ છ માસ કર્યા પછી વાચનાચાર્ય તપ કરે અને શેષ આઠ વૈયાવૃત્ય કરે. આવી રીતે અઢાર માસ સુધી આ તપ ચાલે છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
। ૩૦૮ ।

एटले व्यापार ज्यारे होय छे त्यारे जिनकल्पिक चारित्रने स्वीकारे छे.

धिइबलिया तवसूरा, निंती गच्छाउ ते पुरिससीहा । बलवीरियसंघयणा, उवसग्गसहा अभीरुया ॥

ધૈર્યબલવાળા અને તપમાં શૂરા-છમાસ પર્યંત તપ કરનારા તે પુરુષસિંહો ગચ્છમાંથી નીકળે છે, વઢી બલ, વીર્ય અને સંઘ-
યણ(મજબૂત)વાળા, ઉપસર્ગ સહન કરવાવાળા તથા ભય રહિત હોય છે. સ્થવિરો-આચાર્યાદિ ગચ્છમાં રહેલા, તેઓની કલ્પ-
સ્થિતિ તે સ્થવિરકલ્પસ્થિતિ. તે આ પ્રમાણે-

पठवज्जां सिक्खावय्यं-मत्थं गहणं च अनियओ वासो । निष्फत्ती च विहारो, सामायारी ँठिई चेवा॥२१०॥

પહેલા પ્રવ્રજ્યા કહેવી, ત્યારપછી શિક્ષાપદ, પછી વ્રતો, પછી સૂત્રના અર્થનું ગ્રહણ, પછી અનિયતવાસ-નાના
પ્રકારના દેશનું વતાવડું, ત્યારપછી શિષ્યોની નિષ્પત્તિ, ત્યારપછી વિહાર, ત્યારપછી જિનકલ્પ પ્રતિપન્નની સામાચારી અને બીજાને
તેમાં જ સ્થિતિ. (આ બૃહત્કલ્પમાં દ્વાર ગાથા છે) અહિં સામાયિક છતે છેદોપસ્થાપનીય હોય છે તેમાં હોતે છતે પરિહારવિશુદ્ધિક
ભેદરૂપ નિર્વિશમાનક, ત્યારપછી નિર્વિષ્ટકાયિક, ત્યારપછી જિનકલ્પ અથવા સ્થવિરકલ્પ હોય છે માટે સામાયિકકલ્પસ્થિતિ
વિગેરે બે સૂત્રનુ ક્રમવડે સ્થાપન કરે છે (૨૦૬). કહેલ કલ્પની સ્થિતિનું ઉદ્ધંધન કરનારા નારકાદિ શરીરવાળા થાય છે, માટે
નારકાદિના શરીરનું નિરૂપણ કરવા માટે કહે છે.

नेरइयाणं ततो सरीरगा पं० तं०-वेउव्विते तेयए कम्मए, असुरकुमाराणं ततो सरीरगा पं०

૩ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૪
કલ્પસ્થિ-
તિ: ૨૦૬
સૂત્રમ્

॥ ૩૦૮ ॥

તં૦-એવં ચેવ, એવં સઁવેસિં દેવાણં, પુઢવિકાઙ્ગયાણં તતો સરીરગા પં૦ તં૦-ઓરાલિતે તેયણ કમ્મતે, એવં વાઙ્કાઙ્ગયવજ્ઞાણં જાવ ચઙ્ગિંદિયાણં ॥ સૂ૦ ૨૦૭, ગુરું પઢુચ્ચ તતો પઢિણીતા પં૦ તં૦-આયરિય-પઢિણીતે ઁવજ્ઞાયપઢિણીતે થેરપઢિણીતે ૧, ગતિં પઢુચ્ચ તતો પઢિણીતા પં૦ તં૦-ઙ્ગહલોગપઢિણીણ પરલોગપઢિણીણ ઢુહઓ લોગપઢિણીણ ૨, સમૂહં પઢુચ્ચ તતો પઢિણીતા પં૦ તં૦-કુલપઢિણીણ ગણપઢિ-ણીણ સંઘપઢિણીતે ૩, અણુકંપં પઢુચ્ચ તતો પઢિણીયા પં૦ તં૦-તવસ્સિપઢિણીણ ગિલાણપઢિણીણ સેહપઢિણીણ ૪, ભાવં પઢુચ્ચ તતો પઢિણીતા પં૦ તં૦-ણાણપઢિણીણ ઢંસણપઢિણીણ ચરિત્તપઢિણીણ ૫, સુયં પઢુચ્ચ તતો પઢિણીતા પં૦ તં૦-સુત્તપઢિણીતે અત્થપઢિણીતે તઢુભયપઢિણીણ ૬ । સૂ૦ ૨૦૮

મૂલાર્થ:-નૈરયિકોને ત્રણ શરીર કહેલા છે, તે આ-વૈક્રિય, તૈજસ અને કાર્મણ. અસુરકુમારોને ત્રણ શરીર કહેલા છે, તે આ-વૈક્રિય, તૈજસ અને કાર્મણ. એવી રીતે સર્વે દેવોને ત્રણ શરીર હોય છે. પૃથ્વીકાયિકોને ત્રણ શરીર કહેલા છે, તે આ-ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણ, એવી રીતે વાયુકાયિકને છોડીને શેષ યાવત્ ચૌરિંદ્રિય પર્યંતના જીવોને ત્રણ શરીર છે. (સૂ૦ ૨૦૭) ગુરુને આશ્રયી ત્રણ પ્રત્યનીક (પ્રતિકૂલ) કહેલ છે, તે આ-આચાર્યનો પ્રત્યનીક (અવર્ણવાઢ વોલનાર), ઁપાધ્યાયનો પ્રત્યનીક અને સ્થવિરનો પ્રત્યનીક ૧, ગતિને આશ્રયીને ત્રણ પ્રત્યનીક કહેલ છે, તે આ-આલોકપ્રત્યનીક-પંચાગ્નિ તાપા ઢિવઢે શરીરને કષ્ટ આપનાર, પરલોક-

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૦૯ ॥

પ્રત્યનીક-વિષયસુખમાં રક્ત અને ઉભયલોકપ્રત્યનીક તે ચોરી વિગેરે કરનાર ૨, સમૂહને આશ્રયી ત્રણ પ્રત્યનીક કહેલા છે તે આ-કુલ ઇટલે એક આચાર્યની પરંપરાના સાધુ, તેનો પ્રત્યનીક, ગણ ઇટલે એક સામાચારીવાળા ત્રણ કુલોનો સમુદાય, તેનો પ્રત્યનીક, અને સંઘ ઇટલે સર્વ સાધુઓનો સમુદાય, તેનો પ્રત્યનીક ૩, અનુકંપા-સહાય, તેને આશ્રયી ત્રણ પ્રત્યનીક કહેલ છે, તે આ-તપસ્વીનો પ્રત્યનીક, ગ્લાન-અસમર્થનો પ્રત્યનીક અને શૈક્ષ(નર્વીન દીક્ષિત)નો પ્રત્યનીક ૪, ભાવને આશ્રયી ત્રણ પ્રત્યનીક કહેલ છે, તે આ-જ્ઞાનનો પ્રત્યનીક-વિપરીત પ્રરૂપણા કરનાર, દર્શનનો પ્રત્યનીક-જિનવચનમાં શંકાદિ કરનાર અને ચારિત્રનો પ્રત્યનીક-ચારિત્રને દૂષિત કરનાર ૫, સૂત્રને આશ્રયી ત્રણ પ્રત્યનીક કહેલ છે, તે આ-સૂત્રપ્રત્યનીક, અર્થ તે નિર્યુક્તિ અને ટીકાદિકનો પ્રત્યનીક અને તે બન્નેનો પ્રત્યનીક તે તદુભયપ્રત્યનીક ૬. (સૂ. ૨૦૮)

ટીકાર્થ-‘નેરઙ્ગ્યાણ’મિત્યાદિ. દંડક સુગમ છે. વિશેષ એ કે-‘એવં સન્વદેવાણં’તિ. જેમ અસુરકુમારોને ત્રણ શરીર છે એમ જ નાગકુમારાદિ ભવનપતિ, વ્યંતર, ડ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકોને છે. એમ ‘વાડકાઢ્યવજ્ઞાણં’તિ. વાયુને આહારક સિવાય ચાર શરીરો છે માટે તેનું વર્જન જણાવ્યું છે. એમ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોને પણ ચાર શરીર છે, મનુષ્યોને તો પાંચ શરીર પણ હોય છે માટે તે અહિં બતાવેલ નથી. આચારની સ્થિતિનું ઉલ્લંઘન કરનારાઓ તો પ્રત્યનીક પણ હોય છે માટે તેઓને કહે છે. ‘ગુરુ’-મિત્યાદિ. છ સૂત્રો સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે-તત્ત્વને જે કહે તે ગુરુ, તેને આશ્રયીને પ્રત્યનીક ઇટલે પ્રતિકૂલ. સ્થવિર-જાત્યાદિવંડ. એઓની પ્રત્યનીકતા આ પ્રમાણે જાણવી—

જઞ્ચાઈહિ અવન્નં, વિભાસઙ્ગ વટ્ઠઙ્ગ નયાવિ ઉવવાણ. અહિઓ છિદ્દપ્પેહી, પગાસવાદી અણણુલોમો ॥૨૧૧॥

૩ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૪
પ્રત્યનીકાઃ
૨૦૭-
૨૦૮
સૂત્રે

॥ ૩૦૯ ॥

જાતિ, કુલ વિગેરેનો દોષ કાઠીને અવર્ણવાદ બોલે, સેવામાં વર્તતો નથી, અનુચિત કરે છે, છિદ્ર જુએ છે, બીજાની સમક્ષ ગુરુના દોષને કહે છે તથા ગુરુથી પ્રતિકૂલ રહે છે.

અહવાવિ વણે એવં, ઉવણસં પરસ્સ દેંતિ એવંતુ । દસવિહવેયાવચ્ચે, કાયવ્વ સયં ન કુવ્વંતિ ॥ ૨૧૨॥

અથવા એવી રીતે પણ બોલે છે-બીજાને ઉપદેશ આ પ્રમાણે આપે છે કે-દશ પ્રકારનું વૈયાવૃત્ય કરવું પરંતુ પોતે કરતા નથી. ગતિ-મનુષ્યપણા સંબંધી વિગેરે, તેમાં આ લોકનો-પ્રત્યક્ષ મનુષ્યત્વ લક્ષણપર્યાયનો પ્રત્યનીક એટલે ઇન્દ્રિયના અર્થને પ્રતિકૂલતા કરનાર હોવાથી પંચાગ્નિ તપસ્વીની માફક આલોકપ્રત્યનીક, પરલોક-જન્માંતર પ્રત્યે પ્રત્યનીક એટલે ઇન્દ્રિયના અર્થમાં તત્પર [વિષયસુખલંપટ], બંને પ્રકારના લોકનો પ્રત્યનીક-ચોરી વિગેરેવડે ઇન્દ્રિયના અર્થ (ભોગ) સાધવામાં તત્પર. અથવા બીજી રીતે જણાવે છે કે-આ લોકમાં ઉપકારી પુરુષોના ભોગસાધનાદિને ઉપદ્રવ કરનાર તે આલોકપ્રત્યનીક, એવી રીતે જ્ઞાનાદિને ઉપદ્રવ કરનાર તે પરલોકપ્રત્યનીક અને વન્નેને ઉપદ્રવ કરનાર તે ઉભયલોકપ્રત્યનીક. અથવા આ લોક તે મનુષ્ય લોક, પરલોક નારકાદિ અને ઉભયલોક એટલે વન્ને. પ્રત્યનીકતા તો તેની વિપરીત પ્રરૂપણામાં છે. કુલ-ચાંદ્રાદિક, તે કુલોનો સમૂહ તે ગણ-કોટિકાદિ, તે ગણોના સમૂહ તે સંઘ. પ્રત્યનીકપણું તો એઓના અવર્ણવાદ કહેવાવડે જાણવું. કુલાદિનું લક્ષણ આ પ્રમાણે—

एत्थ कुलं विन्नेयं, एगायरियस्स संतई जा उ । तिण्ह कुलाण मिहो, पुण सावेक्खाणं गणो होइ ॥ ૨૧૩॥

एक आचार्यनी संतति (शिष्यादि परंपरा) ते कुल, जेम वज्रसेन आचार्यनी संतति ते चंद्रकुल. तथा अहिं परस्पर

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૧૦ ॥

સાપેક્ષ ત્રણ કુલનો ગણ હોય છે.

સવ્વોઽવિ નાણદંસણ-ચરણગુણવિભૂસિયાણ સમણાણં । સમુદાયો પુણ સંઘો, ગુણસમુદાઓતિ કાઠુણં ॥

જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રગુણવડે વિભૂષિત વધા ય સાધુઓનો સમુદાય તે સંઘ કહેવાય છે, કેમ કે ગુણોનો સમુદાય તે સંઘ છે એમ કરીને અર્થાત્ ગુણ વગર સંઘ ન કહેવાય. “આણાજુત્તો સંઘો” इतिवचनात् “अनुकम्पाय” सहायने आश्रयीने तयस्वी-क्षपक, ग्लान-रोगादिवडे असमर्थ, शैक्ष-नवीन दीक्षित, आ वधा य मदद करवा योग्य होय છે. તેઓને મદદ ન કરવાથી તથા વીજાવડે ન કરાવવાથી પ્રત્યનીકતા (શત્રુતા) છે. ભાવ એટલે પર્યાય, તે જીવ અને અજીવ સંબંધી, તેમાં જીવનો પ્રશસ્ત (રુડો) અને અપ્રશસ્ત (માઠો) ભાવ છે. ત્યાં પ્રશસ્ત ક્ષાયિકાદિ ભાવ અને અપ્રશસ્ત ભાવવિવક્ષાવડે ઔદયિક ભાવ છે. વઢી ક્ષાયિકાદિ ભાવ જ્ઞાનાદિરૂપ છે, તેથી ભાવ-જ્ઞાનાદિને આશ્રયીને તેઓની વિપરીત પ્રરૂપણા કરવાથી અથવા દોષ આપવાથી પ્રત્યનીક થાય છે. કહ્યું છે કે—

પાયયસુત્તનિબદ્ધં, કો વા જાણઙ્ પણીય કેણેયં ? કિં વા ચરણેણં તૂ, દાણેણ વિણા ડ કિં હવઙ્ ॥૨૧૫॥

પ્રાકૃત ભાષામાં ગૂંથેલું એકાદશાંગીરૂપ સિદ્ધાંત કોણ જાણે છે કે એ કોણે રચેલું છે, કેમ કે સક્લાક્ષરસંયોગના જાણ ગણધરો, સંસ્કૃત ભાષાને છોડીને પ્રાકૃતભાષામાં કેવી રીતે સૂત્ર ગૂંથે? એવી રીતે સિદ્ધાંત(જ્ઞાન)નો અવર્ણવાદ. ચારિત્રનો અવર્ણવાદ આ પ્રમાણે-ચારિત્રવડે શું ? દાન વિના ચારિત્ર પાઠવાથી શું થવાનું છે ? અર્થાત્ સિદ્ધિ ન થાય; દાનથી જ સિદ્ધિ થાય इत्यादि

૩ સ્થાન-
કાધ્યયનં
ઉદ્દેશઃ ૪
પ્રત્યનીકાઃ
૨૦૭-
૨૦૮
સૂત્રે

॥ ૩૧૦ ॥

સૂત્ર-વ્યાખ્યા કરવા યોગ્ય, અર્થ-સૂત્રનું વ્યાખ્યાન નિર્યુક્તિ વિગેરે અને તદુભય-તે વન્નેની. સૂત્રાદિની પ્રત્યનીકતા આ પ્રમાણે-
 કાયા વયા ય તે ચ્ચિય, તે ચેવ પમાય અપ્પમાયા ય । મોક્ષવાહિગારિયાણં, જોડ્ઠસજોળીહિ કિં કજ્જં ?

છકાય અને વ્રતો તે જ છે, પણ વીજા નથી. વઢી પ્રમાદ અને અપ્રમાદ પણ તે જ છે તો સિદ્ધાંતમાં વારંવાર એનું કથન કરવાથી શું પુનરુક્તિ દોષ નહિ આવે ? તેમજ મોક્ષના અધિકારી એવા ગણધરોને જ્યોતિષશાસ્ત્રનું-અમુક નક્ષત્રમાં અમુક ભોજન કરીને કાર્યની સિદ્ધિ કરે છે એમ કહેવાનું પ્રયોજન શું ? વઢી કૂર્મોન્નતાદિ ત્રણ પ્રકારની યોનિની પ્રરૂપણા કરવાનું પ્રયોજન શું ? આવી રીતે કહેવું તે સિદ્ધાંતનો અવર્ણવાદ જાણવો. આવી રીતે દૂષણનું કથન કરવું (સૂ૦ ૨૦૮) કહેલ કલ્પસ્થિતિ, ગર્ભજ મનુષ્યોને જ છે, અને તેનું શરીર માતા અને પિતાના કારણથી છે માટે તે વન્નેનું શરીરના અંગોમાં હેતુપણું હોતે છતે તેના વિભાગને કહે છે—

તતો પિતિયંગા પં૦ તં૦-અટ્ટી અટ્ટીમિંજા કેસમંસુરોમનહે ।

તઓ માઉયંગા પં૦ તં૦-મંસે સોણિતે મત્થુલિંગે । સૂ૦ ૨૦૯

મૂલાર્થ:-પિતાના ત્રણ અંગ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ અસ્થિ-હાડ, ૨ અસ્થિનું મધ્યરસ અને ૩ કેશ-દાઢી, મૂંછ, રોમ, નસ. ત્રણ અંગ માતાના કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ માંસ, ૨ લોહી અને ૩ મેદ (ચરવી) તથા ફેફસા વિગેરે (સૂ૦ ૨૦૯)

ટીકાર્થ:-વંને સૂત્રો સુગમ છે. વિશેષ એકે-માત્ર પિતાના અવયવો-અંગો તે પિતૃઅંગો, પ્રાયઃ વીર્યની પરિણતિરૂપ છે. ૧ અસ્થિ

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૧૧ ॥

પ્રસિદ્ધ છે, ૨ અસ્થિમિજા-અસ્થિના મધ્યમાં રહેલો રસ, ૩ કેશો-મસ્તકના વાલ, શ્મશ્રુ-દાઢી મૂંછના વાલ, રોમ-કામ્લ વિગેરેના વાલ અને નખો પ્રસિદ્ધ છે. કેશ, શ્મશ્રુ, રોમ અને નખ આ વધા ય પ્રાયઃ સમાનપણાથી (વૃદ્ધિ વિગેરેના કારણથી) એક જ છે. માતાના અંગો પ્રાયઃ આર્ચવ (રજસ્) પરિણતિરૂપ છે. ૧ માંસ જાહેર છે, ૨ શોણિત-લોહી અને ૩ મસ્તુલિંગ-વાકીના મેદ અને ફેફસા વિગેરે. કેટલાએક કપાલના મધ્યમાં રહેલું મેજું કહે છે. (સૂ. ૨૦૯) પૂર્વોક્ત સ્થવિરકલ્પની સ્થિતિ અંગીકાર કરેલાને વિશિષ્ટ નિર્જરાના કારણો કહેવા અર્થે સૂત્રકાર કહે છે કે—

તિહિં ઠાણેહિં સમણે ણિગંથે મહાનિજ્જરે મહાપજ્જવસાણે ભવતિ તં—કયા ણં અહં અપ્પં વા બહુયં વા સુયં અહિજ્જિસ્સામિ, કયા ણમહમેકલ્લવિહારપડિમં ઉવસંપજ્જિત્તા ણં વિહરિસ્સામિ, કયા ણમહમપચ્છિમમારણંતિતસંલેહણાઙ્ગુસણાઙ્ગુસિતે ભત્તપાણપડિયાઙ્ગિવિવતે પાઓવગતે કાલં અણવકં-
ખમાણે વિહરિસ્સામિ, એવં સ મણસા સ વયસા સ કાયસા પાગડેમાણે (પહારેમાણે) નિગંથે મહાનિજ્જરે મહાપજ્જવસાણે ભવતિ, તિહિં ઠાણેહિં સમણોવાસતે મહાનિજ્જરે મહાપજ્જવસાણે ભવતિ, તં—કયા ણમહમપ્પં વા બહુયં વા પરિગ્ગહં પરિચિદ્ધિસ્સામિ ૧, કયા ણં અહં મુંડે ભવિત્તા આગારાતો અણગારિતં પઘ્વદ્ધિસ્સામિ ૨, કયા ણં અહં અપચ્છિમમારણંતિયસંલેહણાઙ્ગુસણાઙ્ગુસિતે ભત્તપાણ-

૩ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૪
શ્રમણ-
મનોરથ-
વર્ણનમ્
૨૧૦ સૂત્રમ્

॥ ૩૧૧ ॥

પડિયાતિવિશ્વતે પાઓવગતે કાલં અણવકંઘમાણે વિહરિસ્સામિ ૩, એવં સ મણસા સ વયસા સ કાયસા પાગડેમાણે (જાગરમાણે) સમણોવાસતે મહાનિજરે મહાપજ્જવસાણે ભવતિ । સૂ૦ ૨૧૦

મૂલાર્થ:-ત્રણ સ્થાનક-મનોરથવડે શ્રમણનિર્ગ્રંથ મહાનિર્જરાવાળો અને મહાપર્યવસાન એટલે સમાધિમરણ વિગેરેવાળો થાય છે, તે આ પ્રમાણે-૧ ક્યારે હું થોડું અથવા ઘણું શ્રુત ભણીશ, ૨ ક્યારે હું એકલવિહારીની પ્રતિમાને અંગીકાર કરીને વિચરીશ અને ૩ ક્યારે (હું) અપશ્ચિમ મારણાંતિક સંલેખનાની સેવનાવડે સેવિત (આચરણવાળો) થયો થકો ભાતપાળીનો પ્રત્યાહ્યાન કરતો થકો, પાદપોષગમન-છેદાયેલ વૃક્ષની માફક સ્થિર રહેતો થકો, કાઢને ન ઇચ્છતો થકો હું વિચરીશ, એ પ્રમાણે મનવડે, વચનવડે અને કાયાવડે વિચારણા કરતો થકો નિર્ગ્રંથ, મહાનિર્જરા અને મહાપર્યવસાનવાળો થાય છે. ત્રણ સ્થાનક-મનોરથવડે શ્રમણોપાસક (શ્રાવક) મહાનિર્જરાવાળો અને મહાપર્યવસાન(સમાધિમરણાદિ)વાળો થાય છે, તે આ પ્રમાણે-૧ ક્યારે હું અલ્પ અથવા બહુ પરિગ્રહને છોડીશ ? ૨ ક્યારે હું દ્રવ્યભાવથી મુંઢિત થઈ, ઘરથી નીકળીને અણગારપણાને સ્વીકારીશ ? અને ૩ ક્યારે અપશ્ચિમ (છેલ્લી) મરણાંતિક સંલેખનાની સેવાવડે સેવિત થયો થકો, ભક્તપાનનો પ્રત્યાહ્યાન કરતો થકો, પાદ-પોષગમન-વૃક્ષની માફક સ્થિર રહેવાપૂર્વક કાઢને ન ઇચ્છતો થકો હું વિચરીશ, એવી રીતે મનવડે, વાણીવડે અને કાયાવડે વિચારણા કરતો થકો (જાગૃત થયો થકો) શ્રમણોપાસક, મોટી નિર્જરાવાળો અને મહાપર્યવસાનવાળો થાય છે. (સૂ૦ ૨૧૦)

ટીકાર્થ:-‘તિહી’ ત્યાદિ૦ સુગમ છે. વિશેષ એ કે-મોટી નિર્જરા-કર્મનું ક્ષપણ (ક્ષય) છે જેને તે મહાનિર્જરા, મહત્-

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૧૨ ॥

પ્રશસ્ત અથવા અત્યંત પર્યવસાન-હેવટ અર્થાત્ સમાધિમરણથી એટલે કે ફરીને મરણ ન કરવાથી છેડો છે જે જીવને તે મહાપર્યવસાન. 'એવં સમણસા'ત્તિં. એવી રીતે જણાવેલ ત્રણ લક્ષણ છે. સ્વ-ઇતિ-સાધુ, 'મણસ' ત્તિં. મનવડે, (પ્રાકૃતશૈલીથી દૂસપણું છે) એવી રીતે સ્વ 'વાયસ'ત્તિં. વચનવડે અને સ્વ 'કાયસ'ત્તિં. કાયાવડે એવો અર્થ છે. અહિં 'કાયસા' એ શબ્દમાં સકારનો આગમ પ્રાકૃતપણાથી જ છે. ત્રણે કરણોવડે એ અર્થ છે. અથવા સ્વ (પોતાના) મનવડે વિચારણા કરતો થકો, કોઈક પ્રતમાં તો 'પાગડેમાણે' એવો પાઠ છે ત્યાં પ્રગટ કરતો થકો એવો અર્થ જાણવો. જેમ સાધુને કહ્યા તેમ શ્રાવકને પણ નિર્જરાદિનાં ત્રણ કારણો (મનોરથો) છે, એ બતાવતાં થકા કહે છે- 'તિહી'ત્યાદિં. સુગમ છે. (સૂ. ૨૧૦) અનંતરકર્મની નિર્જરા કહી, તે પુદ્ગલના પરિણામવિશેષરૂપ છે માટે પુદ્ગલના પરિણામવિશેષને કહેવા માટે સૂત્રકાર કહે છે- તિવિહે પોગ્ગલપડિઘાતે પં. તં-પરમાણુપોગ્ગલે પરમાણુપોગ્ગલં પપ્પ પડિહન્નિજ્ઞા લુક્ખવત્તાતે વા પડિહણિજ્ઞા લોગંતે વા પડિહન્નિજ્ઞા । સૂ. ૨૧૧, તિવિહે ચક્ખૂ પં. તં-એગચક્ખૂ વિચક્ખૂ તિચક્ખૂ, છુમત્થે ણં મણુસ્સે એગચક્ખૂ દેવે વિચક્ખૂ તહારૂવે સમણે વા માહણે વા ઉપ્પન્નનાણદંસણધરે સે ણં તિચક્ખૂતિ વત્તઠ્ઠં સિયા । સૂ. ૨૧૨, તિવિધે અભિસમાગમે પં. તં-ઉઢ્ઠં અહં તિરિયં, જયા ણં તહારૂવસ્સ સમણસ્સ વા માહણસ્સ વા અતિસેસે નાણદંસણે સમુપ્પજ્જતિ સે ણં તપ્પદમતાતે ઉઢ્ઠમભિસમેતિ

૩ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ-
ચક્ષુ-
સ્વરૂપ-
૨૧૧-૧૨
સૂત્રાણિ

॥ ૩૧૨ ॥

તતો તિરિતં તતો પચ્છા અહે, અહોલોગે ણં દુરભિગમે પન્નત્તે સમણાડસો । સૂ૦ ૨૧૩

મૂલાર્થ:-ત્રણ પ્રકારે પુદ્ગલો(પરમાણુ વિગેરે)નો પ્રતિઘાત(ગતિની સ્થલના) કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ પરમાણુ-પુદ્ગલ, વીજા પરમાણુપુદ્ગલને પામીને-અથડાઈને ગતિની સ્થલના થાય. (જેમ પાપાણને ફેંકતાં થકાં વીજા પાપાણ સાથે અથડાઈને તે પાછો પડે છે તેમ) ૨ રુક્ષ(લૂઘા)પણાથી પરમાણુપુદ્ગલ સ્થલિત થાય છે-અટકે છે, ૩ પરમાણુપુદ્ગલ લોકના અંતે સ્થલિત થાય છે-અટકે છે; કારણ કે ત્યાં ધર્માસ્તિકાયનો અભાવ છે (સૂ૦ ૨૧૧) ત્રણ પ્રકારે ચક્ષુ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-(ચક્ષુ, દ્રવ્યથી નેત્ર અને ભાવથી જ્ઞાનરૂપ સમજવું.) ૧ એક ચક્ષુ, ૨ બે ચક્ષુ અને ૩ ત્રણ ચક્ષુ (અહિં ચક્ષુ શબ્દથી ચક્ષુ-વાઝા સમજવા). છબ્બસ્થ મનુષ્ય (વિશિષ્ટ જ્ઞાન-ચક્ષુ રહિત હોવાથી) એક ચક્ષુવાઝો છે, દેવ બે ચક્ષુવાઝા છે (ચક્ષુરિન્દ્રિય અને અવધિજ્ઞાન સહિત હોવાથી) અને ઉત્પન્ન થયેલ જ્ઞાનદર્શનને ધરનાર એવો તથારૂપશ્રમણ-માહણ ત્રણ ચક્ષુવાઝો કહેવાય. (તે આ પ્રમાણે-૧ દ્રવ્યનેત્ર, ૨ પરમશ્રુત અને ૩ અવધિજ્ઞાનરૂપ નેત્ર) (સૂ૦ ૨૧૨) ત્રણ પ્રકારે અભિસમાગમ (વસ્તુને યથાર્થ સ્વરૂપે જાણવું) કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-ઊંચો, નીચો અને તિચ્છો અભિસમાગમ છે અર્થાત્ ઊર્ધ્વ લોકાદિ પ્રત્યે જાણે છે. જ્યારે તથારૂપ (શ્રુતચારિત્ર યુક્ત) શ્રમણ-માહણને અતિશેષ પરમાવધિરૂપ જ્ઞાન અને દર્શન ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તે સાધુ પહેલાં ઊર્ધ્વલોકને જાણે છે, ત્યારપછી તિચ્છાં લોકને જાણે છે, ત્યારવાદ અધોલોકને જાણે છે. હે આયુષ્મન્ શ્રમણ ! તે મુનિને અધોલોકનું જ્ઞાન દુષ્કર છે માટે અધોલોકને છેલ્લું જાણે છે. (સૂ૦ ૨૧૩)

શ્રીસ્થા-
નજનમ્
સાનુવાદ
॥ ૩૧૩ ॥

ટીકાર્થ:-‘તિવિહે’ હત્યાદિ૦ પરમાણુ વિગેરે પુદ્ગલોનો પ્રતિઘાત-ગતિની સ્થલના તે પુદ્ગલપ્રતિઘાત છે. ૧ સૂક્ષ્મ અણુ-રૂપ પુદ્ગલ તે પરમાણુપુદ્ગલ, તે બીજા પરમાણુને પામીને અટકે-ગતિની સ્થલના થાય, ૨ લઘ્વાપણાથી અથવા તથાવિધ બીજા પરિણામદ્વારા ગતિથી સ્થલના પામે, ૩ લોકના અંતમાં અટકે, કેમકે ત્યાંથી આગઠ ધર્માસ્તિકાયનો અભાવ છે (સૂ. ૨૧૧) પુદ્ગલના પ્રતિઘાતને ચક્ષુવાળો જ જાણે છે, માટે ચક્ષુનું નિરૂપણ કરવા માટે કહે છે-‘તિવિહે’ હત્યાદિ૦ સુગમ છે. ચક્ષુ-નેત્ર, તે દ્રવ્યથી આંસ અને ભાવથી જ્ઞાન, તે છે જેને તે તેના યોગથી *ચક્ષુજ અર્થાત્ ચક્ષુવાળો જાણવો. ચક્ષુની સંખ્યાના ભેદથી તે ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં એક ચક્ષુ છે જેને તે એકચક્ષુ, એવી રીતે દ્વિચક્ષુ અને ત્રિચક્ષુ પણ જાણવા. છાદયતીતિ૦ છદ્મ-જ્ઞાનાવગ્નીયાદિ (કર્મ)માં જે રહે છે તે છદ્મસ્થ, તે જો કે જેને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન નથી થયું તેવા વધાય કહેવાય છે તો પણ અહિં અતિશયવાળા શ્રુતજ્ઞાનાદિ રહિત વિવક્ષિત છે, આ હેતુથી એક ચક્ષુ, ચક્ષુરિન્દ્રિયની અપેક્ષા છે. દેવ, ચક્ષુરિન્દ્રિય અને અવધિજ્ઞાનવડે બે ચક્ષુ-વાળા છે. આવરણના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ છે શ્રુત અને અવધિરૂપ જ્ઞાન તેમજ અવધિદર્શનને જે ધારણ કરે છે તે ઉત્પન્ન જ્ઞાનદર્શનધર કહેવાય, એવો જે મુનિ તે ત્રિચક્ષુ અર્થાત્ ૧ ચક્ષુરિન્દ્રિય, ૨ પરમશ્રુત અને ૩ પરમાવધિવડે પૂર્વોક્ત કથન યોગ્ય થાય, તે જ સાક્ષાત્ની માફક હેય અને ઉપાદેય સમસ્ત વસ્તુને જાણે છે. અહિં કેવલીનું વ્યાખ્યાન કર્યું નથી. કેવલજ્ઞાન અને દર્શનરૂપ બે ચક્ષુની કલ્પનાનો સંભવ છતે પણ ચક્ષુરિન્દ્રિયલક્ષણ ચક્ષુના ઉપયોગનો અભાવ હોવાથી અસત્કલ્પનાવડે તેને ત્રણ ચક્ષુ વિદ્યમાન નથી, એમ કરીને કેવલીનું ગ્રહણ કરેલ નથી. દ્રવ્યેન્દ્રિયની અપેક્ષા તો તે પણ (કેવલી પણ) વિરુદ્ધ નથી અર્થાત્ ત્રિચક્ષુ ઘટી શકે

* અહિં જાતુપ્ પ્રત્યયનો લોપ હોવાથી મૂલમૂત્રમાં ચક્ષુમાનને બદલે ચક્ષુ શબ્દ છે.

૩ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૪
ચક્ષુ:-
સ્વરૂપમ્
૨૧૧-૧૩
સૂત્રાણિ

॥ ૩૧૩ ॥

છે. (સૂ. ૨૧૨) હમણાં જ ચક્ષુવાઝાનું વર્ણન કર્યું, તેને અભિસમાગમ-વસ્તુનું જાણવું થાય છે તે હેતુથી તેને દિશાના ભેદવડે વિભાગ કરતા થકા કહે છે-‘તિવિહે’ ઇત્યાદિ. “અભિ”-અર્થને સન્મુખપણાએ પરંતુ વિપર્યાસ-વિપરીતપણાએ નહિ, “સમ્”-યથાર્થ, પરંતુ સંશયપણાએ નહિ, તથા ‘આ’-મર્યાદાવડે ગમન-જાણવું તે અભિસમાગમ અર્થાત્ વસ્તુનું જ્ઞાન. અહિં જ (દિશામાં) જ્ઞાનના ભેદને કહે છે-‘જયા ણ’ મિત્યાદિ. ‘અહસેસ’ ત્તિ. શેષ-બાકીના છદ્મસ્થ જ્ઞાનોનું ઉલ્લંઘન કરનારું અતિશેષ, તે જ્ઞાન દર્શન પરમાવધિરૂપ જણાય છે-ઘટી શકે છે, કારણ કે કેવલજ્ઞાનનો ઊર્ધ્વાદિક્રમવડે ઉપયોગ ન હોય, જેને લઈને તત્પ્રથમતયેત્યાદિ. સૂત્ર નિર્દોષ થાય. પરમાવધિવાઝાના ઉત્પન્ન થયેલ જ્ઞાનાદિની પ્રથમતા, તે પ્રથમપણામાં ‘ઉઢુંનિ’ઊર્ધ્વલોકને જાણે છે, ત્યારપછી તિચ્છાલોકને અને ત્યારવાદ ત્રીજા સ્થાનમાં અધોલોકને જાણે છે. એવી રીતે સામર્થ્યથી પ્રાપ્ત થયેલ અધોલોક દુઃખપૂર્વક કર્મવડે છેવટમાં જાણવા યોગ્ય હોવાથી જાણી શકાય તેમ છે. હે આયુષ્મન્ શ્રમણ ! આ શિષ્યને આમંત્રણરૂપ છે. (૨૧૩) હમણા અભિસમાગમ કહ્યો, તે જ્ઞાન અને જ્ઞાન ઋદ્ધિરૂપ અહિં જ કહેવામાં આવતું હોવાથી ઋદ્ધિના સમાનપણાથી તેના ભેદોને કહે છે-

તિવિહા ઇઢ્ઠી પં. તં-દેવિઢ્ઠી રાઢ્ઠી ગણિઢ્ઠી ૧, દેવિઢ્ઠી તિવિહા પં. તં-વિમાણિઢ્ઠી વિગુવ્વણિઢ્ઠી પરિયારાણિઢ્ઠી ૨, અહવા દેવિઢ્ઠી તિવિહા પં. તં-સચિતા અચિતા મીસિતા ૩, રાઢ્ઠી તિવિધા

૧. અહિ ક્રમશઃ ઊર્ધ્વલોકાદિનું જાણવાનું કહેલું છે તેનું કારણ એ કે ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન હોય છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૧૪ ॥

પં૦ તં૦-રત્નો અતિયાણિઢ્ઠી રત્નો નિજ્ઞાણિઢ્ઠી રણ્ણો વલગ્રાહણકોસકોટ્ટાગારિઢ્ઠી ૪, અહવા રાતિઢ્ઠી તિવિહા પં૦ તં૦-સચિત્તા અચિત્તા મીસિતા ૫, ગણિઢ્ઠી તિવિહા પં૦ તં૦-ગાણિઢ્ઠી દંસણિઢ્ઠી ચરિત્તિઢ્ઠી ૬, અહવા ગણિઢ્ઠી તિવિહા પં૦ તં૦-સચિત્તા અચિત્તા મીસિયા ૭ । સૂ૦ ૨૧૪

મૂલાર્થ:-ત્રણ પ્રકારે ઋદ્ધિ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-દેવદિ-ઈંદ્રાદિકની ઋદ્ધિ, રાજદિ-ચક્રવર્તી વિગેરેની ઋદ્ધિ, ગણદિ-આચાર્ય વિગેરેની ઋદ્ધિ ૧, દેવદિ ત્રણ પ્રકારે કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-વિમાનની ઋદ્ધિ, વિકુર્વણની ઋદ્ધિ અને પરિચારણા-વિષયસેવાની ઋદ્ધિ ૨, અથવા દેવદિ ત્રણ પ્રકારે કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-સચિત્ત-પોતાનું શરીર અને અગ્રમહિષીનું શરીર વિગેરે, અચિત્ત-વસ્ત્રાભૂષણ વિગેરે, મિશ્ર-ભૂષણ સહિત દેવી વિગેરે ૩, રાજાની ઋદ્ધિ ત્રણ પ્રકારે કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-રાજાની અતિયાન ઋદ્ધિ-નગરપ્રવેશ કરવામાં તોરણ વિગેરેની શોભારૂપ, રાજાની નિર્યાન ઋદ્ધિ-નગરથી નીકળવા વાલતે હાથી, ઘોડા વિગેરેની શોભારૂપ, રાજાની બલ (સેના), વાહન, મંડાર અને કોઠારૂપ ઋદ્ધિ ૪, અથવા ત્રણ પ્રકારે રાજાની ઋદ્ધિ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-સચિત્ત-સ્વશરીર અને ધાન્ય વિગેરે, અચિત્ત-ધન અને દાગીના વિગેરે, મિશ્ર-વસ્ત્રાદિયુક્ત સ્વશરીર વિગેરે ૫, ત્રણ પ્રકારે ગણની ઋદ્ધિ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-જ્ઞાનઋદ્ધિ-વિશિષ્ટ શ્રુતસંપત્તિ, દર્શનઋદ્ધિ-નિઃશંકિતપણાદિ સમક્તિની ઋદ્ધિ અને ચારિત્રઋદ્ધિ-નિરતિચાર મહાવ્રતાદિ ૬, અથવા ત્રણ પ્રકારે ગણિ-આચાર્યની ઋદ્ધિ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-સચિત્ત-શિષ્યાદિ, અચિત્ત-વસ્ત્ર વિગેરે અને મિશ્ર-ઉપધિ સહિત શિષ્યાદિ ૭. (સૂ૦ ૨૧૪)

૩ સ્થાન-
કાધ્યયન
ઉદ્દેશ: ૪
દેવરાજ-
ગણિઋદ્ધિ-
વર્ણનમ્
૨૧૪ સૂત્રમ્

॥ ૩૧૪ ॥

ટીકાર્થ:-‘તિચિહ્ના હઢી’ ઇત્યાદિ૦ સાત સૂત્રો સુગમ છે. વિશેષ કહે છે કે-દેવ-ઇંદ્રાદિની જે ઋદ્ધિ-એશ્વર્ય તે દેવઋદ્ધિ, એવી રીતે રાજા-ચક્રવર્તી વિગેરેની ઋદ્ધિ અને ગણિ-ગચ્છના અધિપતિ આચાર્યની ઋદ્ધિ ૧, વિમાનોની અથવા વિમાનલક્ષણ ઋદ્ધિ, તે વત્રીશ લાખ વિમાનરૂપ બાહુલ્ય (અધિકપણું), મોટાઈ અને રત્ન વિગેરેનું સુંદરપણું તે વિમાનની ઋદ્ધિ. સૌધર્માદિ દેવલોકને વિષે વત્રીશ લાખ વિગેરે વિમાનની સંખ્યારૂપ બાહુલ્ય (અધિકપણું) હોય છે. કહ્યું છે કે—

વત્રીસ અટ્ટવીસા, વારસ અટ્ટ ચરો સયસહસ્સા । આરેણ વંભલોગા, વિમાણસંસ્થા ભવે એસા ॥૨૧૭॥

વત્રીશ લાખ, અટ્ટવીશ લાખ, વાર લાખ, આઠ લાખ અને ચાર લાખ વિમાન અનુક્રમે પહેલા દેવલોકથી આરંભીને યાવત્ પાંચમા બ્રહ્મ નામના દેવલોક સુધી હોય છે.

પંચાસ ચત્તં છચ્ચેવ, સહસ્સાલંતસુક્કસહસારે । સયચરો આણયપાણ-એસુ તિન્નારણચ્ચુયે ॥૨૧૮॥

લાંતકમાં પચાસ હજાર, મહાશુક્રમાં ચાલીશ હજાર, સહસ્રારમાં છ હજાર, આનત અને પ્રાણતના મઠીને ચાર સો તથા આરણ અને અચ્ચુત દેવલોકમાં વન્નેના મઠીને ત્રણ સો વિમાનો છે.

એકારસુત્તર, હેટ્ઠિમેસુ સત્તુતરં ચ મઙ્ગિમણે । સયમેગં ઉવરિમણે, પંચેવ અણુત્તરવિમાણા ॥ ૨૧૯ ॥

નવ ગ્રંથેયકની હેઠલી ત્રિકમાં એક સો ને અગિયાર, મધ્યમ ત્રિકમાં એક સો સાત અને ઉપરલી ત્રિકમાં એક સો વિમાનો છે.

શ્રીસ્થા-
નાદ્વસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૧૫ ॥

તેની ઉપર પાંચ જ અનુત્તર વિમાનો છે. આ વિમાનો ભવન અને નગરોના ઉપલક્ષણરૂપ છે. વૈક્રિય કરવાના લક્ષણવાળી ઋદ્ધિ તે વૈક્રિય ઋદ્ધિ. વૈક્રિય શરીરોવડે જ બે જંબૂદ્વીપને અથવા અસંખ્યાત સમુદ્રોને પૂરે છે-ભરે છે [આ શક્તિરૂપ સમજવું]. શ્રીભગવતી સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-“ચમરે ણં મંતે ! કેમહિદ્ધિ જાવ કેવતિયં ચ ણં પમ્મૂ વિડવ્વિત્તે ? ગોયમા ! ચમરે ણં જાવ પમ્મૂ ણં કેવલકપ્પં જંબુદ્વીવં દીવં બહૂહિં અસુરકુમોરેહિં દેવેહિં ય દેવીહિં ય આદ્ધન્નં જાવ કરેત્તે, અ-
દુત્તરં ચ ણં ગોયમા ! પમ્મૂ ચમરે જાવ તિરિયમસંખેજ્જે દીવસમુદ્ધે બહૂહિં અસુરકુમોરેહિં આદ્ધન્ને જાવ કરિ-
ત્તે, એસ ણં ગોયમા ! ચમરસ્સ ૩ અયમેયારૂવે વિસયમેત્તે બુદ્ધે, નો ચેવ ણં સંપત્તીણાવિડવ્વિસુ ૩, એવં સ-
ક્કેઽવિ દો કેવલકપ્પે જંબુદ્વીવે જાવ આદ્ધન્ને કરેજ્જ”ત્તિ. પ્ર. ૦-હે ભગવન્ ! ચમરેંદ્ર કેવી ઋદ્ધિવાળો છે ? અને યાવત્ કેવી વિકુર્વણા કરવાને સમર્થ છે ? ૩. ૦ હે ગૌતમ ! ચમરેંદ્ર યાવત્ સમર્થ છે જંબૂદ્વીપ જેવા દ્વીપને ઘણા અસુરકુમાર જાતિના દેવો અને દેવીઓવડે ભરી શકે. ત્યારબાદ હે ગૌતમ ! ચમરેંદ્ર યાવત્ સમર્થ છે અસંખ્યાત દ્વીપ-સમુદ્રોને અસુરકુમાર જાતિના દેવો અને દેવીઓવડે પરિપૂર્ણ ભરવા માટે. હે ગૌતમ ! આ ચમરેંદ્રનો આવા પ્રકારનો વિષયમાત્ર કહ્યો, પરંતુ સંપત્તિ-
વડે કરેલ નથી, કરતો નથી અને કરશે નહિ. એવી રીતે શક્રેંદ્ર પણ બે જંબૂદ્વીપ જેવડા બે દ્વીપને યાવત્ પરિપૂર્ણ ભરવા માટે સમર્થ છે. પરિચારણા-વિષયની સેવનાની ઋદ્ધિ. અન્ય દેવો પ્રત્યે, બીજા દેવોને સ્વાર્ધીન દેવીઓ પ્રત્યે, પોતાની દેવીઓ પ્રત્યે તેઓને વશ કરીને અને પોતાને (સ્વશરીરને) વિકુર્વાને પરિચારણા કરે છે. સચિત્તા-પોતાનું શરીર અને અગ્રમહિષી

૧. બધા વિમાનો મઠીને ચોરાસી લાસ, સતાણુ હજાર અને ત્રેવીશ છે.

૩ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ : ૪
દેવરાજ-
ગણિ
ઋદ્ધિવર્ણનમ્
૨૧૪ સૂત્રમ્

॥ ૩૧૫ ॥

વિગેરે [સ્વરૂપવાલી] સચેતન વસ્તુની સંપત્તિ, અચેતના-વસ્તુ અને આભૂષણ વિગેરે સ્વરૂપવાલી અને મિશ્રા-અલંકૃત થયેલ દેવી વિગેરે સ્વરૂપવાલી સંપત્તિ ૩, અતિયાન-નગરમાં પ્રવેશ, તેમાં ઋદ્ધિ-તોરણ, હાટની શોભા, મનુષ્યોની મીઠ (સમુદાય) વિગેરે સ્વરૂપવાલી, નિર્યાન-શહેરમાંથી નીકળવું, તેમાં ઋદ્ધિ-હાથીની અંવાડી અને સામંતપરિવાર વિગેરે સ્વરૂપવાલી, બલ-ચતુરંગ સેના, વાહનો-ઘોડા વિગેરે, કોશ-મંડાર, કોષ્ઠ-ધાન્યના મંડાર, તેઓના ઘર તે કોષ્ઠાગાર અર્થાત્ ધાન્યનું ઘર, તેઓની ઋદ્ધિ અથવા તે જ ઋદ્ધિ તે બલ, વાહન, કોશ, કોષ્ઠાગાર ઋદ્ધિ. ૪, સચિત્તાદિ ઋદ્ધિ પૂર્વની માફક વિચારવી-સમજવી ૫, જ્ઞાનઋદ્ધિ-વિશિષ્ટ શ્રુતની સંપત્તિ, દર્શનઋદ્ધિ-જિનવચનમાં નિઃશંકિતાદિપણું અથવા શાસનને દીપાવનાર શાસ્ત્રોની સંપત્તિ (તર્કશાસ્ત્રનું જ્ઞાન), ચારિત્રઋદ્ધિ-નિરતિચારણું. ૬, સચિતા-શિષ્યાદિ સ્વરૂપવાલી, અચિત્તા-વસ્ત્રાદિ વિષયવાલી, મિશ્રા-તેવી જ રીતે વસ્ત્રાદિ સહિત શિષ્ય સ્વરૂપવાલી. ૭. પ્રસ્તુત વિકુર્વણા વિગેરે ઋદ્ધિઓ બીજાઓને પણ હોય છે; માત્ર દેવો વિગેરેને વિશેષ સ્વરૂપવાલી હોય છે માટે તેઓને જ કહેલી છે. ઋદ્ધિનો સદ્ભાવ હોય ગૌરવ-અભિમાન થાય છે, આ હેતુથી તેના ભેદોને કહે છે-

તતો ગારવા પં૦ તં૦-હૃદ્દીગારવે રસગારવે સાતાગારવે । સૂ૦ ૨૧૫, તિવિધે કરણે પં૦ તં૦-ધર્મિતે કરણે અધર્મિણ કરણે ધર્મિતાધર્મિણ કરણે । સૂ૦ ૨૧૬, તિવિધે ભગવતા ધર્મ્મે પં૦ તં૦-સુઅધિજ્ઞિતે સુજ્ઞાતિતે સુતવસ્સિતે, જયા સુઅધિજ્ઞિતં ભવતિ તદા સુજ્ઞાતિયં ભવતિ જયા સુજ્ઞાતિયં ભવતિ તદા સુતવસ્સિયં ભવતિ, સે સુઅધિજ્ઞિતે સુજ્ઞાતિતે સુતવસ્સિતે

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞાન
માનુવાદ
॥ ૩૧૬ ॥

સુતવ્રતાતે ણં ભગવતા ધમ્મે પત્તત્તે । સૂ૦ ૨૧૭

મૂલાર્થ:-ત્રણ પ્રકારે ગૌરવ-ભારીપણું કે અભિમાન કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-ઋદ્ધિગૌરવ-રાજાદિકની પૂજાથી થયેલ અભિમાનરૂપ, રસગૌરવ-મધુર રસ વિગેરે મઠ્ઠવાથી થયેલ અભિમાન અને સાતગૌરવ-સુખ મઠ્ઠવાથી થયેલ અભિમાન (સૂ૦ ૨૧૫) ત્રણ પ્રકારે કરણ-ક્રિયાઅનુષ્ઠાન કહેલું છે, તે આ પ્રમાણે-ધાર્મિક કરણ-સાધુની ક્રિયા, અધાર્મિક કરણ-અવિરતિમિથ્યા-દૃષ્ટિની ક્રિયા અને ધાર્મિકાધાર્મિક કરણ-દેશવિરતિની ક્રિયા (સૂ૦ ૨૧૬) શ્રી સુધર્માસ્વામી શ્રી જંબૂસ્વામીને કહે છે કે-ભગવાન મહાવીરે ત્રણ પ્રકારે ધર્મ અનુષ્ઠાન કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-સુઅધિત-કાલ, વિનયાદિ આરાધનાવડે મળેલું, સુધ્યાન-સારી રીતે સૂત્રના અર્થનું મનન કરેલું અને સુતપસિત-આશંસા (વાંચ્છા) રહિત સારી રીતે તપ અનુષ્ઠાન કરેલું. જ્યારે સારી રીતે અધ્યયન કરેલું હોય ત્યારે શ્રુતના અર્થનું સારું મનન (ચિંતન) થાય છે, જ્યારે સારી રીતે ચિંતન કરેલું હોય છે ત્યારે સારી રીતે તપસિત થાય છે. તે સુઅધિત, સુધ્યાત અને સુતપસિતતા-એ ત્રણ પ્રકારે ધર્મ ભગવાને સારી રીતે કહેલો છે. (સૂ૦ ૨૧૭)

ટીકાર્થ:-‘ તઓ ગારવે’ત્યાદિ૦ સુગમ છે. વિશેષ એ કે-ગુરુ-મોટાઈ કે ભારેપણાનો ભાવ અથવા કાર્ય તે ગૌરવ, તે બે પ્રકારે છે-૧ દ્રવ્યથી વજ્રાદિનું અને ૨ ભાવથી અભિમાન અને લોભરૂપ અશુભ ભાવવાળા આત્માનું. ભાવગૌરવ ત્રણ પ્રકારે છે. રાજા વિગેરેથી કરાવેલી પૂજાસ્વરૂપ અથવા આચાર્યત્વાદિ સ્વરૂપ ઋદ્ધિથી અભિમાનાદિ દ્વારવડે જે ગૌરવ તે ઋદ્ધિગૌરવ, ઋદ્ધિની પ્રાપ્તિથી અભિમાન અને અપ્રાપ્ત-નહિં પામેલની પ્રાર્થનાદ્વારા જે આત્માનો અશુભ ભાવ તે ભાવગૌરવ, આ અર્થ છે. એવી

૩ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૪
ત્રીણિ ગાર-
વેત્યાદીન્નિ
૨૧૫-
૨૧૭
સૂત્રાણિ

॥ ૩૧૬ ॥

રીતે વીજામાં પળ જાણવું. રસ-રસનેદ્રિયનો અર્થ મધુર વિગેરે, સાતં-સુખ અથવા ઋદ્ધિ વિગેરેને વિષે ગૌરવ ઇટલે આદર (ઇચ્છા) (સૂ. ૨૧૫). હમણા ચારિત્રઋદ્ધિ કહી, અને ચારિત્રને કરણ (ક્રિયા) છે માટે તેના ભેદોને કહે છે-‘તિવિદે’-
 ઇત્યાદિ. કૃતિ:-અનુષ્ઠાન કરવું. તે ધાર્મિકાદિ સ્વામીના ભેદવડે ત્રણ પ્રકારે છે, તેમાં ધાર્મિક-સાધુનું આ ધાર્મિક જ છે, એમ
 વીજામાં પળ જાણવું. વિશેષ એ કે-અધાર્મિક-અસંયત (અવિરતિ) અને ત્રીજો દેશવિરતિ. અથવા ધર્મમાં થયેલું અથવા ધર્મ
 છે પ્રયોજન જેનું તે ધાર્મિક અનુષ્ઠાન અને તેથી વિપરીત તે અધાર્મિક અનુષ્ઠાન. એવી રીતે ત્રીજું પળ (ધાર્મિક અધાર્મિક) અનુષ્ઠાન
 જાણવું (સૂ. ૨૧૬) હમણાં જ ધાર્મિકકરણ કહેલું તે ધર્મ જ છે, માટે તેના ભેદોને કહે છે-‘તિવિદે’ત્યાદિ. સુગમ છે. માત્ર
 શ્રીમહાવીર ભગવાને કહેલું છે એવી રીતે સુધર્માસ્વામી જંબૂસ્વામી પ્રત્યે કહેતા હતા. સુ-સારી રીતે કાઠ અને વિનયાદિની
 આરાધનાવડે અધિત-ગુરુની પાસે સૂત્રથી મળેલું તે સ્વધિત, તથા સુ-વિધિપૂર્વક ગુરુ આગઠ જ વ્યારુયાનદ્વારા અર્થથી સાંભળીને
 ધ્યાત-વારંવાર ચિંતન કરેલું જે શ્રુત તે સુધ્યાતં, ચિંતનનો અભાવ છતે તત્ત્વનો બોધ ન થવાવડે અધ્યયન (મળવું) અને શ્રવણ
 (સાંભળવું) એ બન્નેનું પ્રાયઃ ફલ હોતું નથી. આ બે ભેદવડે શ્રુતધર્મ કહ્યો. તથા સુ-આ લોક વિગેરેના સુખની આશા સિવાય
 તપસિત-તપનું અનુષ્ઠાન તે સુતપસિત. આ પદથી ચારિત્રધર્મ કહ્યો. આ ત્રણેના પળ ઉત્તરોત્તર અવિનાભાવ (સહચારરૂપ કારણ-
 કાર્યભાવ) ને બતાવે છે-‘જયા’ ઇત્યાદિ. સુગમ છે. વિશેષ એ કે-દોષ રહિત અભ્યાસ વિના શ્રુતના અર્થની પ્રતીતિ ન થવાથી
 સુધ્યાત થતું નથી, સારી રીતે ચિંતનના અભાવે જ્ઞાનની વિકલતાથી સારું તપ ન થાય, એ ભાવ છે. જે સુઅધિત વિગેરે ત્રણ પદ
 છે તે ભગવાન્ શ્રીવર્દ્ધમાનસ્વામીએ ધર્મ કહેલો છે. ‘સે’ ત્તિ. તે ધર્મ સારી રીતે કહેલ છે, કારણ કે સમ્યગ્જ્ઞાન અને

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૧૭ ॥

ક્રિયારૂપ અને બન્ને(જ્ઞાન-ક્રિયા)ને વિષે એકાંતિક અને આત્યંતિક (અતિશય) સુખના સફળ ઉપાયવડે ઉપચાર રહિત ધર્મ સુગતિને વિષે ધારણ કરવાથી જ ધર્મ કહેવાય છે, આવશ્યકમાં કહ્યું છે કે-
નાણં પયાસયં સોહઓ, તવો સંજમો ય ગુત્તિકરો । તિપ્પિ સમાઓગે, મોઘ્વો જિણસાસણે ભણિઓ ॥

જ્ઞાન પ્રકાશક ઇટલે સ્વરૂપને બતાવનાર છે, તપ-કર્મરૂપ કચરાને શોધનાર છે અને સંયમ ગુપ્તિકર-નવિન કર્મને અટકાવનાર છે. જે આ ત્રણેનો સમાયોગ-મિલાપ તેને જિનશાસનમાં મોક્ષ કહેલ છે (‘ ણંકાર ’ વાક્યના અલંકારમાં છે.) સારી રીતે કરેલું તપ તે ચારિત્ર કહ્યું, અને તે પ્રાણાતિપાત વિગેરેથી વિશેષ વિરતિસ્વરૂપ છે માટે હવે વિરતિના ભેદોને કહે છે—

તિવિધા વાવત્તી પં૦ તં૦—જાણૂ અજાણૂ વિતિગિચ્છા, એવમજ્ઞોવવજ્જણા પરિયાવજ્જણા । સૂ૦ ૨૧૮, તિવિધે અંતે પં૦ તં૦—લોગંતે વેયંતે સમયંતે । સૂ૦ ૨૧૯, તતો જિણા પં૦ તં૦—ઓહિનાણજિણે મણપજ્જવ-
ણાણજિણે કેવલણાણજિણે ૧, તતો કેવલી પં૦ તં૦—ઓહિનાણકેવલી મણપજ્જવનાણકેવલી કેવલનાણ-
કેવલી ૨, તઓ અરહા પં૦ તં૦—ઓહિનાણઅરહા મણપજ્જવનાણઅરહા કેવલનાણઅરહા ૩ । સૂ૦ ૨૨૦

મૂલાર્થ:—ત્રણ પ્રકારે વ્યાવૃત્તિ-હિંસાદિકની નિવૃત્તિ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—જાણૂ-હિંસાદિના ફલને દુઃખદાયક જાણી-
ને તેથી નિવર્તે તે, અજાણૂ-હિંસાદિના સ્વરૂપને સમજ્યા સિવાય તેથી નિવર્તે તે, વિચિકિત્સા-હિંસાદિકથી અશુભ ફલ થશે

૩ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૪
અવધિજિ-
નાદિસ્વ-
રૂપમ્
૨૧૮-
૨૨૦
સૂત્રાણિ

॥ ૩૧૭ ॥

કે નહિં એવા સંશય સહિત તેનાથી નિવર્તે તે, એવી રીતે અધ્યુપપાદનઆસક્તિ ત્રણ પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે-વિષયને અનર્થ-રૂપ જાણીને સ્વીકારે છે, વિષયને અનર્થરૂપ ન જાણીને સ્વીકારે છે અને અનર્થરૂપ છે કે નહિ એમ સંશયથી સ્વીકારે છે. એવી જ રીતે પર્યાપદન-ભોગવવું, જાણતો છતો, અજાણતો છતો અને સંશયથી વિષયને ભોગવે છે. (સૂ. ૨૧૮) ત્રણ પ્રકારે અંત (રહસ્ય) કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-લૌકિક શાસ્ત્રનું રહસ્ય, વેદ (ઋગ્વેદાદિ) નું રહસ્ય અને સમય-જિનેશ્વર આદિના સિદ્ધાંતો-નું રહસ્ય. (સૂ. ૨૧૯) ત્રણ પ્રકારે જિન (રાગાદિને જીતનાર) કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-અવધિપ્રધાન જિન તે અવધિજ્ઞાન-જિન, એવી જ રીતે મનઃપર્યાયજિન અને કેવલજ્ઞાનજિન છે. ૧, ત્રણ પ્રકારે કેવલી કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-જે કેવલીની જેમ વિશિષ્ટ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનવાળા તે અવધિજ્ઞાનકેવલી, એવી રીતે મનઃપર્યાયકેવલી અને કેવલજ્ઞાનકેવલી ૨, ત્રણ પ્રકારે અર્હંત (દેવાદિકને પૂજ્ય) કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે અવધિજ્ઞાનપ્રધાન અર્હંત, એવી રીતે તે મનઃપર્યાયજ્ઞાન અર્હંત અને કેવલજ્ઞાન અર્હંત ૩ (સૂ. ૨૨૦)

ટીકાર્થ:-‘તિવિહે’ત્યાદિ. વ્યાવર્તન-કોઈ પણ પ્રકારે હિંસાદિની મર્યાદાથી નિવૃત્તિ, આ અર્થ છે. તે નિવૃત્તિ હિંસાદિના હેતુ, સ્વરૂપ અને ફળને તે જાણનારની જ્ઞાનપૂર્વક જે વિરતિ તે જ્ઞાતાની સાથે અભેદ હોવાથી ‘જાણૂ’ એમ કહેલી છે. અજ્ઞ-અજાણની જ્ઞાન વિના જે વિરતિ તે અજાણૂ અને વિચિકિત્સા સંશયથી જે વિરતિ તે. નિમિત્ત અને નૈમિત્તિકના અભેદથી ‘વિનિ-ગિચ્છા’ કહેલી છે. વ્યાવૃત્તિ આ શબ્દવડે હમણાં ચારિત્ર કહ્યું. તેના વિપક્ષભૂત અશુભ અધ્યવસાય અને અશુભ અનુષ્ઠાન, એ બંનેના ભેદોને હવે અતિ દેશથી કહે છે-‘એવ’ મિત્યાદિ સૂત્રમાં ‘એવ’ મિતિ. વ્યાવૃત્તિ(વિરતિ)ની જેમ ત્રણ પ્રકારે

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૧૮ ॥

‘અજ્ઞોવવજ્ઞ’ત્તિ° અધ્યુપપાદન-કોઈક ઇન્દ્રિયના વિષયને વિષે આસક્તિ, આ અર્થ છે. તેમાં વિષયજન્મ અનર્થને જાણનારની વિષય પરત્વે જે આસક્તિ તે જાણૂ અને અજાણની જે આસક્તિ તે અજાણૂ તેમજ સંશયવાઝાની જે આસક્તિ તે વિચિકિત્સા. ‘પરિચાવજ્ઞ’ ત્તિ° પર્યાપદન-સમસ્તરૂપે સેવવું. આ સેવા પળ ‘જાણૂ’ વિગેરે ત્રણ પ્રકારે છે. (૨૧૮) ‘જાણૂ’ ત્તિ° જ્ઞઃ, તે જ્ઞાનથી થાય એમ કહ્યું, અને જ્ઞાન તે અર્તીન્દ્રિયના અર્થોમાં પ્રાયઃ શાસ્ત્રથી થાય છે માટે શાસ્ત્રના ભેદવડે તેના ભેદને કહે છે- ‘તિવિદે અંતે’ ઇત્યાદિ° ‘અમનમધિગમનમન્તઃ’-નિર્ણય, તેમાં લોક-લૌકિકશાસ્ત્ર, લોકોએ બનાવેલ હોવાથી અને તેઓ દ્વારા મળવા યોગ્ય હોવાથી-અર્થશાસ્ત્ર વિગેરે, તેથી અંત-નિર્ણય અથવા તેનું પરમ રહસ્ય અથવા પર્યંત (છેવટ) તે લોકાંત, એવી રીતે વેદનો અને સમય (જિન સિદ્ધાંતો) નો અંત પણ જાણવો. વિશેષ એ કે-ઋગ્વેદ વિગેરે ચાર વેદો અને સમયો-જેન વિગેરેના સિદ્ધાંતો. (સૂ° ૨૧૯) હમણાં સમયનો અંત કહ્યો, અને સમય તે જિન, કેવલી તથા અર્હત્ શબ્દવાચ્ય પુરુષોવડે કહેલ યથાર્થ હોય છે, માટે જિનાદિ શબ્દ (પુરુષો) ના ભેદોને કહેવા માટે ત્રણ સૂત્રો કહે છે-‘તઓ જિણે’-ત્યાદિ° સુગમ છે. વિશેષ એ કે-રાગ, દ્વેષ અને મોહને જેઓ જીતે છે તેઓ જિનો-સર્વજ્ઞો છે. કહ્યું છે કે-“રાગદ્વેષ તથા મોહને જેઓ જીત્યા છે તે જિન કહેવાય છે. વઠી સ્ત્રી, શસ્ત્ર અને અક્ષ-જપમાલા રહિત હોવાથી અર્હત્ જ અનુમાન કરાય છે.” તથા નિશ્ચયથી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનપણાએ જિનોની* માફક જેઓ વર્તે છે તેઓ પણ જિનો છે. તેમાં અવધિજ્ઞાન છે પ્રધાન જેને

* રાગદ્વેષાદિ જેઓને ઉપશાંત થયેલ હોય એવા મુનિઓ ઉપચારથી જિન કહેવાય છે. સિદ્ધાંતમાં પણ “જિયકોહે” ઇત્યાદિ વિશેષણ આપેલ છે, પરંતુ બીજા સંભવે નહિ કેમ કે ઉપચાર પણ યોગ્ય સ્થાનમાં કરાય છે.

૩ સ્થાન-
કાધ્યવને
ઉદ્દેશઃ ૪
અવધિજ્ઞ-
નાદિસ્ત-
રૂપમ્
૨૧૮-
૨૨૯
સૂત્રાણિ

॥ ૩૧૮ ॥

તે અવધિજિન, એમ વીજા વે મનઃપર્યાયજિન અને કેવલજ્ઞાનજિન પણ જાણવા. વિશેષ એ કે—પહેલાં વે ભેદ ઉપચાર કરાયેલ છે અને હેછો ભેદ ઉપચાર રહિત છે (વાસ્તવિક છે). ઉપચારનું કારણ તો પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીપણું છે. ‘કેવલમ્’ એક, અનંત અથવા પૂર્ણ જ્ઞાનાદિ છે જેઓને તે કેવલીઓ કહેવાય. કહ્યું છે કે—

કાસિણં કેવલકપ્પં, લોગં જાણંતિ તહ ય પાસંતિ। કેવલચરિત્તણાણી, તમ્હા તે કેવલી હોંતિ ॥૨૨૧॥

સમગ્ર, અનંત અથવા પરિપૂર્ણ લોકને જાણે છે તથા દેખે છે, વળી એક જ યથાખ્યાત ચારિત્ર અને કેવલજ્ઞાન છે જેને તે કેવલચારિત્રજ્ઞાની, તે કારણથી કેવલી હોય છે. અહીં પણ જિનની માફક વ્યાખ્યા કરવી. દેવાદિવડે કરાયેલ પૂજાને જે યોગ્ય છે તે અર્હતો અથવા કંઈ પણ છાનું નથી જેઓને તે અરહસ, શેષ પૂર્વની માફક જાણવું. આ જિન વિગેરે લેશ્યા સહિત પણ હોય છે માટે લેશ્યા—પ્રકરણને કહે છે—

તતો લેસાઓ દુભિમંગ્ધાઓ પં૦ તં૦—કળહલેસા ણીલલેસા કાડલેસા ૧, તઓ લેસાઓ સુભિમંગ્ધાતો પં૦ તં૦—તેઝ૦ પમ્હ૦ સુવ્વકલેસા ૨, એવં દોગ્ગતિગામિણીઓ ૩, સોગતિગામિણીઓ ૪, સંકિલિટ્ઠાઓ ૫, અસંકિલિટ્ઠાઓ ૬, અમણુન્નાઓ ૭, મણુન્નાઓ ૮, અવિસુદ્ધાઓ ૯, વિસુદ્ધાઓ ૧૦, અપ્પસત્થાઓ ૧૧, પસત્થાઓ ૧૨, સીતલુક્ખાઓ ૧૩, ણિદ્ધુણ્ઠાઓ ૧૪।

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૧૯ ॥

સૂ૦ ૨૨૧. તિવિહે મરણે પં૦ તં૦-વાલમરણે પંડિયમરણે બાલપંડિયમરણે ૧, બાલમરણે તિવિહે પં૦ તં૦-ઠિતલેસે સંકિલિટ્ટલેસે પજ્જવજાતલેસે ૨, પંડિયમરણે તિવિહે પં૦ તં૦-ઠિતલેસે અસંકિલિટ્ટલેસે પજ્જવજાતલેસે ૩, બાલપંડિતમરણે તિવિધે પં૦ તં૦-ઠિતલેસે અસંકિલિટ્ટલેસે અપજ્જવજાતલેસે ૪ । સૂ૦ ૨૨૨

મૂલાર્થ:-ત્રણ લેશ્યાઓ દુર્ગંધવાળી છે, તે આ પ્રમાણે-કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત ૧, ત્રણ લેશ્યાઓ સુગંધવાળી કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુક્લલેશ્યા ૨, એવી રીતે પહેલી ત્રણ લેશ્યાઓ દુર્ગતિમાં લઈ જનારી છે ૩, પાછલી ત્રણ લેશ્યાઓ સુગતિમાં લઈ જનારી છે ૪, પહેલી ત્રણ લેશ્યાઓ સંકિલિટ્ટ-અશુભ અધ્યવસાયના હેતુભૂત છે ૫, હેછી ત્રણ લેશ્યાઓ અસંકિલિટ્ટ-શુભ અધ્યવસાયના હેતુભૂત છે ૬, પહેલી ત્રણ લેશ્યાઓ અમનોજ્ઞ-માઠા રસવાળી છે ૭, હેછી ત્રણ લેશ્યાઓ મનોજ્ઞ-સારા રસવાળી છે ૮, પહેલી ત્રણ લેશ્યાઓ અવિશુદ્ધ-ચરાચર વર્ણવાળી છે ૯, હેછી ત્રણ લેશ્યાઓ સારા વર્ણવાળી છે ૧૦, પહેલી ત્રણ લેશ્યાઓ અપ્રશસ્ત-અકલ્યાણ કરનારી છે ૧૧, હેછી ત્રણ લેશ્યાઓ પ્રશસ્ત-કલ્યાણ કરનારી છે ૧૨, પહેલી ત્રણ લેશ્યાઓ શીત અને રુક્ષ સ્પર્શવાળી છે ૧૩, હેછી ત્રણ લેશ્યાઓ ઉષ્ણ અને સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળી છે ૧૪. (દ્રવ્ય લેશ્યા પુદ્ગલમય હોય છે.) (સૂ૦ ૨૨૧) ત્રણ પ્રકારે મરણ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-અજ્ઞાની-અવિરતિનું મરણ તે બાલમરણ, જ્ઞાન યુક્ત સંયત-સાધુનું મરણ તે પંડિતમરણ અને દેશવિરતિનું મરણ તે બાલપંડિતમરણ ૧, બાલમરણ ત્રણ પ્રકારે

૩ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૪
લેશ્યામર-
ણવર્ણનમ્
૨૨૧-
૨૨૨ સૂત્રે

॥ ૩૧૯ ॥

કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-જે મરણમાં કૃષ્ણાદિ લેશ્યા અવિશુદ્ધપણાથી અવસ્થિત (કાયમ) છે તે સ્થિતલેશ્ય મરણ, જે મરણમાં સંકિલેશ્યમાન મહાકલુષભાવથી લેશ્યા આવે છે તે સંકિલેશ્ય મરણ અને જે મરણમાં લેશ્યાના પર્યાયોની વિશુદ્ધિ થાય છે તે પર્યવજાતલેશ્ય મરણ ૨, પંડિતમરણ ત્રણે પ્રકારે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-સ્થિતલેશ્ય એટલે શુક્લલેશ્યામાં મરણ પામી શુક્લલેશ્યા-વાઝાદેવમાં જ ઉપજે તે, અસંકિલેશ્ય મરણ-જે મરણમાં સંકિલેશ્ય લેશ્યા નથી તે અને પર્યવજાતલેશ્ય મરણ-વર્દ્ધમાન લેશ્યાવડે મરણ પામીને ઉપજે તે ૩, બાલપંડિત મરણ ત્રણ પ્રકારે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-સ્થિતલેશ્ય મરણ-જે વિશુદ્ધ લેશ્યાએ મરે તે જ લેશ્યાવાઝા દેવમાં ઉપજે, અસંકિલેશ્ય મરણ-તે શ્રાવકના સંકિલેશ્ય મરણમાં લેશ્યા ન હોવાથી અને અપર્યવજાતલેશ્ય મરણ-તે શ્રાવકના મરણમાં વર્દ્ધમાન લેશ્યા ન હોવાથી ૪. (સૂ. ૨૨૨)

ટીકાર્થ:-‘ તઓ ’હત્યાદિ. સુગમ છે. વિશેષ એ કે-‘ દુઙ્ગિભગંધાઓ ’ત્તિ. સુગમ ગંધો તે દુર્ગંધો. લેશ્યાઓ પુદ્ગલાત્મક હોવાથી તેઓનું દુર્ગંધપણું છે અને પુદ્ગલોને ગંધાદિનો અવશ્ય ભાવ હોય છે. કહ્યું છે કે:—

જહ ગોમડસ્સ ગંધો, સુણગમડસ્સ વ જહા અહિમડસ્સ । એત્તોવિ અણંતગુણો લેસાણં અપ્પસસ્થાણં । ૨૨૨।

જેમ ગાયના મૃતકનો દુર્ગંધ, શ્વાનના મૃતકનો દુર્ગંધ અને સર્પના મૃતકનો દુર્ગંધ છે, તેનાથી પણ અનંતગુણ દુર્ગંધ અપ્રશસ્ત કૃષ્ણાદિ ત્રણ લેશ્યાનો હોય છે. આ લેશ્યાઓનો વર્ણ(રંગ) નામ પ્રમાણે છે. કપોતવર્ણવાળી લેશ્યા તે કાપોત લેશ્યા, ધૂવાડાના વર્ણ જેવી એવો અર્થ છે. ૧, ‘ સુઙ્ગિભગંધાઓ ’ત્તિ. સુરભિગંધો. કહ્યું છે કે:—

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૨૦ ॥

જહ સુરભિકુસુમગંધો, ગંધો વાસાણ પિસ્તમાણાણં । એત્તોવિ અગંતગુણો, પસત્થલેસાણ તિણ્હંપિ ॥૨૨૩॥

જેમ સુગંધી જાઈ વિગેરે ફૂલોનો અને ચૂર્ણ કરેલ ચંદનાદિ વાસ દ્રવ્યોનો જે ગંધ છે તેનાથી અનંતગુણ ગંધ પ્રશસ્ત તેજોલેશ્યાદિ ત્રણનો હોય છે. તેજઃ-અગ્નિ, તેના જેવી વર્ણવાળી (લાલ રંગવાળી) તે તેજોલેશ્યા. પદ્મકમલના ગર્ભ-મધ્ય ભાગના જેવા વર્ણવાળી-પીઠા વર્ણવાળી તે પદ્મલેશ્યા. શુકલ લેશ્યા ધોઠા વર્ણવાળી છે. ૨, 'એવં' આ શબ્દથી પ્રથમ સૂત્રની માફક 'તઓ'ઈત્યાદિ-અભિલાપવડે વાકીના સૂત્રો કહેવા યોગ્ય છે. તેમાં દુર્ગતિ એટલે નરક અને તિર્યંચરૂપ દુર્ગતિ પ્રત્યે પ્રાણીને લઈ જાય છે તે દુર્ગતિગામિની લેશ્યાઓ ૩, સુગતિ-દેવ અને મનુષ્યરૂપ ૪, દુઃખ અધ્યવસાય અથવા દુઃખના કારણભૂત હોવાથી સંકિલ્પિત ત્રણ લેશ્યાઓ છે. ૫, વિરુદ્ધ પક્ષ સુગમ છે અર્થાત્ ત્રણ લેશ્યા અસંકિલ્પિત છે. ૬, મનને ન ગમતા રસયુક્ત પુદ્ગલમય (લેશ્યા) હોવાથી ત્રણ અમનોજ્ઞ છે. ૭, ત્રણ મનોજ્ઞ છે. ૮, અવિશુદ્ધ-વર્ણથી ત્રણ લેશ્યા મલિન છે. ૯, ત્રણ લેશ્યા વિશુદ્ધ છે. ૧૦, અપ્રશસ્ત-ત્રણ લેશ્યા અકલ્યાણરૂપ છે અર્થાત્ સ્વીકારવા યોગ્ય નથી. ૧૧, ત્રણ લેશ્યા પ્રશસ્ત છે. ૧૨, પહેલી ત્રણ લેશ્યા સ્પર્શથી શીત અને રુક્ષ છે. ૧૩, પાછલી ત્રણ લેશ્યા સ્પર્શથી સ્નિગ્ધ અને ઉષ્ણ છે. ૧૪. (સૂ. ૨૨૧) હમણા લેશ્યાઓ કહી, હવે લેશ્યાવિશિષ્ટ મરણનું નિરૂપણ કરવા માટે કહે છે:- 'તિવિહે'ત્યાદિ-બાલ-અજાણની માફક જે વર્તે છે અર્થાત્ વિરાતિનો સાધક જે વિવેક તેનાથી રહિત હોવાથી બાલ-અસંયત કહેવાય, તેનું મરણ તે બાલ-મરણ. એવી રીતે વીજા બે મરણ પળ જાણવા. 'પઙ્કિ' ધાતુ ગતિ અર્થપણાજ્ઞાનના અર્થમાં હોવાથી વિરાતિરૂપ ફલવડે ફલની માફક વિજ્ઞાનસંયુક્ત હોવાથી પંકિત-તત્ત્વનો જાણ અર્થાત્ સંયત, અવિરતપણાજ્ઞાનપણું હોવાથી અને [કાંઈક]

૩ સ્થાન-
કાઘ્યયન
ઉદ્દેશઃ ૪
લેશ્યામર-
ણવર્ણનમ્
૨૨૧-
૨૨૨ સૂત્રે

॥ ૩૨૦ ॥

વિસ્તરણાણ પંડિતપણું હોવાથી બાલપંડિત-સંવતાસંવત કહેવાય ૧, 'સ્થિતા'—મૂલસ્વરૂપ રહેલી અર્થાત્ વિશુદ્ધિને પ્રાપ્ત ન થતી અને સંકિલ્ષ્ટપણને નહિં પ્રાપ્ત થતી કૃષ્ણાદિ લેશ્યા છે જે (મરણ)ને વિષે તે સ્થિતલેશ્ય(મરણ), સંકિલ્ષ્ટ-સંકલેશને પ્રાપ્ત થતી લેશ્યા છે જે (મરણ)ને વિષે તે સંકિલ્ષ્ટલેશ્ય (મરણ), તથા પર્યવાઃ—અવશિષ્ટથી વિશુદ્ધિ વિશેષો (વિશુદ્ધિના તરતમયોગો) પ્રતિસમયમાં થયેલા છે જે લેશ્યાને વિષે તે પર્યવજાતલેશ્યમરણ. અહિં પહેલાં કૃષ્ણાદિલેશ્યાવાળો જ્યારે કૃષ્ણાદિલેશ્યાવાળા નરકાદિને વિષે જ ઉપજે છે ત્યારે પ્રથમ સ્થિતલેશ્ય મરણ હોય છે. જ્યારે (પહેલાં) નીલાદિલેશ્યાવાળો કૃષ્ણાદિલેશ્યાવાળામાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે ત્રીજું સંકિલ્ષ્ટ મરણ હોય છે અને જ્યારે વઢી (પહેલાં) કૃષ્ણાદિલેશ્યાવાળો નીલ-કાપોતલેશ્યાવાળામાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે ત્રીજું પર્યવજાતલેશ્ય મરણ હોય છે. શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં છેલ્લા બે મરણને લગતું કથન કહેલું છે, તે આ પ્રમાણે—“સે ણૂળં ભંતે ! કણ્હલેસે નીલલેસે જાવ સુક્કલેસે ભવિત્તા કાઝલેસેસુ નેરણ્ણસુ ડવવજ્ઞઈ ?, હંતા ગોયમા !, સે કેગટ્ટેળં ભંતે ! એંવુવજ્ઞઈ ?, ગોયમા ! લેસાઠાળેસુ સંકિલિસ્સમાળેસુ વા વિસુ-ઝ્ઞમાળેસુ વા કાઝલેસ્સં પરિણમઈ ૨ કાઝલેસેસુ નેરણ્ણસુ ડવવજ્ઞઈ ”ત્તિ. પ્રશ્ન-હે ભગવન્ ! નિશ્ચય કૃષ્ણલેશ્ય, નીલલેશ્ય યાવન્ શુક્લલેશ્યાવાળો થઈને કાપોતલેશ્યાવાળા નૈરયિકોને વિષે ઉત્પન્ન થાય ? ઉ. —હે ગૌતમ ! હા, થાય. શા માટે હે ભગવન્ ! એમ કહો છો ? હે ગૌતમ ! સંકિલિષ્યમાન અથવા વિગુદ્ધમાન લેશ્યાના સ્થાનોને વિષે કાપોતલેશ્યામાં પરિણમે છે, કાપોતલેશ્યામાં પરિણમીને કાપોતલેશ્યાવાળા નૈરયિકોને વિષે ઉત્પન્ન થાય છે. આ કથનના અનુસારે પાછલા બે સૂત્રમાં પણ સ્થિતલેશ્ય વિગેરેનો વિભાગ જાણવો. પંડિતમરણને વિષે લેશ્યાનું સંકિલિષ્યમાનપણું નથી, કેમ કે સંવતપણો

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ

॥ ૩૨૧ ॥

લધિ જ બાલમરણથી તેનું વિશેષત્વ છે. ૩, બાલપંડિત મરણને વિષે તો લેશ્યાનું મિશ્રપણું હોવાથી જ સંવિલસ્યમાનપણું અને વિશુદ્ધમાનપણું નથી, માટે આ વિશેષ છે. એવી રીતે પંડિતમરણ વસ્તુતઃ બે પ્રકારે જ છે, કેમકે તેને સંવિલસ્યમાન લેશ્યાનો નિષેધ છતે અવસ્થિત અને વર્ધમાન લેશ્યત્વ હોય છે; ત્રિવિધપણું તો કથન માત્રથી જ છે. બાલપંડિતમરણ તો એક પ્રકારે જ છે, કેમ કે તેને સંવિલસ્યમાન અને પર્યવજાત લેશ્યાનો નિષેધ છતે અવસ્થિત લેશ્યત્વ હોય છે. આનું ત્રિવિધપણું તો ઇતર-સંવિલસ્યમાન અને પર્યવજાત લેશ્યાની વ્યાવૃત્તિથી (ન હોવાથી) ત્રણના કથનની પ્રવૃત્તિમાત્ર છે (સૂ. ૨૨૨). અનંતર મરણ કહ્યું અને જેવી રીતે મરેલાને તો જન્માંતરમાં જે ત્રણ વસ્તુ જેના વાસ્તે પ્રાપ્ત થાય છે તે તેના વાસ્તે દેખાડવા માટે કહે છે—

તઓ ઠાળા અવવસિતસ્સ અહિતાતે અસુભાતે અલ્પમાતે અણિસ્સેસાતે અણાણુગામિયત્તાતે ભવંતિ, તં-સે ણં મુંડે ભવિત્તા અગારાતો અણગારિયં પવ્વતિતે ણિગ્ગંથે પાવયણે સંકિતે કંચિતે વિત્તિ-ગિચ્છિતે ભેદસમાવન્ને કલુસસમાવન્ને નિગ્ગંથં પાવયણં ણો સદ્દહતિ ણો પત્તિયતિ ણો રોણતિ તં પરિસ્સહા અભિજુંજિય ૨ અભિભવંતિ, ણો સે પરિસ્સહે અભિજુંજિય ૨ અભિભવઈ (૧), સે ણં મુંડે ભવિત્તા અગારાતો અણગારિતં પવ્વતિતે પંચહિં મહવ્વણિં સંકિતે જાવ કલુસસમાવન્ને પંચ મહવ્વતાઈં નો સદ્દહતિ

૩ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૪
શક્કિતેતર-
ત્વાદ્યહિ-
તાદિક-
ત્વાય
૨૨૩
સૂત્રમ્

॥ ૩૨૧ ॥

જાવ ણો સે પરિસ્સહે અભિજુંજિય ૨ અભિભવતિ (૨), સે ણં મુંડે ભવિત્તા અગારાતો અણગારિયં પઢવતિતે છાહિં જીવનિકાણહિં જાવ અભિભવઈ (૩), તતો ઠાળા વવસિયસ્સ હિતાતે જાવ આણુગામિતત્તાતે ભવંતિ, તં૦-સે ણં મુંડે ભવિત્તા અગારાતો અણગારિયં પઢવતિતે ણિગ્ગંથે પાવયણે ણિસ્સંકિતે ણિવ્વકંઘિતે જાવ નો કલુસસમાવન્ને ણિગ્ગંથં પાવયણં સદ્દહતિ પત્તિયતિ રોતેતિ સે પરિસ્સહે અભિજુંજિય ૨ અભિભવતિ, નો તં પરિસ્સહા અભિજુંજિય ૨ અભિભવંતિ (૧), સે ણં મુંડે ભવિત્તા અગારાતો અણગારિયં પઢવતિતે સમાણે પંચહિં મહવ્વણહિં ણિસ્સંકિણે ણિવ્વકંઘિણે જાવ પરિસ્સહે અભિજુંજિય ૨ અભિભવઈ, નો તં પરિસ્સહા અભિજુંજિય ૨ અભિભવંતિ (૨), સે ણં મુંડે ભવિત્તા અગારાતો અણગારિયં પઢવઈણ છાહિં જીવનિકાણહિં ણિસ્સંકિતે જાવ પરિસ્સહે અભિજુંજિય ૨ અભિભવતિ, નો તં પરિસ્સહા અભિજુંજિય ૨ અભિભવંતિ ૩ । સૂ૦ ૨૨૩

મૂલાર્થ:-ત્રણ સ્થાનક, જેણે નિશ્ચય નથી કર્યો તેને એ ત્રણ સ્થાનક, અહિતને માટે, અશુભ-દુઃખને માટે, અયથાર્થ-પણાને માટે, અનિશ્ચેયસ-અકલ્યાણને માટે કે અમોક્ષને માટે, અને અશુભ કર્મના અનુબંધને માટે થાય છે, તે આ પ્રમાણે-જે દ્રવ્ય, ભાવથી મુંડ થઈને, ઘરથી નીકળી અણગારપણાને પ્રાપ્ત થયેલ એવો સાધુ નિર્ગ્રંથ પ્રવચનમાં શંકાવાળો, કાંક્ષાવાળો, વિત્તિ-

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૨૨ ॥

મિચ્છાવાલો, ભેદસમાપન્ન-‘આ આમ છે કે નહિ’ એમ દ્વિધાભાવવાલો, કલુષસમાપન્ન-‘આ વચન સત્ય નથી’ એમ સ્વીકારનાર થયો થકો, નિર્ગ્રંથ પ્રવચનને શ્રદ્ધે નહિ, પ્રતીતિ-વિશ્વાસ આપે નહિ, રુચિ કરે નહિ, આવા પ્રકારના સાધુ પ્રત્યે સંબંધમાં આવીને પરિસહો તેનો પરાભવ કરે છે પરંતુ તે સાધુ પરિસહ પ્રત્યે સંબંધમાં આવીને સહન કરતા નથી ૧, તે મુંડ થઈને, ઘરથી નીકળી અળગારપણાને પ્રાપ્ત થયેલ સાધુ, પાંચ મહાવ્રતોને વિષે શંકાવાલો, યાવત કલુષભાવને પ્રાપ્ત થયો થકો પાંચ મહાવ્રતોને સદેહે નહિ, યાવત્ તે પરિસહો પ્રત્યે સંબંધમાં આવીને સહન કરે નહિ ૨, તે મુંડ થઈને, ઘરથી નીકળી અળગારપણાને પ્રાપ્ત થયેલ સાધુ છૂ જીવનિકાયને વિષે શંકાવાલો થકો યાવત્ પરિસહોને સદે નહિ, ત્રણ સ્થાનક, જેણે નિશ્ચય કર્યો છે તેને ત્રણ સ્થાનક, હિતને માટે યાવત્ શુભ કર્મના અનુવંધ(પરંપરા)ને માટે થાય છે, તે આ પ્રમાણે-તે મુંડ થઈને, ઘરથી નીકળી અળગારપણાને પ્રાપ્ત થયેલ સાધુ-નિર્ગ્રંથ પ્રવચનને વિષે શંકા રહિત, કાંક્ષારહિત, યાવત્ કલુષભાવને પ્રાપ્ત ન થયો થકો નિર્ગ્રંથ પ્રવચન પ્રત્યે સદેહે છે, પ્રતીત આપે છે, રુચિ કરે છે, પરિસહો પ્રત્યે સંબંધમાં આવીને તેને સહન કરે છે (જય કરે છે) પરંતુ તેને પરિસહો આવીને પરાભવ કરતા નથી. ૧, તે સાધુ મુંડ થઈને, ઘરથી નીકળી અળગારપણાને પ્રાપ્ત થયો થકો પાંચ મહાવ્રતોને વિષે શંકા રહિત, કાંક્ષા રહિત યાવત્ પરિસહોને સદે છે (સદે છે) પરંતુ પરિસહો તેનો પરાભવ કરી શકતા નથી. ૨, તે સાધુ મુંડ થઈને, ઘરથી નીકળી અળગારપણાને પ્રાપ્ત થયો થકો છૂજીવનિકાયને વિષે શંકા રહિત, યાવત્ પરિસહો પ્રત્યે સદે છે; પરંતુ પરિસહો તેનો પરાભવ કરી શકતા નથી ૩. (સૂ. ૨૨૩)

ટીકાર્થ:- ‘તઓ ટાળે’ ત્યાદિ. ત્રણ સ્થાનો-પ્રવચન, મહાવ્રત અને જીવનિકાયસ્વરૂપ. અવ્યવસિત-નિશ્ચય ન

૩ સ્થાન-
કાઘ્યન
ઉદ્દેશ: ૪
શક્તિતર-
ત્વાદિહિ-
તાદિક-
ત્વાય
૨૨૩

॥ ૩૨૨ ॥

કરનારને અથવા પરાક્રમ ન કરનારને, અહિત-અપથ્ય માટે, અસુખ-દુઃખ માટે, અક્ષમ-અસંગતપણા માટે, અનિ-શ્રેયસ-અમોક્ષ માટે અને અનનુગામિકત્વ-અશુભના અનુબંધને માટે થાય છે. 'સે ણં' તિ૦ જેને ત્રણ સ્થાનકો અહિતાદિપણા માટે થાય છે, તે શંકિત-દેશથી અથવા સર્વથી સંશયવાળો, તેમજ કાંક્ષિત-મતાંતરને પળ સારાપણાએ માનનાર, વિચિકિત્સ-ફલ પ્રત્યે શંકાયુક્ત, આ કારણથી જ ભેદસમાપન્ન-દ્વિધાભાવને પામેલો, અર્થાત્ 'આ એમ છે કે નહિ' એવી માતિવાળો, કલુષ-સમાપન્ન-‘આમ નથી જ’ એમ સ્વીકારનારો, આ કારણથી જ-નિર્ગ્રંથો સંબંધી જે આ તે નૈર્ગ્રંથ, પ્રશસ્ત પ્રગત યુક્ત અથવા પ્રથમ એવું જે વચન તે પ્રવચન-આગમ. (અહિ મૂલમાં દીર્ઘપણું પ્રાકૃતપણાને અંગે છે.) સામાન્યથી શ્રદ્ધા કરતો નથી, પ્રીતિ કરતો નથી, કરવાની ઇચ્છાવાળી થતો નથી. ‘ત’ મિત્તિ૦ જે આવી સ્થિતિવાળો છે તે સાધુના આભાસવાળા પ્રત્યે, સર્વથા જે સહન કરાય છે તે ક્ષુધા વિગેરે પરીષદો, તેના સંબંધમાં આવીને અથવા પરસ્પર સ્પર્દા કરીને પરાજય કરે છે-તિરસ્કાર કરે છે. બાકીનું સુગમ છે. ૩, કહેલ સૂત્રથી વિપરીત સૂત્ર પૂર્વવત્ જાણવું. હિત-પોતાને અને બીજાને આ લોક અને પરલોક-માં, પથ્ય અન્નના ભોજનની જેમ, દોષ નહિ કરનાર, સુખ-તૃપ્તાતુરને શીતલ જલપાનની જેમ આનંદરૂપ, ક્ષમ-તથાપ્રકારના વ્યાધિને નાશ કરનાર ઔષધ પીવાની જેમ યોગ્ય, નિઃશ્રેયસ-ભાવથી પંચપરમેષ્ઠીને નમસ્કાર કરવાની જેમ ચોક્કસ કલ્યાણ અર્થાત્ પ્રશંસવા લાયક, અનુગામિક-પ્રકાશવાળા દ્રવ્યથી થયેલ છાયાની માફક સાથે સાથે ચાલવાના સ્વભાવરૂપ (સૂ૦ ૨૨૩) આવા પ્રકારનો સાધુ આ પૃથ્વીમાં જ હોય છે, આ અર્થરૂપ સંબંધવડે પૃથ્વીના સ્વરૂપને કહે છે:-

एगमेगा णं पुढवी तिहिं वलएहिं सव्वओ समंता संपरिविखता, तं०-घणोद-

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞપ્ત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૨૩ ॥

ધિવલણં ઘનવાતવલણં તણુવાયવલતેણં । સૂ૦ ૨૨૪, ણેરહયા ણં ઉક્રોસેણં
તિસમતિતેણં વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જંતિ, એગિંદિયવજ્જં જાવ વેમાણિયાણં । સૂ૦ ૨૨૫

મૂલાર્થ:-એકેકી પૃથ્વી-રત્નપ્રભાદિક, સર્વત:-ચોતરફથી (દિશા ને વિદિશાઓમાં) ત્રણ વલયવડે [કડાના આકારની જેમ] વીંટાણેલી છે, તે આ પ્રમાણે-ઘનોદધિ કઠણ હિમની શિલાની જેમ પાણીનો સમૂહ, તેના વલયવડે, ઘનવાત-કઠણ વાયુનો સમૂહ, તેના વલયવડે, તનુવાત-પાતલો વાયુ, તેના વલયવડે (સૂ૦ ૨૨૪) નૈરયિકો ઉત્કૃષ્ઠથી ત્રણ સમયના વિગ્રહ (વક્ર ગમન) વડે ઉત્પન્ન થાય છે. એવી રીતે એકેદ્રિયને છોડીને યાવત્ વૈમાનિક પર્યંત જાણવું. (સૂ૦ ૨૨૫)

ટીકાર્થ:-‘ એગમેગે ’ ત્યાદિ૦ એકેક રત્નપ્રભાદિ પૃથ્વી સર્વથી એટલે ચોતરફથી અથવા દિશાઓ અને વિદિશાઓમાં વીંટાયેલી છે. ત્રણ વલયમાંનું પ્રથમ ઘનોદધિ વલય, ત્યારબાદ ક્રમવડે બે વલય ઘનવાત અને તનુવાત છે. તેમાં ઘન હિમ- (બરફ) ની શિલાની જેમ કઠીન ઉદધિ તે ઘનોદધિ, વલયની જેમ તેનું વલય તે ઘનોદધિ વલય, તેના વડે. એવી રીતે બીજા બે વલય પણ જાણવા. વિશેષ એ કે-કઠણ એવો વાયુ, તથાવિધ પરિણામ યુક્ત તે ઘનવાત, એવી રીતે તનુવાત પણ તથાવિધ (પાતલ) પરિણામરૂપ જ છે. કહ્યું છે કે-

નાવિ અ ફુસંતિ અલોગં, ચઉસુંપિ દિસાસુ સદ્વપુઢવીઓ । સંગહિયા વલણહિં, વિવસ્થંભં તોસિ વોચ્છામિ ॥

રત્નપ્રભાદિ સાત પૃથ્વીઓ ચાર દિશાઓને વિષે પણ અલોકને સ્પર્શતી નથી, કારણ કે વલયોવડે તે વીંટાયેલી છે. તે

૩ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૪
ઘનોદધ્યા-
દિવલયા-
નિ વિગ્રહો-
ત્પાદ:
૨૨૪-
૨૨૫
સૂત્રે

॥ ૩૨૩ ॥

વેલયાનાં વિશુભ-વિસ્તારને હું કહીશ.

હુચ્ચેવ ૧ અદ્ધપંચમ ૨, જોયણ સદ્ધં ચ ૩ હોઈ રયણાણ ।

ઉદહી ૧ ઘણ ૨ તણુવાયા ૩, જાહાસંખેણ નિહિટ્ટા ॥ ૨૨૫ ॥

રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઘનોદધિનો વલય છ યોજન, ઘનવાયુનો વલય સાડાચાર યોજન અને તનુવાતનો વલય દોઢ યોજન પ્રમાણ હોય છે.

તિભાગો ૧ (યોજનસ્ય) ગાઉયં ચેવ ૨, તિભાગો ગાઉયસ્સ ય ૩ ।

આઈધુવે પક્ષેવો, અહો અહો જાવ સત્તમિઅં ॥ ૨૨૬ ॥

ઉપર્યુક્ત ત્રણ વલયોના પ્રમાણમાં બીજી નારકીઓને માટે આ પ્રમાણે વધારો કરવો. ઘનોદધિના વલયમાં યોજનનો ત્રીજો ભાગ, ઘનવાતના વલયમાં એક ગાઉ અને તનુવાતના વલયમાં ગાઉનો ત્રીજો ભાગ અર્થાત્ યોજનનો ચારમો ભાગ ઉમેરવો એટલે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં ઘનોદધિનો વલય છ યોજન અને યોજનનો ત્રીજો ભાગ અધિક, ઘનવાતનો વલય પોણાપાંચ યોજન અને તનુવાતનો વલય એક યોજન અને એક યોજનના ચાર ભાગ કરીએ તેવા સાત ભાગ ૧-૫ છે. એ પ્રમાણે દરેક પૃથ્વીમાં ઉમેરો કરવો. આ સાત પૃથ્વીઓને વિષે નારકો જ ઉત્પન્ન થાય છે માટે તેની ઉત્પત્તિની વિધિને કહેવા માટે સૂત્રકાર કહે છે:- ‘નેરહયા ણ’ મિત્યાદિ૦ ત્રણ સમયો તે ત્રિસમય. તે છે જેમાં તે ત્રિસમયિક, તે વિગ્રહ-વક્રગમનવડે. ‘ઉક્કોસેણ’ તિ૦ ત્રસોનો ચોક્કસ ત્રસનાડીમાં

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૨૪ ॥

ઉત્પાદ-ઉત્પત્તિ હોવાથી બે વાંક થાય છે અને તેમાં ત્રણ સમયો થાય છે. તે આ પ્રમાણે-અગ્રિકોણ(સ્વૂળા)થી નૈઋત-કોણમાં એક સમયવડે જાય છે, તે પછી ત્રીજા સમયવડે સમશ્રેણીએ નીચે જાય છે, ત્યારબાદ ત્રીજા સમયે સમશ્રેણીએ જ વાયવ્યકોણમાં જાય છે. ત્રસકાયની ઉત્પત્તિમાં ત્રસોને જ આ પ્રકારે ઉત્કૃષ્ટથી વિગ્રહ-વક્રગતિ છે. આ કારણથી કહે છે કે-‘ એગંદિયે ’ ત્યાદિ૦ એકંદ્રિયો તો એકંદ્રિયોને વિષે પાંચ સમયવડે પળ ઉત્પન્ન થાય છે, કારણ કે ત્રસનાડીથી બહાર રહેલા તેઓ ત્રસનાડીથી બહાર પળ ઉત્પન્ન થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

વિદિસાઉ દિસં પદમે, બીએ પડસરડ લોયનાડીએ । તડાએ ઉપ્પિ ધાવડ, ચઉત્થએ નીડ બાહિં તુ ॥૨૨૭॥

‘પંચમએ વિદિસીએ ગંતું ઉપ્પજાએ ડ એગિંદિ ’ પ્રથમ સમયે વિદિશાર્થી દિશામાં જાય છે, ત્રીજે સમયે ત્રસનાડીમાં આવે છે, ત્રીજે સમયે ડાંચે જાય છે, ચોથે સમયે ત્રસનાડીથી બહારની દિશામાં સમશ્રેણીએ જાય છે અને પાંચમે સમયે વિદિશામાં જઈને એકંદ્રિયપણાએ ઉત્પન્ન થાય છે. આ સંભવ માત્ર છે, પરંતુ હોય છે તો ચાર સમય જ. શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં તે પ્રમાણે કહેલ હોવાથી જણાવે છે-“ અપજ્જત્તગસુહુમપુઢવિકાઈએ પં મંતે ! અહેલોગચેત્તનાલીએ બાહિરિલ્લે ચેત્તે સ-મોહએ સમોહણિત્તા જે ભવિએ ઉહ્લોયચેત્તનાલીએ બાહિરિલ્લે ચેત્તે અપજ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઈયત્તાએ ઉવવ-જ્જિત્તએ સે પં મંતે ! કતિસમહાણં વિગ્ગહેણં ઉવવજ્જેજ્ઞા ? ગો૦ ! તિસમહાણ વા ચઉસમહાણ વા વિગ્ગ-હેણ ઉવવજ્જેજ્ઞા ” ઇત્યાદિ૦ પ્ર૦-હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવ, અધોલોકની ક્ષેત્રનાડીથી બહારના

૩ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદેશઃ ૪
ઘનોદઘ્યા-
દિવલયા-
નિ વિગ્રહો-
ત્પાદઃ
૨૨૪-
૨૨૫
સૂત્રે

॥ ૩૨૪ ॥

ક્ષેત્રમાં મારણાંતિક સમુદ્ધાતથી જોડાઈને ઊર્ધ્વલોકમાં ક્ષેત્ર(ત્રસ)નાડીથી બહારના ક્ષેત્રમાં અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય-પણાણે જે ઉપજવાને યોગ્ય છે, તે જીવ હે મગવન્ ! કેટલા સમયવાળા વિગ્રહવડે ઉત્પન્ન થાય ? ૩૦-હે ગૌતમ ! ત્રણ સમય અથવા ચાર સમયવાળા વિગ્રહવડે ઉત્પન્ન થાય છે. ” વિશેષણવતી(ગ્રંથ)માં પણ કહ્યું છે કે—

સુત્તે ચઉસમયાઓ, નત્થિ ગઈં ઉપરા વિણિદ્દિટ્ઠા । જુજ્ઞઈ ય પંચસમયા, જીવસ્સ ઇમા ગઈં લોણ ॥૨૨૮॥

સિદ્ધાંતને વિષે ચાર સમયવાળી ગતિથી ઉપર વક્રગતિ કહેલી નથી, પરંતુ લોકમાં જીવને આ પાંચ સમયવાળી વક્રગતિ ઘટી શકે છે.

જો તમતમવિદિસાણ, સમોહઓ બંમલોગવિદિસાણ । ઉવવજ્ઞઈ ગઈંણ, સો નિયમા પંચસમયાણ ॥૨૨૯॥

જે જીવ, સાતમી નરકભૂમિની વિદિશામાં મરણસમુદ્ધાતથી બ્રહ્મલોકની વિદિશામાં ઉપજે છે તે ચોક્કસ પાંચ સમયવાળી વક્રગતિવડે ઉત્પન્ન થાય છે.

ઉવવાયાભાવાઓ, ન પંચસમયાહવા ન સંતાવિ । મણિયા જહ ચઉસમયા, મહલ્લબંધે ન સંતાવિ ॥૨૩૦॥

ઉક્ત રીતે જીવને ઉપજવાના અભાવથી પાંચ સમયો થતા નથી, અથવા પાંચ સમયો થાય છે છતાં પણ (અપવાદભૂત હોવાથી) કહેલ નથી. જેમ ચાર સમયવાળી ગતિ છતાં પણ મોટા પ્રવંધમાં (વિસ્તારવાળા શાસ્ત્રમાં) કહેલ નથી તેમ અહીં પણ જાણવું. આ હેતુથી કહ્યું છે કે ‘**एगिंदियवज्जं**’ તિ-૦-એકેન્દ્રિય છોડીને યાવત્ વૈમાનિક પર્યતના જીવોને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૨૫ ॥

સમયવાલો વિગ્રહ (વાંક) હોય છે (સૂ. ૨૨૫) મોહવાળા જીવોનું ત્રિ(ત્રણ સંખ્યાવાળું)સ્થાનક કહીને હવે ક્ષીણ-મોહવાલાને ત્રિસ્થાનકવડે કહે છે—

ક્ષીણમોહરસ પં અરહઓ તતો કમ્મંસા જુગવં સ્વિજ્જંતિ તં—નાણાવરણિજ્જં દંસણાવરણિજ્જં અંતરાતિયં । સૂ. ૨૨૬, અભિતીળવસ્થાતે તિતારે પં ૧, એવં સવળો ૨ અરિસણી ૩ ભરણી ૪ મગસિરે ૫ પૂસે ૬ જેટ્ટા ૭ । સૂ. ૨૨૭, ધમ્માતો પં અરહાઓ સંતી અરહા તિહિં સાગરોવમેહિં તિચત્તભાગપ-લિઓવમઝ્ઞણહિં વીતિકંતેહિં સમુપ્પન્ને । સૂ. ૨૨૮, સમણસ્સ પં ભગવઓ મહાવીરસ્સ જાવ તચ્ચાઓ પુરિસજુગાઓ જુગંતકરભૂમી, મહ્છી પં અરહા તિહિં પુરિસસણહિં સદ્ધિં મુંડે ભવિત્તા જાવ પઠ્ઠવિત્તે, એવં પાસેવિ । સૂ. ૨૨૯, સમણસ્સ પં ભગવતો મહાવીરસ્સ તિન્નિ સયા ચત્તદ્વસપુઠ્ઠવીણં અજિણાણં જિણસંકાસાણાં સદ્ધવસ્સરસન્નિવાતીણં જિણં ઇવ અવિતહવાગરમાણાણં ઉક્કોસિયા ચત્તદ્વસપુઠ્ઠવિસંપયા હુત્થા । સૂ. ૨૩૦, તઓ તિત્થયરા ચક્કવટ્ટીહોત્થા તં—સંતી કુંથૂ અરો ૩ । સૂ. ૨૩૧

મૂલાર્થ:-ક્ષીણ થયેલ છે મોહનીય કર્મ જેને એવા અરિહંતને ત્રણ કર્મપ્રકૃતિઓ સમકાલે ક્ષય થાય છે, તે આ પ્રમાણે—

૧. પ્રત્યંતરમાં 'જિણો ઇવ' પાઠ છે.

૩ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૪
ત્રીણિ
પ્રકારાણિ
૨૨૬-
૨૩૧
સૂત્રાણિ

॥ ૩૨૫ ॥

જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાય. (સૂ. ૨૨૬) અભિજિત નક્ષત્રના ત્રણ તારા છે, એવી રીતે શ્રવણ, અશ્વિની, મરણી, મૃગશિર, પુષ્ય અને જેષ્ઠા એ છ નક્ષત્રના પાંચ ત્રણ તારા છે. (સૂ. ૨૨૭) ધર્મનાથ અરિહંત(ના મોક્ષ)થી શાંતિનાથ અરિહંત, પોળો પલ્યોપમ ૩ ન્યૂન ત્રણ સાગરોપમ કાઢવડે (કાઢ ગયે હોતે) સમુત્પન્ન-મોક્ષ ગયા (સૂ. ૨૨૮) શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને યાવત્ ત્રીજા પુરુષ સુધી (જંબૂસ્વામી પર્યંત) યુગાંતકૃતભૂમિ-મોક્ષમાર્ગ ચાલ્યો, શ્રી મહિનાથ ભગવાન્ ત્રણે પુરુષોની સાથે મુંડ થઈને દીક્ષિત થયા, એવી રીતે શ્રી પાર્શ્વનાથે ત્રણે પુરુષો સાથે દીક્ષા લીધી. (સૂ. ૨૨૯) શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને ત્રણે ચૌદ-પૂર્વીઓની ઉત્કૃષ્ટી સંપદા હતી, તે કેવા પ્રકારના હતા તે સંબંધે કહે છે કે-જિન નહિ પણ જિન સરસ્વા, સર્વ અક્ષરના સન્નિપાત-(સંયોગ)ને જાણનારા અને જિનની માફક અવિતથ-યથાર્થ કહેનારા એવા ચૌદપૂર્વીઓ હતા. (૨૩૦) ત્રણ તીર્થકરો ચક્રવર્તી હતા, તે આ-શાંતિનાથ, કુંથુનાથ અને અરનાથ. (સૂ. ૨૩૧)

ટીકાર્થ:-‘સ્વીણે’ ત્યાદિ. ક્ષીણમોહ-નાશ પામેલ છે મોહનીય કર્મ જેને એવા અરિહંતને ત્રણ કર્મશો-કર્મપ્રકૃતિઓ સમકાળે ક્ષય પામે છે. કહ્યું છે કે-

ચરમે નાણાવરણં, પંચવિહં દસણં ચઽવિગપ્પં । પંચવિહં મંતરાયં, સ્વવૃત્તા કેવલી હોઝ ॥ ૨૩૧ ॥

૧. અહિ ‘સમુત્પન્ન’ શબ્દનો રૂઢ અર્થ જન્મ પામ્યા, એ અર્થ ધટતો નથી, કારણ કે તેવો અર્થ કરવાથી ‘આંતરા’ નહીં મળે. વિશેષ જિજ્ઞાસુએ પ્રવચનસારોદ્ધાર વિગેરે જોવું.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞપ્ત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૨૬ ॥

ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનના છેલ્લા સમયે પાંચ પ્રકારનું જ્ઞાનાવરણીય, ચાર પ્રકારનું દર્શનાવરણીય અને પાંચ પ્રકારનું અંતરાય-કર્મે-આ ચૌદ પ્રકૃતિઓ (યુગપત્) સ્વપાત્રીને કેવલી થાય છે; શેષ સુગમ છે. (સૂ. ૨૨૬) અનંતર-અશાશ્વતાનું ત્રિસ્થાન કહ્યું, હવે શાશ્વતાનું ત્રિસ્થાન કહે છે. ‘અમી’ ત્યાદિ. સાત સૂત્રો સુગમ છે. (સૂ. ૨૨૭) પરંપર (અંતરસહિત) સૂત્રમાં ક્ષીણમોહનું ત્રણ સંખ્યાવિશિષ્ટ સ્થાન કહ્યું, હવે ક્ષીણમોહવિશિષ્ટ તીર્થકરોને તે કહે છે-‘ધમ્મે’ ત્યાદિ. પ્રકરણ ‘તિચ્છાભાગ’ ત્તિ. એક પલ્યોપમના ચાર ભાગ પૈકી ત્રણ ભાગવડે ન્યૂન કહ્યું છે કે-“ ધમ્મજિણાઓ સંતી, તિહિ ઉ તિચ્છાભાગપ-લિયજ્ઞેહિં અયરેહિં સમુપ્પન્નો ” ત્તિ. શ્રી ધર્મનાથ જિનથી શ્રી શાંતિજિન પોગો પલ્યોપમ ન્યૂન ત્રણ સાગરોપમ કાઠવડે મોક્ષે ગયા (સૂ. ૨૨૮) ‘સમગસ્સે’ ત્યાદિ. યુગ-પાંચ વર્ષ પ્રમાણ કાઠવિશેષ, અથવા લોકમાં પ્રસિદ્ધ જે કૃતયુગ વિગેરે છે તે યુગોક્રમથી વ્યવસ્થિત છે, તેથી પુરુષો-ગુરુશિષ્યના ક્રમવાઠા અથવા પિતાપુત્રના ક્રમવાઠા, યુગોની જેમ પુરુષો તે પુરુષયુગો, પુરુષસિંહ શબ્દની જેમ સમાસ છે તેથી પંચમી વિભક્તિનો બીજી વિભક્તિમાં અર્થ છે. ત્રીજા પુરુષયુગ પર્યંત અર્થાત્ જંબૂ-સ્વામી સુધી. ‘જુગ’ ત્તિ. પુરુષયુગ, તેની અપેક્ષા અંતકરો-ભવના અંતને કરનારાની અર્થાત્ મોક્ષગામીઓની ભૂમિ-કાઠ, તે યુગાંતકરભૂમિ. કહેવાનું તાત્પર્ય એકે ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીના તીર્થમાં તેનાથી જ આરંભીને ત્રીજા પુરુષ જંબૂસ્વામી પર્યંત મોક્ષ-માર્ગ હતો, ત્યારવાદ તેનો વિચ્છેદ થયો. ‘મહ્લી’ ત્યાદિ. બે સૂત્રનું કથન-“ ઇગો ભગવં વીરો, પાસો મહ્લી ય તિહિં તિહિં સઈહિં ” તિ. શ્રી મહાવીર પ્રભુ એકાકી અને પાર્શ્વનાથ તથા મહ્લિનાથ ત્રણશં ત્રણશં પુરુષો સાથે (દીક્ષા લીધી). મહ્લિનાથે ત્રણશં સ્ત્રીઓ સાથે દીક્ષા લીધી છે. (સૂ. ૨૨૯) ‘સમગે’ ત્યાદિ. ‘અજિણાણં’ તિ. અસર્વજ્ઞપણા-

૩ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૪
ત્રીણિ
પ્રકારાણિ
૨૨૬-
૨૩૧
સૂત્રાણિ

॥ ૩૨૬ ॥

સર્વજ્ઞત્વપણા જિન જેવા નહિં પરંતુ સમગ્ર સંશયના નાશ કરવાવડે જિન જેવા, સર્વ-સકલ અક્ષરના સન્નિપાતો-અકારાદિ વર્ણના સંયોગો છે જેઓને તે (સ્વાર્થિક ઈન્ પ્રત્યયને લેવાથી) સર્વાક્ષરસન્નિપાતિઓ અર્થાત્ સમસ્ત શાસ્ત્રના જાણનારા, 'વાગર-માણાણં' તિં વ્યાખ્યાન કરનારા(એવા ચૌદપૂર્વીઓ)ની સંપદા હતી. (સૂ. ૨૩૦) 'તઓ' હત્યાદિં અહિં કહ્યું છે કે:- સંતી કૃથું અ અરો, અરહંતા ચેવ ચક્રવર્ટી ય। અવસેસા તિત્થ યરા મંડલિઆ આસી રાયાણો ॥૨૩૧

શ્રી શાંતિનાથ, કુંથુનાથ અને અરનાથ એ ત્રણ તીર્થંકરો જ ચક્રવર્તીઓ હતા; શેષ ઓગળીશ* તીર્થંકરો મંડલિક રાજાઓ હતા. (વાકીના તીર્થંકરો મલ્હિનાથ ને નેમિનાથ મંડલિક પણ નહોતા) (સૂ. ૨૩૧) આ તીર્થંકરો વિમાનોમાંથી અવતરેલા છે, આ કારણથી વિમાનના ત્રણ સ્થાનકને કહે છે-

તઓ ગેવિજ્જવિમાણપત્થડા પં. તં-હિટ્ઠિમગેવિજ્જવિમાણપત્થડે મઙ્ગિમગેવિજ્જવિમાણપત્થડે ઉવરિમગેવિજ્જવિમાણપત્થડે, હિટ્ઠિમગેવિજ્જવિમાણપત્થડે તિવિહે પં. તં-હિટ્ઠિમ ૨ ગેવિજ્જવિમાણ-પત્થડે હેટ્ઠિમમઙ્ગિમગેવિજ્જવિમાણપત્થડે હેટ્ઠિમઉવરિમગેવિજ્જવિમાણપત્થડે, મઙ્ગિમગેવિજ્જવિમાણ-પત્થડે તિવિહે પં. તં-મઙ્ગિમહેટ્ઠિમગેવિજ્જવિમાણપત્થડે મઙ્ગિમ ૨ ગેવિજ્જ. મઙ્ગિમઉવરિમગે-

* જ્યાં સુધી ત્રણ તીર્થંકરો ચક્રવર્તીપદે ન હતા ત્યાં સુધી તેઓ પણ મંડલિકો હતા અને વાસુપૂજ્ય, મલ્હિનાથ, નેમિનાથ, પાર્શ્વનાથ અને મહાવીરસ્વામી-આ પાંચ તીર્થંકરોએ રાજ્ય ભોગવ્યું નથી.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૨૭ ॥

વિજ્ઞ૦, ઉવરિમગેવિજ્ઞાવિમાણપત્થડે તિવિહે પં૦ તં૦-ઉવરિમહેદ્દિમગેવિજ્ઞ૦ ઉવરિમમડિઝમગેવિજ્ઞ૦
ઉવરિમ ૨ ગેવિજ્ઞાવિમાણપત્થડે । સૂ૦ ૨૩૨, જીવાણં તિટ્ટાણિવ્વત્તિતે પોગ્ગલે પાવકરમત્તાતે ચિણિંસુ
વા ચિણિંતિ વા ચિણિસ્સંતિ વા, તં૦-ઇત્થિણિવ્વત્તિતે પુરિસનિવ્વત્તિણે ણપુંસગનિવ્વત્તિતે, एवं
ચિણુવચિણબંધુદીરવેય તહ ણિજ્જરા ચેવ । સૂ૦ ૨૩૩, તિપતેસિતા સ્વંધા અણંતા પપ્પણ્ણત્તા, एवं
જાવ તિગુણલુવ્વા પોગ્ગલા અણંતા પપ્પણ્ણત્તા । સૂ૦ ૨૩૪ ॥ તિટ્ટાણં સમત્તં તત્થિયં અડ્ઢયણં સમત્તં ॥

મૂલાર્થ:-ગ્રૈવેયકના વિમાનોના ત્રણ પ્રસ્તટ (પાથડા) કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-હેદ્દિમગ્રૈવેયકવિમાન પ્રસ્તટ, મધ્યમગ્રૈવે-
યકવિમાન પ્રસ્તટ અને ઉપરિમ(ઉપરલો)ગ્રૈવેયક વિમાન પ્રસ્તટ. હેદ્દિમગ્રૈવેયકવિમાન પ્રસ્તટ ત્રણ પ્રકારે કહેલ છે, તે આ
પ્રમાણે-હેદ્દિમહેદ્દિમગ્રૈવેયકવિમાન પ્રસ્તટ, હેદ્દિમમધ્યમગ્રૈવેયકવિમાન પ્રસ્તટ અને હેદ્દિમઉપરિમગ્રૈવેયકવિમાન પ્રસ્તટ.
મધ્યમગ્રૈવેયકવિમાનપ્રસ્તટ ત્રણ પ્રકારે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-મધ્યમહેદ્દિમગ્રૈવેયકવિમાન પ્રસ્તટ, મધ્યમમધ્યમગ્રૈવેયક-
વિમાન પ્રસ્તટ, મધ્યમઉપરિમગ્રૈવેયકવિમાન પ્રસ્તટ. ઉપરિમગ્રૈવેયકવિમાન પ્રસ્તટ ત્રણ પ્રકારે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-
ઉપરિમહેદ્દિમગ્રૈવેયકવિમાન પ્રસ્તટ, ઉપરિમમધ્યમગ્રૈવેયકવિમાન પ્રસ્તટ, અને ઉપરિમઉપરિમગ્રૈવેયકવિમાન પ્રસ્તટ (સૂ૦
૨૩૨) જીવો એ ત્રણ સ્થાનકવડે ઉપાર્જન કરેલા પુદ્ગલો પાપકર્મપણાએ એકઠા કર્યા, કરે છે અને કરશે, તે આ પ્રમાણે-
સ્ત્રીવેદવડે સંચિત કરેલા, પુરુષવેદવડે સંચિત કરેલા અને નપુંસકવેદવડે સંચિત કરેલા. એવી રીતે-ચયન-કર્મપુદ્ગલોનું ગ્રહણ

૩ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૪
પ્રસ્તટવર્ણ-
નમ્
૨૩૨-
૨૩૪
સૂત્રાણિ

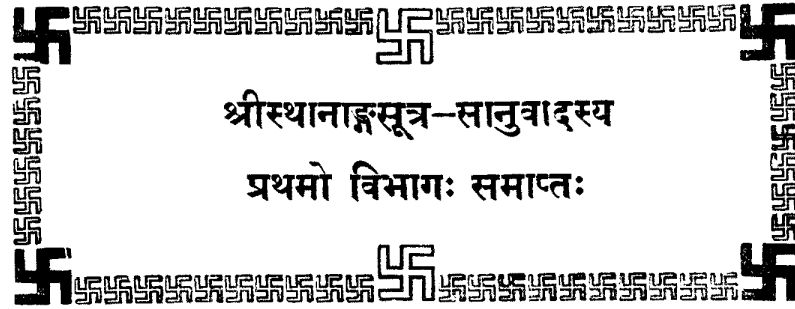
॥ ૩૨૭ ॥

માત્ર, ઉપચયન-કર્મના અબાધાકાલને છોડીને ભોગવવા માટે નિષેક-કર્મદલિકની રચના કરવી તે, બંધન-નિકાચન કરવું તે, ઉદીરણ-ઉદયમાં નહિ આવેલા કર્મોને જીવના વાર્યાવિશેષવડે સ્વેચ્છાને ઉદયમાં લાવવા તે, વેદન ઇટલે ભોગવવું તે, નિર્જરણ-જીવના પ્રદેશોથી કર્મના પુદ્ગલોને દૂર કરવા તે (સૂ. ૨૩૩) આ ચયનાદિ છ પદો ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યકાલ આશ્રયી જાણવા. ત્રણ પ્રદેશિક સ્કંધો અનંતા કહેલા છે એવી રીતે યાવત્ ત્રણ ગુણવાળા રુક્ષ પુદ્ગલો અનંતા કહેલા છે (સૂ. ૨૩૪)

ટીકાર્થ:- ' તઓ ' ઇત્યાદિ. લોકરૂપ પુરુષના ગ્રીવા(કંઠ)સ્થાનમાં જે થયેલા (રહેલા) તે ગ્રૈવેયકો, એવા વિમાનો તે ગ્રૈવેયક વિમાનો, તેના પ્રસ્તટો-પાથડા, તે રચનાવિશેષવાળા સમૂહો. (સૂ. ૨૩૨) આ ગ્રૈવેયકાદિ વિમાનોનો વસવાટ કર્મસંબંધથી થાય છે, માટે કર્મના ત્રણ સ્થાનકને કહે છે:- ' જીવાણ ' મિત્યાદિ. છ સૂત્રો-તેમાં ત્રણ સ્થાનકવડે ઇટલે સ્ત્રીવેદાદિવડે ઉપાર્જન કરેલ પુદ્ગલોને પાપકર્મ-અશુભ કર્મપણા ઉત્તરોત્તર-આગળ આગળ અશુભ અધ્યવસાયથી એકઠા કરેલા, એવી રીતે પરિપોષણ કરવાથી જ વિશેષ સંચય કરેલા, નિકાચિત કરવાથી દૃઢ બાંધેલા, અધ્યવસાયના વશવડે ઉદયમાં નહિ આવેલ કર્મોને ઉદયમાં પ્રવેશ કરવાથી ઉદીરણા કરેલા, અનુભવ કરવાથી વેદેલા, જીવના પ્રદેશોથી પરિશાટન-કર્મ-પુદ્ગલોને દૂર કરવાથી નિર્જરા કરેલા. અત્ર સંગ્રહણી અર્દ્ધગાથા છે- ' એવં ચિણં ' ' એવ ' મિતિ. જેમ એક ચયન ત્રણ કાલના અભિલાપવડે કહ્યું તેમ બધાય પદો કહેવા (સૂ. ૨૩૩) કર્મ પુદ્ગલાત્મક છે માટે પુદ્ગલસ્કંધો પ્રત્યે ત્રિસ્થાનકને કહે છે- ' તિપણસિણ ' ત્યાદિ. સ્પષ્ટ છે. બધા સૂત્રોમાં જેનું વ્યાખ્યાન કરેલ નથી તે સુગમ છે. (સૂ. ૨૩૪)

॥ ત્રીજા સ્થાનકના ચોથા ઉદ્દેશાની ટીકાનો અનુવાદ સમાપ્ત ॥

॥ ३२८ ॥

श्रीस्थानाङ्गसूत्र-सानुवादस्य

प्रथमो विभागः समाप्तः

॥ ३२८ ॥

शुद्धिपत्रकम्

पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध	पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१	२	१२	करावेल	करायेल	८	१	८	जीवनो	जीवना
२	१	२	'एवा'	शब्द न जोईए	८	२	८	दष्टिवादश्रुत	दष्टिवादश्रुत
२	२	४	एवा	एवो	९	२	६	अध्यात्म	अध्यात्म—
४	१	४	अययार्थ	अययार्थ	११	१	९	एकम्—	एवम्—
४	२	२	भावकाल	भवकाल	११	१	९	संभवतो ४	संभवतो
४	२	७	प्रग्रह	प्रग्रह				विग्गहो	विग्गहो ४
४	२	१४	क्रोडपूर्व	क्रोडपूर्व—	१२	१	१०	(पदनो अर्थ)	(पदना अर्थ)
			पृथक्त्व	पृथक्त्व	१३	१	१	कयुं	कयुं
				(आठ भवप्रमाण)	१६	१	२	अनंतज्ञाननो	अनंतज्ञानने
६	२	९	अनुगमनमनुगम्	अनुगमनमनुगमनम्	१६	१	१२	(नाशरहित)	(नाश रहित),
७	१	४	ने	अने	१६	२	९	यज्ञदत्ते	यज्ञदत्ते

भीष्मा-
नाम्नस्र
खानुवाद
३२९ अ

१७	१	१०	प्रत्ययवस्थान	प्रत्यवस्थान
१८	२	१२	कहेलुं	कहेलुं
१८	२	१३	कहेशो	कहेशो के
२१	२	१३	भवो	भावो
२२	१	१०	पदार्थनो	पदार्थ ज
२३	१	६	संवेदनो	संवेदनोमां
२३	१	१२	लाञ्छित	लाञ्छित
२३	२	१०	कायिका	कायिकी
२४	१	७	विहाररूप	विकाररूप
२४	२	९	एकत्रपणाए	एकत्वपणाए
२४	२	११	विक्षेप	विपक्ष
२६	१	३	विशेष	विशेष कहे छे के—
२८	२	९	शेष	शेष ३७
			प्रकृतियो	प्रकृतिओ

३०	२	११	उदयमां	सत्तामां
३१	२	१	आश्रयति	आश्रवति
३३	१	१	पञ्जवहजाए	पञ्जवजाए
३३	२	६	प्रत्येक	प्रत्येक,
३४	१	८	परियारत्ता	यरियाइत्ता
३४	१	८	हता पभू	हंता पभू
३४	१	१२	मनन	मननम्
३४	१	१३	अननेति	अनेनेति
३५	१	१	'जई' ति	'गई' ति
३९	२	१	ज्ञान—दर्शननो	ज्ञानावरण—
				दर्शनावरणनो
३९	२	१४	दर्शन	दर्शन—
४०	१	१	दृष्टि	दृष्टि—
४०	१	६	धारणरूप	धारणारूप

शुद्धि-
पत्रकम्

३२९ अ

૪૦	૧	૧૨	સિદ્ધિનું	સિદ્ધનું	૬૮	૨	૧૧	ચતુર્થાદિ સમયમાં	તૃતીયાદિ સમયમાં
૪૩	૧	૧	અઠાર	અઠાર	૬૯	૨	૧૨	જીવની	જીવન્ત
૫૩	૧	૩	ફગ્યારને પદોને	અગિયાર પદોને	૭૪	૧	૭	વઠો સ્મરણ	વઠી મંત્રાદિના સ્મરણ
૫૩	૨	૨	ન્યૂન પુદ્ગલ—	ન્યૂન અર્ધ	૭૪	૧	૯	ફઠ	ફઠનું
			પરાવર્ત	પુદ્ગલપરાવર્ત	૭૫	૨	૧૨	આગારાઓ	અગારાઓ
૫૭	૧	૩	બાંધવામાં છે	બાંધવામાં આવે છે	૭૬	૧	૯	અવિ—	અવ
૫૮	૧	૪	દસંસંખે	દસંસંખે ૦	૭૯	૧	૬	અર્થદંડ	અર્થદંડ
૫૮	૧	૭	વ્યાખ્યાદિ	વ્યાખ્યા	૮૩	૧	૯	અને અક્ષસ્ય	અને મનદ્વારા
૫૮	૨	૧	પાદ	પારદ				અક્ષસ્ય	
૫૯	૨	૯	બસો અઠ્ઠાવીસ	એક સો અઠ્ઠાવીસ	૮૬	૧	૧૦	ના ગ્રહ	નાવગ્રહ
૬૨	૧	૧૨	દેખતાં	દેખતો	૮૯	૧	૬	વ્યાખ્યાન	વ્યાખ્યાન ન કરવા—
૬૪	૨	૩	વેદસ	સવેદસ				કરવાવડે	વડે
૬૭	૨	૩	અજીવપ્રત્યાખ્યાન	અજીવઅપ્રત્યાખ્યાન	૯૨	૧	૬	અંતર્મુહર્તવડે	જુદા જુદા અંત- મુહર્તવડે
૬૮	૧	૨	અનુપયોગથી	અનુપયોગથી					

બીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
૩૨૯ બ

૯૨	૧	૮	મૂમાહારચ્છેદે	મૂમાહારચ્છેદે
૯૪	૨	૮	અભવાસિદ્ધિ	અભવસિદ્ધિ
૯૫	૨	૯	‘ પૃથ્વી ’	‘ પૃથ્વી ’
૯૬	૨	૧૧	માયિક	પ્રાયિક
૯૯	૧	૯	પાદપાપે	પાદપોપ
૧૦૨	૨	૩	(વિગ્રહગતિવાળા)	વે પ્રકારે નૈરયિકો
			વે પ્રકારે નૈરયિકો	કહ્યા છે, તે આ
			કહ્યા છે, તે આ	આહારકો (વિગ્ર-
			આહારકો	હગતિવાળા)
૧૦૩	૨	૧૩	અપર્યાપ્તનામકર્મનો	પર્યાપ્તનામકર્મનો
૧૦૭	૧	૧૩	આહરને	આહારને
૧૦૭	૧	૬	શરીવાળા	શરીરવાળા
૧૧૦	૨	૮	મિદુરવાળા	મિદુરધર્મવાળા
૧૧૧	૧	૬	સ્પર્શ કરાણા	સ્પર્શ નહીં કરાણા

૧૧૨	૨	૯	પ્રવચનમાં	પ્રવચનમાં
૧૧૨	૨	૧૧	થનારન	થનારને
૧૧૩	૧	૭	કરવું-શક્તિને	ન કરવું શક્તિને
૧૧૩	૨	૧૦	પતિમા	પ્રતિમા
૧૨૨	૧	૨	રમ્યકવર્ષ	રમ્યકવર્ષ
૧૨૨	૨	૧	પરિધિવડે	પરિધિવડે સમાન
૧૨૪	૨	૭	વૈતાલ્યનો	વૃત્તવૈતાલ્યનો
૧૨૪	૨	૯	પચીશ	પચાશ
૧૨૮	૧	૧	વે મહાનદી કહેલ	વે મહાનદી ક-
			છે, તે બહુ	હેલ છે, તેના નામ
			સમતુલ્ય	ગંગા અને સિંધુ.
				જેવી રીતે પ્રપાત-
				દ્રહો કહ્યા તેમ
				નદીઓ કહેવો,

શુદ્ધિ-
પત્રકમ્

૩૨૯ બ

१२८	१	६	हृद	द्रह	१४७	२	६	चूलिका उपर	चूलिकानो पडखे
१३३	२	७	दूषमदूषमा	सुषमदूषमा	१५१	२	३	महाशर्केद्र	महाशुर्केद्र
१३४	२	५	हेववयेरन्नवण	हेमवयेरन्नवण	१५४	२	४	कहे	कहे छे-
१३५	१	६	तंवति	तवंति	१५६	२	६	मंडळ	मंडब
१३९	१	५	विरहंति	विहरंति	१५६	२	१३	जनाने	जनोने
१४२	२	५	रत्नमजालकटक-	रत्नमयजाल कटक-	१६०	१	९	लिगथी	लिगथी
			वडे	वडे	१६०	२	१	सर्वात्मप्रदेशोनुं	सर्वात्मप्रदेशो
१४३	२	२	लवखाइ	लक्खाइ	१६१	२	७	(असंख्य)	(संख्याता)
१४६	१	११	युक्त	उक्त	१६२	१	२	बे	बब्बे
१४७	१	७	वृक्षस्कार	वक्षस्कार	१६२	१	७	करीने	करपीने
					१६२	२	३	खंडने	खंड करपीने
					१६५	१	८	यट्छोपललब्धि	यट्छोपललब्धि
					१६६	१	५	समासांत	समासांत
					१६९	१	३	करता	करोतो

**भीष्मा-
नाम्नस्य
सानुवाद
३३० अ**

१६९	१	७	जो कर्हे तो	जो करे तो
१७०	२	९	महाणभावा	महाणुभावा
१७१	१	११	वे	बे
१७३	१	५	अप्रत्यास्वानी-	अप्रत्याख्यानी-
			चतुष्क	चतुष्क
१७४	१	६	९ कषाय	९ नोकषाय
१७७	१	८	अने ते	अने जे
१८३	२	१०	कारण क	कारण के
१८३	२	१३-१४	आयुष्य	आयुष्य
१८५	१	१३	चरित्रेंद्र	चारित्र्येंद्र
१८८	१	५	तेओ	तओ
१८८	२	१	परिचारणा छे	परिचारणा करे छे
१८९	२	३	पओ..वि	पओगेवि
१९०	१	२	चोवोशे	सौळ

१९०	१	८	केवलीने	केवलोनो
१९०	१	८	जोडनारने	जोडनारनो
१९१	१	९	वैक्रिय ना	वैक्रियनो
२००	१	१०	विचारणमां	विचारणामां
२०६	१	१३	विशेष	विशेषण
२०९	२	५	निर्दाष	निर्दोष
२०९	२	११	त्रणवडे	त्रण कारणवडे
२०९	२	१४	ऐरवत	ऐरावत
२२२	१	९	कमलशाली	कलमशाली
२२५	२	२	वशि	वीश
२२५	२	८	उदकरस	उदकरस-
२३०	१	१	महिमीण	महिमीण
"	"	"	एवं	एवं
२३२	१	९	उच्छेद	उद्भव

**शुद्धि-
पत्रकम्**

३३० अ

२३३	२	४	शलि	शील
२३३	२	८	जाति जन्म	जाति-जन्म
२३६	२	११	भूतनी	भूतकालनी
२३७	२	७	करवा थका	करतां थका
२३८	१	१	'अबइत्त'	'अबुइत्त'
२३८	२	४	सामान्यनी	सामान्यथी
२३९	२	१	[बदलो]	[उत्क्रम]
२३९	२	६	णिवुड्ढी,	णिवुड्ढी७,
२४०	१	२	दशनाभिगम	दर्शनाभिगम
२४१	१	१३	आसेयादि	आज्ञेयादि
२४१	२	८	पृत्रीदि	पूर्वादि
२४२	१	३	ए	जे
२४६	२	९	करेलुं	कहेवुं
२५२	१	१०	दुक्कडंण,	दुक्कडं, ण

२५४	१	१	प्रकार कम ?	प्रकारे कैम ?
२५४	१	७	कहल	कहेल
२५४	२	२	गच्छमां	गच्छमां उपसंपदा
२५५	१	७	घरानी	घरादिनी
२५५	२	३	विषे	विषे
२५६	१	१२	वर्षवानुं	वर्षवाने
२६३	१	७	रति	अरति
२७०	१	७	कहेवि	कहेवी
२७४	२	१०	दूर करवो	दूर कराववो
२७५	१	३	तेनो	तेना
२७८	२	१०	एकरूपणाए	एकरूपपणाए
२८०	२	७	गुणानुं	गुणोनुं
२८१	२	१	करतां थकां	करतो थको
२८५	२	१	प्रकार	प्रकारे

શ્રીસ્થા-
નાક્રપત્ર
ધાનુવાદ
૩૩૦ બ

૨૮૬	૨	૧૪	પરિચટ્ટે	પરિચટ્ટે
૨૮૮	૧	૨	વિવિધે	ત્રિવિધે
૨૮૮	૧	૧૨	‘કાવાદિ’	શબ્દ કાઢો નાખવો
૨૮૮	૧	૧૩	જ્ઞાનના આઠ	કાલાદિ આઠ જ્ઞાનના
૨૮૮	૨	૧૦	થાય	થાય તે
૨૯૧	૧	૬	ભવપ્રત્યયિક	ભવપ્રત્યયિક
૨૯૬	૨	૧૧	દવના	દેવના
૨૯૭	૨	૧૧	નાશા	નાશ
૨૯૯	૧	૬	કરતા	કરતો
૩૦૦	૧	૧૩	આદિગ્ધકલવિ	આદિગ્ધકલીબ
૩૦૨	૨	૭	ઉ વાસાદિ	ઉપવાસાદિ
૩૦૩	૧	૧૧	પામ્યા	પામવા
૩૦૪	૨	૭-૯	બાવીશ	ત્રેવીશ
૩૦૬	૧	૬	બાવીશ	ક્ષેત્રસમાસની મોટી

* આ શુદ્ધિપત્રમાં કેટલીક ભૂલો મુદ્રણકાર્યને અંગેની નોંધી છે.

ટીકામાં ત્રેવીશજ-
નાવેલ છે, જે
યોગ્ય જણાય છે

૩૦૬	૧	૧૨	એક	પા
૩૧૭	૨	૪	જ્ઞાન	જ્ઞાન-
૩૧૮	૨	૧૧	અર્હત	અર્હતનું
૩૨૦	૧	૬	શ્રાવકના	શ્રાવકના મરણમાં
			સંવિલ્લપ્ત મરણમાં	સંવિલ્લપ્ત
૩૨૧	૧	૧૪	સંયતપણોન	સંયતપણાને
૩૨૧	૨	૪	નિષેધ	નિષેધ
૩૨૩	૧	૭	ઇચ્છાવાળી	ઇચ્છવાળો
૩૨૪	૧	૧	વેલયાનાં	વલયોનાં
૩૨૬	૨	૪	અભિતીળ-	અભિતીળ-
			વસ્તે*	વસ્તે

શુદ્ધિ-
પત્રકમ

૩૩૦ બ

